Dębica Memorial Book

Sefer Dembits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Leibel, Dani'el.
TITLE	Sefer Dembits / [ba-'arikhat Daniyel Leybl].
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : Irgun yots'e Dembits be-Yiśra'el, 1960.
DESCRIPT	204 p. : ill., maps, ports. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Dębica (Powiat)
	Dębica (Poland : Powiat) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Dębica (Powiat)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר דמביץ

סֵפֶר דֻמְבִּיץ

הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל
תש"ך • תל-אביב • 1960

הספר הזה יוצא לאור
ביזמתו של ועד אירגון יוצאי דמביץ בישראל
שנוסד בשנת תשי"א וחבריו הם: רוחמה בורנשטיין, יהודה גרינשפן, פרומה גרוסמן (סלומון), פנחס זומר, אקה (רבקה) זילברשץ, אשר סלומון, יצחק פרימן, רבקה שנקר, מטילדה שדליסקר, ראובן שדליסקר, חיים שנפס —
בעריכת **דניאל לייבל.**

„ספר דמביץ" מבקש לשקף את העיירה כהווייתה בלא משוא־פנים ובלא צנזורה אידיאולוגית, גם אין הוא מתימר שהגיע למיצוי הנושא. דיו אם הצליח להקים מצבת זכרון לערש ילדותנו ולחיי יהודיה שנכרתו על־ידי הצורר.

המאמרים והרשימות ניתנים בעברית או ביידיש, באותה לשון שבה נכתבו, פרט לפרק על תולדות הקהילה מראשיתה ופרק השואה המסיים, המובאים גם בתרגומם מעברית לאידיש.

דפוס קואופ' „אחדות" בע"מ, תל־אביב

ב ש ע ר

קהילה כדמביץ, מעוטת אוכלוסין ומרוחקת ממרכזי העשיה וההשפעה במדינה, לעולם לא היה בכוחה לעשות היסטוריה בעצמה. לעולם חיתה את חייה בסתר המדרגה. בשעת ההכרעות הגדולות לא היה קולה נשמע. אך אין לומר, שהיתה מובדלת, חלילה, מכלל האומה וגורלה. כל מה שעבר על יהודי המדינה כולה, לא פסח גם עליה, מה שרומם אותם רומם גם אותה, מה שהשפיל אותם השפיל גם אותה. במוקדם או במאוחר הגיעה אל הקהילה הקטנה ביותר גם השמחה וגם הצרה, שפקדו את אחינו בני ישראל בהבלים השכנים, מקרוב ומרחוק.

קהילה כזאת, שלא היו בסביבתה הקרובה אלא ישובי־כפרים עם משפחות יהודיות מעטות מפוזרות בין המוני המונים של אכרים נכרים, נשאה תמיד את עיניה אל הקהילות הגדולות שמחוצה לה — משם תצא התורה, משם תבואנה הבשורות הטובות, ואף הרעות, רחמנא ליצלן.

קהילה גדולה, אם פקדה אותה רעה, בין גזירה משמים היתה ובין גזירת השלטונות הנכרים, — היתה מאמצת כוח ואף מחשבה, לדעת במה וכיצד אפשר לבטל את הצרה המת־רגשת. תלמידי הכמים ואנשי מעשה היו מתכנסים לטכס עצה ולהתוות דרכי הצלה; שליחים בקיאים ומנוסים במלאכת השתדלנות היו נשלחים אל ראשי השלטונות להוכיח את צדקת היהודי הנרדף ולרכך את הגזירה במתנת־יד ואף לגולל בפניהם את מחאתם. ואם כבד המשא מנשוא לקהילה יחידה, נשלחו שליחי מצוה גם אל יתר הקהילות, קרובות ורחוקות, לשתפם במעשה ההצלה, אם בהשתדלות ואם בסיוע של ממון.

ולא כן הקהילה הקטנה, שקשריה עם הערים הגדולות והשלטונות העליונים מעטים ורופפים היו, אמצעיה שלה מעטים תמיד, ואף גדוליה רחוקים מחיי המעשה, והיא עצמה נתונה יום יום לשרירות לבם הבלתי מרוסן של תקיפים קטנים וגדולים, ללחץ ולבזה ולהרג.

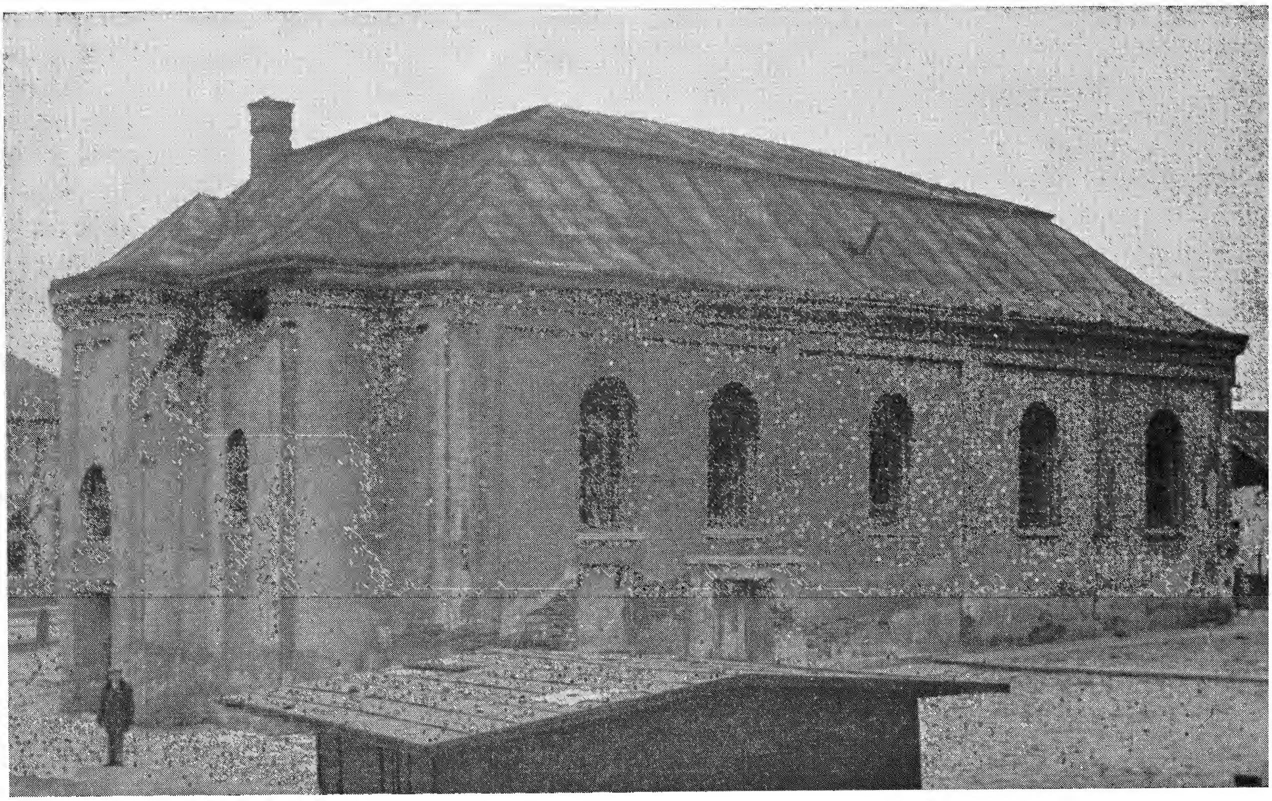
מי יתנה את כל יגון בדידותה של קהילה יהודית קטנה כזאת במשך מאות בשנים, בכל חשכת ימי הביניים, שנתמשכו לגבי היהודי עד סוף המאה השמונה־עשרה — ומי יתנה את כל הכוח והתפארת שבעמידתה של קהילה כזאת ככבשה בין זאבים, אשר כל כבודה פנימה: כלפי חוץ בזויים ונחשדים ונרדפים, כלפי פנים גאים ביחידותם, במלוא ההרגשה של אתה בחרתנו; עוטי ענוה כלפי העולם החיצון, שהכוח הגשמי עמו, וכנגדה בחדרי הלב גאווה: על המוצא האציל מאברהם יצחק ויעקב, על מתנות השכל והלב הרחום, על אהבת התורה ועל טהרת המשפחה וכמה מידות טובות של אחינו בני ישראל כנגד המוני אומות העולם, שבקרבם היו נחיתים.

יהודים אלה לא היו רושמים לזכרון את דברי ימיהם, ואם נמצא ביניהם אחד שהעלה על ספר את החשובים ביותר במאורעות זמנו — על פי רוב גזרות ושמדות או שרפות — לא ידעו הבאים אחריו לשמור על הכתובים. כמו שלא ידעו לשמור על ספרי זכויותיהם, קיומים בלשונם, אם מטעם הפריץ ואם מטעם המלכות והכנסיה. ספרי הזכויות האלה היו כתובים על פי רוב בלשון רומי, שהיתה קרויה בשפתם „גלחית״ או בלשון עם הארץ, שרק מעטים ביותר ידעו לקראן. ומה יועילו הספרים באין כוח שיוכל לאלץ את נותן הזכויות לקיימן?

כך נשארו קורותיהן של מאות קהילות יהודיות קטנות במשך מאות שנים בלי זכר כלשהו, בלי יד ושם, אלא אם כן נתרחש בהן מעשה שזעזע את יהדות המדינה כולה ונרשמו הדברים בפנקסיהן של הקהילות הגדולות או בפנקס של ועד ארבע הארצות, שאף מהם לא נשמר אלא חלק מועט.

שפר מזלה של קהילתנו דמביץ, ולא שפר. שפר מזלה, שלא נתרחש בה מאורע מרעיש עולם, אשר יכניסנה בין אותן הקהילות הקטנות, שנזקקו לרחמיהן ועזרתן של אחיותיה בפולין המעטירה כולה. ולא שפר — שאם כי היתה מן הגדולות יותר שבין הקטנות, לא נשתמר כל זכר ממנה עד סוף המאה השבע עשרה, בין בדפתראות של הגויים ובין בפינקסאות של היהודים, והרי אנו, הבאים להציב מצבה על הייה שנכרתו ע״י הצורר, לא נשאר לנו אלא לכלול את מרבית שנות קיומה בסבר החיים הגדול ורב ההוד והיסורים של יהודי פולין וכל גלילותיה. מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, ומה שאירע לקהילות של קרקא במערבה של דמביץ ולובלין בצפונה, ופרמיסלא ולבוב במזרחה, אירע גם לדמביץ, האחות הצעירה יותר שעל נהר הוויסלוק, כך בחייה וכך במותה. אוי לנו, שידיעתנו בפרשת מותה של עירנו מרובה כל כך על ידיעתנו בפרשת חייה וגידולה. האם יביאנו, חלילה, קוצר הידיעה בפרשת ההתחלה, ופיזור הידיעות וקוצר הרוח ביתר הפרשיות, מלהציל עוד את שניתן להציל מזכרון החיים אתנו? התחלה חשובה לחישוף תולדותיה של קהילת דמביץ ניתנה בספר הזה, מחקר ראשון פרי עטו של ההיסטוריון הנודע של יהודי גליציה, ד״ר נ. מ. ג ל ב ר, שתודתנו ניתנת לו בזה. ומי יתן ונכתב הספר הגדול של תולדות יהודי פולין בפרטיהן ופרטי פרטיהן ונגלו עוד במרתפי הארכיונות וספרים גנוזים עקבותיה של קהילתנו לזכר עולם, ויישפך אור מלא על קורותיה של קהילה זו, אשר אם בין הראשונות לא תימנה, לא אחרונה היתה בכתר השם הטוב של יהדות פולין, לעד ינון זכרה.

דניאל לייבל

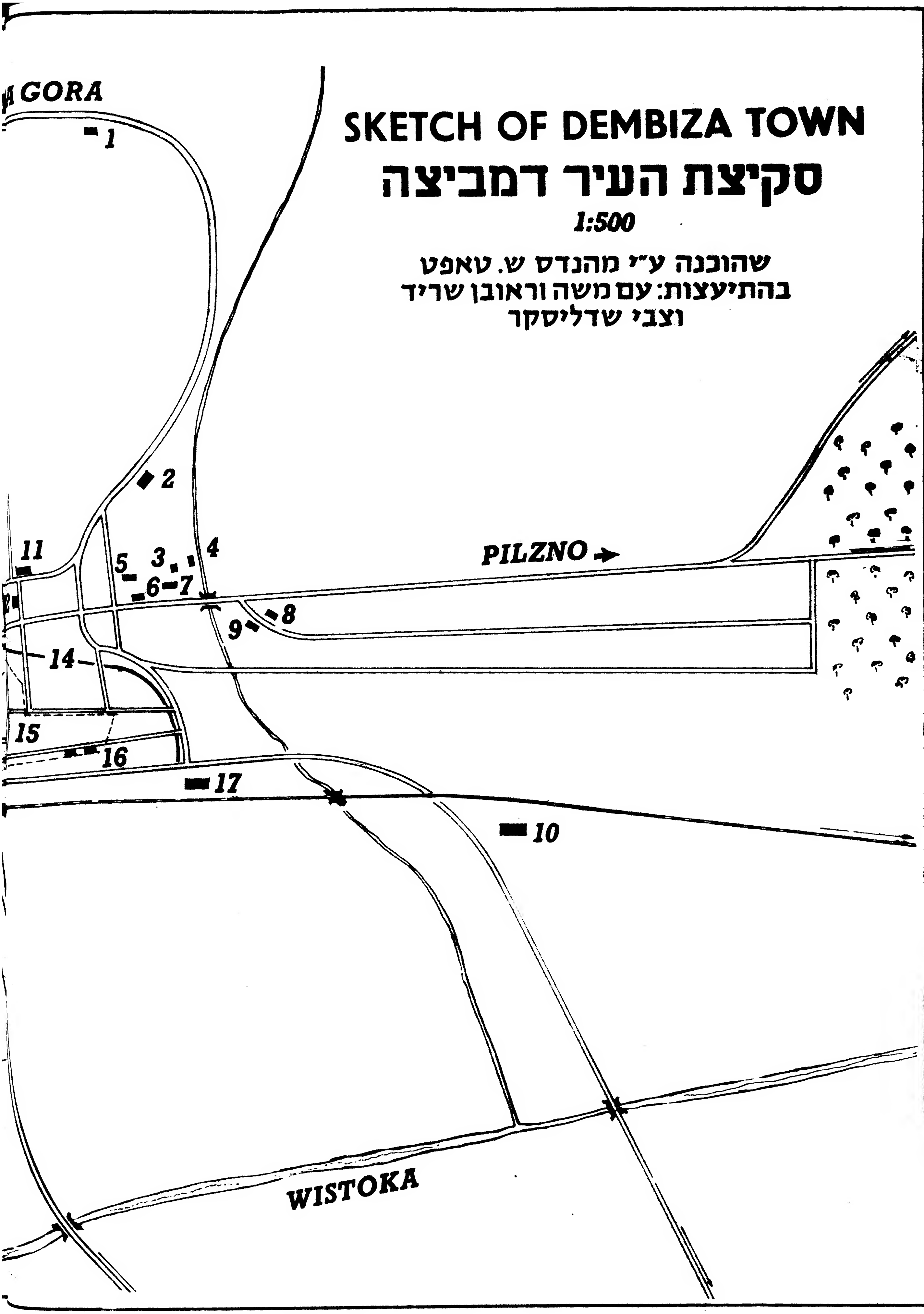

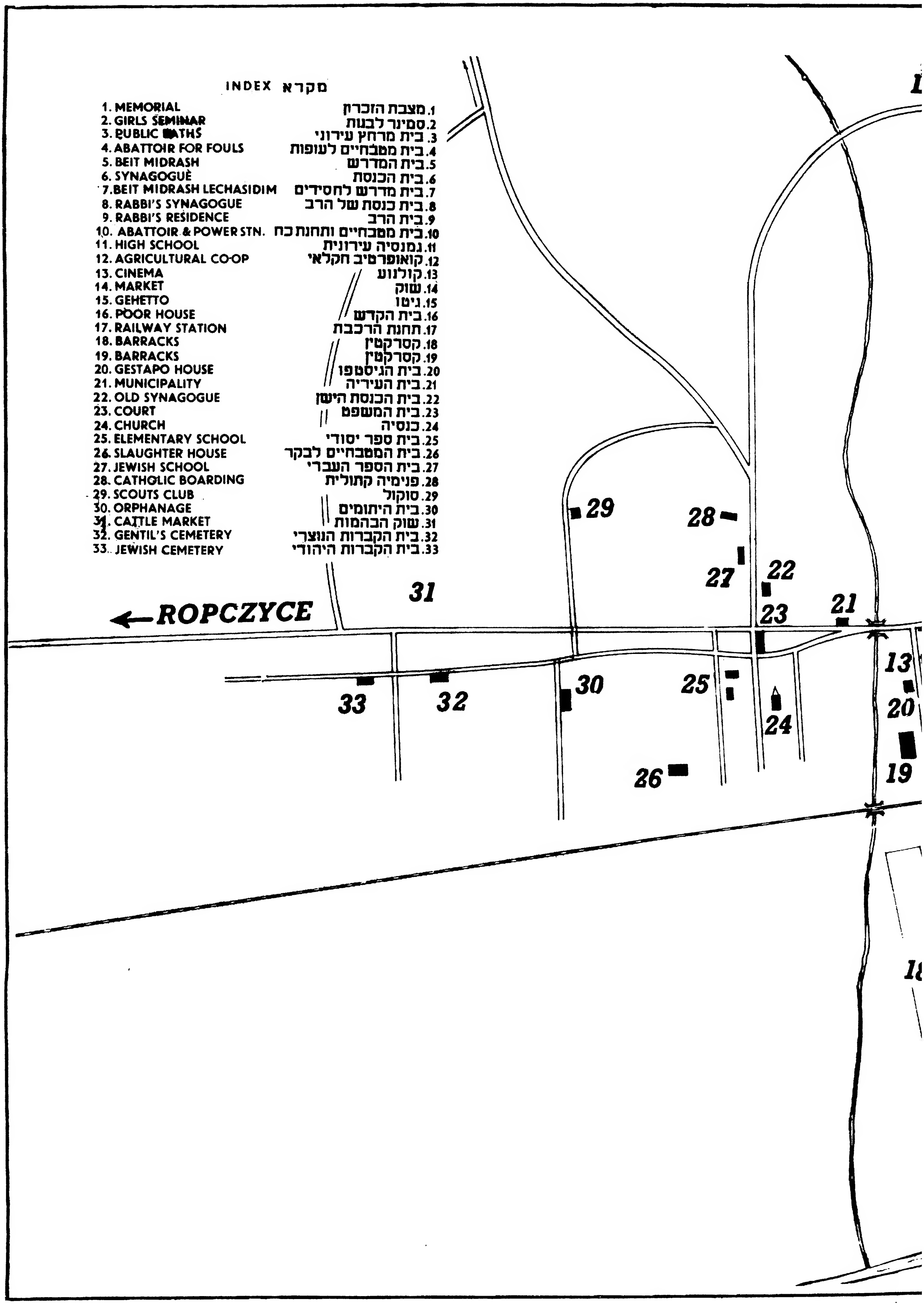
בית־הכנסת בעיר החדשה לאחר החורבן
די שול אין דער נייער שטאָט נאָכן חורבן

ד"ר נ. מ. גלבר

לתולדות היהודים בדמביץ

המקור העיקרי שממנו שאב מחבר המאמר הזה את רוב הידיעות על יהודי דמביץ לפני המאה ה־19, הוא אוסף של תעודות ארכיוניות, שנתפרסם בחוברות־הפרוגרמה השנתיות של הגימנסיה בדמביץ ע״י אחד ממוריה, פרופ׳ ווירובק. במקורו של המאמר צויינו כל מראי־המקומות מן המקור הזה ומן המקורות המרובים האחרים בדייקנות המדעית הראויה, ברם מחמת קשיי ההדפסה ויתרנו על הבאתם כאן, ועם המחבר הנכבד הסליחה.

SKETCH OF DEMBIZA TOWN
סקיצת העיר דמביצה
1:500
שהוכנה ע"י מהנדס ש. טאפט
בהתיעצות: עם משה וראובן שריד
וצבי שדליסקר
GORA
PILZNO
WISTOKA
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
14
15
16
17

INDEX מקרא
1. MEMORIAL 1.מצבת הזכרון
2. GIRLS SEMINAR 2.סמינר לבנות
3. PUBLIC BATHS 3.בית מרחץ עירוני
4. ABATTOIR FOR FOULS 4.בית מטבחיים לעופות
5. BEIT MIDRASH 5.בית המדרש
6. SYNAGOGUE 6.בית הכנסת
7. BEIT MIDRASH LECHASIDIM 7.בית מדרש לחסידים
8. RABBI'S SYNAGOGUE 8.בית כנסת של הרב
9. RABBI'S RESIDENCE 9.בית הרב
10. ABATTOIR & POWER STN. 10.בית מטבחיים ותחנת כח
11. HIGH SCHOOL 11.גמנסיה עירונית
12. AGRICULTURAL CO-OP 12.קואופרטיב חקלאי
13. CINEMA 13.קולנוע
14. MARKET 14.שוק
15. GEHETTO 15.גיטו
16. POOR HOUSE 16.בית הקדש
17. RAILWAY STATION 17.תחנת הרכבת
18. BARRACKS 18.קסרקטין
19. BARRACKS 19.קסרקטין
20. GESTAPO HOUSE 20.בית הגיסטפו
21. MUNICIPALITY 21.בית העיריה
22. OLD SYNAGOGUE 22.בית הכנסת הישן
23. COURT 23.בית המשפט
24. CHURCH 24.כנסיה
25. ELEMENTARY SCHOOL 25.בית ספר יסודי
26. SLAUGHTER HOUSE 26.בית המטבחיים לבקר
27. JEWISH SCHOOL 27.בית הספר העברי
28. CATHOLIC BOARDING 28.פנימיה קתולית
29. SCOUTS CLUB 29.סוקול
30. ORPHANAGE 30.בית היתומים
31. CATTLE MARKET 31.שוק הבהמות
32. GENTIL'S CEMETERY 32.בית הקברות הנוצרי
33. JEWISH CEMETERY 33.בית הקברות היהודי
←ROPCZYCE
31
29
28
27
22
21
23
13
30
25
33
32
24
20
26
19

ישוב כלשהו היה קיים בדמביץ כבר במחצית הראשונה של המאה הארבע־עשרה. בספרי החשבונות של דמי המעשר ואגורת פטרוס הקדוש, שנשתמרו בארכיוני הותיקאן ברומא, נזכרת הכנסיה שבדמביץ שלוש פעמים בשנים 1326—1328. המקום מתואר שם כמושב של דיקנאות בסביבת יערות — Decanatus de silvis sede Dambitia. משמע, שבימים ההם לא היה עדיין המקום מאוכלס ביותר.

רק בשנת 1358, כלומר לפני יותר מ־600 שנים, העניק המלך קאזימיר הגדול לאיש בשם שוינטוסלב, בעל המקום מלפני כן, את הזכות להקים על קרקעותיו עיר לפי המשפט הגרמני שנהג בעיר שרודה שבפולין המערבית (prawo średzkie). כראש העיר (advocatus, wójt), שלימינו עמדו שבעה יועצים (ławnicy), נתמנה שוינטוסלב, בעל המקום בעצמו, שנמסר לידיו גם כוח־השיפוט על אוכלוסי העיר. אותה שעה קיבלה דמביץ את הזכות לקיים יום־שוק פעם אחת בשבוע, ביום ד׳, והוא סימן מובהק לישוב עירוני.

ברם נראה, שהתפתחות העיר בתחילה לא התקדמה הרבה, שכן לא עברו ארבע־עשרה שנה, וב־10 ביוני 1372, מוסר שוינטוסלב את משרת הראש לאיש בשם מיקולאי, שהיה לפני כן ראש הכפר ליפין, על מנת שיסדר את העיר על פי משפט מגדבורג הנוח יותר, ובכך הושוותה דמביץ ליתר הערים בפולין הקטנה. בהזדמנות זו הבטיח שוינטוסלב לתת לכל תושבי העיר ולאלה שיבואו להתיישב בה מגרשים פנויים תוך שחרור מתשלום למשך שבע שנים, וכן לפטור אותם משירותים ומן החובה להעמיד סוסים לרשותו של המלך ובני לווייתו ולצרכי פקידים הנוסעים מטעם השלטונות.

מכאן ואילך, כפי הנראה, התחילה העיר להתבסס, עד שכדאי היה לקנות את משרת הראש בכסף מלא, כפי שמעידה תעודת־מכר כזאת משנת 1441, בה התחייב יאן מפודגרודז׳ה לשלם לראש העיר הקודם פיוטר מקונארי 300 גריוונה במחיר הראשות בדמביץ, שאותה שעה כבר היו מסונפים אליה כפרברים הכפרים נאגאווצ׳ינה, פוסטיניה, קודוקוב (גלובוקובה), סטאשובקה וגומניסקו.

בשנים הללו גדלה העיר, קשריה המסחריים התרחבו כדי כך, שבשנת 1446 פנה תומש בילסקי אל המלך ולאדיסלב השלישי, הווארנאי, בבקשה להעניק לדמביץ פריווילגיה נוספת: לקיים ירידים מיוחדים מלבד היריד השבועי. ואמנם הוציא נציגו של המלך, הקשטלן הקרקאי יאן מצ׳יז׳וב, כתב־הרשאה מיוחד, שהתיר לדמביץ לערוך מלבד יום שוק שבועי בשבת, שישתתפו בו כל סוחריה — בין בעלי־חנויות ובין בעלי דוכנים —, גם שני ירידים שנתיים, שיבואו אליהם סוחרים מערים אחרות.

הקלות נוספות לתושבי העיר ניתנו על ידי בעלת־המקום, הגב׳ ידוויגה, בשנת 1470 בתעודה „לנצח נצחים״, המחייבת גם את יורשיה להיזהר מלקחת ולהכריח את תושבי העיר לשירותים ציבוריים ולנתינות (pańszczyzna).

המשפחה שבבעלותה נמצאה העיר במאה הארבע־עשרה והחמש־עשרה נמנתה על המטה גריף (Gryfici), שהשתתף בקרב־גרונוואלד נגד אבירי הצלב, 15 ביולי 1410, בפלוגה מיוחדת משלו, ואחד ממשפחה זו, מיקולאי מדמביץ, השתתף בשנה ההיא בקרב־קורונובה, שבו הוכו אבירי־הצלב הגרמנים מכה מכרעת. וגם להלן העמידה משפחה זו כמה אנשים לתפקידים חשובים בחיי המדינה, כגון זביגניב קאוונצ׳ינסקי, מיקולאי ליאטושינסקי, סטוסלאב לאנגנסאלצא ואחרים.

יהודים נזכרים בקשר לדמביץ בפעם הראשונה בהסכם שנחתם בין הכומר פיוטר ואדוני העיר יאן פודגרודזקי בשנת 1471, שבו חוייבו תושבי העיר והסביבה, חוץ מיהודים ולא־קתוליים, לשלם מעשר לכנסיה. העובדה שאדוני־העיר עומד על כך, כי היהודים לא יחוייבו במעשר לכנסיה, מעידה כפי הנראה שכבר היו יהודים, אולי בודדים, בין יושבי דמביץ מלפני סוף המאה החמש־עשרה. אמנם ייתכן, כי בימים הרעים שבאו על העיר אחר־כך עזבו היהודים המועטים את העיר, כיון שמשנת 1471 עד שנת 1690, למעלה ממאתיים שנה, אין עוד בתעודות זכר ליהודים.

בראשית המאה השש־עשרה נפגעה דמביץ קשה מפלישות הטטרים, ביחוד בשנת 1502, שגרמו לה הרס רב. בנוסף לכך פרצה בדמביץ בשנת 1504 דליקה גדולה, שהחריבה כמעט את כולה. התושבים נבצר מהם לקיים את התחייבויותיהם הכספיות כלפי העיר והממלכה, ודבר זה הכריח את אדוני העיר, יאן מפודגרודז׳ה וקתרינה מליאטושין, לפטור אותם לארבע־עשרה שנה מכל תשלום. גם המלך אלכסנדר שיחרר את תושבי דמביץ, בסיים שנתקיים בפיוטרקוב בחודש פברואר 1504, מתשלומי מסים ומדמי־משקאות לשנה אחת ומדמי־שכירות למשך שש שנים. ושוב שוחררו תושבי דמביץ העירונים ב־26 ביולי 1505 מכל המסים (ab omnibus exactionibus) למשך ארבע שנים.

מתחילתה עד המאה השמונה־עשרה היתה דמביץ בעיקר עיירה חקלאית. כמעט כל אחד מן העירונים היה מחזיק ברשותו מאדמות בעלי־המקום ומעבדן. לימים, ובעיקר במחצית השניה של המאה השבע־עשרה, התחילו בעלי המלאכה שבהם מתארגנים באומניות (גילדות, cechy), שבעיר פרטית כדמביץ היו זקוקות רק לאישורו של אדוני־המקום, אלא אם כן קיבלה אגודה על עצמה תקנון של אגודה בעיר ממלכתית, ואז היתה פטורה מאישור כלל.

אגודות אומנים אלה, שראשיהן היו נבחרים ע״י החברים, היו מקיימות בקרבן משמעת חמורה בענינים מקצועיים, כנסייתיים וחברתיים כאחד, לפי תקנונות מפורטים למדי, שנשרפו בדליקה בשנת 1660 ואושרו מחדש בשנים הבאות.

אומנית הסנדלרים אושרה מחדש על־ידי בעל־העיר ב־18 בנובמבר 1660, אומנית הקצבים בשנת 1690, אומנית האורגים בשנת 1691. במסגרת החיבור הזה מעניין ביחוד אותו סעיף שבתקנונה המאושר של אגודת הקצבים, הקובע את התשלומים שהיהודים חייבים לשלם לאגודה בעד שחיטת כל בהמה (לפי דיני השחיטה היהודיים) ומוסיף, כי אם היהודים לא ירשו לשחוט את הבשר שלהם באגודה, יהיו אסורים בהבאת בשר ממקום אחר. כיון שתקנון זה אושר ע"י אדוני־המקום, הרי שהיה לו תוקף של חוק, שחל גם על היהודים. אבל עיקר השיבותו של סעיף זה בשבילנו הוא בעצם ההזכרה של יהודים ושחיטה יהודית — והיא הקובעת את התאריך הראשון לקיומו הוודאי של ישוב יהודי בדמביץ.

אשר לאגודת האורגים אפייני הוא, שחבריה הוזמנו ע"י בעלי־העיר במיוחד מגרמניה ומשלזיה, כדי לפתח את המקצוע, שאמנם היה מצוי במקום שנים רבות לפני כן. אגודה זו היתה קיימת עד ראשית המאה התשע־עשרה, אך נתפרקה עם ירידת המקצוע בעיירה.

בשנת 1655, עם פלישת השבדים, פרץ הצבא השבדי לעיר והרס חלק ניכר ממנה. ושוב פרצה בעיירה, בשנת 1660, דליקה גדולה, שבתוצאותיה נשארו תושבים רבים בלי קורת גג לראשם.

ודווקא דליקה זו נעשתה לנקודת מיפנה חשובה ביותר בתולדות העיר. אותם התושבים שהדליקה החריבה את בתיהם התחילו להקים להם בתים בדרומה של העיר בכיוון לכנסיה ע"ש ברברה הקדושה, המתוארת בתעודות שמלפני שנת 1655 כשוכנת extra oppidi — מחוץ לעיר. שטח המגורים החדש נקרא בתעודות oppidum Nova Dębica ומאז התחילה חלוקת העיר לשתים: העיר הישנה והעיר החדשה בצידה.

על רקע זה פרצו סכסוכים בין הכנסיה ובעל העיר קאזימיז' גלינסקי, שקיבל מאת הקאנוניקוס מיכאל מלודצקי הלוואות לסידור המגרשים בעיר החדשה ולא סילק את חובו. הכומר, שלא היה אהוד על הציבור, ביקש לשים ידו על הקרקע והבתים, אולם בשנת 1701 הושגה פשרה ביניהם ובסופו של דבר שוחררו המגרשים שבעיר החדשה מתשלום דמי־כנסיה (kościelne) ונשארו יחד עם הגנות ועם בית־החולים שע"י כנסית ברברה הקדושה בבעלותו של אדון־העיר.

אך שכך קמעא הריב הפנימי, פלשו השבדים לדמביץ שנית ושלישית בשנים 1702 ו־1705, ובפקודת הגנרל השבדי שטמבוק הוצתו ונשרפו בית־הכמורה עם בניני המשק של הכומר מיכאל מלודצקי וכן בתי־המגורים של אדוני העיר ויניארסקי וגלינסקי.

אמנם כאן המקום לשלב בתוך סיפור הדברים את הפרשה המיוחדת של התישבות היהודים בדמביץ התישבות של קבע.

מחוסר תעודות ומיסמכים קשה לקבוע בדיוק מתי התחילה פרשה זו. כנזכר למעלה מסתבר מהסכם שנחתם בשנת 1471, שיהודים בודדים היו מצויים בדמביץ כבר במאה החמש־עשרה, אך אפשר להניח בוודאות שישוב יהודי, מאורגן פחות או יותר, לא היה קיים בה עד המחצית השניה של המאה השש עשרה. כיון שדמביץ היתה כלולה בחבל (וויוודיות)' של סנדומיר, יש ללמוד מראשית התישבותם של יהודים בערים האחרות שבחבל גם על התישבותם של יהודי עיר זו. היות והקהילה העתיקה ביותר בחבל סנדומיר היתה זו של סנדומיר עצמה (1367), שלאחריה באה טרנוב (1445), ואילו יתר הקהילות נוסדו בשנים שבין 1501—1581 — לא נשגה, אם נשער, כי ישוב יהודי רצוף בדמביץ נתיסד גם הוא בתקופה הזאת, אם כי התעודה הראשונה, המעידה בוודאות גמורה על קיומה של קהילה יהודית ניכרת ומאורגנת בדמביץ (תקנונה של אומנית הקצבים משנת 1690, המטיל הגבלות על השחיטה היהודית, כנזכר למעלה) היא רק משלהי המאה השבע־עשרה. עד סופה של המאה הזאת היו היהודים בדמביץ מרוכזים יחד בעיר העתיקה. משהתחילה, אחרי הדליקה של שנת 1660, ההתישבות העירונית בעיר החדשה, החלו היהודים להשתקע גם בה, אף יסדו שם קהילה משלהם עם בית־כנסת ופרנס לעצמם, שנקרא Senior Synagogae novi oppidi Dembica (ראש קהילת היהודים של העיר החדשה דמביצה). שתי הקהילות שבדמביץ היו מאורגנות ככל יתר הקהילות היהודיות בפולין, שעמדו בראשן „ראשים (פרנסים) וטובים". בשנת 1712 היה ראש־הקהילה בעיר החדשה ר' לוי בר' יצחק, שנקרא בפולנית Lewek Isakowicz. בעיר העתיקה היה אז ראש הקהל ר' הרשל (Herszko).

שני השמות נשתמרו בצרור תעודות מיוחד במינו מהשנה ההיא.

ריבוי היהודים בעיר החדשה עורר חששות ואי־רצון בחוגי הכנסיה, ביחוד לנוכח הסכסוך בדבר קרקעות העיר החדשה שקם בשנת 1701 בין הכומר מלודצקי ואדוני העיר גלינסקי. כיון שאדוני־העיר הרשה ליהודים להתישב בעיר החדשה והכנסיה התנגדה, כנזכר, לבעלותו על הקרקעות שם, מצא לו, כפי הנראה, הכומר מלודצקי עילה להקשות על בעל הקרקע בהעלותו לפני שלטונות הכנסיה את ענין ריבוי היהודים במקום.

החשמן הקרקאי הנסיך קאזימיֶז' לוביאֶנסקי ציווה לבדוק את מצבן המשפטי של קהילות היהודים בעיר הישנה והחדשה, ולשם כך שיגר לדמביץ ועדת ביקורת מיוחדת, שתחקור ביחוד את ענין הקהילה בעיר החדשה, שהוקמה והתקיימה, לפי הטענה, בניגוד לחוקי־המדינה והסינודים, וגם נגד פסק־הדין של בית המשפט העליון. ואמנם קבעה הוועדה שיש להרוס את בית־הכנסת (בית המדרש?) בעיר החדשה ולמנוע בעתיד גם את חידושו.

אולם יהודי דמביץ לא קיבלו את הגזירה. בנוכחותו של פרנס הקהילה בעיר החדשה ר' לוי בן־יצחק, מסרו לחשמן הודעה בשבועה, שהבית המדובר אינו בית־כנסת כלל, אלא בידיעת האפיסקופט שבקרקא הקימו בית פרטי למשרדי הקהילה ולדרשות (כלומר בית־מדרש) בלי שום התנגדות של הכנסיה והקתוליים בעיר — נפרד ממקום מושבם של הקתוליים, מחוץ לעיר העתיקה, וגם בהתאם לכתבי־הקיום של המלכים ושל בעלי־העיר. הקהילה הגדולה שסודרה במקום — בנפרד מהתושבים הקתוליים — יש לסבול אותה, כי כמו בעיר העתיקה הם משלמים את כל הנטל הכספי, מסים ותרומות והתשלומים הרגילים לכנסיה ולכמריה. לכן ראשים הם לבקש, שיותר להם להחזיק בבית ההוא גם בית כנסת שלהם.

באותו מעמד הופיע גם ר׳ הרשל, פרנס הקהילה שבעיר העתיקה, ודרש בשמה רשות לקיים את קהילתו מחוץ לזו שבעיר החדשה.

הענין הובא שוב לפני הוועדה, שחבריה היו האציל יאַן נובאקובסקי וד״ר אלברט אולשובסקי, והיא החליטה לאחר משא ומתן, שלא לדעת היהודים: יהודי העיר העתיקה והחד־שה כאחד חייבים להתאסף רק בבית אחד, ואם לא ימלאו אחר הצו הזה, ישאר בתקפו קנס בסך 50 טינפות, שהוטל עליהם לטובת המנזר שנשרף (בפלישת השבדים).

להלן קבעה הוועדה, שמספר התושבים הקתוליים בערים האלה (הישנה והחדשה) מועט, אולם מספר היהודים הולך וגדל, ולכן הם תופסים את כל המקומות ואת המסחר, שהיו צריכים להחזיק בהם הנוצרים. ולבסוף פקדה הוועדה על היהו־דים לסגור את בתיהם בשעת תהלוכות כנסייתיות ולא להופיע ברחוב אותה שעה, וכן לא למזוג משקאות ביום ראשון בש־בוע וגם לא להעסיק בבתיהם שפחות נוצריות. כל זה באיום של קנסות חמורים.

בית־המדרש, כפי הנראה, לא נהרס.

עד שנת 1730 השתייכה קהילת דמביץ מבחינה ארגונית לגליל רישא (Rzeszów). מתוך תעודות מענין חלוקת מס־הגולגולת בין יהודי הגליל הזה מתברר, כי דמביץ עדיין היתה כלולה בתוך הגליל ושילמה את מיסיה יחד עמו. מהסכום הכללי של 10,930 זהובים שהוטל על רישא וסניפיה, שילמה דמביץ 500 זהוב.

בשנת 1730 חל שינוי בענין זה. אותה שנה נפרדו הקהילות רישא וסביבותיה, יחד עם ירוסלב, ולזמן מה גם דוברומיל, מגליל פרמיסלא, וקהילת דמביץ ניצלה את ההזדמנות הזאת להינתק מרישא, והיא שילמה את מסיה בנפרד. האפשרות להיבדלות זו הושגה אמנם בעזרתו של בעל־העיר, אך גרמו לה לא מעט מעילותיהם וסחיטותיהם של מנהיגי קהילת רישא בכספי־המסים. בחלוקת מסי־הגולגולת משנת 1734 מופיעה, איפוא, קהילת רישא עם סניפיה (z partykularzami) בסך 7.500 זהובים ויהודי־דמביץ לחוד בסך 500 זהוב כבת־חילה, וכן בשנים 1736 ו־1737: קהילת רישא עם סניפיה שילמה סך 7560 זהובים, ודמביץ לחוד 500 זהוב. ברם ניתוק זה לא נמשך אלא עד שנת 1738, שכן בשנה ההיא מופיעה דמביץ שוב ברשימת קהילת רישא: מסך 8034 זהובים של הגליל כולו הוטל על דמביץ סכום של 500 זהוב. אולם גם זה לא לאורך ימים. בשנה שלאחריה, 1739, מופיעה דמביץ שוב כקהילה עצמאית ולא כסניף של רישא. בשנה ההיא הוטל על רישא סכום של 8164 זהובים ועל דמביץ לחוד 500 זהוב.

משנת 1739 ואילך מופיעה דמביץ כקהילה עצמאית. בשנת 1753 היא משלמת מס גולגולת בסך 500 זהובים ויהודי רישא סך 7.693 זהוב. אולם בשנת 1756 נעלמת דמביץ מהרשימה ומופיעה רק קהילת רישא בסך 6753 זהובים. ואמנם מתברר מתוך תקציבה של קהילת רישא לשנה זו, ששוב היתה דמביץ כלולה בתוך גליל רישא.

במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה השתייכה דמביץ העיר מבחינה אדמיניסטרטיבית למחוז פילזנו, שנמנה עם חבל סנדומיר. במפקד האוכלוסים, הראשון בפולין, שנערך בשנת 1764, כבר אחרי ביטולו של ועד ארבע־הארצות, נמנו בדמביץ 911 יהודים, אולם למעשה היה מספרם גדול הרבה יותר, כיון שיהודים רבים היו משתמטים מן המפקד מחשש נזק לעצמם או לקהילה. המיפקד בוצע בקהילות היהודיות ע״י ועדת ספירה, שחבריה היו הרב, פרנס־החודש והשמש. הוועדה היתה עוברת בעיר מבית לבית ורושמת את כל נפשות היהודים, גם אלה שלא היו אותה שעה בביתם. היהודים תושבי הכפרים נאלצו לבוא העירה ולמסור את מספר בני־ביתם. הרשימות נחתמו ע״י כל חברי הוועדה ואושרו, בערים המלכותיות ע״י הסטרוסטה ובערים הפרטיות, וכן בדמביץ, ע״י אדוני־העיר, ולבסוף הביאון הפוקדים לבירת החבל או המחוז לידי הממונים, שם הצהירו בשבועה, כי אמנם נכונות הן. טקס ההשבעה של חברי הוועדות היהודיות נעשה בבית־הכנסת. בכמה מקומות היו הרשימות נכתבות במקורן עב־רית, והתרגום לפולנית נעשה אחר־כך, מכיון שהפוקדים היהודים לא ידעו לכתוב פולנית.

מ־911 היהודים שנמנו בדמביץ, היו 573 בעיר ו־338 בכפרים שהיו מסונפים לקהילת דמביץ. בדמביץ (העיר) נמנו 135 (33%) ראשי משפחות, ומהם רק 33 שהיו עסוקים במקצוע ובעלי פרנסה: קמעונים 1, כובענים 3, שוזרים 1, חייטים 7, צורפים (זהבים) 1, נחתומים 5, קצבים 7, פחח 1, גלב 1, כלי־זמר 1, מלמדים 4, חזן 1.

מכל המשפחות היו איפוא עסוקים רק 24.4% והם במסחר קמעוני 1 — 0.7%; במלאכה 25 — 18.5%; מקצועות חפשיים 7 — 5.2% (המספרים הובאו כאן מספרו של ד״ר רפאל מאהלר „יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן״).*

על מקצועות היהודים בדמביץ מלמדת אותנו גם רשימת מס־הגולגולת משנת 1764: 1 מוכרת גריסים, 1 חזן, 4 מלמדים, 1 כלי זמר, 1 שזר, 7 חייטים (מהם החזיק שוליות רק אחד), 3 כובענים, 1 צורף, 7 קצבים, 5 נחתומים, 1 פחח, 1 חובש.

מספר המועסקים והמפרנסים היה בלי כל ספק גדול הרבה יותר, אלא שהפוקדים לא רשמו, בכוונה תחילה, מקצועות כגון סוחרים, חנוונים, מתווכים, מוזגים וכו׳ „מחשש עין הרע״. מפקד המקצועות, שאי אפשר כי שיקף את המציאות כמו שהיא, מוכיח שגם המספר הכללי של היהודים שבמפקד אינו המספר השלם, מפחד רדיפות ונגישות. יהודי דמביץ למודי־הנסיונות משנים שעברו משתדלים, ככל האפשר, למנוע מאת השלטונות ידיעה ברורה על מספרם ועסקיהם.

בשנת 1773 אירע בדמביץ מאורע שדיכא את בני־הקהילה עד היסוד: ביום 12 באפריל התנצרו בכנסיה הקתולית אצל הכומר מיקולאי וויצ׳חובסקי בבת־אחת היהודיה סופיה, יעקב מאיורק (מאיר) ואשתו רחל ועמם עוד נערה, בתו של המוזג מכפר נאגאווצ׳ינה, שהוא עצמו נשאר ביהדותו. בתו קיבלה את השם אנטונינה־פראנצי׳שקה־תרזה. סנדקי הטבי־לה היו: הקאנוניקוס, הנסיך אנטוני מיקולאי ראדזי׳ביל, האצילה תרזה סטויובסקה, השופט יוזף יורדן סטויובסקי ופרנ־צ׳ישקה וולודק, אשתו של הרוונט וולודק.

---

* ד״ר רפאל מאהלר: יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן, ווארשה 1958, ע׳ 91, 119, 124, טבלה 11, 43.

אפשר לשער את דכאונם של יהודי דמביץ בימים ההם.

מפנה ניכר בהתפתחות העיירה חל בשנות השלושים של המאה השמונה־עשרה ביזמתם של אדוני־העיר פראנצ׳ישק ביאַלינסקי ואשתו דורותה הנריאֶטה, שהעניקו לתושבים הנ־חות והקלות שונות, כדי לעודדם לבניית בתים במגרשים הפנויים שניתנו להם.

בשנת 1768 עברה דמביץ לבעלותו של הנסיך מיכאל רדז׳יביל. בבית הנהלת העיר, בטקס מיוחד של שבועת אמונים, נתכנסו ראש־העיר ויועציו עם נכבדי־המקום וראשי־הכפרים בסביבה והושבעו למלא באמנות את תפקידם. ברם בשנה ההיא סבלה העיר ממעבר צבאות רוסיים, שחדרו לפולין כדי לתמוך בברית־האצילים (קונפדרציה) שנכרתה בראַדום, נגד ברית־הפטריוטים שנוסדה בעיר באר ושנמנו עליה גם האצילים הפטריוטים שבסביבת דמביץ וכמה מן העירוניים. המלחמה בין שני המחנות נמשכה עד שנת 1772 וקרבות עזים ביניהם התנהלו גם בסביבת העיר, ביחוד בסביבות גבעה שנקראה za okopem — „מאחורי הסוללה״.

המלחמה בין שני המחנות פסקה עם חלוקת פולין הרא־שונה.

פולין חולקה בין שלוש המעצמות השכנות: רוסיה, אוסטריה וגרמניה. אותו חלק של פולין שניתן לאוסטריה, ובו גם דמביץ וסביבתה, נקרא מעתה גליציה. ב־29 בדצמבר 1773 כונסו תושבי העיר לטקס של שבועת אמונים לקיסרית מריה תרזיה בנוכחות השלטונות האוסטריים, ראש העיריה, נציג העיר החדשה ומזכיר העיר. מכאן ואילך היה גורלם של יהודי דמביץ כגורל היהודים בגליציה כולה. לכתחילה נכללה העיי־רה במחוז מישלניצה, אחר כך במחוז רישא ולבסוף במחוז טרנוב. יחד עם כל יהודי גליציה נהנו יהודי דמביץ מהטבה כלשהי של המצב הכלכלי במדינה, אך יחד אתם סבלו מכל מיני „פטנטים״ ו„דקרטים״ של שלטונות אוסטריה, שביקשו „לחנכם״ ולעשותם אזרחים נאורים של המונרכיה ההבסבורגית.

בשנת 1785 חוסל הארגון הארצי של הקהילות היהודיות, שהוקם לפי תקנון של מרים תרזיה בשנת 1776. ארגון ארצי של הקהילות לא הוקם עוד. רק נשארו בתפקידיהם פרנסי־הקהילות המקומיות. מלבד הקהילות בלבוב ובברודי, שעמדו בראשן שבעה שבעה פרנסים, נקבעו ליתר הקהילות, ודמביץ בתוכן, הנהלות של שלושה פרנסים בלבד, שתפקידם היה לייצג את הקהילה בפני השלטונות, לדאוג לעניניה יחד עם הרב, לפקח על מירשם־לידות, נישואים ופטירות, ולגבות את מסי־הקהילה ו„מסי היהודים״. הפרנסים היו תלויים בשלטון המחוז, שראה בהם מכשירים החייבים לשרתו לצרכיו בלבד. מלבד הפרנסים היו נבחרים עוד גבאי בית־הכנסת, גבאי־צדקה, שמאים ומבקרי חשבונות. בקהילת דמביץ לא היה רב אלא מורה הוראה, שקיבל משכורת שנתית בסך 20 פלורין, וחזן שמשכורתו היתה 15 פלורין. עומס המסים שהוטל על היהודים היה כבד מאד: מס סבילות Toleranzsteuer אחד מכל נפש, מס־הכנסה ורכוש לפי ההכנסה, ומלבד אלה מס־נרות, מס־נשואים ודמי תארים (כגון התואר „מורנו״), מלבד מסי־הקהילה (קרובקא), ואף הם בפיקוח השלטונות.

מזמן לזמן הוטלו מסים חדשים, כגון מס־איכסון (Quartier-steuer), במקום המצאת דיור לקציני־הצבא, מס־מגרש (Rustikalsteuer), חוץ ממס־בתים, מסי־צריכה ומסי־הכנסה. עומס־המסים הכביד מאד, ואחרי הנהגת התקנון של שנת 1789 הועלו עוד כל המסים הממלכתיים של היהודים.

ביחוד סבלו ממס־הנישואים. על רקע זה אירע בדמביץ מעשה, שהעסיק את השלטונות במשך שנים ממש ושימש אחר כך תקדים.

באוקטובר 1778 עמד היהודי זיינדל מטרנוב לשאת לאשה את הבחורה חנה מדמביץ. הכלה שילמה את מס־הנישואים בסך 20 פלורין, והנה מת החתן זמן קצר לפני החתונה. אי־לזאת ביקשה הכלה מאת השלטונות להחזיר לה את הכסף ששילמה או לקחתו בחשבון לכשתינשא בעתיד. סוף סוף הסכימה וינא להחזיר את הכסף או לרשמו על חשבון הבחורה בתורת תשלום לעתיד, לכשתרצה להינשא.

בתקופה ההיא נתרבו בין יהודי גליציה „בעלי הצעות״, שהמציאו לממשלה כל מיני תכניות משקיות־כלכליות וביחוד פיננסיות. כוונתם של בעלי המצאות אלה היתה בעצם להשיג אפשרות להגיע לוינא באמתלא של הגשת תכניתם לשלטונות הגבוהים. וגם בדמביץ חי בימים ההם בעל הצעות כזה, ר׳ משה וויין. בשנת 1787 פנה לממשלה בוינא בהצעה, שהממלכה תקבל לידה את מסחר הדונג והשעוה כמונופולין — דבר שהיה הורס מיספר ניכר של סוחרים ועובדים יהודים. למזלם נדחתה ההצעה „המקורית״ ע״י השלטונות.

דמביץ לא נוקתה גם ממלשינים שמסרו לשלטונות ידיעות על נישואים־בסתר ודרשו מהם את התשלום המגיע להם לפי התקנות בעד הלשנותיהם. מצד שני נרדפו המלשינים על ידי הציבור והם חזרו והתאוננו על כך בפני השלטונות ודרשו להתיר להם להימלט מפני רודפיהם לוינא. במקרה אחד הותר ליהודי ישראל קיסל לצאת לוינא. משהגיע לשם דרש מאת הממשלה דמי־כלכלה, כפיצויים על הרדיפות שנרדף בגלל שירותו לטובת הממלכה.

בשנת 1787 הוטל על יהודי גליציה לקבל, החל מינואר 1789, שמות משפחה גרמניים. מהימים ההם ידוע השם דמביצר גם בגליציה גופא וגם בארצות שבני־העיירה היגרו שם (יש להניח שגם אבות אבותיו של השופט העליון היהודי המפורסם בארצות־הברית של אמריקה לואי ברנדייס־דמביץ, מוצאם מיהודי דמביץ, שהתישבו בבוהמיה ואחד מצאציהם הגיע לאמריקה). השמות הגרמניים נועדו, לדעתם של השלטונות האוסטריים, לשמש גורם בתהליך הגרמניזציה וההתבוללות של יהודי גליציה. בקשר לכך הוטל על הקהילות ועל אנשי־הסחר לנהל את ספרי החשבונות ואת רשימות הסחורות במחסנים בשפה הגרמנית דווקא, תוך איסור להשתמש לשם כך בעברית או ביידיש ואף בכתב עברי.

במסגרת התוכניות האלה ניגשו השלטונות בגליציה בשנת 1787 להקים 51 בתי ספר גרמניים ליהודי גליציה, לפי הצעתו של המשכיל הרץ הומברג. וגם בדמביץ נוסד בית ספר יהודי־גרמני כזה. כמורה נתמנה מ א י ר ק ו ך, שנקבעה לו משכורת שנתית של 200 פלורין, פי עשרה ממשכורתו של המרא דאתרא. אמנם אין אנחנו יודעים, אם בית הספר החזיק מעמד

עד שנתחסלה כל רשת בתי הספר האלה בשנת 1806. בתיקי הארכיונים אין רמז לכך.

בשנת 1785, כאשר אלפי משפחות יהודיות נשארו בלא פרנסה בעקב הנהגת התקנון היהודי, פקד הקיסר יוסף השני בדקרט מ־16 באוגוסט 1785, להתחיל מיד ביישובם החקלאי של יהודים. במסגרת התכנית של 1400 משפחות יהודיות נתחייבה הקהילה בדמביץ להמציא את חלקה שלה, דהיינו שמונה משפחות יהודיות, שעמדו לקבל ארבע חלקות אדמה, ארבע רפתות וסככות, שמונה מערכות של כלי חקלאות, סוסים, שוורים ופרות. בביקורת שנעשתה בשנים 1796 ו־1804 נקבע, שבניגוד לכל יתר הקהילות בגליציה לא יושבה אפילו משפחה יהודית אחת מדמביץ, והקהילה נדרשה להמציא את המכסה של שמונה משפחות להתישבות, שנקבעה לה בתכנית הממ־שלתית. אולם גם הפעם לא נענתה הקהילה לדרישה. הטעם לכך לא נתברר.

בשנת 1790 נתפס האציל טוויובסקי שהחכיר בניגוד לחוק אחת מאחוזותיו ליהודי תושב דמביץ. שלטונות המחוז בטרנוב הענישו את האציל על הפגיעה בחוק (gesetzwidrige Juden-pacht) בקנס של 100 פלורין ואת היהודי בהלקאה (10 מכות־שבט). האציל ערער על העונש, והשלטונות הקטינו את הקנס ל־50 פלורין. ברם ענשו של היהודי נשאר בתקפו.

ב־18 במארס 1788 פירסמה הממשלה הוינאית הוראה לגייס את היהודים לצבא בכלל שאר האוכלוסין. אולם כבר בשנת 1790 נתאפשר ליהודים להיפטר מחובת ההרשמה ולסלק תמו־רת השירות האישי סך של 30 פלורין מכל טירון. מצב זה נשאר עד שנת 1804, ושוב הוטלה על היהודים החובה להתיצב לגיוס כאחד עם הנוצרים. בשנת 1797 הציעו יהודי המחוז מישלניצה, שדמביץ היתה כלולה בו בימים ההם, ביזמתו של חוכר מס־הנרות, שלמה קופלר, כי הממשלה תקבל תמורת שהרורם מכל שירות צבאי 200 קנטר כסף או סכום של מיליון פלורין בכלי כסף ו־5000 פלורין.

על הצעה זו הודיע משרד המחוז למורה ההוראה בדמביץ, הרב ר' נתן לנדא, שכיהן במקום בשנים 1797—1809, אולם שלטונות וינא סירבו לשאת ולתת עם קופלר בענין זה, גם התנגדו להצעה מעיקרה, כיון שהיהודים דרשו להעניק להם את השחרור לפני שישולם הסכום המובטח.

בשנת 1788 נערך מפקד היהודים שבמחוזות גליציה. לצערנו אין ברשימות המפקד במחוז רישא כל פרטים על יהודי דמביץ, אלא סיכומים בלבד מהמחוז כולו.

מתקופת השלטון הפולני נמצאו בידי היהודים, על יסוד הפריבילגיות של ערים פרטיות, בתים ומגרשים בתוך העיר. אחרי הכיבוש האוסטרי נאסר עליהם לקנות בתים ממשלתיים וציבוריים, אולם הותר להם לקנות בתים ומגרשים בתוך הרובע היהודי בלבד, אם איכור כזה היה כלול בפריבילגיות של העיר. כאשר ניגשו השלטונות לשפר את טיב הבניה בגליציה, בדרישה שבתי היהודים יהיו בתי אבן דווקא, הוציאו ב־28 במארס 1805 דקרט מיוחד ששינה את המצב הקיים לא לטובת היהודים אלא לרעתם, שכן נאסרה עליהם כל קניה ורכישה של בנין או מגרש, שלא היה לפני כן בבעלותו של יהודי. אפילו בית שהיה קודם בבעלותו של יהודי ונמכר לנוצרי אסור היה ליהודי לקנותו, גם אם הקניה זיכתה את הנוצרי ברווח ברור. ברם יהודי דמביץ הצליחו למרות ההגבלות האלה לקנות בתים ומגרשים מידי נוצרים במספר ניכר, ובשנת 1824, כשפנו אל השלטונות בבקשה לאשר להם, כיוצא מן הכלל, את בעלותם על הבתים והמגרשים, העבירה הנציבות שבלבוב, בירת־גליציה, את בקשתם ללשכת־החצר בוינא, וזו נענתה לבקשה בחיוב, בהדגשה שאין זה אלא יוצא מן הכלל. אגב, פרט מעניין הוא, שבימים ההם התנגדו צדיקי החסידים לרכי־שת בתים ע"י יהודים, והצדיק ר' מנדל מרימנוב ראה בהיתרם של השלטונות לקניית בתים על־ידי יהודים תחבולה לקשור את היהודים לגולה ולקרבם לטמיעה (מנחם ציון, דף נ"ו—נ"ז).

תחת שלטונה של אוסטריה גדלה העיר והשתפר מצבה הכלכלי, שנהנו ממנו גם היהודים. נקשרו קשרי מסחר מתמי־דים עם כמה ממדינות המונרכיה האוסטרית־הונגרית וכבר במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה נוסדו בעיירה כמה מפעלים וסדנאות חדשים, בעיקר של יהודים: טחנות־קמח, מנסרות, בית־חרושת לגפרורים, בית־חרושת לסבון, ליציקת זכוכית, משרפות יין־שרוף. האוכלוסיה התפרנסה ברובה מתעשיה, מסחר ומלאכה, בעיקר של יהודים.

הבעלות על דמביץ עברה בינתים מידי משפחת הרדזי־בילים לידיו של הרוזן ראצ'ינסקי, שהקים את ארמונו בכפר זאוואדה, מהלך ארבע קילומטרים מדמביץ.

בשנת 1831 פרצה בדמביץ מגיפת החולירע, שגרמה סבל רב לעיר לאוכלוסיה, הנוצרים והיהודים.

בשנות הארבעים היו אוכלוסי דמביץ הפולנים ערים ביותר לתנועת השחרור הפולנית בגליציה ולא פעם התכנסו בה האצילים, עסקני תנועה זו, להתיעצויות סודיות, מאחר שמארגנה הראשי של מהפכת 1846, יאן טיסובסקי, שהוכרז אח"כ כדיקטטור ברפובליקה של קרקא, היה גר בה עם משפחתו.

ברם משפרץ המרד בקרקא בשנת 1846, ובעידוד השלטו־נות האוסטריים קמה באותה שנה התמרדות האכרים נגד האצילים, בהנהגתו של האכר יעקב שלה, עם טבח אצילים במחוזות יאסלו, סאנוק, טרנוב, — עברו על יהודי דמביץ ימי חרדות ופחד, אם כי בדמביץ עצמה לא קרה דבר. יהודי העיירה ציפו כל הזמן בפחד ורעדה; מצד אחד שמא יבקשו בעלי־האחוזות האצילים להינקם מהם על חטא שהמוזג היהודי לוויק שטרן עמד לימינו של שלה ראש המרד. ומצד שני פחדו מפני האכרים שטענו כנגדם, כי עוזרים הם לאצילים בדיכוי האכר. עם זאת השבר במאורעות האלה שלטונם של בעלי האחוזות בסביבה, ולפרלמנט האוסטרי הראשון, שכונס אחרי מהפכת 1848 בוינא, נבחר מדמביץ האכר קאזימיז' ואלצ'אק.

לעומת זאת לא ניכר ביותר בחיי העיירה רשמו של המרד הפולני בשנת 1863, אף על פי שהארגון הלאומי בגליציה המערבית עשה מאמצים למשוך את הנוער שבדמביץ לשורות המורדים.

קמעא קמעא השתפר מצבם של יהודי דמביץ, משניתן ליהודי אוסטריה בראשית המחצית השניה של המאה התשע־עשרה שיווי הזכויות הנכסף ובטלו החוקים המיוחדים, שנועדו למנוע את התרבותם ולדחוק אותם מחיי הכלכלה. תרומה

גדולה להטבת מצבם הכלכלי תרמה מסילת־הברזל על שם קארל לודביג, שחצתה את כל צפונה של המונרכיה ההבסבור־גית מוינא עד לבוב, ודמביץ אחת מתחנותיה.

הישוב היהודי, שמנה בשנת 1848 500 נפש, ובשנת 1865 הוכפל כדי 1000, נמנה במיפקד של שנת 1880 ב־2385 נפש, שהיוו 73,2% מכלל האוכלוסיה העירונית. אולם אטית הרבה יותר היתה ההתפתחות התרבותית־החברתית, מאחר שרובו המכריע של הציבור בעיירה נמנה עם החסידים או נזהר מבוא בריב אתם.

מהמחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה התחילה להתפשט בדמביץ ובסביבותיה החסידות מיסודו של הצדיק ר׳ נפתלי צבי מרופשיץ (1760—1827), ובסופו של דבר נעשתה העיירה למטרופולין של החסידים, שלאחר מאבק העלו על כסא הרבנות אחד מנכדיו, ר׳ ראובן הורוביץ.

מתולדות הרבנות בדמביץ עד מחצית המאה השמונה־עשרה לא נשתמרה כל ידיעה שהיא. הרבנים הראשונים בדמביץ ששמם נזכר במקורות היו ר׳ שמואל ורבי אליעזר ממשפחת הורביץ, שכיהנו במחצית השניה של המאה השמונה עשרה. הם נמנו על משפחת הורוביץ המפורסמת, אך אין לערבבם עם בני משפחתו של הצדיק ר׳ נפתלי מרופשיץ, שקיבלו את השם הורוביץ במאוחר. משמת ר׳ אליעזר הורוביץ בשנת 1790 נתקבל כמורה הוראה ר׳ נתן לנדא הכהן, שכיהן ברבנות עד שנת 1809. אחריו נעשה מורה הוראה בדמביץ ר׳ שמואל העניך ממשפחת גווירץ, שכיהן עד 1820, ואחריו מילא את מקום הרב בנו הדיין ר׳ אליהו גווירץ. אחרי מותו היה כסא הרבנות פנוי במשך כמה שנים, ורק בשנת 1872 נתאפשר לר׳ ראובן הורוביץ להשתקע בדמביץ ולשמש בשני כתרים — של רב ואדמו״ר כאחד.

ממילא לא מצאה תנועת ההשכלה הד חזק בקרב יהודי דמביץ, שהמשיכה באורח החיים המסורתי. רק בראשית המאה העשרים החלה מסתמנת בקרב יהודי דמביץ התקדמות תרבו־תית בהיקף רחב יותר וכבר נמצאו בה משפחות שהעיזו לא רק לשלוח את בניהן לבית הספר הפולני הכללי אלא גם לגימנסיה, ובשנת 1907 למדו בה בין 406 תלמידיה 27 יהודים, שאמנם חלק מהם היו מחוץ לעיר.

לפי הוראת משרד הדתות והחינוך בוינא מיום 2 באפריל 1891 הוכרזה קהילת דמביץ, שהיתה כלולה במחוז הפוליטי רופצ׳יצה, כקהילה עצמאית עם ועד־קהילה ומועצה. אולם קהילה זו, כבשנים הקודמות, כל דאגתה היתה נתונה לצרכי הדת בלבד, ולעולם לא יזמה שום דבר חידוש לתיקון מצבם הכלכלי והתרבותי של אוכלוסי היהודים המתרבים, שבינתים הלך ורע ורבים נאלצו לעזוב את העיירה מאין בה מקורות מחיה.

עוד לפני הנהגת חוק־הקהילות החדש, בשנת 1890, היתה קיימת ליד הקהילה קרן לעניים. הונה העצמי היה: מגרשים בשטח של 6 אקרים וקרן של 3000 גולדן באובליגציות.

הנהלת הקהילה האחרונה לפני מלחמת העולם הראשונה היתה מורכבת כלהלן: ר׳ מנדל מאהלר — יו״ר, ישראל שטורך — סגנו, חברי מועצה: יעקב טאוב, יונה גשווינד, הרש שולדנפריי, יעקב לישה, חיים אלסטר, משה זומר, אברהם קוס. מזכיר הקהילה היה יהודה טבל. מורה לדת ישראל בבית־הספר הכללי, שהיה מקבל משכורתו מהקהילה, היה משה וואלאך. תקציב הקהילה בשנת 1914 היה בסך 13.000 כתרים.

בפיקוחה של הקהילה היו פועלות גם חברה קדישא וחברת ביקור חולים, ובראשה מר יעקב טאוב. וכן היה קיים הקדש לעניים.

נצני הציונות בדמביץ התחילו להתגלות כבר עם ראשית התנועה בגליציה בשנות התשעים של המאה שעברה. אולם לחוגים רחבים יותר חדר הרעיון הציוני רק משנת 1907, כפי הנראה, עם הרושם הגדול של התסיסה שפשטה בקרב יהודי גליציה עקב מלחמת הבחירות לפרלמנט האוסטרי, שנב־חר אז בפעם הראשונה בבחירות כלליות.

בתולדות הציונות בגליציה נרשמה דמביץ ביחוד ע״י ועידת היסוד של הסתדרות הבחורים התלמודיים „השחר״, שנתקיימה בה בחול־המועד פסח תרס״ח במלון בורנשטיין.

ד״ר נ. מ. געלבער

צו דער געשיכטע פון יידן אין דעמביץ

התחלות פון אַ יישוב אין דעמביץ האָבן עקזיסטירט שוין אין דער ערשטער העלפט פונעם 14־טן יאָרהונדערט. אין די ספרי־השבונות פון מעשר־אָפּצאָל און פּעטרוס־גראָשן, וואָס זענען איבערגעבליבן אין די אַרכיוון פונעם וואַטיקאַן אין רוים, ווערט דריי מאָל, אין די יאָרן 1326—1328, דערמאָנט די קירכע אין דעמביץ. דאָרט ווערט דער פּלאַץ אָנגערופן Decanatus de silvis sede Dambitia, וואָס מיינט „דעקאַנאַט פון אַ וואַלדיקער געגנט מיטן זיץ אין דעמביץ". קלאָר, אַז די באַפעלקערונג דאָרט איז דעמאָלט נישט איבעריק גרויס געווען.

ערשט אין יאָר 1358, דאָס הייסט מיט העכער 600 יאָר צוריק, האָט דער פּוילישער קעניג קאַזשמיר דער גרויסער געגעבן אַ געוויסן שוויענטאָסלאַוו, דעם אייגנטימער פונעם אָרט, די פּריווילעגיע אויפצושטעלן אויף זיינע באָדנס אַ שטאָט לויטן דייטשן רעכט וואָס האָט געגאָלטן אין דער שטאָט שראָדאַ אין מערב־פּוילן (prawo średzkie). אַלס ראש פון דער שטאָט (advocatus, wójt), וואָס האָט געהאַט צו זיין הילף זיבן ראַטמענער (לאַווניקעס), איז נאָמינירט געוואָרן שוויענטאָסלאַוו, דער אָרט־אייגנטימער גופא, ווענען ס׳איז אויך געגעבן געוואָרן די יוריסדיקציע איבער די שטאָט־באַוווינער. דערביי האָט דעמביץ באַקומען דאָס רעכט אָפּצוהאַלטן אַ מאַרק־טאָג איינמאָל אין וואָך, אום מיטוואָך, וואָס עס איז אַ סימן מובהק פון אַ שטאָטישן יישוב.

עס ווייזט אָבער אויס, אַז תחילת האָט זיך די שטאָט נישט איבעריק אַנטוויקלט, וואָרום פערצן יאָר שפּעטער, דעם 10־טן יוני 1372, האָט שוויענטאָסלאַוו איבערגעגעבן זיין אַמט אַלס וואָיט אַ געוויסן מיקאָליי, דעם פריערדיקן ראש פונעם דאָרף ליפּין, ער זאָל איינאָרדענען די שטאָט לויטן מאַגדעבורגער רעכט, וואָס איז באַקוועמער געווען, און דערמיט האָט דעמביץ זיך אויסגעגלייכט מיט די איבעריקע שטעט אין קליין־פּוילן. ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט האָט שוויענטאָסלאַוו צוגעזאָגט צו געבן ליידיקע פּלעצער אַלע איינוווינער, און אויך די וואָס וועלן ערשט קומען זיך באַזעצן, אָן אַן אָפּצאָל אין משך פון זיבן יאָר. און דעסגלייכן צו באַפרייען זיי פון כלערליי דינסט און פון דער פליכט צו שטעלן פערד אין רשות פונעם קעניג מיט זיין סוויטע און פאַר באַאַמטע וואָס פאָרן אין שליחות פון דער מאַכט.

פון דעמאָלט אָן, ווייזט אויס, האָט די שטאָט זיך גענומען פאַרפונדעווען, אַזוי ווייט אַז ס׳האָט זיך שוין געלוינט צו קויפן פאַר גוט געלט דעם פּאָסטן פונעם וואָיט, ווי ס׳ווייזט אַזאַ פאַרקויף־אַקט פונעם יאָר 1441, ווו אַ געוויסער יאַן פון פּאָדגראָדזשע האָט זיך מתחייב געווען צו באַצאָלן דעם פריערדיקן בירגער־מייסטער פּיאָטר פון קאָנאַרי אַ סומע פון 300 גריוונעס פאַר דער דעמביצער וואָיטשאַפט, צו וועלכער עס זענען דעמאָלט געווען אָנגעשלאָסן אַלס פירשטעט די דערפער נאַגאַוואַטשינאַ, פּוסטיניאַ, קאָדוקאָוו (גלובאָקאָוואַ), סטאַשוווקאַ און גומניסקאָ.

אין יענע יאָרן איז די שטאָט אויסגעוואַקסן. אירע האַנדלס־באַציאונגען האָבן זיך אויסגעשפּרייט, אַזוי ווייט אַז אין יאָר 1446 האָט טאָמאַש ביעלסקי, אַ באַרימטער פּוילישער מלוכה־מאַן, זיך געווענדט מיט אַ בקשה צום קעניג וולאַדיסלאַוו דעם דריטן פון וואַרנאַ, צו באַשענקען דעמביץ מיט אַ נייער פּריווילעגיע: צו קענען אָפּהאַלטן באַזונדערע ירידים אויסער דעם וואָכעדיקן מאַרק־טאָג. און באמת האָט דעם קעניגס באַפולמעכטיקטער, דער קראָקעווער שלאָסהאַר (קאַש־טעלאַן) יאַן פון טשיזשאָוו, אַרויסגעגעבן אַ באַזונדער כתב, וואָס האָט דערלויבט דעמביץ איינאָרדענען אויסער דעם וואָכעדיקן מאַרקטאָג אום שבת, ווו ס׳האָבן געקאָנט אָנטייל נעמען אַלע סוחרים — סיי געוועלבניקעס, סיי שראָגן־באַזיצער, נאָך צוויי ירידים אַ יאָר, צו וועלכע ס׳זאָלן קומען סוחרים פון אַנדערע שטעט.

ווייטערדיקע הנחות פאַר די שטאָטישע איינוווינער האָט געגעבן די אָרט־אייגנטימערין, פאַני יאַדוויגאַ, אין יאָר 1470, אין אַ דאָקומענט פאַר אַלע אייביקייטן, וואָס האָט מחייב געווען אויך אירע יורשים נישט צו נעמען איבערגוואַלט די איינוווינער פון דער שטאָט צו עפנטלעכן דינסט און פאַנ־שטשיזנע.

די משפחה אין וועמנעס באַזיץ די שטאָט דעמביץ האָט זיך געפינען אין 14־טן און 15־טן יאָרהונדערט, האָט געהערט צום שלאַכטישן שטאַם גריף (גריפיטן), וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דער שלאַכט פון גרונוואַלד קעגן די קרייץ־ריטער, דעם 15־טן יולי 1410, מיט אַ באַזונדערער אייגענער אַפּטיילונג, און איינער פון דער דאָזיקער משפחה, מיקאָליי פון דעמביץ, האָט אָנטיילגענומען אין דער שלאַכט פון קאָראָנאָוואָ אין דעם אייגענעם יאָר, ווו די דייטשע ריטער זענען ענדגילטיק צעשמעטערט געוואָרן. און אויך שפּעטער האָט די דאָזיקע משפחה געשטעלט אַ ריי מענטשן פאַר וויכטיקע אויפגאַבן פון דער מדינה, ווי למשל זביגניעוו פון קאַווענטשין, מיקאָליי פון לאַטאָשין, סטאָסלאַוו לאַנגענסאלצאַ א. אַ.

יידן ווערן דערמאָנט אין שייכות מיט דעמביץ צום ערשטן מאָל אין אַ הסכם וואָס איז געחתמעט געוואָרן צווישן דעם גלח פּיאָטר און דעם שטאָט־פריץ יאַן פון פּאָדגראָדזשע אין יאָר 1471, אין וועלכן די איינוווינער פון דער שטאָט און פון דער סביבה, אויסער יידן און נישט קאַטאָליקן, זענען פאַר־פליכטעט געוואָרן צו צאָלן מעשר דער קירכע. דער פאַקט, וואָס דער שטאָט־אייגנטימער שטעלט זיך, אַז די יידן זאָלן נישט באַלייגט ווערן מיט מעשר־אָפּצאָל פאַר דער קירכע, זאָגט

ווייזט אויס עדות, אַז עס זענען שוין געווען יידן, אפשר ענצעלע, צווישן די דעמביצער איינוווינער פאַרן סוף פון 15־טן יאָרהונדערט. עס קאָן, אמת, זיין, אַז אין די שווערע טעג וואָס האָבן זיך שפּעטער אראָפּגעלאָזט אויף דער שטאָט האָבן די ווינציקע יידן פאַרלאָזט דעם פּלאַץ, וואָרום פון יאָר 1471 ביזן יאָר 1690, העכער 200 יאָר, ווערן יידן מער אין קיין אַקטן נישט דערמאָנט.

אין אָנהייב פונעם 16־טן יאָרהונדערט אין דעמביץ שווער באַטראָפן געוואָרן פון די טאָטערישע אָנפאַלן, בפרט אין יאָר 1502, וואָס האָבן זי שטאַרק חרוב געמאַכט. אויסער דעם איז אין דעמביץ אויסגעבראָכן אין יאָר 1504 אַ גרויסע שריפה, וואָס האָט זי כמעט אינגאַנצן צעשטערט. די איינוווינער האָבן מער נישט געקאָנט נאָכקומען זייערע פינאַנסיעלע פאַרפליכטונגען צו דער שטאָט און מלוכה, און דאָס האָט געצוווּנגען די שטאָט־פּריצים, יאַן פון פּאָדגראָדזשע און קאַטערינע פון לאַטאָשין, צו באַפרייען זיי אויף פערצן יאָר צייט פון יעדער אָפּצאָל. אויך דער קעניג אַלעקסאַנדער האָט באַפרייט די איינוווינער פון דעמביץ, אופן סיים, וואָס איז פאָרגעקומען אין פּיאָטרקאָוו אין חודש פעברואַר 1504, פון שטייעראָפּצאָל מיט געטראַנק־געלטער און שכירות־געלט אויף זעקס יאָר צייט. אויך ווייטער זענען די שטאָטישע איינוווינער פון דעמביץ באַפרייט געוואָרן דעם 20־טן יולי 1505 פון אַלע שטייערן (ab omnibus exactionibus) אויף פיר יאָר צייט.

פון איר ערשטן אָנהייב אָן ביזן 15־טן יאָרהונדערט איז דעמביץ געווען דער עיקר אַ לאַנדווירטשאַפטלעך שטעטל. כמעט יעדער שטאָטישער בירגער האָט געהאַלטן אין זיין רשות און באַאַרבעט שטיקער באָדן פון די שטאָט־אייגנטימער. מיט דער צייט, און דער עיקר אין דער צווייטער העלפט פונעם 17־טן יאָרהונדערט, האָבן די בעלי־מלאכות צווישן זיי זיך גענומען אָרגאַניזירן אין צעכן, וואָס אין אַ שטאָט ווי דעמביץ האָט מען דערצו געדאַרפט האָבן אַ באַשטעטיקונג פונעם אָרט־אייגנטימער, סיידן דער צעך האָט אָנגענומען די תקנות פון אַ צעך אין אַ קעניגלעכער שטאָט, און דעמאָלט האָט ער בכלל נישט געדאַרפט קיין באַשטעטיקונג.

אַזעלכע בעל־מלאכישע פאַרייניקונגען פלעגן היטן אין זיך אַ שטרענגע דיסציפּלין אין ענייִנים פונעם פאַך, פון קירכלעכן און געזעלשאַפטלעכן לעבן, לויט געוויסע אויספירלעכע סטאַטוטן, וואָס זענען אין דעמביץ פאַרברענט געוואָרן ביי אַ גרויסער שריפה אין יאָר 1660 און ווידער באַשטעטיקט שפּעטערע יאָרן.

דער שוסטער־צעך איז איבעראַנייס באַשטעטיקט געוואָרן דורכן שטאָט־אייגנטימער דעם 18־טן נאָוועמבער 1660. דער קיילער־צעך אין יאָר 1690. דער וועבער־צעך אין יאָר 1691. אין די ראַמען פון דער דאָזיקער אַרבעט איז באַזונדער אינטערעסאַנט יענער פּאַראַגראַף אין די בשטעטיקטע תקנות פונעם קיילער־צעך, וואָס שטעלט פעסט די אָפּצאָלן וועלכע די יידן זענען מחויב צו צאָלן דעם פאַריין פאַר יעדער בהמה וואָס זיי שעכטן (לויטן יידישן דין), מיט אַ צוגאָב, אַז אויב די יידן וועלן נישט דערלויבן צו שעכטן זייער פלייש אין פאַריין, וועלן זיי נישט טאָרן ברענגען קיין פלייש פון אַן אַנדער אָרט. אַזוי ווי דער סטאַטוט איז באַשטעטיקט געוואָרן דורכן שטאָטישן פּריץ, איז קלאָר אַז זיינע באַשטימונגען זענען חל געווען אויך אויף די יידן. אָבער זיין עיקר־חשיבות פאַר אונדז איז אין דעם עצם דערמאָנען יידן און יידישע שחיטה — וואָס עס גיט די ערשטע דאַטע פאַר דער זיכערער עקזיסטענץ פון אַ יידישן יישוב אין דעמביץ.

וואָס שייך דעם וועבער־צעך איז כאַראַקטעריסטיש, אַז זיינע מיטגלידער זענען פאַרבעטן געוואָרן אַהער דורך דעם שטאָט־אייגנטימער ספּעציעל פון דייטשלאַנד און שלעזיע, כדי צו אַנטוויקלען דאָס פאַך, וואָס האָט שוין דאָ געפונען אַן אָרט לאַנגע יאָרן פריער. דער דאָזיקער צעך האָט עקזיסטירט אין דעמביץ ביזן אָנהייב פונעם 19־טן יאָרהונדערט. ער האָט זיך אָבער אויפגעלייזט נאָך דער בהדרגהדיקער ירידה פונעם פאַך.

אין יאָר 1655, בעת דער שוועדישער אינוואַזיע אין פוילן, איז שוועדיש מיליטער אַריין אין שטאָט און חרוב געמאַכט אַן אָנזעעוודיקן טייל פון איר. אין יאָר 1660 איז, ווידער, אויסגעבראָכן אין דעמביץ די אויבנדערמאָנטע גרויסע שריפה. איבער וועלכער אַ סך איינוווינער זענען געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ.

און דווקא די דאָזיקע שריפה איז געוואָרן אַ וויכטיקער ווענד־פּונקט אין דער געשיכטע פון דער שטאָט. יענע איינוווינער וועמענס הייזער זענען צעשטערט געוואָרן אין דער שריפה, האָבן זיך אָנגעהויבן אויפשטעלן הייזער צו דרום פון דער שטאָט אין דער ריכטונג צו דער קירכע פון דער הייליקער באַרבאַראַ, וואָס אין די אַקטן ווערט געזאָגט, אַז זי געפינט זיך extra oppidi — אויסער דער שטאָט. דער נייער וווין־שטח ווערט אין די אַקטן גערופן oppidum Nova Dębica, און פון דעמאָלט אָן האָט מען אָנגעהויבן טיילן די שטאָט אין צווייען: די אַלטע שטאָט און די נייע.

אויף דעם דאָזיקן פּאָן זענען אויסגעבראָכן סכסוכים צווישן דער קירכע און דעם שטאָט־אייגנטימער קאַזשימיעזש גלינסקי, וואָס האָט באַקומען פון דעם קאַנאָניק מיכאַל מלאָדעצקי הלוואות, כדי איינצואָרדענען די בוי־פּלעצער אין דער נייער שטאָט, און האָט די חובות נישט מסלק געווען. דער גלח, וואָס איז נישט געווען אָנגענומען ביי די איינוווינער, האָט געוואָלט לייגן אַ האַנט אויפן באָדן און אויף די הייזער, אָבער אין יאָר 1701 איז דערגרייכט געוואָרן אַ פּשרה און צום סוף זענען די פּלעצער פון דער נייער שטאָט באַפרייט געוואָרן פון צאָלן קירכע־געלט און זענען געבליבן אינאיינעם מיט די גערטנער און מיטן שפּיטאָל ביי דער קירכע פון דער הייליקער באַרבאַרע אין אייגנטום פונעם שטאָט־אייגנטימער.

אָבער קוים האָט זיך געשטילט דער אינעווייניקסטער סכסוך, האָבן די שוועדן צום צווייטן און צום דריטן מאָל זיך אַריינגעריסן קיין דעמביץ אין די יאָרן 1702 און 1705, און אויפן באַפעל פונעם שוועדישן גענעראַל שטעמבאָק זענען אונטערגעצונדן געוואָרן די הייזער מיט די ווירטשאַפטס־בנינים פונעם גלח מלאָדעצקי אינאיינעם מיט די וווינהייזער פון די שטאָט־אייגנטימער וויניאַרסקי און גלינסקי.

און דאָ טאַקע איז דער אָרט אַריינצופלעכטן אין דער

דערציילונג די באַזונדערע פּרשה פון שטענדיקער יידישער באַזעצונג אין דעמביץ.

צוליבן מאַנגל פון דאָקומענטן און אַקטן איז שווער פעסטצושטעלן גענוי ווען האָט זיך די דאָזיקע פּרשה אָנגעהויבן. ווי מיר האָבן אויבן דערמאָנט, דאַרף מען דרינגען פונעם הסכם וואָס איז געחתמעט געוואָרן אין יאָר 1471, אַז ענצעלע יידן האָבן זיך געפונען אין דעמביץ שוין פאַרן סוף פונעם 15־טן יאָרהונדערט. מען קאָן אָבער אָננעמען ווי זיכער, אַז אַ מער וויינקער אָרגאַניזירטער יידישער יישוב האָט דאָרט נישט עקזיסטירט ביז צו דער צווייטער העלפט פונעם 16־טן יאָרהונדערט. אַזוי ווי דעמביץ האָט זיך געפונען אין די ראַמען פון דער צאַזמערער (סאַנדאָמירער) וואָיעוואָדשאַפט, דאַרף מען אָפּלערנען פונעם אָנהייב פון יידישער באַזעצונג אין אַנ־דערע שטעט פון דעם ראַיאָן אויך לגבי דער באַזעצונג פון יידן אין דעמביץ. אזוי ווי די עלטסטע קהילה אין צאַזמערער קרייז איז געווען אין דער שטאָט צאַזמער גופא (1367), נאָך וועלכער עס קומט טאַרנע (1445), אָבער די איבעריקע קהילות זענען געגרינדעט געוואָרן צווישן די יאָרן 1501—1581 — וועלן מיר קיין טעות נישט האָבן, אויב מיר וועלן זיך משער זיין, אַז אויך אַ שטענדיקער יישוב אין דעמביץ איז געגרינדעט געוואָרן אין דער אייגענער תקו־פה, הגם דער ערשטער דאָקומענט וואָס זאָגט עדות מיט אַ פולער זיכערהייט וועגן דער עקזיסטענץ פון אַן אַנזעעוו־דיקער אָרגאַניזירטער יידישער קהילה אין דעמביץ (דער סטאַטוט פונעם קיילער־צעך פון יאָר 1690, וואָס לייגט אַרויף באַגרעניצונגען אויף דער יידישער שחיטה, זע אויבן) איז ערשט פון סוף 17־טן יאָרהונדערט.

ביזן סוף פון דעם דאָזיקן יאָרהונדערט זענען די דעמבי־צער יידן געווען קאָנצענטרירט אינאיינעם אין דער אַלטער שטאָט. ערשט נאָך דער שריפה פון יאָר 1660, ווען ס'האָט זיך גענומען שאַפן די נייע שטאָט, האָבן זיך יידן אָנגעהויבן באַ־זעצן אויך דאָרט, און אפילו אויפגעשטעלט דאָרט אַן אייגענע קהילה מיט אַ באַזונדערער שול און אַן אייגענעם פרנס (פּאָר־שטייער וואָס האָט אויף לאַטיין געהייסן Senior Synagogae novi oppidi Dembica, — דער עלסטער פון דער שול אין דער ניישטאָט דעמביץ). די צוויי קהילות אין דעמביץ זענען געווען אָרגאַניזירט לויטן שטייגער פון די איבעריקע יידישע קהילות אין פּוילן, וואָס אין זייער שפּיץ זענען געשטאַנען „ראשים (פרנסים) וטובים". אין יאָר 1712 איז דער ראש־הקהל אין דער ניישטאָט געווען ר' לוי בר' יצחק, וואָס האָט אויף פּויליש זיך גערופן Lewek Isakowicz. אין דער אַלטשטאָט איז דע־מאָלט געווען ראש־הקהל ר' הערשל (Herszko).

די דאָזיקע צוויי נעמען האָבן זיך איינגעהיטן אין אַ גאַנץ אייגנאַרטיק בינטל אַקטן פון יענעם יאָר.

דאָס פאַרמערן זיך פון יידן אין דער ניישטאָט האָט אַרויס־גערופן זאָרג און אומווילן אין די קרייזן פון דער קירכע, בפרט אין אַנבליק פונעם סכסוך וועגן דעם באָדן פון דער ניי־שטאָט, וואָס איז אויסגעבראָכן אין יאָר 1701 צווישן דעם גלח מלאָדעצקי און דעם שטאָט־אייגנטימער גלינסקי. אַזוי ווי דער פריץ האָט דערלויבט די יידן זיך צו באַזעצן אין דער נייער שטאָט, און די קירכע, ווי ס'איז שוין אויבן געזאָגט געוואָרן, האָט זיך געשטעלט קעגן זיין אייגנטום איבערן באָדן, האָט דער גלח מלאָדעצקי, ווי עס ווייזט אויס, געפּינען די געלע־גנהייט צו מאַכן שווערקייטן דעם באָדן־באַזיצער אויפהיי־בנדיק פאַר דער קירכן־מאַכט די פראַגע וועגן דער פאַרמערונג פון די יידן אויפן אָרט.

דער קראָקעווער אַרציבישאָף פירשט קאַזשימיעזש לו־ביענסקי האָט באַפוילן בודק צו זיין די יורידישע לאַגע פון די יידישע קהילות אין דער אַלטער און אין דער נייער שטאָט און האָט צוליב דעם אַרויסגעשיקט קיין דעמביץ אַ ספּעציעלע קאָנטראָל־קאָמיסיע, זי זאָל אויספאָרשן באַזונדער דעם ענין פון דער קהילה אין דער נייער שטאָט, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן און האָט עקזיסטירט, לויט דער אויפגעהויבענער טענה, אין קעגנזאַץ צו די געזעצן פון דער מדינה און פון די סינאָדן, און אויך קעגן דעם פסק־דין פונעם העכסטן גע־ריכט. און די קאָמיסיע האָט טאַקע פעסטגעשטעלט, אַז די שול (דאָס בית־המדרש) אין דער ניישטאָט דאַרף איינגעלייגט ווערן און אויף ווייטער דאַרף מען נישט דערלאָזן אויפצו־שטעלן זי איבערנייס.

אָבער די יידן אין דעמביץ האָבן נישט אָנגענומען די גזירה. אין דער אָנוועזנהייט פון דעם פרנס־הקהילה פון דער ניי־שטאָט, ר' לוי בר' יצחק, האָבן זיי איבערגעגעבן דעם אַרצי־בישאָף אַ דעקלאַראַציע אונטער אַ שבועה, אַז דאָס הויז וועגן וועלכן עס רעדט זיך איז גאָרנישט קיין שול, נאָר מיטן וויסן פונעם קראָקעווער עפּיסקאָפּאַט האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ פּריוואַט הויז פאַר די עמטער פון דער קהילה און פאַר דר־שות (דאָס מיינט אַ בית־מדרש) אָן קיין שום ווידערשטאַנד מצד דער קירכע און די קאַטאָליקן אין שטאָט — אָפּגעטיילט פונעם וווינאָרט פון די קאַטאָליקן, אויסער דער אַלטער שטאָט, און אויך אין הסכם מיט די פּריווילעגיעס פון די מלכים און פון די שטאָט־אייגנטימער. די גרויסע קהילה וואָס איז דאָ איינגעאָרדנט געוואָרן — אָפּגעזונדערט פון די קאַטוילישע איינוווינער — דאַרף מען טאָלערירן. ווייל אַקוראַט ווי אין דער אַלטשטאָט טראָגן זיי די גאַנצע געלט־לאַסט, שטייערן און מת־נות און די געוויינלעכע אָפּצאָלן פאַר דער קירכע און אירע גלחים. דעריבער מעגן זיי בעטן, מען זאָל זיי דערלויבן צו האַלטן אין יענעם הויז אויך זייער שול.

באותו מעמד איז אויך אויפגעטרעטן ר' הערשל, דער פרנס־הקהילה פון דער אלטער שטאָט און געפאָדערט אין איר נאָמען דאָס רעכט אויפצוהאַלטן זיין קהילה אויסער דער קהילה פון דער נייער שטאָט.

דער ענין איז ווידער געבראַכט געוואָרן פאַר דער קאָ־מיסיע, וועמענס מיטגלידער עס זענען געווען דער שלאַכ־טשיץ יאַן נאָוואָקאָווסקי און ד"ר אַלבערט אָלשאָווסקי. און זי האָט נאָך אַ משא ומתן באַשלאָסן נישט ווי די יידן האָבן זיך געווונטשן. די יידן פון דער אַלטער און פון דער נייער שטאָט זענען מחויב זיך צונויפצוקומען בלויז אין איין הויז, און אויב זיי וועלן דעם דאָזיקן באַפעל נישט פאָלגן וועט בלייבן גילטיק דער קנס אין אַ סומע פון 50 טינפעס, וואָס איז אויך זיי אַרויפגעלייגט געוואָרן לטובת דעם קלויסטער

וואָס איז פאַרברענט געוואָרן (בעת דער שוועדישער אינוואַזיע).

ווייטער האָט די קאָמיסיע פעסטגעשטעלט אַז די צאָל קאַטוילישע איינוווינער אין די דאָזיקע שטעט (די אַלטע און די נייע) איז ווינציק, אָבער די צאָל יידן האַלט אין איין וואַקסן, און דעריבער פאַרנעמען זיי אַלע ערטער אין דעם האַנדל, וואָס עס וואָלטן געדאַרפט האַלטן די קריסטן. און צום סוף האָט די קאָמיסיע באַפוילן די יידן צו האַלטן פאַרשלאָסן זייערע הייזער בשעת קירכלעכע פּראָצעסיעס און נישט ווייזן זיך דעמאָלט אין גאַס, און דעסגלייכן נישט איינשענקען קיין משקאות אום זונטיק און אויך נישט באַשעפטיקן אין זייערע היימען קיין קריסטלעכע דינסטן. דאָס אַלץ אונטער דער דראָונג פון האַרבע געלטשטראָפן.

דאָס בית־מדרש איז, ווייזט אויס, נישט איינגעלייגט געוואָרן.

ביזן יאָר 1730 האָט די דעמביצער קהילה אָרגאַניזאַטאָריש געהערט צום גליל רישא (Rzeszów). פון דאָקומענטן בנוגע דער פאַרטיילונג פונעם קאָפּשטייער צווישן די יידן פון דעם דאָזיקן קרייז זעט מען, אַז דעמביץ האָט נאָך אינגאַנצן געהערט צו דעם דאָזיקן קרייז און פלעג צאָלן אירע שטייערן צוזאַמען מיט אים. פון דעם אַלגעמיינעם סכום 10.930 גילדן, וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף רישא מיט אירע אָפּצווייגן, האָט דעמביץ געצאָלט 500 גילדן.

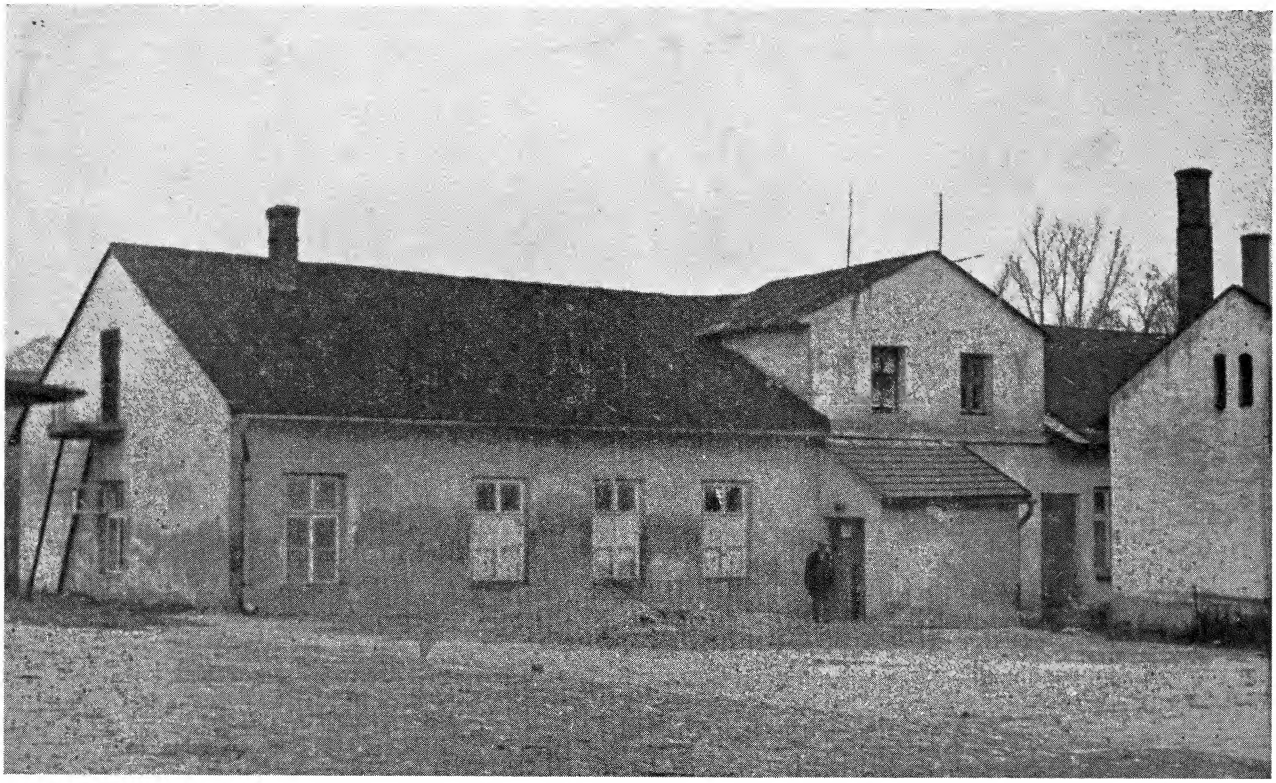
אין יאָר 1730 איז פאָרגעקומען אַן ענדערונג אין דער דאָזיקער לאַגע. אין יענעם יאָר האָבן די קהילות פון רישא מיט דער סביבה, צוזאַמען מיט יאַראָסלאַוו, און אויף אַ געוויסער צייט אויך דאָבראָמיל, זיך אָפּגעטיילט פונעם גליל פּרעמיסלע, און די דעמביצער קהילה האָט אויסגענוצט די דאָזיקע געלעגנהייט זיך אָפּצורייסן פון רישא און האָט באַצאָלט אירע שטייערן באַזונדער. די מעגלעכקייט זיך אָפּצורייסן איז טאַקע דערגרייכט געוואָרן מיט דער הילף פונעם שטאָט־אייגנטימער, אָבער גורם געווען דערצו האָבן נישט ווייניק מיסברויכן און אויספּרעסונגען פון שטייער־געלטער מצד די מנהיגים פון דער קהילה אין רישא. אין דער פאַרטיילונג פון די קאָפּשטייערן פון יאָר 1734 ווייזט זיך דעריבער די קהילה פון רישא און אירע אָפּצווייגן (z partykularzami) מיט אַ סומע פון 7,500 גילדן, און די יידן פון דעמביץ באַזונדער מיט אַ סומע פון 500 גילדן ווי פאַר דעם, און דעסגלייכן אין די יאָרן 1730 און 1737: די קהילה פון רישא מיט אירע אָפּצווייגן האָט באַצאָלט 7560 גילדן, און דעמביץ באַזונדער 500 גילדן. אָבער די דאָזיקע אָפּזונדערונג האָט אָנגעהאַלטן בלויז ביזן יאָר 1738, וואָרום אין יענעם יאָר ווייזט זיך דעמביץ ווידער אין דער רשימה פון דער קהילה אין רישא: פון אַ סומע פון 8034 גילדן פונעם גאַנצן קרייז, איז אויף דעמביץ אַרויפגעלייגט געוואָרן דער סכום פון 500 גילדן. אָבער אויך דאָס האָט נישט לאַנג געדויערט. אַ יאָר שפּעטער, 1739, ווייזט זיך דעמביץ ווידער ווי אַ זעלבשטענדיקע קהילה און נישט ווי אַן אָפּצווייג פון רישא. אין יענעם יאָר איז אויף רישא אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ סכום פון 8164 גילדן און אויף דעמביץ באַזונדער 500 גילדן.

פונעם יאָר 1739 און ווייטער דערשיינט דעמביץ ווי אַ זעלבשטענדיקע קהילה. אין יאָר 1753 באַצאָלט זי קאָפּשטייער 500 גילדן און די יידן פון רישא 7693 גילדן. אָבער פונעם יאָר 1756 אָן פאַרשווינדט דעמביץ פון דער רשימה און עס ווייזט זיך בלויז די קהילה פון רישא מיט אַ סומע פון 6753 גילדן. דערביי זעט מען פונעם בודזשעט פון דער רישאער קהילה אין יאָר 1756, אַז דעמביץ איז ווידער געווען אַריינגענומען אין דעם גליל רישא.

אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט האָט דעמביץ די שטאָט אַדמיניסטראַטיוו געהערט צום קרייז פּילזנאָ, וואָס איז געווען פאַררעכנט צום ראַיאָן סאַנדאָמיר (צאָזמער). בעת דער ציילונג פון די איינוווינער אין יאָר 1764, צום ערשטן מאָל אין פּוילן, שוין נאָך דער אויפלייזונג פונעם „ועד ארבע הארצות", זענען אין דעמביץ געציילט געוואָרן 911 יידן, אָבער פּאַקטיש איז זייער צאָל אַ סך גרעסער געווען, ווייל אַ סך יידן פלעגן זיך אַרויסדרייען פון דער ציילונג מחמת מורא, אַז זיי אַליין אָדער די קהילה וועט דערפון ליידן. די ציילונג אין די יידישע קהילות איז פאָרגעקומען ביי דער פאַרמיטלונג פון אַ ציילונגס־קאָמיסיע צו וועלכער ס'האָבן געהערט דער רב, דער פּרנס־חודש און דער שמש. די קאָמיסיע איז געגאַנגען איבער דער שטאָט פון הויז צו הויז און האָט פאַרשריבן אַלע יידישע נפשות, אויך די וואָס זענען גראָד נישט געווען אין דער היים. די יידן פון די דערפער האָבן געמוזט קומען אין שטאָט און איבערגעבן די צאָל פון זייערע בני־בית. די ליסטעס זענען אונטערגעשריבן געוואָרן דורך אַלע מיטגלידער פון דער קאָמיסיע און באַשטעטיקט, אין די קעניגלעכע שטעט דורכן סטאַראָסטע און אין די פּריוואַטע שטעט, און דעסגלייכן אין דעמביץ, דורך די שטאָט־אייגנטימער. צום סוף זענען די ליסטעס געבראַכט געוואָרן דורך די ציילער אין דער הויפּט־שטאָט פונעם ראַיאָן אָדער פונעם קרייז צו די באַזונדערע באַפולמעכטיקטע, מיט אַ דערקלערונג אונטער אַ שבועה, אַז די ליסטעס זענען טאַקע ריכטיקע. די שבועה־צערעמאָניע איז פאָרגעקומען אין שול. אין טייל ערטער זענען די ליסטעס געשריבן געוואָרן אין אָריגינאַל לשון־קודש, און שפּעטער איז געמאַכט געוואָרן אַ פּוילישע איבערזעצונג, ווייל די יידישע ציילער האָבן נישט געקענט שרייבן פּויליש.

פון די 911 יידן וואָס זענען געציילט געוואָרן אין דעמביץ, האָבן געלעבט 573 אין שטאָט און 383 אין די דערפער וואָס זענען געווען אָנגעשלאָסן אָן דער דעמביצער קהילה. פון די יידן אין שטאָט זענען געווען באַשעפטיקט אין פּראָפעסיעס און פּרנסה־געבער בלויז 33: קליינהענדלער 1, היטלמאַכער 3, פּאָזאַמענטירער 1, שניידער 7, גאָלדשמידן 1, בעקער 5, קצבים 7, בלעכער 1, באַרבירער און כליזמרים 1, מלמדים 4, חזנים 1.

פון אַלע משפּחות זענען געווען באַשעפטיקט בלויז 24%, דערפון: אין האַנדל 1 — 0.7%, ביי מלאכות 95 — 18.5% — ביי פרייע פּראָפעסיעס 7 — 5.2%. (די ציפערן זענען געבראַכט פונעם בוך פון ד"ר רפאל מאהלער „יידן אין אַמאָליקן פּוילן אין ליכט פון ציפערן").

בית־המרחץ — דאָס באָד.

וועגן די פּראָפעסיעס פון די יידן אין דעמביץ לערנען מיר אויך פון דער רשימה פון קאָפּשטייער פון יאָר 1764 : 1 גרויפּן־פּאַרקויפערין, 1 חזן, 4 מלמדים, 1 כלי־זמר, 1 פּאָזאַמענטירער, 7 שניידער, (פון זיי האָט בלויז איינער געהאַלטן לערן־יינגלעך), 3 היטלמאַכער, 1 גאָלדשמיד, 7 קצבים, 5 בעקער, 1 בלעכער, 1 באַלבירער.

די צאָל באַשעפטיקטע און פּרנסה־געבער איז אָן אַ ספק געווען אַ סך גרעסער. די ציילער האָבן אָבער בכוונה נישט פאַרשריבן אַזעלכע פּראָפעסיעס ווי סוחרים, קרעמער, מעקלער, שענקער וכדומה „מחמת מורא פאַר עין־הרע". די ציילונג פון די פּראָפעסיעס, וואָס עס איז אוממעגלעך אַז זי האָט אָפּגע־שפּיגלט די ווירקלעכקייט ווי זי איז געווען, באַווייזט, אַז אויך די אַלגעמיינע צאָל יידן איז נישט פולשטענדיק, מחמת שרעק פאַר רדיפות און שיקאַנעס. די דעמביצער יידן, אָנגע־לערנט פון דערפאַרונג פון פריערדיקע יאָרן, באַמיען זיך ווי ווייט מעגלעך נישט צוצולאָזן די מאַכט צו קלאָרע ידיעות וועגן זייער צאָל און זייערע געשעפטן.

אין יאָר 1717 איז אין דעמביץ פאָרגעקומען אַ געשעעניש, וואָס האָט די מיטגלידער פון דער קהילה באַטריבט ביז אין דער טיף : דעם 12־טן אַפּריל האָבן זיך געלאָזט שמדן אין דער קאַטוילישער קירכעביים גלח מיקאָליי וויאָטשעכאָווסקי מיט איינמאָל די יידישקע זאָפיאַ, יעקב מאַיאָרעק (מאיר) מיט זיין ווייב רחל, און מיט זיי אינאיינעם נאָך אַ מיידל, די טאָכטער פונעם שענקער אין דאָרף נאַגאַוויטשינאַ, וואָס ער אַליין איז געבליבן אין יידישקייט. די טאָכטער האָט באַקומען דעם נאָמען אַנטאָנינאַ־פראַנטשישקאַ טערעזאַ. די קוואַטערס פון דער טבילה זענען געווען : דער קאַנאָניק, דער פירשט אַנ־טאָני מיקאָליי ראַדזשיוויל, די איידלפרוי טערעזאַ סטאָיאָווסקאַ, דער ריכטער יוזעף יאָרדאַן סטאָיאָווסקי און פראַנטשישקאַ וולאָדעק, דאָס ווייב פון דעם רעווענט וולאָדעק.

מען קאָן זיך אויסמאָלן דעם האַרצווייטיק פון די דעמביצער יידן אין יענע טעג.

אַן אָנזעעוודיקער שינוי אין דער אַנטוויקלונג פונעם שטעטל איז פאָרגעקומען אין די דרייסיקער יאָרן פונעם 18־טן יאָרהונדערט אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פונעם שטאָט־אייגנטימער פראַנטשישעק ביעלינסקי און זיין ווייב דאָראָטאַ, דורך פאַר־שידענע הנחות און פאַרגרינגערונגען, וואָס זיי האָבן געגעבן די איינוווינער, כדי זיי צוצוגעבן חשק צו בויען הייזער אויף דיליידיקע פּלעצער וואָס זיי האָבן געקראָגן.

אין יאָר 1708 איז דעמביץ אַריבער אין באַזיץ פונעם פירשט מיכאַל ראַדזשיוויל. אינעם הויז פון דער שטאָט־פאַר־וואַלטונג איז פאָרגעקומען אַ באַזונדערע צערעמאָניע, צו וועל־כער עס זענען צונויפגעבערענגט געוואָרן דער בירגערמייסטער מיט זיינע ראַטמענער און די וואָיטעס פון דער אומגעגנט. זיי אַלע האָבן אָפּגעגעבן אַ שבועה אויסצופירן געטריי זייערע אויפגאַבן. אין יענעם יאָר האָט אָבער די שטאָט געליטן פונעם דורכמאַרש פון די רוסישע אַרמייען, וואָס זענען אַריינגע־דרונגען קיין פוילן כדי צו שטיצן די פּריצישע קאָנפעדעראַציע

וואָס איז געשלאָסן געוואָרן אין ראַדאָם קעגן דער קאָנפעדעראַציע פון די פּאַטריאָטן וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין דער שטאָט באַר און ס׳האָבן צו איר געהערט אי די פּאַטריאָטישע שליאַכטע אין דער דעמביצער סביבה אי אַ טייל פון די שטאָטישע בירגער. די מלחמה צווישן ביידע לאַגערן האָט זיך געצויגן ביזן יאָר 1772 און שאַרפע קאַמפן צווישן זיי האָבן זיך געפירט אויך אין דער סביבה פון דעמביץ, בפרט אין דער געגנט, וואָס האָט געהייסן „הינטערן אָקאָפּ".

די מלחמה צווישן ביידע לאַגערן האָט אויפגעהערט מיט דער ערשטער טיילונג פון פוילן.

פוילן איז פאַרטיילט געוואָרן צווישן די דריי שכנותדיקע גרויס־מאַכטן: רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד. יענער טייל וואָס איז געגעבן געוואָרן עסטרייך, און אין אים האָט זיך אויך געפונען דעמביץ מיט דער סביבה, האָט פון דעמאָלט אָן געהייסן גאַליציע. דעם 29־טן דעצעמבער 1773 זענען די שטאָטישע איינוווינער צונויפגעבערענגט געוואָרן צו אַ געטריישאַפט־שבועה דער קייזערין מאַריאַ טערעזאַ, אין דערביי זיין פון די עסטרייכישע מאַכט־פאָרשטייער, פונעם בירגער־מייסטער, פונעם פאָרשטייער פון דער נייער שטאָט און פונעם שטאָט־שרייבער. פון דעמאָלט אָן איז דער גורל פון די יידן אין דעמביץ געווען פאַרבונדן מיטן גורל פון די יידן אין גאַנץ גאַליציע. לכתחילה איז דאָס שטעטל איינגעשלאָסן געוואָרן אינעם באַצירק מישלעניצע, דערנאָך אינעם באַצירק רישא און צום סוף אינעם באַצירק טאָרנע. צוזאַמען מיט אַלע יידן אין גאַליציע האָבן די דעמביצער יידן גענאָסן פון אַ געוויסער בעסערונג פון דער עקאָנאָמישער לאַגע אין דער מדינה, אָבער צוזאַמען מיט זיי האָבן זיי געליטן פון כלערליי „פּאַטענטן" און „דעקרעטן" פון דער עסטרייכישער מאַכט, וואָס האָט זיך געמיט זיי צו „דערציען" און מאַכן פאַר אויפגעקלערטע בירגער פון דער האַבסבורגישער מאָנאַרכיע.

אין יאָר 1785 איז ליקווידירט געוואָרן די לאַנד־אָרגאַניזאַציע פון די יידישע קהילות, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן לויט אַ סטאַטוט פון מאַריאַ טערעזאַ אין יאָר 1776. קיין לאַנד־אָרגאַניזאַציע פון קהילות איז מער נישט אויפגעשטעלט געוואָרן. עס זענען בלויז געבליבן ביי זייערע אויפגאַבן די פּרנסים פון די קהילות. אויסער די קהילות פון לעמבערג און פון בראָד, ווו עס זענען געווען צו זיבן פּרנסים, זענען פאַר די איבעריקע קהילות, און דעמביץ צווישן זיי, באַשטימט געוואָרן פאַרוואַלטונגען פון בלויז דריי פּרנסים, וואָס האָבן געהאַט פאַר זייער אויפגאַבע צו רעפּרעזענטירן די קהילה פאַר די מאַכט־אָרגאַנען, צו זאָרגן פאַר אירע ענינים אינאיינעם מיטן רב, צו האָבן די אויפזיכט איבער דער רעגיסטרירונג פון געבורטן, חתונות און טויט־פאַלן און איינצומאָנען דעם קהילה־שטייער און די „יידן־שטייערן". די פּרנסים זענען געווען אָפּהענגיק פונעם „באַצירקס־אַמט", וואָס האָט אין זיי געזען געצייג, וועלכע זענען מחויב אים צו דינען אויסשליסלעך אין זיינע אינטערעסן. אין דער דעמביצער קהילה איז נישט געווען קיין רב נאָר אַ מורה־הוראה, וועמענס יערלעכער געהאַלט עס איז געווען 20 פלאָרין, און אַ חזן וואָס זיין יאָר־געהאַלט איז געווען 15 פלאָרין. די שטייער־לאַסט וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די יידן איז גאָר שווער געווען: אַ טאָלעראַנץ־שטייער פון איין פלאָרין פון יעדער נפש, הכנסה־ און פאַרמעגן־שטייער, און אויסער דעם ליכט־שטייער, חתונה־שטייער און שטייער אויף כיבודים (ווי אַ שטייגער דער טיטל „מורנו"), אויסער די קהילה־שטייערן (קרובקע), און אויך דאָס אונטער דער אויפזיכט פון דער מאַכט.

פון צייט צו צייט פלעגן אַרויפגעלייגט ווערן נייע שטייערן, ווי קוואַטיר־שטייער, אָנשטאָט דירות פאַר די אָפּצירן פונעם גאַרניזאָן, „רוסטיקאַל־שטייער" — אויף בויפלעצער, אויסער הויז־שטייער, קאָנסום־שטייער און הכנסה־שטייערן. די שטייער־לאַסט האָט געדריקט, און נאָך דער איינפירונג פונעם יידן־סטאַטוט פון יאָר 1789 זענען אַלע מלוכה־שטייערן פון די יידן ווידער געהעכערט געוואָרן.

בפרט האָבן זיי געליטן פון די חתונה־ שטייערן. אויף דעם באָדן האָט אין דעמביץ פּאַסירט אַ מעשה, וואָס האָט באַשעפטיקט די מאַכט־אָרגאַנען אין משך פון יאָרן און האָט דערנאָך געדינט אַלס פּרעצעדענט:

אין אָקטאָבער 1778 האָט דער ייד זיינדל פון טאָרנע געזאָלט חתונה־האָבן מיט אַ מיידל חנה פון דעמביץ. די כלה האָט איינגעצאָלט דעם חתונה־שטייער אין אַ סומע פון 20 פלאָרין. מאַכט זיך, אַז דער חתן שטאַרבט אַוועק אַ קורצע צייט פאַר דער חתונה. דעריבער האָט די כלה פאַרלאַנגט פון דער מאַכט מען זאָל איר צוריקגעבן דאָס איינגעצאָלטע געלט, אָדער פאַררעכענען עס ווען זי וועט וועלן חתונה האָבן. ענדלעך האָט מען מסכים געווען צוריקצוגעבן דאָס געלט אָדער פאַרשרייבן עס אויפן חשבון פונעם מיידל אַלס איינגעצאָלט אויף דער צוקונפט.

עס האָבן זיך צו יענער צייט פאַרמערט צווישן די יידן אין גאַליציע כל המינים „פּראָיעקטן־מאַכער", וואָס האָבן פאָרגעלייגט דער רעגירונג פאַרשידענע ווירטשאַפטלעך־עקאָנאָמישע פּלענער און בפרט פינאַנסיעלע. בעצם זענען אַלע בעל־המצאות אויסן געווען צו באַקומען די מעגלעכקייטן אָנצושפּאַרן קיין ווין מיטן אויסרייד, אַז זיי דאַרפן דערלאַנגען זייער פּלאַן אין די הויכע עמטער. און אויך אין דעמביץ האָט דעמאָלט געלעבט אַזאַ מין בעל־המצאה, ר׳ משה וויין. אין יאָר 1887 האָט ער זיך געווענדט צו דער רעגירונג אין ווין, מיט אַ פאָרשלאַג, די רעגירונג זאָל איבערנעמען אין מאָנאָפּאָל דעם האַנדל מיט וואַקס — אַ זאַך וואָס וואָלט צוגענומען די פּרנסה ביי אַן אָנזעעוודיקער צאָל יידן, סוחרים און אָנגעשטעלטע. צו זייער מזל איז דער „אָריגינעלער" פאָרשלאַג אָפּגעוואָרפן געוואָרן דורך דער מאַכט.

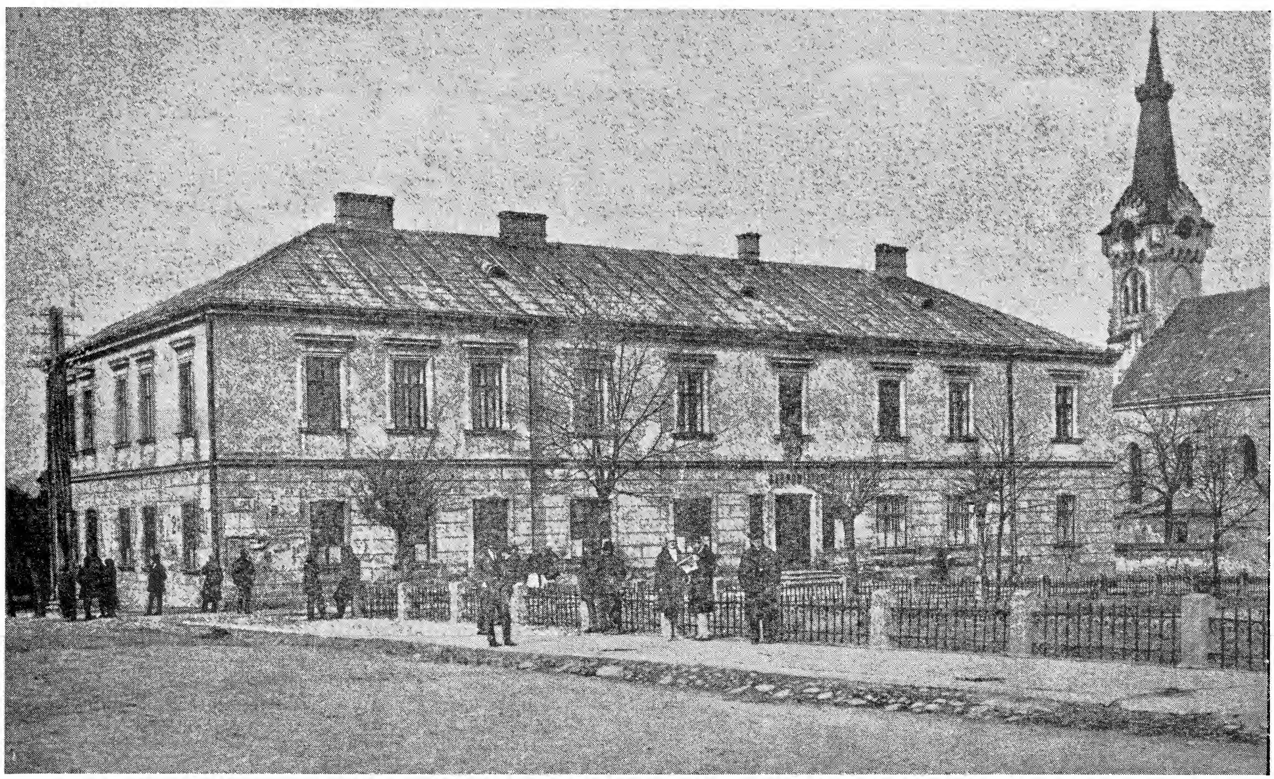
דעמביץ איז אויך נישט געבליבן פריי פון מוסרים, וואָס פלעגן איבערגעבן דער מאַכט ידיעות וועגן געהיימע חתונות און פאָדערן פון איר דעם אָפּצאָל וואָס קומט זיי פאַר די מסירות. פון דער אַנדערער זייט זענען די מוסרים גערודפט געוואָרן דורך דעם עולם און זיי, ווידער, פלעגן זיך דערויף באַקלאָגן פאַר דער מאַכט און פאָדערן, מ׳זאָל זיי דערלויבן עוקר זיין פאַר די רדיפות קיין ווין. אין איין פאַל איז דערלויבט געוואָרן דעם יידן ישראל קיסל אַרויסצופאָרן קיין ווין. אַז ער איז דאָרט אָנגעקומען, האָט ער געפאָדערט פון דער

רעגירונג זיין אויסהאַלטונג. אַלס אַנטשעדיקונג פאַר די רדיפות וואָס ער האָט געליטן פאַר זיין דינען דער מלוכה.

אין יאָר 1787 זענען די יידן אין גאַליציע פאַרפליכטעט געוואָרן אָנצונעמען, פון אָנהייב 1789, דייטשע פאַמיליע־נעמען. פון יענער צייט אָן איז דער פאַמיליע־נאָמען דעמביצער באַקאַנט סיי אין גאַליציע גופא, סיי אין די שכנותדיקע לענדער, וווּ ס'האָבן אָנגעשפּאַרט איינציקע דעמביצער (מ'דאַרף אָנעמען, אַז אויך די אור־זיידעס פון לואי בראַנדייס־דעמביץ, דעם באַרימטן יידישן אויבעררי‏כטער פון די פאַרייניקטע שטאַטן, האָבן געשטאַמט פון דעמביצער יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין בעהמען און איינער פון זייערע אייניקלעך האָט דערגרייכט ביז אַמעריקע). די דייטשע נעמען האָבן לויט דער מיינונג פון די עסטרייכישע מאַכט־אָרגאַנען, געזאָלט דינען ווי אַ פאַקטאָר אינעם פּראָצעס פון פאַרדייטשן און אַסימילירן די יידן פון גאַליציע. אין שייכות דערמיט זענען די קהילות און סוחרים פאַרפליכטעט געוואָרן צו פירן די ספרי־חשבונות און סחורה־פאַרצייכענונגען אין די לאַגערן דווקא אויף דייטש, ביי אַ בפירושן פאַרבאָט צו נוצן דערביי לשון־קודש אָדער יידיש און אַפילו דאָס יידישע כתב.

אין די ראַמען פון אָט די פלענער איז די עסטרייכישע מאַכט אין גאַליציע צוגעטרעטן אין יאָר 1787 אויפצושטעלן 51 דייטשע שולן פאַר די יידן אין גאַליציע, לויטן פאָרשלאַג פונעם משכיל הערץ האָמבערג. און אויך אין דעמביץ איז געגרינדעט געוואָרן אַזאַ יידיש־דייטשע שולע. אַלס לערער איז נאָמינירט געוואָרן מ א י ר ק אָ ך, פאַר וועלכן עס איז באַשטימט געוואָרן אַ יאָר־געהאַלט פון 200 פלאָרין, צענפאַכיק ווי דאָס געהאַלט פונעם מרא דאתרא. אמת, מיר ווייסן נישט, צי די שולע האָט אויסגעהאַלטן ביז צו דער ליקווידירונג פון דער גאַנצער שול־נעץ אין יאָר 1806. אין די אַרכיוו־אַקטן איז נישטאָ קיין רמז וועגן דעם.

אין יאָר 1785, ווען טויזנטער משפחות זענען געבליבן אָן פרנסה אַדאַנק דער איינפירונג פונעם יידן־סטאַטוס, האָט דער קאַיזער יאָזעף דער צווייטער דעם 10־טן אויגוסט באַפוילן אָנצוהייבן באַלד מיט דער לאַנדווירטשאַפלעכער קאָלאָניזירונג פון די יידן. אין דער ראַם פונעם פּלאַן צו קאָלאָניזירן 1400 יידישע משפחות איז די דעמביצער קהילה פאַרפליכטעט געוואָרן צוצושטעלן פאַר זיין פאַרווירקלעכונג אירע אַכט יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן געזאָלט באַקומען פיר חלקים באָדן, פיר שטאַלן און שאָפעס, אַכט קאָמפּלעטן לאַנדווירטשאַפטלעכע כלים, פערד, אָקסן און קי. די קאָנטראָלע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין די יאָרן 1796 און 1804, האָט פעסטגעשטעלט, אַז אין קעגנזאַץ צו די איבעריקע קהילות אין גאַליציע איז נישט באַזעצט געוואָרן

בית־המשפט בעיר הישנה — דאָס געריכט אין דער אַלטער שטאָט.

אַפילו איין איינציקע משפחה פון דעמביץ, און די קהילה איז

אויפגעפאָדערט געוואָרן צוצושטעלן די קוואָטע פון אַכט משפחות צום באַזעצן, וואָס איז איר באַשטימט געוואָרן אינעם פּלאַן. אָבער אויך דאָס מאָל האָט די קהילה נישט אויסגעפירט די פאָדערונג. די סיבה דערפון איז נישט באַקאַנט.

אין יאָר 1790 איז דער שלאַכטשיץ סטאַיאָווסקי באַשולדיקט געוואָרן, אַז ער האָט געגן דעם געזעץ פאַרדונגען אַ יידן איינס פון זיינע גיטער. די קרייז־הויפּטמאַנסשאַפט אין טאַרנע האָט באַשטראָפט דעם שלאַכטשיץ פאַר פוגע זיין דאָס געזעץ („געזעצווידריגע יודנפּאַכט") מיט אַ קנס פון 100 פלאָרין און דעם יידן מיט מלקות (10 שמיץ מיט אַ רוט). דער פריץ האָט דערלאַנגט אַן אַפּעלאַציע געגן דער שטראָף, און די מאַכט האָט דעם קנס פאַרקלענערט אויף 50 פלאָרין. די שטראָף פונעם יידן איז גילטיק געבליבן.

דעם 15־טן מערץ 1788 האָט די ווינער רעגירונג פאַרעפנטלעכט אַן אינסטרוקציע צו מאָביליזירן יידן אין דער אַרמיי אינאיינעם מיט דער איבעריקער באַפעלקערונג. אָבער שוין אין יאָר 1790 איז די יידן דערמעגלעכט געוואָרן זיך צו באַפרייען פון דער רעקרוטירונג איינצאָלנדיק אָנשטאָט דעם פערזענלעכן דינסט אַ סומע פון 30 פלאָרין פון יעדן רעקרוט. אָט די לאַגע האָט אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1804, און ווידער איז אויף די יידן אַרויפגעלייגט געוואָרן די פליכט זיך צו שטעלן צו דער רעקרוטירונג אינאיינעם מיט די קריסטן. אין יאָר 1797 האָבן די יידן פונעם קרייז מישלעניצע, צו וועלכן דעמביץ האָט דעמאָלט געהערט, פאָרגעלייגט דער רעגירונג, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פונעם דאָרטיקן ליכטפאַכטער, שלמה קאָפּלער, זי זאָל אָננעמען פאַר זייער באַפרייונג פון אַלע מיליטער־דינסטן 200 צענטן זילבער אָדער אַ סומע פון אַ מיליאָן פלאָרין אין זילבער־געצייג און 5000 פלאָרין.

וועגן דעם דאָזיקן פאָרשלאַג האָט דאָס קרייז־אַמט צו וויסן געטאָן דעם מורה־הוראה אין דעמביץ, דער רב ר' נתן לאַנדא, וואָס האָט פאַרנומען דעם פּלאַץ אין די יאָרן 1797—1809, אָבער די מאַכט אין ווין האָט זיך אָפּגעזאָגט צו אונטערהאַנדלען וועגן דעם, און איז בכלל געווען געגן דעם פאָרשלאַג, ווייל די יידן האָבן געפאָדערט די באַפרייונג איידער עס וועט איינגעצאָלט ווערן די צוגעזאָגטע סומע.

אין יאָר 1783 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ ציילונג פון די יידן אין די באַצירקן פון גאַליציע. צום באַדויערן איז נישטאָ אין די ציילונג־ליסטעס פונעם באַצירק רישא קיין שום ענצלהייטן וועגן די יידן אין דעמביץ, נאָר סומאַרישע ידיעות פונעם גאַנצן באַצירק.

פון דער תקופה פון פּוילישער הערשאַפט האָבן זיך געפונען אין יידישע הענט, אויפן יסוד פון די פּריווילעגיעס פון פּריוואַטע שטעט, הייזער און פּלעצער אין די שטעט גופא. נאָך דער אָקופּאַציע דורך עסטרייך, איז די יידן פאַרווערט געוואָרן צו קויפן הייזער פון דער רעגירונג און פון עפנטלעכע אינסטיטוציעס, זיי האָבן אָבער געמעגט קויפן הייזער און פּלעצער בלויז אין יידישן קוואַרטאַל, אויב אַזאַ פאַרבאָט איז געווען אין די שטאָטישע פּריווילעגיעס. ווען די מאַכט־אָרגאַנען האָבן זיך גענומען אויסבעסערן די שיטה פון בויאונג אין גאַליציע מיט דער פאָדערונג, אַז די יידישע הייזער זאָלן געבויט ווערן דווקא פון שטיין, האָבן זיי אַרויסגעגעבן דעם 28־טן מערץ 1805 אַ באַזונדערן דעקרעט, וואָס האָט געביטן די לאַגע נישט לטובת די יידן נאָר לרעה, פאַרווערנדיק זיי צו קויפן און דערווערבן יעדן בנין, וואָס האָט פריער נישט געהערט צו אַ יידן. אַפילו אַ הויז וואָס האָט פריער געהערט צו אַ יידן און איז פאַרקויפט געוואָרן צו אַ קריסט האָט אַ ייד נישט געטאָרט קויפן, אויך ווען דער פאַרקויף האָט דעם קריסט געגעבן אַ קלאָרן רווח. דעמביצער יידן האָבן אָבער באַוויזן צו קויפן הייזער און פּלעצער אין אַן אָנזעעוודיקער צאָל, און אין יאָר 1824, ווען זיי האָבן זיך געווענדט צו דער מאַכט, מ'זאָל זיי אויסנאַמווייז באַשטעטיקן זייער אייגנטום איבער די הייזער און פּלעצער, האָט די שטאַטהאַלטעריי אין לעמבערג, די הויפּטשטאָט פון גאַליציע, אַריבערגעפירט זייער בקשה צו דער הויף־קאַנצעליי אין ווין, וועלכע האָט די בקשה באַשטעטיקט, אונטערשטרייכנדיק, אַז דאָס איז בלויז אַן אויסנאַם. אגב, איז אַן אינטערעסאַנטער פּרט, אַז צו יענער צייט זענען די חסידישע צדיקים געווען געגן קויפן הייזער דורך יידן, און דער צדיק ר' מענדל רימאַנאָווער האָט אין דער דערלויבעניש פאַר יידן צו קויפן הייזער געזען אַ תחבולה צוצובינדן די יידן צום גלות און דערנענטערן זיי צום אונטערגאַנג צווישן גויים (מנחם ציון, דף נ"ו־נ"ז).

אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט איז די שטאָט אויסגעוואַקסן און איר עקאָנאָמישע לאַגע איז בעסער געוואָרן, פון וואָס עס האָבן גענאָסן אויך די יידן. עס זענען אָנגעקניפּט געוואָרן שטענדיקע פאַרבינדונגען מיט אַ טייל מדינות פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע. און שוין אין דער ערשטער העלפט פונעם 19־טן יאָרהונדערט זענען אין דער שטאָט געגרינדעט געוואָרן אַ ריי נייע אונטערנעמונגען און וואַרשטאַטן, דער עיקר פון יידן: מילן, זעגן, אַ שוועבעלעך־פאַבריק, אַ זייף־פאַבריק, אַ גלאָז־גיסעריי, אַ בראָנפן־בראַיז. די באַפעלקערונג האָט געהאַט חיונה פון אינדוסטריע, האַנדל און מלאכה, דער עיקר פון יידן.

דערווייל איז דעמביץ אַריבער פונעם באַזיץ פון דער פאַמיליע ראַדזשיוויל אינעם באַזיץ פונעם גראַף ראַטישנסקי, וועלכער האָט אויפגעבויט זיין פּאַלאַץ אינעם דאָרף זאַוואַדאַ, פיר קילאָמעטער פון דעמביץ.

אין יאָר 1831 איז אין דעמביץ אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע פון כאָליערע, וואָס האָט גורם געווען שווערע ליידן דער באַפעלקערונג, יידן און קריסטן.

אין די פערציקער יאָרן זענען די פּוילישע איינוווינער פון דעמביץ זייער וואַך געווען צו דער פּוילישער באַפרייאונגסבאַוועגונג אין גאַליציע, און נישט איינמאָל זענען זיך די שלאַכטשיצעס, די טוער פון דער דאָזיקער באַוועגונג, צונויפגעקומען אין דעמביץ צו געהיימע באַראַטונגען, צוליב דעם וואָס דאָרט האָט געוווינט דער הויפּט־אָרגאַניזאַטאָר פונעם אויפשטאַנד, יאַן טיסאָווסקי, וועלכער איז שפּעטער אויסגערופן געוואָרן אַלס דיקטאַטאָר אין דער קראָקעווער רעפּובליק.

אָבער ווי באַלד ס'איז אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד אין קראָקע אין יאָר 1846 און ביי דער אויפמונטערונג פון די

עסטרייכישע מאַכט־אָרגאַנען איז אין דעם אייגענעם יאָר אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד פון די פויערן געגן די פריצים אין די באַצירקן יאַסלאָ, סאָניק, טאַרנע, אונטער דער אָנפירונג פונעם פויער יאַקוב שעלאַ — האָבן די דעמביצער יידן דורכגעלעבט שווערע טעג פון פחד און מורא, הגם אין דעמביץ גופא האָט גאָרנישט פּאַסירט. די דעמביצער יידן האָבן די גאַנצע צייט אויסגעקוקט מיט שרעק: פון איין זייט טאָמער וועלן די פריצים גוט־באַזיצער זוכן נקמה צו נעמען אויף זיי הלמאי דער יידישער שענקער לייזקע שטערן איז געווען די רעכטע האַנט פון שעלאַ, דעם שעף פונעם אויפשטאַנד. און פון דער צווייטער זייט האָבן זיי זיך געשראָקן פאַר די פויערן, וואָס האָבן געטענהט, אַז זיי העלפן דער שלאַכטע אונטערדריקן דעם פויער. פונדעסטוועגן איז אין די דאָזיקע געשעענישן איינגעבראָכן געוואָרן די הערשאַפט פון די גוט־באַזיצער אין דער דאָזיקער סביבה, און צום ערשטן עסטרייכישן פאַרלאַמענט, וואָס איז גערופן געוואָרן קיין ווין נאָך דער רעוואָלוציע פון יאָר 1848, איז פון דעמביץ אויסגעקליבן געוואָרן דער פויער קאַזשימיעזש וואַלטשאַק.

אַנטקעגן דעם איז נישט איבעריק שטאַרק געווען אין לעבן פונעם שטעטל דער רושם פונעם פוילישן אויפשטאַנד אין יאָר 1863, הגם די נאַציאָנאַלע פוילישן אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע האָט געמאַכט אָנשטרענגונגען אַריינצוציען די דעמביצער יוגנט אין די רייען פון די אויפשטענדלער.

צו ביסלעכווייז האָט זיך די לאַגע פון די דעמביצער יידן געבעסערט פון זינט די עסטרייכישע יידן האָבן אין אָנהייב פון דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט באַקומען די אויסגעבענקטע גלייכבאַרעכטיקונג און עס זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן די באַזונדערע געזעצן, וואָס זענען אויסן געווען נישט צו דערלאָזן זייער פאַרמערונג און אַרויסשטופן זיי פונעם עקאָנאָמישן לעבן. אַ גרויסן צושטייער פאַר דער פאַרבעסערונג פון דער עקאָנאָמישער לאַגע האָט געגעבן די אייזנבאַן אויפן נאָמען פון קאַרל לודוויג, וואָס האָט דורכגעשניטן דעם גאַנצן צפון פון דער האַבסבורגער מאָנאַרכיע פון ווין ביז לעמבערג, און דעמביץ איז געווען איינע פון אירע סטאַציעס.

דער יידישער יישוב אין דעמביץ, וואָס האָט אין יאָר 1848 געציילט 500 נפשות און אין דער פאָלקס־ציילונג פון יאָר 1865 ביי 1000 נפשות — כמעט טאָפּלט, האָט אין דער פאָלקס־ציילונג פון יאָר 1880 שוין געציילט 2385 נפשות, וואָס האָבן באַטראָפן 73,2% פון דער גאַנצער שטאָטישער באַפעלקערונג. אָבער אַסך פאַמעלעכער איז געווען די קולטורעל־געזעלשאַפטלעכע אַנטוויקלונג, ווייל די אַנטשיידנדיקע מערהייט פונעם עולם אין שטעטל איז געווען מיט די חסידים, אָדער געהיט זיך איינצורייסן מיט זיי.

אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט זיך גענומען פאַרשפרייטן אין דעמביץ און אין דער סביבה דאָס מין חסידות פונעם צדיק ר׳ נפתלי צבי פון ראָפּטשיץ (1760—1827), ביז דאָס שטעטל איז צום סוף אַליין געוואָרן אַ מעטראָפּאָליע פון חסידים, וואָס האָבן נאָך אַ שווער געראַנגל אַרויפגעזעצט אויפן כסא הרבנות איינעם פון זיינע אייניקלעך, ר׳ ראובן האָראָוויץ.

וועגן דער געשיכטע פונעם רבנות אין דעמביץ ביז דער העלפט פון אַכצנטן יאָרהונדערט האָט זיך נישט איינגעהיט קיין שום ידיעה. די ערשטע רבנים אין דעמביץ, וועמענס נאָמען איז דערמאָנט אין די מקורות, זענען ר׳ שמואל און ר׳ אליעזר פון דער משפחה האָראָוויץ, וואָס זענען געשטאַנען בראש פון דער קהילה אין דער צווייטער העלפט פון אַכצנטן יאָרהונדערט. זיי האָבן געהערט צו דער באַרימטער משפחה האָראָוויץ, אָבער מ׳דאַרף זיי נישט פאַרבייטן מיט דער משפחה פונעם צדיק ר׳ נפתלי פון ראָפּטשיץ, וואָס האָט דעם נאָמען האָראָוויץ ערשט שפּעטער באַקומען. ווען ר׳ אליעזר האָראָוויץ איז געשטאָרבן אין יאָר 1790, איז אויפגענומען געוואָרן פאַר מורה־הוראה אין דעמביץ ר׳ נתן לאנדא הכהן, וואָס האָט געהאַלטן דאָס רבנות ביזן יאָר 1809. נאָך אים איז געוואָרן מורה־הוראה אין דעמביץ ר׳ שמואל העניך פון דער משפחה געווירץ, וואָס האָט געהאַלטן דאָס רבנות ביזן יאָר 1820. נאָך זיין טויט האָט פאַרנומען דעם פּלאַץ פונעם רב זיין זון, דער דיין ר׳ אליהו געווירץ. ווען ער איז נפטר געוואָרן איז דאָס דעמביצער רבנות נישט געווען באַזעצט כמה שנים, און בלויז אין יאָר 1872 האָט ר׳ ראובן האָראָוויץ באַקומען די מעגלעכקייט זיך צו באַזעצן אין דעמביץ, סיי אַלס רב, סיי אַלס רבי.

ממילא האָט די השכלה באַוועגונג נישט געהאַט קיין איבעריק שטאַרקן אָפּקלאַנג צווישן די דעמביצער יידן, וואָס האָבן זיך ווייטער געהאַלטן אָן דעם טראַדיציאָנעלן לעבנסשטייגער. ערשט ביים אָנהייב פונעם 20־טן יאָרהונדערט האָט זיך גענומען אָנצייכענען צווישן די דעמביצער יידן אַ קולטורעלער פאָרטשריט אין אַ ברייטערן פאַרנעם און ס׳האָבן זיך שוין געפונען משפחות וואָס האָבן געהאַט דעם מוט צו שיקן זייערע קינדער נישט בלויז אין דער אַלגעמיינער פּוילישער שולע נאָר אויך אין דער גימנאַזיע, און אין יאָר 1907 האָבן דאָרט געלערנט, צווישן 406 שילער, 27 יידן, וואָס אַ טייל פון זיי האָט געשטאַמט פון אויסער דער שטאָט.

לויט אַן אינסטרוקציע פונעם דערציונגס־און רעליגיעמיניסטער אין ווין דעם 2־טן אַפּריל 1891 איז די קהילה אין דעמביץ, וואָס עס האָט געהערט צום פּאָליטישן קרייז ראָפּטשיץ, דערקלערט געוואָרן אַלס זעלבשטענדיקע קהילה מיט אַן אייגענעם קהילה־פאַרשטאַנד. אָבער די דאָזיקע קהילה, האָט ווי אין די פריערדיקע יאָרן, געזאָרגט אויסשליסלעך פאַר די רעליגיעזע באַדערפענישן און קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזן קיין איניציאַטיוו צו פאַרריכטן די אַלץ ערגערע עקאָנאָמישע און קולטורעלע לאַגע פון דער וואַקסנדיקער יידישער באַפעלקערונג, און אַ סך זענען געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל צוליבן מאַנגל פון פּרנסה־קוואַלן.

נאָך פאַר דער איינפירונג פונעם נייעם קהילה־געזעץ, אין יאָר 1890, האָט עקזיסטירט ביי דער קהילה אַ פאָנד פאַר אָרעמלייט. איר אייגן־פאַרמעג איז געווען: פּלעצער אויף אַ שטח פון 6 אַקער אין אַ סומע פון 3000 גולדן און אָבליגאַציעס.

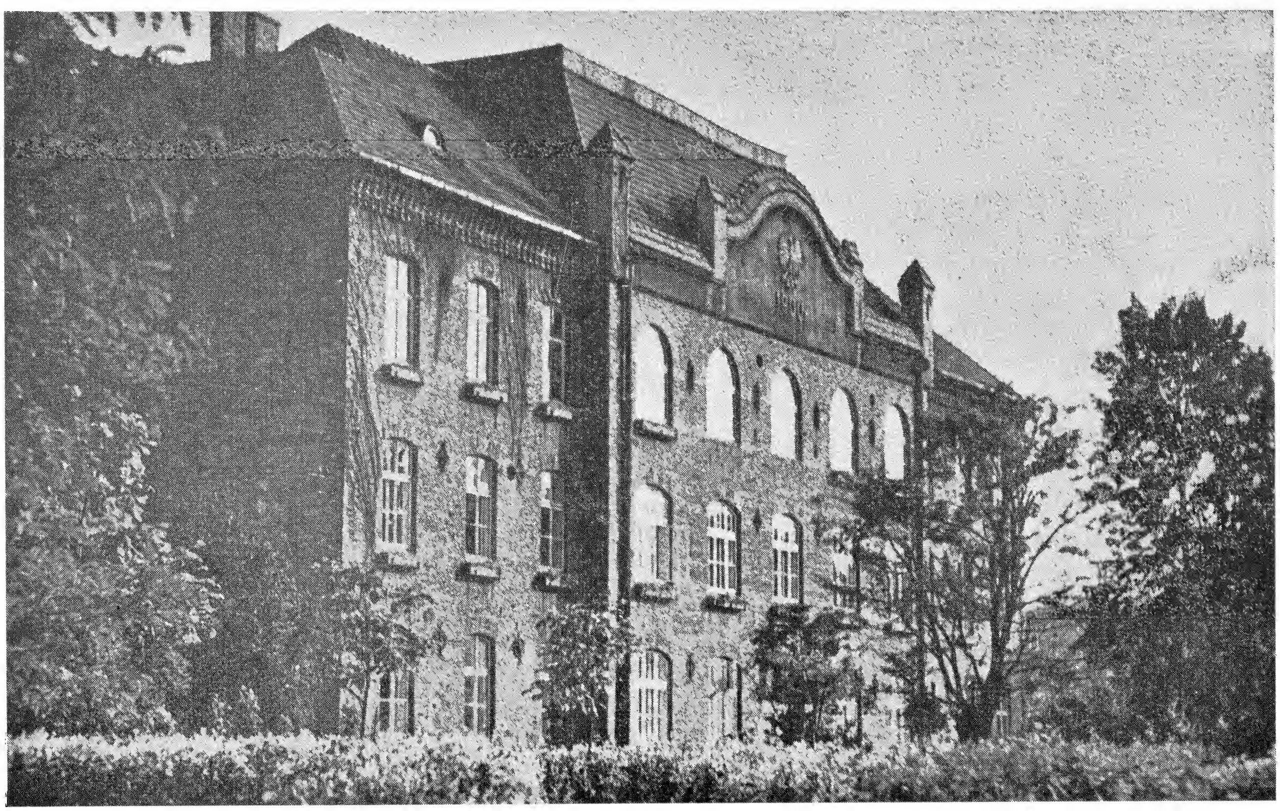
די לעצטע קהילה־פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: ר׳ מענדל מאהלער — פאָרשטאַנד, ישראל שטאָרך — שטעל־

פאַרטרעטער; ראַט־מיטגלידער: יעקב טאוב, יונה געשווינד, הערש שולדנפריי, יעקב לישע, חיים אַלסטער, משה זאָמער, אברהם קאָס. קהילה־סעקרעטאַר איז געווען יודל טעוול. יידי־שער רעליגיאָנס־לערער אין דער אַלגעמיינער שולע איז גע־ווען משה וואַלאַך. דער בודזשעט פון דער קהילה אין יאָר 1914 האָט באַטראָפן 13,000 קראָנען.

אונטער דער אויפזיכט פון דער קהילה האָבן געאַרבעט אויך אַ חברה קדישא און אַ חברה ביקור חולים, און בראש פון איר יעקב טאוב. דעסגלייכן האָט עקזיסטירט אַ הקדש פאַר אָרעמעלייט.

ערשטע שפּראָצונגען פון ציוניזם אין דעמביץ האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן ביים אָנהייב פון דער ציוניסטישער באַווע־גונג אין די נײַנציקער יאָרן פונעם פאָריקן יאָרהונדערט. אָבער צו ברייטערע קרייזן, ווי עס ווייזט אויס, איז דער ציוניסטישער געדאַנק דערגאַנגען ערשט זינט דעם יאָר 1907. אַ דאַנק דעם גרויסן רושם פון דעם יוירונגס־פּראָצעס, וואָס האָט זיך אויס־געשפּרייט צווישן די יידן אין גאַליציע צוליב דעם וואַל־קאַמף צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט, וועלכער איז דעמאָלט צום ערשטן מאָל געקליבן געוואָרן דורך אַלגעמיינע וואַלן.

אין דער געשיכטע פון ציוניזם איך גאַליציע איז דעמביץ פאַרשריבן ספּעציעל דורך דער גרינדונגס־קאָנפערענץ פון דער לאַנדעס־אָרגאַניזאַציע פון בעלי־בתּישע בחורים, „הסתדרות הבחורים התלמודיים „השחר”, וואָס איז דאָרט פאָרגעקומען חול־המועד תרס״ח (1908) אין האָטעל באָרנשטיין.

הגמנסיה הממשלתית — די גימנאַזיע

עד מלחמת העולם הראשונה

סיפור הדברים שניתן במדור הזה ובכל הרשימות שבספר שאין עליהם חתימת מחברם מהווה כעין סיכום לדברים שבעל־פה, שהושמעו בשיחות עם בני דמביץ, וכן לדברים שבכתב שלא היה בהם כדי מיצוי הנושא אבל פרטים רבים ביותר נמצאו חשובים למדי בשביל לשלבם בתיאור התקופה.

לתיאור עסקי הרבנות בדמביץ הוסיפו ביחוד מזכרונות אישיים וממסורת הדורות הגב׳ פרל פאוסט ז״ל ומר יצחק פרימן שיח׳.

עיר ורבניה

על דמותה של הקהילה היהודית בדמביץ אפשר ללמוד גם מן העובדה שבמרכז העיר העתיקה — הכנסיה ומושבו של הכומר — לא היו בתי נוצרים כלל, ובין שורת החנויות היהודיות, שמאחוריהן עמד בית הכנסת עם המקוה, לא היתה כל חציצה מלבד דרך המלך ובנין בית המשפט, שהוקם במאוחר על המגרש שלפני הכנסיה.

חייהם של יהודי דמביץ בחומר וברוח לא היו שונים מחיי היהודים בכל עריה ועיירותיה של פולין הקטנה. לדיבור היהודי, אמנם, היו כמה סימנים מובהקים של ניב מיוחד, וגם הוא מסימני ותיקותה של קהילה. אוצר המלים של לשון זו הזכיר בהרבה את לשונם של יהודי גליציה המזרחית, אולי סימן שהמתישבים היהודים הראשונים בדמביץ באו משם.

בזכרונם על דורות שעברו לא נשתמרה שום ידיעה על רדיפות מיוחדות כלפיהם מצד הרשות, ועלינו להודות להיס־טוריון המצויין מר נ. מ. ג ל ב ר, שפתח בפנינו כמה שערים, שהיו סתומים בפנינו מדור־דור בפרשה זו (ע׳ בפרק הקודם).

יהודי דמביץ לא הצטיינו בעושר מופלג מעולם. עד ראשית המאה העשרים לא היה בעיירה אלא בית יהודי אחד של שתי קומות, והצפיפות בדירות היתה גדולה. במסחרם הסתפקו תמיד ברווח מועט. בכליון עינים היו מצפים המוני יהודים ליריד בארטל־מארק, שהיה מקור חשוב לפרנסתם, ורבים היו נוסעים לירידים בעיירות הסמוכות והרחוקות, להביא טרף לביתם.

העיר הישנה, שגבולה מצד מערב היה נחל סטאַשובקה, נעשתה כבר מראשית המאה השמונה־עשרה צרה מהכיל את הישוב כולו. יהודים התחילו להתישב גם מעברו השני של הנחל, לקנות מגרשים ולבנות בתים בעיר החדשה, שככר מרו־בעת גדולה במרכזה — היא ככר השוק. כל הבנינים שמסביב לשוק נבנו על־ידי יהודים. עד ראשית המאה העשרים לא היתה כאן, כמו שלא היתה בעיר הישנה, אלא חנות אחת של נוצרי, ואף זו — חנותו של סרדניצקי — יותר משהיתה חנות של מכולת, היתה מסעדה לקציני צבא אוסטריים ולפקידי השלטון הפולניים. בצד אחד של השוק התרכז המסחר באריגים ובצרכי הלבשה והנעלה — שורת בתים אלה נקראה „די צייל" או „די פאַטשטענע". כאן נמשך לאורך הבתים כעין יציע מקורה, שתחתיו עמדו דוכני הסוחרים באריגים ובגדים, מטפחות צבעוניות, סרטים ושרוכים ושאר מיני סדקית. מאחורי השפע הצבעוני הזה התרכזה הדלות היהודית האפורה ודאגותיה יום־יום.

אורח חייהם של יהודי דמביץ, אף של האמידים, היה בדרך כלל צנוע ומתון. אף על פי כן היו הבדלים ניכרים בין הקצוות והיו כאלה שלא טעמו טעם בשר אלא אחת בשבת. דבר זה ניכר כלפי חוץ בארוחת הבוקר שילדי החדר היו מביאים אתם כדי לאכלן בשעת הפסקה: בני האמידים היו מביאים אתם לחמניות או כעכים מרוחים בחמאה, ואילו ילדי עניים, בעיקר מגרי הסימטאות, שתי פרוסות לחם ישן שנחרך על פחי תנור המבשל ונמרח בקצת שום מלמעלה. על יסוד זה התנהל מדי יום ביומו סחר־חליפין בין הילדים, כאשר עיניהם של אלה יוצאות מחוריהן למחצית כעך מרוח בחמאה, ובני האמידים מתאוים דווקא ללחם חרוך מרוח בשום...

אותה דלות יהודית שקיננה ב„קצווי הכרך", בסמוך לבתי גויים ובשכנות אתם, היתה מנקרת אף את עיני הגויים, שתמהו לא פעם על דלותם האיומה של שכניהם היהודים, הניזונים מלחם יבש ומשום בלבד. אלה, השכנים הגויים, יש וידעו על הדלות היהודית יותר מאשר גבאי־צדקה יהודים. שכן ישראל ביישנים הם, והעוני, גם בדמביץ, נחשב לחרפה.

דעה מקובלת היתה בקרב האוכלוסיה היהודית, רובה ככולה, שהדלות והעושר מן השמים גוזרים עליהם, ואין עצה כנגד העניות אלא חסדי־שמים. יהודים רחמנים הם ותומכי עניים, והעשירים בדמביץ, אמנם, היו מקיימים מתן צדקה, וגם בסתר, אף על פי כן כסבורים היו, שהעניים נוצרו בשביל שהם יוכלו לקיים מצוה זו. רעיון העזרה הקונסטרוקטיבית, רעיון הארגון לשם תיקון מצבן של השכבות הדלות לא חרג בדמביץ שלפני מלחמת העולם הראשונה מכלל גמילות־חסדים. הנדבה ניתנה כדי חיי־שעה בלבד.

דלות זו היתה מקור ההגירה לערים גדולות או לארצות הים, תחילה לגרמניה וללונדון, אח"כ, עם נעילת השערים לאנגליה, אל ארצות הברית. והיא שגרמה, על אף הריבוי הטבעי הגדול, להתמעטותם הבלתי־פוסקת של היהודים בדמ־ביץ ב־70 שנה האחרונות.

עם זאת היתה דמביץ עיר של יראי שמים ולומדי תורה צנועים, שאמנם לא העמידו מקרבם גדולי תורה מפורסמים בעולם, אלא אם נמנה לכאן את הרב ר׳ חיים נתן דמביצר מקראקא, שהיה מגדולי התורה באמצע המאה התשע־עשרה ומחברם של ספרים רבים, אשר שמו וגם מסורת משפחתו מורים על מוצא אבותיו מדמביץ.

גם על דמביץ, כמובן, לא פסחה צמיחת החסידות. רבים מיהודיה היו מחסידיו של הצדיק המפורסם ר׳ נפתלי מרופשיץ, שרשתו היתה פרושה על כל הסביבה.

כאשר נתפנה כסא הרבנות בדמביץ עם הסתלקות הרב הקודם, ר׳ העניך געווירץ, ביקשו חסידי רופשיץ להכתיר כרב את ר׳ ראובן הורוביץ, בנו הצעיר של הצדיק ר׳ אליעזר

פינה בככר השוק — אַ ווינקל פון מאַרק.

מדז׳יקוב ובן בנו של ר׳ נפתלי מרופשיץ. ברם, בין יהודי דמביץ היו מרובים חסידי הרבי ר׳ שלמה זלמן מוויאלופוליה, גם היא עיירה סמוכה לדמביץ, והללו התנגדו לקבלת רב שלא מאנשי שלומם. המחלוקת נמשכה כמה שנים ומשום כך התנהלו עניני הרבנות על־ידי שני הדיינים: ר׳ יצחק, שהיה קרוי ר׳ איטשע זילברמן, ור׳ אלי״ש (אליהו) גווירץ, בנו של ר׳ העניך גווירץ, הרב מאריה דאתרא האחרון בדמביץ לפני כיבוש הרבנות על ידי חסידי רופשיץ, כפי שמוכיחה מצבתו שנשתמרה עד ימי השואה בבית־הקברות אצל הגדר בנוסח:

אבן מקיר תזעק
וי על האי שופרא...
רב מאריה דאתרא.

ר׳ אלי״ש היה משמש כדיין שלא על מנת לקבל פרס. פרנסה בריווח היתה לו מעסקיו הגדולים שהתנהלו על־ידי אשתו מרת חנה׳לע. בנו של ר׳ אלי״ש היה הגביר ר׳ דניאל גווירץ, תקיף העיירה, אשר על פיו התנהלו כל עניני הקהילה, והוא החליט בלבו, כי כל עוד אביו, ר׳ אלי״ש הדיין, חי, לא יעלה איש על כסא הרבנות בדמביץ. וכך היה. רק משמת ר׳ אלי״ש גווירץ הסכים ר׳ דניאל לקבל כרב ואב״ד את ר׳ ראובן, בנו של ר׳ אליעזר מדז׳יקוב. אמנם עברו עוד שנים אחדות עד שחסידי רופשיץ גברו על חסידי וויאלופוליה, והצדיק ר׳ ראובן התישב בעיר.

הצדיק ר׳ ראובן

ב„ספר אהל נפתלי" (למברג, תרע״א) מובאה שיחת הסידים בדבר הדרך שבה הבטיח הרבי ר׳ נפתלי מרופשיץ את הרבנות בקהילת דמביץ לבני בניו אחריו, וזה לשונו: „פעם אחת בא הרבי ר׳ נפתלי מרופשיץ לק׳ דנביץ ושלח אחר הבעלי בתים וילדיהם ועשה סעודה גדולה לפניהם ונתן להילדים יין בעצמו ואמר: ,המלאכים לא יכלו להעיז נגד משה רבינו עליו השלום במתן תורה מחמת שאכלו בסעודת אברהם זקנו. תדעו שאחד מזרעי יהיה רב פה, ועל ידי זה שנהנים אתם ממני לא תוכלו להרע לו׳. ואמר לילד אחד, שמו שניאור, ועוד שנים: ,תזכרו זאת!׳ ואחר כך נסתבב, ששלושה הילדים הללו היו ראשי הקהילה׳. עד כאן.

בשעה שר׳ ראובן נתקבל כרב בדמביץ היה עדיין אברך צעיר. אף על פי כן הצליח לקנות את לבם של בני העיר. בחתונות היו נוהגים להביא לפניו בכרכרות את הכלות לפני שייכנסו לחופה כדי שיברך אותן, ולא עבר זמן רב והתחילו הסידים נוהרים אליו מכל גליציה המערבית להסב עמו אל השולחן ולשמוע לדברי תורתו.

על מידותיו והתנהגותו מספר הרב אברהם חיים שמחה בונם מיכלזון, מחברו של ספר „אהל נפתלי", כי משנתו השתים־עשרה לא היה ישן בשבתות, אלא רוקד כנגד שבת מלכתא, וכשבא לדמביץ היו אנשי העיר מקיימים אצלו ד׳ משמרות לזמן ולרקוד עמו. גם בשבוע שמתה אמו הרבנית

עשה כך. ואמר להרב מיכלזון קרובו, שנוכח בעת מעשה: „כיון שמעולם אני מתנהג כך, אם לא אעשה בשבת זו, והיה זה אבלות שבפרהסיא". הדבר היה בשנת תרל"ב.

אשתו הראשונה של ר' ראובן, בתו של הצדיק ר' איסר מרוזוואדוב, מתה בצעירותה לאחר שילדה לו בן אחד, הוא ר' אלתר, שירש אחריו את כסא הרבנות. אשתו השניה, הרבנית דבורה'לע, לא היתה מגזע רבנים, אלא בת מאומצת של אחד מחסידיו. לאחר שנתאלמן ר' ראובן מאשתו הראשונה בא אליו אחד מחסידיו, עשיר מופלג ובעל נכסים רבים, ואמר: רבי, אלהים נתן לי הרבה נכסים וכסף אבל בנים לא נתן לי. לכן אימצתי לי את בת אחי. יקחנה רבי לאשה ואתן לו כל כספי ועשרי. ואמנם לקח לו הרבי לאשה את הבחורה דבורה'לע, שמלבד הכסף והנכסים שהביאה עמה, ילדה לו שני בנים ושלוש בנות.

ר' ראובן, שהיה בן תורה מובהק, לא עסק בכלל במשק ביתו, גם לא בניהול הענינים הצדדיים של האדמו"רות. בכל אלה עשתה הרבנית דבורה'לע, שנוסף על הנכסים שהביאה עמה עוד הוסיפה לקנות נכסים. בית מגוריו של ר' ראובן היה על־יד בית־הכנסת שבעיר החדשה. הרבנית קנתה קרקעות מעבר לנחל הקרוב, באותו מקום שבו נמצאה אחר כך חצר בנה הרב ר' שמואל, והשכירה אותן לגויים שכנים למרעה. לימים, לאחר שנסתלק ר' ראובן, מכרה מגרשים אחד אחד, כל־אימת שהצטרכה להשיא את הבנות והבנים.

בדין תורה היה ר' ראובן יושב כרגיל עם הדיין ר' איטשע, שלא היה מחסידיו ועומד על דעתו, ואמנם לא תמיד, היה השלום שורה ביניהם.

פעם אחת, בדין תורה שבו דרשו הצדדים פסק־דין נקי על פי התורה, והרב והדיין התנצחו זה עם זה בהלכה, דחף ר' ראובן את הדיין ר' איטשע בריתחת הוויכוח, עד שהלה התעלף והיה הכרח להובילו לביתו. ר' ראובן הצטער על כך מאד, אך לא היה לפי כבודו להתנצל, עד שהתערב ראש הקהל ר' דניאל גווירץ ותבע ממנו לפייס את הדיין, באיום שאם לא יפייס „יישלחהו תחת משמר לרוזוואדוב", שמשם בא. וגם להלן לא היה השלום שורה בין הראב"ד והדיין.

על כך מספרים: פעם אחת בא השוחט ר' לייבוש, אביו של ר' טוביה שוחט, לפני ר' ראובן בטענה נגד הדיין ר' איטשע שהתיר בהמה שהיה בריאתה גידול בצורת וו. שלח ר' ראובן לקרוא לדיין ותבע ממנו שיבטל את ההיתר. משסירב ר' איטשע לעשות כך, ציוה ר' ראובן להכריז בבתי הכנסיות, כי אלה שקנו מן הבשר הזה, ידעו שבשר טריפה הוא.

ר' איטשע שלא היה אוכל בשר בקר לעולם, משמע על הכרזת הרב, ציוה לקנות בשבילו בשר מן הבהמה ההיא דווקא ואכל ממנו. פרצה מחלוקת גדולה בעיר וראשי הקהל שלחו לשאול אצל רבה של לבוב, ר' יצחק שמלקס, בעהמ"ח של ספר „בית יצחק", והלה פסק כר' יצחק זילברמן ועוד פקד תענית על כל אלה שביזו את המאכל הכשר.

הדרך לתחנת־הרכבת — די באַן גאַס.

ברם, המחלוקת הזאת לא היה בה כלל כדי להמעיט את דביקותם של חסידי דמביץ ברבם, ודבקות זו עוד הלכה וגברה, כאשר עם הסתלקותו של ר׳ ראובן ירש את מקומו בנו הבכור ר׳ אלתר, שנתמזגו בו תכונות הצדיק עם פיקחות מיוחדת במילי דעלמא.

תיאור מעניין על חכמתו והליכותיו של צדיק זה אנו מוצ־אים בספר „זכרונות מחיי" מאת מר יוסף מרגושס, שהכיר את הרבי ר׳ אלתר בשנות השמונים של המאה שעברה.

„באמצע החורף הגיע לרדומישלא הרבי מדמביץ, ר׳ אלתר הורוביץ. במשך שבוע תמים היה הרבי אורחו של אבי־חותני ר׳ יודל שטיגליץ, שהיה מחשובי חסידיו, כיון שהיה נוסע עוד אל אביו ר׳ ראובן הורוביץ, נכדו של הרבי סבא, ר׳ נפתלי מרופשיץ.

מובן, שתיכף ביום בואו באתי אצלו לקבל פניו, גם נשארתי ברדומישלא לשבת וחזיתי בהליכות השולחן שלו. ושוב הייתי אצלו לפני שנסע לביתו, ומסרתי לו „פתק" (קוויטל) עם „פדיון", חמשה זהובים, טבין ותקילין.

ה„פתק" לא היה לי מה לרשום בו. אותה שעה לא הייתי עדיין סוחר ולא מוכר, גם בנים לא היו לי. על כן רשמתי ב„פתק" רק את שמי ושם זוגתי בצירוף שלוש מלים: „להצלחה ולבריאות הגוף".

את ה„פדיון" נטל הרבי מיד ושם אותו בכיסו. אבל את ה„פתק", אף על פי שקצר היה, קרא שתים שלוש פעמים, אחר כך אמר לי: — גם אתה צריך פתק?

לא הבינותי תחילה למה מכוונים דבריו. ברם, כשסחתי זאת אח"כ לאבי־חותני, חייך בהנאה ופירש את הדברים כהאי לישנא:

— כיוון שאתה אברך צעיר האוכל על שולחן חותנו ואינו עוסק בפרקמטיא, וילדים אין לך לפי שעה — במה יברכך?..

ואילו אני עצמי שמתי בדברים פשט אחר לגמרי. לדידי ידע ר׳ אלתר יפה ש„משכיל" אני ומ„קטני אמונה", ובכן מה אני משתטה ב„פתק"?

מהתם ואילך הייתי אצלו כמה וכמה פעמים. הוא נחשב לי יהודי פיקח מאד ועתים קרובות הייתי מתייעץ עמו בעסקיי, ותמיד הייתי מהנה אותו בכסף הגון, אבל „פתק" שוב לא נתתי לו, והוא היה פיקח משידרוש זאת ממני. מאדם אחר ודאי היה תובע זאת.

הרב של דמביץ, ר׳ אלתר הורוביץ, זכרונו לברכה, היה באמת יהודי יקר וחכם גדול במילי דעלמא. הוא היה בקיא בכל מיני עסקים, כאילו הוא סוחר מנוסה ביותר, ולא נמצא בין חסידיו אפילו אחד, שלא סיפר לו בפרטיות ובתכלית־הדיוק על מסחריו.

כל אימת שהיה חותני עומד בגמר איזה ענין היה מתייעץ עם הרב מדמביץ, שנחשב לו ידיד נעורים נאמן. כשיצא חותני מזגורסק וחיפש לו אחוזה אחרת, נתכנס הרב מדמביץ בדבר הזה ברוב ענין והציע לו כמה אחוזות לחכירה.

ר׳ אלתר, כאמור, ידען גדול היה במילי דעלמא ואפילו מבין גדול בסוסים...

בין חסידיו היה סוחר סוסים מרדומילשא, הרשל שמו. מסחרו גדול היה, תמיד בקרונות רכבת מלאים סוסים שהיה משלחם לפרייסין (ארבעה־עשר סוסים נטענים בקרון אחד). כיון שברדומישלא לא היתה תחנת רכבת וכפר צ׳רנא לא היו בו הסידורים הנוחים לכך, היה הרשל מקיים תחנתו הראשית בדמביץ.

הוא ועוזריו היו תרים בהרבה עיירות בירידים ואת הסוסים שקנו היו מוליכים לדמביץ ומשם לפרייסין ברכבת.

כל אימת שהיה הרשל מוציא משלוח סוסים לפרייסין, היה נוהג לבוא תחילה אצל הרבי בדמביץ, שיעניק לו ברכתו לעסק. בתורת פדיון היה משלשל לרבי סך זהובים כמספר הסוסים שהיה שולח אותה שעה לפרייסין, עתים ארבעים סוס ויותר מזה בשבוע.

אלא שהרבי מדמביץ לא הסתפק מעולם בברכה שנתן לחסידו, אלא ביקש ממנו, כי כל פעם שיוביל סוסים לטעינה ברכבת יעבירם לפני ביתו, שיוכל להסתכל בהם כראוי.

פעמים אחדות נזדמן לי להיות עד ראיה בהצגה כזו של סוסי הרשל לפני הרב הצדיק.

ר׳ אלתר היה עומד בחוץ במעקה שלפני ביתו, סמוך לדרך המלך, המוליכה לעיירה פילזנו ובמגרש הגדול שלפני הבית עמדו כארבעים סוס עם סייסיהם. כל סוס הועבר לבדו והרב היה שואל אצל הרשל כמה עלה לו זה.

היה הרבי מחזיק מקל דק בידו ומסתכל בסוס בראייתו החדה וברוב מבינות.

לא פעם היה אומר פתאום:

— הרשל, מה זה שם אצלו ברגלו הימנית?

הרשל, שלפני כן לא הבחין בכך, נאלץ להודות שצדק הרבי: ברגלו הימנית של הסוס נמצאה צבית קלה שצריך היה לחבשה מיד.

פעמים, כאשר סוס לא נשא חן ביותר בעיני הרבי, היה מצוה על אחד הסייסים לעלות עליו ולרכוב לפניו פעמים אחדות, לראות „כיצד הוא רץ".

הוא התמצא יפה במחירו של כל סוס ולא אחת היה אומר אל הרשל:

— אי, הפילו אותך בפח! מהצחור הזה כבר לא תרוויח ממון רב.

בנים לא היו לו לר׳ אלתר, גם לא היה בעל הוצאה גדולה. אבל הרבנות והאדמו"רות הכניסו יפה ותמיד היה ברשותו כסף מזומן. לכן היה מלווה מכספו לכמה מחסידיו ברבית נמוכה, ואירע, אפילו, שהיה שותף במקצת לסחרם כנותן כסף...

מקורבו מנדל קליינמן, סוחר יערות גדול, היה חב לו תמיד כמה אלפים זהובים וכשהובא לפשיטת הרגל — במחלוקת עם בני גוטווירט — הפסיד בכך הרבי כמה אלפי זהובים, ששוב לא ראה אותם לעולם. אף על פי כן היה מנדל גם להלן בין חסידיו והרבי עוד סייעו בעת הצורך בכסף מזומן.

יהודי פיקח ועדין היה הרבי מדמביץ. אין יהודים רבים דומים לו. תהי נשמתו צרורה בצרור החיים!"

בנוהג שבעולם פיקחותו של ר׳ אלתר בעסקים נתפרשה להם לחסידיו בדרך המופת, מעשי־נסים ממש. פעם אחת, כך סיפרו בדמביץ, עלה בדעתו של ר׳ אלתר, שאחד מחסידיו, ר׳ יואל גריצמן, צריך לקנות את ביתו של אחד הגויים בעיר. קרא לר׳ ישראל הגבאי ואמר לו: לך אל יואל גריצמן ואמור לו שיקנה ביתו של פלוני הגוי. משמשע כך ר׳ יואל, התלבש ובא אל הרבי וטען בפניו: איך אקנה את הבית ואין לי כסף? אמר לו ר׳ אלתר: תן לו דמי קדימה. עמד ר׳ יואל בדלת ופקפק, אחר כך הלך לו ולמחרת נמצא הכסף למתן דמי־קדימה...

הרבי ר׳ אלתר חלוש היה מקטנותו, צנום בגופו, וחשוך בנים, ברם את חצרו נהג בהידור רב ובגינוני מלכות. מכיון שסוחרים רבים היו מביאים לו כסף ומתנות לרוב, סוסים ועגלות וכל טוב, יכול היה לעזוב את הבית הקודם שעל יד בית הכנסת ולבנות לו חצר מרווחת, זו ששימשה חצר הרבי עד סוף ימיה של דמביץ היהודית. בחצרו של ר׳ אלתר היו אורוות לסוסים ומרכבות לטיולים וסייס, סוכה גדולה בנויה עם גג מיטלטל, שהכילה בחג הסוכות את הרבי עם כל חסידיו והפמליה שלו, חדרי שינה ומטבח ובית מדרש מיוחד, וכל זה מוקף גן פירות גדול, שצמחו בו גם פירות של ארץ־ישראל: ענבים, זיתים, אפרסקים וצפורן להבדלה. צמחי הצפורן המיובשים היו שמים בכל יום ששי על גחלים לוחש והגבאי ר׳ ישראל ריינר מעביר אותן במחבת בכל החדרים, שיספגו ריח בשמים לכבוד השבת.

והיו לו לר׳ אלתר ארבעה גבאים: האחד אֲשר אֲפל, ששימשו בחיצוניות וישן עמו בחדר, אחד שהיה כותב הפת־קאות, אחד שעמד על יד הדלת, ועל כולם היה ממונה הגבאי ר׳ ישראל (ריינר), שהיה תופס משרה זו כבר בימיו של ר׳ ראובן והיה יועצו הפרטי של ר׳ אלתר והמוציא לפועל את רעיונותיו המרובים, ביחוד בשטח המסחר והעסקים.

ר׳ ישראל ריינר היה חניכו של הרבי ר׳ ראובן. וכך היה המעשה: אמו של ר׳ ישראל בת־דודה של ר׳ ראובן היתה

ר׳ ישראל ריינער

בדרך מבית־הכנסת — פון שול אַהיים.

ונישאה לרבי מברנוב, שלא האריך ימים לאחר שנולד ר׳ ישראל. מה עשה ר׳ ראובן? השיא את בת־דודתו לחסיד שלו, ר׳ קלמן פפר, שהיה עשיר ובעל נכסים רבים, והילד נתחנך אצל ר׳ ראובן. לכשגדל נעשה יד ימינו לכל דבר ור׳ ראובן חיתן אותו עם בתו של חסיד שלו, השוחט מריגליץ.

ביתו של ר׳ ישראל היה סמוך לגן ולחצר הרבנות ואף על פי שבעל משפחה היה, רגיל היה לבלות כל ימיו בבית הרבי, תחילה ר׳ ראובן, אחר כך ר׳ אלתר, ולכשנפטר זה שימש גבאי אצל ר׳ שמואל. חסידים שבדמביץ היו באים אל ר׳ ישראל להתיעץ עמו בעניניהם, בין משפחתיים, בין מסחריים וצבוריים, ביחוד לאחר שמת ר׳ אלתר.

ר׳ אלתר לא זכה, מפאת בריאותו הרופפת, לחיים ארוכים, ומותו בלא עת גרם למחלוקת על כסא הרבנות בדמביץ, בין ר׳ בצלאל, בעלה של גיטלה, בתו הבכורה של ר׳ ראובן, שהיה תחילה סמוך על שולחן חותנו ואח״כ התישב בפילזנו, לבין בנו של ר׳ ראובן, ר׳ שמואל, שהיה כבר רב בעיירה פריסטיק.

מחלוקת זו זיעזעה את העיירה כולה, עד שגם הגויים שבעיירה נמשכו לתוכה. אותה שעה שיהודים עמדו בשוק והתווכחו ביניהם, מי לצד ר׳ שמואל, ומי לצד ר׳ בצלאל, היו הגויים מתערבים בוויכוח, זה „זאַ שמולם" וזה „זאַ צאלקם". הריב נמשך כשלוש שנים עד שבא לדמביץ הרבי משיניאווא כשליש והוא פסק: שאת כסא הרבנות בדמביץ יקבל ר׳ שמואל, בנו של ר׳ ראובן, והוא חייב לפצות את גיסו ר׳ בצלאל בסך שלושת אלפים זהובים, כדי שיקנה לו את הרבנות בפילזנו. ברם ר׳ בצלאל, לאחר שעלה לרבנות בפילזנו, לא האריך ימים. במותו נתחדשה המחלוקת עם ר׳ שמואל. כיון שמת ר׳ בצלאל בפילזנו, החליטו קרוביו ומקורביו להביאו לקבורה בדמביץ אצל קבר חותנו ר׳ ראובן, אבל הרב מאריה

דאתרא, ר׳ שמואל הורוביץ, לא הסכים לכך, שכן ביקש לשמור את המקום בצד ר׳ ראובן בשביל עצמו. ואמנם משמת ר׳ שמואל בשנת 1923 הניחוהו מימין לקברו של ר׳ ראובן בעוד שר׳ אלתר נקבר משמאלו.

עם מותו של ר׳ אלתר נסתיימה בעצם פרשת הגדולה והפאר הקצרה של השושלת ומתחילה תקופה חדשה גם מבחינות חברתיות אחרות.

הרב ר׳ שמואל

הרב ר׳ שמואל סילק את כל פארה הקודם של החצר עם המרכבות והסוסים, וכן שילח את הסייס, וחי בצניעות מחלקו בקרובקא (קרן מכספי הקהל שהצטרפה מדמי שחיטה, חתונות, קבורה וכו׳) יחד עם אלמנת ר׳ אלתר, הרבנית רייצה, השו־חטים, הדיין, החזן והמוהל. ועוד היו באים לשבתות וחגים ויומי־דפגרא חסידים, עשירים ועניים, והיו אוכלים על שול־חנו, אמנם לא בשפע, אך לא לפי יכולת החצר, שנתמעטה, והרבנית מרת גיטלה התאוננה על כך לא אחת בפני ר׳ ישראל גבאי, מנהל המשק.

בין חסידיו של ר׳ שמואל נמנו גם כמה וכמה מיהודי פריסטיק שנתקשרו אליו בימים שישב בעיירתם, אלא דא עקא שלא כל חסידיו של ר׳ אלתר נהו אחרי ר׳ שמואל יורשו. כמה מתומכיו של ר׳ בצלאל נשארו מתנגדים לר׳ שמואל עד סוף ימיהם והיו נוסעים לשבתות וחגים או שאר יומי דפגרא לפילזנו בשתיים שלוש עגלות וכשהיו עוברים אצל החצר היו פוצחים בשיר ובקולי־קולות, בכוונה להכעיס, לצערו הגדול של ר׳ שמואל.

עם עליתו של ר׳ שמואל לכסא הרבנות תש כוחו של בית־הצדיק בעיירה גם מצד אחר. לאט לאט העזו המשכילים המע־טים להתגלות, רוחות חדשות התחילו מנשבות בקרב בני־הנעורים, ואותה שעה נתקשר בית־הרב יותר ויותר לשיתוף פעולה עם השלטונות בעניני בחירות וכדומה. והקיטרוג הלך וגבר עוד הרבה בימי יורשו הרב צבי אלימלך.

ר׳ שלמה זלמן פרנקל, הרב מידלובה

משמת ר׳ שמואל בשנת 1923, נתעוררה בעיירה מחלוקת גדולה, מי ימלא את מקומו. היו לכך שני מועמדים: האחד ר׳ הרשלה, צבי אלימלך הורוביץ, בנו של ר׳ שמואל, שלא היה לו עדיין היתר הוראה, והשני הרב מידלובה הסמוכה, צאצאם של הרביים מוויאלופוליה. והיה במחלוקת הזאת מחידושה של המחלוקות שהיתה בעיירה לפני התמנותו של ר׳ ראובן.

נתמנתה ועדה של תלמידי חכמים: הדיין ר׳ בריש שילאי, ר׳ ראובל׳ה קלוגר, ר׳ חיים שלזינגר, ר׳ חיים בריק ור׳ אלתר פכטר, לברר הענין מצד הדין. ועד הקהילה נטה אחר ר׳ הרשלה, משום זכות אבות שלו, אבל תנאי התנה, שתחילה חייב המועמד לקבל היתר הוראה, כדין. ולא כן היתה דעתו של ראש־הקהל, ר׳ הרש טויב, שביקש להושיב על כסא הרבנות את הרב מידלובה, גם הביא את מועמדו שיתיישב בעיירה. ברם מחייתם של שני הרבנים כאחד לא באה להם מועד הקהילה, שחסר את האמצעים לכך, מאחר שפסק משום מה יצוא הבשר הכשר לקראקא, ששחיטתו היתה מכניסה לפני כן סכום הגון לקהילה.

מחייתו של ר׳ הרשלה היתה בעיקר על חסידיו, שהיה מרבה לנסוע לעיירותיהם, ואף בדמביץ עצמה היה עורך שולחן, אמנם לא ברוב עם.

בבחירות הבאות לועד הקהילה לא נבחר עוד ר׳ הרש טויב, שחלק גדול מתומכיו נהו אחר הרב, ובמקומו נבחר כראש הקהל ר׳ טוביה צוקר. בסופו של דבר השלימו הרב ומתנגדיו והיו משתפים פעולה זה עם זה בכל עניני הקהל, כנגד הציונים ובעלי בריתם.

וגורם נוסף לירידת השפעתו של בית־הרב היתה המחלוקת בין צאצאי ר׳ ראובן שנשארו בעיירה.

בין בני משפחתו של ר׳ ראובן שישבו תחילה בדמביץ היה חתנו ר׳ ישראל יוסלי אונגר, שהתיאש לאחר מלחמת העולם הראשונה מן הרבנות ונעשה מתווך להלוואות („חשתר״) בטרנוב הסמוכה. לכשגדל בנו אליעזר התקרב אל אנשי המזרחי ונעשה מורה בבית־הספר העברי בדמביץ ואח״כ עסקן ציבורי בטרנוב והוא היה מהראשונים שהביאו לארץ ידיעות מפורטות על השואה שעשו רושם עצום, אבל לא נשתקע כאן.

אחיו הצעיר של ר׳ שמואל, ר׳ נפתלצ׳י הורוביץ, נשא את בתו של אחד מחסידי אביו, ר׳ מוטלה וינברג, סוחר גדול ועשיר מדוקלא, והיה סמוך על שולחן חותנו זמן רב. כשמת חותנו התחיל ר׳ נפתלצ׳י לנהל את עסקו ולא הצליח, עד שפשט את הרגל, ואז חזר לדמביץ והיה נוהג רבנות „שלא כדין״, כלומר חלק בקרובקא לא ניתן לו.

על רוע מזלו של ר׳ נפתלצ׳י היו מספרים בין חסידי דמביץ: מהיותו בחור צעיר היה מחונן בקול נעים וידע להנעים זמירות ולהתפלל לפני התיבה להנאתם הגדולה של כל שומעיו. פעם אחת נזדמנה חתונה אצל דודו הרה״צ בדז׳יקוב. ביקש ר׳ נפתלצ׳י לנסוע לשם עם כל בני משפחתו וכבר התכונן לנסיעה. אמר לו ר׳ אלתר, אחיו הגדול, שכבר היה אז מאריה דאתרא בדמביץ, שלא יסע, כיון שהיתה מחלוקת בין דז׳יקוב ודמביץ. אבל הוא, ר׳ נפתלצ׳י, התעקש. הוא המ־שיך להתכונן לנסיעה, ובוודאי היה נוסע, אלמלא שנצטרד

פתאום. וצרירות זו נשארה לו כל ימי חייו, „כך שלא זכה אפילו להיות חזן טוב". חסידיו של ר' אלתר, כמובן, ראו בכך מופת ועונש מן השמים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1924, יצא ר' נפתלצ'י לאמריקה לשם איסוף כספים, וגם הצליח בכך, אלא שדלדל אותו בנו ראוב'לה, שניסה מזלו בעסקי־כספים ופשט את הרגל מחוסר נסיון והבנה מסחרית ומנדיבות לב שלא במ־קומה, פעם ופעמיים.

משחב ר' נפתלצ'י לדמביץ לאחר שנעדר ממנה כעשר שנים, ביקש ר' הרש טויב למנות את ר' נפתלצ'י ראב"ד, ברם נתקל בהתנגדותו של הרב צבי אלימלך, עד שבבחירות האחרונות לקהילה תמך ר' נפתלצ'י בציונים, שהיה מראשי מתנגדיהם בראשית המאה ואף היה בין אלה שערכו הילולא של מצוה במותו של הרצל בשנת 1904.

הרב צבי אלימלך נספה כמעט עם כל בני משפחתו הגדולה בתקופת השואה, הי"ד.

השכלה וציונות

אין לפנינו עדות מפורטת אימתי התחילה ההשכלה החי־לונית לחדור לדמביץ. נסיונו של הרץ הומברג בשלהי המאה השמונה־עשרה להקים בדמביץ בית־ספר גרמני ממשלתי לילדי ישראל נכשל עד מהרה. כלל יהודי דמביץ, כיהודי שאר ערים ועיירות בגליציה, ודאי החרימו משתלה זו של תרבות זרה להם, וייתכן אפילו, כי מספר ההורים שניאותו לשלוח את בניהם לבית הספר הזה, לא היה מלכתחילה מספיק כדי שייקרא בית ספר באמת. ברם יש לשער, שמתוך עקשנות שלטונית מיוחדת נתקיים בית הספר כמה שנים עד שהשלטון המרכזי בוינה נוכח, בשנת 1806, שהנסיון בכללו לא הצליח, ובתי הספר הגרמניים הממשלתיים לילדי ישראל בגליציה בוטלו גם באורח רשמי.

ילדי ישראל בדמביץ, כביתר עיירות גליציה, נתחנכו בחדרים ובבתי־מדרשות על טהרת לימוד התורה. ידיעתם בלשון הגויים שכניהם היתה מועטה, היא לא חרגה מכלל הצרכים החיוניים ביותר שבמגע מסחרי. גם אותם היהודים שמגעם עם הגויים היה רב יותר וידעו לדבר בלשונם, בין שגרו בשכונתם הקרובה בירכתי העיירה, בין שהיו מעורבים עם גויי הכפרים מסביב, לרגל משאם ומתנם, — לא הגיעו לכלל קריאה בשפה זו. המבטא היהודי נתן אותותיו גם בדי־בורם הפולני של יהודי דמביץ, ברובם הגדול.

עד הרבע האחרון של המאה התשע־עשרה לא ראו יהודי דמביץ, כיהודי גליציה בכללם, כל צורך ותועלת בלימוד השפה הפולנית, מאחר שהקשר עם השלטונות המר־כזיים והמחוזיים החשובים אפשר היה לקיימו רק בגרמנית. כיון שכך, כשהגיע יהודי להכרת הצורך בלימוד שפה זרה, היה מעדיף את השפה הגרמנית, שעמדו מאחוריה גם השלטו־נות, גם הכיוון הכללי של ההשכלה היהודית, וגם דמיונה ליידיש שלהם.

ככל שנתרבה המגע עם הערים הגדולות, הקרובות והרחו־קות, ככל שנתרחבו העסקים עם בתי מסחר ובתי חרושת במדינה והצורך לבוא אתם בכתובים — כן גדל הצורך ביתר השכלה כללית והסתגלות לנימוסי העולם הגדול. בין שביקשו לספק תוצרת חקלאית מקומית — ביצים, תבואות, עצים — בין שביקשו לקנות צרכי הלבשה, אריגים ומוצרי ברזל וכו' — בכל צעד וצעד נתבלטה יותר ויותר התועלת שבידיעת שפה לועזית, בכתב ובדיבור. האמידים יותר, אלה שמסחרם היה תלוי בהתרחשויות שבבורסה אשר בוינה, הוכרחו גם להיזקק לעתון — תחילה גרמני, וככל שגדלה עצמאותה האדמיניסטרטיבית של גליציה, גם פולני. כך נפתחו לאט לאט, ותוך מלחמות פנימיות בלתי פוסקות — השערים להשכלה חילונית בקרב יהודי דמביץ, וחלוציה היו, מצד אחד בניהן של המשפחות האמידות, שמצבן הקנה להן עמידה תקיפה יותר, ומצד שני בני משפחות עניות, שנאלצו לתקן את מצבם הכלכלי ע"י רכישת השכלה ולימודי חול. את הצורך הזה סיפקו בתחילה רק מורים פרטיים, כגון משפחת ליפרנט ומשפחת קראנץ, ואחרים. ואחר כך, עם הנהגת לימוד חובה בבית־הספר הכללי — במידה הולכת וגוברת, בית־הספר הפולני.

כך, איפוא, הופיעה תנועת ההשכלה בדמביץ באיחור רב, בהשוואה לערים גדולות יותר. אותה שעה כבר חל בתנועת ההשכלה בגליציה, כמו באירופה המזרחית בכלל, המיפנה הברור לכיוון לאומי. לדמביץ, על כל פנים, כבר הגיעה ההשכלה בצורה לאומית, במעבר הדרגי לציונות. אשר על כן קשה לקבוע בדיוק גמור אימתי וע"י מי הגיע הרעיון הציוני, הלכה לשם מעשה, גם לדמביץ. אפשר להניח, שדבר זה קרה עוד באמצע שנות השמונים של המאה שעברה, עם ההתעוררות הלאומית שקמה בקשר לפרעות בדרומה של רוסיה ובהשפעת העתונים „המגיד" ואח"כ „השחר" של סמולנסקין, שמצאו קוראים, אמנם יחידים ובודדים, גם בעיירה זו, אף שאוכלוסיה היהודים, ברובם ולא כולם, היו נתונים לשלטון הצדיקים. וממסורת אבות אנחנו יודעים, שגם העתון הסוציא־ליסטי העברי הראשון „האמת" של ליברמן, לא נעלם מעיניהם של משכילי דמביץ הראשונים.

מכל מקום עובדה היא, שכבר בראשית שנות התשעים נמצאו בדמביץ ציונים פעילים, שעמדו בשנת 1893 להקים בה אגודה ציונית, אף שאין אנחנו יודעים אם נתקיים רצונם זה, ולו לזמן קצר בלבד. הידיעה על כך נמסרה בוועידה הארצית השניה של ציוני גליציה שנתקיימה בלבוב בשנת 1894 ע"י צירים מהסביבה ההיא. אותה שעה כבר היו קיימות אגודות ציוניות גם בטרנוב, שיהודי דמביץ היו במגע קרוב אתה, ואף בעיירות קטנות יותר שבקרבת דמביץ: פילזנו ורופשיץ. בפרט, כשנוסדה בטרנוב החברה להתישבות בארץ־ישראל „אהבת ציון" והתחילה בשנת 1897 בפעולה של ממש להקמת

מושבה בארץ בשם „מחניים", היה לדבר הד רב גם בדמביץ. הרושם נתגבר עוד ע"י כך, שאחד המועמדים להתישבות במחניים היה מוטל לייבל, אחיו של ר' חיים לייבל, תושב ותיק ובן משפחה מכובדת בעיירה. הדבר היה לשיחה בפי כל, וביחוד כשיצא המועמד עם כל משפחתו לארץ־ישראל.

בתחילה נתפסו לתנועת „אהבת ציון" בדמביץ, כבכל יתר המקומות בגליציה, גם יהודים בעלי־בתים, וביניהם אף מן החרדים ביותר, כגון הדיין ר' יהודה לייב לופבן, הוא אביו זקנו של יצחק לופבן, ואפילו חסידים. ברם לא ארכו הימים, משהכריזו הרב הצדיק משיניאווא וכן הרב הצדיק מבלזא על התנגדותם לתנועה החדשה, וכמעט כל החצרות הרביים בגלי־ציה נצטרפו אליהם, יצאו החסידים במלחמה גלויה נגד „דחיקת הקץ", ופרצה מלחמה חריפה בין שני המחנות.

מלחמה זו — כלי זינה העיקרי היתה „ספרות־קיר" — ויכוח שבכתב, ששני הצדדים לא חסכו בו זה מזה את מיטב הכינויים בלשון־סתרים נמלצת, מחנה מחנה כרוחו.

החוג הציוני נשאר צר למדי, ולא נצטרפו אליו בגלוי אלא כמה צעירים משכילים מבני בעלי־בתים, כולם יוצאי בית המדרש, כגון: אליהו גווירץ, בנו של ר' אלתר, נינו של ר' אלי"ש הדיין ונכדו של ר' דניאל התקיף, ניסן טאפט, שמואל מאהלר, בנו של ר' חיים, משה ודוד לייבל, בני ר' חיים, עם כמה בני ברית מסתתרים. לכשעזבו הבולטים ביותר בקרב החוג הזה את עיירתם, נשאר שדה הקרב פנוי במשך שנים אחדות, עד שבגר דור חדש של ציונים, מקרב יוצאי בית־המדרש, ובראשם יהודה בורנשטיין ואחריו יצחק לופבן, ומקרב אנשי המעשה — כמה סוחרים וקבלנים, שלא היו תלויים ביותר בקונה היהודי ולא רגישים ביותר כלפי „דעת הציבור".

מעתה נתקשרו בדמביץ השכלה וציונות במידה כזאת, שהתבוללות כרעיון לא תפסה עוד שום מקום בחיי הציבור, ולוחמים בציונות לא נמצאו מעתה אלא בקרב החסידים. המתבוללים הבודדים שבקרב האינטליגנציה המקצועית לא היה להם לא צורך ולא אפשרות לפעולה מאורגנת בציבור.

הנסיון השני, הבלתי מוצלח, להקים אגודה ציונית בדמביץ נעשה בשנת 1904, כלומר עשר שנים אחר הנסיון הראשון. נשכר מעון בסמוך לבית־הכנסת ואף הצליחו לקיים בו אזכרה אחרי מותו של ד"ר הרצל. אבל בוקר אחד נמצאו כל שמשו־תיו מנופצות, והאגודה שבקה חיים לכל חי. היה זה מעשה ידיהם של חסידים לוחמים, ששאבו עידוד רב ממותו של מנהיג הציונים ואף חגגו אותו בסעודה של מצוה. הדבר תואר בשעתו בעתון הציוני „דער יוד" שיצא בקראקא. מועדון ציוני־כללי לא קם עוד בדמביץ אלא אחרי מלחמת העולם הראשונה בתנאים שנשתנו כליל.

עוד שנים אחדות אחרי כן נאמר בכתבה מדמביץ בעתון שנזכר למעלה, כמדומה מעטו של מאיר ספיר, בחתימה של לגלוג „יאנקל le mort": „ביי אונדז שטארבט דער ציוניזם בחורוויז", כלומר: „אצלנו מתה הציונות בתקופת הבחרות". יכול צעיר להיות ציוני — משנעשה חתן פוסקת התעניינותו. היה הרבה מן האמת במימרא שנונה זו והיא נשארה באמתה

עד תום המלחמה העולמית הראשונה. שטח המחיה של איגוד ציוני־כללי היה באמת מצומצם מאד: מכירת שקלים והפצת בולים של הקרן הקיימת, אסיפת אזכרה להרצל ונשף חנוכה (מאקאבייער־פייער) לא היה בהן לפרנס איגוד ציוני במשך כל השנה. לשם כך הספיק ועד מקומי מצומצם, מתמנה מעצמו או נבחר. וגם תוספת ענין בבחירות, שחלו פעם אחת בכמה שנים, אם למוסדות המדינה, כמו לפרלמנט ולסיים של גלי־ציה, ואם למוסדות המקומיים, כמו מועצת העיר או הקהילה, לא היה בה כדי לקיים ארגון של צעירים משכבת־הבינים, שנוסף לכל הצרות והרדיפות היה סובל מהתמעטות ע"י הגירה.

לימים נעשה נסיון להרחיב את אפשרות הפעולה הציונית ע"י יסוד אגודת־סוחרים (קויפמענישער פאַריין), כדוגמת ערים גדולות יותר, להגנת „הענינים המקצועיים" של סוחרי דמביץ, כגון מנוחת יום א' כפויה ע"י הרשות, עניני מסים וכד', שיקיים בו בזמן אולם לקריאת עתון וכו' והציונים יהיו הרוח החיה בו. אבל דא עקא, שסוחרים ממש, בעלי „הענין המקצועי", אנשי מעשה ונשואי פנים, לא הצטרפו, והאיגוד לא נתקיים אלא זמן מועט ביותר.

„המשוגע לדבר" בתקופה הזאת היה הצעיר הנלהב יהודה בורנשטיין. הוא לא הניח שום הזדמנות, שום סדק בחיי העיירה מבלי שניסה להחדיר בו את משאת הנפש הציונית לעיירה הנחשלת. ומה שלא עלה בידו בקרב המבו־גרים, הצליח במידה רבה מאד בקרב הצעירים.

פועלי ציון

הארגון הציוני הראשון בדמביץ שנשאר בן־קיימא היתה „אגודת פועלי ציון".

מקומות עבודה של יהודים שהעסיקו פועלים שכירים היו מעטים בעיירה, ומרבית חברי האגודה היו פועלים שכי־רים מבחוץ או בניהם של בעלי־מלאכות, שעבדו בסדנאות של הוריהם. הללו היו נתונים פחות ללחצם של „שומרי החומות" בעיירה, גם העזו יותר מבני נוער אחרים להמרות את פי הוריהם. גם „שטח המחיה" של ארגון הפועלים היה רחב יותר ומספיק בשביל ללכד את חבריו מסביבו, שכן כלל בקרבו גם את הגנת עניני הפועל וגם העלאת רמתו התרבותית, שהיתה בתחילה עלובה למדי.

בעתונם של פועלי־ציון „דער יודישער ארבייטער" (גליון מס' 8 מיום 1 ביוני 1905), שיצא אז בוינה, פורסמה הכתבה הראשונה מדמביץ על יסודה של אגודה זו: „גם בעיירתנו הקטנה מתחילה הציונות להתפשט בקרב הפועלים. יסוד אגודתנו עלה לנו בעמל רב, כי נאלצנו לנהל מלחמה עם החסידים הקנאים שבמקום, שלא רצו בשום אופן להסכים שתיווסד כאן אגודה".

להלן מסופר על האספה הראשונה, שנתקיימה, ב־23 באפריל אותה שנה, בה נאם הח' רבינוביטש —, כפי הנראה, לא מאנשי דמביץ, — ש„הסביר את מהות הציונות וביחוד את מהותם של פועלי־ציון, וכן את מטרת האגודה". הנאום, כפי שנמסר, עשה רושם גדול. אחריו הושרה „השבועה" של פועלי־ציון. כיו"ר נבחר ל. ואסרמן (חייט), כסגן היו"ר

מ. טויב, כגזבר ש. למפל, כמזכיר אהרן פין. ומלבד אלה נבחר עוד ועד.

הכתבה חתומה בראשי־תיבות י. ב., כלומר יהודה בורנשטיין, שהיה, מאחרי הקלעים, המעורר העיקרי ליסוד האגודה.

משנוסד האיגוד המקצועי הכללי של פועלי־ציון (אַלגעמיינער יידישער ארבעטער פאַרבאַנד) באוסטריה, נצטרפו אליו הפועלים ועוזרי המסחר של האגודה בדמביץ, וסניף פועלי־ציון היה זהה עם סניף האיגוד המקצועי.

בינתיים חלו, כפי הנראה, שינויים רבים בהרכב החברים מחמת ההגירה הגדולה, ובאסיפה הכללית השניה, שנתקיימה ב־28 באפריל 1906, נבחר ועד חדש: יו״ר מ. שילדקרויט, סגנו מ. שינפלד, מזכיר ש. ר. וורצל, מ. ישראל (יוצק נחושת), גזבר, מ. דאר, ספרן.

האגודה הלכה ונתבססה. הורגש הצורך להרחיב את מסגרת הפעולה גם על עובדות. ושוב היה יהודה בורנשטיין מראשי המעוררים לכך. ב־29 בנובמבר אותה שנה נתקיימה אסיפת חברות, שבה הרצה י. ב. על ארגון הנשים ונבחרה ועדה מכינה: דינטפס, ב. קריינדל, ש. שדליסקר ומ. שדליסקר. האסיפה המיסדת של „אגודת העובדות פועלי־ציון" התקיימה ב־5 באפריל והמנויות למעלה נבחרו לועד. הוחלט לקיים ספריה מיוחדת (ולא קיימו) וכן לפתוח שיעורי השכלה לחברות.

כעבור שנתיים לקיומה של אגודת פועלי־ציון העזה לגשת למעשה שלא היה עדיין כמוהו בדמביץ ובכל עיירה אחרת בגליציה המערבית: לארגן שביתת פועלים במקצוע שלם. הדבר היה אחרי השביתה הכללית של פועלי־המחט בטרנוב הסמוכה, שאורגנה ע״י ז׳. פ. ס. (מפלגת הפועלים הסוציאליסטית היהודית — „בונד" לעתיד). ההישגים המרובים של השביתה בטרנוב עשו רושם רב בקרב הפועלים, והאיגוד המקצועי של פועלי־ציון החליט להראות, כי במקום שהפועלים נמנים עליו, יש גם בכוחו להיטיב את תנאי חייהם. ואחד המקומות המעטים, שבהם היו פועלי־ציון ארגון הפועלים היחיד — היתה דמביץ, שאותה שעה התחילה להתפתח בה תעשית בגדים מוכנים ליצוא. אמנם, אי אפשר היה עדיין במעשה רב כמו שביתה לסמוך על אנשי המקום, ולשם ארגונה ופיקוח עליה נשלח מן המרכז בקראקא מזכיר, מועמד למשפטים, הח׳ פילצר, אח״כ ד״ר פילצר (כיום בישראל).

פועלי החייטות בדמביץ היו עובדים בקיץ מ־5 לפנות בוקר עד מאוחר בערב ובחורף מ־7 בבוקר עד שעה 11 בערב, ופעמים אפילו עד 12 או 1 אחר חצות. התביעה העיקרית בשביתה היתה על כן, לצמצם את שעות העבודה עד שתים עשרה (!) שעות ביום.

לשביתה הצטרפו 28 פועלים, שרק מחציתם היו מאורגנים באגודה. נצטרף לשביתה גם פועל נוצרי אחד. לקריאתו של מרכז האיגוד המקצועי נשלחה לדמביץ תמיכה כספית דחופה מארגוני פועלי ציון בערים ועיירות, שבלעדיה לא יכלו הפועלים לעמוד בשביתה שנמשכה 9 ימים.

ואף האומנים לא ישבו בחיבוק ידים. כרגיל, פנו אל „הצד השלישי" — ראש העיר ומושל המחוז (סטרוסטא), ובפקודתם נאסרו שנים מראשי השובתים, שאמנם שוחררו מיד בהתערבותו של השליח הנ״ל. עם זאת יצאו אומנים לערים סמוכות לבקש מפירי שביתה, אך גם בכך לא הצליחו: שום פועל מבחוץ לא ניאות לבוא לעזרתם, הודות לפרסום הרב שניתן לשביתה ע״י פועל־ציון. אמצעי נוסף להטיל אימה על השובתים היו חיפושים ועריכת פרוטוקולים בדירת האגודה ע״י הז׳נדרמריה המקומית. השובתים עמדו במריים גם אחרי שהמעבידים הסכימו להפחית את שעות העבודה לשלוש־עשרה, משש בבוקר עד שמונה בערב, והעיירה כולה היתה כמרקחה.

בסופו של דבר נסתיימה השביתה בנצחון הפועלים — הוסכם על יום עבודה משש בבוקר עד שבע בערב עם הפסקה של שעה אחת לארוחת צהרים. המעבידים נאלצו לשלם לפועלים בעד ימי־השביתה והותנה שאיש מהשובתים לא יפוטר.

הנצחון בשביתת החייטים העלה את קרנם של פועלי־ציון בדמביץ ובכל הסביבה, אבל מושל המחוז רופשיץ, שבתחומי שלטונו לא קרה עוד כדבר הזה, החליט עקב הלשנות מרובות מצד אחד המעבידים לחסל את הארגון המרדני. כעבור חדשים הודיע שלטון המחוז על פיזור הסניף המקומי של „איגוד הפועלים היהודים הכללי" בדמביץ, בטענה שבעת שביתת החייטים הושר בדירת האיגוד השיר „דגל אדום" (Czerwony sztandar) ופעם אחת קראו חברי האגודה בצאתם מאסיפה: „תחי הסוציאל־דימוקרטיה!" המעשים האיומים האלה היו, אמנם, חוקיים בהחלט, אך מי יעמוד בפני רצונו של השליט בעיירה גליצאית?

ברם, נמצאה עצה לעקוף את הפקודה ונוסד סניף חדש לאיגוד הפועלים הכללי. באסיפה המייסדת נבחר ועד חדש: ל. פוקס יו״ר, גרינהוט סגן, וורצל מזכיר, שניידר גזבר.

לאגודה נוספו בתחילה חברים רבים, אך, כפי הנראה, נחלש הארגון במידה רבה מחמת ההגירה, ומהשנים 1908—9 אין בעתון שום ידיעה על פעולתם של פועלי־ציון בדמביץ.

רק באוגוסט 1910 התקיימה שוב אסיפת חברים כללית והוחלט להקים מחדש את אגודת פועלי־ציון לאחר התחסלות האיגוד המקצועי הארצי, ומיד נרשמו כ־50 חבר. הועד הזמני החל בפעולה ענפה. התקיימה אסיפה למען הפצת השקל הציוני ונבחרה ועדה לשם כך, נפתלי שניאור (עכשיו בארה״ב), ליינר (עכשיו בישראל) ומנדל וילנר. באסיפה השתתפו 50 פועל. מדי שבת התקיימו באגודה הרצאות על נושאים שונים. בין השאר הרצה על „תפקידינו התרבותיים" יצחק לופבן, שבא לביקור מארץ ישראל. גם נעשתה פעולה מיוחדת להפצת העתון „דער יידישער ארבייטער".

מאחר שנוסדה בעיר, ע״י יתר הארגונים הציוניים, ספריה עממית, וחברי פועלי־ציון ראו את עצמם מקופחים ע״י מיסדיה, שנמנעו מקניית ספרים ביידיש, הוטל על הנוכחים להירשם כחברים בה, כדי להשפיע על הפעולה.

בקשר ל„ספירת העם", שנערכה ע״י השלטונות ב־1 בינואר 1911, קיימו פועלי־ציון בשיתוף עם „הציונים האזרחים" אסיפה בבית המדרש הגדול. על הצורך לרשום יידיש כשפת הדיבור הרצה משולם דודזון מרישא (עכשיו בישראל).

באסיפה הכללית נבחר ועד חדש: יו״ר — שניאור, סגנו — ליינר, מזכיר — ווילנר. נשכרה דירה נאה של שני חדרים, והוגברה הפעולה התרבותית. ביקר בסניף והרצה מטעם מרכז המפלגה א. ריבוצקי (שלימאָוויטש) ונערך נשף־חנוכה בהשתתפות משולם דודזון, שהיה בשנים ההן מעורב הרבה בפעולת המפלגה בסביבה.

באחד השבתות הרצה החבר צבי וולף על „הסוציאליזם והשאלה האגררית״. אף על פי שההגירה נטלה מהסניף חלק מהחברים הפעילים ביותר, לא רפתה הפעולה התרבותית. התקיימו הרצאות של חברים מקומיים על ספרות יהודית, דברי ימי ישראל, תולדות הציונות, סוציאליזם וכו׳, וכן נערכו שיעורי ערב כסדרם.

לאחר שסניף המפלגה נתבסס שוב, הופנתה תשומת לב מיוחדת לפעולה בין בני הנעורים ונוסד חוג „יוגנט״, שמנה מיד בראשיתו 20 נער ונערה. היה זה הארגון הראשון של בני־נוער בדמביץ, שהפך כעבור כמה חדשים לאגודה מאורגנת „יוגנט״, שמנתה 25 חבר וחברה. עיקר פעולתו היתה בשיעורי ערב.

בכתבה מדמביץ בעתון „יידישער ארבעטער״ מהימים ההם רשומה גם עובדה זו: „לפני ימים מועטים הודענו במודעות על הרצאה של החבר א ב נ ר (הוא יצחק בן־צבי, נשיא מדינת ישראל כיום), אך לצערנו חלה החבר אבנר בנסיעתו ובגלל זאת לא יכול לבוא אלינו. — הזמנו טלגרפית את הח׳ דוידזון מרישא, שהרצה על אותו נושא: „העבודה המעשית והתרבותית של היהודים בארץ ישראל״... ההרצאה עלתה יפה מאד. לחבר דוידזון אנחנו מודים על התנדבותו״.

הודות לפעולתם הנמרצת של כמה חברים גדל מספר החברים בסניף. נבחר ועד חדש. בכל הזדמנות נאותה נאספו תרומות לקרן פועלי־ארץ־ישראל (קפא״י), שנוסדה בימים ההם ע״י הברית העולמית של פועלי־ציון לתמיכה בתנועה הקואופרטיבית ובלשכות עבודה בארץ.

נסיונם של פועלי־ציון להגיע להשפעה בספריה העממית, שנוסדה ע״י אגודת הנשים הציוניות „דבורה״, לא עלה יפה. תלמידי האוניברסיטאות הציונים, שקיבלו לידיהם את הנהגת הספריה, לא היה להם ענין בקניית ספרים ביידיש, שנדרשו ע״י פשוטי העם. הורגש הצורך ליסד ספריה מיוחדת, שתספק יותר את צרכי ההמונים הרחבים. גם באגודת הנשים הציוניות „דבורה״ לא מצאו הצעירות מהשכבות העממיות־יותר אוירה חפשית ומתאימה להן, וכך נוסדה בהשפעת פועלי־ציון וב־מרצה של רוחמה גרינשפן אגודת נשים חדשה „חבצלת״, שבין חברותיה נמצא מספר ניכר של פועלות.

כאשר נתעורר מחדש ענין הספריה, ייסדו שתי האגודות הקרובות, „פועלי־ציון״ ו„חבצלת״, ביזמת יצחק לופבן, ספריה נפרדת „יידישע פאָלקסביבליאָטעק״, שהחלה ב־40 ספר, והיתה לאחד ממוסדות התרבות החשובים ביותר בעיירה עד בוא השואה האחרונה.

לוועד, שנבחר באסיפה הכללית ב־30 באוקטובר 1911, נבחרו: נפתלי שניאור — יו״ר, משה טויב — סגן, מנדל ווילנר — מזכיר, פינסק — גזבר, שטריק — ספרן, פרקר, ווילנר, הרשלג, ברונהיים, סנדר בינשטוק — חברים. לוועדת הבקורת רינג, וורצל, טרייסטר.

במלאת שבע שנים לקיום האגודה נתקיים נשף חגיגי, שהשתתפו בו גם חברות „חבצלת״ ורבים מהנוער הציוני, והופיעה לראשונה מקהלה שע״י פועלי ציון.

האיגוד המקצועי

מועטים היו סכסוכי העבודה בעיירה כדמביץ. לא היו בה בתי מסחר גדולים, שיעסיקו עובדים שכירים. בעלי מלאכות העסיקו על פי רוב בני משפחתם בלבד, ובמקומות העבודה הגדולים, כגון בית החרושת לחרטות עץ של נתן גרינשפן ובית היציקה של נפתלי אייזן, עבדו כמעט פועלים נוצרים בלבד. מזמן לזמן היתה אגודת פועלי־ציון מתערבת בסכסוך עבודה קטן בין בעל מלאכה לפועלו, אך משביתת החייטים ב־1907 לא היתה לה עוד הזדמנות למעשה רב. ההזדמנות האחת לפעולה גדולה בשטח זה, שבאה בתחילת שנת 1912, היתה לטובת עושי־חלקים עליונים („אָבערטיילמאַכער״) בבית החרושת לנעלים של מנדל לייבל, שנוסד לא מכבר. גם בבית החרושת הזה היו רוב הפועלים נוצרים. רק עושי החלקים העליונים היו יהודים, שרובם הובאו מערים אחרות. מאחר שהמעביד פיגר הרבה בתשלום השכר ולא נענה לת־ביעה בכתב של האגודה — הוכרזה שביתה שאילצה אותו אחרי ימים אחדים לספק את התביעה. בגליון „דער יידישער אַרבעטער״, שבו מסופר על השביתה, צויין במיוחד, כי „מר לייבל הוא ציוני ולא פשוט, אלא דווקא רדיקלי לוהט״.

„דבורה״

אגודת פועלי־ציון היתה הראשונה, אך משנפרץ הקרח בעיירה, קם באותה שנה ממש ביזמתו של יהודה בורנשטיין ארגון שני, „דבורה״, שקרא לעצמו „אגודת נשים ציוניות״, אך למעשה לא היו בו אלא בחורות בלתי נשואות, אמידות ובע־לות השכלה. היתה זו אגודה פעילה למדי, בעיקר בשטח התרבות וההסברה הציונית, בעזרת אחדים מתלמידי הגימנסיה בדמביץ והאוניברסיטה בקרקא. אולם מחמת לשון הדיבור הפולנית של חברותיה ומחמת ההבדל החברתי נשארה בתחום מצומצם ולא הגיעה, אם בכלל ביקשה להגיע, אל המון הבחורות היהודיות שבעיירה, שלשון דיבורן נשארה יידיש ואורח חייהן פשוט יותר.

הבדילות הזאת גרמה אחרי כן, כמסופר למעלה, להקמתו של ארגון בחורות של פועלי־ציון בשם „חבצלת״, בהתעו־ררותו של יצחק לופבן ובראשותה של רוחמה גרינשפן רבת המרץ והפעילות, מחברותיה הוותיקות של „דבורה״. והיא גם שגרמה להקמת „הספריה העממית״ של פועלי־ציון, כאשר נתברר, שחוגי האינטליגנציה שבראש הספריה היהודית הלאומית, שנוסדה ע״י יהודה בורנשטיין, נמנעים כמקודם לקנות ספרים ביידיש, ובמידה רבה גם בעברית, כדי כך שספריה זו, במקום להפיץ תרבות לאומית, היא משמשת למעשה גורם מבולל.

אגודת הנשים הציוניות „דבורה" — ציוניסטישער פרויען־פאריין „דבורה".

„גאולה" ו„השחר"

עם התבצרותן של שתי האגודות, פועלי־ציון ו„דבורה", ובעקב ההתפתחות שחלה בשתי חטיבות שונות בקרב הנוער היהודי בגליציה, קמו בדמביץ בשנת 1907 שני ארגונים ציוניים נוספים, שהשפעתם בקרב הנוער היהודי בדמביץ היתה ניכרת ומעמיקה.

אלה היו „גאולה", חוג של תלמידי הגימנסיה ותלמידי אוניברסיטאות מבני דמביץ, שנוסד ביזמתו של יהודה בורנ־שטיין, ו„השחר", חוג פעיל של יוצאי בית המדרש, סניף של הסתדרות ארצית בשם זה, שבראשו עמד יצחק לופבן, בטרם עלה לארץ. בעוד ש„גאולה" היתה מתכנסת לאסיפותיה בדירות פרטיות של חבריה, מאימת מורי הגימנסיה ועונש ה„סילוק" מבית הספר על חטא של ארגון חיצון, היה מקום כינוסיו של „השחר" במעונם של פועלי־ציון.

ברם, הסתדרות „השחר", שקיימה את ועידתה הראשונה בפסח 1908 בדמביץ במלון בורנשטיין, — ויצחק לופבן היה בה מראשי המדברים — ואת ועידתה השניה כעבור שנה, ברישא — לא זכתה לוועידה שלישית, מאחר שרבים מחבריה הפעילים עלו לארץ, ויתר חבריה, שניתקו מבית־המדרש והצטרפו לארגונים ציונים אחרים, לא ראו עוד ענין רב בפעולה המיוחדת. הארגונים המקומיים, וביניהם גם בדמביץ, המשיכו בפעולתם, קמעה־קמעה, עד שחדלו גם הם עם פרוץ המלחמה.

בשנת 1912 כבר לא נתחדש גם קיומה של „גאולה", מאחר שנתמעט מספר התלמידים היהודים מן החוץ בגימנסיה ולא נשארו בה, בכתות העליונות, אלא כחמישה בלבד.

„לאָקאַל־קאָמיטע"

החל משנת 1910 היה קיים בדמביץ ועד ציוני מקומי (לאָקאַל־קאָמיטע) לפעולות המשותפות של כל הארגונים המיוחדים: הפצת השקל וקיום בחירות לקונגרס, פעולה למען הקרן הקיימת לישראל והרקת הקופסאות המעטות בעיירה,

דאגה להקמת בית־ספר עברי והנהלתו וכן עסקי בחירות ופעולות פוליטיות. היו בו בוועד הזה בא־כוח של כל הארגו־נים הציוניים, מלבד פועלי־ציון, שבכל ענין משותף כגון פעולה בזמן רישום האוכלוסין או בחירות, צריך היה להידבר אתם מחוץ לוועד. בראש הוועד הציוני המקומי עמד מתחילה ועוד הרבה שנים מר בנדטפט, מן המסורים ביותר לרעיון הציוני ולענין בית־הספר העברי.

ענין אחד, מאלה שהיו תמיד מסעירים את הרוחות בעיירה וביחוד בקרב הנוער — היה לעולם מחוץ לסמכותו ועיסוקו של הוועד הציוני המקומי — ענין העליה לארץ־ישראל. העזרה לעולים, במידה שנדרשה, היתה ניתנת... ע״י סידור פרטי, עזרת חברים וכדומה. בעיירה היה זה דבר מסוכן לתת כתובת לתרעומת ולתביעה להורי העולים, שכמעט כולם עזבו את בתיהם בלי הסכמת אבא־אמא. והלא היה זה קו כללי של ההסתדרות הציונית — שמא גורל העולים בארץ יגרום להבאשת־ריחה של התנועה.

ברם, עליית יחידים מדמביץ לארץ התחילה כבר בשנת 1909. ראשוני העולים היו: יצחק לופבן, צבי וולף ז״ל ומשה טאוב (כעת בכפר יחזקאל), חברי פועלי־ציון. אחריהם עלה לארץ גם מגדל וילנר, מחלוצי התנועה בעיירה, שחזר מהארץ כעבור זמן קצר, אולם גם אז נשאר מראשי הפעילים בדמביץ, — אחד מאלה שפעולתם התרבותית והארגונית בקרב הנוער והמבוגרים נחרתה בזכרונם של אנשי העיירה לשנים רבות, גם לאחר הגירתו לאמריקה בשלהי מלחמת העולם הראשונה.

„גאולה״ עם „השחר״.

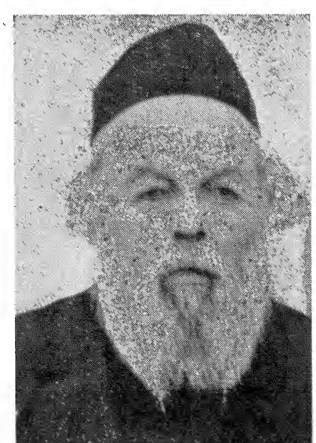
זכרי־הווי

יידן אין שטאָטראַט

אַ לאַנגע צייט זענען יידן אין דעמביץ געווען גאָר אַ גרויסע מערהייט אין דער באַפעלקערונג. אָבער אין משך פון די לעצטע צענדליקער יאָרן האָט זיך די פּראָפּאָרץ געביטן. אין יאָר 1921 זענען שוין געווען בלויז העכער 1600 יידן צווישן אַ באַפעלקערונג פון 4000 נפשות. דער גרעסטער טייל פונעם יידישן צוּוואוּקס אין דעמביץ פלעג אויסוואַנדערן, ווער אין גרעסערע שטעט און ווער קיין דייטשלאַנד אָדער אַמעריקע. און אויסערדעם פלעג די גאַליצישע שטאַטהאַלטערשאַפט סיסטעמאַטיש „פאַרגרעסערן" דעם שטח פון דעם שטעטל, אַריינגעמענדיק אין אים נאָענטע שכנותדיקע דערפער, כדי אַזוי אַרום פּטור צו ווערן פון דער יידישער מערהייט.

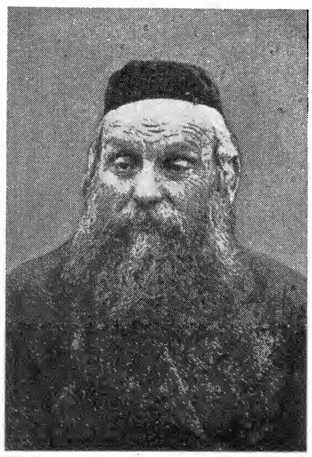
באַזונדער האָט די ערשטע וועלט־מלחמה מיט דער רוסישער אָקופּאַציע געהאָלפן פאַרקלענערן די יידישע איינוווינערשאַפט, ווייל אַ טייל דעמביצער זענען שוין מער נישט אַהיימגעקומען. שפּעטער איז דערצו נאָך צוגעקומען דאָס וואָס זינט די צוואַנציקער יאָרן, ווען די פּוילישע רעגירונג האָט גענומען אויפשטעלן דעם „אינדוסטריעלן דרייעק" מיט דעמביץ אַלס איינעם פון די צענטערן, איז די פּוילישע באַפעלקערונג אין דעמביץ געוואַקסן, באַקומענדיק דאָרט שטענדיקע באַשעפטיקונג, בעת די יידישע פּרנסות זענען געבליבן הינטערשטעליק.

אַזוי אַרום איז פאַרשוואונדן בהדרגה אויך די יידישע מערהייט אין דער אָרטיקער פאַרוואַלטונג. ווען דעמביץ איז נאָך געווען אַ „געמיינדע" (גמינע) זענען די יידן אין דער געמיינדע־פאַרוואַלטונג געווען אַ מערהייט, ווייל וואַל־רעכט האָבן געהאַט אויסער דער קוריע פון באַאַמטע און אינטעליגענץ נאָר באַזיצער פון אומבאַוועגלעכע גיטער און שטייער־צאָלער. וואָס דעמאָקראַטישער דאָס וואַל־רעכט איז געוואָרן, איז נאַטירלעך קלענער געוואָרן דער אָנטייל פון די יידן.

ר׳ יהודה מאַהלער.

אָבער די יידישע מערהייט האָט קיינמאָל נישט באַטייט, אַז אַ ייד זאָל טאַקע זיין בירגער־מייסטער. דעם דאָזיקן פּלאַץ פלעגן יידן, „גוטווילִיק" אָדער נישט, אָפּטרעטן פאַר

ר׳ חיים מאַהלער.

אַ פּאָליאַק, זיי האָבן זיך נאָר געמיט, דאָס זאָל נישט זיין קיין בפירושער שׂונא ישׂראל. פריערדיקע צייטן האָט זיך דאָס איינגעגעבן. די גויים וואָס האָבן געוואָלט פאַרנעמען דעם פּאָסטן האָבן זיך באַמיט צו לעבן מיט די יידן בשלום. שפּעטער האָט עס זיך געביטן.

די געמיינדע־פאַרוואַלטונג איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה באַשטאַנען פון 36 ראַטמענער (ראַדניקעס) פון 4 קוריעס מיט אַ קנאַפּער יידישער מערהייט, אָבער די יידישע רעפּרעזענטאַנץ איז אין איר ווייטגרעסטער מערהייט נישט געווען דערוואַקסן צו דער אויפגאַבע. די מייסטע יידישע ראַדניקעס האָבן נישט באַהערשט די שפּראַך פון די זיצונגען — פּויליש, אויסער דעם וואָס זיי האָבן נישט געהאַט די מינדסטע אַנונג וועגן די פּראָבלעמען פון דער שטאָט־ווירטשאַפט. מיט זייער שווייגן, פּונקט ווי מיט זייער רעדן, האָבן זיי זיך און דעמביצער יידן זעלטן ווען כבוד פאַרשאַפט.

אָפטמאָל איז געווען דירעקט קאָמיש צו הערן זייערע „אַרויסטרעטונגען". זייער אומוויסנהייט און קריכערישקייט אַנטקעגן דער מאַכט, האָבן אויפגערעגט ביז גאָר די ייִנגערע גענעראַציע, ס'האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. ר׳ שאול

קערנער דער גביר, וועמענס פּויליש רעדן האָט אַלעמאָל אַרויסגערופן געלעכטער און הנאה פון די גרויסע און קליינע אַנטיסעמיטן, האָט געהאַט אַ כלל גדול צו שטימען מיטן בירגער־מייסטער. דעסגלייכן דער טראַפיקאַנט משה ראָזענבערג, חיים בלעכער, חיים יאקוב. ווייניק ווער פון זיי האָט געקאָנט אַרויסרופן דרך־ארץ צו זיך. געווען איינער ר׳ חיים מ א ה ל ע ר, דער זון פון ר׳ יהודה מאהלער, דער אַמאָליקער שטאָט־קאַסירער, וואָס האָט אַלס ערשטער אַסעסאָר געוועקט רעספּעקט צו זיך מיט זיין ווירדיקער האַלטונג, און נאָך ווינציק אַזעלכע.

אַן ענדערונג אין דעם איז געקומען ערשט נאָך דער מלחמה, ווען ס׳זענען אין שטאָט־ראַט אַריין אַ ריי יינגערע ראַטמענער מיט וויסן און נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין, סיי ציוניסטן ווי שמעיה ווידערשפּאַן, סיי פּועלי־ציון ווי ד״ר פּנחס לויפבאן און שמעון גרינשפּאן, וואָס האָבן פאַרשטאַנען מיט ווירדע צו פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון די אָרעמע און אַרבעטנדיקע שיכטן און דעם יידישן כבוד, און אויך געוווּנען די אַכטונג פון אַלעמען, יידן און פּאָליאַקן. אָבער דאַן זענען שוין יידן אין דעמביץ און אין שטאָטראַט לאַנג געווען אַ מינדערהייט.

פּאַרלאַמענט־וואַלן

אין יאָר 1907 זענען פאָרגעקומען די ערשטע וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט לויט דעם נייעם וואַל־געזעץ, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אין נאָוועמבער 1905 נאָך אַן אַלגעמיינעם שטרייק וואָס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דורך די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטייען אין אַלע עסטרייכישע קרוין־לענדער. דער דאָזיקער נצחון איז דערגרייכט געוואָרן אונטער דער השפעה פון די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין רוסלאַנד, וואָס האָבן אַנגעוואָרפן אַן אימה אויף די הערשער אין אייראָפּע און געהייסן זיי זיך פאַרטראַכטן ווי אויסצומיידן ענלעכע געשעענישן אין עסטרייך.

בעת דעם פּאָליטישן קאַמף פאַר דער וואַל־רעפאָרם האָבן די ציוניסטן אין עסטרייך, און אויך די פּועלי־ציון, אַרויסגערוקט די פאָדערונג, אַז פאַר דער יידישער נאַציאָנאַלער מינדערהייט זאָל געשאַפן ווערן אַ באַזונדערע וואַל־קוריע, כדי אַזוי אַרום זאָל געזיכערט ווערן אַ פולע רעפּרעזענטאַנץ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּאַרלאַמענט, און בכלל כדי דורך דעם פעסטצושטעלן די עקזיסטענץ פון אַ יידישער נאַציאָנאַליטעט, וואָס פּרעטענדירט אויף רעכט פון נאַציאָנאַלער זעלבסט־פאַרוואַלטונג.

די פאָדערונג האָט נישט געהאַט די מינדסטע שאַנסן אָנגענומען צו ווערן. געגען איר זענען אַרויסגעטרעטן סיי די בירגערלעכע קרייזן פון אַלע מערהייטס־פעלקער אין די עסטרייכישע לענדער, סיי, נישט ווינציקער פון זיי, די סאָציאַל־דעמאָקראַטן, וואָס האָבן דערין געזען נאַציאָנאַלן סעפּאַראַטיזם. דאָס איז אָבער געווען אַ גוטע געלעגנהייט פאַר פּראָפּאַגאַנדע פון יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק.

אין נאָך אַ גרעסערער מאָס זענען די אַלגעמיינע וואָלן צום פּאַרלאַמענט געווען אַ געלעגנהייט אַרויסצוקומען צו די ברייטסטע יידישע מאַסן מיט יידישע נאַציאָנאַלע לאָזונגען. אומעטום זענען איינגעאָרדנט געוואָרן פאַרזאַמלונגען וואָס האָבן אויפגערודערט די יידישע באַפעלקערונג און גערופן זי צו שטימען פאַר יידיש נאַציאָנאַלע קאַנדידאַטן, וואָס זענען אַרויסגעשטעלט געוואָרן אויך אין טייל אַזעלכע וואַל־קרייזן, ווו ס׳איז לכתחילה נישט געווען די מינדסטע אויסזיכט עס זאָל געווילט ווערן אַ ציוניסט. אין דעמביצער וואַל־קרייז איז ביי די ערשטע וואַלן קיין יידישער קאַנדידאַט נישט אַרויסגעשטעלט געוואָרן. דערויף האָט קיין כוח נישט געקלעקט. דאָ האָט די אַ. ג. רעגירונגס־פּאַרטיי, ווו ס׳האָבן געפירט דאָס רעדל די קאָנסערוואַטיווע פּריצים, אַרויסגעשטעלט אַלס קאַנדידאַט דעם גלח פּאַסטאָר פון בייטש. פּאַסטאָר האָט אין זיינע רעדעס ביטער אויסגעלאַכט די יידן און אַרויסגעטרעטן בכלל ווי אַן אָפענער אַנטיסעמיט. געגן אים איז אַרויסגעטרעטן אַלס קאַנדידאַט דער סעקרעטער פון דעמביצער געריכט סטאַניסלאַוו דים, וואָס איז געשטיצט געוואָרן דורך פּוילישע ליבעראַלן און אַ טייל יידן און צווישן זיי דער אַדוואָקאַט פישלער. דים האָט געליטן אַ גרויסע מפּלה, און צוממיינסטן האָט דערפון געליטן דער אַדוואָקאַט פישלער.

ד״ר פישלער איז קיינמאָל קיין ציוניסט נישט געווען. אין דער אָרטיקער פּאָליטיק האָט ער לכתחילה געשטיצט דעם בירגערמייסטער צאַודערער, וואָס איז געווען אַ משומד און געהאַט די איינציקע אַפּטייק אין שטאָט. מיט דער צייט איז צווישן ביידע געוואָרן אַ מחלוקת און ביי די וואַלן צו דער „גמינע״ (געמיינדע־ראַט) האָט די יידישע מערהייט אויסגעקליבן פישלערן אַלס בירגערמייסטער. אָבער דאָ האָט זיך שוין אַריינגעמישט די רעגירונג. די לעמבערגער שטאַטהאַלטעריי האָט אָנגענומען דעם פּראָטעסט געגן דער וואַל און אויסגעשריבן נייע וואַלן.

בינו לבינו האָבן די דעמביצער פּריצים איינגעאָרדנט אַ גרויסן באַל, צו וועלכן זיי האָבן צווישן אַנדערע פאַרבעטן די ביידע געגנער: דעם אַפּטייקער־משומד און דעם יידישן אַדוואָקאַט.

כטוב לב המלך האָבן זיך עטלעכע חשובע גויים פאַרלייגט צו מאַכן שלום צווישן זיי. זיי האָבן צוגעפירט דעם ד״ר פישלער צום משומד און געוואַרט וואָס דאָ וועט געשען. ד״ר פישלער האָט אויסגעשטרעקט צו צאודערערן די האַנט אויף שלום, אָבער דער משומד האָט זיך אַוועקגעדרייט... דאָס געלעכטער האָט זיך געטראָגן איבער דער גאַנצער שטאָט. דאָס איז, דאַכט זיך, אויף לאַנגע יאָרן געווען דער סוף פון ד״ר פישלערס געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

ביי די צווייטע אַלגעמיינע וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט, אין יאָר 1911, איז שוין אַרויסגעשטעלט געוואָרן

אין דעמביצער וואַל־קרייז אַ יידישער נאַציאָנאַלער קאַנדידאַט, דער ציוניסט ד״ר סיראָפּ פון ניי־סאנדז. קיין סאָציאַליסטישער קאַנדידאַט איז נישט געווען, די „רעגירונגס־פּאַרטיי״ האָט אַרויסגעשטעלט אַלס איר קאַנדידאַט אַ פּראָפעסאָר ד״ר יאַוואָרסקי. די דעמביצער ציוניסטן, און אויך די פּועלי־ציון, האָבן אַנטוויקלט אַ ברייטע פּראָפּאַגאַנדע אויך אין אַלע שטעטלעך פונעם קרייז. פון די דעמביצער ציוניסטן זענען אויפגעטרעטן אויף די פאַרזאמלונגען קובא ניכטהויזער, דינטענפּאַס, אפרים ראַקאָווער און ד״ר פּילצער; פון די פּועלי־ציון, מענדל ווילנער, משה וורצל און דער יונגער סטודענט פנחס לויפבאַן. דער רב ר׳ שמואל האָראָוויץ מיט די חסידים האָבן, צוזאַמען מיט די „מחזיקי הדת״ אין גאַנץ גאַליציע, געשטיצט בלב ונפש דעם „רעגירונגס־קאַנדידאַט״, דעם קאָנסערוואַטיוון ד״ר יאַוואָרסקי.

דער ציוניסטישער קאַנדידאַט האָט לכתחילה נישט געהאַט קיין שום שאַנסן אויסגעקליבן ווערן. דער וואַל־קרייז האָט דאָך נישט געהאַט קיין יידישע מערהייט. אויסער דעם איז די השפעה פון ציוניסטן אין די אַלע שטעט און שטעטלעך דערווייל געווען אַ מינימאַלע — דעמביץ האָט זיך שוין גערעכנט ווי אַ פעסטונג — און געגן זיי איז געשטאַנען ווי אַ מויער דער חסידישער עולם, וואָס האָט געציטערט אימת מוות פאַר אַ „לייכטערל״ (אַזוי האָט מען גערופן די זשאַנדאַרן, צוליב דעם מעשענעם שפּיץ פון זייער קאָפּ־באַדעקונג) און בכלל נישט געוואָלט „טשעפּן מיטן עראַר״ („עראַר״ האָט געהייסן אין עסטרייך דער מלוכה־אוצר מיטן שטייער־אַמט, אין די שטעטלעך האָט דאָס אָבער באַטייט די רעגירונג גופא). ווער עס האָט געאַרבעט געגן דעם רעגירונגס־קאַנדידאַט, אָדער אַפילו געזאָגט אָפן, אַז ער שטימט „געגן דער רעגי־רונג״, איז געווען אין סכנה, אַז מען וועט אים פאַרגרעסערן די שטייערן, אַז אַ סאַניטאַרע קאָמיסיע וועט זיך אַראָפּלאָזן צו אים אין הויז און אַרויפלייגן אַ שטראָף אָדער אַפילו הייסן איינלייגן אַ וואַנט. (די סאַניטאַרע קאָמיסיעס האָבן אין גאַלי־ציע שוין פריער באַוויזן פאַראייביקט צו ווערן אין אַ ווייט פאַרשפּרייטן קינדער־גראַם: „אַהרן, באַרן, באָקסער, אויבן שטייט אַ דאָקטער — אונטן שטייט אַ פאַס, צען גולדן קנס״).

די שרעק איז דעריבער געווען אַ גרויסע, בפרט נאָך וואָס דער סטאַראָסטע (באַצירקס־הויפּטמאַן) פון ראָפּטשיץ איז אַליין אַראָפּגעקומען און געוואָרנט די ציוניסטן. דער „סטאַראָסטע״, ד״ר העלער, אַ פּאָלאָניזירטער דייטש, האָט פאַרבעטן צו זיך דאָס ציוניסטישע „וואַל־קאָמיטע״ (אַזוי האָט מען עס דעמאָלט גערופן) און געפאָדערט אָפּצושטעלן די אַרבעט פאַרן ד״ר סיראָפּ, באשר „מיר וועלן נישט דערלויבן דורכצופירן אייער קאַנדידאַט״. ס׳האָבן אים געענטפערט גענוג שאַרף דער ד״ר פּילצער און מענדל ווילנער, וועלכער איז טאַקע דערפאַר האַרב באַשטראָפט געוואָרן: ביי דער קומענדיקער „אַסענ־טירונג״ צום מיליטער האָט שוין די מאַכט צוגעדינט מענדל ווילנער׳ן ער זאָל זיין „טויגלעך״, און אַזוי האָט ער אָפּגעדינט אין מיליטער פון יאָר 1913 ביזן סוף פון דער מלחמה אין יאָר 1918.

דערווייל האָט יונגוואַרג אין דעמביץ געאַרבעט מעשים. אַז אין שטעטל האָט זיך באַוויזן פון דער פרעמד אַ יידישער אַגיטאַטאָר פון פּראָפ׳ יאַוואָרסקי האָט ער געמוזט „אָפּציען מיט כבוד״. ווען איינער אַ ד״ר מאַרגוליעס פון קראָקא איז אַראָפּ פון דער באַן אין דעמביץ כדי צו אַגיטירן פאַרן פּראָפ׳ יאַוואָרסקי, האָט ער געטראָפן אַלע דראָשקעס פאַרנומען און איינער אַ יונגערמאַן (מענדל ווילנער) האָט אים אונטער־געטראָגן אַ „באַגריסונגס־בריוול״, וואָס האָט אים אַוודאי קיין פאַרגעניגן נישט פאַרשאַפט... דער פאַרשוין האָט נעבעך געמוזט גיין אין שטאָט צופוס, אַרומגערינגלט מיט יונגוואַרג וואָס האָט אים מכבד געווען מיט אַזוינע עפּיטעטן ווי „מאָש־קע״, „יידישער מסור״, וכדומה.

אין דעמביץ איז פאָרגעקומען אַ ריי פאַרזאַמלונגען אין „פּראָסטן בית המדרש״ און אין אַנדערע ערטער. באַקאַנטע גאַליציאַנער פאָלקס־רעדנער האָט גערירט דעם עולם ביז טרערן. און אַזוי האָט דער ציוניסטישער קאַנדידאַט אין דעם וואַל־קרייז וואָס האָט אַרומגענומען אויסער דעמביץ אויך פּילזנאָ, ראָפּשיץ, בזשאָסטעק, יאַסלאָ, קאָלאַטשיץ און גאָרליץ, באַקו־מען אַ גאָר גרויסן טייל פון די יידישע שטימען, נישט געקוקט אויף די רביים און דעם סטאַראָסטע.

רוחמה

געוועןאַמאָל...

ערשטע יארן

פון די יינגסטע יאָרן אָן בין איך געווען אַריינגעצויגן אין קרייז פון דער ציוניסטישער טעטיקייט. דעמביץ איז געווען פון די ערשטע שטעטלעך צווישן טאָרנע און רישא, ווו ציוניזם איז אַריינגעדרונגען שוין פאַרן סוף פונעם 19־טן יאָרהונדערט. אין מיין צייט, אַזוי לאַנג ווי איך געדענק, איז געווען דער לעבעדיקער גייסט פון דער יונגער באַוועגונג אין דעמביץ יודל באָרנשטיין, זכרונו לברכה, מיין שפּעטערדיקער מאַן און לעבנס־באַגלייטער. אַליין נאָך גאָר יונג, האָט ער באַוויזן צו באַגייסטערן פאַרן ציוניסטישן אידעאַל גרויסע קרייזן פון דער יוגנט אין שטעטל, און ס׳איז נישט קיין גוזמא צו זאָגן, אַז כמעט יעדער וויכטיקער ציוניסטישער אויפטו אין דעמביץ אין דער ערשטער תקופה האָט געהאַט אין אים דעם איניציאַטאָר און וועגווייזער. מוטיק און אָן שרעק פאַר וועמען עס איז האָט ער געטראָגן דעם ציוניסטישן געדאַנק צווישן די פאַר־שידנסטע קרייזן. אויך איך אַליין בין דורך אים באַקאַנט געוואָרן מיט די יסודות פון ציוניזם.

איך געדענק נאָך ביז היינט די אזכרה פון ד״ר הרצל, צו דער צווייטער יאָרצייט, וואָס איז אויפגעריסן געוואָרן דורך אַ חברה חסידים מיטן רב, ר׳ שמואל האָראָוויץ, בראש.

איך בין דעמאָלט געווען צווישן די עטלעכע גאָר יונגע מיידלעך, וואָס האָבן פאַר דער אזכרה פאַרטיילט די שוואַרצע טרויער־מאַשלעך צווישן די אָנגעקומענע און אַרומגעגאַנגען מיט פושקעס זאַמלען געלט צווישן די פאַרזאַמלטע אין שול...

די דאָזיקע מיידלעך זענען געוואָרן די ערשטע מיטגלידער פונעם ציוניסטישן פרויען־פאַריין „דבורה", וואָס איז גע־גרינדעט געוואָרן אין יענעם יאָר אויף דער איניציאַטיוו פון יידל באָרנשטיין, און ס'האָבן צו אים געהערט: רבקה און מלכה באָרנשטיין, טויבע, צילע און סאַליע אייזן, דאָבע געווירץ, טאָנקא דינטענפאַס, פר' זילבערמאַן, גאָלדע קריגער, פראַדל טוי, רוחמה גרינשפאַן, אַננאַ בראָס, מאַניע וואורצל, סאַליע מאהלער, בינטשע לייבל, בראָנקע ניכטהאוזער, פרידזשע און רחל סאפיר א. אַ.

כמעט אין דער זעלבער צייט האָט יהודה באָרנשטיין געגרינדעט דעם סטודענטן־פאַריין „גאולה", ווו ס'האָבן געהערט: איסר דינטענפאַס, מאָרעק, קובאַ און מאָריץ בראָס — פון די גימנאַזיסטן; און שפּעטער, סטודענטן פון אַנדערע ערטער וואָס האָבן געלערנט אין דער גימנאַזיע אין דעמביץ: משה בערגנער און גאַבעל פון רעדים (ראַדימנאָ), וויסטרייך און ברידער פּאָטאַשער, טייטלבוים פון יאַראָסלאַוו, און נאָך מער, וואָס האָבן דעמאָלט געוווינט ביי דער משפחה דינטענ־פאַס און ביי דער לערער־פאַמיליע ליווערעאַנט־בלומענקראַנץ.

צו הילף די דעמביצער סטודענטן אין זייער אַרבעט פלעגן קומען ציוניסטישע סטודענטן פון טאָרנע.

דעם נאָמען „דבורה" האָט געגעבן יודל באָרנשטיין. ס'איז דעמאָלט שוין געווען אַ כלל, אַז אַ ציוניסטישער פרויען־פאַריין דאַרף טראָגן דעם נאָמען פון אַ תנכישער פרויען־פיגור — רות, מרים, יהודית, וכדומה.

אָפטמאָל זענען פאָרגעקומען מסיבות און אָוונטן (wie-czorki) און בכלל איז עס געווען אַ פריילעך לעבן.

אַ שטענדיקער קאַמף האָט זיך געפירט צווישן די יונגע־לייט און די עלטערן, וואָס האָבן נישט געקאָנט צוזען, אַז די מיידלעך קומען זיך צונויף מיט יינגלעך אין די פאַריינען. אין אַ סך היימען האָבן זיך אָפּגעשפּילט אמתע טראַגעדיעס צווישן דעם עלטערן און יינגערן דור.

די היימישע צרות האָבן באַגלייט דעם פאַריין „דבורה" אויף טריט און שריט. זומער פלעג מען זיך צונויפקומען אין וואַלד הינטער דער שטאָט, ווינטער ביי די באָרנשטיינס, לעבן דער באַן. פרומע יידן פלעגן דערציילן כלערליי רכילות וועגן אונדז און דאָס האָט אויך משפּיע געווען אויף אַזעלכע מש־פחות, וואָס אַליין פאַר זיך וואָלט זיי נישט געאַרט, אַז זייערע קינדער געהערן צו אַ ציוניסטישן פאַריין.

איך געדענק אַ פאַל, ווען פייגעלע קריגער, אַן אשה צנועה, וואָס פלעג אויפציען פערל און מאַכן „בינדעס" (אַזוי האָט מען גערופן דעם פערל־שמוק אויף די קאָפּ־טיכלעך וואָס פרומע ווייבער האָבן געטראָגן אָנשטאָט שייטלעך), איז איינמאָל זונטיק אַריין אינעם צימער ביי די באָרנשטיינס, ווו ס'איז גראָד געווען אַ פאָרלעזונג וועגן געשיכטע פונעם ציוניזם. זי איז געקומען אַהיימשלעפּן פונעם פאַריין איר אייניקל גאָלדע, וואָס איז געווען אַ יתומה און איז דערצויגן געוואָרן ביי דער באָבען. דערזעענדיק אין צימער אַ צוואַנציק מיידלעך אָן איין איינציקן יונגנמאַן, האָט פייגעלע זיך גוט אומגעקוקט אין אַלע ווינקעלעך און נישט וועלנדיק פאַרשע־מען דאָס אייניקל אירס, אַ זאָג געטאָן: גראָד איז זי געווען דאָ אין שכנות, האָט זי געוואָלט פרעגן ווען קומט גאָלדעלע אַהיים.

גאָלדען און אונדז אַלעמען האָט דער באַזוך געקאָסט בלוט, מיר זענען אָבער גליקלעך געווען, וואָס מיר זענען גראָד געווען אַליין צווישן זיך. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, באַרואיקט די געמיטער אויף אַ צייט, און אַזוי האָבן מיר געקאָנט ווייטער אַרבעטן, ביז מיר האָבן זיך דערשלאָגן צו אַן אייגע־נעם לאָקאַל.

אין דער זעלבער צייט איז אויף יודל באָרנשטיינס איניציאַטיוו געשאַפן געוואָרן אַ ביבליאָטעק מיט יידישע, פוילישע און דייטשע ביכער. דער ביבליאָטעקער איז געווען קאָפּל (קובאַ) ניכטהאוזער, און דערנאָך אַ צייט לאַנג גאָלדע קריגער. פון דער ביבליאָטעק האָט געוואָקסן כמעט די גאַנצע יוגנט אין דעמביץ, ביז די פועלי־ציון האָבן געגרינדעט אַן אייגענע ביבליאָטעק.

1907 איז אין דעמביץ געשאַפן געוואָרן, ווידער דורך יהודה באָרנשטיין, אַ פאַריין „השחר", אַן אָפּטיילונג פון דער אָרגאַניזאַציע „השחר", וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט איבער אַ סך שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע, און אירע מיטגלידער האָבן זיך רעקרוטירט פון געוועזענע בית־מדרש בחורים. צום „השחר" אין דעמביץ האָט געהערט: יצחק לויפּבאַן, יהודה באָרנשטיין, אפרים ראַקאָווער, מענדל לייבל, מאיר סאַפיר, שלמה און משה וואורצל, שלמה דאַר, משה טויב, משה טויב (II), היינט אַ לאַנדווירט אין כפר־יחזקאל, וואולוויק, גדליה שעדליסקער און אַנדערע, וואָס איך געדענק נישט מער זייערע נעמען. חול־המועד פסח 1908 איז אין דעמביץ אין זאַל פון האָטעל באָרנשטיין פאָרגעקומען די ערשטער לאַנדעס־קאָנפערענץ פון „השחר".

דעם אמת געזאָגט, כאָטש „דבורה" האָט זיך גערופן „פרויען פאַריין", זענען אין אים לכתחילה געווען פאַרשריבן בלויז מיידלעך, מ'קאָן זאָגן כלה־מיידלעך. על פי רוב, אַז איינע האָט חתונה געהאַט פלעג זי פאַרלאָזן דעמביץ מיטן מאַן אין איינעם. ערשט שפּעטער האָבן זיך געטראָפן עטלעכע וואָס זענען געבליבן אין שטאָט און זענען ווייטער געווען אַקטיוו אין דער באַוועגונג.

מיר האָבן געמוזט אויסברייטערן די אַרבעט, כדי אויך די פאַרהייראַטע חברטעס זאָלן האָבן אַ געביט פאַר זייער אַקטי־וויטעט. גראָד האָט זיך געשאַפן אין דייטשלאַנד אונטער דער אָנפירונג פון פרוי ד"ר רופּין אַ „פרויען־פאַרבאַנד פאַר קולטור־אַרבעט אין פאַלעסטינע". דאָס איז געווען, אַזוי צו זאָגן, די מאַמע פון דער היינטיקער וויצ"א. די אַרבעט איז באַשטאַנען דער עיקר אין זאַמלען געלט פאַר דער סאָ־ציאַלער און קולטורעלער אַרבעט אין ארץ ישראל, ווי שאַפן קינדערהיימען, מעדיצינישע הילף וכד'. אין פאַרשידענע שטעט אין גאַליציע זענען געשאַפן געוואָרן פרויען־קאָמיטעטן

פאַר דעם צוועק, און דעמביץ איז נישט געבליבן הינטערשטעליק. כדי דאָס זאָל נישט בלייבן בלויז אַ קרייז פאַר אומפּאַרהייראַטע מיידלעך, האָבן מיר איבערגעגעבן דעם פאָר־זיך דער פרוי ד״ר פישלער, און דאָס האָט אונדז, פאַרשטייט זיך, צוגעגעבן מער אָנזען. איך אַליין בין מיט דער דאָזיקער אַרבעט געבליבן ענג פאַרבונדן אויך שפּעטער, ווען איך בין אַוועק פון דעמביץ און זיך באַזעצט אין וויסבאדן (דייטשלאַנד).

דער פאַראיין „דבורה" האָט פון אָנהייב אָן פאַרנומען אַ וויכטיקן פּלאַץ אין דער ציוניסטישער אַרבעט אין דעמביץ. אין יאָר 1910 (איך בין שוין דעמאָלט אַרויסגעטרעטן פון „דבורה" און געגרינדעט דעם מער פאָלקסטימלעכן מיידלעך־פאַראיין „חבצלת"), — האָט דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט („לאָקאַל־קאָמיטע" פלעג מען דעמאָלט אַ ביסל דייטשמעריש זאָגן) פאַרשריבן „דבורה" אינעם „גאָלדענעם בוך" פון יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד לכבוד דער פינפיאָריקער עקזיסטענץ פונעם פאַריין. ביי דער געלעגנהייט, וואָס דער „קויפמענישער פאַריין" (היינט וואָלט מען געזאָגט „סוחרים־פאַריין") האָט אַראָפּגעבערענגט אויף אַ פאָרלעזונג דעם באַקאַנטן ציוניסטישן פירער פון טארנע, חיים נייגער, איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ פייערלעכע פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער ס׳האָבן געהאַלטן באַגריסונגס־רעדעס, אויסער דעם הויפּט־רעפערענט חיים נייגער, פאָרשטייער פון אַלע ציוניסטישע פאַריינען אין שטאָט, צווישן אַנדערע איך אין נאָמען פון „חבצלת" און נפתלי שנייער אין נאָמען פון פועלי־ציון. איך געדענק, ווי חיים נייגער האָט זיך געפרייט מיט מיין אַרויסטרעטונג אויף יידיש, ווייל אַלע אַנדערע פרויען אויף דער פייערונג האָבן גערעדט פויליש.

„חבצלת"

צום פרויען־פאַריין „דבורה" האָבן געהערט, על פי רוב, מיידלעך פון אינטעליגענטערע און רייכערע משפחות אין שטעטל. צווישן זיך האָבן זיי גערעדט פויליש און מיט די איבעריקע יידישע מיידלעך אין דעמביץ האָבן זיי זיך זעלטן געטראָפן. דער סאָציאַלער אונטערשיד איז געווען צו גרויס, זיי זאָלן קאָנען געהערן צו איין פאַריין. איך אַליין בין געווען אַן אַקטיווע חברטע אין „דבורה", אָבער מיין געפיל פאַר סאָציאַלער גערעכטיקייט האָט מיך נישט געלאָזט רוען. איך האָב נישט געקאָנט צוזען, ווי אַזאַ גרויסער קרייז מיידלעך, וואָס וואָלט געקאָנט אויפגעהויבן ווערן צו אַקטיווער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, ווערט איינפאַך געלאָזט אין אַ זייט.

איך האָב מיר פונאַנדערגערעדט מיט אַ גרופּע פריינט: יצחק לויפבאַן וואָס איז גראָד געקומען אויף אַ באַזוך פון ארץ־ישראל, פנחס לויפבאַן, משה בערגנער, גאַבעל, און אַ פּאָר חברים פון פועלי־ציון, ווי מענדל ווילנער, נפתלי שנייער, און צוזאַמען האָבן מיר באַשלאָסן צו גרינדן אַ מיידלעך־פאַריין פועלי־ציון. דעם נאָמען „חבצלת" האָט אונדז געגעבן יצחק לויפבאַן (אין ארץ־ישראל איז געווען אַ צייטונג „חבצלת"). איך האָב מיר פאַרשטענדיקט מיט אַ פּאָר גוט באַקאַנטע חברטעס — פראַדל טוי, שפּעטער די פרוי פון מענדל ווילנער, שרה דאַאר, מיין יינגערע שוועסטער רעכע, און מיר האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט.

מיר זענען אַרומגעלאָפן איבער אַלע געסלעך אין שטעטל, אויסצוגעפינען און צונויפצוזאַמלען חברטעס פאַר אונדזער נייעם פאַריין. דאָס איז געווען אַ שווערע אַרבעט. די טאַטעס און מאַמעס האָבן בשום אופן נישט מסכים געווען, אַז זייערע טעכטער זאָלן, חלילה, גיין אין אַ פאַריין. אין די בתי־מדרשים האָט זיך געטאָן אויף טיש און בענק. מיידלעך וואָס זענען ביז איצט געזעסן אין די היימען און נישט אַרויסגעוויזן קיין שום אינטערעס פאַר „פרעמדע ענינים", האָבן מיטאַמאָל אָנגעהויבן גיין אויף פאָרלעזונגען („פאָרטרעגע"), אַהיימגעבערענגט ביכלעך צום לעזן, און בכלל אָנגעהויבן עפּענען אַ מויל און קריגן זיך, הלמאי מען לאָזט זיי נישט אַוועקגיין פון דער היים און וויסן וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. ממש אַ רעוואָלוציע איז דאָס געווען.

מיר האָבן אָפּגעהאַלטן „פאָרטרעגע", געמאַכט אָוונטן און געאַרבעט אין אַלעמען האַנט ביי האַנט מיט פועלי־ציון. אין אונדזער אַרבעט זענען מיר שטאַרק געשטיצט געוואָרן דורך דער צענטראַלע פון פועלי־ציון אין לעמבערג, וועלכע האָט אונדז פון צייט צו צייט געשיקט רעדנער. עטלעכע מאָל האָבן מיר אַפילו געהאַט צו גאַסט בערל לאָקער, דעם דעמאָלטיקן פּאַרטיי־סעקרעטאַר און רעדאַקטאָר פון דעם פּאַרטיי־אָרגאַן דער „יידישער אַרבעטער".

„חבצלת" האָט באמת געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג און אויפגעטאָן אַ סך צו הייבן דאָס קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע ניוואָ פון דער יוגנט אין דעמביץ.

ערשט די מלחמה פון 1914 האָט די אַרבעט איבערגעריסן, ביז זי איז אין אַנדערע פאָרמען באַנייט געוואָרן עטלעכע יאָר שפּעטער.

די ערשטע עולים

פון דעמביץ, ווי פון אַלע אַנדערע שטעטלעך אין גאַליציע, פלעגן פאָרן קיין ארץ־ישראל עלטערע פרומע יידן אָפּלעבן דאָרט זייער לעצט ביסל יאָרן, און אויך דאָס איז געווען אַ געוויינלעכע פאַסירונג. ס׳האָט זיך אויך געטראָפן, אַז אַ ייד וואָס האָט נישט מצליח געווען אין די געשעפטן און באַנקראָטירט, האָט „געמאַכט פליטה", אָנשטאָט קיין ענגלאַנד אָדער אַמעריקע — קיין ארץ־ישראל. אַזוי אַרום איז ער זיכער געווען, אַז ער וועט נישט אַראָפּ פון יידישן דרך. ס׳האָט זיך אָבער קיינמאָל נישט געטראָפן, עס זאָל אַוועק קיין ארץ־ישראל אַ מענטש וואָס איז נאָך ביי די פולע כוחות, אַזעלכער וואָס קאָן נאָך האַנדלען און וואַנדלען און פאַרדינען אויף צו לעבן. אויב איינער האָט שוין נישט געהאַט קיין שום אויסוועג, ווייל אין דעמביץ האָט ער קיין פרנסה נישט געהאַט, און אַזעלכע זענען געווען גאָר אַ סך, איז פאַר אים געשטאַנען אָפן דער וועג קיין דייטשלאַנד אָדער קיין אַמעריקע — פריער אויך קיין לאָנדאָן. ארץ ישראל איז געווען ווי אויסער דעם עולם. בשעתו, אין די יאָרן 8—1897, האָט אין דעמביץ געהאַט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג דער פּרוּוו פון דער חברה „אהבת ציון" אין טארנע צו גרינדן אין ארץ־

ישראל אַ קאָלאָניע „מחניים". מ'האָט אָבער געוואַרט צו זען וואָס פון דעם וועט אַרויסקומען. און אַז די רביים, מיטן בעל־זער רבין בראש, האָבן אַרויסגעגעבן אַ חוות דעת געגן דעם פּרווו פון „אהבת ציון", איז שוין אָפּגערעדט, אַז קיין שום דעמביצער ייד האָט זיך נישט גערירט פון אָרט.

דעם דאָזיקן הרם פון רביים האָט אין דעמביץ דורכגע־בראָכן מיט צען יאָר שפּעטער נישט קיין אַנדערער ווי אַן אור־איייניקל פון ר' איטשעלע דיין — יצחק לויפבאַן.

קיין אָרגאַניזאַציע „החלוץ" האָט דעמאָלט, אין יאָר 1908, נאָך נישט עקזיסטירט און די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, סיי אין די לענדער סיי אין וועלט־פאַרנעם, איז נאָך געווען גאָר קאַלט צו דעם ענין פון חלוצישער עליה. כאָטש מ'איז שוין שטאַרק אַנטוישט געווען אין דעם גלויבן, אַז ציוניזם וועט פאַרווירקלעכט ווערן דורך דיפּלאָמאַטישע אונטער־האַנדלונגען מיט טערקיי און מיט אַנדערע גרויס־מאַכטן, האָט אין די מוחות נאָך געהערשט דער אַלטער לאָזונג, אַז „אינפילטראַציע", פּאַמעלעכדיקע און כמעט אומלעגאַלע איינ־וואַנדערונג אין ארץ־ישראל, פירט נישט צום צוועק, בפרט ווען עס האַנדלט זיך וועגן יונגע מענטשן אָן מיטלען. וואָס וועלן זיי דאָרט, נעבעך, טאָן, אַז קיין אַרבעט איז נישטאָ? דער סוף וועט זיין, אַז זיי וועלן צוריקקומען און בלויז גורם זיין דעם ציוניזם חרפות און בושות... אַזוי האָבן געטראַכט אַ ביסל עלטערע ציוניסטן, די וואָס האָבן געהאַט די דעה. אַ יונגערמאַן וואָס האָט פונדעסטוועגן געוואָלט פאָרן קיין ארץ־ישראל, האָט עס געמוזט טאָן אויף זיין אייגענעם פאַר־ענטפער, קיין גרויסע הילף האָט ער נישט געקאָנט דערוואַרטן, פאַר הוצאות הדרך האָט ער געמוזט אַליין זאָרגן, סיידן עס האָבן אים אויסגעהאָלפן נאָענטע חברים בסודי־סודות, אַז די עלטערן פון דעם באַטרעפנדן זאָלן נישט וויסן: אַז נישט וואָלטן זיי, בלייבנדיק אויפן אָרט, געמוזט אויסטראָגן דאָס גאַנצע ביטערע הארץ פון די פאַרלאָזטע טאַטע־מאַמע. דאָס האָט אויך נישט ווייניק גורם געווען, אַז די ציוניסטישע אָר־גאַניזאַציע האָט זיך אין די ענינים נישט געמישט. און פאַר־שאַפן זיך דאָס געלט אויף דער נסיעה איז גאָרנישט אַנגעקו־מען גרינג, כאָטש בסך־הכל האָט מען זיך געקאָנט דערשלאָגן קיין ארץ־ישראל מיט עטלעכע צענדליק קראָנען. מער־מוטיקע יונגע לייט האָבן זיך געלאָזט אין וועג מיט אַ סך ווינציקער. אַבי מ'איז נאָר אָנגעקומען קיין וויןְ. אין ווין איז געווען דאָס ציוניסטישע ביוראָ טירקן־שטראַסע 13, און פריער אָדער שפּעטער האָט מען דאָרט באַקומען בצמצום די ווייטערדיקע הוצאות ביז קיין יפו. אמת, מ'האָט זיך דאָרט מיט קיין געלט נישט געוואָרפן. מ'האָט קודם־כל געפּרוווט אָפּרעדן דעם היציקן יונגנמאַן, ער זאָל צוריקפאָרן אַהיים. הלמאי זאָל ער פאָרן קיין ארץ־ישראל אָן מיטלען? ער וועט דאָך דאָרט קיין אַרבעט נישט באַקומען, אָדער דאַרפן אַרבעטן זייער שווער. דער סוף איז אָבער געווען, אַז מ'האָט דעם פאַרשוין עקספּע־דירט קיין טריעסט, אַרויפגעזעצט אויפן שיף, און פטור געוואָרן פון אים.

פונדעסטוועגן איז אין יענע יאָרן די עליה פון יונגע לייט פון גאַליציע שטאַרק געוואַקסן. זי האָט געשעפּט פון צוויי קוועלן: פון „פועלי־ציון" און פון „השחר".

יצחק לויפבאַן איז אויך אין „השחר" געווען איינער פון די ערשטע וואָס האָבן זיך אַנטשלאָסן צו פאַרלאָזן די היים און עולה זיין. ער וואָלט אפשר געקאָנט קריגן פון זיין פאָטער די הסכמה דערצו, ער האָט אָבער נישט געוואָלט איינשטעלן. ער האָט זיך ווי עס איז געשאַפן די נייטיקע סומע, און ערשט פון טריעסט האָט ער צו וויסן געטאָן זיינע עלטערן וועגן דער נסיעה. אָבער קוים איז די מויער איינגעריסן געוואָרן אויף איין אָרט, האָט זי זיך שוין נישט געקאָנט האַלטן. לויפבאַנס בריוו פון ארץ־ישראל צו חברים אין דעמביץ האָבן געהאַט אַ פּעולה. זיי האָבן געוווּסט, אַז קיין האַניק לעקט מען נישט אין ארץ־ישראל, זיי האָבן געוווּסט די שוועריקייטן, האָבן אָבער געוואָלט איינשטעלן.

דער צווייטער נאָך יצחק לויפבאַנען, וואָס איז אַוועק פון דעמביץ קיין ארץ־ישראל איז געווען הערש וואָלף (צבי וולף) עליו השלום, וואָס איז מיט צוויי יאָר צוריק געשטאָרבן אין חיפה אין עלטער פון 67 יאָר. דער דריטער איז געווען משה טויב, וועלכער איז פלוצים פאַרשווּנדן און ערשט שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט, ווו ער איז. זיי ביידע האָבן, אָנקומענדיק קיין ארץ־ישראל זיך אָנגעשלאָסן אָן דעם „השומר". מיט דער צייט האָט משה טויב זיך באַזעצט מיט אַ גרויסער גרופּע פון „השומר" אין כפר־יחזקאל, צווישן די ערשטע וואָס האָבן באַזעצט דעם עמק. צבי וולף, וואָס האָט שוין אין דעמביץ זיך ערנסט אינטערעסירט און אויך רעפערירט וועגן אַגראַר־פּראָבלעמען, איז לאַנגע יאָרן געווען דער מוכתר פונעם קיבוץ בית־אלפא און דערנאָך אַ וויכטיקער באַאַמטער פון קרן־קיימת לישראל אין צפון פון לאַנד, וואָס האָט דורך זיינע קענטעניש פון די באַדינגונגען און פאַרבינדונגען מיט אַראַבער אַ סך געהאָלפן ביי די באָדן־קניות פונעם נאַציאָנאַל־פאָנד אין דעם טייל פון ארץ־ישראל.

יצחק לויפבאַן, וואָס האָט שוין אין זיינע יונגע יאָרן פאַרמאָגט אַ שאַרפע, בייסיקע פּעדער (קאָרעספּאָנדענצן פון דעמביץ אין קראָקעווער „יוד" און צוויי סעריעס אַרטיקלען אין „לעמבערגער טאָגבלאַט" „מהכא להתם" און „מהתם להכא") איז אין ארץ־ישראל, נאָך אַ קורצער צייט אַלס אַרבע־טער אין רחובות, געוואָרן אַ מיטאַרבעטער אין דער העברעי־שער צייטונג „הצבי" און דערנאָך איינער פון די אָנגעזעענ־סטע פּובליציסטן אין ארץ־ישראל, רעדאַקטאָר פון דער וואָכנצייטונג „הפועל הצעיר", אָרגאַן פון דער פּאַרטיי אָן וועלכער ער האָט זיך אָנגעשלאָסן, און געהערט צו אירע אָנגעזעענסטע פירער.

דאָס זענען געווען די ערשטע דריי עולים פון דעמביץ קיין ארץ־ישראל.

דערנאָך איז אַוועק משה שטריק. אויך ער איז פּלוצים פאַרשווּנדן, און דאָס שטעטל האָט געקאָכט. די זאַך האָט מיך אָפּגעקאָסט אַ סך פאַרוווּרפן פון זיין כלה, וואָס איז געווען אַ חברטע פון „חבצלת" און זי האָט מיך חושד געווען, אַז איך האָב געוווּסט וועגן זיין פּלאַן. דאָס האָט דעמאָלט געגעבן אַ שטאַרקן קלאַפּ דער „חבצלת".

אַ דעמביצער עולה איז אויך געווען משה בערגנער, וואָס איז אַליין געווען פון דעם שטעטל רעדים, אָבער אַזוי פאַרוואַקסן מיט דעמביץ, אַז מיר האָבן אים אַלע געהאַלטן פאַר אַן אייגענעם.

בערגנער, אַ ברודער פון דעם באַקאַנטן דיכטער מלך ראַוויטש, האָט געלערנט אין דער דעמביצער גימנאַזיע. ער איז געווען די נשמה פון דער סטודענטן־אָרגאַניזאַציע „גאָרלה” און האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער דעמביצער יוגנט סיי מיט זיינע פעיִקייטן, סיי מיט זיין פלאַמענדיקן טעמפּעראַמענט. ער איז געווען אַן עקסטאַטישע נאַטור. ווען חברה זענען זיך צונויפגעקומען אין זיין צימער און מ׳האָט געזונגען זינגען, האָט ער אַמאָל גאָר פלוצים געכאַפּט אַ פלאַש מיט ספּירט, אויסגעגאָסן אַ ראָד ספּירט אויפן פוסבאָדן, אָנגעצונדן, אַריינגעשפּרונגען אין דעם ברענענדיקן ראָד און געטאַנצט אַן ארץ־ישראלדיקן טאַנץ. ער האָט באַגייסטערט סיי מיט זיין רעדן, סיי מיט זיין פריילעכקייט.

פאַר זיין מאַטורע, ווען ער האָט שוין אַפילו געהאַט אָנגעשריבן די שריפטלעכע אַרבעטן, האָט ער פלוצים באַשלאָסן נישט צוצוטרעטן צו דער פּריפונג נאָר אַוועקפאָרן קיין ארץ־ישראל, כדי נישט איינגעשפּאַנט צו ווערן אין דעם געיעג נאָך אַ דיפּלאָם. ער האָט געוואָלט זיין אַן אַרבעטער אין ארץ־ישראל. ס׳האָט נישט געפּועלט קיין שום צורעדן און אויפקלערן פון די נאָענטסטע חברים. ער האָט באַשלאָסן צו פאַרברענען הינטער זיך אַלע בריקן צום גלות. ער האָט אַפילו נישט געוואָלט אָננעמען קיין הוצאות הדרך פון זיין משפּחה אין רעדים, נאָר איז פריער געפאָרן קיין ראָזוואַדאָוו, ווו ער האָט זיך פאַרדינט דאָס געלט מיט לעקציעס, און פון דאַנען ערשט אַהיים זיך געזעגענען מיט דער פאַמיליע.

ער איז אַוועק קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1911, געווען אַ „שומר”, אַן אַרבעטער און געמאַטערט זיך אין שווערסטע באַדינגונגען. די גייסטיקע אומרו אין אים האָט אים נישט געלאָזט צופּאַסן זיך צו די באַדינגונגען פון איין אָרט, און ער האָט געהאַלטן אין איין אַרומוואַנדערן איבערן לאַנד אין די געפערלעכסטע אומשטענדן. אַזוי האָט ער אין יענע יאָרן געמאַכט מיט נאָך אַ חבר אַ שפּאַציר צו פוס ביז צו די שפּיצן פונעם חרמון, הגם ס׳איז געווען אַ סכנה פאַרן לעבן. גלענצנדע באַשרייבונגען זיינע פון אָט די וואַנדערונגען זענען געווען געדרוקט אין דעם ציוניסטישן וואָכנבלאַט „ווסכוד”, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין לעמבערג.

ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די מלחמה אין יאָר 1914 איז ער אַלס עסטרייכישער בירגער מאָביליזירט געוואָרן און געדינט אַלס אָפיציר אין דער טערקישער אַרמיי. נאָך דער מלחמה איז ער געקומען צו באַזוך ביי זיינע עלטערן, וואָס האָבן דעמאָלט געוווינט אין ווין, אַ קראַנקער, פאַרמאַטערטער און פאַרצווייפלטער, און דאָ איז ער טראַגיש אומגעקומען.

אין יענער צייט האָב אויך איך מיך אַרומגעטראָגן מיט פּלענער אַוועקצופאָרן קיין ארץ־ישראל, אַזוי ווי די בעסטע חברים מיינע, איך האָב אָבער נישט אויפגעברענגט גענוג כוח איבערצוטראָגן די טראַגעדיע וואָס מיין אַוועקפאָרן וואָלט באַטייט פאַר מיינע עלטערן און פאַר דער היים בכלל. צייטווייליק האָב איך מוותר געווען און געזוכט ווי דורכצופירן מיין פּלאַן אָן קרבנות מצד מיינע נאָענטסטע, וואָס כ׳האָב זיי ליבער געהאַט ווי מיין אייגן לעבן.

ווען כ׳האָב פאַרלאָזט דעמביץ אין פעברואַר 1914 צוזאַמען מיט מיין חבר און מאַן יהודה בערנשטיין, האָבן מיר שוין ביידע געהאַט באַשלאָסן אָפּצופאָרן וואָס גיכער קיין ארץ־ישראל, אָבער דער אויסברוך פון דער מלחמה האָט צייטווייליק צעשטערט דעם פּלאַן ביז מיר האָבן געקאָנט אין יאָר 1924 פאַרווירקלעכן דעם חלום פון אונדזער לעבן.

נפתלי שנייער

דער אָנהייב

ציוניזם אין דעמביץ געדענק איך נאָך פון זומער 1904. איך בין דעמאָלט קוים געווען אַ בר־מצוה־בחורל. דאָס איז געווען אין דער צייט ווען ד״ר הערצל איז געשטאָרבן. איז אָנגעקומען קיין דעמביץ עפּעס אַ יונגערמאַן, האָט זיך באַקענט מיט עטלעכע יונגעלייט, עטלעכע סטודענטן, און מ׳האָט געגרינדעט אַ ציוניסטישן פאַריין. דאָס לאָקאַל איז געווען אין אַלטער געווירצס הויז לעבן דער שול. דאָרט האָט מען געמאַכט אַ טרויער־אזכרה נאָך ד״ר הערצל. אַ שטיקל צייט האָט דער פאַריין געאַרבעט כסדר. מ׳האָט געהאַלטן רעדעס און אין איין זינגען „התקווה”.

בעתן דאַווענען אין שול האָבן זיך אין פּאָליש געפירט וויכוחים וועגן ציוניזם, סאָציאַליזם. געווען עטלעכע יונגעלייט וואָס האָבן געאַרבעט אין טאָרנע און פלעגן אַהיימקומען אויף די יום־טובים. זיי האָבן געברענגט קיין דעמביץ אַ ביסל סאָציאַליזם אויפן שפּיץ מעסער. וועגן ציוניזם האָט מען אין דעמביץ געוווּסט אַ סך פריער.

איינמאָל אין אַ שיינעם פרימאָרגן, ווען דער עולם איז געגאַנגען אין שול אַריין, זענען אַלע שייבן אין פאַריין אויסגעהאַקט געווען און דערמיט האָט דער פאַריין זיך אויפגעלייזט... אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

צו דער צווייטער יאָרצייט פון ד״ר הרצל האָבן זיך צונויפגענומען אַ פּאָר גימנאַזיסטן און סטודענטן און אויסגעקליבן אַ „קאָמיטע” פון עטלעכע מער פאָרטגעשריטענע בעלי־בתים, ווי יהודה בראָס, מאַנעק געשווינד, הערמאַן וואורצל, דאַכט זיך אויך שמעיה ווידערשפּאַן, און די ערשטע זאַך איז געווען מאַכן אַן אזכרה נאָך ד״ר הערצל. דאָסמאָל האָט זי געזאָלט פאָרקומען אין שול, און דערצו האָט מען באַשטעלט אַ רעדנער פון קראָקע, עפּעס אַ דאָקטער. יענעם

טאָג פאַר מנחה זענען די מיטגלידער פונעם „קאָמיטע" מיט אַ ביסל יוּנגעלייט געקומען אויסגעפּוצטע אין שול אַריין. יהודה בראָס און יונה'לע געשווינד זענען געקומען אין די צילענדערס. מ'האָט געעפנט די אזכרה און צוגעטיילט דאָס וואָרט דעם דאָקטאָר פון קראָקע. פּלוצים, ווי ער הייבט אָן צו רעדן, גיט זיך אַ לאָז איז שול אַריין אַ כאָפּטע חסידים מיטן רב בראש און הייבן אָן דאַווענען מנחה אויפן הויכן קול.

האָט זיך דאָס אַ ביסל געטון. יהודה בראָס האָט דערלאַנגט אַ פּאַטש יעקב וועב'ן, דעם רעדלפירער פון די חסידים. זיי זענען אויך נישט שולדיק געבליבן. ס'איז געוואָרן אַ גרויס געשלעג. מ'האָט געבראָכן שטענדערס, פּעטש זענען געפלויגן ווי ברעטער. אַז מ'זאָגט, אַ שלאַכטפעלד. אין שול האָבן זיך געוואַלגערט צעבראָכענע שטענדערס, קאַפּלעך, טאַבעקפּושקעלעך, גאַרטלען וכדומה. ר' לייביש שמש האָט דערנאָך געהאַט אַ שווער שטיקל־אַרבעט אויפצורוימען די שול.

די מיטגלידער פונעם „קאָמיטע" זענען אַהיימגעקומען ווי פון אַ מלחמה. יהודה בראָס צילענדער איז געווען צעקנייטשט. מאַנעק געשווינדס פראַק איז געווען אַריינגעריסן, און דער רעדנער, דער דאָקטער פון קראָקע, איז קוים אַנטלאָפן מיטן לעבן.

און פון דעמאָלט אָן האָט מען גערודפט ציוניסטן אין דעמביץ. אַ ציוניסט איז געווען אַ פלעק אין דער משפחה. מ'האָט זיך מיט אַזאַ משפחה נישט געוואָלט משדך זיין. יצחק'ל לויפבאנען האָט מען אַרויסגעוואָרפן פון חסידישן בית־מדרש.

אָבער קוים האָט דער ציוניסטישער געדאַנק זיך אַריינגעכאַפּט אין שטעטל, האָט מען אים מער נישט געקאָנט אויסוואָרצלען, בפרט ביי דער שטודירנדיקער יוגנט. דער לייכטנדיקער גייסט, דער וועגווייזער און אָנפירער פון דער ציוניסטישער יוגנט אין דעמביץ פונעם אָנהייב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט ביז נאָענט צום ערשטן וועלט־קריג איז געווען דער יונגער יודל באָרנשטיין זכרונו לברכה, וואָס מען קאָן זאָגן, אַז קיין שום זאַך אין דעמביץ אויף דעם געביט איז נישט געטון געוואָרן אָן זיין איניציאַטיוו.

אויך די גרינדונג פון דער פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין דעמביץ איז צו פאַרדאַנקען אים, יודל באָרנשטיינען. אָנגעהויבן האָט זיך דאָס פון אַ זעלבסטבילדונג־קרייזל, וואָס יודל באָרנשטיין האָט געגרינדעט און געהערט האָבן צו אים מענדל דאַאַר, שלמה ראובן וואורצל מיט זיין ברודער משה'לה. שפּעטער האָט מען אויך מיך אַריינגעצויגן.

די ביבליאָטעק און דאָס בילדונגס־קרייזל האָבן זיך געפונען אין אַ קאַלט פינצטער שטיבל, באַלויכטן מיט אַ נאַפט־לעמפּל; איך געדענק שוין נישט דעם נאָמען פונעם אייגנטימער. דאָרט זענען מיר געזעסן יעדן אָוונט און יודל באָרנשטיין האָט מיט אונדז געקנעלט די „טעאָריע און פּראַקטיק פונעם פּועלי־ציוניזם" פון ד"ר דניאל פּאַסמאַניק. אַנדערע קורסן האָבן אָנגעפירט דער סטודענט קובא ניכטהויזער א. אַ. פון דער בילדונגס־קרייזל בין איך אַרויסגעוואַקסן אַ פּועלי־ציוניסט.

אַ שטיקל צייט שפּעטער האָבן מיר, שמואל פרעקער, מענדל ווילנער און איך, צוזאַמענגערופן אַלע שניידער און שוסטער־געזעלן און לערן־ייִנגלעך און געגרינדעט אַ פּועלי־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. פון די ייִנגלעך אונטער 18 יאָר איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ „יוגנט"־אָרגאַניזאַציע, די עלטערע פון 18 יאָר האָט מען אַריינגענומען אין פּועלי־ציון־פאַריין, שפּעטער זענען צוגעקומען חברים פון אַנדערע פאַכן — בעקער, האַנדלס־אָנגעשטעלטע.

דער שניידער־שטרייק

די אָרגאַניזאַציע פּועלי־ציון אין דעמביץ איז באַשטאַנען מערסטנס פון שניידער־אַרבעטער, — געזעלן און לערן־ייִנגלעך וואָס האָבן געאַרבעט אין פאַרשידענע וואַרשטאַטן, פאַר טאַנדייט און פאַר קונדן־אַרבעט.

די אַרבעטס־באַדינגונגען זענען געווען שרעקלעכע. שבת־צונאַכטס, באַלד נאָך הבדלה האָבן די אַרבעטער געמוזט קומען אין וואַרשטאַט, אַוועקזעצן זיך ביי די מאַשינען און אַרבעטן ביז שפּעט אין דער נאַכט. אַזוי האָט מען געאַרבעט יעדן טאָג פון 7 אין דער פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט, ביז דער בעל־הבית אַליין האָט שוין געהייסן אַהיימגיין. ווי זאָגט מען עס: נויט ברעכט אייזן.

אַזוי לאַנג ביז עס האָט זיך אַריינגעמישט די אָרגאַניזאַציע. פּועלי־ציון און „יוגנט" האָבן געוואָלט פירן צווישן די אַרבעטער און לערן־ייִנגלעך אַ בילדונגס־אַרבעט. יעדן אָוונט זענען פאָרגעקומען פאַרשידענע קורסן און לעקציעס. יעדן שבת אַ קערמישל, אַן אָוונט מיט אַ גלעזל טיי און פאַרבייסנס. אָבער די שניידער־אַרבעטער האָבן דערביי נישט געקענט זיין. זיי האָבן דעמאָלט געאַרבעט. וואָס טוט מען? האָט מען גערופן אַ באַזונדערע פאַרזאַמלונג פון אַלע שניידער־אַרבעטער אַמאָל אין אַ שבת און באַשלאָסן נישט צו גיין אַרבעטן שבת־צו־נאַכטס. שוין דעמזעלבן שבת־צונאַכטס איז טאַקע קיינער נישט געקומען צו דער אַרבעט אין זיין וואַרשטאַט.

דאָס איז געווען דער ערשטער שאָס. די בעלי־בתים האָבן נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד, און אַזוי איז עס פאַרבליבן. דער אַפּעטיט וואַקסט אָבער מיטן עסן. אַ פּאָר וואָכן שפּעטער האָט דער קאָמיטעט פון דער פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אינאיינעם מיט פאַרטרעטער פון די שניידער־אַרבעטער אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן ארויסצורופן אַ שטרייק פון אַלע שניידער־אַרבעטער. די אַרבעטס־שעהן זאָלן זיין פון 8 אין דער פרי ביז 6 אַזייגער אין אָוונט, מיט אַן איבעררייס פון אַ שעה אויף מיטאָג עסן. וועגן שכירות האָט מען, דאַכט זיך, נישט גערעדט. מ'האָט די דאָזיקע פאָדערונגען אַריינגעשיקט צו די בעלי־בתים און זיי האָבן, פאַרשטייט זיך, די אַלע פאָדערונגען אָפּגעוואָרפן. אַ חוצפה דאָס איז צו וועלן אַזאַ וווילטאָג! און די אַרבעטער זענען אַרויס אין שטרייק — דאָס ערשטע מאָל זינט דעמביץ שטייט.

האָט זיך דאָס אַ ביסל געטאָן אין שטעטל. גאַנץ דעמביץ איז געגאַנגען אויף רעדלעך. די אַרבעטער האָבן דאָך מערסטנס געוווינט און געגעסן ביי די בעלי־בתים. האָט מען אין פאַריינס־לאָקאַל, אין מאָטל קריינדלס הויז, געמאַכט אַ

קיך און געקאָכט מאָלצייטן פאַר די שטרייקער. אין אָוונט, ווידער, האָט מען אַריינגעבראַכט בינט שטרוי, אויסגעשפּרייט אויף דער פּאָדלאָגע און די שטרייקער האָבן געהאַט וווּ צו שלאָפן. דער פאַריין איז געוואָרן די היים.

דער שטרייק האָט אָנגעהאַלטן ניין טעג. די בעלי־בתים זענען אַרומגעלאָפן ווי משוגעים, איינגעשפּאַנט דעם „בורא־מישטש” און די פּאָליצײ. ביז דער סטאַראָסטע איז אַראָפּגעקומען פון ראָפּטשיץ מיט אַ קאָמיסיע אויספאָרשן וואָס דאָ טוט זיך. וואָס איז? אַ רעוואָלוציע, רחמנא ליצלן? אָבער, אַז דער סטאַראָסטע האָט נישט געהאָלפן, זענען די בעלי־בתים ווייכער געוואָרן און האָבן זיך אָנגעהויבן בייגן. דער צענטראַל־קאָמיטעט פון פּועלי־ציון האָט אַראָפּגעשיקט קיין דעמביץ אַ חבר פון דער אינטעליגענץ, דעם אַדוואָקאַטור־קאַנדידאַט (קאָנציפּיענט) ד״ר פילצער, אָנצופירן מיטן שטרייק. האָבן די בעלי־בתים זיך טאַקע דערשראָקן. אַ קליינקייט, אַז מיטן שטרייק פירן אָן נישט עפּעס יינגלעך, נאָר אַ סאַמאָראָדנער אַדוואָקאַט! און זיי האָבן זיך אונטערגעגעבן. אַלע ווי איינער זענען זיי געקומען אין לאָקאַל פון פאַריין, אויסגעשטעלט זיך אין אַ ריי און אונטערגעשריבן דעם קאָנטראַקט וואָס פילצער האָט אויסגעאַרבעט.

אַזוי האָט זיך געענדיקט דער ערשטער שטרייק אין דעמביץ.

מענדל ווילנער

דעמביצער ייִדן

ר׳ לאָזער פּערלשטיין איז דער ערשטער נאָמען וואָס קומט מיר אויפן זינען, ווען איך טראַכט וועגן אַמאָליקן דעמביץ. איך אַליין האָב אים שוין נישט געקענט, אָבער דאָס וואָס מ׳האָט וועגן אים דערציילט האָט זיך מיר שטאַרק איינגעקריצט אין זכרון.

ר׳ לאָזער איז געווען גאָר אַ גרויסער עושר. גענוג צו זאָגן, אַז אין יענער צייט איז ער געווען דער באַזיצער פון דער דעמביצער אולאַנער־קאַסערן (צווישן דעם מאַרק און ר׳ יהודה מאהלערס הויז), פעלדער אויף עטלעכע צענדליק מאָרג, געביידעס מיט אַ דאַמף־זעג א. אַ. מאַכט זיך אַ מעשה, אַז אַן אָפיציר פון גאַרניזאָן האָט געוואָלט אַרויסבאַקומען אַ מתנה יפה פון ר׳ לאָזערן, אָבער ר׳ לאָזער האָט זיך נישט געלאָזט. נעמט דער אָפיציר און גיט אָפּ פאַרן געריכט זיין „אָפיציריש ערן־וואָרט”, אַז נישט אַנדערש, ר׳ לאָזער פּערלשטיין האָט אים געוואָלט איבערקויפן, און ער, דער אָפיציר, האָט נישט מסכים געווען. דער סוף — ר׳ לאָזער פּערלשטיין איז פאַרמשפּט געוואָרן צו אַכצן חדשים תפיסה, זיין פאַרמעגן איז קאָנפיסקירט געוואָרן, די קינדער געטריבן אין אָרעמקייט, און ער אַליין, דער שטאָלצער ייִד, נישט קענענדיק אָננעמען די חרפּה פון זיצן אין תפיסה, איז אַוועק קיין לאָנדאָן, וווּ ער איז געשטאָרבן אין שרעקלעכער נויט.

זיין זון איטשעלע איז געווען ביז זיין לעצטן טאָג אַ פאַרברענטער משכיל, דער ערשטער וואָס האָט אין דעמביץ געשאַפן אַ קרייז פאַר לייענען דייטשע ביכער.

דער צווייטער פאַל פון אַ טראַגיש רואינירטער משפּחה אין דעמביץ איז געווען מיט דער פאַמיליע געווירץ. ר׳ אַלטער געווירץ איז געווען דער זון פון דעם תקיף ר׳ דניאל, וואָס האָט בשעתו געשאָקלט מיט דעמביץ און איז געווען באַקאַנט פון קראָקע ביז לעמבערג. ר׳ אַלטער, דער זון, האָט געשטרעבט צו מיליאָנען. ער האָט זיך נישט באַנוגנט מיט זיין גרויס מאַשינען־געשעפט און אַריינגעלייגט אַ סך געלט אין עפּעס אַ ווונדערלעך מילעכל, מיט וועלכן ער האָט געוואָלט איינעמען די וועלט. דער שיינער חלום איז אָבער אויסגערונען און ר׳ אַלטערס פאַרמעגן איז אַריבער צו פרעמדע. ר׳ אַלטער געווירץ איז געשטאָרבן אין דער פרעמד אין גרויס אָרעמקייט און צו זיין ווייטיק איז נאָך צוגעקומען די טראַגעדיע מיט זיין זון אלי׳ געווירץ.

אלי׳ געווירץ איז געווען פון די פּעאיקסטע בחורים אין שטעטל. ער איז נישט בלויז געווען אַ גרויסער לערנער נאָר געווען שטאַרק באַהאַוונט אין דער וועלט־ליטעראַטור. וועגן זיין ווילדן קאָפּ האָט מען דערציילט ווונדערלעכע זאַכן. אַמאָל האָט ער זיך געוועט, אַז ער וועט אויסלערנען פון אויסנווייניק וועבערס פרעמד־ווערטערבוך און האָט עס באַוויזן אין משך פון עטלעכע טעג... אלי׳ געווירץ איז געווען דאָס שיינדל פון דער משפּחה, אָבער אַלע האָפענונגען זענען צונישט געוואָרן דורך אַ נישט־פּאַסיקן שידוך. דער פרייער משכיל האָט באַקומען גאָר אַ פרומע פרוי, וואָס האָט נישט געקאָנט פאַרטראָגן זיינע אַפּיקורסישע גענג און ס׳איז געקומען צום גט. אלי׳ געווירץ איז אַוועק פון דעמביץ, און ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט האָט מען אין שטעטל דערציילט, אַז ער איז צוגעשטאַנען צו די מיסיאָנערן אין לאָנדאָן. אַנדערע האָבן אַפילו געוווּסט צו דערציילן, אַז ער איז דאָרט געוואָרן אַ גרויסער גלח.

(דעמביץ האָט ווייזט אויס „געהערט קלינגען, נאָר נישט געוווּסט פון וועלכן וואַלד”... אלי׳ געווירץ האָט פאַרלאָזט לאָנדאָן און איז אַריבער אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע נישט שפּעטער ווי ביים אויסברוך פונעם וועלט־קריג (אפשר מחמת דעם וואָס ער איז געווען אַן עסטרייכישער בירגער) — וואָרום שוין אין יאָר 1915 איז אַרויס אין לאָס־אַנדזשעלעס אַ קליין טעאָסאָפיש בוך אין ענגליש פון Elias Gewürz, וועלכער ווערט אין דער הקדמה פאָרגעשטעלט אַלס „גרויס־מייסטער” פון אַ טעאָסאָפישן אָרדן, וועמענס זיידע איז געווען „ראש ישיבה אין אַ שטעטל לעבן קראָקע”. דאָס בוך, וואָס איז דערשינען אין צוויי אויפלאַגעס, געפינט זיך אין באַזיץ פונעם ירושלימער פּראָפעסאָר און פאָרשער פון קבלה, ג. שלום, וועלכער האָט פעסטגעשטעלט אַז עס איז אין אים נישטאָ קיין שום זכר פון קריסטנטום אָדער קריסטלעכער השפּעה. אלא וואָס? לויט די ווערטער פון פּראָפ׳ שלום, איז

אליהו געווירץ געווען, „ווי אַלע טעאָסאָפן”, אַ פעלשער: ער ציטירט אַלטע קבלה ספרים, וואָס זענען נישט געשטויגן און נישט געפלויגן, ער ברענגט שיינע זאַכן פון כתב־ידן וואָס ער זאָל האָבן געזען אין קעמברידזש און אָקספאָרד, אָבער פראָפ׳ שלום האָט די כתב־ידן אויך געלייענט, און ס׳איז דאָרט אַזוינס נישטאָ. — ד. ל.).

אַזוי האָט געענדיקט דאָס אוראייניקל פון ר׳ העניך און אייניקל פון ר׳ דניאל געווירץ.

אַ באַקאַנטע פיגור אין דעמביץ איז געווען דער „ד״ר ר ײ ז” — אַ ייד פון מיזרח־גאַליציע וואָס האָט זיך באַזעצט אין דעמביץ אַלס מעדיצינער און איז געוואָרן כמעט אַן אייגענער. אייגנטלעך האָט ער נישט געהאַט דעם טיטל „דאָקטאָר”. ער איז געווען אַ „פראַקטישער אַרצט”, אַ דאָקטאָר מיט האַלבער בילדונג, וואָס עס איז דערלויבט געוואָרן אין אַלט־עסטרייך צוליבן מאַנגל אין אויסשטודירטע דאָקטוירים. אַ פריילעכער ייד, אַ וויצלער, פלעג ער זיך אָפּשטעלן מיט יעדן איינעם כאַפּן אַ שמועס און אַזוי אַרום האָט ער געהאַט אַ ברייטע יידישע און גויישע קליענטעלע — אויסער אים איז נאָך געווען אין שטעטל אַ לאַנגע צייט בלויז איין גויישער דאָקטאָר בענדאַ, און ביידן האָט קיין פרנסה נישט געפעלט. פון יידישקייט האָט ער אַ סך נישט געוווסט און נישט געהאַלטן. ער פלעג וועגן זיך זאָגן, אַז ער האַלט בלויז פון איין יום־טוב — פון „קישקעלע־יום־טוב”. ער איז אָבער געווען אַ שטאַרקער עסטרייכישער פּאַטריאָט, און אַזוי ווי ער האָט געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר מוזיק, האָט ער כדי געפעלן צו ווערן אין די „הויכע פענצטער” זיך פאַרלייגט אויפצושטעלן אַ כאָר צוזאַמען מיט ר׳ שמחה חזן (שעדליסקער), וואָס זאָל יעדן 18־טן אויגוסט, דעם „קאַיזערס נאָמעסטאַג”, זינגען אין שול און אין גאַס אין מיטן מאַרק. די בעסטע זינגער אין דעם כאָר זענען געווען חנינה וויזען, חיים זיידען, בערישל גרין, שלמה זיידען, אני הקטן, הענעק שנייער, דער ראָפּשיצער בחור, שמואל אולמאַן און ישראל שעדליסקער. דער דיריגענט איז געווען ר׳ מאירל געווירץ.

דער זעלבער כאָר, נאָר פאַרשטאַרקט פון יידישע זעלנער, געוועזענע משוררים ביי חזנים, וואָס האָבן געדינט אין דעמביץ, האָט געזונגען אין די יומטובים אין שול. ס׳געדענקט זיך נאָך די גרויסע פרייד פון די גבאים, וואָס האָבן צוזאַמען מיטן גאַנצן עולם געשעפּט נחת פון אונדזערע סאָלאָס, און בפרט די שמחה פון ר׳ דוד רעדער, וואָס האָט אונדז אַלעמען דערפאַר גערופן צו זיך אויף קידוש. ווער רעדט נאָך, דער קאָנצערט פון תפילות וואָס מיר פלעגן געבן ביי ר׳ מענדל מאַהלער אין דער אַלטער שטאָט ביי די פיינע געבראָטענע גענדזלעך צום פאַרבייסן...

ר׳ מ ע נ ד ל מ אַ ה ל ע ר איז געווען דער אייביקער ראש הקהל אין דעמביץ. ער האָט רעגירט אין קהל און אָנגעפירט די געשעפטן מיט אַן אייזערנער עקשנות. אַז ס׳איז אַריינגעטראָגן געוואָרן אַ פראָטעסט געגן די קהל־וואַלן האָט „דער פעטער מענדל” אים אַוועקגעלייגט אויפן הענגל־לייכטער, דאָס הייסט, קיינמאָל נישט גערעכנט זיך מיט אַזוינס. און געווען איז דאָס אַ ייד אַן ערלעכער, אַן אָרנטלעכער, אַ שטענדיקער בעל־תפילה ביים רב אין די ימים נוראים. זיין ברודער איז געווען ר׳ י ה ו ד ה מ אַ ה ל ע ר, דער גרעסטער נגיד אין שטעטל, דער באַזיצער פון דער פראָפּינאַציע, מיט אַ פאַרצווייגטער משפּחה. אַ צווייטער ברודער פון ר׳ יהודה מאַהלער איז געווען ר׳ א י ט ש ע ל י י ב, וואָס איך געדענק נאָך ווי ער האָט געשפּילט אויף יידישע חתונות.

פון ר׳ מענדל מאהלערס טעכטער איז איינע געווען די פרוי פון ר׳ נ ת ן ג ר י נ ש פּ אַ ן, וועמענס הויז איז אַלעמאָל געווען אַן אָפענע היים פאַר אַלע וואָס האָבן געדורשט נאָך וויסן. נתן גרינשפאַן איז געווען אַ ייד אַ שווייגער, אַ קמצן אויף רעדן. דערפאַר איז ער געווען באַשאָנקען מיט אַ פראַקטישן חוש און גרויסן פאַרנעם אין זיינע געשעפטן. שוין מיט 60 יאָר צוריק איז נתן גרינשפאַן געווען דער אינדוסטריעלער אין דעמביץ. זיין פאַבריק פון טאָטשקעס האָט ער געפירט אין אַ ברייטן מאַסשטאַב, אויך פאַרן עקספּאָרט, און באַשעפטיקט צענדליקער אַרבעטער, איינשפּאַנענדיק אין דער אַרבעט אויך זיינע אייגענע קינדער. זיין עלטסטע טאָכטער רוחמה האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט יידל בארנשטיין, פון די באַדייטנדסטע זין וואָס דעמביץ האָט אַרויסגעגעבן.

ר׳ נתן גרינשפאַן

מלמדים

אַן אַ גוזמא קאָן מען זאָגן, אַז דער גרעסטער טייל דעמביצער קינדער ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן געלערנט אין חדר ביי ר׳ נחום ניימאַרק, אָדער „ד ע ר ט אָ ר נ ע ר מ ל מ ד”, ווי מען פלעגט אים רופן. געווען איז ער אַ פרומער ערלעכער ייד, און אַן אָפּגעהיטענער ביז גאָר.

אַז איך בין אַלט געווען קוים דריי יאָר, האָט מיך דער טאַטע מיינער, ווי דער שטייגער, איינגעהילט אין דעם טלית זיינעם און געטראָגן מיך אויף די הענט צו ר׳ נחומען אין חדר אַריין. דאָס איז געווען אַן ענגע שטוב מיט צוויי פענצטער און אַ לאַנגן טיש, ביי וועלכן צענדליקער קינדער האָבן געדאַרפט לערנען יידישקייט, פון אלף־בית ביז חומש־רש״י.

ביים טיש איז נישט געווען גענוג פלאַץ פאַר אַלעמען, און זומערצייט פלעג אַ טייל פון די תלמידים פאַרברענגען אין דרויסן ביים גרויסן מיסטקאַסטן, וואָס האָט זיך געגרעניצט מיט לאָרענץ דעם חזירניקס חזירים־שטאַל.

ר׳ נחום האָט געהאַט צוויי באַהעלפערס, — יאָסל, אַ מער לייטישער בחור, וואָס האָט געטאָן זיין אַרבעט בשלימות, און אַן אונטערבעלפער, דוד, וואָס האָט נישט אַזוי נושא חן געווען אין אינדזערע אויגן. אין חדר האָבן געלערנט יינגלעך מיט מיידלעך אין איינעם. האָט דער אונטערבעלפער געהאַט אַ טבע צו קנייפּן די פיין גענערטע מיידעלעך, בפרט פון די רייכערע הייזער, און דאָס האָט אונדז יינגלעך שטאַרק פאַרדראָסן. מיר זענען זיכער געווען, אַז פאַר דערפאַר וועט ער קיינמאָל פון גיהנום נישט אַרויס. אויסערדעם האָבן מיר אויף אים געטראָגן אַ בייז האַרץ, ווייל ער איז עס געווען דער וואָס האָט די קינדער געמאַכט „פעקלעך״, ווען זיי האָבן זיך מיט עפּעס פאַרזינדיקט.

ווי אַזוי האָט אויסגעזען אַ „פעקל״? דעם פאַרזינדיקטן פלעג מען אַראָפּלאָזן די הייזלעך, איבערקערן אים דאָס היטל אויפן קאָפּ, געבן אים אין דער האַנט אַ בעזים און אַריינשטעלן אים אַזוי אויף אַ ווייל אין קוימען. ווען מ׳האָט דאָס פאַר־שעמטע קינד אַרויסגענומען אַ דערשראָקענס פונעם קוימען, האָבן די איבעריקע קינדער נאָך געדאַרפט צוזינגען אַ לידל און מאַכן דעם באַשטראָפטן „אַ בע״. שפּעטער האָט מען זיך באַנוגנט מיט אַוועקשטעלן דאָס יינגל אין אַזאַ „הולך״ ביי דער טיר. און דער צער פון די קינדער איז אויסגעגאָסן געוואָרן אויפן אונטערבעלפער. דערפאַר פלעגן מיר מיט גרויס חשק אונטערזינגען דאָס וויטערדיקע לידל:

בעלפער געהעלפער, געשניטענע צינגלעך,
זיי אַ כפרה פאַר אַלע יינגלעך—
בעלפער געהעלפער, געשניטענע קניידלעך,
זיי אַ כפרה פאַר אַלע מיידלעך.

געווען פאַלן ווען דער רבי אַליין, ר׳ נחום, פלעג נעמען דאָס זינדיקע יינגל, אָפּקנעפּלען אים די הייזלעך און אָפּשמייסן מיטן קאַנטשיק. ס׳האָט נישט אַזוי וויי געטאָן ווי ס׳האָט געברענט די חרפּה. איינמאָל האָט ר׳ נחום אָפּגעשמיסן אַ תלמיד שמחה שיינפעלד, אָבער יענער האָט זיך נישט געלאָזט און וואַרפנדיק מיטן פוס אָפּגעהאַקט דעם רבין מיטן נאָגל פונעם גראָבן פינגער די שפּיץ נאָז. דער רבי איז צוגעגאַנגען צו דער וואַנט, אויסגעזוכט אַ פאַרשטויבט שטיק שפּינוועבס, צוגעלייגט צו דער נאָז פאַר אַ רפואה און פאַרקלעבט מיט אַ שטיקל ברוין פּאַק־פּאַפּיר. און אַזוי איז ער אַרומגעגאַנגען וואָכנלאַנג צו אונדזער גרויס פאַרגעניגן...

אַמאָל, אַז דאָס שמייסן האָט נישט גענומען קיין עק, האָבן עטלעכע יינגלעך מיטגעברענגט פון דער היים שטיקלעך קנאָבל און איינגעריבן דערמיט די רעמעטן פונעם קאַנטשיק. דאָס איז געווען אַ סגולה, אַז די רעמעטן וועלן זיך צעפאַלן... אַן אַנדערטמאָל האָט מען צוגעגנבעט דעם קאַנטשיק און ערגעץ ווו באַהאַלטן, — פאָרט נישט געהאַט די העזה אים אינגאַנצן צו פטר׳ן.

אַ חוץ ר׳ נחומען, דעם טאַרנער מלמד, האָבן מיר נאָך געהאַט אַ שיע׳לע געווירץ, אַ טוביה׳לע, אַ שכנא פּינקס — זיי אַלע מלמדי תינוקות.

די גמרא־מלמדים זענען געווען ר׳ יאָסעלע וואָלף, אַ ייד אַ למדן, אַ טשאָרטקעווער חסיד — ביי אים איז געווען אַ מחיה צו לערנען. זיינע חסידישע ניגונים האָבן פאַרכאַפּט דאָס האַרץ. שטענדיק איז ער הונגעריק געווען, אָבער קיינמאָל איז ער נישט אַריינגעפאַלן אין עצבות. היינטזשע, אַז ס׳איז געקומען ראש־חודש אלול, האָבן מיר קינדער געהאַט אַ לעבעדיקע וועלט — דער רבי, ר׳ יאָסעלע, האָט זיך געלאָזט גיין צו פוס צו זיין רבי׳ן קיין טשאָרטקעוו.

ר׳ יאָסעלעס תלמידים זענען געווען צום מערסטן פון הסידישע הייזער. איך געדענק נאָך ווי מיר זענען געווען אויסגעזעצט ביים לערנען. סענדער בינשטאָק ואני הקטן, פון די גוטע קעפּלעך, זענען געזעסן באַלד ביים רבי׳ן. ביים איבערזאָגן די גמרא צום שבתדיקן פאַרהערן זענען מיר געווען די ערשטע. אויב אונדזער פאַרענטפערן אַ קשיא האָט אים נישט צופרידן געשטעלט, פלעג ער אויסשרייען: אוי לכם עילויים שבדמביץ! אַז וויי איז צו אייך, דעמביצער עילויים!

אונדזערע חברים אין יענער צייט זענען געווען שבח לייבל און יאָסעלע ריטער פון קאַמעניץ. נישט איינמאָל האָט דער רבי זיך אַוועקגעזעצט נביאות זאָגן, לויטן התנהגות פון זיינע תלמידים, וואָס עס וועט ווערן פון זייער יידישקייט. אַ טייל האָט ער ביטער געמוסרט, געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך און אויסגעמאָלן דאָס גיהנום פאַר זיי.

אַ סך ליבער איז געווען דאָס לערנען ביים בלינדן לישעלע, ר׳ אלישע לערער. ער איז געווען אַ סגי־נהור און מ׳האָט געקאָנט טוען ביים לערנען וואָס מ׳האָט נאָר געוואָלט — דער רבי האָט נישט געזען ווו און ווען צו שלאָגן.

מיט אַ מער פּעדאַגאָגישן צוגאַנג האָט געלערנט דער מלמד ר׳ הערש דוד בלייוויס. האָבן פון אים די חסידישע טאַטעס נישט געהאַלטן, און אַפילו געררודפט, אָבער די וואָס האָבן ביי אים געלערנט תנ״ך, האָט זיך די תורה פון די נביאים גוט איינגעקריצט אין זיכרון.

מיינע אַנדערע טיילווייזע מלמדים פון שפּעטערע צייטן, אַ יוסף פּרעגער, ר׳ איטשעלע ווייגדלינג, דאַרפן אויך דער־מאָנט ווערן מיט יראת הכבוד.

צווישן די מלמדים אין דעמביץ דאַרף מען דערמאָנען באַזונדער ר׳ בנימין דעם שמש פון פּראָסטן בית־המדרש, אַ הויכער און שיינער ייד, צו וועלכן אַלע פלעגן זיך באַציען מיט גרויס דרך־ארץ. ער האָט געהאַט די חזקה צוצושטעלן די בעלי בתים פון זיין בית־המדרש וואַקסענע יום־כיפור־ליכט, און געטאָן האָט ער דאָס מיטן גאַנצן הידור־מצוה. צו יעדן ליכט פלעגט זיין צוגעקלעבט דער נאָמען פונעם בעל־הבית מיט געכתיבה׳טע אותיות. און ס׳איז געווען אַ סך פייערלעכקייט דערין, ווו אַזוי ר׳ בנימין שמש, מיט אַ הויכן קאָלפּאַק אויפן קאָפּ, איז געגאַנגען איבערן מאַרק, פון געשעפט צו געשעפט און איינער פון זיינע זון האָט אים נאָכגעטראָגן די וואַקסענע ליכט. שוין מיט פופציק יאָר צוריק האָט דאָס

אויסגעזען ווי אַ שטיק לעבעדיקע פאַרגאַנגענהייט... עפּעס ווי אַליין אַ ברענענדיק וואַקסן ליכט.

אַ מעשה מיט אַ הויפּטמאַן

דוד דער אונטערבעלפער איז שפּעטער פרייוויליק אַריין אין דער אַרמיי, דערדינט זיך ביז פעלדוועבל, ביז ער איז צום סוף — אין פאָלקסמויל — אַרויסגעוואָקסן ...אַ הויפּטמאַן!

מאַכט זיך, דערציילט די מעשה — אַז קיין דעמביץ קומט אָן אַ מיליטערישע אַסענטירונגס־קאָמיסיע, אויפצונעמען נייע רעקרוטן, און שטייט איין אין האָטעל רעכט, וואָס איז געווען פאַרוואַלטעט דורך ר׳ ישראל מאַהלער. פרעגט דער הויפּטמאַן פון דער קאָמיסיע ר׳ ישראלן: צי לעבט נאָך ר׳ נחום, דער מאָרנער מלמד? וויבאַלד אָבער דער הויפּטמאַן הערט אַז יאָ, ר׳ נחום לעבט נאָך, שיקט ער, דער הויפּטמאַן, רופן ר׳ נחומען: דער הויפּטמאַן פון דער אַסענטירונגס־קאָמיסיע וויל אים זען! אַז ר׳ נחום האָט דערהערט די בשורה האָט ער קודם אַוועקגעחלשט... ער פאַרשטייט נישט וואָס וויל מען פון אים. ערשטנס האָט ער מער נישט קיין חדר און ער וויל נישט קיין טובה פונעם הויפּטמאַן, צווייטנס האָט ער נישט קיין זון צום שטעלן... אָבער וואָס העלפן די תירוצים, ר׳ נחום האָט זיך געמוזט אויפהייבן און גיין אין האָטעל רעכט זיך אויסשמועסן מיטן הויפּטמאַן.

אַז ר׳ נחום האָט זיך דערזען שטיין פאַרן הויפּטמאַן, האָט ער צו אַלעם ערשט געמאַכט אַ ברכה, טאַקע די ברכה וואָס מען מאַכט, ווען מען זעט מלכות.

בקיצור דער הויפּטמאַן פרעגט ר׳ נחומען אויף דייטש, צי קען ער זיך דערמאָנען, ווען ביי אים האָט געאַרבעט אַ דוד בעלפער.

— יאָ, ענטפערט ר׳ נחום. — כ׳האָב אים אויסגעצאָלט און אַרויסגעוואָרפן. געווען אַ גרויסער פאַסקודניאַק, געטשעפעט קליינע מיידלעך... און ער וואָלט נאָך ווייטער דערציילט, ווען דער הויפּטמאַן רייסט אים נישט איבער: דאָס בין איך, ר׳ נחום, אייער אונטער־בעלפער...

ר׳ נחום איז געווען אויסער זיך און כדי צו טרייסטן דעם הויפּטמאַן טוט ער אים אַ זאָג: — יאָ, יאָ, ווען דו זאָלסט בלייבן ביי מיר, וואָלסטו שוין געקענט זיין אַ דרדקי־מלמד פ״ר זיך אַליין...

לערערס

דעם אָנהייב פון וועלטלעכער בילדונג האָבן די יידישע קינדער אין דעמביץ, כמעט אַלע, באַקומען ביי ר׳ ליפּע געווירץ, ביי הער קראַנץ און אויך ביי ר׳ יאָסקע בייער. פון די לערער ביי וועלכע מיר האָבן אַ סך געלערנט אין די רייפערע יאָרן, דאַרף מען מיט גרויס דרך ארץ דערמאָנען דעם הער ליפעראַנט מיט זיין שוועסטער ליבטשע בלומענקראַנץ.

ביי דער פרוי בלומענקראַנץ פלעגן זיין אויף קעסט יידישע קינדער פון דער דאָרפישער סביבה, וועמענס עלטערן האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיי צו געבן אין דער היים די געהעריקע דערציונג. פון זיי געדענק איך די צוויי שיינע שוועסטערלעך ריטער פון קאַמעניץ, דעם שפּעטערן ד״ר ישראל סאנדהויז פון דעם נאָענטן שטעטל פּילזנאָ (שפּעטער פאַרהייראַט מיט דער ליבער חברטע רעכטשע גרינשפאן) און זיין ברודער דוד (דודקע).

ביי דער פרוי בלומענקראַנץ פלעג אָפט קומען צו גאַסט דער זון פון איר שוועסטער, אין טאָרנע, אויך אַ פּריוואַט־לערערין, באַקאַנט אונטערן נאָמען „פאַני זאָשאַ״. דאָס איז געווען דער יונגער קאַראָל סאָבעלזאָן, שפּעטער באַקאַנט אַלס ק אַ ר אָ ל ר אַ ד ע ק, עקזעקוטיוו־מיטגליד פונעם קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל און אומגליקלעך פּאָפּולערע וועלט־פערזענלעכקייט.

דערמיט זענען נאָך נישט געווען אויסגעשעפּט אַלע מעגלעכקייטן פון וועלטלעכער אויסבילדונג אין דעמביץ. צוזאַמען מיט מיינע חברים הענעק שנייער און משה וואורצל (קויאָן) האָב איך מיך גענומען לערנען בוכהאַלטעריע, אני הקטן דורך אַ שריפטלעכן קורס פון רוישנס האַנדלס־שולע אין טאָרנע. אַ חוץ דעם זענען געווען די יידישע סטודענטן פון דער פּוילישער גימנאַזיע אין דעמביץ — קובע ניכטהויזער, גאַבעל און משה בערגנער. פון זיי האָבן מיר געלערנט פּוילישע ליטעראַטור, געשיכטע וכדומה. דייטשע ליטעראַטור האָבן מיר שוין אָנגעהויבן לייענען מיטן הער ליפעראַנט. ער האָט מיט אונדז איינגעקנעלט שילערס „דאָן קאַרלאָס״, „קאַבאַלע אונד ליבע״, די טרילאָגיע „וואַלענשטיין״ און אַנדערע דייטשע קלאַסיקער. יידישע ליטעראַטור איז נאָך דעמאָלט נישט שטאַרק באַקאַנט געווען אין דעמביץ, סיידן די מעשה־ביכלעך, וואָס זענען פאַרשפּרייט געוואָרן דורך פאַקנטרעגער. דער פּיאָניר אויף דעם געביט איז געווען די ביבליאָטעק פון פועלי־ציון.

דער בלינדער באַריטאָן

איינער פון די זעלטנסטע טיפּן אין דעמביץ איז געווען דער בלינדער לישע (וואָולוויק).

דער בלינדער לישע (אלישע) האָט פאַרלוירן די ראייה אויףביידע אויגן אין די יונגע יאָרן. פונדעסטוועגן איז ער געווען אַ גמרא־מלמד און אַלע יאָרן חזן אין פּראָסטן בית־מדרש, וווּ ער האָט געדאַוונט שחריתים און מוספים יעדן שבת. דאָס וואָלט מען נאָך געקענט פאַרשטיין. אָבער ווי אַזוי האָט ער געוווּסט צו דאַווענען פון אויסנווייניק שחריתים און מוספים פון אַלע יומטובים און ימים נוראים, דאָס איז שווער צו באַגרייפן. ער האָט געהאַט אַ פענאָמענאַלן זיכרון, און אַ שטימע האָט ער געהאַט! — אַ טיפּן באַריטאָן מיטן קלאַנג פון אַן אָרגל.

איינמאָל פאַרנאַכט זענען יידן געקומען דאַווענען מנחה אין דער שול פון דער נייער שטאָט. פּלוצים, מען וויל זיך שוין שטעלן דאַווענען, קומט אָן אין שול אַ כאָפּטע פון אַ פופצן עסטרייכישע אָפיצירן. זיי האָבן געהערט צו אַ געאָגראַפישער עקספּעדיציע פון דער אַרמיי, וואָס איז אַרומגעפאָרן אין דער גאַנצער געגנט אַרום: דעמביץ, מעליץ, ראַדאָמישל, פּשעצלאַוו א.אַ.וו., כדי צוצוגרייטן נייע לאַנדקאַרטן, מאַפּעס וכד׳. יענעם טאָג זענען זיי פאַרטיק געוואָרן

מיט דער אַרבעט אין דער געגנט און געקומען קיין דעמביץ. נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן און זעענדיק יידן גייען אין שול, זענען זיי אויס נייגעריקייט מיטגעגאַנגען, געוואָלט זען ווי אַזוי יידן אין גאַליציע „מאַכן דאָס געבעט״.

דער עולם יידן איז געווען געפּלעפט. מ׳האָט זיך אָנגעהויבן רעשן וואָס צו טאָן. לאָזן דאַווענען פאַר די אָפיצירן סתם אַ יידן ווי אַלעמאָל אינדערוואָכן, איז עפּעס נישט שיין. איז מען געפאַלן אויף אַ פּלאַן צו רופן דעם בלינדן לישע און ער האָט טאַקע מיט זיין אָרגל־שטימע אָפּגעדאַוונט מנחה־מעריב ווי ס׳געהער צו זיין. די אָפיצירן זענען געווען צופרידן און די יידן זענען געווען צופרידן: יוצא געווען קעגן מלכות!

ר׳ שלמה מאָרדקאָוויטש

נפתלי שניער

אַ גאָר מערקווערדיקער פּאָלקסטיפּ אין דעמביץ איז געווען ר׳ שלמה מאָרדקאָוויטש, דער איינציקער פיש־הענדלער אין שטעטל. און גערופן האָט מען אים שלמה מאָניק.

אַלע זומער איז ער געגאַנגען אָנגעטאָן אַ ווייסן לייוונטענעם אַנצוג, ווינטער אַ פּעלץ, אויך מיט ווייסן געוואַנט פון אויבן. אין די בגדים זיינע האָט ער געהאַט גרויסע טיפע קעשענעס. פון דעם לינקן אַקסל ביז דער לינקער היפט האָט ער געהאַט אַריבערגעצויגן אַ שטריק ביי וועלכן ס׳איז נאָכגעהאָנגען אַ פלאַכע בלעכערנע פּושקע מיט דרייאונניינציקער אָקאָוויט, פאַרמאַכט פון אויבן מיט אַ בלעכערן קווערטל. אין די טיפע קעשענעס האָט ער געהאַט אָנגעפּאַקט צעבראָכענע שטיקער צוויי־גרייצערדיקע וואַסער־בייגל. אין דעם הילוך פלעג ער זיך אַרויסלאָזן אין די דערפער לעבן די פיש־טייכן ווו ער האָט איינגעקויפט זיין סחורה.

ווען שליאַמקאָ, אַזוי האָבן אים די גויים גערופן, איז אָנגעקומען אין אַ דאָרף, זענען אַלע גויים גלייך געקומען צו לויפן. ער האָט זיי אַלע מכבד געווען מיט אַ טרונק און געגעבן צו פאַרבייסן מיט אַ שטיק בייגל פון דער טיפער קעשענע. דערמיט האָט ער אָפּגעקויפט די גויים און געוווּנען זיי אַזוי, אַז זיי זענען פאַר אים געלאָפן אין וואַסער אַריין.

יעדן דאָנערשטיק האָט שלמה מאָניק אויסגעשטעלט אין מאַרק זיין סחורה — די פיינע קאַרפּן פאַר נגידים, און קליינע קאַרשקעלעך פאַר די אָרעמע לייט נעבעך.

אַז עס איז אָבער געקומען דער גוטער שבת, איז ר׳ שלמה געווען אָנגעטאָן אין אַ שוואַרצן טולופּ ווינטער צייט, אין אַ שוואַרצער אַטלאַסענער בעקעשע זומער, מיט אַ שטריימל אויפן קאָפּ און געגאַנגען אין שול אַריין דאַווענען. אין שול האָט ער אָבער געדאַוונט בלויז שחריתים. צו קריאת־התורה פלעג ער אַרויס מיט אַ גאַנצער חברה יידן אין זיין שטיבל אַריין, וואָס מ׳האָט עס גערופן דאָס שניידערישע שטיבל, מן הסתם ווייל אַמאָל פלעגן דאָרט דאַווענען בלויז שניידערס. דאָרט, אין שניידערישן שטיבל „יד חרוצים״, האָבן ר׳ שלמה מיט זיין חברה פאַרענדיקט דאָס שבתדיקע דאַווענען — געליינט די תורה און געדאַוונט מוסף. נאָכן אָפּדאַווענען פלעג ר׳ שלמה פאַרבעטן דעם גאַנצן עולם צו זיך אַהיים אויף קידוש מיט פאַרבייסנס, שטיקער פּוטער־קוכן אָדער קעז־קוכן, און פאַרשטייט זיך פיינע פאָרציעס פיש. אַזוי האָט ער זיך געפירט זיין גאַנץ לעבן.

אַז ס׳איז געקומען שמחת תורה, האָט ער געמאַכט די אמתע סעודה ביי זיך אין דער היים. זיין ווייב איטע און נאָך אַ פּאָר יידענעס האָב אָפּגעבראָטן גענדז, אויסער פיש מיט שנאַפּס, און אַ פעסעלע ביר האָט אויך נישט געפעלט.

אַז די חברה יידן האָבן זיך גוט אָנגעגעסן און אָנגעטרונקען, איז מען געגאַנגען מיט ליכט אין די הענט און מיט געזאַנג אין די מיילער אין שול אַריין צו די הקפות. בראש זענען געגאַנגען די קינדער און אייניקלעך מיט שמחת־תורה־פענער, מיט ליכטלער אַריינגעשטעקט אין אַן אָפּגעשיילטער קאַרטאָפליע אָדער אין אַן עפּל אויפן שפּיץ פאָן.

ביים אויסטיילן די הקפות פלעג אַלעמאָל קומען צו אַ געשלעג, הלמאי דער גבאי, ר׳ איטשע שלאַגער, האָט געגעבן איינעם פון ר׳ שלמה׳ס חברה אַ נישט־בכבודיקע הקפה.

אַזוי האָט זיך דאָס געפירט אַלע יאָרן ביז אַלע יידן פון דער חברה און ר׳ שלמה בתוכם זענען אַריבער אויפן עולם האמת נאָך פאַרן אויסבראָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

לצים

לצים האָבן אין דעמביץ קיינמאָל נישט געפעלט. אָפּטון עמיצן אַ שפּיצל איז ביי זיי געווען ממש אַ מצוה, בפרט נאָך אַז מ׳האָט געקאָנט אַרומטראָגן די חכמה איבערן שטעטל און מאַכן דעם קרבן צו לייטיש געלעכטער.

אַזאַ מעשה האָט זיך געטראָפן מיט ר׳ שימעלע — מ׳האָט די משפחה גערופן „די טשעפּליעס״, נישט צו וויסן פאַר וואָס און פאַר ווען. נו, ר׳ שימעלע, ס׳זאָל אים צו גנאי נישט זיין, פלעג ליב האָבן אַ קערטל, — אין דעמביץ האָט מען אַזעלכן גערופן „פּיאַטניקס אַ חסיד״ (פּיאַטניק — אַ באַקאַנטע פירמע פון שפּיל־קאָרטן אין אַלטן עסטרייך). האָט ער זיך אַמאָל אין אַ ווינטער־נאַכט פאַרזעסן ביי די קאָרטן ביז שפּעט, אָבער נישט געוואָלט נאָך אָפּלאָזן. וואָס זשע טוט מען, אַז זי, זיין פלונית׳טע, זאָל אים נישט מאַכן קיין וויסטן סוף? גייט ער צו צום שענקער, ר׳ ישראל מאַהלער, און לאָזט זיך איינפּאַקן צוויי געבראָטענע גענדזענע פּופּקעס — אַ מתנה פאַרן ווייב. דערמיט, איז ער זיכער, האָט ער זי אינגאַנצן אָפּגעקויפט. אַ צופרידענער מיט דער המציאה, שטופּט ער אַריין דאָס פּעקעלע אין דעם מאַנטל וואָס איז געהאָנגען דערנעבן, און

גייט זיך אַ געזיכערטער צוריק צום פּעשל קאָרטן...

אָבער וואָס טוען די גוטע מיטשפּילער זיינע? עמיץ גייט אַרויס אין מאַרק, פּאַקט דאָרט צונויף אַקוראַט אַזאַ פּעקעלע געפרוירן פערד־מיסט און לייגט עס אַריין אָנשטאָט די פּופּקעס אין ר׳ שימעלעס מאַנטל־טאַש. קאָנט איר זיך אויסמאָלן דעם ברוך־הבא, וואָס ר׳ שימעלע האָט געהאַט אין דער היים, ווען ער האָט אויסגעפּאַקט פאַר דער יידענע די מתנה זיינע...

מילא, האָט די שטאָט געהאַט אַ ביסל צו לאַכן. ערגער איז אָבער געווען, ווען אַ ייד האָט זיך פאַרגלוסט אָפּצוטון אַן ערל. דאָ האָט שוין דאָס גאַנצע שטעטל געשפּילט סכנות.

ר׳ דוד׳ל רעדער, אַ שוואָגער פון ר׳ איטשע מאַהלער, איז געווען אַ ייד אַ לץ. אַמאָל האָט ער געוואָלט קויפן ביי אַ פּויער אַ ביסל דרענגלעך צום פאַרהייצן, דער גוי האָט זיך געהייסן געבן ווער ווייס וויפל... ס׳איז ביי ר׳ דוד׳לען נישט געווען קיין ספק, אַז די דרענגלעך זענען נישט אויף דעם גוי׳ס מיסט געוואַקסן — ברי לו, ס׳איז געגנבעטע יידישע פּראַצע, — זאָל ער נאָך דערפאַר צאָלן אַזאַ טייערן פּרייז? מאַכט ער צום פּויער: איר הערט, קומיע, אַז איר וועט מיר פאַרקויפן די דרענגלעך וואָלוול, וועל איך אייך אויסזאָגן אַ סוד, וואָס קאָן אייך אַריינברענגען אַ סך געלט... דער גוי לאָזט זיך צורעדן און ר׳ דוד׳ל פאַרטרויט אים אין דער שטיל דעם „סוד": זייט וויסן, אַז סוכות געפאַלט אויס היי יאָר טאַקע די קומענדיקע וואָך. קומט די אַנדערע וואָך מיט סכך אויפן מאַרק, וועט איר פאַרדינען אָן אַ שיעור. אָבער זעט, זאָגט עס קיינעם נישט אויס, איר זאָלט זיין אַליין אויפן מאַרק און קאָנען נעמען אַ פּרייז ווי ס׳געהער זיך.

דער גוי איז געווען צופרידן, אָבער דעם „סוד" האָט ער אויסגעזאָגט אַלע זיינע גוטע שכנים, און דעם אַנדערן מיט־וואָך האָט זיך דאָס גאַנצע דאָרף אַראָפּגעלאָזט קיין דעמביץ מיט וועגענער סכך, כאָטש געווען איז עס גאָר מיט זומער.

די אָפּגענאַרטע גויים האָבן געקאָכט פון כעס: וואָס הייסט עס עפּעס אַזוי אָפּנאַרן? ס׳האָט זיך קוים איינגעגעבן זיי צו באַרואיקן. ר׳ דוד׳ל, פאַרשטייט זיך, האָט אַ לאַנגע צייט געמוזט מיידן דעם מאַרק, דער גוי זאָל אים נישט דערקענען.

עס זענען אין דעמביץ געווען צוויי יהודה לייב׳ס. איינער ר׳ יהודה לייב דיין, דער צווייטער יהודה לייב באַלבירער. ר׳ יהודה לייב דיין איז געווען אַ גרויסער למדן, געזעסן טאָג און נאַכט און געלערנט. זיצנדיק אַזוי און לערנענדיק אין פּראָסטן בית־המדרש ביי דער מזרח־וואַנט לעבן ארון־קודש, אַלעמאָל פילאָזאָפיש פאַרטראַכט, האָט ער געהאַט ממש אַ מאַיעסטעטיש אויסזען. זיין דאַווענען איז געווען געלאַסן, נישט געשאָקלט זיך און נישט געגוואַלדעוועט. אַ פּנים אַ מתנגד געווען.

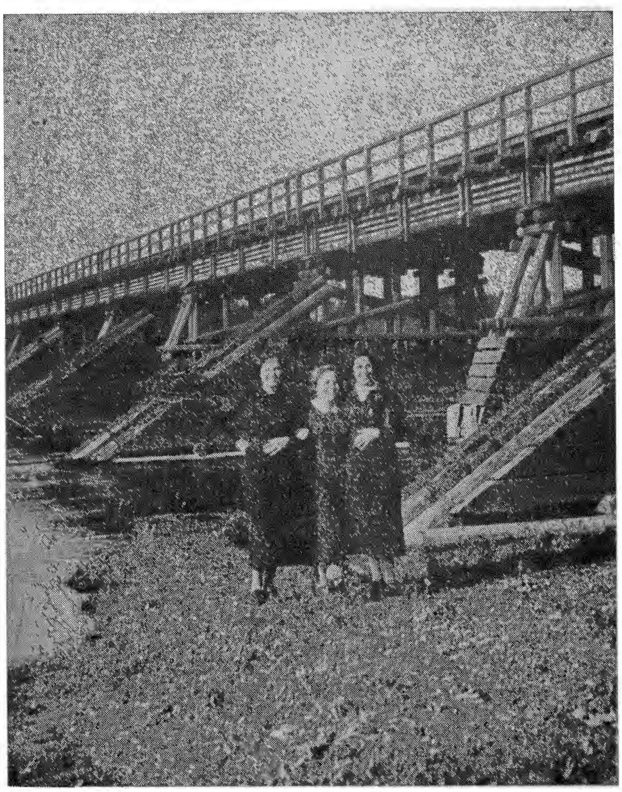
דער צווייטער, יהודה לייב דער באַלבירער, איז אויסער דעם נאָך געווען אַ רופא, אַ מומחה, און פאַר אַ צוגאָב אַ כלי־זמר, געשפּילט אויף יידישע חתונות. אַז, חלילה, עמיצער איז קראַנק געווען, האָט מען דאָס ערשטע גערופן אידע לייבן. ער פלעג צפילו פאַרשרייבן רעצעפּטן אויף לאַטייניש און אַ סך מענטשן טאַקע געהאָלפן. טייל האָבן פון אים געהאַלטן מער ווי פון אַ פּראָפעסאָר. אַז ער האָט געהייסן רופן אַ דאָקטאָר, האָט מען גערופן. דערפאַר זענען צו אים די דאָק־טוירים אין שטעטל זייער פריינטלעך געווען, און בפרט דער דאָקטאָר רייז. ער פלעג אָפּזיצן אין אידע לייבס ראַזיר־שטוב מער ווי ביי זיך אין קאַבינעט.

פלעג זיך נישט איינמאָל טרעפן, אַז ווען אַ יידענע איז נעבעך קראַנק געוואָרן נאָך די פעטע שבתדיקע סעודות און געשיקט דאָס דינסטמיידל נאָך אידע לייבן, איז דאָס מיידל געגאַנגען רופן ר׳ יהודה לייבן דעם דיין...

איינמאָל האָט זיך געטראָפן פאַרקערט. ביי איינער אַ באַלעבאָסטע איז די מילך אונטערגעלאָפן אונטערן פליישיקן טעפּל, ווו ס׳האָט זיך גראָד געבראָטן אַ קאַטשקע. איז דאָס מיידל, אַ דאָרפישע טאָכטער, פאַרגאַנגען, לויט דער געוווינ־הייט, צו אידע לייב באַלבירער.

ביי אידע לייבן אין ראַזיר־שטוב זענען אַלעמאָל געזעסן חברה לציים אין אַ פריילעכן שמועס. זאָגט איינער פון דער חברה צום מיידל: נאָרוואָס איז אידע לייב אַרויסגעגאַנגען. ברענג אַהער דאָס קאַטשקעלע, און אַז אידע לייב וועט קומען, וועט ער שוין פּסקענען צי ס׳איז כשר צי טריפה.

האָט דאָס מיידל געבערענגט די קאַטשקע און דערווייל איז זי אַרויס צו אַ באַקאַנטער ביז דער דיין וועט קומען. אַז זי קומט צוריק, דערציילט איר דער לץ, אז דער דיין איז נאָר וואָס געווען און געפּסקנט, אַז די קאַטשקע איז טרייף. לאָזט דאָס מיידל איבער די קאַטשקע, און חברה לציים האָבן געהאַט אַ ווילע סעודה.

מאחורי הגשר — היינטער דער בריק.

דאָס ייִדישע האַרץ

„א לוויה"

דעמביצער יידן, אַליין נישט קיין גרויסע גבירים, האָבן זיך נישט איינמאָל איינגעשטעלט בציבור פאַר אַן אָרעמאַן, ווען עמיץ האָט אים געפרוווט באַעוולען. איין מאָל האָט אַ סוחר מיטן נאָמען תנחום געפרוווט אַרויסשטעלן פון אַ דירה אַ בכבודיקן אָרעמען יידן, וואָס האָט נישט באַצאָלט דאָס דירה־געלט. האָט זיך פאַרזאַמלט ביים הויז אַן עולם דער־וואַקסענע און קינדער מיט גרויס ליאַרעם, און מיטאַמאָל איז דערפון אַרויסגעשפּרונגען „אַ לוויה": קינדער האָבן פון עט־לעכע ברעטער צונויפגעשטעלט אַן „ארון", באַדעקט אים מיט אַ שוואַרצער שמאַטע, און געלאָזט זיך, קלאַפנדיק אין בלעכן מיטן אויסרוף „מת מצוה, תנחום איז געשטאָרבן!", אין אַ לאַנגער ריי צו תנחומס געשעפט אין קעגנאיבערדיקן ווינקל פון מאַרק. תנחום מיט די קינדער האָבן אויף גיך פאַרהאַקט דאָס געשעפט, פאַרמאַכט די לאָדנס פון די פענצטער, און ערשט דעמאָלט האָט זיך געלאָזט אויף זיי אַ האָגל פון שטיינער.

תנחום האָט איינגעזען, אַז קעגן דעמביץ איז ער צו שוואַך. דער ייד איז געבליבן וווינען אין דער דירה, ס'האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט, איז תנחום מיט דער משפחה אַוועק אין אַן אַנדערער שטאָט. ער האָט נישט געקאָנט פאַרטראָגן די אָנגעטוענע חרפה.

ד. ל.

ערבות פאַר אַ יידן

נישט איינמאָל, ווען אַ ייד איז, חלילה, דורכגעפאַלן מיט אַ געשעפט, זענען אים אַנדערע יידן געקומען צו הילף אפילו מער ווי זיי זענען געווען ביכולת.

איך געדענק: ה' שינאגעל, דער שווער פון ר' שלמה בארנשטיין און זיידע פון יודל בארנשטיין, אַ ייד וואָס מ'האָט אים געהאַלטן פאַר אַ רייכן מאַן אין יענער צייט, האָט אונטער־געשריבן צוזאַמען מיט ר' חיים ווילנער אַ קאָנטראַקט מיט דער מיליטער־פאַרוואַלטונג ביים בויען „די רויטע קאַסערן" הינטער דער שטאָט נישט ווייט פון דער ווייסלאָק.

די פשוטע יידן פון דער פראָווינץ האָבן גאָרנישט געוווּסט, אַז כדי צו פאַרדינען ביי אַ רעגירונגס־אַרבעט אין גאַליציע דאַרף מען וויסן וועמען צו שמירן... זענען טאַקע ביידע אונטערנעמער מיאוס אַריינגעפאַלן. ביים איבערנעמען די אַרבעט האָט די קאָמיסיע געפונען אַזוי פיל פעלערן אין דער אויספירונג, אַז אַנשטאָט צו פאַרדינען האָבן זיי פאַרלוירן זייער גאַנץ פאַרמעגן. ה' שינאגעל האָט באַנקראָטירט. ר' חיים ווילנער איז געבליבן בחוסר־כל. האָבן צען דעמביצער בעלי־בתים געגעבן שריפטלעכע ערבותן צו 50 גולדן — און מיט די 500 גולדן איז ווידער אַ ייד געשטעלט געוואָרן אויף די פיס און געקאָנט ווייטער האַנדלען.

די צען זענען געווען: נתן גרינשפאַן, מענדל ריינער, וואָלף אַדער, בעריש וויזען, מלך וואַרצל, משה יוסף זאָמער, הערש שולדענפריי, מענדל וואָליצער, ישראל מאהלער, נפתלי אולמאַן.

מ.וו.

העלפט מיר, ר' אשר...

אַן אינטערעסאַנטער פאַל פון מסירות־נפש פאַר אַ פריינט איז געווען, ווען ר' אשר טאַפּעט, אַ ייד אַ בעל־בית מיט אַ סך אונטערנעמונגס־גייסט, דער ערשטער סאָדע־וואַסער־פאַבריקאַנט אין דעמביץ, איז געשטאָרבן אויפן אָפּעראַציע־טיש אין קראַקעווער שפּיטאָל. די שפּיטאָל־פאַרוואַלטונג האָט דעם טויטן געוואָלט פאַלמעסן, אַ זאַך וואָס האָט יענע צייטן געגאָלטן ווי אַ חילול המת. האָט זיך איינגעשטעלט לייביש אַלטמאַן, אַ ייד אַ גביר און דעם פאַרשטאָרבענעמס אַ גוטער פריינט, און נישט געקוקט אויף אַלע פאַרבאָטן, אַרויסגעטראָגן דעם טויטן קערפּער פון שפּיטאָל אויף זיינע אייגענע פּלייצעס און געבראַכט אים צו קבר ישראל. איידער ער האָט אויפגע־הויבן ר' אשרן פונעם פּלאַץ, האָט ער אים געזאָגט:

— ר' אשר, כ'גיי ראַטעווען אייער כבוד. העלפט מיר, כ'זאָל אייך קענען טראָגן.

מ.וו.

טעאַטער־שפּיל

יעדע עטלעכע יאָר פלעג זיך באַווייזן אין שטעטל אַ צירקוס און אויפשטעלן זיינע גרויסע געצעלטן אין מאַרק. אין צירקוס מיט די פערד און קונצן־מאַכער פלעגן גיין אויך מער בכבודיקע בעלי־בתישע יידן, בעת יידיש טעאַטער האָט געהאַט אַ שם, אַז דאָרט „מאַכט מען חוזק פון יידן". דעריי־בער איז אַזוי זעלטן אַ יידיש טעאַטער פאַרפאָרן קיין דעמביץ. ס'האָט זיך פשוט נישט געלוינט. פונדעסטוועגן געדענקט זיך, אַז מאָל איז אַראָפּגעקומען קיין דעמביץ משה ריכטער מיט זיין באַרימטער טרופּע.

איז נישט געווען קיין ברירה. מ'האָט פון צייט צו צייט געמוזט אויפפירן עפּעס מיט אייגענע כוחות. ס'געדענקט זיך איין עפּיזאָד וועגן אַזעלכע טעאַטער־אויפפירונגען. שטרע־בנדיק צו אָרגאַניזירן די יוגנט פון די מער אָרעמערע שיכטן און אַריינציִען זי אין דער באַוועגונג, זענען פועלי־ציון גע־פאַלן אויף אַ המצאה: שפּילן אַליין טעאַטער. ביי דער באַטייליקונג פון מער באַקאַנטע שוישפּילער פון קראַקאָווער יידישן טעאַטער, האָט זיך איינגעגעבן אויפצופירן „כל נדרי", „טאַטע מאַמעס צרות" און „הערצעלע מיוחס".

ביז איינמאָל האָט זיך דריי פון די דאָזיקע שפּילער פאַר־גלוסט אַ גרינג פאַרדינסטל. זיי האָבן באַגאַנגען אַ קליין גנבהלע און מ'האָט זיי געכאַפּט. אַז מ'האָט זיי געבראַנגט פאַרן געריכט און געפרעגט איינעם פון וואַנען האָט ער די סומע געלט וואָס מ'האָט ביי אים געפונען, האָט ער געענט־פערט, אַז דאָס האָט ער באַקומען פאַר שפּילן אַ ראָלע אין טעאַטער. ווען מ'האָט גערופן צו דער אויספאָרשונג מיך, דעם אָנפירער פון דעם דראַמאַטישן קרייז, און מיין עדות־זאָגן האָט נישט געשטימט מיט די טענות פון די באַשולדיקטע, זענען צוויי פון די שפּילער פאַרמשפּט געוואָרן אָפּצוזיצן קורצע טערמינען אין אַרעסט. און קיין געזונט איז דערפון דעם דראַמאַטישן קרייז נישט צוגעקומען.

מ. וו.

יהודה פכטר

אפיית מצה שמורה

זכרונותי מאפית מצה שמורה בדמביץ לפני למעלה מאר־בעים שנה בוודאי אין בהם חידוש. כך היו אופים מצה שמורה בכל העיירות שבאירופה המזרחית. ומה מקום לחידוש כאן? כלום דין אחר ומנהג אחר היה לחסידים בדמביץ מאשר לחסידי גליציה? אף על פי כן דומני, שיש בכך משום הוספת קו לתיאור חייהם של דורות רבים שנכרתו, משהו מן המשהו של אותו עולם האצילות והקדושה שהיה ארוג ללא הפרד במסכת חיי החולין של עירנו כשל כל עיירות הגולה.

עוד בעונת הקציר, באמצע הקיץ, היה סבא ז"ל, ר' חיים שלזינגר, המוהל דמתא דמביץ, יוצא לכפר הסמוך לעיר, אל האיכר היחידי מבני־ברית שבאותו כפר, לקצור עמו בחלקת שדה מזומנת לכך את החיטים לשם מצה שמורה, ולא היו עושים בקציר אלא סבא ואותו יהודי כפרי בלבד.

נקצרו החיטים ונידושו על טהרת הקודש, היו שמים אותן בתוך צפית לבנה, שנזהרו בשעת כביסתה שלא לעמלה בעמילן, שהוא כידוע חמץ גמור, ובה הביא סבא את החיטים לביתו, ואחר כך למקום שנתייחד בשבילן — עלית בית־המדרש של חסידים, מול ביתו של הצדיק ר' אלטר פכטר ז"ל. כאן פרש סבא במו ידיו את החיטים על סדינים לבנים כבוסים היטב ליבשן כראוי, ורק בין פורים לפסח, לאחר שכבר נתייבשו כליל, התחילו לברר מהן את ה„שומין" (קנאָבע־לעך בלע"ז), שאף הם כידוע חמץ גמור, והמהדרין מן המהד־רין היו מדקדקים שלא תימצא אפילו „אצבע" אחת בין החיטים המוכנות למצה שמורה.

כיון שהגיעו לכך הועברו החיטים בקפידה אל ר' יוסף לוי"ס, מלמד „הבחורים הגדולים", שהיה בעל ריחים־של־יד, שתי אבנים עגוּלות זו על גבי זו, רכב ושכב, ושם, אצל ר' יוסף לוי"ס בכביש לקבנצ'ין, הוחל בטחינתן. סבא ואנוכי, נכדו הצעיר, טחננו ביחד את כל החיטים.

הייתי מומחה לשפיכת החיטים אל חור הרכב בשעת הטחינה, שלא יתפזר הס וחלילה על הקרקע קומץ כלשהו מהאוצר היקר מפז. הקמח הטחון הושם שוב בצפית כשרה כנ"ל, וכך נשאנו אותה למזל הביתה, לתלותה שם על מסמר סמוך לתקרת החדר, שלא יגעו בה חלילה ידיהם המששניות וה„חמצות" של הילדים.

אור לארבעה־עשר בניסן בין תפילת מנחה למעריב, לפני בדיקת־חמץ, היו כשני מנינים של מתפללי בית־מדרש דחסידים שמים פניהם לפלג הסמוך, בימינם קנקנים חדשים של עץ ונטלות־חרסינה בשמאלם לשאוב בהם ל„מים שלנו" בשביל מצה שמורה, ומים אלה הכניסו לבית המדרש של חסידים בכיסוי מטליות לבנות כבוסות למשעי.

סיים הקהל תפילת מעריב, הועברו „המים שלנו" לביתו של ר' אלטר פכטר, שלא תארע להם שום תקלה של חמץ, שכן בו, בר' אלטר, ובבני ביתו בטוחים היו שישמרו על „המים שלנו" כבבת־עינם.

למחרת, בערב־פסח, בשעת הצהרים, נתכנסו חסידים ב„מאפיה" מיוחדת, שהכשירו והגעילו אותה לצורך זה כמה ימים לפני כן, והכל היה מוכן למלאכה.

„המים שלנו" והקמח כבר הוצאו אל ה„מאפיה". „שולחן" גדול וארוך הוקם חלקים חלקים מקרשים מהוקצעים על גבי „סוסות" (קאָביליצעס). וכן היו כבר מוכנים מבעוד בוקר מערוכים עגולים עשויים עץ קשה לגלגול המצות. לא חסרו גם מדקרות (שטופלער) עשויות עץ לניקוב המצות ומרדים חדשים וכשרים לרדות בהם את המצות מהתנור. ועכשיו התחילה „עבודת הקודש" של אפיית מצה שמורה של ערב־פסח.

לבושים באצטלות המשי שלהם ומזוינים במערוכים תחת בית־שחים עמדו החסידים מוכנים ומזומנים לקיים מצוות אפיית מצה שמורה של ערב־פסח, ועיניהם כלות ומצפות לעיסה הראשונה שתוצא מן האגן, ללושה בחפזון, זכר לחפזון שבו יצאו ישראל ממצרים.

כהרף עין לאחר שר' חיים שלזינגר הרים את העיסה („מיירע") הראשונה נחטפו ממנה גזרים גזרים ונתחלקו בין המגלגלים, שהיו מצווים לדקדק, שמתחילת הלישה עד גמר אפיית המצה לא יעברו למעלה משמונה־עשרה דקות כדין. אותה שעה היו העוסקים במצוה קוראים ושרים פרקי הלל בהתלהבות, שבימינו אין לשער כמותה.

וכל אימת שהמצות המדוקרות הוכנסו אל התנור היה כל אחד מהמגלגלים קורא בקול: לשם מצת־מצוה. מצה אל התנור!" לזרז את הנחתום.

אחרי גמר אפיית המצות היה הקהל סועד לבו בכוסות „לחיים" של יין שזיפים (שליוואָוויץ בלע"ז) „כשר לפסח", מקנח בביצים מגולגלות, ומברכים זה את זה: „כה לחי! לשנה הבאה בשמחה, אם ירצה השם! לשנה הבאה בירו־שלים!" וכל אחד מהעוסקים במצוה נתכבד במצה אחת או שתים שכר טרחה.

בצפיות לבנות הובאו המצות השמורות לבתים שכבר נתיחדו בהם מקומות מובדלים לשימן בריחוק מהמצות הפשו־טות שנאפו כשבועיים לפני כן.

כך היו מתפללי בית מדרש דחסידים בק"ק דמביץ אופים מצותיהם בערב פסח בדחילו ורחימו.

ר' אפרים שטיינהויער, החובש.

דניאל לייבל

בילדלעך פון דעמביץ

ז׳עם רבי ר׳ ראובנס שבתים

ווען דער רבי ר׳ ראובן איז באַזעצט געוואָרן אויפן כסא הרבנות אין דעמביץ, איז ער נאָך גאָר יונג געווען. אַז ס׳איז געקומען דער הייליקער שבת, האָט ער גאָרנישט געוווסט וואָס מיט זיך צו טאָן. די קדושה האָט פון אים געשפּאַרט און נישט געלאָזט צו רו.

נו גוט, מען קען אָפּדאַווענען דאָס שבתדיקע דאַווענען מיט דער גאַנצער מתיקות פון „יוצר המאורות". איז מה רעש? מיט וויפל קען מען די שבתדיקע תפילה מאַכן שבתדיקער ווי די וואָכעדיקע, אַז די וואָכעדיקע אַליין איז שוין אַ שבת? איז, לאָמיר זאָגן, מעיין זיין אין אַ ספר. איז וואָס דער מער? דאָס טוט ער דאָך די גאַנצע וואָך. און מיט לערנען וועט ער שוין יוצא זיין? נאָר געלערנט, נאָר געלערנט, און וואָס איז עפּעס מכוח ט ו ן? יידן, יידן, לערנען איז נישט גענוג. טון דאַרף מען, טון... טאָ וואָס זשע טוט מען?

אַז אַ ייד האָרעוועט אָפּ אַ גאַנצע וואָך אין וועג, קומט אַהיים פונעם יריד צו ווייב און קינד אויף שבת־קודש, איז טאָקע נאָר אַ מצווה ער זאָל פאַרזוכן דעם טעם מנוחה. אָבער ער, וואָס די פּרנסה קומט צו אים אַליין אין שטוב אַריין און מנוחה האָט ער אַ גאַנצע וואָך, מיט וואָס וועט ע ר האַלטן שבת?

אוי יידן, יידן, ס׳איז ביטער צו זיין אַ רבי, אַז אפילו שבת קאָן ער נישט הייליקן ווי ס׳געהער צו זיין.

באַפאַלט אים אַמאָל אַן עצבות. איז ער דאָך אָבער ער. וועט ער זיך, חלילה, אַריינלאָזן אין הוריות, פאַרמאַכן די אויגן און טראַכטן מה למעלה מה למטה, ווען דאָ אין שטוב דרייט זיך אַרום שטיל־שטיל די מלכה שבת אין זיידענע שיכעלעך און וואַרט אויף זיין ליבן קוק?

מיטן וואָכעדיקן שבת נאָכן שבתדיקן אינדערוואָכן האָט ר׳ ראובעלע זיך געראַנגלט נאָך פון יינגלווייז אָן, נאָך ביים טאַטן אין שטוב, ביים רבין ר׳ אליעזר פון דזשיקוב. געווען אַ גוט יינגל. געזעסן איבער דער גמרא, צי איבער אַ מוסר־ספר, און די תורה האָט אים געשלונגען. מ׳האָט געזען בחוש, אַז ס׳וואַקסט אַ גדול. נאָר ערב שבת פלעג אים באַפאַלן עפּעס אַן איבערקערעניש. ביים טיש, צו מיטאָג, האָט ער קוים אַ ברכה געמאַכט איבערן שטיקל חלה מיט פיש־יויך וואָס מ׳האָט אים אַוועקגעשטעלט. פאַרנאַכט, אַז די מוטער, די רביצין האָט אים צוגעטראָגן אַ טעלערל מיט באָב פון דער שבתדיקער יויך, האָט ער קוים פאַרזוכט. געווען אָנגעשפּיצט צו עפּעס וואָס, וואָס אָט אָט —, געוואַרט ביז דער שמש האָט אָנגעצונדן די שבת־ליכט אין די זיבן לייכטערס און דער טאַטע האָט גענומען זאָגן שיר־השירים, דאָס ליד פון דער שכינה וואָס שמועסט זיך דורך מיטן קודשא ברוך הוא, וואָס זי איז מאידך גיסא די שבת מלכתא. איצט איז זי ווידער אין מלך׳ס הויז, נישט אין גלות. איצט, ביים שיין פון די שבתדיקע ליכט, איז אין יעדער יידישער שטוב ארץ־ישראל און אין יעדער יידישער היים איז זי דאָ, די מלכה. יעדערער זעט זי אַזוי ווי ער פאַרדינט. ביי אַ יידן אַ בעל־הבית איז עס אַ באַלעבאַטישע יידענע מיט אַ פּאָר לאַנגע אוירינג און אַן אויבל איבער דער הויכער ברוסט: ביי אַ רבין — אַ רביצין אַ געשטעל מיטן גאַנצן הדר; ביי אַ יידן אַן אָרעמאַן — אַ שטיל ווייבעלע מיטן גאַנצן חן נאָר מיט טרערן אין די אויגן. איין ראובעלע ר׳ אליעזר׳ס האָט געזען שבת מלכתא ווי שולמית אין שיר־השירים: מה יפו פעמיך בנעלים, ווי שיין זענען דיינע טריטעלעך אין די שיכעלעך דיינע זיידענע... אַרום זיך האָט ער געשפּירט איר שעפּטשען: ישקני מנשיקות פיהו, כי טובים דודיך מיין... שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני...

אַז דער טאַטע האָט פאַרענדיקט דעם שיר־השירים און דער שבתדיקער בעלת־תפילה האָט אָנגעהויבן לכו נרננה, האָט ראובעלע זיך אַרויסגעשאַרט אין טאַטנס התבודדות־שטיבל און גענומען טאַנצן. טאַנצן. פריער בייזאַכט, דערנאָך אַלץ שטורעמדיקער, אַ טאַנץ צו דער שכינה, די מלכה שבת שולמית, און אָפּטאַנצן אַזוי אַ גאַנצן פרייטיק־צו־נאַכטס, פריער אין התבודדות־שטיבל, דערנאָך אין טאַטנס בית־המדרש ווען דער עולם איז שוין אַוועק.

אַזוי האָט ער מקבל שבת געווען. און דאָס טאַנצן קעגן דער שבת מלכה איז אים טאָקע געבליבן אַלע לעבטאָג. דעם שבת פלעג ר׳ ראובן אָפּטאַנצן און אָפּזינגען, ס׳האָט געמעגט דונערן און בליצן. אַפילו ווען די מוטער עליה השלום איז נפטר געוואָרן, האָט ער יענעם שבת געטאַנצט. ער האָט געהאַט אַ חשש, אַז טאָמער טאַנצט ער נישט יענעם שבת, וועט דאָס זיין „אבלות בפרהסיא". דאָס דאַווענען פאַרן עמוד פלעג ער איבערלאָזן אַנדערע, כאָטש אַ קול צום זינגען האָט ער יאָ געהאַט. ער האָט הנאה געהאַט פון נגינה, ליב געהאַט צו הערן. וואָרום אַז מען זינגט אַליין איז מען צופיל פאַרנומען מיט זיך, און אַחוץ דעם קאָן מען דערפון קומען צו יהירות: איי איי איי, ווי שיין איך זינג. אָבער אַנדערש איז מיטן טאַנצן. אַז מען טאַנצט ווי ער, כל עצמותי תאמרנה, פאַרגעסט מען זיך אַליין. און בפרט נאָך, אַז מען טאַנצט מיט דער שבת מלכתא, קעגן דער שכינה.

דעמביצער יידן האָבן זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם דאָזיקן טאַנצן. ס׳האָט זיך זיי אויסגעדאַכט, אַז אַזוי, מיטן רבין אינאיינעם, טאַנצן זיי אריין ביז אין זיבעטן הימל. האַלט זיך נאָר אָן ביים רבינס פּאָלע, וועסטו פטור פון אַלע דאגות פון דעם וויסטן עולם הזה. שוין דאָ אויפן אָרט ביסטו אַ בעל־עולם־הבא. נאָך אַ וואָך אַרומשמייען איבער ירידים און אָפּשטיין האַלבע טעג פאַר דער אָפּענער טיר פון דעם קרעמל וואַרטנדיק אויף אַ קונה, האָבן זיי דערשפּירט שבת, שבת מלכתא, איר שמעקעדיקן אָטעם.

און כדי דער רבי זאָל נישט בלייבן חלילה איינער אַליין, נישט אַריינפאַלן חלילה אין עצבות, האָבן זיי געהאַלטן ביי ר׳ ראובנען משמרות יעדן פרייטיקצונאַכטס. ווער ס׳איז אַוועק

צום רבי'ן באַלד נאָך דער שבתדיקער מאָלצייט, ווער ס'האָט געכאַפּט אַן ערשטן דרימל און געקומען צו גיין צו חצות, און ווער ס'האָט זיך אויפגעכאַפּט דריי פאַרטאָג און אַוועק צום לעצטן משמר. אבי דער רבי זאָל קענען טאַנצן מיט אַן עולם.

פון זיי, פון די אַמאָליקע חסידים, איז אין דעמביץ געבליבן אַ ווערטל מיט אַ מין ניגון: „ורוקם — און געלעבט, נאָר געלעבט, נאָר געלעבט מיט חשק"...

קיין חשק צום לעבן האָט זיי אַוודאי נישט געפעלט...

אין ישקאָלע

מ'קאָן נישט זאָגן, אַז ביי די דעמביצער יידן איז געווען אַ גרויסע גדולה, ווען מלכות קיר"ה האָט זיך גענומען דורכפירן אין גאַליציע דאָס געזעץ וועגן אַלגעמיינער שול־פליכט. ס'איז טאַקע געווען בערך הונדערט יאָר נאָך דעם יוי הערץ האָמבערג האָט געפּרוווט מזכה זיין דעמביץ מיט זיין דייטשער שול פאַר יידישע קינדער — און אָנגעשטויסן זיך, ווי אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע, אָן אַ וואַנט פון יידישער פרומקייט און וועלט־פרעמדקייט.

אָבער וואָס קאָנען שוין אויפטאָן הונדערט יאָר אַנטקעגן אַן עם־קשה־עורף, וואָס היט זיין אייגענעם שטייגער און ציטערט פאַר יעדער ענדערונג, וואָס קאָן חלילה אַראָפּפירן די קינדער פונעם דרך הישר?

אמת, פון דרויסן, פון די גרויסע שטעט, פון לעמבערג אַ שטייגער, האָבן געבלאָזן נייע ווינטן. השכלה האָט פאַרזייט איינציגע קערנדלעך אויך אין דעמביץ. מ'האָט געהערט פון אַ חברה „שומר ישראל", וואָס האָט געוואָלט אַריינפירן אַ מער מאָדערנעם גאַנג אין דער יידישער דערציִונג. איינציקע יונגע לייט, אָנגעשמעקטע מיט נייצייטיקע אידעען, האָבן געטראַכט וועגן רעפאָרמען אין חדר, אָבער קיין כוח און קיין וועג האָבן זיי נישט געהאַט. חדר איז געבליבן חדר מיט גאַנצן שטייגער לימוד און דערציִונג, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן אין די דאָזיקע סביבות נאָך אין 17־טן יאָרהונדערט. און אין דעמביץ איז אוודאי נישט געווען קיין איין לייטישער ייד, וואָס האָט זיינע קינדער נישט געשיקט אין חדר. סיידן אַזעלכע, וואָס מ'האָט זיי געהאַלטן פאַר ערב־משומדים. ווערט מען נעמען די קינדער פון חדר אַרויס און שיקן זיי אין אַ גויישער שולע, איבערגעבן זיי גוים אין די הענט צו מאַכן פון זיי שקצים? אמת, מ'דאַרף קענען אַ ביסל דייטש, לייענען און שרייבן, און אַ ביסל חשבון. אָבער דערצו מוז מען דאָך נישט האָבן קיין גויישע שולע. גענוג, אַז זיי וועלן, אין עלטער פון 12—13 יאָר, לערנען אַ שטיקל צייט ביי קראַנצן אָדער ליוועראַנטן — ס'וועט שוין קלעקן צו קענען נאָכדעם זיין אַ סוחר און אפילו אַ גביר. אדרבא, ווער פון די גרויסע גבירים אין שטעטל איז אַמאָל געגאַנגען אין אַ גויישער שולע? פונדעסטוועגן, הלוואי אויף אונדז געזאָגט. אַזוי האָבן געטראַכט דעמביצער יידן און די פרימערע האָבן טאַקע געטון אַלץ וואָס זיי האָבן געקענט, כדי זיך אַרויסצודרייען פון די נייע געזעצן. שלעכט איז נאָר געווען, וואָס מ'האָט געמוזט צאָלן שטראַף, אויב מ'האָט נישט געשיקט דאָס יינגל אָדער דאָס מיידל אין דער שולע. ס'איז אויך נישט גרינג געווען איינצורייסן מיט מלכות. נאָך אַלעמען איז עס נאָר אַ גוי־יש־ע שול, ווו דאָס יידישע קינד וועט זיך פילן פרעמד און נישט אַזוי גרינג אַראָפּגעפירט ווערן פון וועג, ווי אין אפּיקורסישע שולן פון יידישע לערער גלוחים און טרפניאַקעס.

האָט מען זיך פון יאָר צו יאָר אַלץ מער צוגעוווינט צום געדאַנק, אַז קיין ברירה איז נישטאָ, און מען מוז טאַקע שיקן די קינדער אין דער פוילישער שולע. און דערפאַר טאַקע האָט מען נאָך מער געהיטן דעם אַלטן שטייגער אין חדר, כדי דאָס קינד זאָל דאָרט אין די נאָכמיטאָג־שעהן באַקומען דאָס יידישקייט, וואָס די פרעמדע, גויישע שולע וויל אונטעררייסן. בפרט נאָך, אַז די גבירים זענען געווען די ערשטע וואָס האָבן זיך אונטערגעגעבן — זיי, וואָס זענען געווען בכוח אי צו צאָלן שטראַף, אי צו האַלטן אין דער היים לערער פאַר די גויישע לימודים. איז ביסלעכווייז אַלץ מער געוואַקסן די צאָל יידישע קינדער אין דער פוילישער שול.

קודם האָט מען אָנגעהויבן שיקן אַהין די מיידלעך, דערנאָך האָט מען זיך מתיר געווען צו שיקן די יינגלעך אויך. ביז דאָס איז טאַקע געוואָרן כמעט אַן אַלגעמיינע שול פאַר די יידישע קינדער — אַ מין פאַרמיטאָג־צוגאָב צום נאָכמיטאָג־חדר.

ס'איז טאַקע שווער געווען די יידישע קינדער אין דער דאָזיקער שול. מילא, וואָס מען הרגעט זיך ביים אַרויסגיין פון הויף מיט די שקצים, דאָס איז גאָרנישט. מען גיט צוריק, מען פירט מלחמה. ביים געריכט שטעלן זיך אויס די יידישע קינדער, מיט שטיינער, מיט פראָצעס. פונדאַנען איז גרינגער צו אַנטלויפן אַהיים און צו באַקומען הילף. די שקצים שטעלן זיך קעגנאיבער. און מען נעמט „שיסן". ערגער איז געווען דאָס „שלאָגן אין דער לאַפּע" פאַר דעם מינדסטן חטא. אָבער גאָר דאָס שווערסטע איז געווען מיטן „פאָטשער". מ'האָט נישט געבייט, חלילה, די יידישע קינדער צו זאָגן פאָטשער, מ'האָט אָבער געמוזט האַלטן די הענטלעך פאַרלייגט, ווען ז י י „מאָדליען זיך" צו זייער גאָט. דער לערער זאָגט דעם פאָטשער, די שקצים האַלטן די הענט פאַרלייגט, פינגער צו פינגער, אויף צלמים, און זאָגן דאָרט אַריין זייער תפילה. און די יידישע קינדער מוזן מיטשטיין און האַלטן די פינגער פון ביידע הענט צונויפגעלייגט, פינגער קעגן פינגער גלייך אויסגעצויגן, און שווייגן. דאָס איז געווען אַ ביטער שווייגן, ווי מיר אַליין וואָלטן קיין גאָט נישט געהאַט.

און נאָך אַן עגמת־נפש: געווען אַ צוויי יידישע יינגלעך, אַזעלכע ערב־משומדים, וואָס האָבן געהאַלטן די הענטלעך פאַרלייגט ווי די גוים. האָט מען זיי געקוקט אויף די ליפּן, צי זאָגן זיי מיט. און דערנאָך, ווען מ'איז אַרויס פון דער שולע, האָט מען זיך מיט זיי אָפּגערעכנט, און די גוים זענען זיי געקומען צו הילף, און ווייטער האָט זיך צעפלאַקערט די מלחמה...

פונדעסטוועגן קאָן מען נישט זאָגן, אַז מלכות האָט, חלילה, נישט געזאָרגט פאַר יידישקייט. אויף דעם איז געווען באַשטימט אַ באַזונדערע „רעליגיאָנס־שטונדע", ווו דער „רעליגיאָנס־לערער" יידל טעוול, וואָס איז אויך געווען דער „מאַטריקל־פירער", און צייטנווייז דער קהל־סעקרעטער, האָט

געדאַרפט אויף פויליש איינקנעלן מיט די יידישע חדר־קינדער דעם „זאַקאָן באָזשי״, תורת־משה, בקיצור הקיצורים.

דעמביצער יידן וואָלטן אויף דער דאָזיקער תורה אַוודאי גערן מוותר געווען — ווען דער „רעליגיאָנס־לערער״ וואָלט, נאָכאַלעמען, נישט געווען אַ זייעריקער און געמאַכט דעם קיצור נאָך קירצער. ער האָט דאָך געוווּסט, ס׳איז אַן אַרויסגעוואָרפענע טרחה.

פונדעסטוועגן האָבן די קינדער אויף אים געהאַט אַ בייז האַרץ שוין פון דער ערשטער קלאַס אָן. אמת, ער האָט נישט געשלאָגן מיט אַ ליניע „איבער דער לאַפּע״ פון די קליינע קינדערלעך, ווי אַזאַ לערער פון רעכענען, דער גוי בערגער. ער איז, פאַרקערט, געווען גוט צו די קינדער, אַזוי ווי פּיעטרושעווסקי, דער לערער פון פויליש. ער האָט אָבער געהאַט אַ שווערן חטא קעגן יידישקייט, און דאָס האָבן אים די קינדער נישט מוחל געווען.

די אייגנטלעכע שולע איז געווען אויף אַ בערגל קעגנאיבער דער טומאה. דאָס איז געווען אַ גרויסער צווישטאָקיקער בנין מיט אַ הויף און אַ גאָרטן צו דער טומאה צו. דאָ האָבן געלערנט אַלע קלאַסן אויסער דער ערשטער. די ערשטע קלאַס, אין צוויי אָפּטיילונגען, האָט געלערנט אין דער „שטובע״ — אַ קליין הייזל הינטער דער טומאה פון דער צווייטער זייט. די לערערקעס דאָ זענען געווען נאָנעס. אין שווערע ברוינע קליידער מיט ווייסע האַרטגעקראָכמאַליעטע קאָפּטיכער, מיט צלמים פון האַלדז אַראָפּ. זיי זענען גאַנץ גוט געווען צו די קינדער, אויך צו די יידישע, אָבער כאָטש זיי זענען אויך גענוג שיין געווען, האָט פון זיי גשלאָגן אַן אימה. די גויישע קינדער האָבן זיי געקושט איבער די פעטע הענט, די יידישע האָבן זיך באַנוגנט מיט אַ „קניקס״ און געבליבן שטיין פון דער ווייטנס. בכלל האָט די אימה געשלאָגן פון דעם גאַנצן ווינקל הינטער דער טומאה. גערטלעך זענען דאָ געווען פון איין זייט, און פון דער אַנדערער זייט די הויכע מויער פון אַרום דער טומאה, וואָס מען מוז אַרויפקוקן הויך־הויך ביזן סוף, און איבער דעם קוקט אַראָפּ דער שפּיציקער טורעם־דאַך מיטן צלם, וואָס וואַרפט אָן אַ שרעק. האָבן יידישע קינדערלעך יעדן טאָג געציילט די ציגל פון דער מויער, כדי צו זען ווי די טומאה ווערט מיט יעדן טאָג אַ ביסל פאַרזונקען, וואָרום די ערד קען דאָס נישט פאַרטראָגן. האָבן יידישע קינדער זיך געהיט נישט צו פאַרלירן חלילה דאָס היטל פון קאָפּ אינדרויסן פאַר דער שטובע, כדי דאָס זאָל נישט הייסן, אַז זיי נעמען אַראָפּ דאָס היטל פאַרן צלם. און טאַקע צוליב דעם צלם איז געווען אַזוי גרויס דער פאַרדראָס אויף דעם רעליגיאָנס־לערער יידל טעוול...

דער צלם פון דער טומאה האָט אַריינגעקוקט דורך צוויי פענצטער אין דער ערשטער קלאַס. ער האָט די יידישע קינדער נישט אָפּגעלאָזט איין מינוט. דו ווילסט אַרויסקוקן אין דרויסן, זען ווי דער שניי פאַלט, זעסטו דעם צלם; דו פאַרקוקסט זיך אויף אַ פייגעלע וואָס פליט פאַרביי, זעסטו דעם צלם. אַלעמאָל. און דאָ קומט אַריין דער רעליגיאָנס־לערער, טוט אויס דעם הוט און בלייבט אין בלויסן קאָפּ. דאָס קאָן מען נאָך פאַרשטיין. מען גייט דאָך אַליין אין בלויסן קאָפּ אין דער קלאַס. אָבער דאָ קומט דאָס שרעקלעכע. אַז דער רעליגיאָנס־לערער האָט זיך אַוועקגעזעצט, אויסגערעכנט די קינדער פון דער ליסטע און קוים אָנגעהויבן עפּעס דערציילן — גייט ער אַראָפּ פון דער קאַטעדרע הינטער דער טאַבליצע וואָס איז געשטאַנען לעבן פענצטער, מען זעט נאָר אַרויס אונטן זיינע שטיוול מיט דער געהאַקטער בעקעשע. זענען קינדער נייגעריק. מען בייגט זיך אָפּ און מען קוקט־אונטער: וואָס טוט ער דאָרט? און מען דערזעט אַ שרעקלעך בילד: יידל טעוול נעמט אַרויס פון דער בוזעם־טאַש אַ בלעכערן פלעשל, נעמט אַראָפּ דעם בלעכערנעם שטאָפּער און לייגט צו צום מויל: גול־גול־גול. ער טרינקט אין בלויסן קאָפּ און דער צלם קוקט זיך צו פון דרויסן... שרעקלעך... שרעקלעך... די הערצעלעך פון זעקס־יעריקע יידישע קינדערלעך ווערן פאַרקלעמט פון אַזאַ הפקרות...

ביים גליטש

צוויי בית־מדרשים זענען געווען אין דער נייער שטאָט אין דעמביץ: דאָס פּראָסטע בית־מדרש און דאָס חסידישע בית־מדרש. דאָס פּראָסטע בית־מדרש — אויף אַ בערגל קעגנאיבער דער שול, דאָס חסידישע בית־מדרש אויך אַנטקעגן דער שול, אָבער פון אַן אַנדערער זייט, נענטער צו דער זשיקע און צו דער מקוה וואָס לעבן דער זשיקע.

צווישן די ביידע בתי־מדרשים איז שוין די לעצטע יאָרצענדליקער קיין מחלוקת נישט געווען. אָבער אין דער מיט פון פריערדיקן יאָרהונדערט האָט צווישן זיי געברענט אַ גרויס פייער. אין פּראָסטן בית־מדרש האָט מען דעמאָלט געדאַוונט נוסח אשכנז, אַזוי ווי אין דער שול, און די חסידים האָבן געוואָלט דאַווענען דווקא „נוסח ספרד״. דערצו האָבן אָבער פּשוטע יידן, די „פּראָסטאַקעס״, און ווער רעדט שוין די בפירושע מתנגדים, נישט מסכים געווען. האָט מען זיך געקריגט און געקריגט, און אַמאָל אפשר אויך געשלאָגן, ביז מ׳איז זיך צעגאַנגען. פּראָסטאַקישע קינדער פלעגן דעמאָלט אונטערזינגען אַזעלכע פסוקים אַנטקעגן די חסידים: „חסיד לאָשיק, נעם איין אַ פּראָשיק״, אָדער: „חסיד־שינע, נעם איין אַ מיתה משונה״... די חסידים האָבן אויפגעשטעלט אַ גרויס הילצערן בית־מדרש און געמאַכט שבת פאַר זיך. אין ביידע בתי מדרשים פלעגן יידן זיצן און לערנען אַ גאַנצן טאָג, און בפרט יונגע לייט אויף קעסט. אַז דאָס מין „קעסט״ איז אָבער אַרויס פון דער מאָדע און יונגע לייט האָבן זיך צוביסלעך גענומען אַרבעטן אויף פרנסה, איז אין ביידע בתי מדרשים שיטערער געוואָרן, און סיי אין דעם פּראָסטן, סיי אין דעם חסידישן — האָבן זיך באַזעצט גמרא מלמדים מיט זייערע חדרים. ר׳ בנימין שמש האָט געלערנט גמרא מיט תלמידים אין פּראָסטן בית־מדרש, דער בלינדער אלישע אין חסידישן.

פונדעסטוועגן האָבן די ביידע בתי מדרשים געהאַט איין זאַך אַ בשותפותע — די זשיקע. ווינטערצייט, ווען די זשיקע איז געפרוירן געוואָרן, איז ביים חסידישן בית־מדרש געווען דער הויפּט־גליטש פון שטעטל, וווּ יונגוואַרג פלעג קומען פרייטיק נאָכן לערנען, אַרום 11 אַזייגער פאַרמיטאָג, אַ ביסל

זיך אַ גליטש טון -- קיין אַנדערע פרייע צייט אין משך פון דער גאַנצער וואָך האָבן זיי נישט געהאַט.

דאָ איז נישט געווען קיין חילוק צווישן חסידים און „פראָסטאַקעס״, קיין חילוק צווישן „בעקעשל״ און „איבער־ציער״, צווישן שטיקעלעך פיאות און לאַנגע געקרייזלטע „פלעשעלעך״ — דאָ האָבן אַלע געוויזן וואָס זיי קענען. אַז אַ קינד האָט זיך דאָ אַמאָל באַוויזן מיט „גליטש־שיכלעך״ איז דאָס געווען פון די גרעסטע וווּנדירים. מ׳האָט זיך גע־גליטשט אין די שיך און נישט איינער האָט אַזוי אַרום אַ תל־געמאַכט פון זיינע זוילן.

האָבן טאַקע די טאַטעס קרום געקוקט אויפן גליטש. ס׳האָט זיי אָבער גאָרנישט געהאָלפן. יינגלעך וואָס האָבן געלערנט ביים טאָרנער מלמד לעבן מאַרק זענען אַהיימגע־גאַנגען נישט מיטן גלייכן וועג, ווו דער טאַטע קען זיי דער־זען, נאָר מיטן הקדש־געסל אַראָפּ זיך פאַרגנבעט אויף הינ־טערוועגן צום חסידישן בית־המדרש, ווו די בית־הכסאות זענען געשטאַנען אָפענע מיט אַראָפּגעריסענע טירן, און געכאַפּט אַ גליטש.

זעט אַ טאַטע ערגעץ צוועלף אַ זייגער צו מיטאָג, אַז די בנים זענען נאָך נישטאָ פון חדר, פאַרשטייט ער שוין ווו זיי זענען איצט. נעמט ער אַ ווייריבל אין די שטיוועלעך אַריין און לאָזט זיך צו דער זשיקע.

ווי באַלד חברה זעען אים קומען, גיט איינער אַ געשריי: זעליג, זלמן, דער טאַטע גייט. שטעלט מען זיך אַוועק רו־יק צוקוקן אויפן ברעג און מען מאַכט זיך כלא ידע.

דער טאַטע קומט צו און פרעגט: וואָס טוסטו דאָ? ענטפערט מען: גאָרנישט, איך קוק צו. — האָסט זיך גע־גליטשט? — איך? ניין. — אָבער דער טאַטע פוילט זיך נישט, נאָר הייבט אויף זעליגס פוס און זעט: נאָך ווי גע־גליטשט! און דאָ באַווייזט זיך פון ערגעץ דאָס ווייריבל, און שמירט איבער די פיסלעך וויפל ס׳גייט אריין! ביז דער טאַטע באַרו־יקט זיך, נעמט אַרויס פון דער קעשענע אַ טיכל, ווישט אָפּ ביי זיין חתן־בחור די טרערן פון די אויגן און די „ליכט־טלעך״ פון דער נאָז, נעמט ביידע בנים זיינע פאַר די הענטלעך, איז מכבד יעדן איינעם מיט אַ גרייצער, און מען לאָזט זיך צוזאַמען אַ היים.

אויפן וועג פרעגט דער טאַטע די בנים: האָסט שוין געזען אַמאָל, אַז דער זיידע ר׳ בעריש זאָל זיך גליטשן?

ר׳ בעריש איז דעמאָלט אַלט געווען אַ פינף און זיבעציק יאָר.

צווישן צוויי וועלטן

וועגן דעם גרויסן „לומדות״ פון דעמביצער שיינע יידן אין די גוישע לשונות, כאָטש געווינט האָבן זיי אין נאָענטסטן שכנות מיט גויים, פונקט ווי וועגן דער באַהאַוונטקייט זייערער אין וועלט־זאַכן, פלעג מען, ס׳זאָל זיי צו גנאי נישט זיין, דערציילן כל המינים מעשיות. מסתמא די אייגענע וואָס מ׳האָט דערציילט וועגן זייערס גלייכן אין אַנדערע שטעט, נאָר ד אָ האָט עס זיך זיכער געקלעבט.

ערלעכע יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט צו טון מיט גויים דאָס מינדסטע, סיידן אַמאָל אַ „דזיען דאָברי״ אין פאַרבייגיין — יידן וואָס זענען געזעסן על התורה ועל העבודה טאָג ווי נאַכט און געקענט לייענען גויישע אותיות נאָר פון די שער־בלעטער פון ספרים אָדער פון שילדן אויף טייל געשעפטן, האָט עס נישט געאַרט. זיי האָבן געלעבט אין אַן אַנדערער וועלט. די באַגעגעניש מיט יענער וועלט איז אָבער געווען פיינלעך ביז גאָר.

וועגן ר׳ שמואל׳ן דעם רב דערציילט מען, אַז איינמאָל פאַר וואַלן האָט אים געזאָלט אָפּשטאַטן אַ וויזיט דער סטאַ־ראָסטע, אַזש פון ראָפּשיץ, כדי ס׳זאָל זיין קלאָר, אַז די רעגירונג ווינטשט זיך, מ׳זאָל שטימען פאַר דער „רעגירונגס־פאַרטיי״. דאָס איז געווען אַ געשעעניש. וואָרום די פריצים האָבן געקאָנט אָפּטון גרויס רשעות, לאָמיר זאָגן, אַראָפּשיקן „אַ קאָמיסיע״ (אַ סאַניטאַרישע) און אַרויפלייגן אַ קנס פאַר בילע וואָס.

יענעם טאָג איז דער רב געווען שטאַרק צעטומלט. מ׳האָט אַרויסגעשטעלט יינגלעך, שטאַפּעטן, אַזש ביז צו דער בריק איבער דער זשיקע צום רבינס הויז, אַז ווי באַלד זיי וועלן זען פריצים פאָרן אויף אַ „קאָליעס״ אַהערצו, זאָלן זיי זיך לאָזן לויפן צום רב אָנזאָגן. וכך הוה.

אַז דער רב האָט דערהערט די בשורה, איז אים באַפאַלן אַן אימה. ווי נאָר טיר האָט זיך געעפנט און דער סטאַראָסטע האָט זיך געוויזן מיט זיינע עפּאָלעטן, מיט די זשאַנדאַרן נאָך אים, האָט ער געכאַפּט אַ שטול, אַקייגנגעטראָגן זי דעם פריץ ביז צו דער טיר, און אַז יענער האָט אים אַ פרעג געטאָן: יאַק שע מאַ פאַן ראַבין? (ווי פילט זיך דער הער ראַבינער?), האָט ער אויף גיך אַרויסגעפּלאַצט מיט זיין פויליש, קוים אַרויסגעקראַצט פון די טיפענישן פון זכרון: לייגט דאָ אַנידער, איך בעט אייך... און דעם רעשט האָט ער דערזאָגט מיט דער האַנט. פון גרויס צערודערונג פאַרגעסן ווי אַזוי זאָגט מען אויף פויליש „זיצן״. און דאָס איז געווען אַ גרויסער דורכפאַל, ווייל דער רב אין אַזאַ שטעטל ווי דעמביץ האָט געזאָלט, לויטן געזעץ, האָבן באַלייגט אַ פריפונג כאָטש פון פיר קלאַסן פאָלקסשול.

דעמביצער „אפיקורסים״ האָבן נאָר געוואַרט אויף אַזעלכע מעשיות. זיי פלעגן אויך „נאָכדערציילן״ דעם רב׳ס אַ דרשה צום „קאַיזערס נאָמעסטאַג״. די יסורים פון אַזאַ דרשה האָבן זיי נישט געוווסט.

דעם 18־טן אויגוסט פאַרמיטאָג איז זיך צוזאַמענגעקומען אין שול אַ גרויסער עולם פון די שענסטע בעלי־בתים, אין די בעסטע שבתדיקע מלבושים, עטלעכע אין צילענדערס, אַנדערע אין זייערע נייע סאַמעט־קאַפּעלושן, מיטן רב, מיט די דיינים און מיטן ראש הקהל בראש. באַלד איז אָנגעקומען אין שול דער גוישער בירגערמייסטער, דער דירעקטאָר פון שטייער־אַמט מיט עטלעכע „פינאַנסן״, דער קאָמענדאַנט פון גאַרניזאָן אין מונדיר, דריי זשאַנדאַרן מיט „לייכטערלעך״ אויף די קעפּ, האָרנונג דער פּאָליציאַנט, דער סענדזשע (ריכ־טער) און אַנדערע גדולים, און דער רב איז אַרויף אויפן באַלעמער. אַז דער שמש, ר׳ לייביש, האָט דריי מאָל אַ פּאַטש געטון אין טיש, האָט דער רב אָנגעהויבן זיין דרשה: „רבותי,

מ'איז מכריז ומודיע, אַז דאָס מלכות יערט זיך. אין פרק שטייט געשריבן „הוה מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו". און דערנאָך איז געגאַנגען דער טייטש פון דעם שטיקל פרק עטלעכע מאָל איבערגעחזרט, און געענדיקט האָט זיך דאָס נאָך עטלעכע מינוט מיטן רוף: „דער קאיזער און אַלע זשאַנדאַרן זאָלן לעבן הויך, זאָגט אַלע יידן נאָך נאָך מיר: הויך, הויך, הויך!"

באַלד נאָך דער דרשה האָט ר' משה חזן אָפּגעזונגען „הנותן תשועה", די פריצים זענען צוגעגאַנגען צום רב און באַדאַנקט זיך פאַר דער שיינער פייערונג...

דער רב האָט זיי געקוקט אין די אויגן, נישט געוווּסט צי מאַכן זיי חוזק, צי מיינען זיי עס ערנסט, די רשעים, און געטראַכט ביי זיך: אוי גאָטעניו, ווי ווערט מען זיי שוין פטור וואָס גיכער. שוין נישט צייט, רבונו של עולם, משיח זאָל קומען?

הקסרקט

מאמצע המאה התשע־עשרה חנה בדמביץ גדוד פרשים, שהוסיף לא מעט לפרנסתם של יהודי העיירה. משפחת מלטר קיימה מאפיה מיוחדת לאפיית הלחם הצבאי (קאָמיס־ברויט). אחרים סיפקו בשר, ושוב אחרים מספוא לסוסים. וחוץ מזה היו משפחות הקצינים הגבוהים, כל מיני רוזנים ונסיכים אוסט־ריים, מטובי הקונים בחנויות היהודים.

הקסרקט הגדול היה תחילה בבית חכור מיהודי בפינת ככר השוק, ומגרש האימונים של הפרשים (רייטשול) השתרע מאחורי שורת־הבתים של השוק לכל ארכו. ילדי היהודים שבסביבה היו רגילים לבלות בגבול המגרש שעות רבות בהס־תכלות ללהטי־הרכיבה, ולא פעם היו הקצינים משלחים בהם את הרוכבים, בשביל ליהנות מן הבריחה המבוהלת של בעלי הפיאות הקטנים.

אף על פי כן היה זמן אחד בשנה, שהקצונה האוסטרית נזקקה לחסדם של היהודונים שבקצה המגרש. בבית חומר דל סמוך ל„רייטשול" נמצא אָז חדרו של „המלמד הטרנובי", ר' נחום. משקרבו ימי הפסח והתחילו ללמוד שיר השירים בניגונו המלבב, וקולות השירה הגיעו בעד החלונות הפתו־חים אל הקצינים המפקדים במגרש, היו מפסיקים לשעה את האימונים ומתיצבים בסך לפני חלונות החדר כדי לשמוע אל הרינה. ראה „המסייע" (בעלפער) שהפריצים נהנים מן הזמרה, זירז את הילדים לשיר ביתר עוז, והם, המשולהבים בלאו הכי, עיניהם נוצצות וקולותיהם מתרוננים, פצחו בשיר: „שי—ר, איין געזאַנג, השירים — פון די געזאַנגען; אַלע געזאַנגען זענען קודש, און דער געזאַנג איז קודש קדשים; אַלע גע־זאַנגען האָט געזונגען אַ מלך, און דעם געזאַנג האָט געזונגען איין מלך בן־מלך; אַלע געזאַנגען האָט געזונגען אַ נביא, און דעם געזאַנג האָט געזונגען איין נביא בן נביא, איין מלך בן מלך, איין חכם בן־חכם"...

זאת היתה הפתיחה. מקבוצת הקצינים התחילו זורקים כסף אל שולחן הלימודים: מטבעות של נחושת ואף מעות כסף קטנות. „המסייע" קיבל בעד החלון שכר טרחה לחוד. התחיל הפסוק השני. פתח אחד הילדים בחינון קול: ישקני — וכל החבריה אחריו: ער זאָל מיך טוען קושן, מנשיקות פיהו, מיט די קושונגען פון זיין מויל; וכן הלאה — והקצינים נהנים ורואים לנגד עיניהם אותם ילדים יהודים, בעלי־הפיאות, הפרועים לשימצה, באור אחר לגמרי, אור של ניגון שקדושתו עמו, חם וחי, רציני ומעודד. ושוב מטר של מטבעות וקריאות עידוד ובקשה לחזור. זה היה יום נצחונם של משה'לעך ושלמה'לעך על הנסיכים והרוזנים מגדוד הפרשים האוסטרי.

בסוף המאה שעברה נבנה קרסקט חדש וגדול מאוד הרחק מן העיירה וקרוב יותר לנהר ויסלוקה. המגע עם העיירה נתמעט, אבל הקצינים היו באים אחרי הצהרים, ביחוד בימי הקיץ, לשתות כוסית ויותר מזה אצל הגוי סרדניצקי, שעליהם בעיקר היתה פרנסתו.

היו מתישבים לשולחנות אחדים שנערכו לפני החנות, וכיון שילדי היהודים אוהבים היו להסתכל בהם בקצינים, מצאו להם הללו משחק מעניין: לפני שישבו בחוץ, הצטייד כל אחד בפנים החנות במלוא חפניים של מעות קטנות ובסיפון של מי־סודה. הילדים התקרבו לאט לאט, ואחד מן הקצינים זרק עליהם חופן של פרוטות. החלו הילדים נאבקים זה עם זה באבק השוק. מלחמות קשות התנהלו על כל פרוטה, ולכך רק חיכתה חבורת הקצינים: לאותו מקום שנתגבבו בו גויות ילדים מרובות יותר כוונו בבת־אחת כל ברזי הסיפונים בזרם אדיר של מי־סודה... להנאתם הגדולה של הנדבנים העליזים...

הפרשים הפשוטים, שברובם גוייסו משכבות האיכרים, לא יכלו להרשות לעצמם תענוגות כאלה. הם היו מסכימים, אילו הואילו קציניהם הנכבדים לעשות בהם אותו תעלול שעשו בילדי השוק, ובלבד שיוכלו לקנות להם בפרוטה שהרימו „דרמה" אחת (סיגריה זולה) מה„טרפיק" הסמוך. הללו ביקשו להם תענוגותיהם עם המשרתות בפרוזדורי הבתים בין שעה 7 ל־9 לפני ה„צאַפּנשטרייך", מנגינת הערב של המשמר, שהיתה שירת־הערש של העיירה כולה, והילדים היו מלווים אותה במלות לוואי: „רייצע, אַז מ'שלאָגט זי שרייט זי; אַז מ'שלאָגט זי נישט, שרייט זי נישט"...

צונעמענישן

אַ באַזונדער קאַפּיטל אין שטעטלשן שטייגער זענען געווען די צונעמענישן. יידן גבירים האָט מען גערופן אָט אַזוי ווי זיי האָבן געהייסן, אָבער אַן אָרעמאַן אָן אַ צונאָמען איז געווען עפּעס אַן אויסנאַם. טיילמאָל האָבן די צונעמען זיך געגראַמט: אָט איז געווען איינער — אַלטער סקאָרפּאַק, אַ צווייטער ר׳ וואָלף פּעטראַק, דערנאָך מרים כאַק, ישראל האַק. איין אָרעמע משפּחה, פון די אומגליקלעכסטע, האָט געהאַט אַ גראַם אין דעם צונאָמען גופא — אָזשעבאָזשע, מיט אַ נאָכקלאַנג פון געלעכטער. די אַלע צונעמען האָבן געהאַט זייערע סיבות, מ׳האָט זיי אָבער באַלד פאַרגעסן און דער צונאָמען איז געבליבן.

אַבער אויך „פּאָליטישע" סיבות האָבן גורם געווען, אַז אַ ייד זאָל קריגן אַ צונאָמען.

ביי דער פאָלקסציילונג אין יאַנואַר יאָר 1911 האָבן די ציוניסטן און פּועלי־ציון אַגיטירט, אַז די יידן זאָלן פאַרשרייבן אַלס זייער „אומגאַנג־שפּראַך" נישט פּויליש נאָר יידיש. די דאָזיקע פּראָפּאַגאַנדע איז געווען גאָר אַ לעבעדיקע. אַנטקעגן דעם האָבן די חסידים מיטן רב בראש געטענהט, אַז „מ׳דאַרף נישט יידיש". דער סטאַראָסטע וויל מ׳זאָל פאַרשרייבן גוייש, זאָל זיין גוייש!

קומט אַ רעגיסטראַציע־קאָמיסיע פון צוויי גויישע באַאַמטע, מיט אַ פּאָליציאַנט פאַר אַ שומר, צו אַ יידן משה אין שטוב אַריין, צעלייגט די גרויסע אויספרעג־בויגנס אויפן טיש און נעמט זיך „פּאָרשן" דעם יידן. דער ייד באַנעמט קוים וואָס מען פרעגט אים. ער איז אַ בית־מדרש־זיצער און ווייס נישט קיין צען פּוילישע ווערטער. אָבער ער ווייס וואָס דער רב האָט אָנגעזאָגט: מ׳זאָל שרייבן „גוייש". אינדרויסן שטייען יינגלעך און שרייען אַריין דורכן פענצטער „יידיש, יידיש", אָבער משה לאָזט זיך נישט פאַרפירן. אויף דער ערשטער פראַגע: ווי הייסטו? ענטפערט ער ווי ס׳געהער צו זיין. די צווייטע פראַגע: ווען געבוירן — קומט ער אויך אַדורך, אַבער ווי עס קומט צו דער פראַגע: „יענזיק פּאָטאָטשני" (אומגאַנג־שפּראַך), פּלאַצט ער אַרויס: „קאַקאָליק" — געמיינט צו זאָגן, אַז אַ גוי איז ער, אַ קאַטאָליק. און אַזוי איז אים געבליבן אויף לאַנגע יאָרן דער צונאָמען „משה קאַקאָליק".

ביי די וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט האָט מענדזשע לייבל, אַ היציקער רירעוודיקער ציוניסט, באַקומען זיין צונאָמען „כלאָפּאַק"... דאָס איז געווען אין טאָג פון די וואַלן. ביים וואַל־לאָקאַל איז געשטאַנען פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע אָפּצוהיטן, אַז בלויז ווילער זאָלן האָבן צוטריט. אָבער ווער וועט עס נישט אַריינלאָזן אַזאַ באַקאַנטע פיגור ווי מענדל לייבלען. מענדל האָט זיך גערדרייט אין לאָקאַל אַריין און אַרויס, באַגלייט יידישע ווילער און געהיט זיי זאָלן שטימען ווי ס׳געהער צו זיין. קומט אַראָפּ דער סטאַראָסטע פון ראָפּטשיץ און זעט עפּעס אַ יונגערמאַן מיט קוים אַ בערדל דרייט זיך אַרום אין לאָקאַל ווי אַ גאַנצער בעל־הבית. פרעגט דער סטאַראָסטע: קטאָ יעסט טען כלאָפּאַק? (ווער איז דאָס יינגל?). און אַזוי איז ביי מענדל לייבלען געבליבן דער צונאָמען „כלאָפּאַק".

געווען אויך צונעמען לויט דער ראָל וואָס איינער האָט געשפּילט יונגערהייט אין פּורים־שפּיל. איינער פון דער משפּחה פינק, אַ בעל־מלאכה און געמיינדע־ראַט, האָט געהאַט דעם צונאָמען „קאַיזער", ווייל ער האָט אַמאָל אין אַ פּורים־שפּיל געשפּילט אַ ראָל פון אַ קיסר. ער האָט טאַקע אַלעמאָל געהאַט אַ „מאַיעסטעטיש" געשטעל מיט אַ שיינער, גוט געפלעגטער באָרד...

מ. וו., ד. ל.

דמויות (I)

יצחק לופבן

יצחק לופבן, הפובליציסט המחונן ומראשי תנועת „הפועל־הצעיר", בן עירנו היה, ואנחנו גאים על כך. הוא היה ממעצבי דמותו של הנוער היהודי בדמביץ, ואף של תנועת הפועלים בה, גם לפני עלייתו לארץ וגם אחריה, ועוד עשרות שנים אחרי כן, נזכר שם החיבה שלו „איטשעלע" בגאון בקרב חניכיו ושומעי לקחו המרובים בתוכנו.

יצחק לויפבאַן

הוא נולד בדמביץ בט' באב תרמ"ח (1888). אביו ר' אליקים גצל, סוחר־יערות מכובד ותלמיד חכם, בקי בספרות המחקר העברית של ימי הבינים, מוצאו היה ממשפחת רבנים, שספר היוחסין שלה הגיע עד ר' יצחק אברבנאל. אמו, רחל, היתה בת ר' אברהם לייב פולאנר, חסיד קנאי ולוחם לצדק בקהילתו. אבי־אביו, ר' יהודה אריה לייב מתנגד ומראשוני חיבת ציון בגליציה, למדן גדול היה, דיין בדמביץ וחתנו של ר' יצחק זילברמן, חריף ובקיא ודיין דמתא אף הוא. לופבן למד ב„חדרים" ובבית־המדרש. נודע כ„עילוי" מילדותו, ואבי־אמו לא נתנהו לעסוק בלימודי־חול, כדי שיתמסר כליל ללימודי קודש. כבר בעודנו נער ידע להתנצח בבית־המדרש בש"ס ופוסקים כלמדן מובהק. אך רוח הזמן חדר גם אליו לבית־ המדרש. הוא התחיל לקרוא בסתר ספרות אסורה ושקד באופן פרטי על השכלה כללית. בן 16 השתתף באזכרה להרצל בבית הכנסת, למרות התנגדות הרב וראשי הקהילה — וההתנגשות בין הצדדים הביאתו למאסר קצר, בעוון הפרת הסדר הציבורי. בשנת 1907 הצטרף לתנועת „השחר" והיה מראשיה המוכרים.

בשנת 1908, לאחר שהשיג סכום מועט להוצאות הדרך לארץ־ישראל ולפני שעלה בטריאסט לאניה ליפו — כתב לאביו מכתב־פרידה והודיעו על עלייתו לארץ.

כאן התחיל לעבוד כפועל חקלאי במושבות, והצטרף למפלגת „הפועל הצעיר". זמן־מה עבר בירושלים במערכת „הצבי", כעוזר לאליעזר בן־יהודה. בשנת 1910 נסע לשווייץ והיה שומע חפשי לפילוסופיה במכללת ציריך. ב־1912 נקרא טלגרפית לא"י, לעריכת חוברות מדעיות עממיות בהוצ' „לעם".

בתרע"ד השתתף עם יוסף אהרנוביץ בעריכת „הפועל הצעיר". וכשהוגלה אהרנוביץ מצרימה, במלחמת העולם הראשונה, בגלל נתינותו הרוסית, מילא לופבן את מקומו בעריכת העתון (כנתין אוסטריה, בת־בריתה של טורקיה, הושאר בארץ). כשנסגר „הפוה"צ", ערך הוצאות פריודיות שונות — שניתן בהן ביטוי לרחשי התנועה והישוב בשעת־החירום. בימי הגירוש הכללי מיפו ותל־אביב התגורר לופבן בעין־גנים.

אחרי הכיבוש הבריטי בדרום הארץ, פעל לופבן בארגון הישוב מחדש, והיה סגן חבר הועד הזמני, וכשׁשבו החיים בארץ למסלולם, היה ציר אסיפות הנבחרים א'—ג', חבר ועד החינוך של ההנהלה הציונית, כנציג ציבור הפועלים, וציר בכמה קונגרסים ציוניים. חבר מרכז מפלגת „הפועל הצעיר", ומאז האיחוד עם „אחדות העבודה" — חבר מרכז מפלגת פועלי א"י.

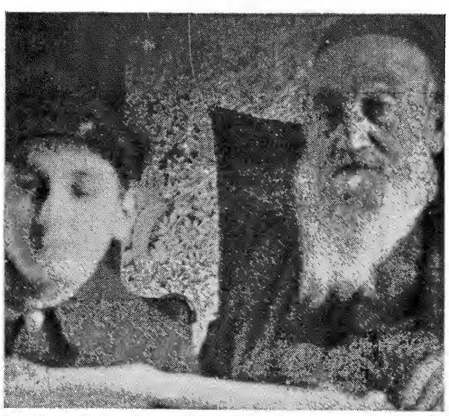
בתרפ"א, אחרי השתתפותו בקונגרס הציוני, יצא לעבודת ארגון ותעמולה בפולין וערך בוארשה את העתון „פאָלק און לאַנד". לאחר מכן ערך בברלין את העתון „אַרבייטס־פאָלק" וכתב גם בעתונים אחרים ביידיש, גרמנית ופולנית.

במשך שלושים שנה הביאו גליונות „הפועל הצעיר" את מאמריו ומסותיו על לופבן, שנתחבבו מאד על הקוראים ושימשו מופת לפובליציסטים כימי דור שלם. מיצירותיו של לופבן הופיעו מזמן לזמן גם ב„השלוח", „התקופה", „מאזנים" ועוד.

הוא תירגם לעברית את שני כרכי הספר „נפוליון" לאמיל לודויג, ערך את ספרה של עדה פישמן „תנועת הפועלות בא"י", כמה חוברות של הירחון „אחדות העבודה" ואת ארבעת ספרי „דברים" — אוסף מאמרי חיים וייצמן, בהוצאת „מצפה", 1934.

זמן קצר לפני מותו ערך והוציא את הקובץ „ארבעים שנה", ליובל ה־40 של השבועון „הפועל הצעיר".

נפטר בתל־אביב, ו' אלול תש"ח (10.9.1948). אחרי מותו יצא לאור בכרך גדול „מבחר כתבי י. לופבן" ובהוצאה מיוחדת ספר „אנשי סגולה".

ר' אליקים געצל לויפבאַן עם נכדו.

יוסף שפרינצק ז״ל
נשיא הכנסת הראשון

הצנוע

אני משתמש בחפץ לב בהזדמנות שבאה לידי, כדי להקדיש דברים אחדים לזכרו של יצחק לופבן בספר של יוצאי דמביץ, עיר מולדתו.

לאמיתו של דבר, מעולם לא הצטרפו אצלי המושגים־השמות „דמביצה" או „גליציה" אל השם לופבן. אפילו השם הפרטי „יצחק" לא היה שגור אצלי בשעה שחשבתי עליו ולא במשא ומתן האישי והאינטימי אתו. אנשי העליה השניה היו שקועים בתהליך התהוות חייהם החדשים בארץ ולא היו צמודים לעברם או להווי עיירתם ובית אבא שלהם. וכזה היה גם המנות. השם לופבן בלבד ביטא כליל את מהותו ואת הויתו בתוכנו כל הימים. קרוב היה לי לופבן עשרות שנים כידיד וכשותף בכל תהליכי חיינו בארץ — ב„הפועל־הצעיר", בציונות ובתנועת העבודה כולה — מימי העליה השניה עד לימי תקומת המדינה. ואפשר להגדיר את אופיו של האיש הזה בפשטות: חבר יקר, נקי כפיים ובר לבב.

שנון היה לופבן בכתיבתו ואף על פי שלעתים קרובות היה גם פוגע ופוצע בהברקות הפולמוסיות שלו, הרי הוא עצמו היה צנוע מאד בהליכותיו, נוח ביחסיו ומשוחרר מכל נטיה לחתור לראש של איזה תור בולט, המבליט את חשיבותו של האיש.

צניעותו הצניעה אותו עד כדי כך, שאפילו ביום־היקר, בחג היובל של העליה השניה, לא הועלה משום־מה שמו במחרוזות השמות של בוני תנועת העבודה העברית ומבטאיה. והרי הוא, לופבן, היה מבחירי הפובליציסטים שלנו, הדובר בהא הידיעה, דובר קולע, סוער ומעלה את רחשי הרצון, תכניות הפעולה — את מכאוביה ואת הישגיה של תקופת הרנסנס בציונות. ביטויו היה מקורי, עשיר ורב גונים, ובשי־רותו הספרותי היה לפה למאמצי החלוציות של העם, השואף להתחדשות בארץ ולהיות עם עובד.

אי־העלאת שמו וזכרו של לופבן בחג יובל העליה השניה, לא באה מתוך איזו כוונה שהיא, ולא משום שכחת מקומו וערכו הרב, אלא משום שאיש הביטוי המבורך, שתרם רבות ונכבדות להתוויית דרכם ולהעמקת מחשבתם של אנשי „כיבוש העבודה" בישראל — הצניע את עצמו ונבלע בתוך מפעלו.

לופבן המשיך בכבוד ובכשרון את יצירתו של יוסף אהרנוביץ — את העתון „הפועל הצעיר" — זה כלי המבטא העברי הראשון לפועלי ארץ ישראל, והוסיף לו תוכן והטביע בו את חותמו המיוחד.

יצחק לופבן הסתלק מאתנו, אבל לא הסתלקה מתוכנו ירושתו הרוחנית, ועוד יבואו ימים, ויצירתו הספרותית המכונסת תחזור לשמש מקור מעשיר ומחנך גם בימים הבאים.

יהודה בורנשטין

בן חמש־עשרה שנה בסך־הכל היה יהודה בורנשטיין בשעה שהופיע בראשונה על במת הציבוריות היהודית בעירנו ובן עשרים וארבע היה בעזבו אותה. אף על פי כן אפשר לומר בלי הגזמה כלל, כי קודם כל הודות לפעולתו ולמלחמתו רבת המסירות הצליח הישוב היהודי בדמביץ לחרוג מקפאון

יהודה בורנשטיין (1904)

הדורות ולהיצמד בהדרגה הולכת וגוברת לתנועת ההתחדשות הלאומית, שפשטה בין יהודי גליציה משלהי המאה התשע־עשרה.

בלי שום הגזמה אפשר לומר, כי בעשר השנים האלה מראשית המאה העשרים עד שנה אחת לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה לא נוסדה בדמביץ שום אגודה, לא נעשתה שום פעולה ציבורית בעלת ערך, שיוזמן, מפעילן ומדריכן לא היה הוא, יהודה בורנשטיין.

ציונים בודדים, ואף קבוצות קטנות, היו בדמביץ גם לפניו. אבל הוא, יהודה בורנשטיין, היה הראשון שלא ראה לנגד עיניו שום ענין אחר, שום מטרה אחרת בחייו, מאשר הענין הציוני. ואפילו שאיפתו הגדולה לדעת, אהבתו לספרות ומדע, לא היה בהן כדי להסיטו כלשהו מפעולותיו המרובות.

מצבם הכללי של יהודי דמביץ בראשית המאה העשרים היה כזה, שכמעט כל חלוצי הציונות נאלצו לעזבה ממיעוט אפשרויות הקיום לעצמם. אלה יצאו לערים גדולות יותר בגליציה ואלה היגרו לארצות אחרות, בעיקר לגרמניה. דמביץ נתרוקנה לאט לאט ממיטב כוחותיה הפעילים. ואז, משנשאר השדה בלי חורש, כאשר זריעתם של הראשונים עמדה לקמול באין מטפח, קם הוא, הבחור הצעיר בן חמש־עשרה, ובהקרבה עצמית ובהזנחת ענינו הפרטי, התמסר לעצור את השממה המשתררת.

יהודה בורנשטיין נולד בשנת 1888, לאביו שלמה, שהיה חתנו של הקבלן גשווינד ובעל המלון שעל יד תחנת הרכבת. הוא בחר לבנו אותו חינוך כפול, יהודי־מסורתי וחילוני־מודרני, שנהגו משכילי גליציה בימים ההם לתת לבניהם: חדר ובית־מדרש מזה והתכוננות ללימודי גימנסיה מזה. לא יותר מהתכו־ננות, כי עד שליחת הבן לגימנסיה ממש לא הגיע אומץ הלב

מפחד רדיפות של קנאי־הדת. לכל היותר יכול היה לחשוב על לימודי גימנסיה כתלמיד חוץ, פריוואטיסט בלע"ז.

וכך נקלע גם יהודה לבין שני עולמות: חציו בבית־המדרש, שכבר לא היה בו לגביו כדי משיכה, וחציו בפרוזדור של הגימנסיה כביכול. אבל סופו, שאת בית המדרש עזב ולגימנסיה לא הגיע. כי יותר מהתקוה להיות אי־פעם עורך־דין או מהנדס, משכה אותו הפעולה הציבורית, והיא שקבעה את כיווני השכלתו. הוא למד הרבה וקרא הרבה, אבל מטרת לימודיו לא היתה עוד דיפלומה לעתיד לבוא, אלא עיצוב השקפת עולם מודרנית, שעם זאת תהיה יהודית וציונית.

מתוך התכוננות לגימנסיה קשר קשרי חברות עם תלמידי הגימנסיה היהודים שבדמביץ, אחדים מהם לא מבני העיר, והיה כאחד מהם. יחד עמם היה מקוראי „מוריה", עתונם של תלמידי גימנסיה הציונים בימים ההם, שיצא בלבוב, גם פרסם בו בשנים 1904—1905 כתבות אחדות ורשימות נועזות בשאלות אקטואליות; יחד אתם נרתם לפעילות ציונית. ורוח חדשה נשבה פתאום בעיירה. הקרח כאילו נשבר, ויהודה בן החמש־עשרה שקע יותר ויותר בפעולה. נתגלה לפניו שפע רב של אפשרויות.

אמנם היו בעיר צעירים ציונים אחדים מבני המעמד הבינוני, מפוזרים ומפורדים, אך מעטים מאד היו מעיזים להופיע כציונים בגלוי. כל נסיונות הארגון הקודמים נכשלו עקב התנגדותם של החסידים. צריך היה למצוא צורת ארגון שלא תעורר התנגדות חזקה כזאת. יהודה העלה מן העתונות את הרעיון ליסד „אגודת סוחרים" (קויפמענישער פאַריין), שלא תכריז על עצמה כציונית, אך תאפשר בעצם קיומה את הפעולה הציונית בין חבריה. האגודה הזאת נוסדה והתקיימה זמן מה. באסיפת היסוד שלה נאם בורנשטיין הצעיר. ברם אגודה זו לא החזיקה מעמד. שהרי „אגודת סוחרים" בתנאיה של עיירה קטנה כדמביץ לא היה בה צורך של ממש. בין ראשיה היו נפתלי אייזן, בעל המסגריה הגדולה, נתן גרינשפן, בעל בית החרושת הגדול למגרות, ושמואל מאהלר, בנו של חיים מאהלר ומראשוני הציונים בדמביץ.

ובאותו זמן עצמו היה יהודה בורנשטיין היוזם והמתחיל בהקמת האגודה הראשונה של פועלי־ציון בדמביץ, והוא גם שכתב את הכתבה הראשונה על כך ב„יידישער אַרבעטער".

ולא די בכך. באותה שנה יצאה מיהודה בורנשטיין ההתעוררות ליסוד אגודת הנשים הציוניות „דבורה", שהתקיימה בגלגולים שונים עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

שנת 1905 היתה שנת היזמה הפוריה ביותר של יהודה בורנשטיין בדמביץ. בה נוצר ביזמתו המבורכת הסדן שעליו נתחשלו פני הדור הצעיר בעיירה. מכאן ואילך היה מוטל עליו לשקוד על קיומם של כל הארגונים החדשים, להדריכם בפעולתם היום־יומית, לקיים את הקשרים ולמנוע סכסוכים ביניהם, ובעיקר ללחום את מלחמתם כנגד המתנגד האחד שקם לציונות בדמביץ מראשיתה — האורתודוכסיה החסידית. הוא עשה זאת בלא לאות, במסירות נפש ממש ובשכחת עצמו. אם ביסוד בית ספר עברי, ואם בהקמת ספריה, ואם בכל פעולה פוליטית כלפי חוץ — בכל היה יהודה בורנשטיין ראש המדברים והעושים. הוא היה הראש המוכר של התנועה בדמביץ וגם מייצגה כלפי חוץ, אם כי מעולם לא נדחק לנציגות. היה גם ציר הקונגרס ה־12 בוינה.

יזמתו הגדולה האחרונה של יהודה בורנשטיין היה יסוד אגודת הנוער הבעלי־בתי „השחר", שהכתירה עצמה בשם „אגודת בחורים תלמודיים", סניף להסתדרות הארצית „השחר", שועידתה בפסח תרע"ח התקיימה בדמביץ, במלון בורנשטיין, ויהודה היה אחד המשתתפים בה.

יהודה בורנשטיין (1930)

בחורף של 1913 נשא יהודה בורנשטיין לאשה את רוחמה, בתו של נתן גרינשפן, עסקנית רבת־פעלים בקרב הנוער בעיר, וכבר בפברואר 1914 יצא הזוג הצעיר לפרנקפורט בגרמניה בהחלטה ברורה לעלות מכאן לארץ ככל האפשר מהר.

שהייתו של יהודה בורנשטיין בפרנקפורט היתה ארעית בלבד, לא יותר מחדשיים, אך השאירה אחריה פרי ראוי: „אגודה לתרבות יהודית" (יידישער קולטור־פעריין) שזכתה לפריחה גדולה במשך כמה שנים.

בחודש אפריל יצא יהודה מפרנקפורט לארץ ישראל, כדי להכין את הקרקע להשתקעותו יחד עם רוחמה, ושהה בה שלושה חדשים. הוא שב לגרמניה כדי לחזור לארץ יחד עם רוחמה, אך בינתיים התקדרו שמי אירופה. מלחמת העולם הראשונה עמדה בשער ובלית־ברירה העתיקה המשפחה את מקומה לוויסבאדן, שם עברו עליה שנות המלחמה והאוקופציה הצרפתית. בויסבאדן הצליחה רוחמה, בעלת הכשרונות הארגוניים והקומרציאליים, להקים בית מסחר פורה ומכניס ויהודה התמסר גם כאן בעיקר לפעולתו הציונית, שזיכתה אותו בהוקרה רבה בקרב ציוני גרמניה. בין השאר היה פעיל הרבה ב„איגוד יהודי המזרח" בגרמניה, שנוסד ע"י שני בני גליציה, משה ואלדמאן מטרנופול ובנציון פט מרישא. לא היה כינוס ציוני בגרמניה, שיהודה לא ייצג בו את ציוני ויסבאדן, ובראשית שנות העשרים נבחר גם כחבר הועד הפועל של „התאחדות ציוני גרמניה", שמושבו היה בברלין, מיינקה שטראסה.

ברם, ההצלחה החומרית, פרי קוניונקטורה חולפת, והסיפוק בעבודה הציונית לא טשטשו בלבם של יהודה ורוחמה את

תכנית העליה לארץ. בשנת 1924 חיסלו השניים את עסקיהם בויסבאדן ועברו לארץ, להיפה, בה בנה יהודה את ביתו בהדר הכרמל. בשל התרופפות המצב הכלכלי הכללי החליט לשוב לפי שעה לגרמניה בשביל להציל את הונו שם, ושנים אחדות דומה היה, שהוא מתקרב למטרתו לחזור לארץ, אל ביתו בחיפה. בינתיים המשיך בפעולתו הציונית המסורה ללא גבול. כל באי ביתו לא נלאו מלהעלות על נס את מידת הכנסת האורחים של יהודה ורוחמה ואת עזרתם לכל דורש. אבל אותה שעה הורע המצב העסקי, ויהודה ישר הדרך וטהור־הכוונה לא החזיק מעמד. ב־30 ביוני 1930 חדל־לדפוק לבו של איש, שמשחר ילדותו לא היתה לפניו אלא משאת־נפש אחת — הציונות. הוא לא זכה לראות עוד את הארץ, את חיפה העיר שבה חיכה לו ביתו ובה ביקש לחנך את שני בניו. עשתה זאת חברתו בחיים רוחמה, שומרת מורשתו עד היום.

דב סדן

בקו השחר

א

נהר־הסאן שחצה את מדינת־הכתר האוסטרית, הקרויה בשם הבדוי גליציה, ושהיה כקו־פילוג בין מזרחה, שעיקר אוכלוסיתו העיד על קריעתו מעל אוקריינה, ובין מערבה, שעיקר אוכלוסיתו העיד על קריעתו מעל פולין, היה גם כקו־הפרד בין יהודיה. המתבונן מקרוב אינו יכול להתעלם משוני סמוי יותר, ביחוד במנטליות, אך גם המתבונן מרחוק נבלט לפניו שוני גלוי יותר, ביחוד בהתפתחות. ודאי, אותו תסביך זרמים ונפתולים חילחל את המסגרת כולה, אך לא חילחלה במידה שוה ובאופן שוה. ההבדל הזה ניכר למי שיבחן דרכם של זרמי־יסוד ראשונים, החסידות וההשכלה ומלחמתם, משני עברי הסאן. מזרחו נראה כחזית של ביצורים עזים של ההש־כלה, כנגד ביצורים עזים של החסידות, והמלחמה במערכה רצופה ופתוחה, ואילו מערבו נראה כשדה כיבוש של החסידות שננעצו בו כיסי־פלישה של ההשכלה, והמלחמה במערכה פסוקה ופארטיזנית.

התפיסה המצויה של מסע־ההשכלה מברלין דרך פראג ווינה למזרחה של אירופה היתה מחייבת מעבר, שתחילתו קראקא וטרנוב ורישא והמשכו לבוב וברודי וטרנופול, אך באמת המסע לא היה כקו־הרכבת אלא כמעט כהיפוכו, באופן שניתן לומר, כי ההשכלה במערבה של גליציה היתה כבת־קול ממזרחה.

ההבדל הזה ניכר גם למי שיבחן דרכם של זרמי־יסוד אחרונים, הטמיעה והלאומיות, ומלחמתם משני עברי הסאן. ממזרחו של הנהר היו היהודים נתונים בין הסדן של רוב אוקריינים נשלטים ובין הפטיש של מיעוט פולנים שליטים, והמתיחות הזאת היתה תוספת־סיוע להקדים את בישולו של גיבוש ההכרה הלאומית ותכניתה המדינית, והוא גורם שחסר ממציאותם של היהודים ממערבו של הנהר, ושעל־כן נראה גם פה היחס כבין קול והדו.

ב

התפתחות זו, שמתוכה נראות תנועות ההשכלה והלאומיות במערב גליציה כביכול כשלוחות מזרחה, היא גם שגרמה ליחודם של המרכזים המעטים והבודדים אשר לזרמים האלה, ולחישול אפיים של נושאיהם. תכונות אלו בולטות ביותר במרכז־המרכזים, שבו הזרמים האלו נתלכדו בחינת אם ויו־רשתה. הכונה היא לטארנוב, שחישול האופי הזה נתגבש בה כדי דפוס ונוסח, הניכרים בדרכם של בני השפעתה. בתוך האיפרכיה הגדולה של החסידות, שנשענה על בתי שושלות, — ליז'נסק ורופשיץ, שנוספה עליהם דינוב ולימים צאנז — נגעץ פה, בטארנוב, קנה המתנגדות שנציגיה הקיצוניים היו מכאן טיפוס כשל ר' שבח אלמוגין, שתחילתו מגיד של מתנגדים וסופו, מסייע לחוג משכילי טרנופול (בנו הוא החכם ר' שמחה פינסקר ונכדו הוא בעל האוטואמנציפציה) ומכאן טיפוס של רבי של מתנגדים. על רובד המתנגדות נוסף רובד ההשכלה ונציגיה שונים, למן הטיפוס הרציני כשל נפתלי קלר בעל „הביכורים" עד הטיפוס המשעשע כשל מרדכי ויסמן־חיות, ובינותם מי שהרצינות והשעשוע נתמזגו בסגולת־כשרונו כחטיבת־המידה של הומור — מרדכי דוד בראנדשטטר, ושלשתם, כחבריהם עמידתם כבר בתחומה של ראשית ההת־נערות הלאומית, ומחיצתם המשותפת, מחיצת „השחר" ועורכו סמולנסקין, תוכיח. ועל רובד ההשכלה נוסף רובד הלאומיות ונציגיה, שונים, וכבר בולט בהם חלקם של בני־לעז, בין אלה שהניחו תלמודם בבית־המדרש וקנו השכלתם בסתר — לייבוש רפאל'ס, הוא ליאון קלנר, מראשוני המצטרפים להרצל, בין אלה ששוב לא ידעו את בית המדרש ותלמודו או ידעוהו בקצה המזלג ועברו בגלוי בשערי־הגימנסיה בעירם ובבואם לעיר־המכללה, ביחוד וינה, נאחזו במעגלה של התנועה הלאומית הצעירה, ביחוד אגודת „קדימה", והביאו בשורתה לחבריהם בעירם. משלושת ראשי הנציגים של השכבה הזאת, שדיוקנם ניבט בנו מתמונת הכנס־ה הבזילאית, אברהם זאלץ, אדוארד שוואגר וזיגמונט ברומברג־ביטקובסקי, נודע הראשון כנפש הפיעלת של תנועת „אהבת ציון", שניסתה גם במעשה של התישבות — מושבת־מחניים האומלי־ה — ולוחם על זכותה בפני הרצל, והאחרון שהיה גם ממנהלי מחניים, נודע כמשורר עורך, פדגוג.

טארנוב ו„אהבת ציון" נעשו בתולדות הציונות בגליציה כשמות נרדפים, והנה טארנוב זו על רבדיה ו„אהבת ציון" הם־הם שהיו כמוקד־ההשפעה על סביביה, וביחוד על המחוזות הקרובים לה, כנקודת־הליכוד של כל הניצוצות שנתלבו בעיירות אשר במערבה של גליציה וכל חזיון נחשב לא יבואר בלעדי ספירת־ההשפעה הזאת ומרכזה.

ו„אהבת ציון" היתה גם סמל ליחסים בין האינטליגנציה

ועידת „השחר", רישא, חוה"מ פסח תרס"ח. בשורה התחתית משמאל: דניאל לייבל ויצחק לופבן
בשורת העומדים השניה: מימין משה וורצל ושבח לייבל

והעם — הפרקליט, שבא מהשכלת־לעז, היה נשיאה של אגודה, אשר חבריה היו משכילים ואדוקים, ומיסדה של מושבה שבוניה חרדים, ושוני־היסודות העלה גם הכרח מזיגה. והדרך הזאת על ניגודיה קיימה עצמה בכמה גלגולים — הרי הקבוצה של יעקב מאיר (מאכס) בינענשטוק וזאב (וילהלם) ברקלהאמר ויצחק (איגנאצי) שיפר, שאפילו אתה בודק לשונות כתיבתם ועניינם אתה רואה, ביחוד בראשון ובאחרון, גם הדבקות בלשון־הנכר, גם השיבה ללשון־העם, ביחוד לשון־דיבורו.

ג

הרי לפניך, בקוים כוללים, דרכה של טרנוב, שהשפעתה היתה על סביביה וביחוד על עיר כדמביצה, שהיתה מבחינה זו כפרבר שלה. ובבואך לדבר על בני דמביצה ושכמותה, וראש להם יצחק לופבן, שהיתה בהם יד ההשפעה הזאת ודרכה, ראוי לך לזכור את שחוק־הניגודים וההשלמה הזה שבין אינטליגנציה והעם, שאם תרצה תוכל גם לפרשה כניגוד בין בני־אינטליגנציה־מקרוב־באה, חניכי גימנסיות ומכללות, ובין בני אינטליגנציה־מבית, חניכי חדרים ובתי־מדרש, כי הנגוד שנתגלה ב„אהבת ציון", בין הראשונים שהכינו את שיבת ציון למעשה ועודדוה אך לא היו בין העולים ובין האחרונים שדרשו הלכה למעשה ונכשלו גם בשל הניגוד הזה, נתגלה לימים אף בתנועה הקטנה אך חשובה „השחר" שהגדרתה היתה: הסתדרות הבחורים התלמודיים, או: חובשי בית המדרש. היתה זו תנועת נוער שקמה מקרב האינטליגנציה המקורית, בחורי בית המדרש, שחשו בהולם־השעה ועל־כן הקדימו את בני־גילם, בחורי הגימנסיות. שהרי ודאי לא מקרה הוא, כי לא חברי האגודות הגדולות של הסטודנטים הציונים אלא חברי האגודה הקטנה הזאת העמידו מתוכם את חבורת־העולים, חולית־חיבור לעליה השניה. בחוברת „השחר", פרטי־כל מהקונפרנציה השניה של האגודה הזאת, שיצאה בהוצאת „נייע פאָלקס־צייטונג" ברישא, בעריכת מזכירה נפתלי זיגל (דראָהאָביטש, תרס"ח) אנו קוראים: „בלי רעש ובלי המולה נהיה דבר גדול. התאספו הבחורים מכל קצות גליציה בפינה קטנה (האסיפה נתקיימה ברישא ב' חול המועד פסח תרס"ח[1]) כדי להתיעץ על דבר מצבם וצרכיהם ולברוא להם אורגניזציא. אות הוא, כי לא פרסום יחפצו הבחורים — כמו שמאשימים אותם אחדים — אך עבודה ממשית, לא פרזות כי אם פעולות. מי פילל לפני שנים אחדות כי יבוא יום, ויתאספו בחור בת־המדרש והקלאוזים לאסיפה לדבר על־דבר ענינים כלליים? מי האמין כי אלה הנרדפים, אלה „החשוכים" יתעוררו פתאום לחיים ולעבודה? מדברי מיסדה של התנועה, משה ויזנפלד, ניכרת תגבורת ההכרה העצמית: „וגם ערך הבחורים התנשא והתרומם הרבה הרבה על־ידי תנועת „השחר". לפנים חשב לו כל נבער מדעת לכבוד לבזות את בחורי בית המדרש ולהתל בהם והיתה לו זאת לתהלה, והיום לכל הפחות מביטים על הבחורים כעל אנשים מועילים, כעל בנים טובים לאומה הישראלית. וגם

[1] הועידה הראשונה התקיימה בדמביץ, בחול המועד פסח תרס"ז, במלון בורנשטיין. — העורך.

אנחנו מצדנו התחלנו להסתכל יותר אל מצבנו, אל תעודתנו בחיים ואל חובתנו לעם היהודי. וככל מה שהננו מתבוננים יותר ויותר אל תכונת הבחורים, ככל מה שהננו מתעמקים בשאלת עמנו, הננו באים לידי הכרה, כי רק הבחורים הם הם היהודים היותר טובים, הלאומיים היותר מצויינים, וכי רק המה הנם מוכשרים מכל חלקי האומה הישראלית להיות נושאי דגל התחיה והתנועה הציונית וכי רק הם־הנם האלמנט היותר בריא ויותר רענן ביהדות". האם לא נשמע מתוך הדברים האלה כמין צלילה של תנועת־הנוער אשר קמה לשנים ברחוב היהודים בגליציה, והכרתה העצמית מצאה אישורה בהגדרתו של מ. בובר, כי הנוער הוא שאנסת־האושר הנצחית של האנושיות? ואם ביקורת־ימינו רואה בהכרה זו יוהרה, הרי דעתה נסתרת במקום שההכרה העצמית הזאת יותר משהיא באה כתביעת־זכות היא באה כמילוי־חובה. וכך היתה דרכה של תנועת הנוער שלנו, בין בדיוקנה המוקדם והאינטואיטיבי יותר — העליה השניה, ובין בדיוקנה המאוחר והתודעתי יותר — העליה השלישית ואילך. והחבורה הקטנה הזאת, „השחר", כשם שהיתה כבלי־משים חולית־חיבור לדור שלפנים, אלה אנשי „אהבת ציון" בני עיירות מערב־גליציה, שהתחלצו לעלות לארצנו ולהיאחז בה, כן היתה כבלי־משים חולית־חיבור לדור שלאחריהם, זרם הנוער מעיירות מזרח־גליציה ומערבה, ביחוד בני „השומר הצעיר" שנישאו על גלי העליה השלישית. ואכן, העליה השלישית הזאת מבשריה היו חבורות קטנות, כחבורת „חלוצי ציון" שקמה בברודי ביזמת יוסף אהרונוביץ, וחבורת אנשי „השחר" וכן יחידים שנחלצו ובאו לארצנו. והרי קו מציין הוא לחבורת „השחר" ורצינותה, אם לימים לא רבים אחרי שנשמעה הכרזה זו של הכרה עצמית, נראים חבריה בארצנו — הרי איש דמביצה, יצחק לופבן, שנעשה מראשי הפובליציסטים של תנועת העבודה ועורכו של „הפועל הצעיר", הרי איש יסלא, בריש מלר, שנודע בשם דב קמחי כסופר, מורה, עורך (אגב באסיפה ההיא הוא פותח דבריו: „בתחילה אתנצל על שאני מדבר ז'רגונית"); הרי אנשי טארנוב יהושע ויחזקאל ברנדשטטר ואריה ליכטינגר (נהיר) הנודעים כחקלאים ועסקני־ציבור. הרי איש דמביצה צבי וולף (ז"ל), נאמן הקרקע והשמירה העברית, ואחרים. וגם לימים, בעליות הבאות, נראים פני בחורי „השחר", שהפליגו בינתיים כקודמיהם למחנות אחרים, ועיקרם במחנה־העבודה, הרי איש דמביצה דניאל לייבל, סופר ועסקן, עורך וחוקר; הרי איש־מושציסקה נפתלי זיגל, מורה ומו"ל, מחבר ספרי לימוד; הרי איש־בלזא יוסף פאלק, משורר ובעל מסות; הרי אברהם כהנא (אבר"ך), סופר ופולקלוריסט ואחרים. אך עיקר ענינינו עתה הוא הציון, כי חבורת „השחר" העמידה מחלוצי העליה השניה.

ד

אם נחזור מעט לאספה ההיא נשמע כמה דברים של ענין. מכאן על אהדה — אברהם זאלץ „עובד במחננו", הקהילה תומכת: „גם המתבוללים הסכימו לתת לנו באמרם: אלה הם צעירי העתיד". מכאן על איבה — „הסתדרות הבחורים היא אורגניזציה אי־נורמלית, הבחורים עובדים את עבודתם בסתר, שלא יטילו עליהם חשד האבות, חשד בעלי הבתים וכן הלאה". מכאן יחסי קירבה עם הסטודנטים — הנוער האקדמי הציוני בטארנוב רשם את „השחר" שם בספר־הזהב; מכאן יחסי ריחוק מהם — „איננו רוצים למסור בידי הסטודנטים את הנהגת העבודה, איננו חפצים לסמוך עליהם". הפרוגרמה נגדרת בתורת התאחדות הבחורים התלמודיים לתכלית השתלמות על יסוד הפרוגרמה הבזילאית ומטרותיה, הרמת מצבם בחומר וברוח וחינוכם ברוח לאומי ואירופאי; זיקתה להסתדרות הציונית היא זיקה ישרה לועד הפועל הציוני בקלן, שפתה עברית וכשפת־עזר אידיש. המלחמה להגדרה העצמית ולעצ־מאות היא נמרצת — מענין כי הסירוב לתלות בהסתדרות הציונית הארצית בא מתוך ביקורת הטיפוס המבולל של העסקן הציוני המצוי: „כבר ראינו איזה נואמים הוא (הדיסטריקט) שולח למקומות חסידים, רובם אנשים מגוחכים, שיותר משהם עלולים לעשות תעמולה בעד הציונות, הם מוכשרים לבזות אותה — — אין אנחנו יכולים למסור עצמנו לאנשים הכותבים אלינו בשפה שאין אנו מבינים אותה". אבל הויכוחים כבר מראים בקיעים, ביחוד בנקודת־המגע עם „פועלי ציון" (ואמנם סופם של חברים הרבה שנבלעו בתוכם), והמשתלשל ממנה בענין אידיש (ההצעה להוציא את „השחר" גם באידיש נדחית לא בלבד מתוך טעם של עיקר אלא גם מתוך העובדה, שכל החברים מבינים עברית; היתה גם הצעה לבקש שיתוף עם „רביבים" של י. ח. ברנר ונדחתה. אגב, ברנר כתב רשימת ביקורת על כתב־העת „השחר").

כללו של דבר: לפנינו תנועת נוער יהודית־מקורית לפי הרכב חבריה, תלמידי־בית־המדרש, שהציונות והלשון העברית היא להם הנחה טבעית מובנת מאליה, והם שואפים לתרבות עברית הקלוטה רוח כללית, ומגינים על יחודם מתוך ביקורת הטיפוס המצוי של הציוני, וגם הציוני הצעיר בכלל זה, שלא חש בסתירה שבין סיסמתו הלאומית ומציאותו הלועזית. היתה זו תנועת־מעבר שהכשירה את חבריה להכרה עצמית, זקיפות קומה, חובת־ההשלמה העצמית. אם דוקא בחבורה זו נתעוררו חלוצי־עליה — היתה זו מסקנה של הרצינות היצוקה בעצם התנועה.

ה

הרי המסגרת והמצע לראשית גידולו של יצחק לופבן, שהיה מראשי הנפשות הפועלות בחבורה זו. ממרחק־הימים אפשר ונתמה, כי באסיפה ההיא נמסרה ההרצאה על העתונות לבריש מלר, הוא דב קמחי, ואילו ההרצאה על התעמולה נמסרה ליצחק לופבן, אך אנו שהיינו רגילים לראותו סופר ועורך נעלם מעמנו, כי היה בו כוח־ארגון. וראוי כי נשמע עתה את הרצאתו הקטנה כפי שהובאה בפרטי־כל ההוא (עמ' 14־15) והמעידה על אומרה כי ידע להביא סדר ובהירות באשר לפניו.

חברים נכבדים! תנאי הכרחי לכל הסתדרות היא תעמולה טובה ומסודרת. על־ידי התעמולה יתפשט הרעיון וירכוש לו מעריצים. ואצלנו לא היתה תעמולה מסודרת כלל. לא היה (היו) לנו נואמים ואורגניזטורים מוכשרים שיסעו בכל ערי גליציה ויעמלו למען רעיוננו ועל כן לא התפשט רעיוננו כדבעי. אבל לא זה הוא עיקר החסרון. הרע הוא, כי גם שם (במקום) אשר

נעשתה תעמולה למען „השחר" נעשתה בלי מטרה ראשית, בלי שיטה ובלי סדר, ותחת להועיל הזיקה הרבה. החברים אשר עמלו בין הבחורים לא ידעו להתהלך עמהם, איך לדבר אתם, ועל־ידי־זה גרמו הפסד מרובה להסתדרותנו, כי הוסיפו הבחורים להתרחק מאתנו ולהתנגד לשאיפותינו.

מן הנחוץ הוא, כדי להנהיג את התעמולה כראוי, למען שתוכל להביא את התועלת המקווה, ליסד לשכה־תעמולית שתעודתה תהיה:

א) לעבד שיטה ופרוגרמה בשביל התעמולה.

ב) ליסד על יד החבורות סניפים להלשכה שיודיעו להלשכה המרכזית מן הכוחות המוכשרים לאגיטציה.

ועל־ידי־זה תתפשט עבודתנו על פי סדר ושיטה".

בתוך הפרטי־כל אנו שומעים כי הנשיא, משה ויזנפלד, מציע למסור לו ללופבן „לעבד את הפרוגרמה התעמולית וישלהנה במכתבים חוזרים לכל ועדי הגלילות", והצעתו מתקבלת, וכן אנו שומעים כי בין הערים שנקבעו בהן ועדי גלילות נמצאת גם דמביץ ובראש הועד יצחק לופבן, והוא ודאי קיים את העבודה שהוטלה עליו אך לא התמיד בה ימים הרבה, שנשמע לדברי משה ויזנפלד, שנעל את האסיפה בדברים תמים אלה:

— — עלינו לזכור את ירושלים על ראש שמחתנו. הנכם יודעים, אחים יקרים, כי הישוב בארץ־ישראל מתפתח ויש היום היכולת לכל יהודי להתישב שם, לא רק לשם האידיאה בלבד, אלא גם לשם הרויח כסף, למען עשות עסקים טובים. החובה מוטלת איפוא עלינו לנסוע לפלשתינה. הנני מודיעכם, חברים יקרים, כי חברנו מר יונגרוירטה, אשר עבד אתנו אשתקד על הועידה, נסע ארצה ישראל להשתקע שם. בשם כל האסיפה אני מביע לו את ברכתנו העמיקה, וברכתנו זו תלוה אותו בדרכו בלכתו לארצנו (מחיאת כפים). נשתדל נא גם אנחנו לצאת בעקבותיו ונסע לפלשתינה כי היא מטרתנו האחרונה, זה הוא המקום הנוער בשבי־לנו. הלא תדעו כמה בחורים התגוללו עד עתה בחוצות וינא וברלין ויבקשו למו מטרה בחיים. הגיעה העת שכל אותם הבחורים יסעו לארצנו. עשו חברים את דרככם לארצנו! התאמצו ליסד שיירא של חלוצים שיסעו שמה, שיעבדו בארץ אבותינו, כל אחד במקצוע שהוא בקי בו.

אנחנו הבחורים באהבתנו הגדולה לארץ אבותינו נוכל לפעול הרבה לתחית ארצנו. התעוררו, איפוא, לעבודה ולמעשה! ובטרם ניפרד אסיים בברכה הישנה: לשנה הבאה בירושלים" (מחיאות כפיים סוערות).

דברי נעילה אלה שיצאו מלב נכון, לב נשיא האגודה ההיא — הוא עצמו לא זכה לבוא לארצנו אך נאמן לה עד אחריתו המרה, ביחוד כראש הקרן הקיימת בגליציה המערבית — נכנסו ללב נכון, והקריאה הזאת — יצחק לופבן היה מראשוני הנענים לה, ואמנם אותו חבר יונגרוירט היה פוזיציה חשובה בדרך חייו. ולא יצאו ימים הרבה וקולו של לופבן נשמע בין הנוער בגליציה במכתב גלוי עושה רושם.

ומעשה שהיה כך היה: אחרי שנה, בהיות לופבן כבר בירושלים נתגלגלו לידו גליונות של הירחון הפולני של הנוער הציוני בגליציה „מוריה" ובאחד הגליונות מצא כתבה מעיר מולדתו דמביצה והוא החליט להגיב עליה בפנייה גלויה: אל אחיותי בגולה. („מוריה", לבוב, שנה שביעית, גל' 5—8, ספטמבר 1909, עמ' 178־179).

ו

המכתב עצמו נתחבר ודאי בעברית, שכן מערכת „מוריה" מפרסמתו בהערה, כי היא נותנת אותו בתרגום פולני. ואנו בבקשנו להביא עתה את המכתב ההוא, שכבר ניכרים בו סימני סגנונו שידענו אותו לימים, אין בידינו אלא לעשות תרגום־של־תרגום. הוא פותח דבריו בהערה, כי קרא את הכתבה ההיא ברוב ענין —

שכן הנני, רחמנא־ליצלן, חניך העיר העלובה הזאת, וצללי העבר הישנים התחילו אופפים אותי ופחד אחזני... לא אדע, אם אתם בגולה מסוגלים בכלל להרגיש כשם שאני הרגשתי בקראי את הכתבה הזאת, שיש לה יותר אופי של נקרולוג. — „קל להזכיר" — אזכרת מתים! — משהו שלא היה קיים מעולם. עודני זוכר, אחיות יקרות! עודי מזכיר לי לפעמים את הגולה, החלומות וההזיות, המתפקעות כבועות סבון! ...לא כתב אשמה אני מביא כנגדכן, אולם חפצי להגיד את האמת.

בעבודתכן לא היתה מעולם רצינות, מעולם! ועל כן אינה נושאת פרי. גוף בלי נשמה אין לו חיים! ואם אפילו נמצא לפעמים אחד,[3] שנהג רצינות בתפקידו, הרי החריב את עצמו בגופו וברוחו בגלל היותו אחד, והאחרים, כביכול, תומכיו ועוזריו, דוקא אלה „בעלי המדים", פעלו לפי נימוקים אנוכיים או העמידו פנים של עשיינות שקודה ועל־הרוב היו כאלה, שלא היתה להם השגה כלשהי מה פירושו של יהודי.

ולשוא אתן מצטערות, אחיות אהובות! עם ישראל לא הפסיד בהם כלום, וכן ארץ־ישראל אינה צריכה לחלוצים כאלה, העשויים רק לגרור את הגלות הנה.

פסימיסטים נעשו בעלי־ההזיה האלה, לא ייפלא הדבר, הלא כן עתה האפנה, קוראים את ניטשה ונעשים „אריסטוקראט רוחני" ומביטים מגבוה על זה... „משחק הילדים". „המפלגה כובלת אותי" — אמר לי אחד מהם, עוד בטרם הסירו את כובע־התלמיד עם האות G. היה זה בחורף בערב, שוטטתי עמו אנה ואנה, הבטתי בתמ־הון בעיניו, הכרתי מה ריח נודף מזה... „יקברו את מתיהם".

ואתן עם הקומץ הקטן שלכן, אילו רציתן לעבוד ברצינות, יכלתן לעשות יותר, מאשר בהמון בן־מליונים של „כובעי סטודנטים" כאלה.

פסלות העשיינות המדומה והחשבת המעשה האמיתי; ביקורת ההשתמטות וחשיפת כיסוייה וגילוי חיפוייה; העמדת הכל על הקומץ הנאמן שכוחו גדול ומכריע משל ההמון האינטרטי — עד מה ניכרת עצם תנועת „השחר" כחולית העליה הזאת.

[3] רמז ליהודה בורנשטיין ז"ל. — העורך.

קבוצת חברות „דבורה" (1908). — הראשונה בשורת היושבות מימין: רוחמה גרינשפאַן
אַ גרופּע חברטעס פון „דבורה". — די ערשטע פון די זיצנדיקע (רעכטס): רוחמה גרינשפאַן

בין שתי מלחמות עולם

מלחמה וגלות

חתך פתאומי בחייהם של יהודי דמביץ בא עם פרוץ המלחמה העולמית באוגוסט 1914. כאשר התקרב הצבא הרוסי לדמביץ שבועות אחדים אח״כ, נעזבה העיירה ע״י רובם הגדול של יהודיה. אפשר לומר שלא נשארו בה אלא 30 אחוז מן האוכלוסיה היהודית. אלה ברחו ברכבות ואלה בעגלות, בלקחם עמם רק את החפצים היקרים ביותר. את הדירות על רהיטיהן והחנויות עם סחורותיהן הפקירו כליל. הצבא הרוסי נכנס לעיירה השוממה בצהרי יום ו׳, יום או יומיים לפני ראש־השנה, ומיד התחילו בשוד החנויות וקודם כל בתי־מרזח ומחסני משקאות חריפים. כיון שחיילי הצבא האוסטרי בנסיגתם קנו את מרבית מצרכי המזון, סוכר, אורז וכד׳, כבר היה המזון בעיירה מועט ביותר. התחילו לחפש דברי מאכל אצל היהודים שנשארו, וכשמצאו כלשהו הכריחום לבשל בשבילם, ואחר כך לטעום, שמא הוכנס רעל בסיר. מקרים של מכות היו מעטים.

מיד אחרי כן החלו באינוס בחורות, ככל שתפסו אותן, ואלה ביקשו להן מחסה בעליות־הגג. אנשים פחדו להישאר לבדם בדירותיהם והיו מתאספים בלילות בדירות מעטות. בדירות הפנויות התאכסנו חיילים רוסים והסיקו את התנו־רים ברהיטים. אחת התחבולות של הרוסים היתה לשאול יהודי מה השעה, וכשהוציא זה שעון מכיסו, גזלוהו ממנו. לא ידעו יהודי דמביץ, שיתכן דבר נורא מכל אלה. בינתיים גבר הרעב ויהודים היו מסתכנים ויוצאים לכפרים הסמוכים להביא משם קצת מזון, תפוחי־אדמה וכו׳. מאין קמח מוכרחים היו לטחון חיטים בעצמם. המצב הזה נמשך 8—10 ימים. מספרים שלפני יציאת הרוסים, נכנס יהודי זר לבית־הכנסת והתנבא כי הרוסים ייצאו ביום פלוני בשעה זו וזו, ואמנם נתאמתו דבריו.

הרוסים יצאו והאוסטרים נכנסו. היהודים רקדו בחוצות משמחה, אבל השמחה לא ארכה. כעבור כמה ימים נאלץ הצבא האוסטרי לסגת. ואתם יצאה האוכלוסיה היהודית כולה, ולא נשארו בעיר אלא 2—3 יהודים.

השלטונות האוסטריים סיפקו לנמלטים עגלות־משא, עליהם הועמסה שארית הסחורות וכל ספרי התורה שבבתי הכנסיות. ספרים סתם נקברו בבית־העלמין.

את הפליטים ריכזו השלטונות האוסטרים בבוהמיה, בסבי־בות רייכנברג, טפליץ־שיינאו, לשם הובאו ברכבות־משא במשך ימים אחדים. תחילה אוכסנו באולמי־ריקודים גדולים, בהם ישנו למאותיהם על מצעי־תבן.

הפליטים היהודים הנפחדים, על לבושיהם המשונים בעיני הגויים, על זקניהם ופיאותיהם המגודלים, נתקבלו באדיבות גדולה בלי שמץ של שנאת־יהודים ע״י הגרמנים שבבוהמיה. ודאי קירבה אותם העובדה, שרבים בין הפליטים ידעו לדבר ולכתוב גרמנית. והלא אלה הם הגרמנים, שכעבור שלושים שנה היו מראשי המסייעים להיטלר בהשמדת היהודים! אך בחמימות גדולה וברחמים רבים לאין שיעור התמסרו לעזרת הפליטים יהודי־בוהמיה.

לאט לאט התחילו חיי הפליטים להסתדר. משפחות משפ־חות חולקו בין כפרי הסביבה. שם נמצאו להם דירות צנועות, והממשלה העניקה להם תמיכה קצובה. לאט לאט התחילו להכיר את תנאי החיים במקומות החדשים והתחילו לסחור בכל דבר, ועם זאת המשיכו לקבל את התמיכה. הצעירים חייבי צבא גוייסו ומשפחותיהם קיבלו תמיכה מטעם הצבא. יחס האוכ־לוסיה נשאר אדיב כמקודם. מהר מאוד התחילו לדאוג גם לחיי־נשמות. ומשנודע להם כי בבית־העלמין שבעיירה טאכאו נמצא קבר של צדיק, התחילו לנהור אליו המונים המונים... ויש שנסעו אל רביים מגליציה שנמלטו גם הם, רובם לוינא. מאחר שתנאי החיים בכפרים וערים קטנות היו נוחים יותר מאשר בגדולות, ישבו פליטי דמביץ בשקט במקומות האלה עד שלא נתעוררה הממשלה, בראשית 1916, להעמיד רכבות־משא כדי להחזירם לבתיהם. הם חזרו מן הפליטה עם מטענים של סחורות, מי יותר ומי פחות. בכל אופן היה בכך כדי אפשרות לחדש את אורח חייהם הקודם. אך הם באו לדמביץ מוחרבת ושרופה ברובה הגדול, ומיד התחילו להסתדר ככל אשר יכולו.

חורבן און ווידער אויפבוי

סוף אויגוסט 1914, ווען די רוסישע אַרמיי האָט זיך דער־נענטערט צו דעמביץ, איז די יידישע באַפעלקערונג זיך צע־לאָפן ווו זי האָט געקענט. די גרויסע מערהייט איז עוואַקואירט געוואָרן קיין דייטש־בעהמען.

ווען די רוסן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן נאָך דער גרוי־סער, צווייטער, דייטש־עסטרייכיש־אונגאַרישער אָפענזיווע, האָבן די דעמביצער יידן צו ביסלעכווייז זיך גענומען אומקערן אַהיים. זיי האָבן געפונען דאָס שטעטל צעשטערט און אויס־געראַבעוועט. אַ גרויסער טייל פונעם מאַרק איז געווען פאַרברענט. די לאַנגע פּאָטשענע און די איבעריקע פּאָטשענעס זענען אַוועק מיטן פייער.

די שטאַטישע פאַרוואַלטונג האָט די צוריקגעקומענע איינ־קוואַטירט אין דער רעגירונגס שול־געביידעס און אויפגע־שטעלט אין מיטן מאַרק אַ גרויסן באַראַק פאַר געוועלבלעך און קראַמען. און אַזוי האָט זיך ביסלעכווייז ווידער איינגע־שטעלט דאָס יידישע לעבן אין דעמביץ. וואָס אַמאָל מער יידן האָבן אָנגעהויבן צוריקקומען פון דער עוואַקואַציע. ווער ס׳האָט באַנייט זיין אַלטע פרנסה און ווער ס׳האָט געזוכט אַ נייע. פאַרשטייט זיך אַז נישט אַלע דעמביצער זענען צוריקגעקומען אַהיים פון דער עוואַקואַציע. טייל יונגעלייט, וואָס זענען בעת דער מלחמה מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי, זענען גע־פאַלן אויפן שלאַכטפעלד. אַנדערע יונגעלייט זענען געבליבן,

ווער אין ווין און ווער אין דייטשלאַנד. אַ טייל האָבן צוריק־קומענדיק זיך באַזעצט אין גרעסערע שטעט אין גאַליציע.

די מלחמה־צייט און די עוואַקואַציע האָבן אויף די דעמ־ביצער יידן, ווי בכלל אויף די יידן פון גאַליציע, געהאַט אַ גאָר גרויסע השפּעה. די מלחמה האָט זיי אַלעמען געלערנט, אַז די וועלט אין וועלכער זיי האָבן געלעבט איז נישט קיין אייביקע, נישט קיין שטענדיקע און נישט קיין זיכערע. אויב ס׳האָט זיך געקאָנט טרעפן אַזאַ זאַך ווי ס׳האָט זיי געטראָפן, אויב מ׳קאָן מיטאַמאָל פאַרלירן אַלץ וואָס מען פאַרמאָגט, קאָן דאָס נאָכאַמאָל געשען. אין דער מלחמה־צייט האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז אַפילו די היימישע גויים, מיט וועלכע מ׳פלעגט, ווי ס׳זאָל נישט זיין, צוזאַמענלעבן אָן פּאָגראָמען און גרויסע קאָנפליקטן, זענען גאָר נישט אַזעלכע לעמעלעך, און מ׳קאָן פון זיי נאָך דערוואַרטן און דערוואַרטן. די עוואַקואַציע, ווי־דער, האָט די דעמביצער יידן געוויזן אַן אַנדערע וועלט: שטעט און דערפער מיט אַזאַ לייטישער אָרדענונג און ריינ־לעכקייט, ווי זיי האָבן אין דעמביץ און אין דער סביבה קיינ־מאָל נישט געזען. ביי זיך אין דער היים האָט דער ייד נישט איבעריק אַכט געלייגט אויף אויסערלעכקייטן. פאַר וועמען, אומשטיינס געזאָגט, דאַרף מען אויסזען לייטיש? וועמען דאַרף מען דען געפעלן? אָבער אַנדערש אין דער עוואַקואַציע. אין דער פרעמד מוז מען ממילא זיין שטילער, מען מוז אָפּהיטן דעם אַלגעמיינעם מנהג, נישט אַרויסרופן קיין לייטיש געלעכ־טער, נישט וואַרפן זיך אין אויג מיט באַזונדערקייטן. איז טאַקע געוואָרן מער דייטש־געקליידעטע, מער צוגעשוירענע בערד־לעך, מער ראַזירטע, ווינציקער סאַמעט־קאַפּעלושן — און טאַקע מער ריינלעכקייט, ווינציקער קולות — מער ציווילי־זאַציע.

באַלד נאָך דער מלחמה, ווען די עסטרייכיש־אונגאַרישע מאָנאַרכיע איז זיך צעפאַלן און גאַליציע מיט קרוין־פּוילן און פּויזן האָבן זיך דערקלערט אַלס זעלבשטענדיקע פּוילישע מלוכה, האָבן די יידן אין דעמביץ, צוזאַמען מיט אַלע יידן אין גאַליציע, ערשט רעכט דערשפּירט די נייטיקייט פון אַן אַק־טיווער יידישער פּאָליטיק, צו פאַרטיידיקן זייער רעכט און לעבן. שוין אין די ערשטע טעג פון דער פּוילישער אומאָפּ־העגיקייט איז איבער מערב־גאַליציע דורכגעגאַנגען אַ כוואַ־ליע פון פּאָגראָם־פּרוּוון, וואָס איז נישט אַלעמאָל אָפּגעשלאָגן געוואָרן, אַזוי ווי די צעשטערונג פון דעם יידישן שטעטל בריגל. די צוריקגעקומענע יידישע זעלנער האָבן אָרגאַניזירט באַוואָפנטע זעלבסט־שוּצן, און גלייכצייטיק איז אין קראָקע געשאַפן געוואָרן דורך דער איניציאַטיוו פון די ציוניסטן און פּועלי־ציון מיט דער באַטייליקונג פון זש.פּ.ס. דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט פאַר מערב־גאַליציע מיט אָרטיקע נאַציאָנאַל־ראַטן אין די שטעט און שטעטלעך, כדי אָנצופירן מיט דער פאַרטיידיקונג פון די יידישע רעכט און לעבנס און בכלל צו זאָרגן פאַר אַ מער אָרגאַניזירטן לעבנסשטייגער. די אַלטע קהילות האָבן פאַר דעם נישט געטויגט.

און אויך דעמביץ איז געשטאַנען פאַר דער געפאַר פון אַ פּאָגראָם. פינצטערע אַנטיסעמיטישע כוחות צווישן די פּאָליאַקן האָבן זיך דערצו געגרייט און געפירט אַ שטאַרקע העצע. די שרעק איז אַזוי גרויס געווען, אַז אַפילו אַזעלכע קרייזן וואָס האָבן קיינמאָל נישט געוואָלט מסכים זיין צו וועלכער ס׳איז צוזאַמענאַרבעט מיט ציוניסטן, האָבן דאַסמאָל זיך אונטער־געגעבן און באַטייליקט זיך אין דעם נאַציאָנאַל־ראַט, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער ציוניסטישער אָנפירונג.

דער פאַרזיצער פונעם נאַציאָנאַל־ראַט איז געווען שמעיה ווידערשפּאַן. זיצונגען זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן בייטאָג און ביי נאַכט. מ׳האָט געזוכט וועגן און מיטלען צו פאַרהיטן דאָס שטעטל פון אַ פּאָגראָם. אויפן פאָרשלאָג פון די פּועלי־ציון און אַלגעמיינע ציוניסטן איז געשאַפן געוואָרן אַ זעלבסט־שוץ מיליציע. אַ סך אַהיימגעקומענע זעלנער האָבן מיטגעבראַכט פון מיליטער רעוואָלווערס און אַנדער געווער. איין מיטגליד פונעם נאַציאָנאַל־ראַט, ר׳ נפתל׳קע אייזן, האָט זיך פאַר־פליכטעט צוצושטעלן 100 באַגנעטן, וואָס האָבן זיך געפונען אין זיין שלאָסעריי־פאַבריק. דער זעלבסט־שוץ האָט זיך אָר־גאַניזירט. דאָס שטעטל איז איינגעטיילט געוואָרן אין ראַיאָנען. מ׳האָט אַרויסגעשיקט פּאַטראָלן בייטאָג און ביינאַכט אויף אַלע

ר׳ נפתלי אייזן

וועגן וואָס פירן צום שטעטל. אינעם נאַציאָנאַל־ראַט האָבן זיך אָבער געפונען אויך אַ פּאָר יידן, וואָס האָבן נישט איינ־געשטימט מיט די מאָדערנע פּאָליטישע מעטאָדן. הינטער דעם וויסן פונעם נאַציאָנאַל־ראַט האָבן זיך די פּאָר יידן, אונטער דער אָנפירונג פון איטשע קייזער (פּינק), אַרויסגעלאָזט זאַמ־לען געלט צווישן די בעלי־בתים און האָבן צונויפגעשטעלט אַ היפּשע סומע און דערמיט איבערגעקויפט דעם קאָמענדאַנט פון דער זשאַנדאַרמעריע — וועלכער איז, אגב, געווען, אַן אוקראַינער און האָט געהאַסט פּאָליאַקן; אַ היפּש ביסל געלט האָבן זיי אויך דערלאַנגט דעם הויפּט־פּאָליציאַנט האָרנונג — וועלכער איז אויך נישט געווען קיין פּאָליאַק, דאַכט זיך אַן אונגאַר, און אויך נישט קיין גרויסער פריינט פון פּאָליאַקן — זיי זאָלן נישט דערלאָזן קיין פּאָגראָם אויף יידן, וואָס מ׳האָט זיך גערעכנט, אַז ער וועט אויסברעכן אין דעם נאָענסטן יריד, וואָס פלעג פאָרקומען יעדן חודש.

אין טאָג פונעם יריד האָט דער קאָמענדאַנט פון דער זשאַנדאַרמעריע צעשטעלט זשאַנדאַרן אויף אַלע וועגן וואָס פירן קיין דעמביץ. טייל פאַרדעכטיקע זענען אַרעסטירט געוואָרן, ביי אַ סך האָט מען בלויז צוגענומען דאָס געווער און צוריקגעשיקט זיי אַהיים. די וואָס האָבן זיך אַנטקעגנגעשטעלט, האָט מען אָפּגעפירט אין מאַגיסטראַט, ווו ס׳האָט שוין געוואַרט דער פּאָליציאַנט האָרנונג. ער האָט איטלעכן זייער פריינטלעך אויפגענומען, געהייסן איטלעכן זיך אַוועקלייגן אויף דער באַנק און אַריינגעצימבלט אַ 30—20 שטעקנס. די קולות זענען געגאַנגען ביזן הימל אַריין.

די פויערן און די שטאָטישע כוליגאַנעס זענען געווען שרעקלעך אַנטוישט. ס׳טייטש, וואָס פאַר אַ פּאָלסקע איז דאָס, אַז מ׳דערלויבט נישט אַ ביסל צו רויבן און הרגענען יידן? אומויסט פלעגן זיי זאָגן: „פּוידזשע צאָס, בעדזשע נאָס״?

דעם זעלבן טאָג האָבן כוליגאַנעס, וואָס זענען פאָרט אַריינגעדרונגען אין שטאָט, געפּרוּווט זיך אַריינרייסן אין דער בעקעריי פון לייב הערשלאג. זיי האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ ווידערשטאַנד. עליש דאר און שאול מאָרגענענדלער זענען געשטאַנען מיט שטעקנס קעגן דער באַנדע און געצוווּנגען זיי אַנטלויפן מיט גרויס חרפה.

אַזוי איז דעמביץ מיט אַלטמאָדישע מיטלען פאַרהיט געוואָרן פון אַ פּאָגראָם.

וואָס מער יידן עס זענען אַהיימגעקומען קיין דעמביץ, אַלץ שרייענדיקער איז געוואָרן די נויט. נישט קיין געשעפטן און נישט קיין מלאכה. די הילף איז געקומען פון דעם אַמעריקאַנער „דזשאָינט דיסטריביושן קאָמיטי״. אַ פאָרשטייער פונעם דזשאָינט פון קראָקע איז אַראָפּגעקומען אויף אַ זיצונג פונעם נאַציאָנאַל־ראַט און דאָ איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ הילפס־קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין כמעט אַלע מיטגלידער פונעם נאַציאָנאַל־ראַט. אין דעם קאָמיטעט זענען געווען צום מייסטן טעטיק די פאַרטרעטער פון פּועלי־ציון: שמעון גרינשפּאַן, ד״ר פּנחס לויפבאַן און נפתלי שנייער. פון אַמעריקע זענען אָנגעקומען פעסלעך בוימל, קאָנסערווירטע פליישׁ און מעל פאַר מצות אויף פסח. דאָס אַלץ איז פאַרטיילט געוואָרן צווישן דער נויטבאַדערפטיקער יידישער באַפעלקערונג. עס זענען אויך אָנגעקומען גרויסע סומען געלט, פאַר וועלכע מ׳האָט איינגעקויפט ניי־מאַשינען און צעטיילט צווישן שניידערס וואָס האָבן זיך אין זיי גענויטיקט, און דערגלייכן איז געעפנט געוואָרן אַ שולע צו לערנען פאַרשידענע מלאכות. די דאָזיקע אַרבעט האָט געהאָלפן ווי נישט איז אין ווידעראויפלעבן דאָס חרוב געוואָרענע שטעטל.

בחירות ראשונות לאחר המלחמה

התפוררותה של המונרכיה ההבסבורגית וכינונה של פולין העצמאית נתנו אותותיהם גם בשטח ההנהגה המוניציפלית. כבר בשנותיה הראשונות של פולין המחודשת הונהגה ריפורמה מסויימת בשיטת הבחירות למועצות העירוניות, ליתר דמוקרטיה והשתתפות המעמדות העובדים. בתקופת השלטון האוסטרי היתה זכות הבחירה לעיריות שבגליציה מצומצמת ביותר. זכות זו לא ניתנה אלא לשלושה סוגים (אריות) בלבד: א) בעלי השכלה גבוהה ופקידים, ב) בעלי בתים ומשלמי מסים גבוהים, ולבסוף ג) משלמי מסים נמוכים. כל סוג וסוג היה בוחר מספר שוה של חברי מועצת־העיר. מי שלא נמנה עם אחד מן הסוגים האלה, לא היה בכלל הבוחרים, והללו היוו מיעוט שבמיעוט בקרב האוכלוסיה. והיתה בכך משום העדפה של אוכלוסי היהודים, שמספר משלמי המסים ביניהם היה גדול מאשר בקרב האוכלוסיה הפולנית.

עם הנהגת הרפורמה הדימוקרטית בשיטת הבחירות נוסף לשלושת הסוגים האמורים עוד סוג אחד, הקוריה הרביעית, שכללה את כל שאר האזרחים המבוגרים, ופירושו של דבר, שהמיעוט היהודי בכלל הבוחרים נתמעט עוד יותר. ברם יתרון הזכות של הקוריה הראשונה שכמעט לא היו בה יהודים, נשמר כבתחילה.

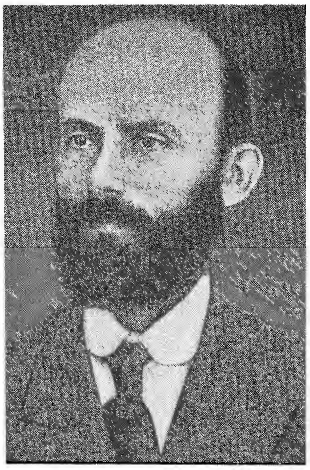
הבחירות הראשונות בדמביץ לפי החוקה החדשה נתקיימו במחצית הראשונה של שנת 1921. בקוריה הרביעית הציגו את מועמדיהם מבין הפועלים פועלי־ציון, וזאת הפעם הראשונה גם מפלגת הפועלים הסוציאליסטית פ.פ.ס., מלבד המפלגה הפולנית האנטישמית „הכל־פולנית״, שבראשה הוצג כומר, ואחרות. מערכת הבחירות היתה מתוחה ו„חמה״ מאוד, אף על פי כן זכו בהצלחה רבה שתי מפלגות הפועלים, הפולנית והיהודית, שתמכו זו בזו, ומפועלי־ציון נבחרו לעיריה ד״ר פנחס לופבן ונפתלי שניאור. ברם שניאור לא נכנס לעיריה, כיון שהחליט אותה שעה להגר לאמריקה. במקומו בא חבר אחר שנמצא ברשימה של פועלי־ציון.

אגב: לפני יציאתו של שניאור לאמריקה עמדה להתקיים, ולא נתקיימה, מסיבה לכבודו מטעם ארגוני פועלי־ציון בעיירה. ומעשה שהיה כך היה: מעונם של פועלי־ציון אותה שעה היה בביתו של שמעיה וידרשפן, שבו התגורר גם מפקד הג׳נדרמריה. כאשר כבר הסב הקהל לשולחנות הערוכים והקשיב לנאום הפרידה של שמעון גרינשפן, נכנס לאולם מפקד הג׳נדרמריה עם כמה שוטרים וכל הקהל נאסר בעוון „הפרת הסדר הציבורי״. כל הנאספים הובלו בכבוד לבית־העיריה, שם נעצרו זמן מה, עד שנצטוו ללכת איש לביתו. המסיבה, כמובן, לא נתקיימה עוד.

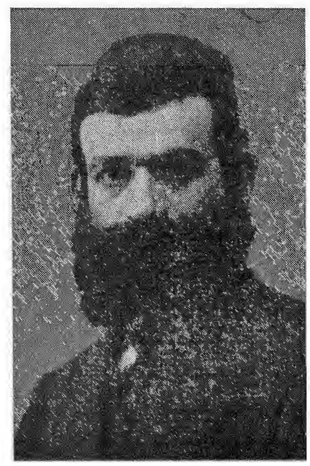
דבר זה אירע בפולין הדמוקרטית. מנהגי המשטר האוסטרי הישן, לא נעקרו, ואדרבא, ככל שפגה ההתלהבות הראשונה של השנים שלאחר המלחמה, נתחזקו עוד יותר, תחילה בשלטון האנדקים ואחר כך בשלטונם של אנשי פילסודסקי — „אוזון״, ב.ב.ר.

קהילה בפיקוח השלטונות

חייה המאורגנים של קהילת דמביץ שהתנהלו „כתיקונם" לפני מלחמת העולם הראשונה לא נתחדשו מיד עם שובם של יהודי העיירה מגלות־בוהמיה. ר' חיים מאהלר, הגביר שבעיירה, סבור היה שעדיין עולם כמנהגו נוהג ועדיין הוא ראש־הקהל. ואמנם דבר זה ניתן לו כל עוד נמשכה סערת הימים הראשונים של המדינה הפולנית. ברם, לא ארכו הימים והציונים, ואשר עמם, ובראשם שמעיה וידרשפן פנו אליו בתביעה לערוך בחירות ולמסור את פנקסי־הקהילה שהיו ברשותו. הוא סירב וטענה בפיו: פנקסי־הקהילה הם סגולה לאריכות ימים. והוא עמד בשלו עד שלא איימו עליו בניפוץ השמשות בדירתו, ואז נכנע. בבחירות האלה נבחרו לועד הקהילה מן הציונים: שמעיה וידרשפן, ד"ר פנחס לופבן, משה קרנר, נפתלי שניאור. שמעיה וידרשפן נבחר כראש ועד הקהלה.

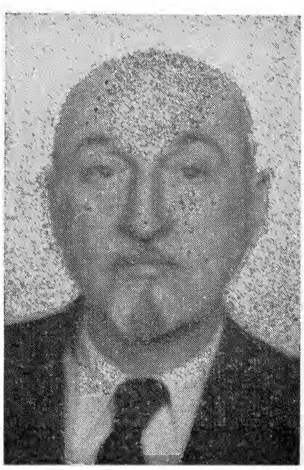
ר' טוביה צוקר

ר' צבי הרש טויב

בספירת האוכלוסין של שנת 1931, כמו בספירת האוכלוסין 20 שנה לפני כן, דרשו הציונים מאת היהודים לרשום כשפת־הדיבור שלהם יידיש או עברית. כנגד זאת החזיקו גם החסידים בסיסמתם משנת 1911 לרשום פולנית, אם כי הפעם, שלא כבימי השלטון האוסטרי, הותר לרשום כל לשון־דיבור שהיא. ואמנם רשמו מרבית יהודי דמביץ כלשון־דיבורם פולנית, וביחוד עשו כן החרדים, שבדרך כלל לא היו מעלים דיבור פולני על דל־שפתם. הפחד מפני נגישות גבר גם בזה על ההכרה היהודית, ומארגנת הפחד הזה היתה קודם כל האורתודוקסיה האנטי־ציונית.

הועד הזה המשיך בפעולתו עד שנתעוררה עם מותו של הרב ר' שמואל הורוביץ, המחלוקת בדבר מינוי של רב חדש בעיר. המחנה החרדי בעיר נתפרד לשלושה ראשים, הכל לפי היחס אל הרב החדש, בנו של ר' שמואל, ר' צבי אלימלך, שנלחם ביד רמה נגד השפעת הציונים. לבסוף השפיעו מצדדי הרב על שלטונות המחוז להדיח את שמעיה וידרשפן מראשות ועד הקהילה ולמנות במקומו את ר' הרש טויב. ברם הצד השני לא השלים, ומשמצאו איזו סיבה אישית לפסול את זה, נתמנה במקומו ר' טוביה צוקר. בשנת 1928, עם תום כהונתו של הועד, נבחר ועד חדש ושוב גברה ידם של הציונים. כראש הקהל נבחר ד"ר פנחס לופבן, אבל שלטון המחוז ברופשיץ לא הסכים לבחירה ושוב נתקיימו בחירות, ונבחר כראש־הקהל ר' אברהם גולדמן ז"ל מאנשי הרב. הוא כיהן בכהונה זו עד פרוץ מלחמת העולם השניה, ומת לפני שנים אחדות בבני־ברק, בארץ־ישראל.

ר' אברהם גולדמן

סעד וצדקה

קופת סעד בשם „גמילת חסדים" היתה קיימת בדמביץ מלפני מלחמת העולם השניה. היוזם ליסודה היה ר' פנחס קוס והוא שהיה בין ראשי פעיליה מראשיתה. צורתה היתה כעין בנק והנהלתה דמוקרטית ועממית ביותר: שנים־עשר מנהלים־גבאים עם גוף מיעץ של עשרים וארבעה. נשיאה היה נפתלי אייזן, ר' חיים שלזינגר היה סגנו, ולהלן נמנו על המנהלים נתן גרינשפן, ברוך שנפס, לייבטשע ליבנהיימר, שמואל פישלר, אהרן דוד שולדנפריי, לייב סלומון, חנינה מאהלר, שמואל טויב, משה קרנר ואחרים. ברם פעולתו של מוסד מועיל זה, שהיו ברשותו כמה אלפים כתרים אוסטריים, נפסקה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ולא נתחדשה עד שנת 1925.

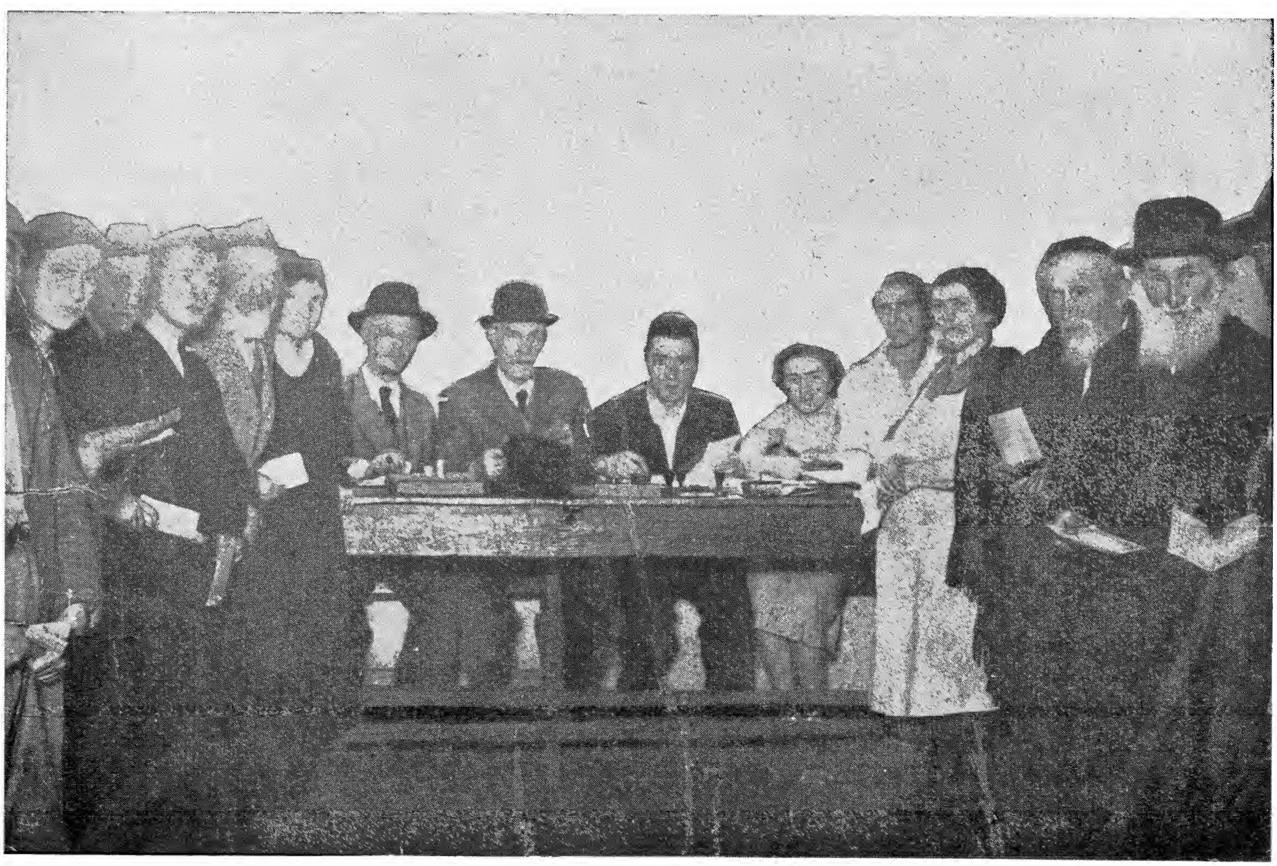
האפשרות לכך ניתנה ע"י אחד מבעלי הבתים בדמביץ שהעמיד לרשות החברה סך של אלף זהוב בעילום שמו, ועכשיו מותר לגלות, שהיה זה מ א י ר ש ו ו ר ץ, יהודי לא אמיד כלל ובעצמו מטופל במשפחה מרובת ילדים. מקור נוסף להלוואות של גמילת חסדים היה סך אלפיים זהובים שהילווה לה דניאל קרנר בנו של ר' שאול.

מיד נקראה אסיפה כללית של חברי האגודה ונבחרה הנהלת הקופה. נקבעו דמי־חבר, שבסיכומם הכניסו כ־150—160 זהוב לחודש. מכאן ואילך היתה „גמילת חסדים" בדמביץ מצורפת לברית־פיקוח של קופות גמילת חסדים שליד הג'וינט האמריקני, אשר הכניס מצדו כסכום שהכניסו כל השאר. ההלוואות ניתנו לנזקקים בסך 300 עד 500 זהוב בלי רבית ובפירעונות שבועיים מועטים.

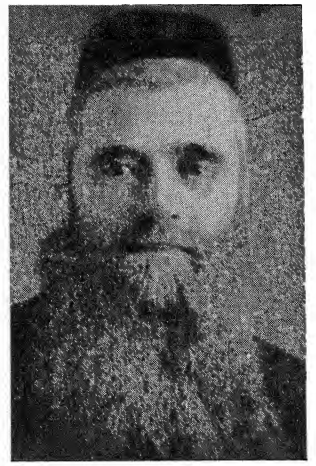
בשנת 1935 חלשה הקופה על הון עצמי של 20.000 זהוב, וכדי להגדיל את הכנסותיה ולאפשר הרחבת פעולותיה הקימה בסיוע ה„ג'וינט" בית־חרושת ללבנים שפעלו בו 30 מכונות תפירה. בית־החרושת העסיק בחורות דורשות עבודה בהנהלת מדריך מיוחד. מנהל־החשבונות היה יהושע שנפס, ואמנם הצליחה הקופה להרחיב בהכנסות אלה את ההלוואות שהעניקה.

בדרך אחרת התנהל מוסד האשראי האחר, שהיה מכונה „הבנק היהודי". בראשו עמדו, לפני מלחמת העולם הראשונה, הגביר ר' שאול קרנר, יחד עם יונה גשווינד ועם העו"ד פישלר — ר' שאול קרנר היה סוחר רשום בעל תנופה גדולה. הוא היה מקים בתים להשכרה, ובנין הדואר בדמביץ היה רכושו.

משרת־המנהל ב„בנק היהודי" היתה מכניסה סך 1200 גולדן (2400 כתר) לשנה. מה פלא, אם כן, שהמנהלים מנעו במשך

בישיבה של חברה „גמילות חסדים". — אויף אַ זיצונג פון „גמילות חסדים".

ר׳ ברוך שנעפס

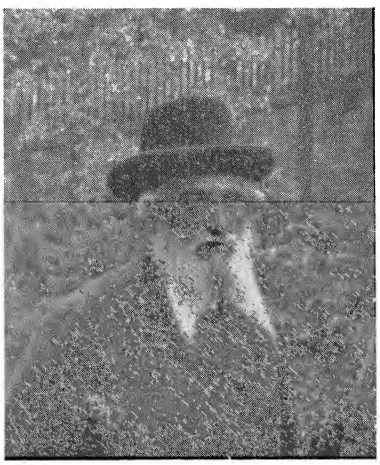
עשורות שנים בחירתו של זולתם למשרה זו. ברם, ר׳ שאול קרנר, הנדבן הגדול, היה מחזיר את המשכורת הנאה במתן צדקה, כל עוד היתה אשתו רוכטשע בחיים, וגם אחרי כן במידת־מה, היה מאכיל על שולחנו בשבתות ובימים טובים כעשרים־שלושים יהודים נצרכים, גם היה נוהג לספק לעניים מן החוץ הוצאות הדרך לעיר הגדולה הקרובה.

היו בדמביץ גם „בנקים" פרטיים של יהודים באיצטלא של חברות או קואופרטיבים, שבעצם לא היו אלא מסווה למלווים ברבית. המצב הכלכלי הירוד הלך והחמיר עם החמרת המדיניות האנטי־יהודית והיו פשיטות רגל והידרדרות אטית של של רבים. האנטישמיות, הכלכלית והמדינית, גברה, כאשר נוסדו בסביבות דמביץ מפעלי „המשולש התעשיתי". לפי תכניתה של הממשלה לא היתה בהן דריסת־הרגל ליהודים לא כפועלים ולא כספקים. — דמביץ עלתה, האוכלוסיה היהודית שבה הלכה ופיגרה, עד שפרצה מלחמת העולם השניה ועמה השואה שעלתה ביסודיותה על כל חלום רע שחזו רואי־שחורות.

עזרה לעניים וחולים

פושטי יד מבני העיר היו מועטים בדמביץ. מאחורי ככר השוק בדמביץ היה קיים בית הקדש של הקהילה ששימש מקום לינה לעניים שלא מבני העיר. לא היה זה מקום לינה מפואר. הוא היה רחוק רחוק מזה, אף על פי כן נתן מחסה לאנשים מחוסרי כל, פושטי יד מהסביבה הקרובה והרחוקה שרבו גם רבו. להקות להקות היו פושטי היד עוברים את העיר, מתפזרים בבתים וקובצים אל יד. הגיעו לעיר משפחות שלמות בעגלות עם כל מטלטליהן, לנים בבית הקברות, שוהים בעיירה ימים אחדים וממשיכים דרכם. לא פעם היו מסתכסכים עם תושבי העיר ולא פעם נגרמה אי נעימות כאשר פושטי היד תבעו את מנתם בצורה קולנית ובתקיפות. כדי לחסל את מכת החיזור על הפתחים של באי חוץ, עלה הרעיון לארגן חברה שתחלק מה שנקרא בשם „אָפּטרעט־געלט". כל תושב היה מכניס לקופה מדי שבוע בשבוע סכום מסוים, והנזקקים שבאו לעיר נאסר עליהם החיזור על הפתחים על מנת שיפנו לגבאי החברה ויקבלו סכום כסף מסויים. בעל משפחה היה מקבל תוספת משפחה. ואמנם פסקה מכת החוזרים על הפתחים, ושני הצדדים היו מרוצים. בין גבאי הצדקה יש לזכור את ר׳ ירוחם קלוגר, נחום לוסטגרטן, ברוך שנפס, הרש־ניסן אפל ומנדל רייך.

חברה זו התקיימה שנים רבות. בצידה פעלה גם „חברת מזונות" שמייסדה והרוח החיה שבה היה מאיר גליקל׳ס ומזכירה וולף פאוסט. הפרוטות שנאספו איפשרו אספקת תבשיל חם לכל נצרך ויצויין שחברות אלה פעלו בעיקר הודות להתמסרותם ומסירותם של בודדים. רק נמצא „המשוגע לדבר" לא חסרה גם הפרוטה לאותו צורך. נוסף לכך היו בעיר בתקופות שונות מכניסי אורחים ביד רחבה. זכור ר׳ שאול קרנר ואשתו רוכטשע, שבביתם מצא כל נצרך גם תבשיל חם, וגם מקום לינה. עשרות עוברי אורח חסרי כל, קרועים ובלויים היו מתאכסנים בביתם ובעלי הצדקה טרחו לסעדם, להלינם, אף מסרו לידם פרוטות לא מעטות לדרך. בשנים האחרונות

ר׳ שאול קערנער

בלט בין הנדיבים האלה ר׳ איצי קורנרייך, אדם פשוט שהפליא לעשות בהכנסת אורחים. כל שעה משעות היום עמדו על הכיריים שבביתו סירים עם תבשיל חם וכל הנכנס לביתו לעולם לא יצא רעב.

בעזרת חולים טיפלו בעיירה שתי חברות, אחת של גברים, השניה של נשים: „חברה לינת צדק" של גברים היתה. אירע שחולים כרוניים היו זקוקים לטיפול גם בשעות הלילה, לפעמים במשך חדשים, והנטל על בני המשפחות היה כבד מלעמוד בו. במקרה כזה היו בני־העיר, ביזמת החברה „לינת צדק", מתנדבים איש איש לפי תורו לשמור על החולה ולטפל בו. כאשר כלו בעלי־בתים מהרשימה והמחלה נמשכה, פנתה החברה גם אל בני הנוער והללו היו נענים אף הם.

ואילו אל „חברת לינה" השניה השתייכו נשים בלבד והיא שימשה לנשים בלבד. חברה זו לא הוצרכה לעולם לפנות אל בני הנוער — שכן תור הרשימות ללינה היה ארוך דיו. הנשים התנדבו ברצון לטיפול באשה חולה. כאן היה הטיפול גם בימים, כי אם חלתה האשה, היה מתפקידה של התורנית לטפל גם בחולה, גם בילדים. אם נבצר מאחת הרשומות למלא

הגב׳ בינה סלומן

אחר ההתחייבות, היתה שוכרת ממלאת מקום ומשלמת את שכר־טרחתה. בדרך זו היתה המצוה כפולה.

„חברת לינה״ היו לה כל הכלים הסניטריים הדרושים לחולה, גם בית־מרקחת קטן משלה, שתרופותיו נקנו מדמי החברות חודש חידש. מוסד זה, שהוקם ע״י האשה לאה יוסקיס, הקיף בתחילה נשים ספורות בלבד, אך משגילה יעילותו נמנו עליו 120 נשים מכל השכבות, בהנהלתה של פרל פאוסט ז״ל והמזכירה בינה סלומן ז״ל. ותצויין עוד מסירותן של רייזלה רייך (אשת ר׳ יחזקאל שוחט), ותיבדל לחיים רחל ריינר שת׳, ועוד.

גם בשעה שכבר נגזר על דמביץ הגיטו לא פסקה עבודה זו. והנשים העסקניות הגישו עזרה לכל על אף הקשיים העצומים בהשגת כל מצרך שהוא.

בית־היתומים והכנסת־כלה

בשנים 1927־28 נוסד בדמביץ במסירותה של רחה סאנדהויז (אשתו של הרופא ישראל סאנדהויז ובתו של ר׳ נתן גרינשפן) בית־יתומים יהודי, בפיקוח של אגודת עזרה

בית היתומים

רחה סאנדהויז

(אפוטרופסות) מיוחדת. יו״ר היתה רחה סאַנדהויז, המזכיר הכללי ברוך שנפס וחבר להם צבי הרש טאוב. המוסד היה מסונף למרכז בקראקא, שסיפק את מרבית ההוצאה בהקצבות חדשיות. מאחר שמספר היתומים לא היה גדול, טיפל המוסד גם בילדי עניים, שקיבלו ממנו תמיכה, ספרי לימוד וכו׳.

תחילה התנהלו פעולות המוסד בחדר שכור, בו הועסקו הילדים, אחרי לימודי בית הספר הכללי, בשעשועים ולימודים,

הגב׳ סוזי שדליסקר

גם קיבלו ארוחות־ערב. בשנת 1935, בערך, נקנה מגרש מאחורי בית־הקברות הנוצרי ונבנה בנין מיוחד של 8—10 חדרים, מהם חדרי־לימודים, מטבח וכו׳. רק ללינה היו הילדים חוזרים אל בתיהם. בזמני החופשות מלימודים היו נמצאים במוסד מבוקר עד ערב בהשגחת גננות ומדריכות, ששקדו על מתן עזרה להם בלימודי ביה״ס הפולני הכללי ובלימוד קרוא וכתוב ביידיש.

בשנים האחרונות היה בית־היתומים מטפל בקרוב ל־50 ילד. מסי החברים במקום הגיעו עד 200 זהוב לחודש, ולכך

גב' חנה שדליסקר

נוספו עוד הכנסות מנשפים, הצגות וכו'.

ל„הכנסת כלה" לא היה ארגון מיוחד בעיירה, אולם כל אימת שכלה או חתן עמדו להיכנס לחופה ולא היה בידיהם לצרכי החתונה, אפשר היה לראות נשים מכובדות עם מט־פחותיהן השחורות סובבות ברחובות העיר, עוברות מבית לבית ודואגות לכסף אשר יספיק לחלט של משי או לשטרימל בשביל החתן, או לשמלה בשביל הכלה ולכלי מיטה. זכורות דמויות הנשים הצדקניות כסוזי וחנה שדליסקר, סלצ'י קריגר, שרה'לה זומר, חיה'לה אולינק מהעיר „הישנה" וכן חיה שוס, בינה סלומון, חינקה גרינשפאן, פרלה פאוסט ואחרות, רבות וחשו־בות, ששמותיהן נעלמו מזכרוננו ואשר כל ימות השנה וכל שעה היו מוכנות לכתת את רגליהן למען כל נצרך וכל חולה. רבים היו מפעלי החסד, קטנים בהיקפם, נעדרי פאר, ועסקו בהם לאו דוקא גבירים, אולם חום נפש היה בהם, אהבת אדם בישראל ואהבת המצווה. לא דמעה אחת נמחתה בדרך זו מפניהם של מוכי גורל.

גב' פרל פאוסט

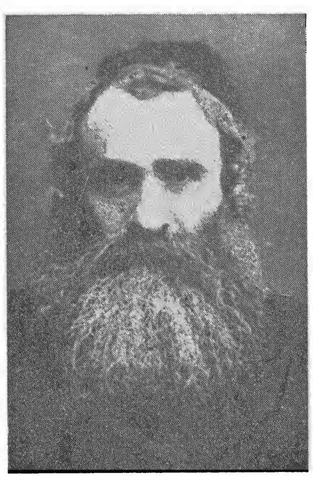
בחירות אחרונות לעיריה

המחנה החרדי, שהיווה תמיד את הרוב, נתפרד בשנים האחרונות, כאמור למעלה, לשלושה זרמים, הכל לפי יחסם אל הרב צבי אלימלך: א) מצדדי הרב, ב) מצדדי הרב מידלובה (כעין הד של המחלוקת שהיתה בימיו של ר' ראובן), וג) חסידיו של ר' נפתלצ'י, ששב בשנת 1934, אחרי ישיבה של שש עשרה שנה בארצות־הברית, ור' הרש טויב, — הוא שהעלה את ר' צבי אלימלך על כסא הרבנות, — ביקש לעשותו אב בית־דין, שלא בהסכמת הרב, ומכאן מחלוקת מחודשת.

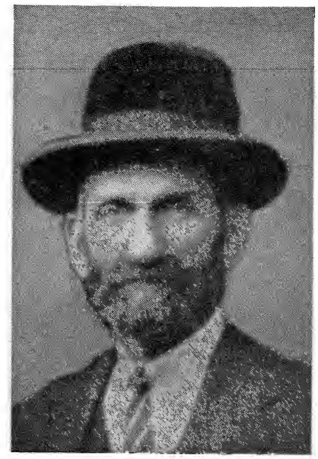
הריב גבר מאוד, עד שפעם אחת, בישיבה סוערת שנת־קיימה בלשכת „גמילות חסדים" שבבית־הכנסת הגדול, סטר לו הרצקה שוס לרב צבי אלימלך על לחיו והדבר הובא בפני ביה"ד המחוזי, שירד מטרנוב לדמביץ כדי לשמוע את הצדדים. עורכי־דין מטרנוב הובאו משני הצדדים, והסוטר נתחייב בששה חדשי מאסר בתנאי של התנהגות טובה למשך שלוש שנים.

כאשר נתקרבו הבחירות לעיריה, שנועדו לראשית שנת 1939, התאחדו הפלגים של הרב מידלובה ור' נפתלצ'י עם מחנה־הציונים, כיון שלא היו להם מועמדים מתאימים לצורך זה, והנחילו תבוסה ניצחת לרב, שהתערב בפועל ממש בענין הבחירות והקים רשימה משלו. שני הצדדים הציגו רשימות משלהם בשלושת אזורי הבחירה היהודיים, אך בשנים מהם נאלצו מועמדי הרב (ר' נפתלי אייזן ומשה רוזנברג) להתפטר בלחצה של דעת הקהל, כך שלא נשאר אלא ר' אברהמצ'י גולדמן ז"ל (שנפטר לפני שנים אחדות בארץ).

אף על פי כן היתה מלחמת הבחירות סוערת מאוד. ליום שלפני הבחירות הועיד הרב אסיפת תעמולה באולם העיריה,

ר' יעקב טויב, ראש חברה קדישא

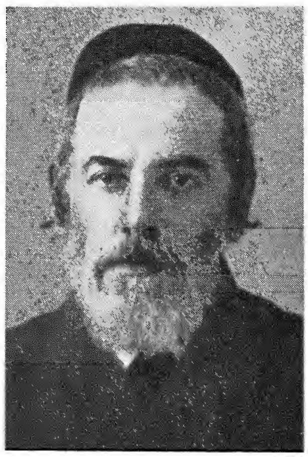
ר׳ אפרים טאַפעט

מאין בטחון שבמקום אחר יוכל לקיים את האסיפה. אבל הצד השני, שמרכזו היה ב„אגודת הסוחרים" (קויפמענישער פאַריין), החליט שלא לתת לאסיפה זו להתקיים ולשם כך למנוע מהרב יציאה מביתו במוצ״ש.

הביצוע הוטל על צעירים בני שמונה־עשרה. לאחר הבדלת השבת נכנסה קבוצה גדולה של צעירים אל בית־הרב והודיעה לו, שהאסיפה לא תתקיים ויציאתו מן הבית לא תאופשר עד שעה 11 בערב. דובר הקבוצה היה ראובן שדליסקר מ„השומר הדתי". אמר לו הרב: שקצים, גייטס אַרויס! (צאו, שקצים!), וראובן ענה מניה וביה: „בעסער צו זיין אַ שייגעץ פאַר יידן, איידער אַ רב פאַר גויים!" (מוטב שגץ בשביל יהודים מאשר רב בשביל גויים!). מסביב לבית הוצב משמר של שלושים צעירים ולאיש לא ניתן לצאת מן הבית. האסיפה לא נתקיימה.

דומה היה שמעשה־אלמות זה יעורר התנגדות עצומה בעיירה, שבית הרב זכה בה תמיד ליחס של דרך ארץ, אם לא של הערצה חסידית. ולא כן היה. בבחירות שלמחרת נבחרו כל שלושת מועמדי הציונים — ד״ר פנחס לופבן, שמעון גרינשפן (שני אלה פועלי ציון) ושמעיה וידרשפן. מועמדו של הרב, ר׳ אברהמצ׳י גולדמן, לא קיבל אלא 30 קול. זו היתה תשובתם של יהודי דמביץ על ההתקשרות עם מפלגת הממשלה האנטישמית (ב.ב.ב. — אוזון).

למשרת ראש העיר התחרו שני נוצרים — דרלאק מהמהתונים, והמורה בגימנסיה, פרופ׳ סטארון, שהיה ידוע בשנאת־ישראל. ואמנם זה נבחר לראש העיר. הוא השיג את מטרתו באיום על הנבחרים היהודים, שאם לא ייבחר, יביא להריסת ארובת העשן בטחנת־הקמח של נתן גרינשפאן ולחיסול הטחנה

ר׳ לייזר אולינג

כולה. היהודים נכנעו. וסטארון לכשנבחר נהג בדיוק להיפך מכל ההבטחות שהבטיח באם הנבחרים היהודים יצביעו לטובתו.

כחודש לפני פרוץ המלחמה התחיל סטארון להציק ליהודים בכל הזדמנות. כשניתן צו להכין חפירות התגוננות מפני מטוסים, בוצעה העבודה, לפי סידוריו, בעיקר ע״י היהודים. וכשנכנסו הנאצים לעיירה היה אחד ממעשיו הראשונים להרוס את הארובה ולחסל את טחנת הקמח, בניגוד להבטחתו.

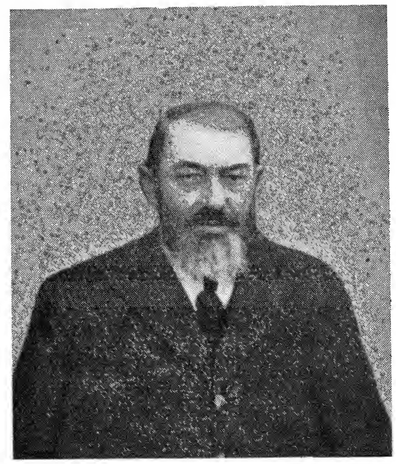
רחוב בעיר הישנה

הועד הציוני המקומי בשנות העשרים
דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט אין די צוואַנציקער יאָרן

ד מ ו י ו ת (II)

בענדעט פעט

בענדעט פעט איז אָן אַ שום ספק געווען איינע פון די אינטערעסאַנסטע און פּאָפּולערסטע פיגורן אין דעמביץ. אין משך פון העכער דרייסיק יאָר איז ער געווען אַקטיוו מיט אַן אומבאַשרייבלעכער מסירות נפש אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. יאָרנלאַנג געווען דער פּאָרזיצער פונעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט, און דערביי קיינמאָל נישט געזוכט פאַר זיך קיין שום אויסערלעכן כבוד. דערפאַר אָבער האָט ער נישט דורכגעלאָזט קיין שום געלעגנהייט צו קענען אונטערשטעלן אַ פּלייצע.

נישט קיין רעדנער און אַליין נישט קיין הויך־געבילדעטער מענטש, איז ער געווען איינער פון די איבערגעגעבנסטע קולטור־טוער און איפּטוער אין שטעטל. די העברעאישע שול האָט קודם כל זיין איבערגעבנקייט געהאַט צו פאַרדאַנקען איר עקזיסטענץ און אַנטוויקלונג. אָבער דאָס איז נאָר איין זייט פון זיין טעטיקייט אויף דעם געביט.

אפשר אַ סך וויכטיקער איז געווען זיין פאַרדינסט אין דער פאַרשפּרייטונג פון דער יידישער און ציוניסטישער פּרעסע אין דעמביץ, און דערנאָך אויך פון יידישן און העברעאישן בוך. ס׳וואָלט זיך געדאַכט — ס׳איז אַן ענין פון פּרנסה. דער אמת איז אָבער געווען אַ סך טיפער: ער האָט זיך גענומען צו צייטונגס־אַגענטור און בוכהאַנדל, ווייל ער האָט געהאַט די אינעווייניקסטע נטיה צו פאַרשפּרייטן ציוניזם און וועלטלעכע קולטור — צוויי זאַכן וואָס זענען אין שטעטל געווען ענג געבונדן צווישן זיך. ווען ער האָט אָנגעהויבן באַשטעלן צו עטלעכע עקזעמפּלאַרן פונעם לעמבערגער „טאָגבלאַט", פון קראָקעווער „יוד", פונעם „יידישן אַרבייטער", פון „ווסכוד" א.אַ. איז דאָס גאָר קיין פּרנסה נישט געווען, אַזוי ווינציק האָט זיך דאָס פאַרקויפט. ווען ער וואָלט מער אַכט געלייגט אויף דעם קליינעם האָטעל וואָס ער האָט געהאַט, וואָלט ער דעמאָלט געמאַכט בעסערע געשעפטן. אים איז אָבער וויכטיקער געווען ווי דער האָטעל דאָס וואָס יונגעלייט קומען אַריין צו אים און מ׳קאָן עפּעס טאָן פאַר ציוניזם, פאַר דער פאָרטגעשריטענער יוגנט. נאָר פאַמעלעך, צוזאַמען מיט דער באַוועגונג איז דאָס געשעפט געוואַקסן. ער איז געוואָרן ד ע ר צייטונגס־פאַרשפּרייטער אין דעמביץ, פאַר יידן און פאַר גויים אינאיינעם, און אויך זיין בוכהאַנדלונג איז געוואָרן אַ מוסטער־געשעפט. אמת אויך דעמאָלט איז זיין עיקר טראַכטן געווען נישט אין געשעפט — דאָס האָט ער איבערגעלאָזן פאַר זיין פרוי, הנה׳לע — נאָר אין ציוניסטישער טעטיקייט. און דאָס האָבן אַלע אין דעמביץ זייער געשעצט.

אַ מענטש מיט דער אויסערגעוויינלעכער דינאַמיק ווי בענדעט פעט, ווען ער באַקומט סיסטעמאַטישע בילדונג און נישט אין אַ קליינשטעטלדיקן מיליע, וואָלט אוודאי געקאָנט אויפטאָן אַ סך מער. אין דעמביץ האָט דאָס געמוזט נעמען אַ סך מער צייט.

יאָ, בענדעט פעט איז געווען אַן עקשן. יונגערהייט, ווען ער האָט געעפנט זיין האָטעל, האָט ער געמאַכט אַן ערפינדונג: אַ זייגער וואָס זאָל וועקן די געסט, יעדן באַזונדער צו דער צייט וואָס ער האָט באַשטימט, און דער האָטעל־באַזיצער זאָל נישט דאַרפן זיך באַמיען אין דער נאַכט אים צו וועקן. דאָס איז געווען אַ פּראָדוקט פון קליינשטעטלדיקער האָטעל־דערפאַרונג. די ערפינדונג האָט בענדעט פעט געלאָזט פּאַטענטירן אין ווין פאַר דער גאַנצער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע, און אפשר נאָך אין אַנדערע לענדער — און יאָרנלאַנג האָט ער פון זיך אַראָפּגעצאָלט די הויט, וואַרטנדיק אַז דער פּאַטענט וועט זיך דורכשלאָגן. אָבער קיינער האָט זיך נישט געמאָלדן, קיינער אין דער וועלט האָט דעם פּאַטענט נישט געדאַרפט. האָבן די חברים און אַפילו די נאָענטסטע אין דעמביץ געזונגען וועגן אים אַ לידל מיט אַ ספּעציעלן ניגון, וואָס איז געווען באַקאַנט אין גאַנץ דעמביץ:

בענדעט פעט מיט דעם זייגער / האָט אַ פּנים ווי אַ פּגר...

אָבער דאָס האָט קיינמאָל נישט געשטערט, מען זאָל זיך באַציִען מיטן גרעסטן דרך־ארץ צו זיין גרויסן תמימותדיקן אידעאַליזם און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

ער איז געווען אַן אייביקער קעמפער פאַר קולטור, פאַר דעמאָקראַטישערע פאָרמען אין יידישן לעבן, און פול דאַנקבאַרקייט און ליבע איז ער געווען צו יעדן מענטש פון בילדונג און וויסן, וואָס האָט זיך באַוויזן אין שטאָט און עפּעס געטאָן. און ווער רעדט שוין אויב ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן ציוניזם.

כבוד זיין אָנדענק!

ר. ב״ד. ל.

ד"ר פנחס לופבן

פנחס וולף לופבן, כאחיו הגדול יצחק, גיסי היה ולא הייתי נוטל על עצמי לתאר דמותו הנעלה, אילו נמצא עתה בקרבנו בקי ממני בפרשה זו, שלא ייתכן בלעדיה ספר זכרון לקהילת דמביץ — עיר מולדתו ושדה פעולתו במשך שלושים שנה. אשתדל איפוא אנוכי להעלות על הנייר קווים אחדים מדמותו.

פנחס לופבן נולד לאביו ר' אליקים גצל בשנת 1892. כיצחק אחיו למד בילדותו תלמוד ופוסקים מפי אבי אביו ר' יהודה לייב הדיין, שביקש לחנך נכדיו לתורה בלבד, ולפחות בשלושת הצעירים לא עמד לו רצונו כנגד רוח־הזמן.

בהשפעתו של יצחק ז"ל עוד לפני עליתו לארץ התמכר פנחס, השקדן ובעל תפיסה מהירה, ללימודי הגימנסיה כתלמיד־חוץ וקיבל את תעודת הבגרות לאחר לימוד של ארבע שנים. אבל עוד לפני כן נתחבר אל פועלי־ציון שבעיירה והשתתף בפעולת התרבות הפנימית של הסניף המקומי. לא עבר זמן רב ופנחס לופבן, עודנו תלמיד משפטים צעיר של האוניברסיטה בקרקא, התחיל להופיע כאחד ממנהיגי פועלי־ציון במקום, יחד עם נפתלי שניאור, מנדל וילנר, רוחמה ושמעון גרינשפן. כבר בשנת 1912 הופיע בלהטו המיוחד ובחריפות מיוחדת בתעמולת הבחירות לפרלמנט האוסטרי לטובת המועמד הציוני ד"ר סירופ. והיתה חשיבות כלשהי לכך, שעם הנואמים הציונים, שרובם לא ידעו עדיין לדבר כראוי בלשון העם ורחוקים היו מדבר תורה, הופיע גם הוא, נכדם של יראים ושלמים, ודיבורו חריף ומפולפל וספוג רוחה של תרבות ישראל סבא ולוחם להכרה לאומית, לדמוקרטיה והשכלה.

אמנם כל הפעילות הזאת, כלפי פנים וכלפי חוץ, הופסקה משפרצה מלחמת העולם הראשונה ויהודי דמביץ גלו עד מהרה ממקומם ורק לאט לאט, החל משנת 1916, התחילו להתלקט מחדש ולחדש את אורח חייהם הקודם. עד שבתום המלחמה והתפוררות המונרכיה ההבסבורגית נפתח שוב השער לפעולותם של הכוחות הציבוריים שנתבגרו בינתיים, ופנחס לופבן ראש וראשון ביניהם. ברם בימי המלחמה חלה תמורה ניכרת בציבור היהודי בעיירה. השליטים הקודמים, ראשי־הקהל והחסידים, גילו אזלת יד גמורה לנוכח תפקידי השיקום של העיירה החרבה, וביחוד נבוכו מפני התפקיד החדש של שמירה על בטחון החיים, שבאו לכלל סכנה של ממש עם התגברות הלאומנות הפולנית במדינה המחודשת. מאותה שעה היה ד"ר פנחס לופבן, בראשית פעולתו כעורך דין מתאמן, מראשי המעוררים בכל מעשה ארגון של הציבור היהודי בדמביץ, תמיד כבא־כוח של פועלי־ציון, שכם אל שכם עם שמעון גרינשפאן הצעיר ממנו, ועם זאת מוכר ע"י כל הזרמים הציונים בעיירה. ידם היתה בהקמת הסניף של „המועצה היהודית הלאומית" במערב־גליציה, וכן בארגון הסיוע לנצרכים מטעם הג'וינט בדמביץ, מבלי להזניח את הפעולה המפלגתית והתרבותית, ואחר־כך בכל הפרשה הארוכה של המאמצים לחידוש הקהילה וכיבוש מקום ראוי בעיריה.

פנחס לופבן היה מראשי דובריה ולוחמיה של המגמה החדשה, ואמנם הצליח בהנהגתו והשפעתו להבטיח לפועלי־ציון בדמביץ, כיו"ר שלהם משנת 1920 עד תקופת השואה, מקום בראש בפוליטיקה המוניציפלית, וכן בקהילה, מבלי שהיה מאחוריהם בסיס חברתי מיוחד.

יחד עם שמעיה וידרשפאן, מנהיגם של ציוני דמביץ, נרתם פנחס לופבן וחבריו ליוזמה ציבורית מוצלחת לשם חידוש הקהילה: שלטונות החבל שבקרקא מינו את מר שמעיה וידרשפאן כיושב־ראש זמני של הקהילה, וכאשר התקיימו הבחירות, כעבור שנים אחדות, והרשימה הציונית המאוחדת קיבלה רוב קולות זאת הפעם הראשונה, נבחרו לוועד הקהילה ד"ר פנחס לופבן ושמעון גרינשפן. והוא, פנחס, מילא את תפקידו באחריות ובאומץ לב, שהיה חידוש בקהילת דמביץ. כאשר הגיע לעריכת תקציב הקהילה, הכניס לתוכו סעיף חדש, שקומם כנגדו את כל המחנה האנטיציוני — הקצבה, אמנם קטנה, לקרן־היסוד. וכשהתקוממו על כך באי־כוח החסידים בוועד הקהילה והיו בין הנבחרים כאלה שאמרו לוותר להם למען השלום — העמיד פנחס לופבן את הצעתו להצבעה כ„שאלת אימון", והסעיף נתקבל.

פנחס לופבן חונן בזכרון יוצא מן הכלל והד רב היה למקרה אחד, שבו נתגלה זכרון זה להפליא. בשעה ששימש כראש־הקהילה פרצה שביתת שוחטים בדרישה, שהקצבים יוסיפו להם על המשכורת החודשית מוועד הקהילה שני קילוגרם בשר מכל בהמה שישחטו. מאחר שהקצבים טענו כי אין הדבר לאל־ידם, כיוון שכל בהמה שנמצאה טריפה נמכרת בחצי המחיר לאוכלוסיה הנוצרית, קם אחד מחברי ועד הקהילה והציע פשרה: שאמנם יתנו הקצבים שני קילוגרם בשר לשוחטים מכל בהמה שחוטה שתימצא כשרה, ולא כן אם תימצא הבהמה טריפה. על כך ענה פנחס לופבן בו במקום: כעורך דין המרוחק קצת מתחום זה, תמהני על פלוני, שדווקא הוא מציע כזאת. והרי בשולחן ערוך, יורה דעה הלכות שחיטה, בסעיף פלוני, נאמר בפירוש שאסור להבדיל בין בהמה כשרה וטריפה בנוגע להוספה כלשהי בשביל השוחט, שמא דבר זה יביאו להתרת איסור, כדי לזכות בהוספה... הדבר היה לשיחה בפי כול.

אף על פי שהיה טרוד הרבה כעורך־דין לא חסך זמנו משום ענין ציבורי וציוני. שום פעולה פוליטית או תרבותית במקום לא נעשתה בלי השתתפותו או לפחות ידיעתו. שליחי הקרנות הציוניות המרכזיות ידעו רק שתי כתובות בדמביץ — של

ד״ר פנחס לופבן ושמעיה ווידרשפן. הם היו המתרימים והם גם המארגנים. כל השנים היה עומד בראשה של ספרית פועלי־ציון העשירה למדי ודואג להתפתחותה, גם שימש כבמאי בסקציה הדרמתית שע״י ועדת התרבות של המפלגה.

עם זאת היתה דלתו פתוחה לכל נצרך, בין לגמילות־חסד, בין להדרכה משפטית שלא בשכר. אנשים מדלת העם מצאו תמיד אוזן קשבת במשרדו.

כתלמיד חכם ואינטלקטואל נתמזגו בו רוח של אהלי־שם ויפיותו של יפת להרמוניה בלא סתירה, וכך זכה ליהנות מאמונם של יהודי דמביץ כולם.

עם ראשית הכיבוש ע״י הנאצים עזב את דמביץ, עבר לתחום הכיבוש הסוביטי, נתגלגל עם רבים מהמון בית ישראל לפינה נידחת בעמקי רוסיה והשתדל להגיע לארץ. יצחק, אחיו הגדול, עשה כל האפשר כדי להביאו לכאן, אך בשעה שדומה היה כי הנה באה, כבר נמצאה האפשרות — תקפתו מחלה אנושה ואיש־הפעלים הבלתי נלאה עצם עיניו לנצח ואת הארץ לא ראה.

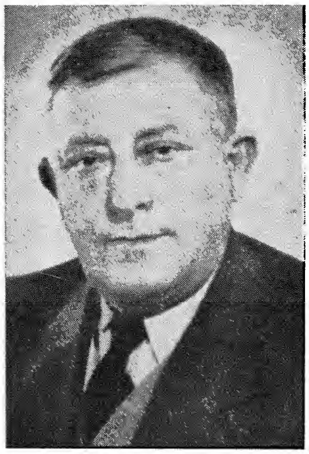
כבוד לזכרו.

יצחק פרימן

ד״ר פנחס לופבן ואחיו ישראל

צבי וולף

ווען צבי וואָלף איז געשטאָרבן אין יאר 1956 אין חיפה, אין עלטער פון 61 יאר, איז ער געווען אן א גוזמא, איינער פון די פאפולערסטע מענטשן פון דער צווייטער עליה, אלס איינער פון די וואס האבן געהאָלפן פארלייגן דעם יסוד פאר דעם איצטיקן בליענדיקן ישוב אין עמק יזרעאל.

45 יאר האט ער געלעבט אין געארבעט אין לאנד און על פי רוב אויף די געפערלעכסטע פאָזיציעס. ווען ער האָט עולה געווען פון דעמביץ קיין ארץ־ישראל, אין יאָר 1911, אַלס איינער פון די ערשטע עולים האָט דער יונגער בחור שוין געהאַט הינטער זיך עטלעכע יאָר פון אינטענסיווער פאַרטיי־אישער און קולטורעלער טעטיקייט אַלס איינער פון די ערשטע פועלי־ציון, און די ארגאניזאציע האט אים דעמאלט איינ־געאָרדנט אַ שיינעם באַנקעט, אויף וועלכן ס׳האָבן גערעדט נפתלי שניייער, מענדל ווילנער און רוחמה גרינשפאן. אנקו־מענדיק אין לאנד האט ער זיך אנגעשלאסן אין דעם השומר, און פון דעמאָלט אָן זענען די ענינים פון יידישער שמירה און הגנה אַלעמאָל געווען אין צענטער פון זיין אינטערעס. זינט דער גרינדונג פון די ערשטער יידישע ישובים אין עמק, איז ער געווען דער מוכטאר פון בית־אלפא און תל־יוסף, וואס דאס מיינט, דער פאראנטווארטלעכער פאר דער זיכערהייט פון די דאזיקע ישובים. גלייכצייטיק איז ער געווען דער שליח פון קרן קיימת, און באזונדער פון חנקין ז״ל, פאר באדן־ענ־ינים, וועלכע זענען צייטנווייז געווען אויסערסט פאַרוויקלט. און די דאזיקע ארבעט פאר קרן־קיימת האט ער געפירט ביז אין די לעצטע יאָרן, מיט פאָרזיכט און טאַקט, וואָס האָט אים געזיכערט פריינטשאַפט און כבוד צווישן אַלע אַראַבישע קרייזן מיט וועלכע ער איז געקומען אין נאענטן קאנטאקט.

אין זיין לוויה האָט זיך באַטייליקט אַ גרויסער עולם, פארטרעטער פון דער שטאט חיפה, אנגשטעלטע פון קרן־קיימת, חברים פון השומר און אראבער פון די סביבה.

כבוד איין אָנדענק!

ר. ב.

שמעיה וידרשפאן

בחדר נאה שהעיד על אמידות בעליו התהלך גבר לא צעיר ושינן לעצמו בלי הרף: „ołówek, עפרון, ołówek, עפרון ołówek”, בהבעת פנים שהעידה, כי לא בנקל חודרות המלים ונאחזות במוחו.

בעקשנות של ילד חזר וחזר על המלה הסרבנית עד שהצליח לקבוע לה מקום בזכרונו, ואז קרנו פניו. הוא היה מאושר.

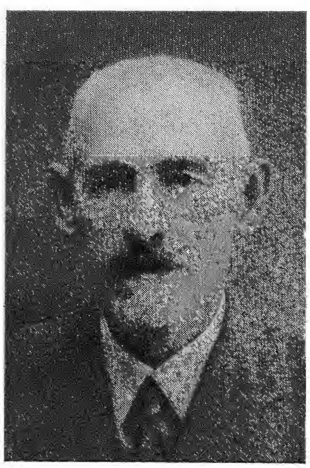
היה זה שמעיה וידרשפן, שעמד לבקר בארץ־ישראל והתכונן לנסיעה זו במרץ ובהתלהבות. מעטים היו האנשים בני גילו של שמעיה, שהתמסרו ללא גבול וחשבון לתנועה הציונית כפי שעשה הוא. מעולם לא חסרנו אנשים מסורים ומוכנים לקבל תפקיד בשם התנועה, אבל מועטים היו כאלה שיכולת לפנות אליהם בכל שעות היום, ואף בלילה, בשביל לרתום אותם למפעל חדש או לרעיון חדש.

תמימות היתה באיש. תמימות שלא התחשבה גם במעמדו בציבור, גם בגילו ואף בכללים מקובלים. לא אחת יכולת לראותו יושב ודן בבעיות פעוטות באותה רצינות כעל ענינים חשובים ולשוחח עם בני נוער כשוחח עם בעלי בתים מכובדים. לגביו לא היה הבדל בין תפקיד גדול לקטן. כל תפקיד קיבל על עצמו ברצון וקיימו כדבר המובן מאליו. במשך שנים היה יושב ראש הועד הציוני המקומי. במשך שנים היה הפטרון של תנועת הנוער הציוני, במשך שנים השתתף בכל מפעל, בכל אסיפה למען קרנות לאומיות, למען האוניברסיטה העב־רית, למען מושבות קיץ, למען קיבוצי הכשרה, למען ביה״ס העברי, וכל זה בנוסף לפעילותו הציבורית בקהילה, בעיריה ובמוסדות כלכליים. היה דרוש שליח לועידות התנועה, היה נוסע שמעיה. היה דרוש בא־כוח התנועה בבחירות לסיים, היה זה תמיד שמעיה. מעולם לא חסך לא מזמנו ולא מכספו. הוא לא היה נואם, לא היה אידיאולוג, ובכל זאת עורר בכל מקום יחס של כבוד. וקודם כל גרמה לכך הכנות שבאדם. כי בו באופן שחזר ושינן את המלים העבריות, למד בעיות, ובאותה כנות הביע דעות. פשטותו הנעימה היא שקירבה אליו אנשים. רחוק היה מקיצוניות קנאית. בתוך קלחת ההתחרות בין המפ־לגות היה מקיים את תפקידו של מחפש פשרות, המשכין שלום בריב הבין־מפלגתי, בפעוט כבגדול.

עד יום מותו שימש הוא הכתובת העיקרית של התנועה הציונית בעיירה. בחזרו מביקורו בארץ, סיפר לנו נסים ונפלאות ממראה עיניו. ושוב היתה זו תמימות ילדותית והת־להבות העוברת כל גבול, התלהבות שלא נתנה להתעמק בבעיות הארץ, לראות גם את הצללים. בסיפוריו היה הכל יפה, הכל טוב. בתארו את הגליל, בתארו את הקיבוצים, ראית שהיה מאושר על שזכה לראות כל אלה במו עיניו.

סופר לנו אחר כך, כי שמעיה התכונן לעלות, ואמנם כבר עשה הכנות לכך, אולם המות הקדימו. הידיעה על מותו הגיעה אלינו כשאנו — אלה שהוא הלהיבם, נמצאים וחיים בארץ, וגרמה הידיעה לאבל אמיתי. כתבו לנו, שהאבל בעיירה היה גדול ועמוק. ומובן הדבר. שכן הכל העריכו אותו ורבים אהבוהו. אמנם, ראוי האיש ששמו יהא זכור לכל אלה, שיקרה להם תרומת יהדות דמביץ למען המפעל הציוני.

בנציון וידרשפאן

בנציון וידרשפן ז״ל נחרת בזכרוני מזה עשרות שנים כאחד האישים המצויינים ביותר בדמביץ. לא הקלויז ולא בית המדרש כור מחצבתו. איש העם והעמל היה, ומה גדולה היתה אהבתו לעמו, ללשונו ועתידו. כעסקן ציבורי לא חסך לעולם מאונו והונו, מזמנו ומרצו לטובת הכלל. הוא היה ממיסדי בית־הספר העברי בעיר ומראשי הדואגים לקיומו. וכמה כוחות השקיע ברכישת בית למוסד, במיעוט משווע כזה של אמצעים כספיים. ואמנם בעזרת כמה עקשנים כמוהו, כגון בנדט פט, מאיר שטיגליץ, שמעיה וידרשפן, יוחנן זומר, משה קרנר, ראובן זומר ויבדל לחיים פישל וקסלר, וכן דניאל קרנר ז״ל ויודל גרינשפן (בר־נתן) ייבדל לחיים, שנענו לא פעם לקריאת הועד ותרמו סכומים ניכרים למטרה זו. הבית נקנה ושימש

לא לבית־הספר בלבד אלא לכל פעולת תרבות במקום, קן לנוער בלי הבדל זרמים ומרכז לחלוציות בכל הגילים.

בנין בית־הספר היה ידוע לכל תושבי העיר והסביבה, יהודים ולא יהודים, ואף למושל המחוז, שונא־ישראל שהתנכל לא פעם לסגור את ביה״ס העברי בכוח המשטרה.

המוסד, שאמנם לא היה בית ספר מלא, עמד על הגובה הדרוש ורבים מחניכיו חיים ופעילים אתנו בארץ ועמם מבין מחנכיו ומוריו המורה וינברג, הסופר פנחס לנדר וחנה גרין.

שנים רבות היה בנציון וידרשפן גם גבאי של בית הכ־נסת הגדיל בדמביץ, שמרבית המתפללים בו כבר היו יהודים בלי שטריימלך, בעלי מלאכה ומקרב המקצועות החפשיים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשחזרו אנשי דמביץ מהפליטה לעירם, מצאו את בית הכנסת חרב בדומה לשאר הבתים. לפולשים הרוסים שימש בית הכנסת אורוות־סוסים. החלונות הוצאו, התיבה, הספסלים וארון הקודש נשרפו. אולם וידרשפן לא נח עד שהחזיר את בית הכנסת לישנו עם שיפורים ניכרים, וחלק לא מועט למטרה זו נתן מכספו. בשמחה ובחרדה היה ממלא את תפקיד הגבאי בחגים ובמועדים. מי שראהו בתפקידו לפני תפילת כל נדרי יחד עם עוזריו, השמש ישראל איינבינדר והחזן ראובן, בנו של ר׳ משה החזן, עטופי טליתות וקיטלין, או בזמן חלוקת עליות בחגים והקפות בשמחת תורה, בזהירותם הגדולה שלא לפגוע חלילה ברגשי־כבוד ואמביציות של מתפללים, קבועים ולא קבועים, לא ישכח זאת לעולם.

ברם, הוא ידע גם להיות תקיף בתפקידו זה. בשנת 1924 מצאה קבוצת קנאים מ„שלומי אמוני ישראל״ פסול בחזן של אותה שעה (כעת חזן באחת ממושבות הדרום), שבנשף ציוני אחד שר במקהלה שהשתתפו בה גם בנות, ואף ניסו לסלקו מבית הכנסת בכוח הזרוע. אולם וידרשפן לא נרתע והחזן נשאר במקומו. הוא נתבע לדין דיסציפלינרי ע״י הרב דמתא, אבל עמד בתקיפות על שלו וניצח.

כחבר במועצת העיריה לא מועט היה חלקו במלחמה נגד האנטישמיות הגלויה, שפשטה אז בגליציה בכלל ובדמביץ בפרט. עם זאת ידע לרכוש ידידים יהודים לטובת הציבור, כיוון שלבני משפחת וידרשפן הציונית היה חלק בהתפתחותה של דמביץ, כיון שבנעוריהם הקימו הרבה בתים של יהודים ושל לא יהודים במו ידיהם, ואחר־כך בתור קבלנים ומתכננים.

בנציון וידרשפן הרגיש כל ימיו, ובפרט לפני השואה, כי האסון מתקרב והולך, שאף לעלות לארץ, התחיל בהכנות מעשיות לכך, אבל לא זכה. בלית ברירה הסתפק בכך ששתים מבנותיו, הבכירה והצעירה, עלו והגשימו חלומותיו.

את ילדיו חינך ברוח יהודית וציונית ולחלק מהם נתן גם השכלה גבוהה. אחד מחתניו בארץ היה צבי וולף, יליד דמביץ, איש העליה השניה, מהשומרים הראשונים בארץ ואיש גאולת הקרקע. בנציון וידרשפן לא הצליח להימלט מצפרני החיה הנאצית ונהרג יחד עם חבר נעוריו יוחנן זומר ז״ל בגיטו בוכניה לאחר שאפסו כוחותיהם בעבודות קשות.

א. הבר

שמעון גרינשפן

בתקופה שבין שתי מלחמות־עולם נתבלטו בין כל העוס־קים בצרכי־ציבור בדמביץ ביחוד שלושה, והם — ד״ר פנחס לופבן, שמעיה וידרשפן והצעיר בשלושה: שמעון גרינשפן.

שמעון — בנם של נתן גרינשפן, מ„בעלי־הבתים״ המיוח־סים, המכובדים והעשירים ביותר בעיירה, ושל דבורצ׳ה, בת ר׳ מנדל מאהלר, — נולד בשנת 1894 ונתחנך על ברכי התורה וההשכלה. הוא נמנה על חוג האינטליגנטים יוצאי ה„חדר״ ובית־המדרש שהגיעו לתרבות אירופית. מחונן בכשרונות מרובים ומגוונים, חלם מימי נעוריו על השכלה גבוהה ועל היכלי מדע. כרבים מבני דורו רכש השכלה כללית כ„אכסטרן״, אולם לימודיו הפורמליים לא עלו יפה. מכשולים וחת־חתים לרוב נערמו על דרך השתלמותו. בינתיים נעשה המקום צר לו והוא עמל בלי הרף — כחבוש בבית האסורים — להתיר עצמו מבית אבא ומהעיירה — ולא יכול...

בשנת 1912 הוא חומק מהבית, ופניו מועדות לארץ־ישראל, ואליה לא הגיע... לאחר שנים הוא מנסה שוב את מזלו, עוזב את העיירה, שוהה זמן־מה בחוץ־לארץ, מתדפק על בתי אולפנה הגבוהים, וחוזר על עקבותיו כלעומת שבא. וכך, „אחד אחד ובאין רואה, ככוכבים לפנות שחר, כבו שפוני מאווייו ויכלו ביגון דומם״...

הרבה מים זרמו מאז בנהר „ויסלוקה״... כבר האיש בגיל העמידה ולמעמד נכבד בעיירה הגיע... ואף־על־פי־כן — בשיחה אינטימית אתו — נדמה לך, כי עדיין עורג הוא לשי־נויים יסודיים בחייו; עדיין מחזיק הוא בבלוריתו הנאה ומנסה בעצמו למשות את עצמו מן העיירה, מתוך ה...ביצה. כאילו „עוד אחרון (ממאווייו) כמוס עמו והוא נהמת כל הייו״... אוזן מלים תבחן — תאזין ללחן האינטימי שבדבריו והרושם הוא, שכל מעשיותו ופעלתנותו בחייו הפרטיים, במסחר ובתעשייה, וכל עסקנותו הציבורית — והוא עסק ופעל רבות בשטחים האלה — אינן אלא תחליף למשהו שלא בא, מעין מפלט מחלומות שנתבדו, מאוויים שכבו...

כאמור, עשה רבות בשטחי חיים שונים. פוליטכניון וא־קאדמיה למסחר לא הסמיכוהו, לדיפלומה ותואר לא הגיע,

אבל מתוך לימוד אוטודידקטי וקריאה בספרים השיג ידיעה אמיתית ועמוקה ביותר בשטחי מדע קרובים ללבו, וידי־עותיו אלה ידע לתרגם לשפת המעשים. (את כשרון־המעשה ירש ללא ספק מאביו נת'לה, שניחן בריאליזם מפוכח וביזמה, שנדירה היתה אצל יהודי עיירות קטנות שבגליציה. עשרות שנים לפני מלחמת העולם הראשונה ייסד נתן גרינשפן בית חרושת גדול בעיירה והוא היה הראשון בעיירה שהתקין חשמל למאור בדירתו ומים חמים זרמו לחדר האמבטיה שלו...). כך נעשה שמעון „מהנדס־תעשיה" מלידה... הוא הרחיב ושיכלל את מפעל אביו והוסיף אל בית־החרושת למרי־צות, עגלות וכיו"ב, טחנת קמח חדישה ששירתה את כל הנפה. הוא ניהל בעצמו את פנקסנותו, שהיתה „כפולה" ו„משולשת"... ואלמלא הכורת היה בודאי מוסיף נדבכים למפעל.

וכשם שידיו רב לו בעשייה פרטית, כך עזר לצרה היה בפעילותו הציבורית. התכונות שבהן ניחן — השכלה רחבה ומעשיות, עמידה על עקרונות ונועם הליכות, חן ויושר אישי ורגש חב ועמוק — קרבוהו אל יודעיו והע־מידוהו בשורה הראשונה של עסקני העיירה, יחד עם פנחס לופבן ואחרים.

עם היותו איש מפלגה — ממנהיגי „פועלי־ציון" — ידע לבכר את ענייני כלל ישראל על אינטרס כיתתי צר. אהבת ישראל היתה הקו המנחה בעסקנותו הציבורית. אהבה זו נתגלתה בכל תפארתה במערכות הקשות והמרות שניהל בישיבות מועצת העיריה, במאבק עקשני ועקיב לזכו־יותיהם של יהודי העיירה. עברה חלפה ללא שוב אותה שלווה האבסבורגית, שהיתה נחלתם של אבות־העיירה היהודיים. ימים חדשים באו... קמו לעיירה אבות־עיר חדשים, נכרים ממרחק באו... כל צורר־ישראל נעשה ראש... שאלות חיים רציניות העיבו את שמי הקהילה ונדרשה עמידה בפרץ להשיב מלחמה שערה... ושמעון גרינשפן — יחד עם פנחס לופבן — השיב מלחמה. והיה עושה זאת בקומה זקופה, בהכרה סוציא־לית ובגאווה לאומית.

כך כשליח־ציבור וכך כשליח־יחיד... מי יספור את כל נסיעותיו והתייצבויותיו, לטובת יחידים, לפני אנשי שררה ותקיפי־שלטון (ה„סטארוסטה" — מושל המחוז, וה„ווֹ־יאֶוודה" שליט החבל, ה„פּאָליציי־ספעקטאָר" וה„שטייערן־ספעקטאָר"...)? ומי ימנ האת מספר ה„בקשות", שכתב למענם לפקידות העיר והמדינה? בקשותיו, על־פי־רוב, לא הושבו ריקם, כי עטו שנון היה וסגנונו שוטף וקולע לנקודת הבינה והרגש כאחד. לא תחנונים ידבר, אלא דברים היוצאים מן הלב. — לבו למדוכאים ומשוללי הזכויות, שיתף עצמו בסבלותיהם ותבע את עלבונם — והיו דבריו גם נכנסים ללב... (רק פעם אחת — מספרים — התחנן וביקש רחמים... היה זה בימי השואה, כאשר נתגלה מחבוא המשפחה בביתו של פועל נכרי, והוא, שמעון, יחד עם רעייתו רח'קה ושני בניו יוצאים להורג, הרהיב לפני מותו לבקש רחמים על נפש הגוי שהסתירם... ודבריו הנרגשים זיעזעו אפילו את איש הגיסטאפו, והפועל ניצל ממוות).

ואם הושג משהו מכבוד לאומי וזקיפות קומה בחיים הצי־בוריים היהודיים בעיירה, לא קטן בכך חלקו של שמעון גרינשפן, ועל כך יזכרוהו בני עיירתו לברכה תמיד.

י. בר־יצחק

רבקה דיאמנט

רבקה דיאמנט, אחותם של טובה וצילה אייזן, מחברותיה הראשונות של אגודת הבחורות „דבורה", אפשר לומר נולדה על ברכי התנועה הציונית בדמביץ. עודנה צעירה מאוד ליוותה את אחיותיה להרצאות ומסיבות השונות של הציונים בעיירה ומילדותה ספגה את תורת הציונות והורגלה לפעולה ארגונית. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היתה מהמתמסרות לפעולת הספריה ושקדה על השלמת ידיעותיה היהודיות ועל לימוד העברית, אולם לפעולה ציבורית ממש הגיעה רק עם הת־חדשות החיים בעיירה לאחר השיבה מגלות בוהמיה. בשנים 1918—1920 עמדה, מלבד השתתפותה ביתר עניניה של הפעולה הציונית והנהלת הספריה הציונית, בראשה של קבוצת בחורות שהצטרפה אחר כך ל„דבורה". כן היתה חברה בועד בית־הספר העברי והשתתפה בחוג הדרמתי שהקים במת חובבים, שלא האריכה ימים. פעילה בעצמה, ידעה להפעיל גם אחרים, והיתה יודעת נאום גם מחוץ לחוג המצומצם.

פעולתה של רבקה דיאמנט בדמביץ הופסקה עם יציאתה, אחרי נשואיה, לגרמניה, שם נתקרבה על ידי בעלה, מר פסח דיאמנט שיח', לפעילות בחוגם של חיים ארלוזורוב וגיאורג לנדואר — קשר שקירב אותה לאחר שנים, עם עליית המש־פחה לארץ ואחרי שנים קשות של חיי פועלים שכירים־מוב־טלים בפתח־תקוה, לכלל פעילות מסורה בארגון אמהות עובדות ובמועצות הפועלות בחדרה, שם שימש פסח דיאמנט במשך שנים רבות כמנהל הצרכניות של חברת העובדים.

במותה ללא עת השאירה אחריה זכר טוב בין פועלי חדרה והסביבה, בן — סגן־אלוף יוסף יהלום, ובת, עליזה, חברה בקיבוץ גשר.

הניה גריןהיישטיין

בתנועות הנוער

רבקה פאוסט

„דבורה"

אחרי מלחמה קשה עם החרדים וכמעט בעונה אחת עם ארגון הבחורים הבעלי־בתיים „השחר" נוסדה בדמביץ, עוד בשנת 1907, אגודת הנשים הציוניות „דבורה", שנצטרפו אליה מיטב הצעירות היהודיות שבעיר. האוירה בעיירה החרדית בימים ההם לא איפשרה עדיין ארגון משותף של בנים ובנות.

ב„דבורה" התנהלה מלבד פעולת ההסברה הציונית גם עבודה תרבותית כללית ע"י קורסים לגיאוגרפיה כללית וידיעת הארץ, היסטוריה כללית ותולדות העם היהודי והציונות וכו'. ספרייתה של „דבורה" מנתה כבר בתחילתה כמה מאות ספרים. בתחילה נעזרו חברות „דבורה" בעצתם של תלמידי אוניבר־סיטה ציונים ביחס לקניית ספרים, ולשון הספרים ברובם היתה פולנית וגרמנית, שפה שנלמדה עדיין הרבה בקרב הנוער, אבל מבחר הספרים היה מגוון למדי. הספריה, שנוהלה בכשרון והתפתחה יפה, רכשה גם ספרים ביידיש, אמנם מעט, אולם היא משכה את הנוער הבוגר משני המינים, שביקשו לקרוא ספר ובכלל לבוא בחברה מודרנית. הספרניות היו מיעצות איזה ספרים לקרוא וכך נקשרו אל „דבורה" גם בנות מגיל צעיר יותר, עד שבמשך הזמן הקיפה האגודה בנות רבות מכל השכבות.

כעבור זמן עזבו את „דבורה" כמה צעירות עם רוחמה גרינשפן בראשן וסידרו אגודה שניה „חבצלת", שלא החזיקה מעמד שנים רבות. בעוד ש„דבורה" התקיימה עד שנת 1927, כלומר עד שהתמזגה עם תנועת „הנוער העברי" וכמה מחב־רותיה עברו לקיבוצי הכשרה ועלו לארץ.

תקופה מסויימת אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם הת־גברות הציונות בגליציה, התפתחה דבורה" ביתר שאת, מהיותה ארגון ציוני הקיים משנים, והיא נחשבה אז כארגון הציוני בה"א הידיעה בדמביץ. חברות „דבורה", שבראשן עמדה אז רבקה דיאמנט (אייזן), היו פעילות בכל שטחי העבודה הציונית והתרבותית בעיר. הן שעמדו בראש ועדת הקרן הקיימת שע"י הועד הציוני המקומי (לוקל־קומיטט), הן פעלו למען ביה"ס וגן הילדים העברי, בועדת קרן־היסוד, בועדה להפצת השקל; השתתפו באורח פעיל בהבאת מרצים ציוניים תוך מאמצים להבטיח קהל שומעים, דבר שהיה כרוך גם בהוצאות, גם בקשיים להשיג אולם. חברות „דבורה" יסדו גם חוג דוברי עברית, שגדל עם התפתחותו של בית־הספר העברי, והכניסו ספרים עבריים לספריה, שמנתה כבר כאלפיים ספר. לאות הו־קרה על כל הפעולות האלה נרשמה „דבורה" בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל, ע"י הועד הציוני המקומי והיה זה מאורע חשוב בחייה.

אחרי שמיסדות „דבורה" הראשונות עזבו את העיר, בין שהיגרו, או שהתחתנו ונסעו לערים אחרות, קם דור חדש של

בנות, כגון הניה גרין, רוזה וסימה שולדנפריי, אידל טויב, רוזה זומר, שרה וורצל, בריינדל שטרסברג, הדסה טויב ועוד, שהמשיכו בפעולה והשתדלו להרחיב את שורותיו של הארגון.

מדי פעם נערכו נשפים, ביחוד בימי חנוכה, פורים, חול־המועד של פסח וסוכות. ההכנסה, כמובן, היתה לקרן הקיימת, אבל הפעולה המשותפת הכניסה רוח חיים וידידות. מאין לא־גודה אולם משלה, יש ונערך נשף כזה בבית־פרטי של אוהדים. קישוט החדרים והכנת המאפה נעשו בהתנדבות. בעיירה כדמ־ביץ שבנותיה הצעירות לא הורגלו במנעמי־חיים כנוער של היום, היה לכך השפעה וכוח משיכה.

„דבורה" היתה קשורה לארגון נשים ציוניות שהיה שולח אליה מרצות מדי פעם בפעם. בין היתר הרצתה לפני חברותיה של „דבורה" עדה פישמן־מיימון מארץ־ישראל על "תנועת הפו־עלות בארץ". ועדה, אמנם, ביקשה למשוך את הבנות לארגון הפועלות, אבל צביונה הפוליטי של „דבורה" היה חפשי ובלתי מפלגתי, גם בלי מגמה לחלוציות. ברם הצעירות, שדברי עדה כוונו אליהן הושפעו ואחרי ישיבה שנתקיימה בביתה של בריינדל שטרסברג, התחילו צעירות שואלות: אם מטרתנו היא לעלות לארץ, למה לא נפנה לקיבוצים יחד עם צעירים? באו־תו פרק זמן כבר חלו שינויים רבים ברחוב היהודי בפולין ואף בדמביץ, קמו התאגדויות נוער שונות, וביניהן „עקיבא" ו„ה־נוער העברי", וברור היה שאי אפשר לקיים תנועת בנות ציו־ניות מיוחדת. אז נתעוררה בקרב „דבורה" קבוצה מהשכבה הצעירה — „השביעיה" קראו לה על שבע בנות שבלטו בה ביותר, והן: ברונקה טויב, סלקה בר, רבקה פאוסט, מניה טויב, רבקה טויב, סערל טויב וחיה ויזר, שהחליטו אחרי לבטים רבים לעזוב את „דבורה" ולהצטרף לתנועת „הנוער העברי"; והיא שמשכה אחריה את כל הנערות. „דבורה" חדלה להתקיים כארגון עצמאי.

הספריה התנהלה מכאן ואילך ע״י ועדת־הספריה, שבא־כוחה השתתף בועד הציוני המקומי, ככל המוסדות הציוניים בעיר.

בעשרים שנות קיומה עשתה „דבורה" גדולות ורבות ודף מכובד שמור לה בתולדות הפעילות הציונית בעירנו.

אקה זילברשיץ, פנחס זומר

הנוער הציוני

תנועת הנוער הציוני לא נולדה ביום אחד, גם אין לקבוע תאריך אחד ומדויק להתגבשותה. היה זה תהליך ממושך מלא לבטים. רצוף משברים, פילוגים ואיחודים.

על השלבים הראשונים כבר סופר בספר הזה. כאן יסופר על ההתעוררות שקמה בתנועת הנוער הציוני בדמביץ החל משנת 1925, אחרי משבר רציני שחל בתנועת הנוער בכלל בשנים 3—1922.

עם התחדשות החיים היהודיים בדמביץ, כתום שנות הגלות במלחמת העולם הראשונה, התעוררה לתחיה גם תנועת הנוער בעיירה. אולם תנועה זו, ששאבה את עידודה מהצהרת בלפור, נחלשה עד מהרה ואחרי שנים אחדות של פעילות תרבותית עשירה הגיעה עד משבר. תנועות הנוער שהיו קיימות נחלשו

„אגודת הנוער העברי"

וכמעט החלו להתפורר, הפעילות התרבותית חדלה ועל בני הנוער בעיירה החלה להשתלט הריקנות.

בשנים ההן, 3—1922, שרר מצב זה גם בפולין הקונגר־סאית וגם בשני חלקי גליציה, ומובן כי מה שהורגש במדינה כולה הורגש גם בדמביץ.

בימי השפל ההם פעל בעיירה רק בית־הספר העברי, שהצליח להחזיק מעמד על אף הכל ושימש מרכז יחידי כמעט לבני הנעורים. בבית הספר העברי היו מתאספים, לרוב פעמיים בשבוע, לשמוע הרצאה בעברית או לויכוח על נושא ספרותי, אולם אין לומר כי הנוער היה ער ותוסס ביותר.

אמנם קיים הנוער תפקידים מסויימים בפעולה הציונית בעיירה, בהנהגת הועד הציוני המקומי ושני זרועותיו — ועדת הקרן הקיימת וועדת קרן היסוד — וגם ארגון הבנות „דבורה" המשיך במידת מה את פעולתו. ברם המשבר הזה לא נמשך זמן רב. פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, בשנת 1925, נתנה דחיפה עצומה להתעוררות כללית. לכבוד המאורע נערכה בדמביץ אסיפה חגיגית, אקדמיה, באולם הקולנוע, גם נשלחו טלגרמות של ברכה לירושלים. דמביץ הזדהתה בשמחה ובהת־להבות עם העם בכל תפוצותיו. הגיעה השעה גם לקציר ארגוני מבורך.

ההתעוררות הורגשה בכל רחבי פולין. בכל עיר ועיר קמו והתארגנו מחדש חוגים של נוער ציוני. הארגונים היו מקומיים בלבד ולא היה כל קשר ביניהם. כל ארגון כזה הדרכתו ונטיותיו הפוליטיות היו נתונות בידי המארגנים והמדריכים המקומיים. הארגון החדש שקם בדמביץ נטל את שמו „עקיבא", כפי הנראה, מארגונים דומים שהיו קיימים

„אגודת הנוער העברי"

בערים אחרות ובעיקר בקראקא, אולם קשר ממשי ביניהם לא היה קיים בתחילה. היזמה להקים ארגון כולל יותר של ארגוני הנוער הציוני יצאה מקראקא. בעתונות ובחוזרים שנשלחו אל הועד הציוני המקומי נתבקשנו להעביר את כתבתנו לארגון „עקיבא" בקראקא, וכך הוקם הקשר הראשון עם ארגוני הנוער הציוני. אחרי כן נערכו כמה פגישות וכינוסים, שהשתתפו בהם ארגונים של נוער ציוני בערים ועיירות שונות בגליציה המערבית ולבסוף הוקמה „אגודת הנוער הציוני", שהתפשטה בגליציה המערבית והקן הדמביצאי תפס בה עד מהרה מקום בולט ומכובד, גם במספר חבריו ויכלתם וגם בפעולתה היפה של קבוצת המארגנים, שהשתתפו בכל כינוס ונטלו חלק פעיל בבירורים שהביאו להגדרת מטרותיה של „אגודת הנוער העברי". פעילי הקן הדמביצאי היו יוצאים לעיירות הסמוכות, כדי לארגן את הנוער שבהן במסגרת התנועה. בפילזנו, קולבושוב ומילץ נעשו נסיונות מוצלחים ובלתי־מוצלחים, שבכל אופן הם מראים על כוח התנופה של הקן שבדמביץ. בתוך הקן עצמו התנהלה פעילות ציונית ותרבותית ערה. במרכז הפעולה עמד הלימוד בתולדות הציונות, כתיבת הארץ (פלס־טינוגרפיה!), תנ"ך, ספרות עברית וכללית, תולדות התרבות וכדומה. הנהגת הקן השתדלה להרחיב את אפקם התרבותי של החברים. ומכיון שהעבודה התנהלה בקבוצות־קבוצות לפי הגילים, תפס בה ראש הקבוצה במהרה את מקומו כמכוון ומשפיע.

אותה שעה התקיים עדיין בעיירה ארגון הבנות הציוניות „דבורה", שאמנם הצטרף ל„אגודת הנוער העברי", אולם המשיך בקיומו הנפרד. השכבה הבוגרת של „דבורה" ובראשה חנה גרין, איטה שולדנפריי, רוזה זמר, הדסה טוב, איידל טוב ואחרות שביקשו לקיים ארגון בנות נפרד, התנגדו למיזוג עם „עקיבא" שהיה ארגון כולל. ולא כן השכבה הצעירה של „דבורה", שבע בנות בסך־הכל, שלדעתן לא היה טעם רב, כי בעיר יתקיימו בנפרד שתי תנועות בעלות מטרה אחת, ששתיהן משתייכות ל„אגודת הנוער העברי". השכבה הצעירה עוררה תסיסה שגברה והלכה ובסופו של דבר הביאה לפירוקה של „דבורה" כארגון נפרד ולהצטרפותה של „עקיבא". את הדחיפה האחרונה לכך נתנה השתתפותן של בנות „דבורה" במחנה הקיץ ברוסקה ויז'נה בשנת 1927. אחרי שבנות „דבורה" שבו מן המחנה לדמביץ הוסרו כל המעצורים והאיחוד הוקם. „דבורה" חדלה להתקיים כארגון עצמאי אחרי שנים רבות של פעילות ערה ומסורה. עם האיחוד גדל הקן באופן מפתיע ומנה כ־150 חברים וחברות.

בימים ההם התאחד המרכז של „אגודת הנוער העברי" שבקראקא עם מרכז דומה לו בלבוב והתנועה החדשה שקמה מאיחוד זה קיבלה את השם „הנוער העברי". הקן הדמביצאי היה אחד מקניה הראשיים, ועמד גם בראשו של גליל. בין פעיליו בימים ההם יש לציין את מ. הקה, ברונקה טוב, רבקה פאוסט, שמואל זומר, מרים, רבקה, סרל טוב, שאול טאפט, אהרן ספיר, משה גרינשפאן ואחרים. פעילי הגליל היו מבקרים תכופות בעיירות הסמוכות לשם הרצאות, פעולות ארגון וכו'.

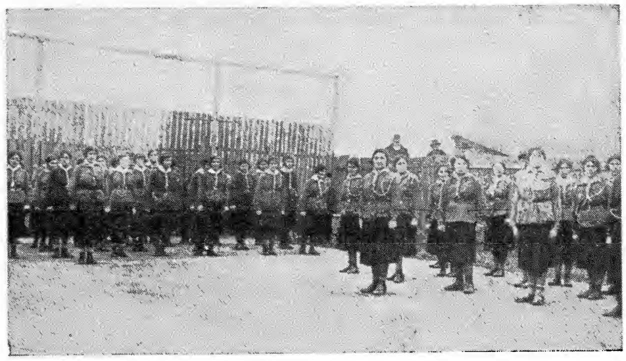
גלגול נוסף עבר־על התנועה, כאשר למרכזים שבגליציה הצטרף המרכז שבפולין הקונגרסאית והתנועות התאחדו וקיבלו שם חדש — "הנוער הציוני". בשם הזה התקיימה התנועה עד פרוץ המלחמה העולמית השניה, בשם הזה הוקמו קיבוצי הכשרה בחו"ל וקיבוצים בארץ ובשם הזה השתתפו חברי התנועה במחתרת במלחמה נגד הצורר הנאצי.

מסגרת התנועה היתה צופית, ולכל הדעות היתה זו מסגרת נאה מאוד. היא הלמה את פעילותו הציונית החינוכית של הארגון, גם קסמה לבני הנעורים. הקן היה מחולק לגדודים, אלה לפלוגות והפלוגות לקבוצות. בראש הקן עמדה הנהגה ומועצה, שנמנו עליה כל בעלי־התפקידים שבקן. החברים לבשו מדים, תחילה בצבע אפור, אחר כך בצבע חאקי, עם מטפחות ועניבות בצבעים שונים לפי הגדודים. מדי שבוע בשבוע נערכו מפקדים. מקום חשוב בפעולה תפסו הטיולים ומחנות־קיץ, מרכזיים ומקומיים. ביחוד יש לציין את המחנות המקומיים למשך יומיים־שלושה באחד כפרי הסביבה (סטובירנה, גומ־ניסקו). היתה בכך העזה גדולה כלפי רגשותיהם של מרבית אנשי דמביץ, שטרם הסתגלו לרוחות החדשות ולא תמיד הסתכלו בעין יפה על יציאת בנים ובנות לימים שלמים אל מחוץ לעיר.

בשבתות וחגים היו החורשות והיערות מסביב לעיר הומים מקולם של בני הקן. ביערות שבקאוֶנצ'ין, ליסא גורה, ווליצה ובחורשות שעל יד הפלג הקטן (קריניצה) אפשר היה לראות קבוצות קבוצות של בני נוער מצטופפים מסביב לראש הקבוצה, שהיה קורא לפניהם מאמר של אחד העם, שיר של ביאליק, סיפור של פייארברג או קטע מספרו של אדולף בהם על תולדות הציונות. מובן שלא נדם גם קול השירה וכן היה כל טיול מסתיים בריקוד סוער של הורה.

הקן השתכן בבנין בית־הספר העברי והפך עד מהרה להיות ביתם השני, והיו שאמרו ביתם הראשון, של עשרות בני נוער. ל„לוקאל" היה כוח מושך בלתי רגיל. היו זמנים שהקן תפס חדרים שבעלית הגג, ושוב היו זמנים שתפס את החדרים בקומה התחתונה. אחד החדרים האלה היה תפוס שנים רבות על ידי זקנה נוצריה, שנעשתה חלק בלתי נפרד מנוף

מפקד חנוכת הדגל. —
באַנייאונג פון דער פאָן

הקן — היא קנינה הזקנה, ששירתה את הנוער באמונה ובמסי־רות וכל אחד מאתנו היה בודאי שותף לתעלולים שעוללו לה.

בחדרים האלה הצטופפו עשרות בני נוער, כל קבוצה מרוכזת בפינתה, שקועה בשיחה ערה, מקשיבה לדברי המדריך, ומשתדלת שלא להפריע לקבוצות האחרות.

מעניינות היו השבתות ובמיוחד שעת הדמדומים, שעת הפרידה של שבת המלכה בטרם נדלק אור בחדרים. באפלולית הערב היינו יושבים אז צפופים על הרצפה ושרנו שירי מולדת נוגים רוי־געגועים. זכורים עוד השירים: „יפים הלילות בכנען", „הירדן", „הכניסיני" ועוד. הכל כה תמים וטהור היה. שנים רבות חלפו מאז. שערנו כמעט והוא מלבין, אולם עד היום זכורים עדיין הפנים החולמות של נערים ונערות ועד היום עוד נחוש את הטעם המיוּחד והחן המיוחד של שבת אחים גם יחד.

יחסם של הורי החברים לקן מכל מקום לא היה שלילי, אפשר אפילו לומר שהיה אוהד. לא היו אז בחוגים בעלי־בתיים בדמביץ מקרים בולטים של התנגדות קיצונית לתנועה וכן לא היו מקרים בולטים של מלחמה פעילה מצד חוגו של הרב ושל רבים אחרים. ההתנגדות נסבה בעיקר על כך שהיינו מאחרים לחזור הביתה בלילות.

הנוער הציוני היה חלק מנוף העיר ואיש לא נלחם בנו

במאורגן. אמנם יש לציין, כי הנהגת הקן, מתוך דאגה ליחסים תקינים עם ההורים, מנעה אותנו מכל פעולה שהיה בה משום חילול שבת או התגרות ברגשי ההורים. היו גם זמנים שנערכו מסיבות תה מיוחדות להורי החברים.

מבחינה מספרית ומבחינת הכושר הארגוני תפסנו את המקום הראשון בין כלל תנועות הנוער שבעיר. לא היתה בעיר שום פעולה ציבורית, ציונית, תרבותית, שחברי הקן שלנו לא היו בולטים בה. במיוחד יש לציין את השתתפותנו בביסוס בית־הספר העברי, שאת חשיבותו הדגשנו בכל הזדמנות.

פעילי הקן השתתפו בניהול הספריה הציונית הכללית (היו בדמביץ שתי ספריות: של פועלי־ציון ושלנו). בועד

שמעיה ווידרשפן בחנוכת הדגל

הספריה, שהיה מורכב מנציגי תנועות שונות בלטו חברינו, אשר קיבלו על עצמם תפקידים אחראיים שדרשו התמסרות והשקעת זמן. רוב הספרים בספריה היו בשפה הפולנית, אולם היה גם מספר ניכר של ספרים בעברית, והקן שקד שחבריו יקראו גם ספרים אלה.

כשרו הארגוני של קן „הנוער הציוני" בא לידי ביטוי בחג שהיה לחויה עצומה לכל בני העיר, גדולים וקטנים כאחד, והוא חג חנוכת הדגל של הקן. יום חנוכת הדגל נהפך ליום

קבוצת „הנוער הציוני"

חג כללי. הנהגת הקן דאגה שהופעת החברים תהיה חגיגית ביותר. נקנו בדים והוכנו מדים אחידים לכל חברי הקן, וכן הוזמנה תזמורת „הזמיר" מקולבושוב.

אל החגיגה הוזמנו חשובי העיר ופעילי התנועה הציונית, ארגונים, מוסדות ואף נציגי השלטון המקומי והמחוזי. אל כל הזמנה צורף מסמר כסף שהמוזמן נתכבד לתקעו בדגל בטקס חנוכתו.

ביום החג נערך מצעד הנוער ברחובות העיר. התזמורת

„קדימה", תרצ"ב

בראש ואחריה טורים ארוכים של בני נוער במדים עם מטפחות ועניבות בצבעי גדודיהם.

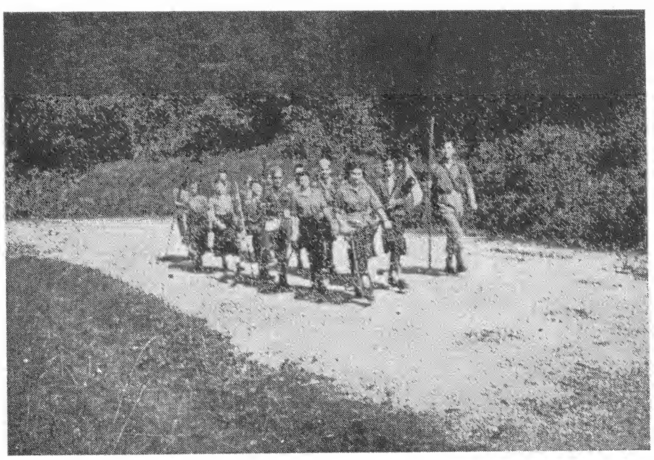
הטקס עצמו נערך על מגרש הטניס של ארגון הספורט „בר־כוכבא". את המפקד ניהלה צפורה טוב, ראש הקן בימים ההם. לפני הגדודים עמדו ראשי הגדודים, שמהם ראוי לציין את ברונקה טויב ורבקה פאוסט.

לאחר פרישת הדגל המפואר העשוי משי, לבן מזה ותכלת מזה על תורן יפה שבראשו התנוסס מגן דוד נוצץ מוזהב, נישאו נאומי ברכה והדגל נמסר על ידי שמעיה וידרשפאן, ראש הועד הציוני המקומי, ועל ידי שליח מרכז התנועה יעקב בינגשטוק, לראש הקן, והמוזמנים נקראו לקבוע בו את מסמרי הכסף. השתתפותם של באי־כוח השלטון המקומי והמחוזי עשתה רושם, שכן נחשב הדבר בימים ההם כמאורע חשוב.

היה זה יום גדול לתנועה, יום גדול ליהודי העיר, שכן הורגש בו משהו מרוח החירות ומשהו מסימני העצמאות נתגלה בתהלוכת הנוער. אפשר לומר שביום ההוא נתישרו קימעא הגבות הכפופים.

קן „הנוער הציוני" בדמביץ היה שולח את אנשיו לקיבוצי הכשרה וחלק מחבריו, אמנם, זכו לעלות. הקבוצה הראשונה

קיבוץ הכשרה של „הנוער הציוני"

של נוער ציוני מדמביץ עלתה בשנת 1929. אחר כך היו בודדים עולים לארץ מדי שנה בשנה. מספרם של אלה שעלו לא עמד בשום יחס אל מספרם של אלה שביקשו לעלות. מכסות העליה שחילק השלטון המנדטורי בארץ־ישראל היו זעומות, ובפולין חיכו אלפים רבים לתורם. גם בדמביץ גדל מדי שנה בשנה מספר החוזרים מקיבוצי ההכשרה, אך משחלפו חדשים ושנים וסיכויי העליה היו עדיין מהם והלאה, התחיל היאוש להתגנב ללבותיהם והחלו לתור אחרי „תכלית" בחיים. שוב לא מצאו אלה את מקומם בקן והדבר השפיע לרעה על פעולותיו. רבים עזבו את התנועה ואחדים עלו סוף־סוף לארץ באניות מעפילים.

כדי לקלוט את אלה שעזבו את הקן הוקם ארגון בשם „בני ציון", שפתח חדרי־קריאה וערך הרצאות מזמן לזמן. אבל מסגרתו הארגונית לא היתה יציבה כשל „הנוער הציוני". גם בקן עצמו היו עליות וירידות במקביל למצב בארץ. היו סיכויים לעליה — השתפר המצב בקן, נסגרו שערי הארץ — נתדלדלו שורות הקן.

במשך השנים עלתה לארץ שכבת ראשי הקן: ברונקה ומ. הקה ורבקה פאוסט. התפקידים עברו לצעירים יותר: צפורה טויב, מ. גרינשפאן, ב. לוסטגארטן, פ. זומר, פ. סלומון ואחרים. הקן המשיך בפעולה, בלי לבטים של חיפושי דרך ומטרות, בלי ויכוחים אידיאולוגיים סוערים — תנועה ארצית מבוססת עם מרכזים בעלי מנגנון, עם קיבוצי הכשרה ועם קיבוצים בארץ, אשר גם חברינו לא נעדרו בהם. אמנם על הקן הדמביצאי לא השפיעו הפילוגים אשר לא חסרו גם בימים ההם — פילוג רציני בגליציה המערבית, כאשר יהודה אורנשטיין ויעקב פראנד עזבו את התנועה ויסדו מחדש את תנועת „עקיבא", ופילוג שני בפולין הקונגרסאית, כאשר משה קולודני הקים את תנועת הנוער העצמאית. הקן הדמביצאי נשאר קשור עם המרכז שבלבוב, אשר בראשו עמד יצחק שטייגר.

פעילותו הרבה ויכלתו של הקן נתבלטה ביסוד קיבוץ הכשרה במקום. לא היה זה קיבוץ ההכשרה היחיד במקום. גם תנועות אחרות הביאו מתוך התחרות (עתים בריאה, עתים לא־בריאה) פלוגות הכשרה לעיר. כך קמו פלוגות ההכשרה של „השומר הדתי" ושל „גורדוניה". פלוגתנו התישבה בראשונה בכפר ז'מין שבין דמביץ למיאֶלֶץ ועסקה בכריית כבול (טורף בלע"ז). תנאי העבודה היו קשים ביותר, כי לאנשי הפלוגה לא סופקו בגדים מתאימים לעבודה בביצות, צריפי המגורים היו איומים ושכר העבודה היה זעום. ואמנם החברים לא החזיקו מעמד והוחזרו לדמביץ, שלא היו בה אפשרויות עבודה ממשיות. חברי הפלוגה עסקו רובם בחטיבת עצים, אחדים

ברונקה טויב־הקה ז"ל

עבדו בטחנת קמח, אחרים מצאו פינות אף בחקלאות. בכל זאת, על אף מיעוטן המשווע של אפשרויות עבודה, התקיימו בעיר שלוש פלוגות הכשרה עד שלבסוף, עם סגירת שערי העליה, לא היה עוד טעם להמשך קיומן ואנשיהן נתפזרו איש לעירו לאחר שבילו שנים אחדות בתנאים קשים ביותר. רק מעטים מהם זכו לעלות לארץ ולראות בנחמתה.

כך פעלו מאות בני נוער בעיירתנו, כך מסרו את זמנם ואת מרצם כדי לזכות אי־פעם בחיים טובים יותר בארצנו. מיעוטם זכו, רובם לא זכו. הגורל השיגם בין המצרים. נזכור נא לעולמים את הנערים והנערות הטהורים והתמימים, שחלמו על ציון ואינם עוד. לא קבר ולא ציון, רק זכר של שאיפה נעלה משותפת וחלום משותף.

קבוצת עולים של „הנוער הציוני" מדמביץ בטריאסט
אַ גרופּע עולים פון „הנוער הציוני", דעמביץ, אין טריעסט

אשר סלומון

נוער המזרחי

חזון שיבת ציון, שליכד סביבו את הנוער היהודי בדמביץ, ברובו הגדול, חדר גם אל בין בחורי בית המדרש וגרם לתסיסה ביניהם. רבים מהם נתקשרו למפלגות הציוניות הלא־דתיות, מאחר שלא מצאו את המזיגה שבחזון תורה ועבודה בארץ ישראל, ועם כניסתם לעבודה הציונית ניתקו מבית־המדרש ומן המסורת הדתית. רק במאוחר קם בקרב הבחורים שבבית המדרש החסידי חוג נוער שמגמתו היתה שילוב הרעיון הציוני בתוך הווי בית־המדרש. חידוש זה נתקבל בקרב רוב בחורי בית המדרש במורת רוח והתנגדות קשה.

חברי החוג הזה היו: מאיר דוד ויזר, ישעי׳ טפט, יצחק מצגר, יחיאל פאוסט הי״ד, יצחק פרימן, יהושע זילברמן, אברהם פרידמן, צבי דילר ואחרים. היה זה התא המאורגן הראשון של תנועת „צעירי מזרחי״ בדמביץ. בשנת תרפ״ג נוסד על ידיהם אולם קריאה, בביתו של מנדל פולונצקי. בפתיחת האולם הרצה צעיר מטרנוב בשם סלומון על היסודות הרעיוניים של תנועת צעירי מזרחי ובאסיפה זו התחילה הפעולה הארגונית.

במשך הזמן נוספו לסניף צעירים רבים בגיל צעיר יותר, והם: אשר סלומון, צבי שדליסקר, אברהם שדליסקר, ישראל בעק, חיים שנפס, חנוך קוקוק, צבי פאוסט, אברהם שברץ, משה טוב, משה שדליסקר, ישעיהו גמינדר, שלום ווינר, משה שנפס, דוד קוס, שמואל פרבר, צבי פרימן, האחים אברהם ויעקב קריגר, האחים חיים ושרגא טננבוים, משה זילברמן ואחרים. ליושב־ראש הסניף נבחר שלמה שטראסברג.

פעולתו של הסניף התרכזה בלימוד שיטתי מאורגן, הקניית הרעיון הציוני הדתי לנוער הצעיר ועיצוב דמותם הציונית והדתית של החברים. הוקמו חוגים ושיעורים ללימודי קודש, להכרת תולדות הציוניות ולידיעת הארץ. התקיימו גם שיחות חפשיות על נושאים אקטואליים שונים. השיעורים בלימודי קודש התנהלו בשעות המוקדמות של הבוקר, הערבים הוקדשו ללימודים כלליים ושיחות חברים. ערות ביותר היו הפעולות בשבתות וחגים, שהשתתפו בהם כל חברי הסניף. מפעם לפעם היו מבקרים בסניף מרצים מבחוץ, שליחי המרכז שבקרקא. אחר כך התחילו להגיע גם שליחי הפועל המזרחי מארץ ישראל.

עד מהרה יצאו מוניטין לפעולות הסניף ובאו להשתתף בלימודים ולהקשיב להרצאות גם רבים שמשום מה לא היו קשורים עם הסניף קשר ארגוני. גדולה ביחוד היתה ההשתתפות בשיעורים של פרשת השבוע, שניהל בלילי שבתות המורה מר יצחק מסר.

„צעירי המזרחי״ — תורה ועבודה

קבוצת חברים של „צעירי המזרחי״

מלבד הלימודים המנויים למעלה אורגנו גם חוגים מיוחדים כגון חוג לעיון בשמונה פרקים לרמב״ם, בספר „חובת הלבבות״, בתנ״ך וספרות עברית. הרבה משתתפים ריכזו מסיבות עונג שבת עם שירה בציבור ושיחה בדברי תורה. הסביבה ההררית הקרובה, ליסאגורה, תפסה מקום נכבד בחלק מפעולות התר־בות. היו יוצאים לטייל בימי החגים, שם התקיימו שיחות על נושאים שונים, שם לימדו את הנוער שירי ציון וכד׳. המסיבות בחיק הטבע רוממו את הרוח ויצרו הווי חגיגי.

כמעט כל חברי הסניף השתתפו בפעולות התרבות. הושגו הישגים נאים בידיעת השפה העברית, בהעמקת הידיעות הכלליות, וביחוד בהרחבת אפקם התרבותי והציוני של החברים.

חברים מסניף התנועה בדמביץ היו פעילים בעבודות המרכז בקרקא. כחברי המועצה הארצית נבחרו יצחק פרימן ומאיר ויזר.

„צעירי המזרחי״ השתתפו בכל הפעולות הציוניות שבעיר, וביחוד בפעולה למען הקרנות הלאומיות, השקל וכד׳. ולפרקים מילאו תפקידים ראשיים בעבודות אלו, כגון ריכוז מפעל השקל, מפעלים מיוחדים למען הקרנות ובתקופה מסויימת

מאיר ווייזער

ניהול הספריה, שהיתה בבנין בית הספר העברי.

העבודה לא הצטמצמה בתחומי המזרחי בלבד. חברי הסניף ניהלו פעולות גם בקרב ארגונים אחרים, כגון „דבורה״ ארגון נשים ציוניות ואחרים.

בכל העבודות המשותפות של התנועה הציונית בדמביץ היתה ניכרת ביותר השתתפותם של חברי הסניף. התענינות מיוחדת גילו חברי המזרחי במוסדות המוניציפליים כגון: הקהילה העברית במקום, הנהלת העיריה. לקראת הבחירות למוסדות האלה וביחוד לסיים הפולני, היו כל חברי הסניף מגוייסים ועושים בכל להט הנעורים לרכישת קולות למען הצלחת הרשימות הציוניות.

העבודה הציונית הענפה של תנועת נוער המזרחי בעיירה עוררה התנגדות קשה של החוגים החרדים הקיצוניים, שהתרכזו בבית המדרש החסידי. מתוך השתדלות שלא להינתק מבית המדרש שבו בילו את מיטב שנותיהם, ועל אף הרדיפות הבלתי פוסקות בכל מיני צורות, הוסיפו החברים בעקשנות ולפעמים

ביקור של מר שרגאי מארץ־ישראל

בסבל לבקר בבית המדרש ולקבוע שם עתים ללימוד תורה. אך משגברו הרדיפות והגיעו עד ללכלוך הספסלים שעליהם ישבו החברים והעלמת הגמרות שבהם למדו, הוחלט בלית־ברירה להחליף את בית המדרש באכסניה אחרת שאפשר יהיה להמשיך בה בלימודים ובחיי חברה. תפקיד זה נטל המועדון. בו התחילו להתרכז כל הפעולות התורניות והארגוניות כאחד, ובמשך הזמן אמנם שימש תחליף לבית המדרש.

פעולות הסניף עברו בתחילה אל אולמי בית הספר העברי, שבו התרכזו כל ארגוני הנוער הציוני חוץ מפועלי־ציון, אך כעבור זמן־מה היה הכרח לצאת גם מכאן לאכסניה נפרדת, מאחר שהנוער שהתחנך בבית המדרש קשה היה עליו להסתגל לרוח ששררה בבית הספר.

עם המעבר למועדון נפרד התרחבה מאוד הפעולה הארגו־נית, נוספו חברים לסניף והשפעתו הורגשה בכל שטחי הפעולה הציונית בעיר.

לבסוף אירגן הסניף חוג אוהדים מקרב בעלי הבתים בעיר, שהצטרפו אליו: ר׳ אברהם גולדמן, ר׳ מנדל טוב, ר׳ אפרים טפט ועוד. חוג זה עמד לעתים קרובות לימין הסניף בעזרה כספית וכד׳.

בבחירות לקונגרס הציוני קיבל „המזרחי" **בדמביץ** את המקום השני במספר הקולות.

בשנת 1929 קמה גם בדמביץ התעוררות חלוצית. אמנם היו עולים יחידים מדמביץ בכל העליות הקודמות, אך תנועה חלוצית מאורגנת טרם היתה. אולם החינוך הציוני במשך השנים שקדמו נתן דחיפה לתנועה זו. נסיון ראשון להכשרה חלוצית נעשה כמה שנים לפני כן. צעירים אחדים יצאו ללמוד מקצוע הבנין אצל הקבלנים האחים וידרשפן. ראשוני חלוצים אלה היו מצעירי המזרחי: יצחק פרימן, צבי דילר, ויהושע זילברמן ז"ל. מחוסר מסגרת ארגונית נכשל נסיון ראשון זה. חברים מצעירי מזרחי היו גם בין הראשונים שיצאו לקיבוץ הכשרה בגליציה המזרחית. הראשונים מבין חברי סניפנו שיצאו להכשרה זו היו צבי שדליסקר, אשר סלומון ואברהם שורץ ז"ל.

הודות לפעולות הסניף בדמביץ קם קיבוץ הכשרה של צעירי המזרחי בבילסקו (גליציה המערבית). קיבוץ הכשרה זה גם אורגן ונוהל ע"י חברים מדמביץ. היציאה להכשרה עוררה התנגדות קשה ביותר אצל הורי החברים, שניסו בכל האמצעים להשפיע ולמנוע את היציאה.

עליית החברים הראשונים מקיבוץ ההכשרה בבילסקו עשתה רושם עצום על כל חברי הסניף, וההתעוררות שבאה בעקבותיה גרמה להרחבת החוג החלוצי והקמת קיבוץ הכשרה של התנועה בדמביץ בדירת ר' משה קנר, שמנה 15 חברים.

עם התרחבות הפעולה וריבוי החברים עבר הסניף לדירה

קבוצת „בנות ברוריה" עם „צעירי המזרחי"

מרווחת יותר. נוסד גם חוג לנערות דתיות בשם „ברוריה", שמנה בהתחלה 15 בנות. וכן הוקם בזמן ההוא סניף ל„השומר הדתי" בשביל נערים בגיל הרך, והוא נחשב בין הסניפים הגדולים והמפורסמים בגליציה המערבית. לא לחינם נמנה סניף צעירי מזרחי בדמביץ על הסניפים הגדולים והמאורגנים ביותר באיזור. הוא היה מיוצג במרכז המזרחי שבקרקא ע"י חברנו יצחק פרימן.

חברי הסניף פיתחו פעולה ענפה גם בעיירות הסביבה וארגנו סניפים ברופשיץ, שנדישוב, וילופולה ופילזנו.

„צעירי המזרחי" עם המורה פנחס לנדר

„צעירי המזרחי" ו„השומר הדתי" נפרדים מעם עולה

תנועת „השומר הדתי" בדמביץ

עם התגברות התנועה החלוצית בשורות צעירי המזרחי בפולין וריבוי נקודות ההכשרה החלוצית, נתגבש הצורך לארגן בני נעורים בגיל 12־13 ולחנכם ברוחה של תנועת „תורה ועבודה" לשמש עתודה לתנועה הבוגרת.

בשנת 1928 קם ארגון „השומר הדתי" בפולין וקניו של ארגון זה נוסדו בכל ערי המדינה.

לקריאתו הראשונה של המרכז בקרקא אל סניף צעירי המזרחי בדמביץ הוטל התפקיד לארגן קן של השומר הדתי בעיר על החברים משה טובי' טויב הי"ד ומשה שדליסקר־שריד, ופעולתם האירגונית נשאה פרי עד מהרה. עשרות בני־נעורים הצטרפו לשורות השומר הדתי והחלה פעולה ענפה, חי־נוכית וארגונית, שהצטיינה לשבח ביצירת הווי תנועתי למופת.

הקן בדמביץ הפך להיות מרכז אזורי, שפעל להרחבת הארגון בכל הסביבה וכך הוקמו על־ידו הסניפים ברופשיץ, מיאלץ, סנדז'ישוב, וילופולה ועוד. כינוסים אזוריים של השומר הדתי קויימו בדמביץ, שנציגי קינה היו גם חברי ההנהלה הארצית ומבקרים לעתים קרובות את הקנים שבסביבה לשם הדרכה וארגון פעולות.

השפעת הקן בקרב הנוער בעיר היתה ניכרת ביותר. בהנהגת הקן פעלו במלוא המרץ החברים: האחים יעקב ואברהם קריגר, משה טובי' טויב הי"ד, יהושע שנפס, משה זילברמן הי"ד, חיים טננבוים הי"ד, מרים קריגר, חנה גמינדר, משה שדליסקר־שריד, שמואל פרבר ואחרים מהחיים עמנו.

הקן היה תוסס חיים. יום יום השתתפו קבוצות שונות בפעולות: לימוד העברית, לימודי קודש, שיחות על בעיות חינוכיות וחלוציות. הוקמה ספריה עצמאית, עתון קיר הופיע כל שבוע, ופעולה ניכרת היתה גם בשטח הצופיות: טיולים ואימונים בשדה הספורט תפסו מקום ניכר בפעולות הסניף.

מדי שנה היו עשרות מבני הנוער של השומר הדתי יוצאים בעונת החופשה מלימודים למחנות הקיץ בהרי הקרפטים, הטטרים והבסקידים, והיו חוזרים מלאי התלהבות ומרץ לפעו־לות הקן. וכך גדל והתפתח הקן משנה לשנה.

הוא הצטיין גם בשטחי עבודה כלליים, כגון הפעולה למען הקרן הקיימת וקרן היסוד, ובמפעלים כלליים של כל תנועות הנוער הציוני בעיר, בחגיגות ונשפים, ארגונם וסידורם.

ההתעוררות לחלוציות והגשמה נתנה אותותיה. רבים מבין בוגרי התנועה יצאו לקיבוצי הכשרה של התנועה, אך רק חלק מהם זכה להגיע לארץ ולהגשמת החזון. מחלק ניכר בין אלה שהיו בקיבוצי ההכשרה נמנעה העליה לארץ בגלל שערי הארץ הנעולים במשטר המנדט, וכך בא הקץ על רוב חברי התנועה המפוארת — שרשמה דף מזהיר בחיי הנוער הציוני־דתי בדמביץ. רק אודים מוצלים מאש השואה האיומה זכו לעבור את מדורי ההשמדה ולהצטרף אל בוני ארצנו.

משה שריד־שדליסקר

פרידה מעם קבוצת עולים
געזעגענונג פון אַ גרופּע עולים

אשר סלומון וצבי שדליסקר בקיבוץ הכשרה של „החלוץ המזרחי"
בנדבורנה

יהודה גרינשפן

„גורדוניה"

תנועת „גורדוניה" בדמביץ קדמו לה בעיירה כמעט כל גווני־הקשת הציונית, מ„המזרחי" עד ל„ציונים כלליים" וסיים ב„פועלי ציון". יתר על כן: מייסדיה של „גורדוניה" הם עצמם היו יוצאי התנועות האלה, שנסיבות מיוחדות במצב הנוער היהודי בפולין באמצע שנות העשרים הביאום לנטוש את קיני־בראשית שלהם ולבנות להם קן חדש. המונים מבני נוער יהודי בפולין ובגליציה היו נכונים אז לקשור את עתידם בעתיד הציוני ובתחיית המולדת, ורבים מצעירי דמביץ חשו כי אכן אין מוצא אחר. בתנאים החדשים — גרסו מייסדי „גורדוניה" — אין להסתפק עוד בהפצת ה ר ע י ו ן הציוני בלבד וביצירת אוירה רומנטית של „קלובים" ציוניים, אלא חובה היא לחנך את הנוער כולו לקיום תורת הציונות הלכה למעשה, כלומר לעלייה ולהגשמה. אמנם חלילה לנו לומר בזאת, כי התנועות הציוניות האחרות בעיירה לא חינכו לעלייה ולהגשמה. ההיפך מזה הוא הנכון. עובדה היא שהעולה ה ר א ש ו ן מדמביץ, בתקופה ההיא, היה חבר „פועלי־ציון" — עמנואל גרינשפן־ירקוני, חבר גבעת השלושה־עינת זה שלושים ושלוש שנים; והחלוצים הראשונים, שהרהיבו עוז בנפשם לצאת ל„הכשרה" ולעבוד עבודת־כפיים בעיירה גופא, היו דווקא חברי „צעירי־המזרחי": יהושע זילברמן ז"ל, יצחק פרימן והרשל דילר; כמו־כן הקדימו את ה„גורדונאים" בעלייה לארץ חברי „הנוער הציוני": ברונקה טויב־הקה ז"ל, מרדכי הקה, שאול ורבקה טאפט, הניה גרין, רבקה פאוסט ואחרים. ברם מציאותם של עולים ומגשימים בתנועות הציוניות שבעיירה, לא מנעה ציונות מופשטת, מילולית, שאיפשרה — בלי נקיפת מצפון יתרה — להסתדר בגולה ולהיקרא „ציוני".

נגד „ציונות" ממין זה, ציונות קלה המתירה לחבריה להמשיך בהווייה הגלותית, התקוממו מייסדי „גורדוניה". האידיאה הנעלה ביותר — טענו אלה — אין לה ערך עצמי, אלא כל ערכה הוא בכוחה ליצור ממשות חדשה. וגם האידיאה הציונית יש לה ערך אך ורק אם היא מביאה להתחדשותה של האומה על־ידי התחדשותם של כל היחידים בתוכה; אם היא מביאה לידי מהפכה אישית בחיי כל דוגליה. ו„מהפכה אישית" פירושה קודם־כל: ניתוק מהגולה ומאורח־החיים הגלותי — להיות סמוכים על שולחן אבות וחותנים ולעזור להם בעסקיהם — וחידוש הקשר שבין אדם מישראל לבין מולדתו, על־ידי שיבה לחיי עבודה ויצירה בארץ האבות, ובינו לבין שפת העם ותרבותו המקורית. בקיצור, אם היא מביאה לידי שינוי־ערכין מוחלט. ותביעה חד־משמעית ל„שינוי־ערכין" כללי זה הרי ל א הועמדה, באמצע שנות העשרים, לפני חניכי

התנועות הציוניות השונות שבעיירה. ולפיכך קמה „גורדוניה".

בני נוער מכל השכבות, אבל בעיקר מהמעמד הבינוני, שמצאו את האירגונים הציוניים, הקיימים כבר בעיר, בלתי מתאימים להם — זה משום שהיה „אריסטוקרטי" מדי, שני שהיה דתי מדי, ושלישי שהיה „שמאלי" מדי — הצטרפו ל„גורדוניה", שהופיעה כתנועה עממית־חלוצית, טולרנטית לדת ולוחמת למשטר חפשי משעבוד ומניצול, אמנם בלי המליצה המעמדית והאינטרנציונליסטית.

במידה רבה מאוד נתאפשר ייסודה של „גורדוניה" הודות לפעולת הכנה רעיונית ובעיקר אירגונית, שנעשתה על־ידי מייסדי ה„התאחדות" בדמביץ, עקיבא אלסטר, קופל קרייז־וירט ואחרים (זמן־מה שיתף פעולה עמהם אף הציוני הותיק בנדט פט). חברים נאמנים ומסורים אלה לא חסכו כל מאמץ לעשות נפשות לתנועה החדשה, להפיץ את עיתונה („פאָלק און לאַנד") ולייצגה בוועדי הקרנות, בספריה ובשאר המוסדות הלאומיים והתרבותיים שבעיירה. הם גילו גם עירנות ופעילות רבת־תנופה במלהמת הבחירות לקונגרסים הציוניים ול„סיים" הפולני, בנהלם תעמולה מלאת מרץ למען הרשימה הארצית של ה„התאחדות"; ואילו בבחירות למועצת העיריה תמכו חברי ה„התאחדות", בדרך כלל, במועמדותם של נציגי „פועלי־ציון", ששיתפו פעולה עמהם גם ב„גוש א"י העובדת" ובקפא"י. ברם, גולת־הכותרת של פעילותם הציבורית־לאומית היתה ללא־ספק עזרתם החומרית והמוסרית לייסודה של „גורדוניה", שירשה למעשה, במרוצת־הזמן, את מקום ה„הת־אחדות", ובוגריה, יחד עם חברי „בוסליה", שנוסדה בינתיים, מילאו את כל תפקידיה של מפלגת ה„התאחדות" במקום. (על חבריה נמנו: אברהם אלסטר, צילה ברנר, סריל, רחל ושלום לישע; רבקה, יוכבד ודוד דילר; טונקה ובײלקה בדנר, פעצ׳י ווייזר, בײלקה פרידמן, הנקה בלוישטיין, ט. בורנשטיין, יעקב פורשטיהר, שמואל יעקוב, שמואל מאהלר, הדסה ז׳אַבנר ואחרים).

ראשיתה של „גורדוניה" היתה מיצערה מאוד. בשנת היווסדה (1926—7) לא הגיע מספר חבריה לעשרים. על ראשוניה נמנו: כותב הטורים האלה, יחיאל פאוסט, חנה גרינברג, משה פרל ואחרים. הערכים החדשים, שהשתדלו להקנות לחניכיהם: ציונות עובדת וחלוציות, סוציאליזם קונסטרוקטיבי ואמונה בחברה חדשה וצודקת, היו זרים במקצת לאזניהם של בני הנוער הבעל־ביתי שבעיירה. רבים מהם חיפשו, למעשה, באירגון הנוער עזרה פליאטיבית בלבד לצרכיהם הנפשיים, בגיל מעבר מסויים; הם ביקשו בעיקר הזדמנות להתבדר ולבילוי חברתי, ואילו ראשי „גורדוניה" ראו צרכים אלה כחולפים וכטפלים ואת עיקר התפקיד בהתווית דרך חיים חדשה לחניכיהם כיהודים ובני־אדם. ומלאכה זו לא היתה קלה כלל באוירה של דעות קדומות וקרתנות.

גם תנאי השיכון הקשו מאוד. הקן גלה מאכסניה לאכסניה. בתחילה היו דחוסים הכל ביחד — „הנוער הציוני", „צעירי המזרחי" וה„גורדוניה" — בבניינו של בית־הספר־העברי, ובחלקה של „גורדוניה" נפלו שני חדרים קטנטנים, תאים ממש,

בעליית הגג, מעל לבית מגוריה של משפחת טבל, חדרים שסמי מהם לשמש חדרי תנועת נוער... והיו ימים שאף זה לא היה לה לתנועה, אלא רשות להשתמש באולם הגדול שבבית־הספר שעות קצובות בשבוע... משם עברה „גורדוניה" לחדר שכור בבית פייגלה הקה ומשם לבית־עץ קטן בקרפיף העצים של ר' וולף אדר. כאן כבר הגיעה התנועה במידה ידועה אל הנחלה, אבל עדיין לא אל המנוחה... כי בינתיים נתרבו השורות; מספר החברים גדל פי כמה, ועמהם גדלו, כמובן, פי כמה וכמה ההמולה והרעש ...ה„הורה", ו„מי יבנה הגליל", ו„מי אנחנו? ישראל", וכיו"ב משירי התקופה ההיא, בקעו ממשכן האירגון עד שעה מאוחרת בלילה והדהדו בכל רחבי ה„לונקה". נגזלה תנומה מעיני השכנים, ובעל־הבית איים בכל יום שני וחמישי ב„קינדיגונג" (הוצאה מהדירה באמצ־עות הרשות)... ברם, ייזכר לטובה ר' וולף אדר, שהסתפק כל השנים באיומים בלבד...

„הורות" בחוץ תרונה, ואילו בבית פנימה קדמו להן פעולות חינוכיות ותרבותיות רבות מדי ליל בליל בהדרכת ראשי הקבוצות. (נוסף על „הראשונים" נרתמו במשך הזמן לעבודה החינוכית והאירגונית כוחות חדשים וגם צעירים, כגון: שלמה יוסקה טויב, מנדל והניה ווילנר, בלימה לישע ובייל'צי קריגר, דוד פאוסט וצבי גרינברג, יחיאל גולדברג ונפתלי טננבוים, חיים לדרברגר ונפתלי מנטל, משה'לה זומר, איצ'ו באַדנר, אנקו ווינד ויחיאל דרפלר, שרה ואבצ'ה קנר, אברהם, עקיבא והינדה פדור, העניך ורבצ'ה ווילנר, העניך קוקוק ומאיר ליכט, יוכבד מנטל ואחרים). את עיקר תפקידם ראו ראשי הקבוצות, כאמור, בחינוך האדם, אולם החומר האנושי שהצטרף ל„גורדוניה" אילצם, לא פעם, לדאוג גם להשכלתם של החברים, פשוטה כמשמעה. פעולה ענפה ומבור־רכת נעשתה בשטח זה על־ידי יחיאל פאוסט, משה פרל ואחרים. כמו־כן השתדלו להקנות לכל החברים ידיעה מינימלית בשפת דיבור עברית, לאלה מהחברים שלא ביקרו בביה"ס העברי קויים בתוך ההסתדרות „חוג לעברית" (מה„חוג" הזה נהנו גם חברי „פועלי־ציון"). המשתתפים בו למדו גם תנ"ך, ספרות עברית וידיעת הארץ. ואילו השיחות ב„קבוצות" הוקדשו לנושאים מתולדות עם ישראל והציונות, הסוציאליזם והאקונומיה, ספרות העבודה והתנועה וכיו"ב. בטיולים המרו־בים בסביבה השתדלו ראשי הקבוצות לקרב את החניכים לטבע, להכירו, לאהבו ולהתקשר אליו. במחנות־קיץ וב„מוש־בות־מנהלים" באו החברים במגע עם שליחי „הפועל־הצעיר" ו„חבר־הקבוצות" בארץ, שלימדום את תורת ההגשמה הציונית והפיחו בהם רגש אחריות לעתיד העם ולגורל מולדתו. ואחרון אחרון: קיבוצי־ההכשרה (בחודורוב, ברוהטין, שם התכשרו החברים בלימה לישע, דוד פאוסט, שרה קנר, אברהם פדור ואחרים) הרגילום להינתק ממולדתם ומבית אביהם ולהישתל בחיי עבודה וחברה שיתופית בדרך לארץ.

הודות לכל אלה קמה בעיירה קבוצה של חברים וחברות המסורים בלב ונפש לתנועה ולרעיונה. הם שהקימו אח"כ את „פלוגת־ההכשרה" בדמביץ, ששירתה את צרכי התנועה האר־צית, ודאגו למקומות עבודה בשביל עשרות חלוצים ב„פלוגה". והם שהביאו את דבר התנועה גם לעיירות הסמוכות, ייסדו

וקיימו בעזרתם התדירה סניפי „גורדוניה" בפילזנו, במיאֶלץ ובעיירות אחרות שבסביבה.

ברם בכל הפעולות המבורכות האלה ראו החברים הנאמנים את ה„מדרש" בלבד. העיקר לגביהם היה ה„מעשה"... והם היו מוכנים למעשה ולהגשמה וצמאים לעלייה. ואילמלא השערים הנעולים בתחילה, והכורת שעלה עליהם בסוף, היו בוודאי רובם ככולם חיים פה עמנו היום, כל אחד יוצר בפינתו ותורם — איש כפי יכולתו — את תרומתו להתחדשות האומה, משאת נפשם... להוותם ולהוותנו לא זכו הם ולא זכינו אנו. תהא נפשם צרורה בצרור חיי האומה והמולדת לעד.

מניה גרינשפן

„בורוכוב הצעיר"

(דער יונגער באַראָכאָוו פאַריין)

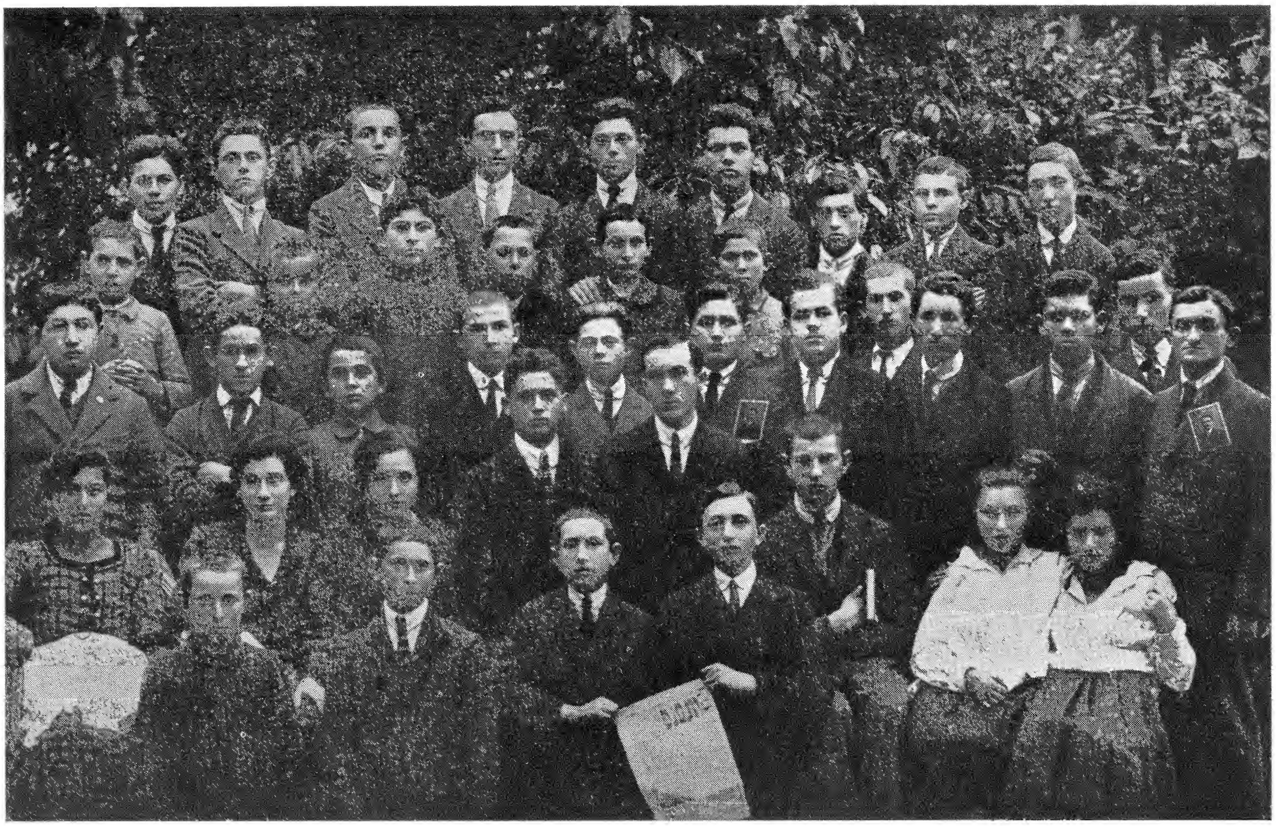
בשנים 1917—1918, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, התמסר אחי יהודה (אידק) להקמת איגוד של בני נעורים בשם „באראכאוו יוגנט". מחברותי הקשישות יותר השתייכו לחוג הזה פרלמוטר, שיינפלד, למפל, איטה טוי ואחרות, שנפ־גשתי אתן בקורס לעברית. כיון שידעתי קצת עברית ואני אז בת 9—10, למדתי לא עם בני גילי, אלא בכיתה גבוהה יותר, עם בנות 13—14.

בין שבויי המלחמה שהועסקו מטעם המדינה בהקמת בית החרושת שלנו, מצא יהודה שבוי סרבי צייר מחונן. אחרי מותו של בורוכוב מסר לידיו תצלום של המנהיג המנוח וביקשו להגדילה בגודל טבעי. התמונה צויירה בבית המלאכה שלנו, מתחת לבית מגורנו. אבי ז"ל, שהצטיין בחוש ליופי ובכלל נטה לדברים יוצאי־דופן, הרשה לשבוי הסרבי לצייר את התמונה על חשבון העבודה השחורה. התמונה נמסרה אחר־כך במתנה לאגודת „יוגנט" והיתה תלויה שם שנים רבות. הייתי עדה לכל התכונה מסביב לתמונה וקנאתי באחי על פעילותו. פעמים נלוויתי אליו בלכתו אל התנועה והתבוננתי בפעולתה, עד שבשל בי הרעיון לארגן את חברותי, בנות גילי, בתנועה מקבילה. נתכנסנו, ריבצ'ה פרל, אסתר קנר, שרה גרינ־שפן ז"ל, ריבצ'ה צייגר, גיטה ווידרשפן, פלוניצקה, תבדלנה לחיים, ואחרות, והחלטנו על ייסוד „דער יונגער באראכאוו".

תכניתנו היתה להתכנס אחת לשבוע, לשיר, לשמוע הרצאה, וגם להשמיע הרצאות ולאסוף כסף להקמת ספריה מתאימה לגילנו. תמיכת אחי אידק היתה מובטחת. מורנו ויינברג, שרימינו אותו קצת, באמרנו שיסדנו מועדון לדבור עברי, הרשה לנו להשתמש בכיתה של ביה״ס לעברית, שהיה אז בביתנו. בהרנו בועד. ריבצ׳ה פרל ז״ל נבחרה כנשיאה. התא־ספנו בשבת אחת אחר־הצהרים בכיתה לעברית ובה הרצאנו. ההרצאה הראשונה שהושמעה היתה על הספר „בן חור״, שאותו קראתי באותם הימים. לבסוף החלטנו לערוך נשף, כדי לזכות בהכנסה הגונה לטובת ספריתנו. תוכן הנשף היה: הרצאת־פתיחה של אחי אידק על מהות תנועתנו, שהיתה הצעירה בתנועית, הרצאה מקיפה של הנשיאה ריבצ׳ה פרל, דקלומים, מקהלה — והעיקר המזנון... שני בחורים, חברי כיתתנו לעברית, זיינבל שלעפ, שנקרא כן על עינו הלקויה, ואחיו של החזן וקסלר, שהיטיבו לשיר, אימנו אותנו בשירה. ערב ערב, במשך שבועות אחדים, היינו מתכנסים בבית המלאכה למריצות שלנו ומתאמנים בשירה. דומני שמקהלתנו הקטנה, שמנתה כשתי עשרות בנות, היתה טובה. את העוגיות ושאר מיני המעדנים אפו אסתר פרל ואסתר גרינשפן. את החמרים לכך הביאו חברי התנועה. ולבסוף, לאחר עמל רב, הסכים הועד של פועלי ציון, שחבריו אז היו פנחס לופבן, שניאור ואחרים, להעמיד לרשותנו את האולם של פועלי ציון שהיה אז בביתו של אשהיים, לערוך בו את הנשף שלנו. ההצלחה היתה רבה ורבה מזה ההכנסה. היא הסתכמה בכמה מאות קרונות. אלא שבמקום לייסד ספריה משלנו החלטנו לתרום את הכסף להרח־בת הספריה של פועלי ציון. משלחת חברות, ובראשה ריבצ׳ה פרל, מסרה את הכסף לידיו של פנחס לופבן. ארגוננו היה קיים עוד זמן מה, אבל בינתים קמו תנועות אחרות, כגון „השומר״, ובראשן מדריכים מבוגרים, ואלה משכו אליהן את חברותינו, ו„החבילה התפרדה״. אפיזודה בחיי הילדות של עיירה קטנה.

קבוצת „דרור־בורוכוב״

„יוגנט־פועלי ציון"

ארגון הספורט „בר־כוכבא"

כותב הדברים האלה אין עמו ידיעה ברורה אימתי קם בדמביץ ארגון הספורט היהודי „בר־כוכבא". מכל מקום אפשר לשער, שראשיתו לא קדמה לשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה. בימים ההם היה המגרש היחידי בדמביץ הפנוי לאימוני ספורט של יהודים שדה רחב־ידים ללא בעלות מוגדרת במרחק של 3 קילומטרים מן העיירה ושמו „בלוניה", כלומר „כר" בעברית. מובן שתחבורה של אוטובוסים או מו־ניות לא עמדה לרשותם של חובבי כדור־הרגל היהודים בדמ־ביץ. אף על פי כן היו חברי „בר־כוכבא" מגיעים שם תמיד במועד שנקבע לאימונים ולפעולות, וכן גם קהל הצופים. באקלימה של פולין, שאין לך עונה בטוחה מפני אפשרות של גשמים, היתה דרושה לכך הסתכנות כלשהי, כאשר המחסה הקרוב ביותר מפני הגשם היה מרוחק שלשה קילומטרים, ואין לזלזל בכך כלל. וגם אפשרות זו לאימונים ניטלה מ„בר־כוכבא" כעבור זמן, כאשר השטח כולו הוחרם ע"י השלטונות לצרכיו של שדה תעופה צבאי. נפתח אמנם מגרש ספורט בתחומי מחנהו של גדוד הפרשים העשרים, שחנה בדמביץ, אבל שי־מושו הותר רק לקבוצות שהשתייכו ל־.P.Z.P.N, דבר שהיה כרוך בתשלום מסים לטובת הארגון הפולני. בתחילה, אמנם, קיבל „בר־כוכבא" על עצמו מעמסה זו, אך משנצטברו חובות ניכרים, נאלץ, כדי להיפטר מן החובות, לשנות את שמו ל„הכוח". ושוב נצטברו חובות וכעבור שנים אחדות חזר לשמו הקודם „בר־כוכבא", שעמד בו עד לחיסול בשנת 1939.

אמנם נפתח במשך הזמן מגרש כדור־רגל עירוני, כביכול לשימושם של כל ארגוני־הספורט בדמביץ, אבל גם בכך לא נשתנה המצב. אם כי רוב משלמי המסים בדמביץ היו יהודים, לא ניתן לנוער היהודי להתאמן בו, אלא להופיע בתחרויות בלבד.

מובן, שבאין אימונים קשה היה לשמור על כשרם הגופני של החברים, והממונים על המגרש עשו כל האפשר להכביד על היהודים.

הפעילות הערה ביותר בשטח החינוך הגופני בקרב הנוער היהודי בדמביץ היתה בשנים 1930—1939. בתקופה ההיא היתה הנהלת הפעולה בידי חברים מסורים במידה בלתי־רגילה. הם חכרו מגרש אצל משפחת קנר, וכך הושגה האפ־שרות לפתח סקציות של כדור־סל, כדור עף וגם מגרש לטניס הוקם. פופולרי מאד היה המשחק בטניס שולחן שהתנהל באולמי פועלי־ציון. גם אורגנה קבוצה של אתלטיקה קלה בהנהלתו של שאול מורגנלנדר, כיום שאול ארצי המתגורר בחיפה,

מגרש הטניס של „בר־כוכבא"
דער טעניס־פּלאַץ

שהיה מופיע מזמן לזמן במפגני ראווה, עם זאת נאבק הארגון כל ימיו בקשיים כספיים, שלא פעם שמו לאל כל אפשרות להרחבת הפעולות.

קבוצת כדור הרגל עמדה פעם אחת להתמודד עם קבוצת „הכוח" בקרקא, אבל ההנהלה סרבה לממן את הנסיעה מחוסר כסף. הפיתוי היה גדול, החלטנו, איפוא, לסדר את הנסיעה לקרקא, מרחק מאה ועשרים קילומטר בעזרת כרטיסן־רכבת פולני, שהואיל להעביר את הקבוצה הלוך ושוב במחיר מינימלי. היה בהרפתקה זו סיכון רב, אבל המטרה הושגה והתחרות אמנם התקיימה על מגרש ה„מכבי" בקראקא.

פעם אחרת נסעה הקבוצה לתחרות נגד „מכבי" למילץ, המרוחקת 32 קילומטר, בעגלה רגילה מאין כסף לנסיעה ברכבת. ברוב המקרים היו החברים בעצמם משלמים את הוצאות הנסיעה ואפילו קונים את הציוד בכספם הם.

כברוב הערים כך גם בדמביץ היתה הסקציה לכדור־רגל הפופולרית ביותר. כל השנה היו מתקיימות תחרויות אליפות בין „בר־כוכבא" וארגוני ספורט אחרים, כגון „מכבי" ו„השחורים" ביאסלו, „מכבי" ו„העורבים" במילץ, „שמשון", „השחר" ו„מטל" בטרנוב, מלבד המפגשים עם הקבוצה הפולנית „ויסלוקה" בדמביץ.

לקיומו והתפתחותו של ארגוננו עד לחיסולו, פעלו רבות: מרפא שנים יעקב קראנץ, ראובן דאר, אהרן גאנס, אלימלך שוס, יצחק טויב ז"ל, וייבדלו לחיים ארוכים משה שדליסקר (כיום שריד, פתח־תקוה) וראובן פרציגר (כיום בתל־אביב) ועוד רבים שלא זכו לחזות בתקומת מדינת ישראל, יהי זכרם ברוך.

בטיול של שבת

ועדת ק.ק.ל.

בשדה החינוך

אחרי מלחמת העולם הראשונה, משחזרו פליטי דמביץ למקומם, ביקרו כמעט כל ילדי היהודים בבית־הספר העממי הממשלתי, ביוצאים מן הכלל מועטים: בניהם של כלי־קודש ודומיהם. לפני הצהרים היו מבקרים בבית הספר, אחרי הצהרים בחדר, בתלמוד תורה או בבית־הספר העברי, שבעצם לא היה בית־ספר אלא מקום לכיתות לימוד עברית.

בבית־הספר הפולני לא הורגש במיוחד יחס אנטישמי מצד המורים, אבל „המלחמות" בין התלמידים, נוצרים מזה ויהודים מזה, נמשכו כמקודם. מורות בביה"ס לא היו נמנעות מלהטיף לתלמידות יהודיות מוכשרות להיצמד לתרבות הפולנית, בהבטחה שתעזורנה להן להשתלם גם אחרי גמר הלימודים בבית־הספר ולהיות למורות בבתי־ספר פולניים. ואם כי תנועות הנוער הציוניות עשו הרבה כנגד הסכנה הזאת, נמצאו בכל זאת אחדות שנפתו ונתרחקו עד קצה ההתבוללות.

בשנים האלה חלה תמורה יסודית בחינוך הנוער היהודי: ע"י חינוך החובה בבית ספר פולני נדחק החינוך היהודי המסורתי לשעות שלאחר הצהרים, ומצד שני, ככל שהורגשה פעולת החינוך הפולני על הילדים, גברה בקרב ההורים והילדים כאחד הנטיה לחינוך יהודי, ודבר זה התבטא גם במספר הלומדים בבתי המדרשות וישיבות, וגם במספר לומדי עברית. ועוד דבר אחד: במקום שהיה נהוג לימוד כתיבה גרמנית באותיות עבריות, התחילו עכשיו ללמוד כתיבה ביידיש מדוברת. מלמדי תינוקות שבעיר היו רבים יותר, אך אין לומר שחדריהם היו מפיקים רצון ההורים, אף אלה שביקשו לתת לילדיהם חינוך דתי מובהק. וכך נתעוררו כמה עסקנים חרדים בראשית שנות העשרים ליסד תלמוד תורה, שיהיה נתון לפיקוח ציבורי. הללו היו: ר' הרש טויב, ישראל שדליסקר, ראובן הורוביץ, בנו של ר' נפתלצ'י, משה סלמון ור' יוסף לוי"ס (ברנר). התלמידים היו מבני ארבע ומעלה. כל שבת היה התלמיד נשלח לבחינה אל אחד ה„בוחנים" המקו־בלים שבעיירה — ר' לייזר אולינק, ר' הרש ניסן, ר' יוסף לוי"ס, אח"כ המלמד מפשוורסק, לגמרא.

מסור מאד לתלמוד תורה היה ראובן, בנו של ר' נפתל'צי, שהיה מתפנה תכופות לבקר בתלמוד תורה בזמן הלימודים, ובימי הרווחה שלו קבע פרס לכל תלמיד שידע דף גמרא בעל־פה — חפיסת שוקולד.

באמצע שנות השלושים כבר נמצאו הורים, ששלחו את בניהם ללמוד עברית (במבטא ספרדי) בבית־הספר העברי, נוסף על לימוד הגמרא בבית־המדרש.

מספר התלמידים היהודים בגמנסית נשאר מועט כמקו־דם, כ־10 תלמידים מבני דמביץ בכל הכיתות ביחד. העיכוב הראשי היה — הלימודים בשבת, אם כי כבר ניתנה הרשות לתלמידים היהודים להימנע מכתיבה בשבת. ביקור בגימנסיה בשבת בשעות התפילה בבתי־הכנסיות נחשב פרץ גדול מדי בחיי המשפחה והמסורת. מטעם זה ביכרו אחדים ללמד את בניהם לימודי־גימנסיה מחוצה לה ולהיבחן מדי שנה. שני המורים היהודים שלימדו בגימנסיה לא היה להם שום מגע של ממש עם היהודים.

מרבית בני הנוער הרחיבו את השכלתם החילונית שאחרי בית ספר עממי ע"י קריאה ופעולות תרבות של תנועות הנוער.

אברהם ויינברג, חיפה

בית הספר העברי

בית הספר העברי הראשון בדמביץ נוסד בשנת 1910 — ביזמתו של יהודה בורנשטיין ובמסירותו הגדולה של בנדט פט, יושב ראש הועד הציוני המקומי, ואחרים. המורה הראשון היה מר מנדל הוכמן, אבל רק משנת 1912, עם בוא המורה מר מוחרבר ובהנהלתו התחיל בית הספר להתבצר. והנה פר־צה מלחמת העולם הראשונה. יהודי דמביץ גלו ממקומם ובית הספר שבת עד שנת 1917. אך שבו הפליטים ממקומות גלותם נתעוררו ציוני דמביץ ובראשם מר בנדט פט וחיים פרידמן להקים את בית־הספר מחדש וביתר עוז. הם הקדימו אפילו עיר ואם כטרנוב, שבית הספר העברי נתחדש שם רק כתום המלחמה.

חברי הועד בשנה ההיא היו: בנדט פט, משה קרנר, חיים פרידמן, בן־ציון וידרשפן, הגב' פרל, פסח דיאמנט (היום עסקן חשוב של תנועת הקואופרציה העובדת בארץ), רבקה איזן־דיאמנט ז"ל, יוחנן זומר, ראובן זומר.

באמצע מלחמת העולם הראשונה, בשלהי שנת 1917, משהוכרזה ההפוגה בחזית הרוסית והחל המשא־ומתן לשלום — ואני אז שבוי כנתין רוסי באחד המחנות בשלזיה, הגיעה אלי הזמנה מדמביץ חתומה ע"י בנדט פט וחיים פרידמן, לבוא ולקבל משרת מורה לעברית בעיירה זו. על סמך הזמנה זו שוחררתי מהשבי ומיד שלחתי למזמינים מברק על בואי. בתחנת העיר פגשוני השניים ומהמגע האישי הראשון נוצרה בינינו הבנה הדדית מלאה. השמועה על בואו של המורה העברי נתפשטה במהירות הבזק. הועד הכין כל הדרוש בקדח־תנות וביעילות וכעבור ימים אחדים נפתח בית הספר באולם שכור מרווח למדי בביתו של מר נתן גרינשפן. נפתחו כיתות וקורסים לעברית בשלוש משמרות — בוקר, אחה"צ וערב. מספר התלמידים גדל משבוע לשבוע.

בית־הספר העברי עם הועד

מטעמים חינוכיים החלטתי לדבר עברית לא רק בבית הספר אלא גם בחיי הפרטיים. ואמנם לא גרמה לי התנהגותי „המוזרה" שום קושי ביחסים עם בני אדם. כל אימת שפניתי אל מישהו בעברית, היה משיב לי בנימוס, מי ביידיש ומי בעברית מגומגמת. רק חברי פועלי ציון לא ראו את התנהגותי בעין יפה והיחסים ביני וביניהם נעשו מתוחים. באחת מישיבותיהם האשימו אותי שלא בפני בהתכחשות לשפת העם ופגיעה בכבוד הפועלים היהודים המדברים וקוראים רק יידיש. לאשרי קם שמעון, אחיו הבכור של יהודה גרינשפן, שהיה מהתלמידים המצויינים בבית הספר, ולימד עלי סנגוריה, שאין מצד המורה העברי כל כוונה לזלזל בשפת יידיש או להתכחש לה, והראיה שאינו מדבר גם פולנית. כך יצאתי זכאי בדין והיחסים בינינו חזרו ונעשו תקינים.

מספר התלמידים בבית הספר העברי גדל והמעון היה צר מלהכילם. חברי הועד בישיבתם החליטו להקים קרן לקנית בית, ומכיון שלמחרת נודע, כי בית גדול ויפה ברחוב גאַרז׳ילוב עומד למכירה, נזדרז חיים פרידמן כחבר הועד להתקשר עם המוכר והלה הסכים לתנאים שהוצעו לו. אך מניין יוקחו אלפיים זהוב לתשלום שיעור ראשון לפני חתימת החוזה ובקופת הועד אין אף פרוטה? ההצלה באה מחבר הועד, מר פישל וקסלר, שהתנדב לתת מכיסו אלפיים זהוב, והחוזה נחתם אותו יום. הבית היה לקנינו של הועד. ביה"ס יצא ממקומו השכור והצר ועבר אל בית רחב ידים משלו. ושוב היתה עליה לבית־הספר. נפתחו כיתות נוספות ודרוש היה כוח הוראה נוסף. הועד נתן עיניו בצעיר משה רוזן מילידי דמביץ ותושב בתוכה והוא נתקבל כמורה שני לביה"ס.

מ ש ה ר ו ז ן מדלת־העם היה. הוריו שהתפרנסו בדוחק ממכירת ירקות גרו ברחוב גאַרז׳ילוב בצריף דל, שעמד בנס ושימש להם גם כחנות. הבן, שהתמיד בתחילה בלימודי קודש בלבד, נתפס להשכלה וכעבור שנים מעטות הצליח בשקידתו הגדולה לקנות דעת במקצועות רבים: היסטוריה, מתימטיקה, דקדוק, ספרות, ביקורת המקרא, פילוסופיה. מרוב עיון בספרים לאור עששית כהה לקתה ראייתו, ואם כי הרופאים ציוו עליו להינזר מקריאה בלילות, לא ציית להם מצמאונו הגדול לדעת.

הוא היה מרצה בחסד עליון. הרצאותיו במועדונם של „דבורה" והנוער הציוני הצטיינו בבהירות ופשטות, ועם זאת מיצו כל רעיון עד תומו. בסוף ימיו אבד אור עיניו מרוב התמדה בלימודיו.

בית הספר התפתח יפה, שמו נתפרסם בסביבה. בבחינות הגמר שנתקיימו מדי שנה השתתף פעם כאורח מנהל הגימנסיה הפולנית בעיר — נוצרי. חיים פרידמן, שהיה מתלמידיו, עמד כמליץ בינו ובין התלמידים, והאורח הנכבד הביע שביעת רצונו על הידיעות והבקיאות שהראו התלמידים בספרות, היסטוריה ישראלית ותנ"ך.

בית הספר על אולמיו וחדריו שימש מרכז לכל הפעולות התרבותיות והחברתיות של הארגונים הציוניים שבעיר. באחד מחדריו נמצאה הספריה העשירה. בערבים נתקיימו הרצאות, אסיפות, ישיבות, ובעיקר שימש מעון לארגוני נוער. תלמידי בית הספר קיימו חוג דרמטי והציגו מפקידה לפקידה מחזות מעלילות התנ"ך. אחדים מתלמידיו הרבים של בית־הספר היו למורים ומשמשים עכשיו בהוראה בישראל: יהודה גרינשפן בירושלים, חנה גרין, טובה קנר ועוד. בתקופה מסויימת זכה המוסד שתשמש בו כמורה אחת מתלמידותיו, זו טובה קנר, והיא מילאה את מקומי במשך זמן מה, כאשר נקראתי להוראה בבית־הספר בטרנוב. אחרי עזבי את בית הספר בדמביץ שימשו בו מורים, בין השאר ידועי שם, המשורר פנחס לנדר, אליעזר אונגר, גם הוא בן־דמביץ ואחרים.

אכן, הזכרונות הנעימים שאני נושא בלבי מהימים ההם וזכר תלמידי שזכיתי לחנכם לתרבות עברית, גם אלה החיים אתנו בארץ וגם אלה שנספו במבול הדמים שהורד ע"י היטלר שחוק עצמות, לא יסופו מלבי עד עולם.

יוחנן זומר
מפעילי בית הספר העברי וועד הקהילה

המורה וויינברג בשיעור

המורה שר עם תלמידיו

מניה גרינשפן

בתי הספר העברים שלי

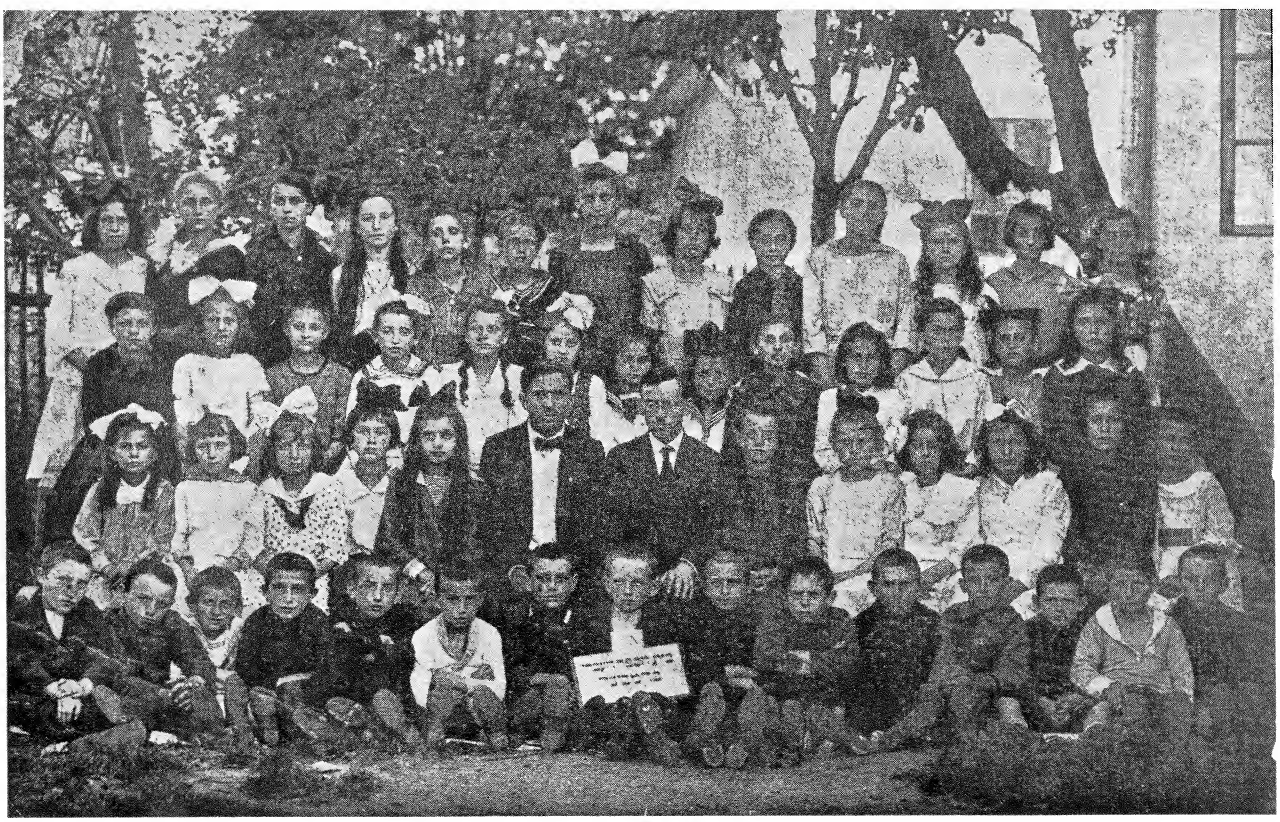
הדבר היה לפני מלחמת העולם הראשונה. הייתי עדיין קטנה מאוד. רוחמה, אחותי הבכירה, הביאה אותי אל בית־ספר עברי, שנמצא אז בחדר שכור, בבית שגרה בו אחר־כך משפחת נתן טויב. אל חדר בית הספר היו עולים במדרגות־עץ, מצד הכביש שליד הכניסה אל בית־חרושת שלנו. את שם המורה לא אזכור, אומרים לי, שהיה זה מר הוכמן. אך זאת אזכור: הוא לימד אותנו עברית בעברית. תמונת־הסבר אחת עומדת כמו היה לנגד עיני. הוא ביקש, כנראה, להסביר לנו את המושג „משא", או „לשאת משא". מה עשה? הרים כסא, טען אותו על שכמי, הוליך אותי מסביב לשולחן והסביר תוך כדי הליכה את הליכתי ואת פעולתי.

אחרי תקופה מסויימת, טרם אלך לבית ספר פולני, הוכנסתי לבית־ספר עברי שהיה בביתו של ראובן זומר. הייתי בכיתה אחת עם אחותי ברוניה, אלתק בורנשטיין, איטה טוי, חיה טוי, מינדה פרידמן, מניה חיים, ועוד. רושם כביר היתה עושה עלי המפה הגדולה של ארץ־ישראל, שהיתה תלויה על הקיר. מורנו מוחרבר הצטיין ביופיו, שהשפיע עלי מאוד, וודאי בגללו הייתי אחת התלמידות הטובות בכיתה. לאחר זמן עבר בית־הספר לביתנו. עתה עשיתי בבית־הספר כבתוך שלי. הייתי נכנסת לקורסים שונים, מקשיבה ומתבוננת. אני זוכרת קורס אחד, שהשתתפו בו אחותי רחה, פלה בורנשטיין, רבקה אייזן ז"ל, ועוד. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נתפרק בית־הספר.

בתום מלחמת־העולם הראשונה חזרנו מגלותנו הביתה. שוב התחילו התנועות הציוניות בעיירה לדאוג לחינוך עברי, גם נמצא להם מורה עברי שהרים את קרננו. היה זה מר אברהם ויינברג. לעולם לא אשכח מה שפעל למען הפצת הלשון והתרבות העברית בקרבנו. ואולי רק עכשיו אני יכולה להעריך כראוי את העבודה הרבה והמסורה שהשקיע בבית ספרנו. ויינברג היה „גננת" ומורה כאחד. שיעוריו היו מלאי עניין, אף ידע למשוך את לב התלמידים לאהבת השפה והספר.

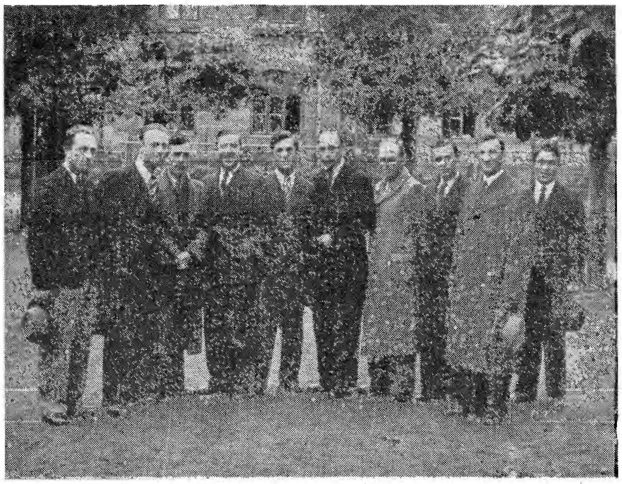
ביחוד חרותות בזכרוני השבתות שלו, שהייתי רוחשת להן חיבה רבה. בכל יום שבת אחר־הצהרים היה מכנס אותנו, משוחח עמנו, שר, משחק, רוקד ומרקיד (היום קוראים לכך „עונג שבת"). בדרכים אלה היה מקנה לנו את הלשון הספרותית והיום־יומית כאחד. השירים ששרנו עמו זכורים לי עד היום. לכשגדלנו במקצת היה מארגן מקהלות, מביים מחזות ועורך נשפיות, שהכנסותיהן היו קודש לבית־הספר העברי. היו שהבינו את מעשיו והעריכו אותם. בזכותו, יש לומר, התרחבה מסגרת בית־הספר. היה צורך בכיתות נוספות, ונקנה בית, נוסדה ספריה ראויה לשמה, גם נוספו מורים. גם תנועות נוער התחנכו בבית־ספר זה.

יש להזכיר שמר ויינברג קיים מלבד זאת שיעורים, כעין בית־ספר נוסף, בביתו בעיר הישנה.

מאיר שטיגליץ
מראשי הפעילים לבית הספר העברי,
מהמסורים ביותר לעבודה הציונית בעיר

קבוצת צעירים עם המורה שכטר

מאיר שטיגליץ ז״ל

בית הספר העברי בעיירתנו התקיים הודות למסירותם ללא גבול של מספר עסקנים אשר לא חסכו זמן וטורח כדי לקיים את המוסד התרבותי הזה.

הבולט ביניהם היה מאיר שטיגליץ ז״ל. איש תמים, בעל לב חם היה, ולא ראה בחייו דבר מחוץ למוסד זה.

לא היו לו ילדים ובלכתו לבית הספר היה טוען כי הולך לילדיו.

אהב אותנו, אהב לשבת ולהקשיב למלה העברית — כל שעה שהיה פנוי מעסקיו בילה בבית הספר. הוא דאג לתקציב, הוא דאג למורים, וכל כשלון חלילה נגע עד לשורש נשמתו.

פעילותו לא הצטמצמה לבית הספר בלבד, אלא השתתף גם בועד הציוני המקומי, גם בועדות קק״ל וקרן היסוד — ואם היה צורך במתנדב לפעולה גדולה כקטנה, הרי היה זה תמיד מאיר שטיגליץ.

יחד עם ברוס, עם יוחנן זומר, עם בן־ציון וידרשפן ורבים אחרים, הקים מוסד לתפארת.

חלם על עליה לארץ, אולם לא נסתייע הדבר בידו.

לא פעם דיבר על תכניותיו בהתרגשות, בדמעות בעינים — כי לב תמים וחם היה לאיש. בין פעילי העיר בשטח תחית השפה תפס שטיגליץ מקום בולט.

אנו, שבבית־הספר שהיה פעלו, זכינו לשמוע ולדבר עברית זוכרים אותו באהבה.

פ. סלמון־גרוסמן

בית יעקב

בשנים 3—1932 קם בדמביץ בית ספר לבנות „בית יעקב" מיסודה של הגב' שרה שנירר.

זה היה בדמביץ בית־הספר הראשון מסוג זה, שעיקרו הקניית ערכי היהדות לבנות. מוזר הדבר כמה מוזנח היה החינוך הלאומי ואפילו הדתי אצל הבנות, אף גם מצד ההורים עצמם. לבנות לא היה מושג כלשהו בערכי היהדות, אם כי גדלו בבתים דתיים ומסורתיים.

עד שקם קומץ אנשים מועט ושם לו ליעוד לתת לבת־ישראל את שהחסירו ממנה בבית הספר הפולני הממשלתי והבית כאחד. בין אלה שהניחו את היסוד למוסד הזה בדמביץ היו בינה ומשה סלמון, משה ויס ורעיתו, פרל פויסט, בוקסבוים, ראובן שלזינגר, הרש טויב ומרים בלזם. אנשים אלה עבדו במסירות בלתי רגילה לפיתוחו ושגשוגו של „בית יעקב" והרי היו מרביתם טרודים בעול הפרנסה הכבד כשלעצמו. אף על פי כן היו נפגשים בערבים ומקדישים את מיטב זמנם ומרצם לרעיון הזה.

ב„בית־יעקב" נלמדו חינוך, היסטוריה, מנהגי ישראל וכו'. מלבד תכנית הלימודים הסדירה, שהיתה גדושה למדי, החלו כדוגמת תנועות נוער ציוניות לערוך חגיגות לרגל כל חג. היה לזה ערך עצום, שכן עצם ההתכנסות הפיחה רוח חיים בחוג הבנות הדתיות, שמפאת חוסר מסגרת נמנעה מהן כל חוויה ארגונית חברותית.

כרוב מוסדות יהודים בגולה התלבט גם „בית יעקב" בקשיי תקציב לא מעטים, ולמילוי הגרעון המתמיד היו עור־כים כל מיני חגיגות נאות לקהל או יוצאים לאסוף כסף. כך נראה המצב עד לעליתי ארצה.

נעורים בנכר

יהודה גרינשפן

נעורים בנכר

א. מהימים הראשונים

קטעי־זכרונות מעטים בלבד נותרו מהימים השקטים ההם שלפני מלחמת העולם הראשונה, כאשר העיירה עדיין על תילה בנוייה, ובהכרתנו המתעוררת זהה היא עם תחומי השוק המרובע הגדול, שארבע שורות של חנויות סוגרות עליו מכל צד. מהן עוררה את סקרנותנו במיוחד חנותו המרווחה והיפה של „הערר בראָסס"... בשובנו מה„חדר" היינו צובאים לא פעם על פתחה, מציצים פנימה ביראה ומזינים את עינינו ביופיה. ברם, אף העזים שבתוכנו לא הרהיבו לדרוך על מפתנה. וזה מכמה טעמים: א) בעל החנות התהלך בה „בגילוי־ראש"... ב) דיברו בה, אפילו עם הלקוחות היהודיים, גרמנית או פולנית... ג) והוא הטעם העיקרי: על רצפתה פרושים היו מרבדים אדומים, ואלה הפיחו בנו יראת־כבוד וכאילו הכריזו: סחור, סחור, אל תקרב...

הזכרון הראשון, מהימים ההם, קשור ב„חדרו" של ר' שלמה מלמד ויוסלי, הריש־דוכנא שלו. חיה קמה וניצבת לפנינו התמונה: קבוצת גוזלים רכים, בני ארבע או חמש, משרכת לה דרכה אַט אַט לאורך ה„פּוֹטשינה" אל עבר ה„טעפּער־געסל"... החוטמים, על־פי־רוב, בלתי־מקונחים; בעד פתחי המכנסים, מאחור, מבצבצים שולי הכותנות ובידים כעכי־מלח טריים מרוחים בחמאה. יוסלי, הריש־דוכנא, הוא ינהלנו... בידיו הנאמנות של בעל־מזג־טוב זה, שהיה אמנם יותר מבמקצת לקוי בשכלו, הפקידונו אמותינו היקרות... על פיו יצאנו ועל פיו באנו. הוא „אמר" עמנו „מודה אני" בשחרית, ו„קרא" עמנו „קריאת שמע" ערבית, והוא ששינן לנו במשך שעות היום ש„קמץ־אלף" זה „אוֹ" ו„קמץ־בית" זה „בוֹ" ו„פתח־שין" — שאַ, ומלואפום וחולם, וגם „עברי" ו„טראף", בקיצור — את כל התורה השלמה והחמורה, שהיקנה לנו ר' שלמה־מלמד־דרדקי בעזרת המחווה (ה„טייטל") והחגורה...

אם היינו מאושרים ב„חדר" זה אינני זוכר (כינויו של רבנו — „שלמה שלעפּ", שהיה שגור אז בפינו, אולי הוא ראיה לסתור...), אבל משועממים ודאי לא היינו בו. וכל כך הודות לנפחייה של „הגוי" השכן; כי חצר משותפת היתה לנו, הזאַטוטים, ול...מַחתכו של הנפח (זיווג מן השמים!.. לא כן?). מכשיר זה היה מקור לא אכזב של הנאות. לא די ששימש לנו כלי־שרת לתרגילי חיתוך שונים — בפרט בימי אידיהם, כשכל משפחת הנפח הלכה ל„טומאה" — אלא היווה גם אוצר בלום של כל מיני שיירי־נפחות, בהם מלאנו את כיסינו וקרענום עד להשחית... מאליו מובן, שלא רק שמחה הביא לנו מַחתך זה; פעמים אף גרם יסורים וסבל רב. הנה חתך בו הנפח, זה עתה, ברזל מלובן; לקח את שלו והשאיר את הנותר. קפץ אחד משלנו על ה„מציאה" והקולות בוקעים עד לב השמים... כמלאך הגואל מיהרה ה„רביצין" שרה־גאַלעס ותחבה את היד הכוויה לתוך סיר מלא חלב ושב ורפא לו... בהזדמנויות אחרות למדנו לדעת, שעל פצע שותת דם (כגון: „ראש פתוח"), שמים לחם וחמאה עם קורי־עכביש; סגולה בדוקה ומנוסה נגד בהלה ופחד היא: ללקק שבע פעמים את המצח ואחרי כל לקיקה לרקוק כלפי מטה; ואילו פגע מהעין מסירים על־ידי הנפת העפעף העליון ויריקה משולשת כלפי מעלה וחסל... מובן, ש„שעורי־עזרה־ראשונה" אלה של הרביצין היו מחוץ לתכנית... לעומתם כן נשתייכו לתכנית ביקורינו בבתי יולדות... רחוצים למשעי (אגב, הפליאה בכך לעשות טובה „השמנה", בתו של הרבי, שבנטלת־מים אחת הצליחה „לרחוץ" את כולנו...) ומסודרים בשורות לקחנו רבנו לעתים תכופות, לפנות ערב, לבתי היולדות, לקרוא בצוותא ובניגון „קריאת־שמע"... והיה שכרנו ממתקים ו„כוכבים" (מין תופינים) ושמחתנו רבה... שעות אלה, שבין הערביים, היו ללא ספק השעות המענגות ביותר ב„חדרו" של ר' שלמה מלמד...

שעות בין ערביים... ממערב לחצר ה„חדר", מקום שם משתרע שדה־מרעה רחב־ידים („די לאָנקע"), המוקף שדרת עצים גבוהים, נראה לנו, הפעוטות, בשעות ההן שבין הערביים, כודאי, שצמרות האילנות נוגעות ברקיע, ושתחום האחו „קצה־העולם" הנהו ואודם השמים שם, בפאתי הרקיע, זהו אשו של גיהנום...

באשר ל„גיהנום" אל־נכון דימינו, כי עוד אחת מעט והוא נפתח תחתנו. אשה של מלחמת העולם הראשונה התלקחה, ואז הקיץ הקץ גם על „קצה העולם" שלנו... תחום האחו התמתח ועד למערבה של אירופה הגיע...

כחתף בא הדבר. בשבת קיצית אחת, אחה"צ, עוררה שמועה — על „הרכבת האחרונה היוצאת מערבה" — פניקה נוראה בעיירה. אבא ז"ל הובהל מיד מ„חברת משניות" הביתה. פניו הביעו צר רב, על שניתק משיעור־הקבע של ר' לייזר זלדאַלעס... ועל ההכרח לעסוק בשבת קודש בעיסוקים, שיש בהם משום שבות... אולם בראותו את פניה הנזעמים של אמא ז"ל נזכר בודאי בדברי התנא הקדוש: „הפרו תורתך משום עת לעשות"...

מעט המטלטלין הוסעו על מריצה, ואני מדדה ומאסף אחריה. „רחוב הרכבת" המה מאנשים, נשים וטף אחוזי בהלה ושטופי זעה. השמש הלוהטת שוטפת באורה המלא את מרצפות־האבן המרובעות והמבריקות. ולפתע — כאילו „להכעיס" אותנו, הטף — מתחיל גשם קל לרדת... הזדמנות נדירה לשיר: אַ זון מיט אַ רעגן, די כלה איז געלעגן"... אך לא כשרה השעה לכך, כי איך נשיר את שירנו ופנינו אל אדמת נכר...

בהגיענו לתחנה מצאנו את קרונות־הרכבת תפוסים עד

אפס מקום. נכנפים ולחוצים נשארנו בחוץ על הפלטפורמה שבין הקרונות. פחד וגם רחב הלב — הנסיעה הראשונה ברכבת: שריקות מחרישות אזנים, תמרות־עשן וקיטור, גצים מתמלטים מתחת לגלגלים המשקשקים; שדות, עצים ובתים רצים אחורנית ונעלמים חיש־מהר, עולם ומלואו מסתחרר... קרוסלה חינם... בתחנות חופזים אחינו הגדולים להביא מים או לקטוף פירות הגדלים לצידי המסילה. פתאום זזה הרכבת והמאחרים מצליחים, כמובן, לקפוץ אל הקרונות האחוריים, אבל בינתיים מתייפחות האמהות על „אבדן" בניהן... ועדי־פליטים מקדמים את פנינו בקקאו חם ובסלים מלאים לחמניות טריות וטעימות. אין קץ לשמחתנו. ולפתע פילחה צעקה את חלל הקרון: „אוֹ וויי, אַ בראָך איז מיר, ס׳איז דאָך מיט חזיר־שמאַלץ!" התחילה רקיקה, פליטה וגניחה... „פוּ"... עוד פעם „פוּ"... ואוי... ואבוי... ועגמה נפשם אף של הקטנים שטרם ידעו מאוס באסור ובחור במותר... בבת־אחת שבתה השמחה... הלב הרך מבשר רע: נכר... פת עכו"ם... טרפה...

ואמנם נשתנה הרבה במרוצת הימים. לא כיציאתנו את העיירה שיבתנו אליה; לא אותה העיירה ולא אותם בני־העיירה... פנה ההוד ופנה הזיוו... נשתנו הפנים ושונה הלבוש. יש שקצצו בפאות ויש שפגעו בזקן, יש שגנזו רק את השטריימל ויש שכרתו אף את מדויהם בחצי... בקיצור: דמביץ הקטנה הציצה ב„תבל הגדולה" ונפגעה...

ב. ב„חדר"

„עברי" למדנו אצל ר׳ שלמה מלמד, ואילו חומש עם רש"י לימדנו ר׳ חיים־יוסקיס. מ„חדר" זה נשארו לרבים ממנו „רשמים" חזקים ביותר, כי מיוחד במינו היה. חדר זה — כל־בו... הוא נמצא בקומת־קרקע (אם לא למטה מזה...) ומהכביש הראשי, מה„קייזער־וועג", ירדנו אליו בתריסר מדרגות רעועות לגמרי. בחורף, כששלגים גבוהים כיסו את המדרגות, בהרו ההוללים שבתוכנו ב„קפיצת־דרך", כלומר: ישובים על טסי־פח התחלקו מהכביש למטה, ישר לתוך ה„חדר", בפרצם את הדלת בהבטת־גופם. למותר להוסיף, כי חבטה זו גררה על־פי־רוב חבטות הרבה, אלא שהחובט הפעם היה ה...רבי. החדר היה ארוך וצר ואפלולית שרוייה בו תמיד. אולם אנו לא הרגשנו בדבר, כי אור רב לנו בלב ואפילו לשעות־שמחה רבות זכינו בו. שעות־שמחה היו קודם־כל השעות ש„בין מנחה למעריב", בלילות חורף הארוכים... הרבי הלך להתפלל ואנו מיהרנו לשוב ל„חדר" מצויידים בפנסים ובמזון. אגב, כשם ששונים היו הפנסים, כך שונה היה המזון. בעלי הפנסים „הקנויים בטרנוב", עם זגוגיות עבות ומלוטשות ועם מנגנון לנפט ופתילה, הביאו פת נקיה („געבייטלט ברויט") מרוחה בחמאה או בשומן אווזים, חתיכה הגונה (אמצעית!) של דג מלוח, ולקינוח־סעודה — פירות יבשים; ואילו בעלי הפנסים לנרות, „העשויים" על־ידי פחח מקומי וזגוגיותיהם פשוטות, הביאו לחם „חצי שחור" מרוח ב„קונרול" (מין מרגרינה), זנב או ראש של מליח, וכפרפרת־הפת לפת גדול (אַ קאָרפּאָל). אבל היו גם חסרי פנסים בכלל ואלה הביאו עמהם פת־קיבר ותו לא... וראה, למרות ה„דיפרנציאציה המעמדית" שררו בקרבנו אחווה ורעות ואולי בגללה פרחו ה„מסחר" והחליפין: שלש „גרידות" מהלפת בעד נגיסה מהלחם הלבן או בעד אגס יבש. וכדומה טרנסקציות רבות ושונות... היו, כמובן, גם מקרים של קשיות־לב וקפיצת־יד... התעקש בעל מטעם ולא אבה להפריש טעימה אפילו לרעו־כאח־לו. מה עשה?.. לקקו בלשונו מהר מכל צדדיו וכך הדירו ליהנות הימנו... אולם גילויים לא יפים מסוג זה היו נדירים, ובדרך כלל שרתה רוח טובה בתוכנו; בפרט ב„שעות־רצון" ההן, „בין מנחה למעריב", כשהרבי נעדר מה„חדר" וה„מרכז" עבר משולחן הלימודים אל שתי המיטות, שעמדו לאורך הקיר, בינו לבין... תנור האופים, שאף הוא היווה חלק אינטגרלי של „חדרנו"... ראויות שתי המיטות שנקדיש להן מלים מעטות. באחת ישן עזרא „ברא", בנו של רבנו, ובשניה: שני בניו של חמיה „פון הינטערן וואַסער", חברינו ללימודים, שבששת־ימי־המעשה שימש להם „חדרנו" גם כ...פנימיה. במשך היום לא נמצאו במיטות, מחוץ למזרונים, כל מצעים; ולפיכך ראינון כ„הפקר"... כמותרות לתעלולים... והפכנון ל„שדה־קרב"... למען הדיוק, הכוונה בעיקר למיטתם של „בני חמיה", שהיתה במקצת מוקצה מחמת... מחמת ששלו בה דגים בלילות... תשאלו מה עניין שליית־דגים ל„שדה־קרב"?.. ובכן כך היה על־פי־רוב המעשה: לאחר שסעדנו כהלכה והיטבנו את לבנו במטעמים התחיל ה„עניין"... אחד מהחבריה נדחף בכוונה על מיטתם של ה„פנסיונרים"... ומיד התחילה „חד־גדיא" שלמה... כהרף־עין שכב על המיטה גם הדוחף, ואחריו שני, שלישי ורביעי וכו׳, עד שנערמה צניפה אחת גדולה של גופות ומעילי־חורף, גלגולים וגלגולי־גלגולים, צחוק וחרחורי־חניקה, עליונים למטה ותחתונים למעלה. כך שעה ארוכה עד ש„אוי!" חד חתך כסכין את חלל האויר. ה„אוי" היה של ה„שכבה" שאתרע מזלה להיות במקרה „העליונה" ברגע שנכנס הרבי לחדר והתחיל להלקות... ור׳ חיים־יוסקיס היה אומן מופלא במקצוע ההלקאה... בעל־וותק היה בהלקאת אבותינו, בערבי־יום־הכפורים, בבית המדרש של החסידים... בילדותי אהבתי משום־מה לראות איך ר׳ אלתר, למשל, או ר׳ חיים מאהלר משתטחים ונופלים על פניהם ורבנו מלקה אותם ברצועתו כששפתיו לוחשות: „והוא רחום יכפר עוון"... אלא שלא הרי ההלקאה ההיא בביהמ"ד כהרי ההלקאה ב„חדר"... כאן היה מתכוון גם למעלה וגם למטה, והעיקר: בלי „והוא רחום"...

כל זה במיטה הראשונה של שלמה׳קע ולייב׳קע. המיטה השניה היתה „המועדון הספרותי" שלנו, בו ישבנו ושתינו בצמא את סיפוריו של עזרא „ברא". על מה סיפר ועל מה לא סיפר?.. הנה הפרק על השדים ועל הרוחות. מעשה ב„פריצה׳לע" ובידה מטריה, שטיילה הלוך ושוב על חומת בית הנזירות („נאָנעס"); ומעשה ב„לץ", שעמד ברגלו האחת על גג ביתה של הינדה הויזר וברגלו השניה על ביתו של אפרים הקה, ובפיו מקטרת המגיעה עד לארץ... ועל סוחרי נעלים, שנסעו ל„יריד" בפילזנו והובילו עמהם שקים מלאי מגפים, והנה בהגיעם ל„גשר הפילזנאי" קפץ שק אחד מעל העגלה ונבלע מתחת לגשר... בנושא זה אהבנו ביחוד לשמוע את הסיפורים על מופתיהם של צדיקי עירנו ובפרט של הרבי ר׳ ראובן זצ"ל, שיצא פעם במרכבתו הרתומה לשני זוגות סוסים ובשוטו גרש את כת השדים שהשתלטה על העיר...

פרק אחר ב„קולקציה" של עזרא היה על מתים: מעשיות רבות על מתים שהתדפקו על דלהותיהם של אנשי ה„חברה קדישא" והתלוננו על שהחליפו תכריכיהם או שפגמו בעסקי ה„רעכט־טוען" וכיוצא באלה טענות של בר־מנן... הסיפור על המתים המתפללים בחצות הליל בבית־הכנסת הגדול גרם לכך, שבשו־בנו בלילה מן ה„חדר" החזקנו את הציציות ביד וקראנו ב„כוונה" יתרה את „שמע", ולא העזנו חלילה להעיף עין אל עבר חלונותיו הגבוהים של ביהכ"נ, כדי לא לראות את לובשי התכריכים הלבנים מתעטפים בטליתותיהם... אולם עזרא „ברא" דרש לא רק אל המתים כי אם גם אל החיים... והחיים אוהבים „אוצרות" ועזרא אוהב לספר סיפורים על „אוצרות" וגנזי מטמונים („גנערטלעך"). ברם האמת ניתנה להאמר שבפרשת ה„גנערטל" בקי היה חברנו שעיה־דוד (לישע) יותר אפילו מעזרא... לא היה חפץ בעולם, ממש מקרני ראמים ועד ביצי־כנים — בתוכם, כמובן, כפתורים ואותיות לדפוס — ששעיה־דוד לא ידע את מקום ה„גנערטל" שלו... לפרקי־החיים שייכים גם הסיפורים המענינים על... בייניש וכת דיליה. באיזו הנאה משונה אהבנו, למשל, לשמוע כיצד נזדמן פעם עזרא לחורבה אחת מחורבות העיירה ומצא את בייניש במצוקה גדולה, ורק לאחר ש ה ו א, עזרא, רץ למכולת, קנה והביא לו „עשרה דקה חמאה", נחלץ בייניש מהמיצר... ועינינו הקטנות לוהטות ופיותינו פעורים לגמוע בצמא עוד ועוד מהמעיין הנובע... והנה לפתע נשברה השוקת — הרבי חזר...

עוד רגע תוהה המבט ונאחז בשלהבתה של עששית־הנפט העומדת על סיר הפוך באמצע השולחן... אבל עד מהרה נשתכח ה כ ל... מעיינות אחרים ז כ י ם וכבדולח טהורים התחילו מפכים מסביב... פיותיהם של ה„צאן קדושים" פצחו ברינת קודש נוגה: „וואאאאני... יאאך יענקב... כאַטש איך בין דיך מטריח מיט מיינע קבורה" ובהמשך — בקול נצחון: „שמעון ולוי אחים, שמעון ולוי זענען געווען צווי ברידער". מה ידמה ומה ישוה בחינוך בנינו לרגשי־קדושה אלה, שהר־גשנו בלמדנו את פרשת „ויחי", בליל חורף, ב„חדרו" של ר' חיים יוסקיס?... אכן חומר הלימודים היה משובב את הנפש, ולפיכך אף „יום הדין", כלומר, המבחן שעמדנו בו ביום ששי לא קשה היה עלינו. גם קדמה לו „שעת־רצון": ב„חברה־קדישא־שטיבל" השלים הציבור בכל ערב־שבת, עם שחר, את תהלות דוד בן ישי, ואנו, בני־בי־רב, השתדלנו להשכים קום, כדי להשתתף, לפחות, באמירת ה„יום" האחרון וה„יהי רצון" שלאחר גמר כל ס' תהלים... לא ידעתי ואיני יודע מה כיוונו אבו־תינו בעמדם בלילות ובזעקם בקולות קורעים לב: „ולא יצטרכו עמך בית־ישראל זה לזה ולא לעם אחר"... אבל יודע אני, כי כיוונו שהבוחן יעבור בשלום ושלא נצטרך זה לזה ב„אויסרע־דעכץ" ובשאר מקומות התורפה... נוסף על „תהלים" הקפדנו בצאתנו את ה„שטיבל" לנשק ג' פעמים את המזוזה ולומר בכוונה מרובה: „אבינו מלכנו, תהא השעה הזאת שעת רחמים ועת רצון מלפניך"... ואם לא סגי בכל אלה צרפנו את... עשנה של הארובה הגבוהה מבית־החרושת של הדוד נת'לה לשם ניחוש... אם מתמר ועולה הוא, סימן — „אַז דער דאָקטער איז גוט" (שעיה־דוד כינה את המבחן ב„חומש ורש"י" — אַסענ־טירונג...) ואם העשן נוטה, חלילה, לצדדים — „איז ביטער"...

כפיצוי־מה לשעות ה„חרדה" בכל ימי־השישי, שימש לנו, ב„חדר" זה, תנור־האופים הגדול, שתפס, כאמור, אף הוא חלק ניכר של החדר בו למדנו. מה טוב היה — אחרי שנפטרנו בהצלחה מהמבחן — לעמוד לפני התנור המוסק ולהסתכל פנימה איך לשונות האש לוחכות את גיזרי העץ הקפואים והלחים, איך המים מבעבעים ומתאדים, ופתאום — קול נפץ ומטר ניצוצות ניתך לכל עבר... ומה מאושרים היינו כשה„רבי־צין" לאה־יוסקיס נזדקקה לעזרתנו — להגיש לה מרדה או תבנית תופינים... ברם את עונגו העילאי גרם לנו תנור זה בימים שבין פורים לפסח: שמחה כפולה ומכופלת היתה אז במעוננו. זה היה „צו גאָט און צו לייט"... באיזה חשק למדנו את „שיר־השירים"!.. „שיר" — דאָס געזאַנג וואָס שלמה המלך האָט געזונגען...; או את „הגדת־פסח"! — „קדש" — אַז דער טאַטע קומט אַהיים, ערב פסח אויף דער נאַכט, פון דער שוהל אַרויס, טוט ער זיך אָן דעם קיטל און שווענקט ער אויס די כוסות, און זעצט זיך אויפן העסע (היסב)־בעט און מאַכט קידוש... ו„רחץ" — מ'וואַשט זיך די הענט און מ'מאַכט נישט קיין נטילת־ידים, ווייל דאָס וואַשן געהערט נישט צום עסן...— „עד כאן" ה„הציו לד'", ו„החציו לכם". עלה עוד עליו בתענו־גיו... כי שבועיים או שלושה שבועות לפני פסח נוהג היה רבנו להחכיר את תנורו ל„בעלי־בתים" שונים, וכל משפחה ומשפחה אפתה, בעזרת ידידיה ומכריה, את מצותיה; ה„מצה השמורה" נאפתה ב„תנור ראשון" וה„רגילה" במשך כל היום ובשעות־הלילה הראשונות. אגב, לפי ש ע ת האפייה אפשר היה לעמוד על „חשיבותה" של המשפחה האופה... כמובן, שה„מיוחסים" הקדימו לאפות והעניים אחרו... כנהוג... על־כל־פנים ב„חדר" היתה אז תכונה רבה מאוד ועזרתנו נחוצה ביותר. — קשה כשאול היתה קנאתם של ילדי ה„חדרים" הסמוכים על כי ר ק א נ ו זכינו להיהפך, בשבועות ההם, ל„חוטבי עצים ולשואבי־מים" ממש... שהרי הספקת כל העצים — מדיר־העצים שהיה בחצר — להכשרת התנור ולהסקתו, וכן שאיבת ה„מים שלנו" וסינונם היו מוטלים עלינו; הוסף לכך את גירוד המעגילות והקרשים, את יציקת המים למלוש; ומה גם כשהאירה לנו, לפעמים, ההצלחה את פניה וה„נקדן" („דער שטופלער") הרשה לנו ל„נקד" מצה ולהגישה לתנור, כשאנו מכריזים בקולי־קולות: „שיבער, אַ מצה אין אויווען אַריין!.." הייפלא איפוא כי רוח קנאה עזה עברה על ילדי ה„חדרים" האחרים?..

ואכן, יכול היה „חדרנו" לעורר „קנאה" ולא רק בזמן אפיית המצות; גם בשאר ימות השנה לא היה חסר אטראק־ציות, וזאת הודות לאומנויותיה ופרנסותיה המרובות של ה„רביצין" לאה־יוסקיס... כך, למשל, שבועות מספר לפני חנוכה, נתמלא חלל „חדרנו" געגוע־אווזים מחריש אזניים, וזה הורנו לדעת שעונת־ההכנה של שומן־אווזים־לפסח הגיעה... חסד רב עשתה עמנו ה„רביצין", שאת כל מלאכת ה ה פ ש ט ו ה נ י ת ו ח של האווזים השחוטים בצעה בקצה שולחננו... בשביל אלה מתוכנו, שהגיעו ב ע ת י ד ללימוד „יורה דעה" היה זה שעור הסתכלותי מצויין באנטומיה... ולעת־ע ת ה השתדלנו כ ו ל נ ו להפיק איזו טובת־הנאה מהאיברים המונ־חים על־ידנו... הנה הסיחה ה„רביצין" את דעתה לרגע מ„שולחן הניתוחים" וכבר הספיק שובב אחד לתחוב קורקבן או „גרון"

לתוך... כיס שכנו. אולם בראותו שה„רביצין" מחפשת אחריו אילצו חיש מהר „להשיב האבידה"... כבר הזכרנו לעיל את ה„דיפרנציאציה המעמדית" שעמדנו עליה, כביכול, ב„חדרנו" זה... אלא שביתר שאת המחיש לנו אותה סחרה של ה„רביצין" שלנו — מיד למדנו להבחין בין ארבעה סוגי לקוחות: ראשונות במעלה הן ה„בעל־בית'טעס", הקונות אווזים שלמים, שמנים וכבדים; שניות להן ה„לקוחות" („קונדען") — קונות אווזים פשוטי־עור ובלי ראשי איברים („אָדערקעס"); אחריהן באות „נשים" („וואַבלעך"), המסתפקות ב„ראשי האיברים" („דרויבעכץ") וגם זה רק „לכבוד שבת"... ואחרונות אחרונות, מדלת העם, זוכות בפרוטותיהן לראשים ולמעיים וכיו"ב שיריים... (אח"כ למדנו לסווג כך גם את קוני הדגים לכבוד שבת ולהבדיל בין אוכלי קרפיונים וזאבי־מים („העכט") לבין קוני ה„וויסל־פישלעך", „פאָדעשוועס" ו„שלייען", לבין המסתפקים בדגי־רקק („קארשלעך") ואפילו בפחות מזה...).

בעונת הקיץ גרם לנו קורת־רוח מרובה עיסוקה האחר של לאה־יוסקיס והוא: עשיית מיץ־פטל („סירופ"), כי בזאת נזקקה ה„רביצין" לעזרתנו... וזה מעשה ה„סירופ": אחרי שטיהרנו את גרגרי־הפטל מעוקציהם, הכנסנום לתוך שקיות־בד וסחטנו מהם במו ידינו את המיץ. במלאכה זו עסקנו בחשק רב, כי „שכר" כפול ומשולש היה כרוך בה. ראשית — בטול תלמוד תורה, ושנית... פסולת הפרי; אותה מצצנו תחילה יפה יפה ואח"כ עשינו הימנה „כדורים" שייבשנום בשמש — תחליף לכדורי־גומי שלא ניקנו לנו בילדותנו... אלא שמה„מתוק" הזה יצא גם „עז"... בשובנו מה„חדר" הכירו אבותינו מיד — לפי הידים האדומות, „ידי־עשו", — ש„קולו של יעקב" נדם באהלה של תורה, ולפיכך השליטו הם בנו את ידיהם, ידי־יעקב... ונודה ולא נבוש, כי באותו פרק זמן סיפקנו לאבותינו הזדמנויות רבות ושונות לקיים בנו את הכתוב: „חושך שבטו שונא בנו"... אלא שהאשם ב„אמת" לא היה בנו, כי אם ב... נחל, כמובן, באותו נחל שהפריד בין „חדרנו" לבין „חדרו" של הרבי לישע, ששימש לכולנו מקור־שמחה, אבל לפעמים גם מקום־פורענות חמור. שתי גדותיו, שנוצרו, ממש משׁשת־ימי־בראשית, לשמש לנו מגלשות מצויינות בחורף, נחלקו כנראה כבר אז כך, שהגדה השמאלית, הנמוכה, תהיה שייכת לנו הזאטוטים, „ילדי־חומש־עם רש"י", ואילו הימנית, הגבוהה, לתלמידי הרבי לישע, „ילדי הגמרא".... אנו התיישבנו פשוט על פחים, ובשעת הדחק הסתפקנו במכנסינו בלבד, וגלשנו למטה; ואילו הם, „הגדולים", החליקו על קרשים רגילים, אלא, כדי להקניטנו, כינום בשם הכבוד: מזחלות... חלוקה מקבילה היתה קיימת גם על הקרח. שתי חלקלקות היו שם: אחת קצרה בשבילנו, ה„פספוסים", ואחת ארוכה, חלקה וחדה בשבילם, ה„מומחים". למותר להוסיף, כי היו התנגשויות לרוב ומיעוך־אפים, וגרוע מכל — כשנבקע הקרח ונרטבו הנעלים והמכנסים. אז היתה תאניה ואניה, רעד בעצמות והארכובות זו לזו נוקשות והברירה היחידה היא: או הביתה או ה„חדרה". כלומר: אוי לי מאבי ואבוי לי מרבי... „טבילה" כזאת כשאירעה, למשל, בקיץ — אם ממעידת־רגל בשעת החצייה על גבי האבנים שבתוך הנחל, ואם מדחיפת־זדון — הרי היה העניין הרבה יותר פשוט: אפשר היה לעמוד, בלבושם של אדם וחוה, תחת הגשר הגבוה ואת הבגדים לייבש בשמש... אכן גשר זה כיסה כמה וכמה „חרפות" שלנו... אולם פעמים היה הוא גופא גורם קלון... הנה נעמד לו אחד הפוחזים למעלה על הגשר והוכיח, על־ידי... „עשיית־קשת", לתמימים העומדים למטה, כי הכתוב ב„פטום־הקטורת" יפה גם להם... הדבר נודע, כמובן, לרבי ושולייתו של בן־בליעל זה נהפכה על פניו, אבל למבוייש היה בכך רק נחמה פורתא. ברור ש„תאונות" מסוג זה נדירות היו ובדרך כלל היה לנו הנחל, כאמור, למקור ששון ועליצות. כמה טוב היה לקפוץ מהגדות לתוכו (על־יד בית המרחץ היו המים „עמוקים" ואפשר היה לשחות ו„לעשות היפוכים" („קאָזשלקעס") או להשתכשך במים הרדודים ולצוד „דגים" (על־פי־רוב היו אלה ראשני־צפרדעים ועלוקות; לפעמים עלה בידינו לשלות גם דגיגים ממש, אבל אלה לא גרמו לנו אלא דאבון־לב, שהיו בלי קשקשים, כלומר, לקחתם אסור, שהריהם טריפה, ולעזבם היה הלב מצר...).

רק שנים היו שדעתם בודאי לא היתה נוחה מהשתוללותנו במים: האחד הוא יוניע, המסיק בבית המרחץ, גוי גבוה וצנום ורזה כלולב, שתקן וטוב לב. סבל רב סבל בראותו את המים, שבא לשאוב בשביל ה„מקווה", עכורים ודלוחים עד זוועה, אף על פי כן לא כיהה ולא פגע בנו. והשניה היתה ה„גראָבע קאַשקע" (הגב' לאָרענץ), שהשגנו את גבולם של אווזיה וברווזיה במימי הנחל, או ששמנו אותם מטרה לאימוני־קליעה. לכינויה „גראָבע קאַשקע" זכתה הגב' ל. מחברנו פנחס וולף („טשאָפּ"): כשתפסה אותו פעם והתחילה למשמש בכיסיו ולחפש את המקלעת צעק בקול בוכים: שוקאַי, שוקאַי, טי גרובא קאַשקאַ, יאַ ניע־מאַם פראַצאַ...

בדרך כלל היו שתים שלוש משפחות נוצריות אלה — שכני ה„חדרים" ובתי־המדרש — ב...„גלות" אצלנו. בדומיה ראוייה לשבח נשאו את סבלם, שהיה בודאי רב מאוד, על שנגזר עליהם לשמוע, יומם ולילה, אל הרינה ואל התפילה... עד שהופיעה פתאום להקת אווזים ביעף בחצרה של הגב' לורנץ, והנה כנף או רגל של אחד האווזים שבורה. פקעה סבלנותה של ה„גוייה" ובאה ל„הדר" להתלונן. אז היינו אנו ב...גלות. ברם הקדים רחמנא רפואה למכה והפולנית המשובשת בפי רבנו (מעין: יוזש דאָבז'ע, פראָשע פאני, יאַ מו דאַלעם גלאָווע וו בזשוך — אַ קאָפּ אין בויך אַרייַן...). היה בגיחוכה פיצוי כלשהו על המכות שספגנו. רק דבר אחד פליאה הוא בעיני עד היום: איך ידע רבנו בבקיאותו המועטה בלשון־המדינה (וידועה אימרתו לחוטב־העצים: ווי קודם־כל ראַמבטשע, מאַיאַ לאה פאָשלאַ לשוק, אחר־כך מאַיאַ לאה זאַפלאַטשע...), לכוון את מספר המכות לחומרת החטא?... ברם מסתבר שבאמת לא ידע לכוון, אלא כלל נקוט בידיו תמיד: כל המרבה הרי זה משובח...

עם גמר ה„חדר" של ר' חיים יוסקיס עברנו ל„חדרו" של הרבי לישע לשם לימוד גמרא. אף שהיה סגי־נהור הצליח להקנות לנו דף גמרא לשבוע ולהשליט את מרותו עלינו. מחונן בחוש שמיעה בלתי־שכיח, לא נעלם הימנו כל רז: אם העיז אחד ממנו להתחמק משולחן הלימודים לדקות ספורות בלבד, הרגיש מיד בהעדר קולו ממקהלת הלומדים והתחילה חקירה

ודרישה: יידל, וואו ביסטו?.. או יוצא החוצה, מנפנף בידו ומאיים, כשהוא קורא בקול לחלל: משה, געדענק כ׳האָב דיר געזאָגט ד׳זאָלסט אַריינגיין!.. מאָטיל, האַנט־באַ־נאַכט־עטס־דע־טאַטע־וויסן!.. געדענק מאָטאַלי!.. איומים אלה הועילו, כמובן, מיד. חיש מהר עקפנו אותו, ובטרם הספיק לשוב ה„חדרה", כבר ישבנו אנו מסביב לשלחן ככבשים תמימים, ולא ידענו מה הרבי רוצה ממנו... והרבי אותה שעה עומד מעלינו ו„לש" באגרופיו את גבינו: נו, זאָגזשע שוין!.. כי ידע גם ידע רבנו מה שהוא רוצה ממנו. רצה הוא לשרש את הסדיזם שבתוכנו... טבעי הוא אולי שאנו, שובבים בני 8—9, ניצלנו לפעמים את עיוורונו של רבנו לרעה: הנה אחר־הצהרים אחד של יום תמוז לוהט, חייצ׳ה — בתו היחידה של הרבי, בתולה שמזמן הגיעה לפרקה, עדינת־נפש ומשכילה — ישובה על מטתה, זה שעות כבר, בלי נוע, כשגבה פנוי אלינו ופניה אל הקיר. מגרה ישיבתה המאובנת את השובבים הפרועים שבתוכנו ומתחילים להעיף לעברה גלעיני דובדבנים. פגעו בה הראשונים, לא הגיבה... אך משהציקו לה מאוד הטתה קמעה את ראשה לעברנו ופלטה: „טאַטע, די יונגען וואַרפן"... אך יצאה התלונה מפיה ומיד לוותה באלות ע"י אמה פרלה: ס׳זאָל מיט זיי וואַרפן הייזער־און־הויף, אַזעלכע משומדים!.. כי כך היה דרכה של פרלה (אסרה עלינו חמורות לכנותה „רביצין")' — היא את סבלותיה נשאה בדומיה: כובע כי יועף לתוך סיר הנוצות, שעל גבו ישבה רכונה, ומלא כל החדר בפוך; חתיכות גומי או קאוצ׳וק שהונחו על הכירים והעלו ריח־ניחוח; עביט־שופכין שנהפך ב„מקרה" — על כל אלה עברה בשתיקה, אך כשהשמיעה חייצ׳ה, ש„אינה נוגעת בזבוב על הקיר", תרעומת כל־שהיא על ה„יונגען" (בני 8—9 היינו!..) מיד פתחה פרלה באלה ובקללה. וכיון שנפתח פיה, הרי נמשך הזרם כמפל מים, כאשד... ובסך־הכל היתה פרלה אשה טובה. היא ראתה כמה וכמה מתעלולינו, ידעה מסודותינו והעלימה עין ולא גילתה... הנה חמד לו אחד הפרועים בתוכנו לצון, חיבר, מאחור, זנב־עפיפון למעילו הארוך של הרבי והציתו... התחלנו לצעוק: רבי, דער רבי ברענט!.. ומהרנו לכבות את הניירות הבוערים... או: שעת־בין־הערביים. אנו לומדים „פסוק" (נביאים ראשונים; בכלל מיעטנו ללמוד נ"ך ב„חדר") ובלי חשק רב. יום תמים בילינו ב„חדר" והנפש כלתה לחופש, לאוויר, לרחיצה בנהר (בוויסלוקה), או לפחות, שנספיק לשחק קצת, לפני מנחה ומעריב, במשחק ה„קאַמפּעס" ב„רייטשול"... ברם הרבי לישע אינו עושה את מלאכתו רמיה והוא לא ישחררנו כל עוד נוגה אור השמש מגיע לעיניו הקמות מראות... נמצאה תחבולה... אחד מתגנב בלאט החוצה ומכסה במעילו קמעה קמעה את החלון ואנו בפנים מתחילים בקול רינון, שמאוחרת השעה ועוד מעט יגיע זמן „קריאת־שמע" של ערבית... הערמה הצליחה ואנו שוחררנו כרבע שעה לפני הזמן הקבוע... אלא שבו בליל שקלנו למטרפסינו מאבותינו, שהרבי לישע טרח למצוא את כולם בבתי־המדרשות וב„שטיבלעך" ולהתלונן בפניהם על ביטול־התורה שגרמנו... כאמור לא עשה הרבי לישע את מלאכתו רמיה. מהמלמדים הטובים היה, שידעו להסביר דף גמרא מפורש ושום שכל, וכמעט שלא נזדקק בכלל — בניגוד למלמדים אחרים — לפרפראות, כגון ספורי מעשיות ומופתים על מלאכים וצדיקים וכיו"ב. אין להסיק מכאן שבשהותנו ב„חדר" זה לא ידענו שעת־נופש מהי. נהפוך הוא. אלא שהיו אלה שעות־נופש של... מצוה. הרבי לישע, שפרנסתו הצדדית היתה חזנות — בכל ימות השנה בביהמ"ד שלנו, ב„פראָסטן ביהמ"ד", וב„ימים הנוראים" בכפרי הסביבה — נמנה על „כלי־קודש" של עיירתנו והיה משתתף ברוב החתונות, הבריתות ובשאר „שמחות־מצוה", בהן היה מברך (בלשוננו: „עושה") את ה„מי שברך׳ס" ומקבל מתנת סתר בכבוד. „שמחות־מצוה" אלה באמת ראויות היו לשמן, כי פשוט „מצוה" היתה זאת לשמח לומדים כמונו, שלא זכינו ב„חדרו" של הרבי לישע לכל „ביטולי־תורה" אחרים... בהזדמנות זו שפרה במיוחד נחלתם של המעטים שבתוכנו (כגון: ארצ׳י בריק, משה שוחט, שלמה קאלב ואחרים, שלבשו כבר אז מעילים שחורים וארוכים („איבערציערל") וחבשו מגבעות לראשיהם. כי רק מקרבם בחר הרבי מלווה למקום ה„שמחה"... אבל גם אנו לא קופחנו לגמרי; בנו, בני בעל־הבתים הסוחרים, נתן הרבי אמונו בכל השאלות ה...פיננסיות. כי כך היתה דרכו של רבנו: מה„שמחה" שב הוא בחפזון — ובלי להחליף את מלבושיו החגיגיים — המשיך מיד בלימודיו והשתדל להשלים את שביטלנו בשעת העדרו. והיות ושמיעתו היתה בלתי רגילה וקלט כל אות שהשמענו, יכול היה בעת ובעונה אחת גם ללמדנו וגם למשמש בכיסיו המרובים ולמנות אחד אחד את „פדיונו"... אבל דא עקא שלא תמיד הבחין בטיב שטרות־הכסף, והיה נאלץ לפנות בצנעה לאחד מ„נאמניו" ולשאול. והיה כי נקב הנשאל סכום „גדול", היה רבנו מצפין בחפזה את השטר, כנראה משום עינא־בישא בכלל, ומשום עיניה של פרלה אשתו בפרט.. כי מסכנה זו קבלה באזנינו שבעלה קוצב לה פרנסתה בצמצום. רגליים לדבר שהצדק היה עמה, כי ידיה עמלו תמיד, עד שעות מאוחרות בלילה, בתפירה ובמריטת נוצות, כדי להרויח משהו מן הצד ולהשלים את החסר... על־כל־פנים לחם עצלות בודאי לא אכלה פרלה שלנו בבית בעלה, ותזכר לברכה, כי גם את הליכות ביתה היתה צופיה ונקיון שרר בו תמיד, אף שחדר אחד היווה את כל ביתה, כולל ה„חדר" שלנו... כשגדלנו — בינתים קראנו את ה„קמצן" של מוליאֶר — ונזכרנו בתמונת רבנו, כשהוא רכון על גבי השידה, שיד אדם זולתו לא נגעה בה ושבדמיוננו הילדותי ראינוה תמיד „מלאה אוצרות" — ריחמנו כמובן על פרלה וגורלה הקשה... וראה, בכ"ז לא היה בזכרונות אלה כדי לפגוע ביחס הכבוד וההערצה שרחשנו לרבנו הסגי־נהור, לרבי לישע ז"ל...

מ„חדרו" של הרבי לישע עברנו ללמוד גמרא ותוספות אצל ר׳ יוסף פרקר ואצל ה„פשעוואָרסקער מלמד". עם המעבר הזה פסקו כמה וכמה מעשי־הוללות ואפס גם חלק ניכר מאותו הווי־החדר המובהק. כי בינתים „בחורי־גמרא" (בני עשר!) אנחנו ולא כל תעלולי־שובבות יאים לנו עוד. ועוד: לא הרי „חדריהם" של רבותינו האחרונים כשל הראשונים. רבותינו הראשונים היו „מלמדים" מטבעם, ואילו ר׳ יוסף פרקר היה למעשה סוחר בעופות ובביצים, אלא מפני שהיה סוחר קטן ותלמיד חכם גדול פתח מעין „חדר" ועשה את ה„מלמדות" עזר לפרנסתו... לתכלית זו בחר לו מספר לא רב

של בני טובים (השדליסקרים, שאול טפט, אברהם קאנר, שלמה פישלר, חיים שנעפס ואחרים). מהם חריפים ומהם שקדנים ומהם שהאבות „יכלו להרשות לעצמם" שבניהם יייחשבו בין החריפים והשקדנים... מ„העיר החדשה" למדו שם, יחד אתי, איצ'ו ואַנשלי טויב. מדי בוקר בבוקרו הייתי סר לביתם, כדי שנלך ב„צוותא" ל„עיר הישנה", ל„חדר" המרוחק מביתנו כברת־דרך הגונה... לא קל, לגמרי לא קל היה להוציא בחורף, בחמש לפנות בוקר, את איצ'ו מכסת־הפוך החמה שלו. (אגב, כבר בשעה מוקדמת זו נכשלתי ב„קנאה": צפית־הכסת שלהם מקורית היתה — בביתנו לא ראינו כמותה — צבעונית ומודפסת בכתובות: „גוט מארגען"... וגם הרבה מטבעות כסף היו בה בתוך הכסת, סגולה לעשירות...). ובכן „בטרם מקדמי אשמורות יקומו" שמנו פעמינו אל עבר „העיר הישנה", ועל־אף שהלכנו בשלושה והשתדלנו להיראות גיבורים ואמיצים, פחדנו פחד רב בדרך. בעיקר גרם לכך כומר גבה־קומה, לבוש שחורים, שהיה הולך מ„הפרפיה" לבית הנזירות לתפילת שחרית והיה לוחש, כנראה, בדרכו את הפסוקי־דזמרא שלו... אולם בשעה מוקדמת זו, ובאפלה החרישית מסביב, נצטייר הוא בדמיוננו, כמובן, כאדם בלתי־שפוי בדעתו המדבר עם עצמו ונבעתנו כדבעי... נקטנו בכל הסגולות הבדוקות — סובבנו את הכפתורים, הוצאנו את הציצית, אמרנו ג' פעמים „שקץ תשקצנו" וירקנו אולי ט' פעמים... והעיקר: התחלנו לרוץ, כשאנו עוקפים בקשת גדולה את „פסל הקדושים" שע"י בית המשפט, כי גם הוא נדמה היה לנו בשעה זו, מתנועע ומאיים עלינו בידו המורמה... מאושרים ממש היינו כשמצאנו את עצמנו כבר ב„חדר" פנימה... פגישה זו עם כוחות ה„טומאה" באשמורת הבוקר דוקא („אויפן פאַטשאַנטעק") מאוד לא ערבה לנו והשתדלנו להשכיח את מוראה בדף של גמרא קדושה... בכך עזר לנו הרבה רבנו, שנוהג היה להשאיר את לימוד ה„תוספות" לשעות הבוקר המוקדמות — כש„המוחות עדיין צלולים"! — ובכוח הסברתו הרב הצליח לא־פעם לעורר בנו שמחה על שיכולנו לאיזה „תוספות קשה" ולהשכיח ממנו עולם ומלואו... בכלל היה הלימוד אצל ר' יוסף פרקר לימוד מרוכז וסמי מכאן כל ספורי־מעשיות וביטולי זמן... התעלולים המועטים, שהרשינו לעצמנו באותו פרק זמן, גם הם מקומם לא יכירם בתוך כותלי ה„חדר"; הרחק כמטחוי־קשת משדה ראייתו של רבנו התרחשו... מהם עולים בזכרוני עתה רק שני סוגים: ה„מלחמות" בין ה„צ'רקסים" ל„בושניאקים" (כלומר, בין בני העיר ה„חדשה" ל„ישנה"), וה„הצגות"... „מלחמות" כיצד? בדרך כלל חיינו בינינו באחווה ובריעות, ועתה אין בידי להצביע אף על סיבה אחת שגרמה להתלקחות הרוחות. ואף־על־פי־כן קרה הדבר ומדי פעם בפעם פרצה פתאום „מלחמת גזעים", ואנו, „הצ'רקסים", שהיינו מיעוט וב„נכר" ידנו היתה תמיד על התחתונה... רק פעם אחת, זכורני, חגגנו „נצחון". בעת רדיפת־חימה אחרינו בתוך בוץ רך, מאותן ה„ביצות" המהוללות בעיירתנו שקראנו להן: אַ „ראַשטשינע", השתטח שלמה פישלר בכל מלוא קומתו, ופישוט ידיים־ורגליים זה שימש אות להפסקת הקרב. ה„בושניאקים" לא רק פסקו מלדלוג אחרינו אלא גם קראונו לשוב ולעזור ל„מפקדם" להתקנח. ואכן זקוק היה חברנו שלמה, אותה שעה, לעזרה רבה ולדברי נחמה רבים... ובכן שפשפנו ומרקנו וכן הערפנו ניחומים לרוב. רק אחד לא נקף אצבע ולא הפליט מלת־ארגעה — זה היה איצ'ו, כמובן, שהתעוות כל אותה שעה מצחוק חנוק למראה חברנו „המחופש"... ובאמת למראה „המפקד", לראותו ב„מעמד כזה", לא נותר אלא לבכות או לצחוק. איצ'ו צחק...

את ה„הצגות" ערכנו בעליית ביתו של שאול טאפט. דמי כניסה בשורה ראשונה: שני כפתורים, בשניה: כפתור אחד; והרוכש כרטיס אחד יכול היה להכניס גם את אחיו הקטנים... את ההצגה הכינונו שעה קלה לפני בוא ראשוני הצופים, וגם ההתחפשות ארכה רק דקות ספורות והיתה פשוטה בתכלית: הופכים את המעילים ואת הכובעים עם הבטנה כלפי חוץ ואת מצחות הכובעים כלפי העורף והננו „שודדים" מבטן ומלידה... כל מחזה נגמר בקטטה וכשהמנוצח שכב פרקדן על השחת — „ירד המסך"... ובכן הכול היה כשורה. רק הכניסה ל„תיאטרון" והיציאה הימנו היוו — לפחות בשביל כותב הטורים האלה — בעייה חמורה ביותר. כי כך היה סדר הכניסה: מאחורי בית טאפט מטפסים ומגיעים אל גגון רעפים רופף ורעוע, עליו עמד, בנס ממש, סולם ובו עולים אל עליית־השחת... למה אכחד? רעדתי כלולב בבואי ובצאתי... ואם הכול עבר בשלום, הרי זה רק משום ש„שומר פתאים ד'..." על־כל־פנים עם גמר „הזמן" אצל ר' יוסף פרקר נסתיימה גם עונת ה„תיאטרון" בעליית הגג של ר' אפרים טאפט...

ברבנו ר' יוסף פרקר חברו יחד, כאמור, ה„בעל־בית", ה„סוחר" וה„מלמד" לדמות אחת. לעומתו ברבנו ר"ד בלושטיין, המכונה: „פשעוואַרסקער מלמד", לא דבק כמעט ולא כלום מה„מלמדות". חיצוניותו אמרה כולה כבוד וגינוני בעל־בתיות חשובה. גם הלימוד אצלו (גמרא ותוספות ומהרש"א) היה כבר ברובו לימוד לשמו ו„הפסקות־הנשימה" היחידות היו הרגעים, שבהם תיכן לו הרבי חצי סיגריה. וזאת עשה במין חשיבות כאילו היה מקטיר קטורת... במחיצתו לא העזנו משום כך „להניד עפעף"... כי לך נסה כאן להשתובב, כשהכל מסביבך אומר רצינות ואצילות... את היסחי־הדעת הטבעיים וההכרחיים בגיל זה סיפק לנו רבנו בעצמו בגוונו את הלימוד אם בסיפור מתולדות חייהם של התנאים והאמוראים ואם באגדות חז"ל מעניינא דיומא או אפילו — וזה בעיקר בימי אלול — בהשמעת קטעי תפילה, בנוסח שונה אמנם משלנו, אבל ערב לאזנינו, כי גם רבנו זה נוהג היה ב„ימים הנוראים" לעבור לפני התיבה בקהילות קטנות שבסביבה. ואכן פעם בשובו אחרי החג הצטנן בדרך, לקה בדלקת־ראות קשה ומת מיתה חטופה. מותו ציערנו מאוד, כי כיבדנו וחיבבנו את ה„פשעוואַרסקער מלמד" שלנו, ועד היום גדול הדבר בעיני שזכיתי להיות בין המטפלים בקבורתו. —

אם שני „החדרים" האחרונים נבדלו באופיים מהראשונים, הרי שונה לגמרי מכולם היה „חדרו" של ר' הירש דוד. פיותיהם של המשטינים והמקטרגים למיניהם על „ההדר" בגולה היו מסתתמים לאלתר, לו ראו את „חדרנו" זה. ממש „גן־עדן": עצי־פרי לרוב, שדה־ירקות רחב־מידות, ובקצהו: נחל משקשק; גדיי־עזים נתונים לטיפולנו בשעות־הפנאי וחלב־עזים חם משפר את בריאותנו... והלימוד עצמו

— בקיץ, תחת כיפת השמים, בצלו של עץ עבות; ותוכנו: הרבה תנ"ך עם פירוש המלבי"ם, עין יעקב, דקדוק וגם קצת „לשון קודש..." כשהגענו אנו לידיו של ר' הירש דוד היה רבנו כבר בגיל זקנה, שער הזקן והפאות לבן כשלג וראייתו לקוייה מאוד — ספר שהוא מעיין בו מקרבו סמוך סמוך לעינו השמאלית וקורא קריאה אלכסונית. ולפיכך הפליא אותנו תמיד איך קצר־ראות זה כה מרחיק ראות את כל העוויותינו, ובסנוקרת עזה של שלש אצבעות (האגודל והאצבע המראה החזיקו תמיד קמצוץ טבק) החזירנו מיד למוטב... כי על אף זקנתו היה בעל גוף בריא, קומתו זקופה, רחב־גרם, דומה יותר לבעל־משק חקלאי גדול מאשר ל„מלמד". ודמותו הרוחנית: בעל נפש יפה, גאה במקצת, ובעל הכרה עצמית, כי מי בעיירה ידמה לו בידיעת „לשון הקודש" ודקדוקה, ובפרט בהבנת הפיוטים, אותם ה„יוצרות", שהירבו אצלנו למלל ומיעטו להבין... ללא ספק היה רבנו ר' הירש דוד הראשון שעורר בנו עניין לשפתנו העברית, אשר את התחלותיה רכשנו אח"כ ב„קורסים של תרבות" בייסורים לא מעטים...

בייסורים למה? כי בינתים נבראו חדשות בעיירה: ע"י כמה בעלי־בתים חשובים (ר' הירש טויב, ר' ישראל חיים שיף, ראובלי נפתל'צ'עס ואחרים) נוסדה „חברת תלמוד־תורה" ובראשה ה„מנהל", אדם מן החוץ (בחיצוניותו הזכיר את חנן מה„דיבוק"...). ת"ח גדול וגם קנאי לא קטן, שידע לרכז מסביבו קנאים מסוגו של מנדלי רייך ולצאת חוצץ נגד קן „הכפירה" — שנוצר גם הוא באותו פרק זמן — והם: הקורסים של „תרבות" לשפה העברית בהנהלתו של מורנו הנכבד, מר אברהם ויינברג, החי אתנו בארץ. שונות היו דרכי הלחימה: אספת־עם רבתי בבית־הכנסת הגדול, בה השמיע הרב ר' שמואל זצ"ל דברי כבושין על הסכנה הצפוייה לחינוך הדור הצעיר. בדרשתו דימה אותנו, ילדי ה„חרדים", שסכנת ה„העברעאישע שולע" אורבת לנו, לשתיל צעיר, שכל עוד הנו רך הריהו ניתן לכפיפה... קולו, הרווי צער, הרטיט, כנראה, את לבות השומ־עים, כי דבריו לוו מדי פעם באנחות שהגיעו בעיקר מ„עזרת הנשים"... בבתי מדרשות ניסו למנוע את האבות, שבניהם יצאו ל„תרבות", מלעבור לפני התיבה בימי „יארצייט" או מלעלות לתורה. נסיונות ממין זה היו כרוכים בקטטות וב־האשמות הדדיות בענייני יראת־שמים ומשא־ומתן... והסנקציה העיקרית, שגם כותב טורים אלה נפל לה קרבן, היתה הרחקה מהתלמוד־תורה. אמנם לשעה נאלצו הגבאים התקיפים של הת"ת לוותר — את האחד הרתיע שולק מורגנלנדר (אחי שמעון, שעמד אז בראש ה„יוגנט", גייסו ל„מערכה"), באיימו עליו, שיגלה ברבים את מעשיו, שעשה בהיותו מגוייס בצבא אוסטריה... ואילו ר' ישראל חיים שיף נבהל פשוט מפני גערות אשתו ואיומיה, שלא תתן לו לעבור את מפתן ביתה אם לא יחדל להיות „גאָטס פאָליציי"... (את מלכה שיף גייסה אמי ז"ל, אם כי דעתה היא לא היתה נוחה כלל ועיקר מה„העברעאישע שולע", אבל נעלבה מאוד: „סטייטש" את בנה יוציאו מהת"ת? לא יקום ולא יהיה כדבר הזה!..) ובכן הוחזרתי לת"ת, אולם בסוף „הזמן" גבר עלי ועל חלק מחברי יצרנו ללמוד בחדר המרווח והשטוף אור, שעל קירותיו שלל תמונות של בעלי־חיים, צמחים ופירות, בעלי מלאכה וכלי עבודה שונים; גבר היצר ללמוד מתוך הספר המצוייר („שפתנו", ח"א) ומפי המורה החדש, בעל החיוך המלבב ובעל ההבעה המיוחדת שנצטלצלה באזני כדיקלום תמידי, מורה, שמיד עם בואו לעיירתנו, נרקמה אגדה מסביבו שמחוץ לעברית אינו יודע אף מלה אחת בכל לשון שהיא (כששמעתי בפעם הראשונה — רק — אחרי שנים רבות! — את היידיש העסיסית שבפיו, עלה כבודו עוד יותר בעיני ורק אז הבנתי את סוד הצלחתו הבלתי־רגילה של מר ויינברג בהקניית השפה העברית לבני עירנו). וכך „התרוחקנו" מה„תלמוד־תורה" וחסל סדר „החדר", אולם זכרם הברוך של רבותינו שמור עמנו. תנצב"ה.

ג. בבית־הספר ובגימנסיה

הורינו היו כולם „שלומי אמוני ישראל", אבל לבניהם הקנו רובם ככולם חינוך ממוזג, כלומר: תורה עם דרך ארץ (בלשונם: „צו גאָט און צו לייט"...). מחוץ לבני הרב, הדיין ועוד מספר זעום של „בני קדושים", חלקנו את ימינו חציים ל„חדר" וחציים ל„שקאָלעס" („חצי" לאו דווקא, כי שעות הבוקר הראשונות וכל אחר־הצהרים, ובחורף גם הערבים, וכמובן כל ימי־ראשון בשבוע וה„חגאות" בשלמותם, היו קודש ל„חדר"). —

זוכר אני יפה את הימים הראשונים בספטמבר 1916, בביתה א' של ביה"ס העממי לנערים בהנהלתו של פיעטרו־שעבסקי ובחינוכה של העלמה ברבולקובה, בעלת הסרגל המהולל... ה„לאַפּעס" שלה (הצלפות בסרגל על כף היד), בפרט על הידים הקפואות בחורף, עשו את הרושם הדרוש... באין ספסלים — המלחמה עדיין בעיצומה והעיירה בחלקה שדודה והרוסה — ישבנו על הרצפה, בחדר בלתי מוסק ובקור של מעלות אחדות מתחת לאפס, ולמדנו קריאה, כתיבה, לשון פולנית, חשבון וכו'. מהקור לא סבלנו ביותר, כי ישבנו צפופים ולחוצים, רק הרעב הציק לנו מאוד — את פרוסת־הלחם הקצובה והגרועה, על שכבת הבצק שבה, כילינו מיד בהפסקה הראשונה, ומעתה עינינו כלות לתום הלימודים כולם ולארוחת־הצהרים... במרוצת הימים נשתנו התנאים החיצוניים בביה"ס לטובה, ואף המזון בבית השתפר בהרבה. אך מהי שלווה נפשית ועל אחת כמה וכמה שמחה וגיל־ילדים — לא ידענו אנו, הילדים היהודיים, במשך כל ימי שבתנו בביה"ס העממי... והסיבות לכך היו רבות ושונות. אחת מהן היתה, למשל, הלשון הפולנית, ביתר דיוק: הגייתה הנכונה והיפה של הלשון הזאת. רובינו התקשינו בכך ו„אסון" זה רבץ לפתחי פינו במשך שנים, ודי בזיון וקצף... כי חברי הביתה הגויים ליוו את קריאתנו ואת סיפורינו בצחוק רם והלבינו את פנינו... כל פעם שנכשלנו בהגיית השי"ן וה„ז", ה„רז" וה„זש" ובמקום zimno קראנו żymno ואת ziemia הגינו żemia ו־śnieg יצא מפינו כ־szneg, היה ששון ושמחה לגויים ואבל ובכי לנו... פנינו נתכרכמו כשולי הקדרה, ולו נפערה השאול תחתינו היינו מבכרים לקפוץ לתוכה... זאת היתה למעשה היריקה הראשונה שהגלות ירקה לתוך נשמותינו הח־מות... לאחר זמן־מה, עם תקומתה של פולין העצמאית (או כפי שחברנו הבלתי נשכח, אהרן ספיר, היה אומר: odkąd

Polska wybuchła, מאז שפולין „פרצה"...) והתחלת ההשתוללות הפראית של ה„הלרצ׳יקים" בקיצוץ הפיאות והזקנים וזריקת יהודים מקרוני הרכבת הנוסעת, הוכיחו מיד הבנים כי מעשי אבות סימן להם, וחברינו לספסל הלימודים הוסיפו לעלבונות הנפש גם פגיעות ב ג ו ף... החלו בהקנטות „קלות", במריטת הפיאות, בגזירת הציצית ובתחיבת בשר־חזיר לפיותינו, וכילו בתגרות חמורות ובמכות... הדברים הגיעו לידי־כך, ששום תלמיד יהודי לא הרהיב עוז לשהות בהפסקות בחצר ביה"ס, ובהשמע הצלצול פרצנו כולנו ראשונים מהכיתות (את היהודים הושיבו „מחנכינו", שרובם ככולם לא היו חשודים ב„אהבת ישראל" יתרה, בלאו הכי בספסלים האחרונים, קרוב לדלת...) ונמלטנו על נפשנו לשטח מחוץ לחצר ביה"ס. ושם, על־פי־רוב, במקום לשחק, שפכנו את מרי שיחנו וטיכסנו עצות נגד המציקים... „החלטה" אחת נחרתה משום־מה בזכרוני: לבחור במשלחת שתתייצב לפני ה„פאַן דירקטור" ותדרוש לשחרר אותנו היהודים, מלימוד... ההיסטוריה הפולנית. כי מה לנו — טעננו — ולמיאֶשקו I או לבולסלאב כרוברי? אנו חייבים לדעת מי זה דוד המלך ושלמה המלך ולא מיהו סטיפן בטורי! ולו שאלונו אז: טוב, אבל מה עניין „לימוד היסטוריה" אצל „מציקים"? היינו בודאי עונים ב ש א ל ה: ומה עניין „מכות" אצל „עצמאות פולין"? אלא מסתבר שבתת־ידע התקומם הכל בקרבנו נגד כל מה שהוא פ ו ל נ י... את המשלחת בכל־זאת לא הרכבנו... ורווח והצלה עמדו לנו ממקום אחר — למזלנו נמצאו אותה שנה בין ה„בוגרים" נערים אחדים בני חיל, שידעו להשיב מנה אחת אפים (ביניהם משה גאלדבלאט, מלך שוס, „דער שוואַרצער יוזעף" ואחרים). חברינו אלה הלכו בעקבות אחינו הגדולים וארגנו בין כתלי ביה"ס „הגנה עצמית"... ומאותו יום יכול היה כל עובר בשעת הצהרים, עם גמר הלימודים, על־יד ה„טומאה", להיות עד לקרב נטוש בין ה„שקצים" לבינינו. רק מורינו ה„אהובים": ברגר, קלאמוט, סקיבא, לשניאקובה, וורבה, ואחרים לא הרגישו ו„לא ראו" את המתרחש מתחת לאפס... בתחילה הסתפקנו באגרופים ובהגורות על אבזמיהם והעיקר — באבנים. אולם כש„השקצים" איימו ב„הרג רב" ביום חלוקת התעודות, הזדיינו החברינו האמיצים ב„בתי־אגרוף" („בוקסר") ועשו שפטים כאלה במתקיפים, שמאותו יום ואילך מספיק היה לאיים על „שגץ", שנקרא לעזרה את „מיילעכאַ" או את „גולדבלאַטאַ", והוא הרפה מיד...

כך עברו שנות־החינוך הראשונות שלנו בבית־הספר של ה„גויים"... סבל רב סבלנו שם... בימי הגיאות של שנאת ישראל במדינה (כגון במלחמת פולין והבולשביקים, (1920). הזינו זאת מיד מבשרנו וכששככו במקצת הרוחות וכשהונח גם לנו, שכחנו כמובן את הצרות. שקענו במשחקינו (כפתורים, „ארץ" וכיוב׳), הרבינו להתעלס ולהתלוצץ ולא תמיד נזהרנו בכבוד חברינו... מקרה חמור כזה של מעשה קונדס, שהיה בו אפילו שמץ של חילול השם, חרות בזכרוני עד היום. במשה ש ט י מ ל ר, בנו של ר׳ טוביה שוחט, קרה הדבר. „משה שוחט" זה היה נער תמים בתכלית, שתקן וטוב לב שמעודו „לא פגע אפילו בזבוב על הקיר"... ברור שרק גזירת המלכות הביאתהו לבי"ס של גויים שבו צלבים ופסלי „משיחם" מקשטים את החדרים. הוא נמנה, כמובן, על המעטים שבתוכנו, שחבשו כיפה גם בשבתם בכיתה. עשרות פעמים ביום משכו ה„שקצים" את פאותיו הארוכות והמסולסלות, והפילו ארצה את כיפתו והוא אינו מגיב בכלל (גם שלמה פישלר גידל פיאות וחבש כיפה בכיתה, אולם על כל פגיעה בו ענה בשטף של גידופים וקללות: „Ty psiakrew ażeby cię jasna cholera wzięła"). והנה התחיל השיעור בזמרה וקלאמוט קרא אליו בקול חגיגי את „מויז׳עש שטימלר!" שיבוא ויראה לו אם ניקה את הכיפה מנוצותיה, כפי שצווה בשיעור האחרון. משה „שוחט" קם נבוך, כי לא הבין מיד את הלע"ז בפי ה„גוי", אולם באותה שניה ממש חש לעזרתו אחד לץ משלנו ולחש לו, כי המורה פוקד עליו לשיר... „דרור יקרא". „מצוות המורה", כמובן, אין להשיב ואז ישיר „משה"... ובני ישראל — מתפקעים ממש מרוב צחוק... לא עברו אלא שנים מעטות, כשנספה משה המסכן במגפת הטיפוס, מרקנו את הצחוק ההוא בבכי מר מרוב צער וכלימה... והיות ומיתת צדיקים מכפרת, נסלח לנו בוודאי אותו מעשה קונדס מגונה, כי לא ידענו מה אנו עושים...

לסוג ה„בידורים", שבהם החיינו את נפשנו באוירה הדחוסה שאפפה אותנו בבי"ס של „גויים" שייכות גם תגובותיהם של שלמה פישלר, אברהם שדליסקר (בנו של ר׳ לייב) ואחרים בשעת אמירת ה„פאַצ׳יעז׳"... נלבבים אלה היו מלווים את תפילת ה„גויים" בפזמונים משלהם על „יוסיל פאנדרי און די די מוהמע מאַריעם"... להם היה זה כורח פנימי „לנקום" את הטמאת נשמתם, ולנו, השומעים היו נחוצים כוחות אל־אנושיים להתאפק ולא לפרוץ בצחוק, שהיה בו, ברגע זה, משום „חילול קודש" מסוכן ביותר... אף בזה קויים בנו: „שומר פתאים ד׳"...

כאלה היו „ששונינו" בביה"ס העממי... ובגימנסיה?.. — בודדים מתוכנו עברו אחרי הכיתה הרביעית העממית לגימנסיה. כשהעלתה אחותי אסת׳שה ז"ל בביתנו את הרעיון להעבירני לגימנסיה, היתה התגובה כאילו הציעה להעבירני על דתי... ואין תימה בדבר: אמי ז"ל, בת הסידים מובהקת, שהיתה גאה כל ימיה על שמה, שניתן לה ע"י הצדיק מסנדז בכבודו ובעצמו, ועל כך שאביה (הסבא ר׳ משה אשר פדוור ז"ל) מתפלל „שחריתים" בימים הנוראים ב„חצרותיהם" של בני ה„דברי־חיים"..., לא יכלה, כמובן, להעלות על הדעת שבנה יבקר בגימנסיה בשבתות... אלא שהרבה הזמן עושה, וחיקוי אחרים עושה, ושידולם (ביחוד של אחי שמעון מאמריקה, שתמך בהורים, וכבעל המאה היתה לו גם הדעה...) ואחרון אחרון: „תקיעת־הכף" שנתתי לסבי, בשכבו על ערש־דווי, שלא אחלל, חלילה, את השבתות... כל אלה חברו יחדיו ולאחר שנתיים ימים הצליחו להפוך את התנגדותה הפעילה של אמא לשתיקה שכמוה כהודייה... ובכן נכנסתי „בשעה טובה ומוצלחת" לכיתה ג׳ שבגימנסיה. אזכיר כאן לטובה את מַנקה ט ב ל, מהכיתה השביעית, בחורה מוכשרת ביותר, שכל תלמידיה ה„פרטיים" הצליחו בבחינות־כניסה, כמובן בתנאי שקבלו גם שיעורים פרטיים בטבע אצל... ז א ו ו ו ר ס ק י; ומורנו זה ידע לעשות את תורתו קרדום לחפור בו... ברם, לשבחו יאמר, שגם מלאכה נאמנה ויפה ידע לעשות. שיעוריו היו מעניינים מאוד ומאלפים. ונאמנות זו גרמה לי פעם — עוד לפני היותי

„סטודנט" — תקלה, שלא אשכחנה עד זיבולא בתרייתא... וכך היה המעשה: זאוורסקי החליט לצרפני לטיול לימודי של כיתה ב׳ באחת השבתות, אחה"צ. כוונתו בוודאי טובה היתה. וכי מה יכול היה מוח „גויי" להבין את אשר עולל לי בהזמנה זו?.. התחלתי איפוא לחכך ולכעכע ולנסות להשתמט ולדחותו בשה"י... („שבת היום") לא אוכל לשאת לא אֶת ולא עט... איני כותב ואיני קוטף... אולם הכל לשוא. הוא בשלו — אינו דורש ממני לקטוף ולכתוב, כי אם לשמוע ולקבל... בדלית ברירה התייצבתי, בשעה המיועדת, ברחבה שלפני הגימנסיה, לבוש בבגדי שבת, אבל ברוח נכאה (אבא ואמא לא ידעו כמובן דבר על כך)... בין הסטודנטים הנאספים הכרתי אחדים מביה"ס העממי, אבל כולם כאחד התנכרו לי ותמהו מאוד: מה לאבל זה בין החתנים? ורק לאחר שמישהו מאחב"י העביר את הידיעה, כי אני פרוטקטורנט של זוורסקי, עלה כבודי בבת אחת בעיניהם ונכנסו עמי בשיחה (כי מפניו פחדו כולם אימת־מוות)... — רק יהדותי עמדה לי לא להעמי־דני, חלילה וחס, בשורה הראשונה... אולם: co ma wisieć nie utonie, אומרים הפולנים... למרות שהשתדלתי בכל כוחותי — בצעדנו לאורך הכביש הראשי ובשירה, כמובן — להתקטן ולהצטמק ולהיות נמוך מעשב, גילה אותי פנחס וולף („טשאפ"), שהלך אותה שעה לומר „פרק" והתחיל צועק: אָ, אָ, דאָרט האָסטו אידל חינקה׳לעס, גייט מיט שקצים שבת אין פעלד אַריין!.. ומיד הפטיר בקללה: „אַ פאר... זאָלסטו ווערן, שגץ"!.. מה אומר ומה אגיד: חשכו עיני... מאותו הרגע לא ידעתי את נפשי עוד... כמובן, שהדבר נתפרסם חיש מהר בביהמ"ד של החסידים וב„שטיבל" ובבואי הביתה זכיתי ל„קבלת פנים חמה"... ...„איך דאַרף ניש קיין צעטרעגט!" (ע"מ „סטודנט") — הטיחה אמי כנגדי. — „די גאַנצע שטאָט זאָל מיך אַרומטראָגן אין מויל!"... ועוד ועוד דברים קשים כגידים... מה פלא, איפוא, שבשבת הראשונה בה הלכתי לגימ־נסיה לא השאירה לי אמי הטובה ארוחת־צהרים... ובכלל, איזו „שבת" היתה זאת?!.. „שבת־חזון" שחל בה תשעה־באב חג הוא לעומת השבת ההיא!.. בפעם הראשונה הנני מתפלל תפילת־שבת בהשכמה וביחידות... את הספרים הנני מסתיר תחת המעיל, מתחמק מהבית כגנב, ומתבונן — כדי שלא יראוני בני העיירה — לעשות קפנדריא ודרך ה„רייטשל" להגיע לגימנסיה... והנה — כמו להכעיס — בכל הדרך פנים מוכרות... דומה, שכל בני העיירה נתקבצו, כביכול, הנה... הגברים: אלה הולכים למקווה ואלה שבים מהמקווה; והנשים — אלה הולכות להביא את ה„קאווה" מהתנור ואלה חוזרות כבר עם בקבוקי־ה„קאווה" בחיקן... ו„על הגנב — הלא — בוער הכובע", ולפיכך נדמה לי, כי כולם יודעים לאן מועדות פני ושמחיקי נושרים בשבת ספרי הגימנסיה... בקיצור „טעם גיהנום" טעמתי בשבתות הראשונות, בגלל חשקי ללמוד בגימנסיה הגויית שלנו, ו„דבש לא לקקתי" במשך כל שנות לימודי בה... ההבדל היה רק בכך, שבשבועות הראשונים הסיבה לסבל היה ה„קול קול יעקב", אלה דברי התוכחה והמוסר של „שלומי אמוני ישראל". ואלו במשך שש שנות לימודי היה זה היחס, יחס עשו, שמרר את חיי וחיי רבים מחברי היהודים שלמדו במוסד...

כשהתחלתי (בספטמבר 1922) את לימודי בגימנסיה היו בה כשמונים יהודים (בנים ובנות בערך במספר שווה), שהיוו שנים־עשר אחוז מכלל הלומדים במוסד. מדי שנה בשנה פחת והלך מספר הסטודנטים היהודיים, כך שבשנת גמר לימודי במוסד (1928) נשארו בו רק כשלושים תלמיד (בתוכם שבע בנות), שהיוו ששה אחוזים מכלל הלומדים, ז. א. שמשך שש שנים בלבד ירד מספר היהודים בחמישים אחוז... ברור שאין לחפש את הסיבה לירידה זו באי־רצונם של בני עירנו לרכוש חינוך תיכוני, אלא בעיקר ביחס של שנאה גלויה ליהודים, שגילו כמה ממורי המוסד. לרבים ממנו הפך הלימוד בגימנסיה לסיוט ממש. לשם אילוסטרציה אזכיר רק שתים־שלוש עובדות: בכל שנה גמרו כמה מחברינו — בפרט ממשפחות מתבוללות — את הכיתה בהצטיינות (אוסטרן, שניידר, ניכטהויזר, אבל גם דורה מהלר, סרולק טבל, מניה ומונק גרינשפן, נפתלי טננבוים ועוד), בערך כשנים־עשר (!) אחוז מכלל המצטיינים במוסד. והנה בשנת 1924/5 היה רק יהודי אחד (אוסטרן) בין המצטיינים, כלומר חצי אחוז(!); לעומת זאת נשארו כמה מחברינו בכיתה ולא פחות משמונה־עשר קיבלו בחינות־מעבר... תאמרו: אולי מקרה הוא?.. „מקרה" לאו דווקא, אלא פשוט ימי גראַבסקי במדינה וימי ה־spółdzielczość בעיירה... ימי גיאות השנאה להורינו ולנו... עדיין מהדהדים באזני דבריהם הארסיים של מורינו קיטא וסטאַרון, שנאמו בסוף שנת הלימודים על נושא ה־spółdzielczość (הקואופרציה השיתופית) והחדירו למוחות חניכיהם כי ה־spółdzielczość תגאל את העם מהעוני ותשחרר אותו מהמתווכים הפרזיטים ותיצור את המסחר הלאומי... סיסמתנו צריכה איפוא להיות: „swój do swego po swoje"... לפני הצהרים היו מורינו נאה דורשים ובישיבות־הציונים אחר־הצהרים גם נאה מקיימים... ולפיכך לקו פתאום מאורינו וכתלמידים נחשלים נחשבו הטובים בקרבנו. אותה שנה הגיעה הפחיתה לדרגה כזאת, שתלמידות מצטיינות (כמו מניה ג., רבצ׳ה פרל ואחרות) נאלצו לעזוב, על סף הכיתה השמינית (!), את המוסד ולנוע לטרנוב ולקרקוב כדי לסיים את חוק לימודיהן...

אותה שנה היתה איפוא התפרצות אנטישמית גלויה לעין־כל, אבל, לאמתו של דבר, לא פינקונו מורינו במשך כל שנות שבתנו שם... אם בשנה הראשונה היה זה רושינק שירד לחיינו בלעגו לפולנית שבפינו, הרי בשניה ירש את מקומו פיוטרובסקי, שרק האחד שבשמים ועוד מתי מעט על הארץ יודעים איך נצלנו מצפרניו... ובכיתה הבאה פגע בנו קיטא, וזה התעלל בנו, שהשם ירחם... מדי שבת בשבתו נקראנו, בכוונה תחילה ולא לפי התור המקובל, ללוח (שניים היינו בכיתה, שאול טאפט ואני, שלא כתבנו בשבת). לאחר שהודענו בכל פעם קצרות, כי אין אנו כותבים בשבת, התחיל הוא בדרשה ארוכה ומרה כגלות — כשהוא צועד, במגפיו המבריקים, צעדים מאוששים לכל אורך הכיתה, ומבטו נעוץ כל הזמן בתקרה, כאילו עמד בתפילה, ושפתותיו... נופת תיטופנה. במה לא מנה אותנו ומה לא מצא בנו?.. אמי היתה אומרת: אַלעס וואָס אין דער קאָרט שטייט... כל מידה רעה:... „על אדמה פולנית אנו יושבים, לחם פולני אנו

אוכלים, אבל את דתי פולין איננו עושים... הייתכן כי נבקש פריבילגיות מיוחדות לנו?!.. הא לך, מיוחסים חדשים עליך, פולין!.. בני הזאקון של משה רבנו!"... ועוד ועוד... כמעיין נובע, בלי מחסום... ואתה עומד על רגליך ושומע כל זאת, והנך מרגיש כאילו חתכו באיזמל חד בבשרך החי... וה„שקצים" נהנים הנאה מרובה... וכך שבת אחר שבת, פעמים אין ספור... ואם לא די בכאב ובצער, הרי מתווספים מיד גם כלימה וחילול השם — כי נוהג הוא קיטא בכל שבת לקרוא ללוח, מ י ד א ח ר י נ ו, גם את היהודי ה ש ל י ש י בכיתה והוא ניגש, כותב ומצליח...

היו איפוא צער וכאב, עלבונות וכשלונות שהעכירו מאוד את רוחנו ושללו את חדוות ימי נעורינו, אולם את הרגשת ה„ס י ו ט" יצרה בעיקר א ו י ר ת ה ח נ ק ה ח ב ר ת י, אותה נשמנו כל ימי שבתנו בגימנסיה. הכוונה, כמובן, לאלה מתוכנו שהיו פעילים בתנועות־הנוער הציוניות. אנו, שלהטנו ממש בלהט־נעורים של רצון לפעולה לאומית ח פ ש י ת וכל הכרוך בה, אנו חיינו כבר בשנות העשרים ב„בונקר" חברתי... בעיני ה„רשות" בכלל והנהלת־הגימנסיה ומוריה בפרט היתה הפעולה הציונית זהה עם בולשביזם... כל השתייכות לתנועות־נוער ציוניות היתה איפוא אסורה עלינו איסור גמור, וכל העובר על כך אחד דינו להיות מוצא מהמוסד, שהוא ה י ח י ד י בעיירה... אנו, שידענו את הכזב שבזיהוי הציונות עם הקומוניזם, לא קיבלנו עלינו את הדין. השתייכנו „בסתר" לתנועות־הנוער הציוניות השונות ועשינו בהן כמיטב כוחותינו ויכולתנו. והדבר לא היה קל כלל ועיקר... העיירה קטנה ועל כל צעד ושעל אתה נתקל או באיזה „פרופיסור" או ב„קוליגה" מהכי־תה... ו„בית חיינו" עצמו — ה„העברעישע שולע" — בו אנו צפופים כולנו יחד: ה„נוער הציוני", „השומר הדתי", „גורדו־ניה" ועוד, גובל ממש עם ה„בורסה", בה מתגוררים ק ו ט פ י ס, ה„דירקטור" של הגימנסיה בכבודו ובעצמו, וכמה עשרות סטודנטים המכירים אישית כל אחד מאתנו... או: הנה יצאת מ„הסניף" בחברת נערים ונערות, ש א י נ ם סטודנטים, והנך שטוף אותה שעה בוויכוח ער על ציונות וסוציאליזם, הרצל וגורדון, ברוכוב וקרל מרכס, קרן קיימת וקפא"י, והכל, כמובן, בקולי קולות כיאה לגוברין יהודאין... ופתאום קול אזהרה: „סטרון!" או „רושינק!"... מבוהל משתדל אתה בה בשנייה להבדל מה„חברה" ולנוס בפישוט גרון, כתרנגול שנפסקה קריאתו באמצע, ולהתחמק מעיני ה„פגע־רע"... ולמען האמת, לא ברור לי עד היום הזה, אם „מלאכי־חבלה" אלה, שפגעו בנו עשרות פעמים ב„נסיבות חשודות", לא ידעו ולא הרגישו דבר או שידעו על פעולותינו, אלא שזלזלו לשלוח יד ביהודונים הצעירים לבדם?.. דעתי נוטה לאפשרות השנייה... ובכן ל מ ע ש ה „לא שלחו יד", אבל כמה וכמה פעמים כ מ ע ט נפגענו על ידם... אספר רק שני מקרים שאירעו לי ולשנים מחברי עמי. במקרה הראשון היה רעי לצרה א ה ר ו ן ס פ י ר ז"ל (בחור חמד זה מדי אזכרנו יהמו מעי לו, אהבת־נפש אהבתיו בגלל טוב לבו, נועם הליכותיו ושפע ההומור שלו). פעם סובבנו בעיר לרוקן את קופסאות הקק"ל. שנינו לבושים כהלכה, באוניפורם הסטודנטים, כשהכובעים בעלי ארבע הקצוות מפארים את ראשינו. הווה אומר: אין כאן מקום לטעות... הגענו לרחוב הרכבת ואנו עולים לגב' ר י י ך. דופקים פעמיים־שלוש על הדלת, אין קול ואין עונה... מנסים לפתוח את הדלת, היא נפתחת ואנו בתוך המטבח המרווח וריק מאדם... מה„סלון" נשמע איזה רחש... אהרון מתחיל ב„חכמות" שלו, מוציא קולות משונים ומדבר י י ד י ש לתוך חלל החדר: „נו, קום שוין אַריין, דו"... כדי לשים קץ ל„תעלוליו", כי קשה מאוד היה לי להתאפק מצחוק, נקשתי נקישה חזקה על דלת המטבח... מה„סלון" נשמע קולה של הגב' רייך השואלת, בפולנית כמובן: „מי שם"? ואהרון משיב לה בקולו הצלול: מה־Żydowski Fundusz Narodowy (מהקק"ל)!.. ובאותה השנייה ממש פותחת בעלת־הבית את דלת הסלון לרוחה כדי להביא לנו את תרומתה, ואת מי רואות עינינו יושב שם בפנים על הספה? את... פיוטרובסקי ה„יקר" שלנו. מה יש כאן עוד להוסיף?.. ממש התאבננו... למזלנו הרב נסגרה הדלת לאט לאט, ואנו אחרי שהתאוששנו במקצת, התחלנו לעשות העוויות ורמזים כאילו אחזה חלילה אש בבגדינו... הגב' רייך הפקחית תפסה מיד את העניין, הרימה ב כ ו ו נ ה את קולה ופנתה כביכול אל איזה אדם ש ל י ש י במטבח ואמרה לו: בבקשה א ד ו נ י, י ר ש ו ם א ד ו נ י (בל' יחיד!) שני זהובים!" ואחרי הפסקה קצרה, כאילו רק זה עתה ראתה אותנו, פנתה אלינו בקול לבבי, כמקבלת אורחים יקרים מבאי ביתה התדירים: „ואתם, אדונים צעירים, מחפשים בוודאי את ב נ י? הוא כרגע איננו בבית... אולי ברצונכם לחכות לו?" בקושי רב גמגם אהרון את המלים: „לא, תודה, אנו נכנס שנית לפנות ערב"... ושנינו הפטרנו „צאַלויען רונטשקי" חטוף ונמלטנו על נפשנו כממאורת שפיפון... לא רק הקופסה בבית זה לא רוקנה באותו חודש, כי אם גם כל שאר הקופסאות ב„רחוב הרכבת" לא רוקנו הפעם, כי עקרנו משם חיש מהר כעקור מאדמה רועדת... מעתה העסיקתנו, כמובן, רק שאלה אחת בלבד: אם ה ו א ראה אותנו או לא?.. תוצאות לא היו, תודה לאל, למפגש „נעים" זה, ואולי עמדה לנו בזה זכותה של הגב' רייך?..

והמקרה השני אירע ממש על סף ה„גאולה"... באחת מבחינות־הבגרות־שבכתב ניגש אלי מזכיר הגימנסיה, ב ו ש ק ו,

שמואל זומר, ממייסדי „הנוער הציוני"

ולחש באזני, כי עלי לסור בשלוש אחה"צ להנהלה. אותה הודעה קיבל בו במקום גם חברי הטוב שמואל זומר ז"ל (אגב, קשרי עם שמואל חרגו ממסגרת הקשרים הרגילים בינינו, בני העיירה; קשרינו נתהדקו ביתר עוז דווקא בעת שעזבנו את העיירה, בלמדנו יחד, מקודם, אצל ר' ירוחם קריגר ז"ל ואח"כ בבית מדרש לבנים ע"ש הילדסהיימר בברלין, עד ששמואל פנה למקצוע של רפואת שיניים, בו עסק בעיירתנו בהצלחה רבה מאוד. הצלחה זו נבעה מתכונת־יסוד שבנפשו — כל דבר שעסק בו עשה אותו בשלימות ובמסירות. זכור לכולנו הלהט בו פעל למען הרעיון הציוני. חבל, חבל, שלא זכה לראות בהגשמתו...). ניסינו כמובן לנחש את מטרת ההזמנה המוזרה הזאת והעלינו חרס בידינו. אולם כאשר בשעה שלוש נתבקש שמואל לבדו להיכנס לחדר המנהל, עורר הדבר חשד בקרבי... שמואל שהה שם כמה ששהה וכשנפתחה הדלת בצאתו, עמד בפתחה המזכיר שנתן לי סימן להיכנס, כך שלא היה סיפק בידי להחליף אפילו מבט עם חברי היוצא. בהיכנסי לחדר מצאתי בו לתמהוני הרב נוסף על המנהל, שישב על הספה בפינה, את מחנכינו פיוטרובסקי (מילא תפקיד של רשם) ואת סטאַרון (שניהל את החקירה). אחרי שהחויתי את הקידה הדרושה ונעמדתי „דום" ובוודאי גם חיוור כסיד, נתבקשתי ע"י סטאַרון לספר על פעילותי ב..„אירגון הקומוניסטי". (עלי לציין כי הוקל לי טיפ־טיפונת... מוטב בקומוניזם מאשר בציונות, חשבתי... האשמה בקומוניזם פירושה „עלילה" סתם וקל יהיה לדחותה...). פקחתי עינים גדו־לות של תמיהה ונערתי מעלי בתוקף רב כל שייכות לעניין. לשם חיזוק טענותי ניסיתי אפילו להיעזר בעדותו של ה„כומר־המנהל" בעצמו, הפוגש אותי לעתים קרובות בבוקר ללכת או לשוב מבית התפילה כשנרתיק של תפילין תחת בית שחיי... ומה ל„קומוניסט" בבית התפילה ?.. שאלתי. כאן התערב פתאום הכומר קוטפיס ואמר לי: „פר שכמוך, פשיאַקרב" — מרגלא שגורה בפיו תמיד לשבט ולחסד — אני עצמי ראיתיך פעמים אין סוף עומד על מדרגות ה„עבראיסקה שקולה" יחד עם זומר ועם יהודונים אחרים!.." על טענה זו היה לי כמובן תירוץ „מוכן": אנו באים שם לחברנו המשותף ישראל טבל... הרגשתי, כי „תירוצי" לא שכנעו ביותר... אגב, כל זמן החקי־רה ניסה סטאַרון להערים עלי ששמואל, כביכול, הודה בכל...

ידעתי, כמובן, שזאת היא איוולת ועמדתי על טענתי הראשונה שאינני יודע „לא מפותר ולא מחלום" בכל העניין... ואז יצא המרצע מן השק: פיוטרובסקי הושיט לי גליון, פוליו, כתוב מש־ני צדדיו, ובראשון מתנוססת חותמת ארוכה ורחבה של „משרד החינוך המחוזי בקרקוב", ואומר לי, לקרוא את הכתוב. המחש־בה הראשונה שעלתה במוחי: כתב־היד מוכר לי מאוד... ובכן: מכתב־הלשנה אל שלטונות החינוך המחוזיים, כי על אף פניות מרובות להנהלת הגימנסיה המקומית, ממשי־כים שני התלמידים הנ"ל בפעולתם הקומוניסטית והאנטי־ממלכתית... ה„מיסמך" הקל עלי בהרבה את מלאכת ההת־גוננות: הסברתי, כי לפי השערתי (בקרבי ידעתי זאת בוודאות מוחלטת) זה מעשה־תעלולים של נער אשר נדחף ע"י רגשי קנאה להעליל עלינו עלילה זאת, כדי להכשילנו לפני בחינת הבגרות. ועוד הוספתי: הרי למעשה יש כאן גם הלשנה על ההנהלה לפני השלטונות המחוזיים, שהתרשלה במילוי תפקידה. כדי שההנהלה תיווכח קודם־כל בעצמה ותוכיח גם לשלטונות המחוזיים את אפסותן של העלילות כולן, טוב תעשה הנהלת הגימנסיה — אמרתי — אם תמסור את חקירת כל הפרשה למשטרה... כוונתי היתה, כמובן, לזכות קודם־כל בזמן, לסיים בינתיים את הבחינות ולצאת מרשות המוסד... למשטרה — הייתי בטוח — נוכל בקלות להוכיח באותות ובמופתים, כי שנינו חברים זה שנים בתנועות־נוער ציו־ניות; עובדה, אשר לא יכולנו אפילו להעלותה על דל שפתותינו לפני מורינו החוקרים. לגביהם, כאמור, ארגונים קומוניסטיים וארגוני נוער ציוניים היינו הך המה. אינני יודע אם נשתכנעו מורינו מהסברינו (גם שמואל, כמובן, כפר בכל — כפי שסיפר לי אח"כ). אחת ידעתי, כי עוד באותו ערב הצליחה שתדלנותם של ד"ר סנדהויז ושל ר' יוחנן זומר, זכרונם לברכה, לרכך את לבבות חוקרינו ול„טהרנו" בעיניהם... החקירה נמסרה באמת למשטרה, והיא חקרה... ובינ־תיים סיימנו שנינו, יחד עם עוד תריסר חברים וחברות, את בחינות הבגרות. נשמנו לרווחה ויום טוב גדול עשינו שיצאנו בשלום ונפטרנו מהגימנסיה ה„אהובה" שלנו, שהיתה בבית־מידות אדיר, מרווח ומלא אויר, ורק אנו, תלמידיה היהו־דיים־ציוניים, הרגשנו בה מחנק תדיר...

עדנה פרלברג

מזכרונותי

כילידת דמביץ, שחייתי בה מחצית שנותי, אני רוצה לתאר כאן כמה קטעים מחיי הנוער היהודי בעיירתנו.

נולדתי בשלהי מלחמת העולם הראשונה ומתקופת ילדותי המוקדמת שמורים בזכרוני מקרים בודדים בלבד. עוד אני רואה לנגד עיני את מקום מגורי משפחתי בעיר הישנה מאחרי הגשר. בתים בני קומה אחת, סימטאות צרות ולא נקיות ביותר. ברחוב הראשי עוברות מדי יום ביומו עגלות־משא, מובילות אספקה מהכפרים הסמוכים בשביל תושבי העיר. ילדים בכל הגילים, ילקוטי תלמידים על שכמם, היו עוברים בוקר וצהרים על יד חנותנו ברחוב הראשי, לא רחוק מבית הספר העממי, שאותה שעה למדו בו בנים ובנות בבנינים נפרדים. מול ביתנו עמדה הכנסיה החדשה עם מגדלה הגבוה ועדיין נשמע באזני קולם הצלול והחזק של פעמוניו עם שחר בבקרי חודש מאי, בהם רגילים היו אנשי הדת הנוצרית להתפלל השכם והערב. תפילות אלה, שהיו מלוות שירה ונגינה בעוגב, התמזגו עם צפצוף הצפרים וצלצול הפעמונים לכעין הרמוניה נפלאה

שהשרתה עלי ועדיין אני ילדה קטנה, געגועים למולדת הרחו־קה והקרובה ללב — ארץ ישראל, מולדת לא־מוכרה ונכספת משחר ילדותי.

בקרבת ביתנו השתרע שדה רחב ידים בשלל צבעים של פרחי בר למיניהם. זה היה מקום שעשועי האהוב ביותר. שם, בין פרחי שדה וגבעולי תבואה זהובים, שפכתי חרש את כאבי, כאבה של ילדה יהודיה בנכר, מושפלת ונרדפת, רק מהיותה בת ישראל.

חוויות אלה, שהיו משותפות למרבית הילדות היהודיות בעיירה, הן שפירנסו אחר כך את תנועות הנוער, שעיצבו את דרכנו בהתבגרנו.

הנוער היהודי בדמביץ היה רובו ככולו מאורגן בהסתדרו־יות הציוניות, אם כי היו בתוכו קבוצות או יחידים מיתר הזרמים שבציבוריות היהודית בפולין. מלבד תנועות הנוער של ציונים כלליים, גורדוניה, פועלי ציון ימין ושמאל, לא נפקד גם מקומם של אגודת ישראל, „הבונד" והנוער הקומוניסטי במח־תרת. התנועה החזקה ביותר בימי היתה הסתדרות „הנוער הציוני". רבים מחבריה ידעו לא רק לנאום יפה אלא גם להגשים. עזבו בתי הוריהם מלאי כל טוב ועלו לארץ לחיי עמל וחופש. מהם קיבלתי בנעורי את משאת נפשי, הם לימדונו לכבד חיי עמל וחרות, להתהלך בין נכרים בראש מורם ולא להיכנע להשפלות.

אני זוכרת מצעד של שלישי במאי, חגם הלאומי של הפולנים, שנערך בהגיגיות רבה בימי שלטונו של פילסודסקי. אנו, הצעירים היהודים, שלמדנו עוד בבית הספר העממי הפולני, השתייכנו כבר לארגון הצופים הציוני. באיזו גאווה ושמחה לבשנו את תלבושתנו הצופית ואחזה ידנו בדגלנו הלאומי, תכלת לבן, בצעדנו יחד עם הנוער הפולני על ארגוניו במצעד של השלישי במאי. לא אשכח את שמחתן של חברותי שאינן בחיים עוד: מינה שולדנפריי ז"ל, בתו של יואל, רייזל פולנר ז"ל, דינצ'ה מאהלר ז"ל, מחנות השעונים שבעיר הישנה, בלקה שדליסקר ז"ל, בתו של גדליה, מינה לישה ז"ל, בתו של זישה מנקה בלזם ז"ל, כיצד עלזו לקראת ההופעה: „הנה רואה את, אטקה, עד היכן הגענו: אנחנו היהודיות הורשינו לצעוד עם דגלנו הלאומי בשווה עם הפולניות". „מה טוב היה — הוסיפו — אילו יכולנו לעלות ולהיות כמוהם במולדת שלנו".

כן! זה היה חלומו של כל אחד ואחד מאתנו. זאת היתה תפלת כל אחת מאתנו. כך חלמנו ולחמנו, שיתפנו פעולה בעבודה חלוצית, יצאנו להכשרה וחינכנו דור צעיר ברוח הציונות.

בקבוצתי היו ילדות אלה ששמן זכור לי עדיין: סלה חיים, ניושה שדליסקר, רוכצ'ה קוקוק, חייצ'ה ברונהיים, גוסטה שולדנפריי ועוד אחרות, ששמן נעלם מזכרוני, כולן צעירות ממני בשלוש שנים, אך מפותחות מבחינה רוחנית. מה גדול היה סבלן מיחסן העויין של בנות גילן הנוצריות! בשבתן עוד על ספסל הלימודים באו אלי לשפוך מר לבן לפני ולמצוא נחמה בפעולתנו. בשחרי שבתות היינו יוצאות הרחק אל מחוץ לעיר, לנער את המועקה בחיק הטבע ולבקש התעלות בוויכוח וגעגועים למולדת הנכספת והרחוקה. לבבות ילדי ישראל פרפרו בים של רשע. ואני, המחנכת שלהן, הייתי מעלה לפניהן כיד דמיוני הטובה תמונות מאותו עולם אחר וטוב של חלוצי העם העובדים ושירה בפיהם. השיחות היו מסתיימות לרוב בריקוד הורה נלהב. בקושי רב היינו נפרדים מהיער או השדה, וחוזרות לאט ובלי חמדה למציאות האפורה.

רגעי אושר ושלוה היו לנו מוצאי השבתות בחורף, שבהם היינו מתאספים בחדר הקן שלנו למסיבות עונג שבת מסביב לתנור הבוער, ושרים חרש שירי הארץ ומספרים קטעים מחיי החלוצים. נשכח העולם הסובב והיתה אווירה של אחדות ואחווה. עד מאוחר בלילה נמשך עונג שבת כזה. פעמים הביא עמו שולק טפט את כנורו וניגן ורבקה טאוב מלווה אותו בשירה. זה היה נפלא.

בערבי שבתות, בעיקר בימי החורף, כאשר השלג חורק תחת צעדי ההולכים ברחוב, היינו עוזבים את שולחנות הורינו וממהרים לבית ספרנו „תרבות". כאן התאספו כל משתתפי הקורסים, מקשיבים לקריאת פרקי תנ"ך ומפרשים אותם או מפליגים בוויכוח סוער על אחת השאלות. ויכוח כזה נמשך שעות רבות וכך נשתגרה העברית בפינו. אני זוכרת הרצאות מלאות ענין של מורנו פ נ ח ס ל נ ד ר, הנמצא אתנו בארץ, כמה נהניתי מהן, וגם — את התרגשותי כאשר הכנתי בפעם הראשונה נאום בעברית. מה מאושרת הייתי, שיכולה אני לבטא את מחשבותי בשפת עמי.

והנה באה המלחמה הנאצית האיומה בתולדות האנושות כולה. היד האכזרית קצרה יבול עשיר בשורותינו שהיו מלאות חדוות חיים ושאיפות נעלות. כמה נשרפו בכבשני מחנות המוות, כמה חלו בתוך מחנות הריכוז ומתו! רק חלק מועט, ואני בתוכו, ניצל בדרך נס.

אנחנו זכינו לגמול בתקומת מדינת ישראל. אך למתים אין גמול. נקיים לפחות את זכרם באהבה ובכבוד כראוי.

השואה

ראובן שדליסקר־שריד

השמדת יהודי דמביץ

א.

ביום ו׳, 1 בספטמבר 1939, הכריז היטלר על מצב מלחמה בין גרמניה לפולין, וכבר בשעה 11 לפה״צ הופיעו בשמי דמביץ מטוסי המלחמה הגרמניים הראשונים. לפי שעה הסתפקו ביריות בלבד. יום אחד אחרי כן, בשבת אחה״צ, בשעה 4 בערך, ערכו אוירונים גרמניים את ההפצצה הראשונה, בה נהרסו בנינים אחדים, ביניהם ביתו של אהרן בר בעיר הישנה, וכן פנימיה של סטודנטים פולנים (הבורסה). גם סמוך לרכבת נפלו פצצות אחדות.

עבודת־כפיה לפני פרוץ המלחמה
צוואַנגס־אַרבעט פאַרן מלחמה־אויסברוך

בהפצצה נהרגו אחדים מתושבי העיירה ומיד החלה מנוסה מבוהלת לכפרים הסמוכים. יהודי העיר החדשה ברחו רובם לכפרים ווליצה וויויורקה, יהודי העיר הישנה נמלטו בכיוון לליסא־גורא, סטובירנה, סטשובקה, נידז׳ויאדי. כאשר חזרו יום אחרי כן לבתיהם כדי להוציא מהם קצת מן המיטלטלים, נוכחו כי רוב הרכוש המיטלטל נשדד על ידי גויים מכפרים קרובים ורחוקים, וגם שכנים עירוניים שלחו ידם בבזה.

בבהלה הגדולה נתפרדו משפחות ובניהן היו מחפשים זה את זה. עברו ימים עד שנפגשו שוב. הגשר על הויסלוקה נהרס בהפצצות והיה הכרח לעבור בדוברה. וההפצצות נמשכו.

השלטונות בעיירה נתפרקו ועד יום כניסתם של הצבאות הגרמניים, יום ו׳ 8 בספטמבר, לא היה בה כל משטר.

עוד פליטי דמביץ מבקשים להם קורת גג בכפרים פשטה ביניהם השמועה: הגרמנים הורגים כל גבר יהודי הנופל לידם, ומיד התחילה מנוסה כללית מזרחה. חלק מן הנמלטים הצליח לעבור את נהר הסאן, שנכבש בינתיים על ידי הצבא הגרמני; אחרים, שהגרמנים השיגו אותם בדרכם, נתיאשו מן הבריחה וחזרו כלעומת שיצאו. תחילה העזו להיכנס העירה הנשים, אחר כך התחילו לשוב גם הגברים. הם מצאו את דירותיהם שדודות והרוסות. אף על פי כן נרגעו במקצת. לפי שעה, דומה היה, אין סכנת נפשות נשקפת להם. הגרמנים לא שדדו ולא רצחו. הם הסתפקו בכך שהיו תופסים יהודים מן הרחוב ומן הבתים לעבודת נקיון במוסדותיהם, ונהנו בכך מסיועם של הגויים, שלימדו אותם היכן למצוא את היהודים.

כשבועיים אחרי הכיבוש נקרא סטאַרון, מי שהיה ראש העיר, לשוב ולעמוד בראש השלטון העירוני.

ליל שבת אחד נקראו ט ו ב י ה צ ו ק ר ועוד כמה יהודים לבוא אל הבנין של מושל המחוז (סטארוסטא) לשעבר. הם נתקבלו על ידי גרמנים מאנשי הס. ס. ממפקדת ז׳שוב, שהודיעו להם, כי עד הבוקר עליהם למסור לגרמנים מספר מסויים של סדינים וכלי מטה, ואוי ליהודים אם לא תבוצע הפקודה במועדה. אותו לילה נשלחו מאספים אל בתי היהודים וכל הנדרש נמסר לגרמנים כפי הפקודה.

במבצע זה נוצר למעשה הגרעין לאותו „שלטון יהודי" על היהודים, שנתגבש אחר־כך ב„יודנראט". לפי המלצתו של סטארון נבחר לתפקיד זה טוביה צוקר כיהודי הנכבד ביותר שנשאר בעיר, לאחר שראש הקהילה ר׳ אברהם גולדמן נמלט לרוסיה.

מיד לאחר כניסת הגרמנים לדמביץ נאסר על בתי־הספר העממיים ללמד ילדי יהודים. הגימנסיה הפולנית, היחידה בדמביץ, בוטלה. החדרים היו סגורים והילדים למדו באורח

פרטי בדירות של מלמדים, או הוריהם לימדו אותם ככל שיכלו. ספריות היהודים הוחרמו. מי שהספיק לקח קצת ספרים לביתו. ספרי התורה הוצאו מבתי־הכנסיות וחולקו בין התושבים היהודים.

ב.

שלטון הגרמנים בעיר היה בתחילה שלטון אזרחי בעיקרו. הגסטפו לא התערב אלא במקרים מיוחדים. השלטון כלפי האוכלוסים היה בידי ראשות המחוז (קרייז־האופטמנשאפט). דמביץ נחשבה „קרייז" (מחוז) לעצמה יחד עם סביבתה בהיקף רחב למדי. גבולות המחוז היו העיירות רוזוואדוב, סנדז׳ישוב, פילזנו, וילופוליה. ראש־המחוז (קרייז־האופטמאן) היה ד"ר אוסוואלד, גרמני מתון למדי. סגנו היה צעיר וינאי בעל תואר דוקטור, שאחר־כך התברר, כי כאב את כאב היהודים וביקש לעזור. עניני היהודים בימים ההם היו נתונים בידיו.

בראשית הכיבוש גורשו יהודי טרנובז׳ג (דז׳יקוב) ורוזוואדוב אל מעבר לסאן. מרביתם נשארו בתחום השלטון הרוסי, חלקם חזרו והורשו בהשתדלותו של היודנראט שבדמביץ ובעזרתו של סגן־ראש־המחוז הנזכר, להתישב במקומותיהם הקודמים. רע מזה היה גורלם של יהודי מילץ, שהרגישו את תגרת ידם של הגרמנים מיד עם הכיבוש, שעה שכמה עשרות מהם נהרגו בהיותם בבית המרחץ היהודי.

בתקופה הראשונה של השלטון הנאצי בדמביץ לא הנהיגו הגרמנים כל הגבלה מיוחדת לגבי סחרם של היהודים. עד אמצעה של שנת 1940 ניתן ליהודים גם לנוע בלי הגבלה, אפילו ברכבות. יהודים מדמביץ היו נוסעים לטרנוב לקנות סחורות אצל סיטונאים ולא הופרעו בכך. הם היו גם ספקים במוסדות צבאיים גרמניים וקיבלו תשלומים מסחריים רגילים.

הגרמנים לא היו, כפי הנראה, מעונינים ביותר במסחר שבדמביץ, שכן לא היה בה אלא בית מסחר פרטי אחד של גרמני האזה, לסחורות ברזל בלבד.

בדרך כלל לא היו אז בדמביץ ובסביבה מעשי שוד ורצח, גם מצד הנאצים וגם מצד הפולנים.

הגזירה היחידה שהוטלה בימים ההם על היהודים במיוחד היתה „חובת העבודה" באמצעות ה„יודנראט", שהונהגה לפי עצתו של סטארון, ראש העיר מלפני המלחמה, שהנאצים הפקידו בידו את הנהלת העיר זמן קצר אחרי הכיבוש. מעתה היה ה„יודנראט" שולח יהודים לעבודה אצל הגרמנים לפי דרישתם, תחת אשר בימים הראשונים היו יהודים נחטפים על־ידי חיילים לכל מיני עבודות במשרדים, בקסרקטין, לניקוי רחובות, פינוי הריסות ההפצצה וכו׳. הגרמנים קיבלו את העצה ברצון.

הגיע לידי כך, שצעירי היהודים היו משתדלים להיכנס לעבודה במקומות רשמיים בגלל היחס האנושי שהיה נהוג שם לגביהם, גם קיבלו אישורים על כך, כדי שלא ייתפסו על־ידי חיילים לעבודה במקומות אחרים.

בחדשי החורף של שנת 40—1939 פשטה בקרב יהודי גליציה תנועת בריחה בלתי־מאורגנת משטח הכיבוש הנאצי אל שטח הכיבוש הרוסי, וגם מדמביץ הכבושה עברו כמה עשרות צעירים בדרך זו אל השטח הרוסי. הגרמנים שידעו על כך לא שמו לב, בעוד שהרוסים היו תופסים את הנמלטים, אוסרים, חוקרים ומאשימים אותם באשמת ריגול כסוכנים גרמניים.

ברם, משנודע לפליטי גליציה המערבית על המסחר הער במערב והיחס התקין בערך אחרי הבהלה הראשונה — התהילה בקיץ 1940 בקרב הפליטים תנועה בכיוון הפוך: לשוב למקומותיהם הקודמים, גם כשהם נמצאים תחת שלטון הנאצים. השלטונות הרוסיים שהרגישו בכך ונבצר מהם להבין התנהגות כזו של פליטי הנאצים, התחכמו והכריזו על הרשמת כל אלה המבקשים לשוב, ובסופו של דבר שילחו את הנרשמים למחוזות הפנימיים של רוסיה הסוביטית — והודות לכך נשארו מרביתם של אלה בחיים.

ג.

בתחילת 1940 ערך השלטון הגרמני באמצעות העיריה רישום כללי של האוכלוסיה כולה. כל מבוגר קיבל כרטיס־היכר (קען־קארטע) שהיה חייב לשאתה עמו. וכאן הופיעה לראשונה הבדלה רשמית בין יהודים ולא־יהודים. כרטיס־ההיכר של הפולנים צבעו היה אפור ואילו ליהודים ניתנו כרטיסי היכר שצבעם צהוב.

בימים ההם הוצאה גם הפקודה (מטעם הגנרל־גוברנטור פראנק, שמושבו היה בקראקא), שכל יהודי ויהודיה חייבים לענוד סרט לבן עם מגן דוד ירוק או כחול על היד הימנית. יהודי דמביץ התחילו להרגיש שנקלעו לתוך מלכודת שאין ממנה מוצא.

עם הרישום נוסד בעיירה „משרד עבודה" (ארבייטס־אמט) שתפקידו היה להעסיק בעבודה את כל המוכשרים לה. חלק מהצעירים הפולנים נשלחו לעבודה בגרמניה, ולא כן היהודים. אלה הועסקו בעבודות מקומיות בלבד, בשיתוף פעולה עם ה„יודנראט". בראש המשרד עמד איש ס. א. מגרמניה, חבר המפלגה הנציונל־סוציאליסטית. המקשר בין ה„יודנראט" ומשרד העבודה היה אנשל טויב, בנו של נתן. בתקופה הראשונה היתה העבודה, גם של היהודים, עבודה בשכר, אפילו במוסדות צבאיים, ומובן מאליו שנמצאו בין היהודים מחוסרי האמצעים גם כאלה שהלכו לעבודה מרצונם. מבחינת החוק היה כל יהודי חייב בכמה ימי עבודה בשבוע, אבל ה„יודנראט" הנהיג גם אפשרות של חליפין: מי שיכול לשלם ל„יודנראט" תמורת ימי עבודה היה משתחרר ממנה ובמקומו הלך לעבודה אחר כדי לקבל את התמורה.

ברם, משעה שנתגלה כי עסקי התיווך של ה„יודנראט" אצל הגרמנים עלולים גם להביא רווחים, פרץ בקרבו סכסוך על הראשות. טוביה צוקר נדחה, או ויתר, וראש ה„יודנראט" נעשה יוסל טויב, בנו של נתן.

עיקר העבודה אצל הגרמנים היה בהרחבת מסילות הברזל ובניית בתי מלאכה ענקיים לצרכי הרכבת. אחר כך נתברר, כי היתה זו התכוננות להתקפה על ברית־המועצות. דמביץ היתה כבר בימי הפולנים צומת דרכים חשוב, והגרמנים הגדילו אותו פי כמה וכמה. את כל הבנינים שהוקמו בדמביץ על־ידי הנהלת „המחוז התעשייתי המרכזי" (Centralny Okręg Przemysłowy) בשנים שלפני המלחמה, ניצלו הגרמנים לאחסנת אספקה צבאית, תחמושת וכו׳.

ד.

בחדשי אפריל־מאי 1940 חל שינוי מכריע במצב עם הקמת „מחנה האימונים הצבאי של ס. ס.־וואפן" ביער פוסטקוב הסמוך לדמביץ, בו אומנו עשרות אלפי טירונים מגרמניה ומגוייסים מהארצות הכבושות מקרב ה„פולקס־דויטשה", כלומר בני מתישבים גרמנים לשעבר, ששמרו במידה כלשהי על הזיקה למוצאם הגרמני. ביער פוסטקוב הקים „המחוז התעשייתי המרכזי" בשעתו אחד ממפעליו הגדולים לייצור התחמושת. עכשיו שימשו הבנינים לצבא הנאצי כמחנה אימו־נים. מסביב למחנה הגרמני הוקמו בקצב קדחתני מחנות עבודה, גם של פולנים וגם של יהודים. הפולנים אורגנו בצורת חייבי־גיוס לעבודה (יונאקי), היהודים שוכנו במחנות עבודה סגורים. לפולנים ניתנו חופשות מזמן לזמן, ואילו היהודים היו בחזקת אסירים.

בחודש יוני 1940 היתה „החטיפה" הראשונה (אבלאווע) למחנה העבודה בפוסטקוב. כל מי שלא יכול להוכיח, כי עובד הוא במוסד ממשלתי או צבאי — אחד היה דינו להיכלא במחנה פוסטקוב. לפוסטקוב הובאו יהודים גם מיתר ערי גליציה המערבית ואף מפולין הקונגרסאית.

ה„יודנראט" בדמביץ ידיו היו מלאות עבודה. מעברים פנו אליו בבקשה לעשות לשחרור הנתפסים, כמובן על־ידי שיחוד ראשי־המחנה. מפקד המחנה היהודי בפוסטקוב היה אובר־שאר־פירר קופס, וראשי ה„יודנראט" ידעו להסתדר אתו. לפי פקודתו ובעזרת חיילים שסייעו עמו נלקחו יהודים מן המחנה לדמביץ ומשם חזרו למקומותיהם.

בגלל קרבתה של פוסטקוב לדמביץ, מרחק של כ־10 ק"מ בסך־הכל, התנהל המגע עם צבא ס. ס., בעלי־המחנה, בדמביץ עצמה. בתחילה נקבע, שהאספקה והמטבח של המחנה היהודי בפוסטקוב יהיו בידי ה„יודנראט" ומוסד חדש, שהוקם על ידי ארגון יהודי כפוי, „זעלבסט־הילפע", שמרכזו היה בקראקא ובדמביץ היה בא־כוחו אייזיק שאכנר, חתנו של גצל לויפבאן. הוא היה מקבל מזמן לזמן משלוחים של סוכר ובשר חזיר לשם חלוקה בין יהודי המחנה והעיירה. מכיון שהיהודים לא היו זקוקים לבשר חזיר, נעשו חליפים בין המוסד היהודי והעיריה: העיריה קיבלה את בשר החזיר בשביל האוכלוסיה הפולנית ותמורת זאת מסרה ליהודים כמות של סוכר. מובן, שמן החליפים האלה נהנתה ביותר האוכלוסיה הפולנית. בעזרת ה„זעלבסט־הילפע" הוקם גם המטבח הציבורי הראשון בדמביץ במרתף שבבנין תלמוד־תורה.

ה.

עד ראשית 1941 לא התערבו השלטונות הגרמניים בעניני הדיור בדמביץ. היהודים גרו איש במקומו באין מפריע. פתאום צץ ועלה ענין הגיטו. משהודיעו הגרמנים על החלטתם לקבוע גיטו — תחום מושב מיוחד ליהודים, החל מיד משא ומתן בענין זה. ה„יודנראט" הציע לקבוע לצורך זה את האזורים בתוך העיר שבהם גרים היהודים, לעומת זאת הציעה הנהלת העיריה בראשותו של סטארון את „סימטת הקדר" (טעפער־געסל), אחד המקומות המוזנחים ביותר בעיר, בבקעה שמאחורי ככר השוק בעיר החדשה, ובסופו של דבר נתקבלה הצעה זו. סטארון העמיד על שלו.

יהודי דמביץ הוכרחו לעזוב את דירותיהם, בתיהם, חנויו־תיהם וסדנותיהם שהקימו במשך מאות שנים ולהתרכז בתחום מיוחד, שלא כלל אלא סימטה אחת מכל רחובות העיר — „סימטת הקדר" (דאס טעפער־געסל) והמגרשים שנמשכו עד קסרקטין הפרשים, שבו השתקעו הס. ס.

היהודים עזבו את דירותיהם, חנויותיהם וסדנותיהם, ובמ־קומם נכנסו השכנים הגויים, לפי סדר שנקבע על־ידי העיריה.

עם המעבר לגיטו השתדלו היהודים למכור מרכושם כל מה שיכלו, כל היתר — הושאר בלי תמורה לדיירים החדשים. מכיון שהבנינים שבסימטה לא הספיקו לקלוט אוכלוסיה גדולה כזו, נבנו צריפים מיוחדים — צריף אחד לעשרים נפש. הדירות בגיטו נתחלקו על־ידי ה„יודנראט" בערך לפי דרישתו של כל פרט ופרט, אך היתה הקפדה על מכסה מסויימת של מטרים מרובעים לנפש. הצפיפות היתה גדולה. אך יש לציין, כי מגפות לא פרצו בגיטו עד אחרית קיומו. כרופאים בגיטו שימשו ד"ר מאצנר מאנדריכוב ואיש דמביץ ד"ר אידק (יהודה) טאו, בנו של שמחה טאו. בהנהלתו נמצא חדר החולים שסודר בבית ההקדש.

הכניסה לגיטו הפסיקה את מגעם של יהודי דמביץ עם העולם החיצון. מכאן ואילך אסור היה ליהודי להימצא מחוץ לגיטו בלי רשיון מיוחד. חדל המסחר ואף קשרי הדואר בטלו.

יהודי דמביץ הועסקו רובם ככולם בעבודות ציבוריות, בעיקר עבודות הרחבה של תחנת הרכבת, וכפועלים שכירים אצל פירמות גרמניות. וממילא נשתנה כל הנוהל הקודם. לא עוד משא ומתן ובקשת עצה, כביכול. מעתה נעשו היהודים רכושה הפרטי של הגסטאפו.

עם ייסוד הגיטו, בדמביץ ובערי גליציה בכלל, הוצא השלטון על היהודים מידי ההנהלה האזרחית והועבר לידי הגיסטאפו. (ראש הגיסטאפו בדמביץ היה מתחילת השלטון הנאצי עד חיסול הגיטו היהודי גרמני מוינא בשם גאבלר).

ראשית מעשיה של הגסטאפו בגיטאות היתה — להפריד בין המוכשרים לעבודה ובין הבלתי מוכשרים לה, שנועדו להישלח ראשונים למחנות ההשמדה.

מחנה ההשמדה שאליו נשלחו יהודי גליציה ושלזיה עד שנת 1943 היה מחנה בלז'ץ.

עד מהרה שינתה הגסטאפו את הרכבו של ה„יודנראט", בדמביץ כבמקומות אחרים, שיתאים יותר לנוהל החדש. אנשי ה„יודנראט" הקודמים הוחלפו ברובם על ידי אנשי ה„אורד־נונגס־דינסט" היהודי, שכבר הספיקו להסתגל לפקודת הממו־נים הגרמנים.

גאבלר, ראש הגסטאפו בדמביץ, התנהג במגעיו הראשונים עם היהודים ככל הגרמנים, כלומר השתדל לקבל מהם את המכסימום האפשרי לטובתו הפוטית. היה נוהג לבקש מאת היהודים, בלחץ איומים, כל מיני דברים, ואלה לא סירבו לו. בתחילה לא גילה כל גסות ועד ל„אקציה" הראשונה לא ירה הוא עצמו בקרבנותיו. היה בדמביץ שוטר של ה„שופו" (המש־טרה הגרמנית) בשם אורבן, אחד מה„פולקס־דויטשה", שהת־עלל ביהודים מסיבות כלשהן שנזדמנו לו: זה נמצא בלי רשיון

מחוץ לגיטו, זה נתפס בנסעו ברכבת. אורבן היה תופס את עוברי העבירות, מביאם לבית־הקברות היהודי והורגם ביריה. אי אפשר שהדבר נעשה בלי ידיעתו של גאבלר, שהעמיד פנים של איש מנומס ומתנהג בסדר. רק עם ה„אויסזידלונג" הראשון, שהוא ניהלו אישית, הסיר גאבלר את המסוה מעל פניו. אז הראה את כל תכונותיו של איש גסטאפו מובהק.

את יהודי הגיטו העסיקו הגרמנים כקודם לכן בעבודות שונות מחוצה לו, בעיקר — הרחבת מסילת הרכבת ובנין מוסך הקטרים, שנועד להיות מהגדולים בגליציה כולה.

ו.

בתחילה, משעה שהנאצים התנפלו על ברית־המועצות, עלתה בקרב היהודים התקוה, כי הנה באה, הנה מתקרבת מפלתם הנחרצת. כל העינים היו צופות להצלה הקרובה. משהחלו מפלות הצבא האדום ירד עליהם דכאון כבד עוד יותר.

מראשית הקמת הגיטו החלו מסתננות זעיר־פה זעיר־שם ידיעות סתומות על משלוחי יהודים שעברו בתחנת הרכבת מזרחה. איש לא ידע לשם מה, לאיזה צורך. המשלוח הראשון, שנודע עליו ליהודי דמביץ לא מן השמועה בלבד, היה של יהודים מוולברום שבפולין. יהודים מגיטו דמביץ שעבדו במסילת הברזל שוחחו עם הנשלחים מבעד לשבכות הקרונות ברגעים הספורים שנתעכבו ליד התחנה. השמועות האלה הגדילו את הפחד והבהלה. יהודי דמביץ התחילו לחשוש, כי גם תורם יבוא. יום או יומיים לפני 29 ביוני 1942 הובאו אל גיטו דמביץ יהודי סנדישוב, רופשיץ, ווילופוליה, פילזנו, רדומישל, ומכל הסביבה הכפרית, ביניהם אף המומרים.

אימה חשכה נפלה על יהודי הגיטו. יהודים התחילו לחפש מקומות מחבוא מחוץ לגיטו אצל גויים; מהם שניאותו לכך מתוך ידידות ומהם שהתכוונו לבצע כסף בלבד. ואמנם היו מקרים לא מעטים של הלשנה מצד הפולנים ואלה שנתפסו נלקחו לבית הקברות היהודי ונורו.

בליל ה־29 ביוני הוקף הגיטו אנשי ס. ס. מקומנדו מיוחד להשמדת יהודים (יודן־פערניכטונגס־קומנדו) יחד עם משטרה פולנית. בשעות הבוקר המוקדמות הופיעו בגיטו גאבלר עם עוזרים ואנשי גסטפו שמחוץ למקום ועמם ראשי ההשמדה של יהודי גליציה, היינריך וקונדה, ופקדו על ה„יודנראט" לאסוף את כל תעודות העבודה (ארבייטס־קארטע) שניתנו קודם על־ידי משרד העבודה (ארבייטס־אמט) ולמסור אותם עד שעת הצהרים.

למחרת נקרא ראש ה„יודנראט", יוסף טויב, אל הגסטאפו ונאמר לו לכנס את כל היהודים לשם ברירה: מי יישאר במקום ומי יישלח (לפי דבריהם לעבודה מזרחה). תעודות העבודה, בחותמת של הגסטאפו, תוחזרנה לנשארים בלבד.

ה„יודנראט" מילא אחר הפקודה בצייתנות גמורה. לכשיצא יוסף טויב מעם הגסטאפו הודיע, כי הכל צריכים להתאסף ברחוב בין ביתו של וולף אדר וביתו של שלמה הרשלאג האופה. וכן היה. בשעה הקבועה הופיעו מרבית יושבי הגיטו, וכן הנוספים מקרוב, במקום המיועד.

בשעת הצהרים התישבו אנשי הגסטאפו אל שולחן שהועמד במקום כלפי ה„לונקה", ויושבי הגיטו עברו לפניהם, איש עם משפחתו, כבני מרון. כל אלה שה„יודנראט" החזיר להם את תעודת העבודה, החזיקו תעודתם בידם, ולאחר שנחתמה בחותמת הגסטאפו, הוכנסו לגיטו למקום מאסף מיוחד, יחד עם בני משפחתם. אלה שתעודת העבודה לא הוחזרה להם (רובם מעל לגיל של 40—50 שנה ואלה שמקומות העבודה שלהם לא הוכרו על ייד הגיסטאפו) הורדו למקום מאסף שני, יותר מטה ב„קשנז'ה לונקה".

כתום הפעולה הזאת עברו אנשי ס. ס. בשיתוף המשטרה הפולנית ואנשי ה„אורדנונגס־דינסט" היהודי בצריפים ובבתים וחיפשו אחר מוסתרים. ואמנם גילו בבתים ובמרתפים כמה עשרות יהודים שהעיזו להסתתר. הם הובאו ישר לבית הקברות ונורו בו במקום.

אותו יום הגיע ברכבת משלוח גדול ובו כל יהודי טרנובז'ג ורוזוואדוב. הם הובאו למקום המאסף שלמטה, ורק כ־5—6 גברים מביניהם הובלו למאסף שלמעלה, לפי ראות עיניו של איש הגסטאפו, שהוטל עליו להוביל את הבאים למאסף שלמטה.

הגשם שטף, אדמת ה„לונקה" נהפכה לביצה. יהודי דמביץ וסנדישוב ורופשיץ, ווילופוליה ופילזנו וראדומישל, טרנובז'ג ורוזוואדוב חיכו בחיל ורעדה לפקודה. מלאכי החבלה של ס. ס. וגסטאפו הכניסו סדר בהמון, חילקו אותו קבוצות קבוצות. פתאום באה הפקודה: לכרוע! כל ההמון הגדול, אנשים, נשים וטף כרעו בבוץ.

אנשי גסטאפו ניגשו אל שורות הכורעים והוציאו מביניהם כ־180—200 איש. הללו הועלו על מכוניות משא, שנוהלו בידיהם של אנשי ס. ס. הם הובאו לליסא־גורא בקצה הכפר ווליצה והוכנסו לתוך היער, בו נורו ישר אל קבר המוני שהוכן לפני כן על ידי היונאקים הפולנים. והם, היונאקים, נקראו לכסותו כתום הרצח האיום.

זה היה יום ז' באב תש"ב.

ז.

באותו יום לפנות ערב הובאו יתר האנשים, כ־4000 יהודים, ביניהם כ־2000 אנשי דמביץ אל תחנת הרכבת ונשלחו ברכבת סגורה — מזרחה. הם הוסעו אל מחנה ההשמדה בבלז'ץ. כמה מהם קפצו מן הרכבת במסעה.

קבוצה אחת מהמאסף שלמטה נשלחה לרישא לעבודה בבית חרושת לחלקי אוירונים מסרשמיט. מהם יש שנשארו בחיים. כן נשארו בחיים כמה צעירים מחלק של קבוצת צעירים שנשלחו לעבודה ב„פלוגצויג־ווערק מיעלעץ". משלוח שלישי של צעירים נשלח לפוסטקוב, אל מחנה הכפיה (צוואנגס־לאגער) שנוסד עם חיסול יהודי מילץ. מאלה נשאר בחיים רק אחד (ישראל ריינר).

עם סיום הפעולות האלה הודיע הגסטאפו, כי כל מי שייתפס בלי תעודה חתומה אחת דינו — להיירות. הס. ס. עזבו את הגיטו. המשטרה הפולנית שמרה עליו מבחוץ, ה„אורדנונגס־דינסט" היהודי בפנים.

ח.

לימוד התורה לא פסק בדמביץ גם בימי הכיבוש הנאצי. לא זו בלבד שתלמידי חכמים היו מקיימים שיעורי עיון

לעצמם כבימים כתיקונם, נמצאו דואגים ללימוד גם במחתרת.

ישיבה במחתרת קיים ישראל לייב פרנקל, חתנו של ר׳ ראובן (ראובלי) קלוגר, אברך בן שלושים וכמה שנים, יליד רוזדול, מחסידי בלז, שקנה את עיקר תורתו, גם בנסתר, בבתי מדרשות בטרנוב.

ר׳ ישראל לייב פתח ישיבה בדמביץ שנים אחדות לפני הפלישה הנאצית וישיבה זו נתקיימה עד פרוץ המלחמה. עם כניסת הצבא הנאצי לעיירה נתפזרו התלמידים הקודמים, ור׳ ישראל לייב ליכד סביבו קבוצה אחרת של בני נעורים בגיל 16—14 שנה, בעיקר בני בעלי־בתים. לימודי הקבוצה התקיימו בעליתו של יוסף רוש בסביבת בית הרב. והיה בקיום הישיבה בתנאים ההם משום קידוש השם ממש.

וכך היו לומדים החל מתקופת האביב 1940 עד הסתיו של שנת 1941, כלומר עד התחלת החטיפות למחנה פוסטקוב. תחילה נחטף לפוסטקוב גם ר׳ ישראל לייב עצמו, אך הוא שוחרר אחר כך במתת־שוחד.

בוקר בוקר בשעת שמונה וחצי היו פותחים בשיעור גמרא, מסכת שבת עם תוספת וראשונים (רמב״ם ורשב״א). בשעות הצהרים ואחר הצהרים היו חוזרים על השיעור. בערבים היו התלמידים, אם איש לעצמו ואם בצוותא, לומדים לימודים כלליים, ויש שהתכוננו לבחינת בגרות פולנית. הרב לא ראה סתירה בזיווג זה של לימודי קודש וחול. הוא עצמו בן־השכלה היה, — אמרו עליו שהוא בקי בספרות העולם, — והיתה לו אוריינטציה כללית בעניני העולם.

ר׳ ישראל לייב לא היה מסתפק בלימוד הלכה בלבד. היה דורש בפני תלמידיו גם באגדה ובמוסר, ולא נמנע גם מלשלב דברים שבתורת הנסתר. פעם אחת, אחרי פרוץ המלחמה בין היטלר לרוסיה, נתכנסו אצל ר׳ ישראל לייב כמה מתלמידיו ובני נוער אחרים, כדי לשמוע דעתו על נצחונותיו של היטלר בחזית המזרחית, שנתפרסמו עליהם כרזות ברחו־בות העיירה. הידיעות האלה השרו דכאון רב בקרב היהודים, ובעיקר בקרב הנוער, שקיווה כי בהתנגשות עם ברית־המוע־צות יבוא מיד כשלונו של הצבא הנאצי. אמר ר׳ ישראל לייב: נצחונותיו אלה מבחינה מציאותית אינם אלא אפיזודה, ומב־חינה דתית־מסתורית הרי הם מסימני הגאולה. הנאספים יצאו מן השיחה מעודדים ומלאי תקוה. בכלל היה תמיד מלא שמחה ובטחון.

בפסח 1942 נשלח ר׳ ישראל לייב על־ידי ה„יודנראט״ עם בני־ביתו בטראנספורט שכלל עשרות משפחות לראדומישל גדול. מטרת המשלוח היתה, כביכול, לדלל את צפיפות הגיטו שבדמביץ. אבל בה׳ אב הוחזר ר׳ ישראל לייב, ביחד עם כל יהודי ראדומישל, לגיטו בדמביץ, וב„אויסזידלונג״ הראשון נשלח יחד עם מאתים מיהודי דמביץ אל „מחנה העונשין של ס. ס.״ בפוסטקוב, שם מצא את מותו.

מתלמידיו היו שני בניו של ר׳ יחזקאל שוחט, בנו של האופה אהרן יעקוב (כעת שלשתם באמריקה), צבי לישע, מנחם אופן (חיים בישראל), יצחק סלומון, שני בניו של יוסף רוט, יצחק אפשטיין (נהרגו בדמביץ) ועוד.

בקיץ 1940 בא לדמביץ פליט מקראקא, ר׳ משה שמיד, איש כבן 60, מגדולי התורה בעירו, אחד מאלה שהוסמכו לב־חון את הבחורים המועמדים להתקבל ל„ישיבת חכמי לובלין״. מאז בואו לדמביץ היה נותן לבחורים מדי שבוע בשבוע שיעור בפלפול על הענין שלמדו אותו שבוע. שיעוריו נמשכו עד החורף 1941. וגם הוא נשלח עם ה„טראנספורט״ לראדומישל גדול, אך לא חזר משם. לא רצה לחזור. הוא יצא עם ספר תורה לרחוב והכריז שאינו רוצה לחזור. הנאצים ירו בו ובשמע הוציא נפשו בטהרה, אותו יום א׳, ה׳ באב.

ט.

קשה לתאר את הרגשת הזוועה של הנשארים. מאחד הנש־לחים הגיע סימן אחרון — גלויה בחותמת הדואר של פשמישל מאת ר׳ נפתל׳קי אייזן. ולא ידוע כיצד נתגלגלה לדואר דמביץ, מאחר שמכתבים לגיטו לא היו מתקבלים מזמן.

יום או יומיים אחרי ה„אקציה״ התחילו להתגנב לגיטו, אם בסתר בחשכת הלילה, או ביחד עם קבוצות יהודים ששבו מן העבודה, אלה שהצליחו להסתתר בחוץ ולא נתגלו.

בינתיים הוציאו הגרמנים מחוץ לגיטו הודעה לאוכלוסיה הפולנית, כי כל מי שיימצא אצלו יהודי, או כל מי שיתן יד לעזור ליהודי בכל צורה שהיא — ירה יירה.

ושוב התחיל בגיטו משא ומתן עם ראשי השלטון הגרמני במקום לקבלת חותמות ותעודות בשביל החוזרים. המתווכים היו אנשי ה„יודנראט״ אנשל טויב ואימרגליק (מרדומשל קטן, חתנו של הקצב מרדכי גולדפארב). חותמות נמכרו בתשלום כסף, למרות הודעת הגסטאפו, כי מי שיימצא בלי חותמת בתעודתו יירה. (יוסף טויב היה אומר: נאַר געלט! נאַר געלט! רק כסף!). וגם זה לא נעשה בלי חשבון: שכן בדרך זו היתה לגרמנים ידיעה ברורה על מספר היהודים שנשארו למעשה.

בתקופה הזאת עד יום ז׳ — ח׳ טבת תש״ג, הועסקו הנשארים, על פי רוב הגברים, אבל גם נשים, בעבודות הרכבת ובמקומות עבודה פנימיים, בודדים במקומות עבודה מוכרים. החיים בגיטו התנהלו לפי סדר יום־העבודה: בבוקר היו יוצאים מן השער קבוצות קבוצות ואחר יום עבודה של עשר שעות היו חוזרים.

גיטו דמביץ הוכרז כ„ארבייטס־לאגער״ (מחנה־עבודה). גדרות התיל מסביב לגיטו צומצמו מאחר שלא נשארו בו אלא כ־600 איש, עם הנוספים. (היו בגיטו גם בלתי־לגליים ומדי פעם בפעם נוספו אנשים שלא יכלו עוד להסתתר בחוץ).

יצויין, שבתקופה זו שבין האקציה הראשונה והאקציה הבאה לא היה שום מקרה של מלשינות על יהודים מסתתרים.

בתקופה זו צירפה הגיסטפו ליודנראט יהודי ממילץ, סנדלר בשם קפלן, בזכות האחת והיחידה, שהיה עושה מגפים לאנשי הגיסטפו.

לאחר שמן הנשלחים מזרחה לא הגיעו שום ידיעות והסתננו ידיעות על מחנה ההשמדה בבלז׳ץ, בשלה בקרב הנשארים ההכרה שמתקרב הקץ גם עליהם וגדל הפחד שאיש לא יינצל.

הגרמנים סיפקו ליושבי הגיטו כמויות זעומות של צרכי מאכל. השאר הוכנס לגיטו על ידי היוצאים לעבודה וגויים, שהביאו מצרכים שונים עד הגדרות וקיבלו תמורתם חפצים, מלבושים וכו׳.

בז׳ או ח׳ טבת תש״ג, יום לפני האקציה השניה, הוברר כי הגרמנים עומדים לחסל את הגיטו כולו. עתה כבר נשקפה הסכנה גם לאנשי היודנראט והם ביקשו תחבולות להציל את נפשם.

י.

בלילה האחרון, בשעה 10 בערב, בא מונק שוס, מראשי האורדנונגסדינסט, אל ראובן שדליסקר והודיע לו, כי אם יסכים לקחת עמו לבונקר, המוכן לו בגרנו של אדריכל קראווטשיק בגרז׳לוב, מלבד משפחתו גם חלק ממשפחות אנשי היודנראט — יגלה לו את צורת חיסול הגיטו שעומדים לבצעו מחר. אחרי התיעצות של ראובן עם אחיו הגדול, אברהם, הסכים ראובן לתנאי והובא אל ביתו של ראש היודנראט, יוסל טויב, שגר בדירתו של הרש לישע, מאחורי שורת הבתים שבככר השוק.

אותה שעה כבר נוכחו שם כל בני המשפחות טויב, שולדנפריי, שוס. אנשל טייב מסר לנוכחים את הידיעה שקיבל מראש ה„ארבייטס־אמט״: ממחר לא יישארו בגיטו אלא העסו־קים במפעלי־הרכבת ושירותים מצומצמים של „מחנה כפיה״, שיוקם במקום „מחנה העבודה״, ובראשו יעמדו שלושה יהודים: אימרגליק — הראש, ביטקובר — המזכיר, וקפלן — היועץ.

ראובן שדליסקר כבר היה תחת השגחתו המעולה של מונק שוס, שרק אחרי הפצרות הרשה לו לגשת אל דודיו ולמסור להם מי יכול להישאר בגיטו ומי צריך לברוח. ואמנם עזבו את הגיטו בחצות הלילה כל אלה שהסתננה אליהם הידיעה והיה להם סיכוי כלשהו למצוא מחסה.

האקציה היתה הפעם קצרה: הגיטו הוקף על־ידי „זונדר־דינסט״ („שירות מיוחד״) אוקראיני שהוטלה עליו כל העבודה השחורה, ושוב נאספו היהודים, לפי הסדר של האקציה הראשונה. כל אלה שנקבעו על ידי אימרגליק (טיפוס גס רוח, בלתי אחראי ופטפטן, שאף רגש משפחתי לא היה לו) וחבורתו כעובדים במפעלי הרכבת ואנשי שירותים, קיבלו חותמת שניה והוחזרו למאסף בהקדש — הפעם רק העובדים עצמם בלי משפחותיהם. היתר הובלו למטה אל תוך הביצות ומשם לרכבת שחיכתה להם, בה נשלחו לבלז׳ץ.

יא.

עם הנהגת המשטר החדש של „מחנה הכפיה״ השתלט אימרגליק בכל אכזריותו על־ידי טירור והטלת אימים על הנשארים. החיפושים אחר מסתתרים בתוך הגיטו לא נעשו עוד רק על־ידי גרמנים או עוזריהם האוקראינים, אלא בהשתתפותם הפעילה של אנשי ה„אורדנונגס־דינסט״ היהודים, שאמנם גילו מספר גדול של בונקרים יהודים. גם הללו הוצאו אל בית הקברות היהודי ונורו שם.

כתום האקציה התחילו לחזור אלה שלא יכלו להישאר במקומות הסתר שלהם, וגם בודדים שהצליחו לקפוץ מתוך הרכבת, ויש שחזרו אפילו מלנצוט. את דרכם חזרה עשו בלילות בסמוך לכביש או לפסי הרכבת. אימרגליק הודיע, כי עליהם לעזוב את המחנה, שאם לא כן ימסור אותם לגסטפו. אולם לברוח אפשר היה עוד רק אל גיטו בוכניה, שהיה קיים עדיין והסתננו ידיעות משם, כי עדיין אפשר לחיות בו.

שמועה נפוצה, ויש רגליים לדבר, שנפוצה על־ידי הנאצים, כי להבא ישארו גיטאות בחמישה מקומות בלבד: קראקא, טרנוב, בוכניה, פשמישל, ז׳שוב. כוונת הנאצים היתה לרכז את היהודים בדרך זו במקומות מספר. מדמביץ ברחו יהודים בעיקר לבוכניה, ברכבת, ברגל ובכל אמצעי אחר, בעזרת גויים שקיבלו שכר הובלה.

הגסטפו סמכה בכל על אימרגליק ועוזריו, שהיו בעיקר מבין ה„אורדנונגס־דינסט״. יום אחד פקד אימרגליק על ה„אורדנונגס־דינסט״ להביא אנשים בלתי־ליגליים במחנה, זקנים, חולים וילדים (כ־52 נפש) לחדר בתלמוד־תורה — וכאילו סידר להם בית־חולים. אך בו בלילה באו הוא עם אנשי ה„אורדנונגס־דינסט״ יחד עם גאבלר ורצחו אותם אחד אחד. אנשי ה„אורדנונגס־דינסט״ החזיקו את הקרבנות בידיהם וגאב־לר ירה. אחד מעוזריו היהודים נורה כעבור שבועיים בלי שום סיבה על־ידי אותו גאבלר בשעה שעמד ליד שער הכניסה למחנה.

יב.

אלה שבאו לבוכניה נעשו שותפים לגורלם המר של יהודי בוכניה — רובם נשלחו בתחילת ספטמבר 1943 לאושוויץ — ישר להשמדה. חלק נשלח למחנה עבודה בשבניה ליד יאסלו ומשם חזרו כמה מבני דמביץ לפוסטקיב כמתנדבים. חלקם הגדול של עובדי שבניה, והם שרידי יהודי גליציה שהובאו למקום מטרנוב, רישא, בוכניה, פשמישל, הובאו לאושוויץ ב־29 בנובמבר 1943, עברו סלקציה וחלק מהם נתחלקו בין מחנות עבודה בסביבה וכן הלאה.

מחנה הכפיה בדמביץ התקיים עד סמוך לפסח תש״ד. בערב פסח חוסל המחנה. עובדיו היהודים הועברו למחנה הכפיה ירוזולימסקה—קרקוב. ההנהלה היהודית של המחנה נשארה במקום עוד כשבועיים, יחד עם המשפחות והקרובים ביותר. אחר כך הובאו למחנה „פלוגצויג־ווערקע״ במילץ, וכעבור ימים אחדים הוצאו להורג על־ידי אנשי הגסטפו עצמם, סבורים לפי המלצת גאבלר.

בהריגתם היה חלק נכבד לאנשי ה„באהן פוליציי״ (משטרת הרכבת) הפולנית, שהיו ביניהם צעירים פולנים מדמביץ והסביבה. גם לפני כן היו אלה יורים ביהודים שמצאום ברכבת או בסביבתה, לפי הכרת פנים בלבד.

אחרי חיסול המחנה חיפשה המשטרה הפולנית ויריתה בכל המסתתרים שמצאה. ביניהם גם כל משפחות שוס וטויב, שהסתתרו ביערות וילופוליה וסטאשובקה. עיקר החיפושים אחר המסתתרים הוטל על המשטרה הפולנית. אף על פי כן נשארו וניצלו בודדים ומשפחה אחת — פאוסט ויחזקאל שוחט.

יג. *

בשעתו, ביום ה„אויסזידלונג״, כינסו הנאצים בככר המ־יועד לכך כחמשת אלפים יהודים: מדמביץ, מפילזנו, מבארא־נוב, מטרנובז׳ג־דזיקוב, מראדומישל קטן ומראדומישל גדול.

* פרק זה נכתב ע״י מנחם אופן.

הם הועמדו בקבוצות־קבוצות של עשר שורות שבכל אחת היו עשרה אנשים, נשים וילדים. —

לפני הכנסת הקבוצות לקרונות הרכבת — קבוצה לקרון, קבוצה לקרון — הובדלו מהן 150 איש, בעיקר בני נעורים, לעבודה בבית־חרושת של אוירונים פ. ז. ל. ז'שוב, כ־200 למחנה העונשין של ס.ס. בפוסטקוב, קבוצה קטנה של 40 צעירים לאחד המקומות בסביבת דמביץ. השאר הועלו לקרונות והוסעו מזרחה, כפי הנראה למחנה ההשמדה בלז'ץ.

בקרב הקבוצה של 150 שנשלחו לז'שוב היו 40 מבני דמביץ. קבוצה זו יסדה את המחנה „פלוג־צויגס־פאבריק רייכסהוף" (ז'שוב — רישא). בראש המחנה עמד אחד אלפרד, בן מהגרים מדמביץ שהתישבו בגרמניה והוחזרו בשעתו דרך זבונשין. עזרו על ידו אחד ואלטר מדמביץ ופליט מלודז' יורק, שהתגורר בדמביץ בזמן המלחמה. התנהגותם היתה גרועה ביותר והם גרמו למעשה לכמה מקרי הרג במחנה.

המחנה הזה התקיים עד התקרבות הרוסים לז'שוב ביוני 1944. הוא התרחב עד כדי 500 איש, שהתמחו בחרטות והוציאו מתחת ידם עבודה במכסה שלמעלה מהנורמה, 120 אחוז. בעלת המפעל היתה הפירמה היינקל.

דמביצאי במחנה אחר השחרור
נאָך דער באַפרייאונג

ברגע האחרון לפני העברת המחנה מערבה נעשה נסיון לבריחה שנכשל בעטיים של אנשי ה„זונדר־דינסט" (שירות מיוחד) היהודי. בסך הכל נמלטו כ־17 איש.

מ־40 אנשי דמביץ שבמחנה נשארו בחיים עד ההעברה כמעט כולם. על פי רוב נשארו גם אחרי ההעברה במחנות, בעבודת החרטות אצל הפירמה היינקל, אבל נתפזרו ב־13 מקומות: פלאשוב, ויליצ'קה (בית חרושת לאוירונים) פלוסנבורג (בבואריה), קולמר (בצרפת) במנהרה אוראניבורג, ברואונשווייג (מפעלי הרמן גארינג), נויגאממה על ידי האמבורג (מחנה מרכזי), ברמן, ברגן־בלזן. שיחרורם של הללו בא ביום א', 15 באפריל 1945, אבל עד למחרתו לא הופיע שום איש מהצבא הבריטי לטפל בהם. רק ביום שני בערב הופיעו אנגלים והביאו לכל איש רבע ככר לחם וקופסה של שומן חזיר. האנשים הרעבים מימים אחדים אכלו וחלו בדיזנטריה קשה ואלפים מתו. החולים נשארו בצריפים יחד עם המתים בלי עזרה, עד שמבלוק 12 (בלוק יהודי) נשלחה משלחת אל רב צבאי בריטי שתיארה לפניו את המצב, והלה שלח לעזרה כמה בנות מחיל העזר והמצב הוטב. שבועיים התענו עוד במקום עד שהוצאו משם.

ראובן שעדליסקער־שׂריד

די יידן־פאַרטיליקונג אין דעמביץ

א.

דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 האָט היטלער פּראָקלאַמירט מלחמה־צושטאַנד צווישן דייטשלאַנד און פּוילן, און שוין 11 אַ זייגער פאַרמיטאָג האָבן זיך באַוויזן די ערשטע דייטשע עראָפּלאַנען איבערן הימל אין דעמביץ. פאַר דערווייל האָבן זיי זיך באַנוגנט מיט שיסעריי. איין טאָג שפּעטער, שבת נאָכמיטאָג, בערך 4 אַ זייגער, האָבן דייטשע עראָפּלאַנען דורכגעפירט די ערשטע באָמבאַרדירונג, ביי וועלכער עס זענען חרוב געוואָרן עטלעכע הייזער, צווישן זיי דאָס הויז פון אהרן בער אין דער אַלטער שטאָט און אויך אַן אינטערנאַט פאַר פּוילישע סטודענטן (די בורסע). אויך לעבן דער באַן־סטאַציע זענען געפאַלן עטלעכע באָמבעס.

ביי דער באָמבאַרדירונג זענען דערהרגעט געוואָרן עטלעכע דעמביצער איינוווינער און באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַ בהלהדיק לויפן אין די נאָענטע דערפער. די יידן פון דער נייער שטאָט זענען צום מייניסטן אַנטלאָפן אין די דערפער וואָליצע און וויעוויאָרקע, די יידן פון דער אַלטער שטאָט האָבן זיך פאַרנומען קיין ליסאַ־גוראַ, סטאָביערנאַ, סטאַשוווקאַ, ניעדזשוויאַדי. ווען זיי זענען אין איין טאָג אַרום צוריקגעקומען צו זייערע היימען, כדי אַרויסצונעמען אַ ביסל מיטלטלים, האָבן זיי דערזען, אַז דאָס מייניסטע באַוועגלעכע האָב און גוטס איז צערויבט געוואָרן דורך גויים פון די נאָענטע און ווייטערע דערפער, און אויך שטאָטישע שכנים האָבן געהאַט אַ חלק אינעם רויב.

אין דער גרויסער בהלה זענען טייל משפחות צעשיידט געוואָרן און גענומען זוכן איינע די אַנדערע. טעג האָט געדויערט ביז זיי זענען זיך צונויפגעקומען. די בריק איבער דער ווייסלאָק איז צעשטערט געוואָרן אין די באָמבאַרדירונגען און כדי אַריבערצוקומען אויף דער אַנדערער זייט האָט מען געמוזט נוצן אַ טראַטווע. און דאָ האָבן די באָמבאַרדירונגען נאָך אָנגעהאַלטן.

די מאַכט־אָרגאַנען אין דעמביץ האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן, און ביזן טאָג ווען דאָס דייטשע מיליטער איז אַריין אין שטעטל איז נישט געווען קיין שום פירונג.

דעמביצער פליטים האָבן נאָך אַרומגעזוכט אַ דאַך איבערן קאָפּ אין די דערפער — האָט זיך צווישן זיי פאַרשפּרייט אַ קלאַנג: די דייטשן הרגענען יעדן יידישן מאַנסביל וואָס פאַלט זיי אין די הענט אַריין. און טאַקע באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַלגעמיינע פלוכט צו מזרח צו. אַ טייל פון די אַנטרונענע האָט באַוויזן אַריבערצוגיין דעם טייך סאָן, וואָס איז אין דער צווישנצייט פאַרנומען געוואָרן דורך דעם דייטשן מיליטער; אַנדערע, וואָס די דייטשן האָבן זיי דעריאָגט אין וועג, האָבן רעזיגנירט פון אַנטלויפן און האָבן זיך געלאָזט אויפן וועג צוריק. פריער האָבן זיך דערוועגט אַריינצוגיין אין שטעטל די פרויען, דערנאָך האָבן אָנגעהויבן צוריקקומען אויך די מענער. זיי האָבן געפונען די דירות אויסגערויבטע און צעשטערטע. פונדעסטוועגן האָבן זיי זיך טיילווייז באַרויִקט. דערווייל, האָט זיך געדאַכט, דראָט נישט קיין געפאַר זייער לעבן. די דייטשן האָבן נישט גערויבט און נישט געמאָרדעט. זיי האָבן זיך באַנוגנט מיט כאַפּן יידן פון גאַס אַראָפּ און פון די הייזער צו רייניקן זייערע אַמטן, און דערביי האָבן זיי גענאָסן פון דער הילף פון גויים, וואָס האָבן זיי געלערנט ווו צו געפינען יידן.

בערך צוויי וואָכן נאָך דער אָקופּאַציע איז סטאַראָן, דער פריערדיקער בירגער־מייסטער, באַרופן געוואָרן צו שטעלן זיך ווייטער בראש פון דער שטאָטישער פאַרוואַלטונג.

אין איינעם אַ פרייטיק־צונאַכטס איז טוביה צוקער צוזאַמען מיט נאָך יידן גערופן געוואָרן צו קומען אין אַמאָליקן בנין פונעם סטאַראָסטע. עס האָבן זיי אויפגענומען דייטשן פון דעם ס. ס. קאָמאַנדאָ ריישע, און צו וויסן געטאָן זיי, אַז ביז אין דער פרי מוזן זיי צושטעלן די דייטשן אַ באַשטימטע צאָל ליילעכער און בעטצייג, און ווי ווערט זיין די יידן אויב דער באַפעל וועט נישט אויסגעפירט ווערן צו דער צייט. די אייגענע נאַכט זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן זאַמלער איבער די יידישע הייזער און די פאַרלאַנגטע זאַכן זענען איבערגעגעבן געוואָרן די דייטשן לויטן באַפעל.

דורך דעם דאָזיקן אויפטו איז פאַקטיש געשאַפן געוואָרן דער קערן פאַר יענער „יידישער מאַכט", וואָס האָט זיך שפּעטער אויסקריסטאַליזירט אין דעם „יודענראַט". לויט סטאַראָנס רעקאָמענדאַציע איז פאַר דער דאָזיקער אויפגאַבע אויסגעקליבן געוואָרן טוביה צוקער, אַלס דער אָנגעזעענסטער ייד וואָס איז געבליבן אין שטאָט נאָך דעם ווי דער ראש־הקהל ר' אברהמלע גאָלדמאַן איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד.

באַלד נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן קיין דעמביץ איז פאַרווערט געוואָרן די פאָלקס־שולן צו לערנען יידישע קינדער. די פּוילישע גימנאַזיע, די איינציקע אין דעמביץ, איז אָפּגעשאַפט געוואָרן. די חדרים זענען פאַרמאַכט געווען און די קינדער האָבן געלערנט פריוואַט אין די דירות פון מלמדים, אָדער זייערע עלטערן האָבן זיי געלערנט, ווי ווייט זיי האָבן געקענט. די יידישע ביבליאָטעקן זענען קאָנפיסקירט געוואָרן. ווער עס האָט באַוויזן, האָט גענומען אַ ביסל ביכער צו זיך אַהיים. די ספרי־תורות זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון די שולן און צעטיילט צווישן די יידישע תושבים.

ב.

די דייטשע מאַכט אין שטאָט איז תחילת געווען דער עיקר אַ ציווילע מאַכט. געסטאַפאָ האָט זיך אַריינגעמישט בלויז אין ספעציעלע פאַלן. די מאַכט לגבי דער באַפעלקערונג איז איינגעשטאַנען אין דער האַנט פון דער באַצירקס־האַופטמאַנשאַפט. דעמביץ האָט זיך גערעכנט פאַר אַ באַזונדערן קרייז צוזאַמען מיט דער געגנט אין אַ גענוג ברייטן פאַרנעם. די גרענעץ פונעם קרייז זענען געווען די שטעטלעך ראָזוואַדאָוו, סענדישעוו, וויעלאָפאָליע, פילזנאָ. דער קרייז־האַופטמאַן איז געווען ד״ר אָסוואַלד, אַ גענוג געמעסיקטער דייטש. זיין שטעל־פאַרטרעטער איז געווען אַ ווינער יונגערמאַן מיט אַ דאָקטאָרטיטל, וואָס שפּעטער האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער האָט מיטגעפילט מיט די יידן און געזוכט זיי צו העלפן. די יידישע ענינים האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין זיין האַנט.

אין אָנהייב פון דער אָקופּאַציע זענען די יידן פון טאַרנאָבזשעג (דזשיקעוו) און פון ראָזוואַדאָוו פאַרטריבן געוואָרן אויף דער אַנדערער זייט סאַן. די מיינסטע זענען געבליבן אין תחום פון דער רוסישער הערשאַפט, אַ טייל איז צוריקגעקומען און לויט אַ השתדלות פונעם יודענראַט אין דעמביץ ביי דער הילף פונעם אויבנדערמאַנטן קרייזהאַופטמאַן־שטעלפאַרטרעטער איז זיי דערלויבט געוואָרן זיך צו באַזעצן אין זייערע פריערדיקע ערטער. ערגער איז געווען דער גורל פון די יידן אין מעליץ, וואָס האָבן דערשפירט די האַרטע דייטשע האַנט באַלד ביי דער אָקופּאַציע, ווען עטלעכע צענדליק פון זיי זענען דערהרגעט געוואָרן בשעת זיי זענען געווען אין יידישן מרחץ.

אין דער ערשטער תקופה פון דער נאַצי־הערשאַפט אין דעמביץ האָבן די דייטשן נישט איינגעפירט קיין באַזונדערע באַגרעניצונג פונעם יידישן האַנדל. ביז אין דער מיט פונעם יאָר 1940 האָבן זיך די יידן אויך געמעגט באַוועגן פריי פון יעדער באַגרעניצונג, אפילו אין די באַנען. דעמביצער יידן פלעגן פאָרן קיין טאַרנע איינקויפן סחורות ביי הורט־סחורים און מ׳האָט זיי דערין נישט געשטערט. זיי זענען אויך געווען ליוועראַנטן פאַר דייטשע מיליטערישע אינסטיטוציעס און האָבן באַקומען אויסגעצאָלט לויטן געוויינלעכן האַנדלס־שטייגער.

די דייטשן זענען, ווייזט אויס, נישט געווען איבעריק פאַראינטערעסירט אינעם מסחר פון דעמביץ, וואָרום דאָרט איז נישט געווען מער ווי איין פריוואַט געשעפט פון אַ דייטש מיטן נאָמען האַזע, בלויז פאַר אייזן־אַרטיקלען.

בדרך כלל זענען דעמאָלט אין דעמביץ און דער סביבה נישט פאָרגעקומען קיין רויב־און מאָרד־מעשים, סיי מצד די נאַציס, סיי מצד די פאָליאַקן. די איינציקע גזירה, וואָס איז דעמאָלט אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף יידן באַזונדער, איז געווען די „אַרבייטס־פליכט״ ביי דער פאַרמיטלונג פונעם „יודנראַט״, וועלכע איז איינגעפירט געוואָרן לויט דער עצה פון סטאַראָן, דעם בירגערמייסטער פון פאַר דער מלחמה, וואָס די נאַציס האָבן אים איבערגעגעבן די שטאָטישע פאַרוואַלטונג קורץ נאָך דער אָקופּאַציע. פון איצט אָן פלעג דער „יודענראַט״ שיקן יידן צו אַרבעט ביי די דייטשן לויט זייער פאָדערונג, אַנשטאָט דעם וואָס פריער פלעגן יידן געכאַפט ווערן דורך זעלנער צו כל־המינים אַרבעטן אין ביוראָען, קאַזאַרמעס, צו רייניקן די גאַסן, אָפרוימען די חורבות פון דער באָמבאַרדירונג א.אַ.וו. די דייטשן האָבן די עצה גערן אָנגענומען. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז יידישע יונגעלייט האָבן זיך באַמיט אַריינצובאַקומען צו דער אַרבעט אין אָפיציעלע פלעצער, צוליב דער מענטשלעכער באַציִונג וואָס זיי פלעגן דאָרט באַגעגענען, און זיי האָבן אויך באַקומען באַשטעטיקונגען איבער דעם, כדי זיי זאָלן נישט געכאַפט ווערן דורך זעלנער צו אַרבעט אין אַנדערע פלעצער.

אין די ווינטער־חדשים פון דעם יאָר 1939־40 האָט זיך פאַרשפרייט צווישן די יידן אין גאַליציע אַ נישט־אָרגאַניזירטע אַנטלויף־באַוועגונג פונעם נאַצישן אָקופּאַציע־שטח צום רוסישן, און אויך פון אָקופירטן דעמביץ זענען עטלעכע צענדליק יונגעלייט אויף דעם אופן אַריבער אין רוסישן שטח. די דייטשן האָבן וועגן דעם געוווּסט, אָבער נישט געלייגט דערויף קיין אַכט. די רוסן אָבער פלעגן כאַפן די אַנטלאָפענע, אַרעסטירן, אויספאָרשן און באַשולדיקן זיי אין שפיאָנאַזש אַלס דייטשע אַגענטן.

ווייבאַלד אָבער די פליטים פון מערב־גאַליציע זענען געוואָר געוואָרן וועגן דעם לעבעדיקן מסחר אין מערב און די בערך נאָרמאַלע באַציִונגען נאָך דער ערשטער בהלה — האָט זיך זומער 1940 אָנגעהויבן צווישן די פליטים אַ באַוועגונג אין דער פאַרקערטער ריכטונג: צוריק אין זייערע פריערדיקע ערטער, אויך ווען זיי געפינען זיך אונטער דער נאַצי־הערשאַפט. די רוסישע מאַכט, וואָס האָט עס באַמערקט און נישט געקאָנט פאַרשטיין אַזאַ אויפפירונג פון די אַנטרונענע פאַר די נאַציס, האָבן זיך געקליגט און פראָקלאַמירט אַ רעגיסטראַציע פון די אַלע וואָס ווילן צוריקפאָרן, און צום סוף האָבן זיי אַרויסגעשיקט די רעגיסטרירטע אין אינערערע קרייזן פון סאָוויעט־רוסלאַנד — און אַ דאַנק דעם זענען די מיינסטע געבליבן לעבן.

ג.

אָנהייב 1940 האָט די דייטשע מאַכט ביי דער פאַרמיטלונג פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג דורכגעפירט אין דעמביץ אַן אַלגעמיינע רעגיסטראַציע פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. יעדער דערוואַקסענער האָט באַקומען אַ „קען־קאַרטע״, וואָס ער איז מחויב געווען צו טראָגן ביי זיך. און דאָ האָט זיך צום ערשטן מאָל געוויזן אַן אָפיציעלע דיסקרימינאַציע צווישן יידן און נישט־יידן. די „קען־קאַרטע״ פאַר פאָליאַקן האָט געהאַט אַ גראָע פאַרב, בעת די יידן זענען געגעבן געוואָרן געלע „קען־קאַרטן״.

אין יענער צייט איז אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל פונעם גענעראַל־גובערנאַטאָר פראַנק, וועמענס זיץ איז געווען קראָקע, אַז יעדער ייד און יידישקע זענען מחויב צו טראָגן אויף דער רעכטער האַנט אַ ווייסע סטענגע מיט אַ גרינעם אָדער בלאָען מגן־דוד. די דעמביצער יידן האָבן אָנגעהויבן שפירן, אַז זיי זענען אַריין אין אַ לאַפקע פון וועלכער ס׳איז קיין אויסוועג נישטאָ.

אין איין צייט מיט דער רעגיסטראַציע איז אין דעמביץ געגרינדעט געוואָרן אַן „אַרבייטס־אַמט", וואָס האָט געהאַט פאַר אַן אויפגאַבע צו באַשעפטיקן ביי אַרבעט אַלע אַרבעטספעיִקע. טייל פוילישע יונגעלייט זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. דאָס האָט אָבער נישט געגאָלטן פאַר די יידן. זיי זענען באַשעפטיקט געוואָרן בלויז ביי אָרטיקע אַרבעטן, ביי דער מיט־אַרבעט פונעם „יודנראַט". בראש פונעם „אַרבעטס־אַמט" איז געשטאַנען אַן ס.אַ.־מאַן פון דייטשלאַנד, אַ מיטגליד פון דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישער פאַרטיי. דער פאַרבינדלער צווישן דעם יודנראַט און דעם אַרבעטס־אַמט איז געווען אַנשל טויב, נתנ'ס זון. אין יענער צייט איז די אַרבעט, אויך די אַרבעט פון די יידן, געווען פאַר געצאָלטס, אַפילו אין מיליטערישע אינסטיטוציעס, און פאַרשטייט זיך, אַז צווישן די אומבאַמיטלטע יידן האָבן זיך געפונען אויך אַזעלכע, וואָס זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט פון אייגענעם ווילן. לויטן געזעץ איז יעדער ייד שולדיק געווען עטלעכע טעג אַרבעט אין דער וואָך. דער יודנראַט, אָבער, האָט איינגעפירט אַ מעגלעכקייט פון פאַרבייט: ווער עס איז געווען בכוח צו צאָלן דעם יודנראַט דעם פרייז פון אַרבעטס־טעג, איז געווען באַפרייט פון דער אַרבעט און אַנשטאָט אים איז געגאַנגען צו דער אַרבעט אַן אַנדערער כדי צו באַקומען דעם לוין.

פון זינט, אָבער, עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פאַרמיטלונגס־געשעפטן פונעם יודענראַט קאָנען אויך ברענגען רווחים, איז אין אים גופא אויסגעבראָכן אַ סכסוך וועגן דער אָנפירונג. טוביה צוקער איז אַראָפּגעזעצט געוואָרן, אָדער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט, און דער ראש פונעם יודנראַט איז געוואָרן יאָסל טויב, נתנ'ס זון.

די עיקר אַרבעט ביי די דייטשן איז געווען אויסברייטערן די באַן־גלייזן און בויען ריזיקע וואַרשטאַטן פאַר דער באַן. שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען אַ צוגרייטונג צום אָנגריף אויפן ראַטנפאַרבאַנד. דעמביץ איז שוין אין די פוילישע צייטן געווען אַ וויכטיקער קניפּל־פונקט פון וועגן. און די דייטשן האָבן אים פילפאַכיק פאַרגרעסערט. אַלע בנינים וואָס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן דורך דער פאַרוואַלטונג פונעם „צענטראַלן אינדוסטריע־ראַיאָן" Centralny okręg przemysłowy) אין די פאַרמלחמה־יאָרן, האָבן די דייטשן אויסגענוצט פאַר דער מאַגאַזינירונג פון מיליטערישער אַפּראָוויזאַציע און אַמוניציע וכד'.

ד.

אין די חדשים אַפּריל־מאַי איז פאָרגעקומען אַן אַנטשיידנדיקע ענדערונג פון דער לאַגע, ווען ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער „מיליטערישער איבונגס־לאַגער פון ס.ס. וואַפן" אין וואַלד פוסטקאָוו ביי דעמביץ, וווּ עס זענען אויסטערנירט געוואָרן צענדליקער טויזנטער רעקרוטן פון דייטשלאַנד און מאָביליזירטע פון די אָקופּירטע לענדער פון צווישן די „פאָלקס־דויטשע", דאָס הייסט קינדער פון אַמאָליקע דייטשע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן אין וועלכער עס איז מאָס אָפּגעהיט אַ צובונד צו זייער דייטשער אָפּשטאַמונג. אינעם וואַלד פון פוסטקאָוו האָט דער „צענטראַלער אינדוסטריע־ראַיאָן" בשעתו געהאַט אויפגעשטעלט איינע פון זיינע גרעסטע אונטערנעמונגען פאַר אַמוניציע־אויסאַרבעטונג. איצט האָבן די בנינים געדינט דער נאַצי־אַרמיי אַלס איבונגס־לאַגער. אַרום דעם דייטשן לאַגער זענען אין אַ פיבערהאַפטיקן טעמפּאָ אויפגעשטעלט געוואָרן אַרבעטס־לאַגערן, סיי פון פּאָליאַקן, סיי פון יידן. די פּאָליאַקן זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אַלס אַרבעטספליכטיקע מאָביליזירטע (יונאַקי), די יידן זענען איינקוואַטירט געוואָרן אין געשלאָסענע אַרבעטס־לאַגערן. די פּאָליאַקן פלעגן באַקומען אורלויב פון צייט צו צייט, די יידן, אָבער, האָבן געגאָלטן ווי אַרעסטאַנטן.

אין חודש יוני 1940 איז געווען די ערשטע כאַפּעריי (אָבלאַווע) פאַרן אַרבעטס־לאַגער אין פוסטקאָוו. ווער עס האָט נישט געקאָנט דערווייזן, אַז ער אַרבעט אין אַ רעגירונגס־אָדער מיליטער־אינסטיטוציע, איז געווען לכתחילה פאַראורטיילט איינגעשלאָסן צו ווערן אין לאַגער פוסטקאָוו. קיין פוסטקאָוו זענען אויך געברענגט געוואָרן יידן פון די איבעריקע שטעט פון מערב־גאַליציע און אויך פון קאָנגרעס־פוילן.

דער יודענראַט אין דעמביץ האָט געהאַט פולע הענט מיט אַרבעט. פון אַלע זייטן האָט מען זיך צו אים געווענדט מיט בקשות, ער זאָל זיך באַמיען צו באַפרייען די געכאַפּטע, פאַרשטייט זיך דורך איבערקויפן די לאַגער־עלטסטע. דער קאָמענדאַנט פונעם יידן־לאַגער אין פוסטקאָוו איז געווען דער אויבער־שאַרפירער קאַפּס, און די קעפּ פונעם יודענראַט האָבן געוווּסט ווי מיט אים דורכצוקומען. לויט זיינע באַפעלן, און מיט דער הילף פון זעלנער וואָס האָבן אים געהאָלפן, פלעג מען אַרויסנעמען יידן פונעם לאַגער קיין דעמביץ, און פון דאָרט זענען זיי צוריק אין זייערע ערטער.

צוליב דער נאָענטקייט פון פוסטקאָוו צו דעמביץ, בסך־הכל אַ מהלך פון 10 ק"מ, פלעג דער קאָנטאַקט מיט דער ס.ס. אַרמיי, די אייגנטימער פונעם לאַגער, פאָרקומען אין דעמביץ. תחילת איז באַשטימט געוואָרן, אַז די אַפּראָוויזאַציע און די קיך פונעם יידישן לאַגער אין פוסטקאָוו וועט איינשטיין ביים יודענראַט און אַ נייער אינסטיטוציע, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן דורך אַ געצוווּנגענער יידישער אָרגאַניזאַציע „זעלבסט־הילפע", וועמענס צענטראַלע איז געווען אין קראָקע און אין דעמביץ איז געווען איר פאָרשטייער אייזיק שאַכנער, אַן איידעם פון געצל לויפבאַן. ער פלעג פון צייט צו צייט באַקומען טראַנספּאָרטן פון צוקער און חזיר־פלייש צו פאַרטיילן צווישן די יידן פון לאַגער און פון שטעטל. ווייל די יידן האָבן נישט געברויכט קיין חזיר־פלייש, איז געמאַכט געוואָרן אַן אויסטויש־געשעפט צווישן דער יידישער אינסטיטוציע און דער שטאָט: די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט איבערגענומען דאָס חזיר־פלייש פאַר דער פוילישער באַפעלקערונג, און דערפאַר האָט זי איבערגעגעבן די יידן אַ קוואַנטום צוקער. פאַרשטייט זיך, אַז פון דעם אויסטויש האָט צום מיינסטן גענאָסן די פוילישע באַפעלקערונג. מיט דער הילף פון דער „זעלבסט־הילפע" איז אויך אויפגעשטעלט געוואָרן די ערשטע געזעלשאַפטלעכע קיך אין דעמביץ, אין קעלער פון דער תלמוד־תורה.

ה.

ביזן יאָר 1941 האָבן די נאַציס זיך נישט געמישט אין ווױן־פראַגן אין דעמביץ. די יידן האָבן געוווינט אומגעשטערט אין זייערע דירות. פּלוצים איז אויפגעשווומען דער ענין געטאָ. קוים האָבן די דייטשן צו וויסן געטאָן וועגן זייער באַשלוס צו באַשטימען אַ געטאָ — אַ באַזונדערן תחום המושב פאַר יידן, — האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן אונטערהאַנדלונגען וועגן דעם. דער יודענראַט האָט פאָרגעלייגט צו באַשטימען פאַר דעם צוועק די ראַיאָנען אַוואו די יידן וווינען, די שטאָט־פאַרוואַלטונג אונטער דער אָנפירונג פון סטאַראָן, פון איר זייט, האָט פאָרגעלייגט דאָס „טעפּער־געסל״, איינעם פון די סאַמע פאַרוואָרלאָזטע פלעצער אין שטאָט, אינעם טאָל הינטערן מאַרק אין דער נייער שטאָט, און צום סוף איז דער דאָזיקער פאָרשלאַג טאַקע אָנגענומען געוואָרן. סטאַראָן האָט אויסגעפירט.

די דעמביצער יידן זענען געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן זייערע דירות, הייזער, קראָמען און ווערקשטעלן, וואָס זיי האָבן אויפגעשטעלט אין משך פון הונדערטער יאָרן, און קאָנצענטרירן זיך אין אַ באַזונדערן תחום, וואָס איז געווען בלויז איין געסל פון אַלע שטאָטישע גאַסן, דאָס „טעפּער־געסל״ מיט די פלעצער וואָס האָבן זיך געצויגן ביז צו דער אולאַנער־קאַסערן, ווו ס׳האָבן זיך באַזעצט די ס.ס.

די יידן האָבן פאַרלאָזט זייערע דירות, קראָמען און ווערקשטעלן, און אָנשטאָט זיי זענען אַריין די גויישע שכנים, לויט אנווייזונגען פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

ביים אַריבערגיין אין געטאָ האָבן די יידן זיך באַמיט צו פאַרקויפן פון זייער האָב און גוטס וואָס זיי האָבן נאָר געקענט. דער רעשט איז געבליבן אומבאַצאָלט פאַר די נייע איינוווינער. אַזוי ווי די בנינים פונעם געסל האָבן נישט געקלעקט אויפצונעמען אַזאַ גרויסע באַפעלקערונג, זענען אויפגעשטעלט געוואָרן באַזונדערע באַראַקן — איין באַראַק פאַר צוואָנציק נפשות. די וווינונגען אין געטאָ זענען צוגעטיילט געוואָרן דורכן יודענראַט בערך לויט דער פאָדערונג פון יעדן איינעם, מ׳האָט אָבער אָפּגעהיט אַ באַשטימטע צאָל קוואַדראַט־מעטער פאַר יעדער נפש. די ענגשאַפט איז גרויס געווען, מ׳דאַרף אָבער פעסטשטעלן, אַז קיין מגפות זענען נישט אויסגעבראָכן אין געטאָ ביז זיין סאַמע לעצט. דאָקטוירים אין געטאָ זענען געווען ד״ר מאַצנער פון אַנדריכאָוו און דער דעמביצער ד״ר אידעק (יהודה) טאַו, אַ זון פון שמחה טאַו. ער האָט אַנגעפירט מיטן קראַנקן־צימער, וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין אַמאָליקן הקדש.

פון זינט די דעמביצער יידן זענען אַריין אין געטאָ איז איבערגעריסן געוואָרן זייער קאָנטאַקט מיט דער וועלט אינדרויסן. פון איצט אָן האָט קיין ייד זיך נישט געטאָרט געפינען אויסערן געטאָ אָן אַ ספּעציעלן דערלויבעניש. דער האַנדל האָט זיך אָפּגעשטעלט און אויך די פּאָסט־פאַרבינדונג האָט אויפגעהערט.

די דעמביצער יידן זענען כמעט אַלע באַשעפטיקט געוואָרן ביי עפנטלעכע אַרבעטן, דער עיקר ביים אויסברייטערן די באַן־סטאַציע און אַלס לוין־אַרבעטער ביי דייטשע פירמעס.

ו.

אינאיינעם מיט דער גרינדונג פונעם געטאָ איז די מאַכט איבער די יידן אַריבער פון דער ציווילער פאַרוואַלטונג צו דער געסטאַפּאָ (דער שעף פון געסטאַפּאָ אין דעמביץ איז געווען פונעם אָנהייב פון דער נאַצי־הערשאַפט ביז צו דער ליקווידירונג פונעם יידן־געטאָ אַ ווינער דייטש מיטן נאָמען גאַבלער). ממילא איז אַנדערש געוואָרן די גאַנצע פריערדיקע פירונג. נישט געווען מער קיין אונטערהאַנדלונגען און כלור־מרשט פרעגן אַן עצה. פון דאַנען אָן זענען די יידן געוואָרן אַ פריוואַט פאַרמעגן פון דער געסטאַפּאָ.

דער ערשטער אויפטו פון דער געסטאַפּאָ אין די געטאָס איז געווען — אויסטיילן די אַרבעטס־פעיקע פון די אומטויגלעכע צו אַרבעט, וואָס האָבן די ערשטע געזאָלט אַרויסגעשיקט ווערן אין די פאַרטיליקונג־לאַגערס.

דער פאַרטיליקונגס־לאַגער, ווו די יידן פון גאַליציע און שלעזיע זענען געשיקט געוואָרן ביזן יאָר 1943, איז געווען דער לאַגער בעלזשעץ.

גאָר גשווינד האָט די געסטאַפּאָ געביטן דעם צוזאַמענשטעל פונעם יודענראַט אין דעמביץ און אין אַנדערע ערטער, ער זאָל זיין מער צוגעפּאַסט צום נייעם גאַנג. די פריערדיקע יידנראַטלער זענען פאַרביטן געוואָרן על פי רוב דורך מענטשן פון יידישן „אָרדנונגס־דינסט״, וואָס האָבן שוין באַוויזן זיך צוצופּאַסן צום באַפעל פון די דייטשע ממונים.

גאַבלער, דער שעף פון געסטאַפּאָ אין דעמביץ, פלעג זיך ביי זיין ערשטן קאָנטאַקט מיט די יידן פירן ווי אַלע דייטשן, ד. ה. ער האָט זיך באַמיט אַרויסצובאַקומען פון זיי וואָס מער פאַר זיין פריוואַטער טובה וועגן. ער פלעג בעטן ביי די יידן, אונטער דראָונגען, כל המינים זאַכן, און זיי האָבן אים טאַקע נישט אָפּגעזאָגט. פון אָנהייב האָט ער נישט אַרויסגעוויזן קיין שום ברוטאַליטעט און ביז צו דער ערשטער „אַקציע״ האָט ער אַליין נישט געשאָסן זיינע קרבנות. ס׳איז געווען אין דעמביץ אַ פאָליציאַנט פון דער „שופּאָ״ (שוץ־פּאָליצײ) מיטן נאָמען אורבאַן, אַ „פאָלקס־דייטשער״, וואָס האָט זיך פאַרלייגט אויף די יידן ביי דער מינדסטער געלעגנהייט וואָס האָט זיך אים געבאָטן: דער איז געטראָפן געוואָרן אויסערן געטאָ אָן אַ דערלויבעניש; דעם האָט מען געכאַפּט פאָרן אין באַן. אורבאַן פלעג כאַפּן די „פאַרברעכער״, ברענגען זיי אויפן יידישן בית־הקברות און שיסן זיי אויפן אָרט.

ס׳איז אויסגעשלאָסן, אַז דאָס איז פאָרגעקומען אָן דעם וויסן פון גאַבלערן, וועלכער האָט געמאַכט דעם אָנשטעל פון אַ מענטש מיט גוטע זיטן און קאָרעקטער אויפפירונג. ערשט ביי דער ערשטער „אויסזידלונג״ האָט גאַבלער אַראָפּגענומען די מאַסקע פונעם פנים. דעמאָלט האָט ער אַרויסגעוויזן אַלע זיינע אייגנשאַפטן פון אַן אויסגעשפּראָכענעם געסטאַפּאָ־מאַן.

די יידן זענען ווייטער באַשעפטיקט געוואָרן ביי פאַרשידענע אַרבעטן אויסערן געטאָ, דער עיקר אויסברייטערן די נעץ פון באַן־גלייזן און בויען אַ לאָקאָמאָטיוון־גאַראַזש, וואָס האָט געזאָלט זיין פון די גרעסטע אין גאַנץ גאַליציע.

ז.

אין דער ערשטער צייט וואָס די נאַציס זענען באַפאַלן דעם ראַטנפאַרבאַנד איז ביי די יידן געשטיגן די האָפענונג, אַז אָט קומט, אָט ווערט אַלץ נעענטער זייער זיכערע מפּלה. אַלעמענס אויגן האָבן אויסגעקוקט די נאָענטע רעטונג. ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן נאָכאַנאַנד די מפּלות פון דער רויטער אַרמיי, האָט זיך אויף זיי אַראָפּגעלאָזט אַן אַלץ שווערערע דעפּרעסיע.

באַלד ווי ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן דאָס געטאָ האָבן זיך צו ביסלעכווייז אָנגעהויבן דורכזיפּן אַהין אומקלאָרע ידיעות וועגן טראַנספּאָרטן יידן וואָס זענען אַדורך די באַן־סטאַציע צו מזרח צו. קיינער האָט נישט געוווּסט צוליב וואָס, צו וועלכן צוועק. דער ערשטער טראַנספּאָרט, וואָס דעמביצער יידן האָבן זיך דערוווּסט וועגן אים נישט פון עפּעס אַ שמועה, האָט געפירט יידן פון וואָלבראָם אין פּוילן. יידן פון דעמביצער געטאָ וואָס האָבן געאַרבעט ביי די באַן־גלייזן האָבן גערעדט מיט די טראַנספּאָרטירטע דורך די וואַגאָן־קראַטעס אין די געציילטע מינוטן, וואָס זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן ביי דער סטאַציע. די קלאַנגען האָבן פאַרגרעסערט דעם פּחד און די בהלה. די דעמביצער יידן האָבן אָנגעהויבן נאָכטראַכטן, אַז אויך זייער ריי וועט קומען. אַ טאָג אָדער צוויי פאַרן 29־טן יוני 1942 זענען געבראַכט געוואָרן אין דעמביצער געטאָ די יידן פון סענדישעוו, ראָפּשיץ, וויעלאָפּאָליע, פּילזנא, ראַדאָמישל, און פון דער גאַנצער דאָרפישער סביבה, צווישן זיי אויך די משומדים.

אַ פינצטערע אימה איז געפאַלן אויף די יידן פון געטאָ. יידן האָבן אָנגעהויבן זוכן באַהעלטענישן אויסערן געטאָ ביי גויים ; טייל האָבן דערצו איינגעוויליקט צוליב פריינטשאַפט, אַנדערע זענען אויסן געווען בלויז צו פאַרדינען געלט. זענען טאַקע געווען נישט ווינציק פאַלן פון דענונציאַציע מצד פּאָליאַקן, און די וואָס זענען דערטאַפּט געוואָרן זענען גענומען געוואָרן אויפן יידישן בית־הקברות און דאָרט דערשאָסן.

אין דער נאַכט פון 29־טן יוני איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך ס.ס.־לייט פון אַ „זאָנדער־קאָמאַנדאָ" פאַר יידן־פאַרטיליקונג („יודען־פערניכטונגס־קאָמאַנדאָ") צוזאַמען מיט פּוילישער פּאָליציי. אין די פריִע מאָרגנשעה'ן האָבן זיך געוויזן אין געטאָ גאַבלער מיט העלפער און געסטאַפּאָ־לייט פון אויסערן פּלאַץ און מיט זיי אינאיינעם די שעפס פון דער יידן־פאַרטיליקונג אין גאַליציע, היינריך און קונדע. זיי האָבן געגעבן אַ באַפעל דעם יודנראַט צונויפצוזאַמלען אַלע אַרבעטס־קאַרטן, וואָס זענען פריער אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן אַרבעטס־אַמט און איבערגעבן זיי ביז מיטאָגצייט.

צו מאָרגנס איז דער פאָרזיצער פונעם יודנראַט, יאָסל טויב, גערופן געוואָרן צו דער געסטאַפּאָ, און דאָרט האָט מען אים געהייסן פאַרזאַמלען אַלע יידן צוליב אַן אויסקלויב : ווער וועט בלייבן. איז זי געסטעמפּלט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ, האָט מען זיי אַריינגענומען אין געטאָ אויף אַ באַשטימטן זאַמל־פּלאַץ, צוזאַמען מיט זייערע משפּחות. די וואָס מען האָט זי די אַרבעטס־קאַרטן נישט צוריקגעגעבן (די מיינסטע פון זיי איבערן עלטער פון 50־40 יאָר, און די וואָס די געסטאַפּאָ האָט נישט אָנערקענט זייערע אַרבעטס־פּלעצער) זענען אַראָפּגענומען געוואָרן צו אַ צווייטן זאַמל־פּלאַץ, מער אַראָפּ אין דער „קשענזשאַ לאָנקאַ".

נאָך דער דאָזיקער פּראָצעדור זענען די ס. ס. לייט צוזאַמען מיט דער פּוילישער פּאָליציי און די יידן פונעם „אָרדנונגס־דינסט" געגאַנגען איבער די באַראַקן און געזוכט באַהאַלטענע. זיי האָבן טאַקע געפונען אין הייזער און קעלערן עטלעכע צענדליק יידן, וואָס האָבן געוואַגט זיך אויסצובאַהאַלטן און זענען גלייך געבריינגט געוואָרן אויפן בית־הקברות און אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

יענעם טאָג איז אָנגעקומען מיט דער באַן אַ גרויסער טראַנספּאָרט מיט אַלע יידן פון טאַרנאָבזשעג און ראָזוואַדאָוו. זיי זענען געבריינגט געוואָרן צום זאַמל־פּלאַץ אונטן אויף דער „לאָנקע", און בלויז 6־5 מענער פון זיי זענען געפירט געוואָרן צום אויבערשטן זאַמל־פּלאַץ, לויטן איינזען פונעם געסטאַפּאָ־מאַן, וואָס האָט געדאַרפט די אָנגעקומענע פירן צום זאַמל־פּלאַץ אונטן.

דער רעגן האָט געפלייצט, די ערד פון דער „לאָנקע" איז געוואָרן אַ זומפּ. די יידן פון דעמביץ, סענדישעוו, ראָפּשיץ, וויעלעפּאָליע, פּילזנאָ און ראַדאָמישל, טאַרנאָבזשעג און ראָזוואַדאָוו האָבן ציטערנדיק פון אימה געוואַרט אויפן באַפעל. די מלאכי־חבלה פון ס. ס און געסטאַפּאָ האָבן געמאַכט אָרדענונג אין דעם המון, צעטיילט אים אין גרופּן. פּלוצים איז געקומען אַ באַפעל : קניען! די גאַנצע גרויסע מאַסע, מענער, פרויען און קינדער האָבן אַנידערגעקניט אין דער בלאָטע.

די געסטאַפּאָ־לייט זענען צוגעגאַנגען צו די שורות קניענדיקע און אַרויסגענומען פון זיי ביי 180—200 מענטשן. זיי זענען אַרויפגענומען געוואָרן אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן און זענען געפירט געוואָרן דורך ס. ס.־לייט צו דער ליסאַגוראַ ביים עק פונעם דאָרף וואָליצע. מ'האָט זיי אַריינגעפירט אין וואַלד אַריין און דאָרט זענען זיי דערשאָסן געוואָרן דירעקט אין אַ מאַסן־קבר אַריין, וואָס איז פריער צוגעגרייט געוואָרן דורך די פּויליּשע יונאַקעס, און זיי, די יונאַקעס, זענען גערופן געוואָרן צו באַדעקן עס, ווען די שוידערלעכע רציחה האָט זיך געענדיקט.

דאָס איז געווען ז' אב תש"ב.

ח

דעם אייגענעם טאָג צו פאַרנאַכט צו, זענען די איבעריקע, קרוב 4000 יידן, צווישן זיי 2000 דעמביצער, געבריינגט געוואָרן צו דער באַן־סטאַנציע און אַרויסגעשיקט אין אַ פאַרשלאָסענעם צוג — אויף מזרח. זיי זענען געפירט געוואָרן אין דעם פאַרטיליקונג־לאַגער בעלזשעץ. עטלעכע פון זיי זענען אַרויסגעשפּרונגען פונעם פאָרנדיקן צוג.

איין גרופּע פונעם אונטערשטן זאַמל־פּלאַץ איז געשיקט געוואָרן קיין ריישע אַרבעטן אין אַ פאַבריק פון עראָפּלאַנטיילן, מאַרקע מעסערשמיט. טייל פון זיי זענען געבליבן לעבן. דעסגלייכן זענען געבליבן לעבן עטלעכע יונגעלייט פון אַ גרופּע יוגנטלעכע, וואָס זענען געשיקט געוואָרן צו דער אַרבעט אינעם „פלוגצויג־ווערק מיעלעץ". אַ דריטער טראַנספּאָרט פון

יוגנטלעכע איז געשיקט געוואָרן קיין פּוסטקאָוו אין דעם צוואַנגס־לאַגער, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן בעת דער ליקווידאַציע פון די יידן אין מעליץ. פון זיי איז געבליבן לעבן בלויז איינער (ישראל ריינער).

נאָכן סוף פון דער דאָזיקער אַקציע, האָט די געסטאַפּאָ צו וויסן געטאָן, אַז ווער עס וועט געכאַפּט ווערן אָן אַ געסטעמפּלטער קאַרטע, וועט אָן אַ פּאַרדאָן געשאָסן ווערן. די ס. ס. האָבן פאַרלאָזט דאָס געטאָ. די פּוילישע פּאָליציי האָט עס באַוואַכט פון דרויסן, דער יידישער „אָרדנונגס־דינסט" פון אינעווייניק.

ס'איז שווער צו באַשרייבן דאָס שוידער־געפיל פון די איבערגעבליבענע. פון איינעם פון די אַרויסגעשיקטע איז אָנגעקומען אַ לעצטער סימן — אַ פּאָסט־קאַרטל מיטן סטעמפּל פון פּשעמישל, פון ר' נפתל'קע אייזן. און מען ווייס נישט וויאַזוי דאָס האָט זיך דערוואַלגערט ביז דעמביץ, נאָכדעם ווי בריוו פאַרן געטאָ זענען שוין לאַנג נישט אָנגעקומען.

אַ טאָג, אָדער צוויי נאָך דער אַקציע, האָבן זיך אָנגעהויבן אַריינגנבענען אין געטאָ, צי באַהאַלטענערהייט אין דער פינצ־טערניש פון דער נאַכט, אָדער צוזאַמען מיט גרופּן יידן וואָס זענען צוריקגעקומען פון דער אַרבעט, יענע וואָס האָבן באַוויזן זיך צו באַהאַלטן אין דרויסן און מ'האָט זיי נישט אַנטפּלעקט.

דערווייל האָבן די דייטשן אויסערן געטאָ אַרויסגעגעבן אַ מעלדונג צו דער פּוילישער באַפעלקערונג, אַז ביי וועמען מען וועט געפינען אַ ייד, אָדער ווער עס וועט העלפן אַ ייד אין וועלכער עס איז פאָרם — וועט דערשאָסן ווערן.

און ווידער האָבן זיך אָנגעהויבן אין געטאָ אונטער־האַנדלונגען מיט די קעפּ פון דער דייטשער מאַכט אויפן אָרט, צו באַקומען סטעמפּלען און קאַרטן פאַר צוריקגעקומענע.

די פאַרמיטלער זענען געווען אַנשל טויב און אימערגליק (פון קליין ראַדאָמישל, אַן איידעם פונעם קצב מרדכי גאָלד־פאַרב). סטעמפּעלעך זענען פאַרקויפט געוואָרן פאַר געלט, הגם די געסטאַפּאָ האָט געמעלדעט, אַז ווער עס וועט געטראָפן ווערן אָן אַ סטעמפּל אויף זיין קאַרטע, וועט דערשאָסן ווערן. (יוסף טויב פלעגט זאָגן: נאָר געלט! נאָר געלט!) און אויך דאָס איז געמאַכט געוואָרן מיט אַן אויסרעכענונג: ווייל אַזוי אַרום האָבן די דייטשן קלאָר געוווסט די צאָל יידן וואָס איז פאַקטיש געבליבן.

ט.

אין דער דאָזיקער תקופה, ביז ז׳־ח׳ טבת תש"ג, זענען די איבערגעבליבענע, צום מייסטן די מענער, אָבער אויך פרוי־ען, געווען באַשעפטיקט ביי דער באַן און אינערלעכע אַר־בעטס־פּלעצער; ענצעלע אויף אַנערקענטע אַרבעטס־פּלעצער. דאָס לעבן אין געטאָ, האָט זיך געפירט לויטן סדר פון דער אַרבעט: אין דער פרי איז מען אַרויס גרופּנווייז פונעם טויער און נאָך אַ צען־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג איז מען צוריקגע־קומען.

דאָס דעמביצער געטאָ איז דערקלערט געוואָרן אַלס „אַרבייטס־לאַגער", די שטעכל־דראָט־פּלויטן האָט מען מער צונויפגעצויגן, ווייל ס'זענען דאָרט נישט געבליבן מער ווי 600 מענטשן, אינאיינעם מיט די צוגעקומענע. (אין געטאָ זענען געווען אויך אומלעגאַלע און מיט דער צייט זענען צוגעקומען מענטשן וואָס האָבן זיך מער נישט געקאָנט באַהאַלטן אינדרויסן).

זאָל באַזונדער פאַרצייכנט ווערן, אַז אין דער תקופה צווישן דער ערשטער און די ווייטערדיקע אַקציעס, איז נישט געווען קיין שום פאַל פון מסירה אויף באַהאַלטענע יידן.

אין יענער צייט האָט די געסטאַפּאָ מצרף געווען צום יודנראַט אַ יידן פון מעליץ, אַ שוסטער מיטן נאָמען קאַפּלאַן, בלויז פאַר דעם איינעם זכות, וואָס ער פלעג מאַכן שיינע שטיוול פאַר די געסטאַפּאָ־לייט.

אַזוי ווי פון די אַרויסגעשיקטע אויף מזרח זענען נישט אָנגעקומען קיין שום ידיעות און ס'האָבן זיך דורכגעריסן קלאַנגען וועגן דעם פאַרטיליקונגס־לאַגער אין בעלזשיץ, איז צווישן די איבערגעבליבענע רייף געוואָרן דער געדאַנק, אַז דער סוף דערנענטערט זיך אויך צו זיי און ס'איז געוואַקסן דער פּחד, אַז קיינער וועט זיך נישט ראַטעווען.

די דייטשן האָבן געליווערט די געטאָ־איינוווינער גאָר קנאַפּע קוואַנטומס עסנוואַרג. דער רעשט איז אַריינגעפירט געוואָרן אין געטאָ דורך די וואָס פלעגן אַרויסגיין צו דער אַרבעט און דורך גוים, וואָס פלעגן ברענגען פאַרשידענע געברויך־אַרטיקלען ביז צו די פּלויטן און באַקומען פאַר זיי חפצים, מלבושים א. אַ. וו.

ז׳ אָדער ח׳ טבת תש"ג, אַ טאָג פאַר דער צווייטער אַקציע, איז קלאָר געוואָרן, אַז די דייטשן זענען אויסן צו ליקווידירן דאָס געטאָ אינגאַנצן. איצט האָט די סכנה שוין געדראָט אויך די לייט פונעם יודענראַט און זיי האָבן געזוכט פאָרטלען זיך צו ראַטעווען.

י.

אין דער לעצטער נאַכט, זייגער 10 אָוונט, איז צו ראובן שעדליסקערן געקומען מאָנעק שוס, פון די אָנפירער פונעם „אָרדנונגס־דינסט", און האָט אים צו וויסן געטאָן, אַז אויב ער וועט מסכים זיין מיטצונעמען אין דעם בונקער, וואָס שטייט פאַר אים גרייט אין דער שאָפּע פונעם אַרכיטעקט קראַוווטשיק און גאַרזשעלאָוו, אויסער זיין משפחה אויך אַ טייל פון די משפחות פונעם יודענראַט — וועט ער אים אויסזאָגן די פאָרם ווי אַזוי עס דאַרף מאָרגן ליקווידירט ווערן דאָס געטאָ. נאָכדעם ווי ראובן האָט זיך אַן עצה געהאַלטן מיט זיין עלטערן ברודער, האָט ער מסכים געווען אויפן תנאי און איז געבערענגט געוואָרן צום ראש פונעם יודענראַט, יאָסל טויב, וואָס האָט געוווינט אין דער דירה פון הערש לישע, הינטער דער ריי הייזער פונעם מאַרק.

דעמאָלט זענען שוין דאָרט געווען פאַרזאַמלט אַלע מיט־גלידער פון די משפחות טויב, שולדנפריי, שוס. אַנשל טויב האָט איבערגעגעבן די אָנוועזנדע די ידיעה, וואָס ער האָט באַקומען פונעם שעף פונעם „אַרבייטס־אַמט": פון מאָרגן אָן וועלן בלייבן אין געטאָ בלויז די וואָס זענען באַשעפטיקט ביי די באַן־ווערק און ביי פאַרשמעלערטע דינסטן אינעם „צוואַנגס־לאַגער", וואָס וועט אויפגעשטעלט ווערן אָנשטאָט דעם

„אַרבעטס־לאַגער״, און אין דער שפּיץ וועלן דאָרט שטיין: אימערגליק — דער אָנפירער, ביטקאָווער — דער סעקרעטער, און קאַפּלאַן — דער יועץ.

ראובן שעדליסקער איז שוין געשטאַנען אונטער דער פעסטער אויפזיכט פון מאַנעק שוס, און בלויז נאָך אַ סך בעטן האָט ער אים דערלויבט צוצוגיין צו זיינע פעטערס און איבערגעבן זיי ווער קאָן בלייבן אין געטאָ און ווער דאַרף אַנטלויפן. און באמת האָבן יענע נאַכט פאַרלאָזט דאָס געטאָ די אַלע וואָס עס איז צו זיי דערגאַנגען די ידיעה און זיי האָבן געהאַט וועלכע עס איז אויסזיכט צו געפינען אַ באַהעלטעניש.

די אַקציע איז דאָס מאָל געווען אַ קורצע: דאָס געטאָ איז אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַן אוקראַינישן „זאָנדער־דינסט״, אויף וועלכן ס'איז אַרויפגעלייגט געוואָרן די גאַנצע שוואַרצע אַרבעט, און ווידער זענען די יידן פאַרזאַמלט געוואָרן לויטן סדר פון דער ערשטער אַקציע. די אַלע וואָס זענען באַשטימט געוואָרן דורך אימערגליקן (אַ ברוטאַלער, אומ־פאַראַנטוואָרטלעכער פלוידערזאַק, וואָס האָט אַפילו קיין משפחה־געפיל נישט געהאַט) מיט זיין חברותא אַלס אַרבעטער ביי די באַן־ווערק און דינסט־לייט, האָבן באַקומען אַ צווייטן סטעמפּל און זענען אומגעקערט געוואָרן צום זאַמל־פּלאַץ אין הקדש — דאָסמאָל בלויז די אַרבעטנדיקע אָן זייערע משפחות, די איבעריקע זענען אַראָפּגעפירט געוואָרן אונטן אין די זומפּן און פון דאָרט צו דער באַן וואָס האָט אויף זיי געוואַרט, און אָפּגעפירט זיי קיין בעלזשיץ.

יא.

נאָך דער איינפירונג פונעם נייעם רעזשים, האָט אימער־גליק מיט זיין גאַנצן אכזריות אָנגעוואָרפן זיין הערשאַפט איבער די געבליבענע. דאָס זוכן באַהאַלטענע אין געטאָ איז מער נישט געמאַכט געוואָרן בלויז דורך דייטשן, אָדער זייערע אוקראַינישע העלפער, נאָר מיט דער אַקטיווער באַטייליקונג פון די יידישע „אָרדנונגס־דינסט״־לייט, וועלכע האָבן טאַקע אויפגעדעקט אַ גרויסע צאָל יידישע בונקערס. אויך די געפו־נענע זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם און זענען דאָרט דערשאָסן געוואָרן.

ווען די אַקציע איז אַריבער, האָבן אָנגעהויבן צוריקקומען די אַלע וואָס האָבן נישט געקאָנט בלייבן אין זייערע באַהעל־טענישן און אויך ענצעלע, וואָס האָבן באַוויזן אַרויסצושפּרינ־גען פון דער באַן, און אַ טייל זענען צוריקגעקומען אַפילו פון לאַנצוט. זייער צוריקוועגס האָבן זיי געמאַכט אין די נעכט לעבן דער שאָסיי אָדער די באַן־גלייזן. אימערגליק האָט צו וויסן געטאָן, אַז זיי מוזן פאַרלאָזן דאָס לאַגער, אַז נישט, וועט ער זיי איבערגעבן דער געסטאַפּאָ. אָבער אַנטלויפן האָט מען נאָך געקענט בלויז אין דעם געטאָ באַכניע, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט און ס'האָבן זיך דורכגעריסן ידיעות פון דאָרט, אַז מען קען דאָרט נאָך לעבן.

אַ קלאַנג האָט זיך פאַרשפּרייט, און ס'איז דאָ אַ יסוד צו גלייבן, אַז ער איז פאַרשפּרייט געוואָרן דורך די נאַציס, אַז להבא וועלן בלייבן געטאָס בלויז אין פינף פּלעצער: קראָקע, טאַרנע, באָכניע, פשעמישל, ריישע. די כוונה פון די נאַציס איז געווען אויף דעם אופן צו קאָנצענטרירן די יידן אין געצייילטע פּלעצער. פון דעמביץ זענען יידן אַנטלאָפן בלויז קיין באָכניע, מיט דער באַן, צופוס און מיט וועלכן עס איז מיטל, מיט דער הילף פון גויים וואָס האָבן דערפאַר באַ־קומען גוט באַצאָלט.

די געסטאַפּאָ האָט זיך אין אַלץ פאַרלאָזט אויף אימערגליקן און זיינע העלפער, וואָס זענען דער עיקר געווען פונעם „אָרדנונגס־דינסט״. איין טאָג האָט אימערגליק באַפוילן דעם „אָרדנונגס־דינסט״ צו ברענגען אומלעגאַלע מענטשן פונעם לאַגער, זקנים, קראַנקע און קינדער (ביי 52 נפשות) אין אַ צימער פון „תלמוד תורה״ — ער האָט זיי כלומרשט איינגעאָרדנט אַ שפּיטאָל. אָבער די אייגענע נאַכט איז ער מיט די לייט פונעם „אָרדנונגס־דינסט״ צוזאַמען מיט גאַבלערן אַהינגעקומען און האָבן זיי אויסגעהרגעט איינס ביי איינס. די פאַרשוינען פונעם „אָרדנונגס־דינסט״ האָבן געהאַלטן די קרבנות ביי די הענט און גאַבלער האָט געשאָסן. איינער פון זיינע יידישע העלפער איז אין צוויי וואָכן אַרום אָן אַ שום סיבה דערשאָסן געוואָרן דורך דעם אייגענעם גאַבלער, בעת ער איז געשטאַנען ביים איינגאַנגס־טויער צום לאַגער.

יב.

די וואָס זענען געקומען קיין באָכניע, זענען געוואָרן שותפים צום ביטערן גורל פון די באָכניער יידן — די מייניסטע זענען אָנהייב סעפּטעמבער 1943 געשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ — דירעקט צו דער פאַרטיליקונג. אַ טייל איז געשיקט געוואָרן אין דעם אַרבעטס־לאַגער שעבניאַ לעבן יאַסלאָ און פון דאָרט זענען עטלעכע דעמביצער צוריקגעקומען קיין פּוסטקאָוו אַלס פרייוויליקע. די גרעסטע טייל אַרבעטער פון שעבניאַ, — די רעשטלעך גאַליציאַנער יידן, וואָס זענען אַהין געבראַכט געוואָרן פון טאַרנע, ריישע, באָכניע, פשע־מישל, זענען געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ דעם 19־טן נאָוועמבער 1943. זיי זענען אַדורך אַ סעלעקציע און אַ טייל פון זיי זענען פאַרטיילט געוואָרן צווישן די אַרבעטס־לאַגערן אין דער געגנט און אַזוי ווייטער.

דאָס צוואַנגס־לאַגער אין דעמביץ האָט עקזיסטירט ביז קרוב פאַר פּסח תש״ד. ערב פּסח איז דאָס לאַגער ליקווידירט געוואָרן. די יידישע אַרבעטער זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אין דעם צוואַנגס־לאַגער יעראַזאַלימסקאַ־קראָקע. די יידישע לאַגער־אָנפירונג איז נאָך געבליבן אויפן אָרט בערך צוויי וואָכן צוזאַמען מיט די משפחות און די נאָענטסטע. דערנאָך זענען זיי געבראַכט געוואָרן אין דעם לאַגער „פלוגצויג־ווערקע״ אין מעליץ, און עטלעכע טעג שפּעטער זענען זיי אויסגעהרגעט געוואָרן דורך די געסטאַפּאָ־לייט גופא, ווי מען רעכנט, לויט אַ רעקאָמענדאַציע פון גאַבלערן.

אין דער רציחה, האָט פאַרנומען אַ וויכטיקן פּלאַץ די באַן־פּאָליציי, צווישן וועלכע ס'איז געווען פּויליש יונגוואַרג פון דעמביץ מיט דער סביבה. אויך פאַר דעם פלעגן זיי שיסן אויף יידן וואָס זיי האָבן געפונען אין דער באַן, אָדער לעבן איר, בלויז לויטן אויסזען.

נאָך דער ליקווידאַציע פונעם לאַגער האָט די פּוילישע פּאָליציי געזוכט און געשאָסן אַלע באַהאַלטענע יידן וואָס זי האָט געפונען. צווישן זיי אויך די גאַנצע פאַמיליע טויב און

שוס, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן אין די וועלדער פון וויעלע־פאָליע און סטאַשובקאַ. דער עיקר זוכעניש נאָך באַהאַלטענע איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף דער פוילישער פּאָליציי. פונדעסטוועגן זענען איבערגעבליבן און געראַטעוועט געוואָרן ענצעלע יחידים און איין משפחה — פּאוסט און יחזקאל שוחט.

בשעתו, אינעם טאָג פון דער אויסזידלונג, האָבן די נאַציס פאַרזאַמלט אויפן באַשטימטן פּלאַץ ביי 5000 יידן: פון דעמביץ, פּילזנא, באַרנעוו, טאַרנאָבזשעג־דזשיקעוו, פון קליין־ראַדאָמישל און גרויס־ראַדאָמישל. זיי זענען אויסגעשטעלט געוואָרן גרופּן־ווייז, צו צען שורות פון צען מענטשן אין יעדער, מענער, פרויען און קינדער, אָבער פאַרן אַריינפירן די גרופּן אין די באַן־וואַגאָנען — אַ גרופּע אין אַ וואַגאָן — זענען פון זיי אויסגעטיילט געוואָרן 150 מאַן, דער עיקר יוגנטלעכע, פאַר אַרבעטן אין דער עראָפּלאַנען־פאַבריק פּ. ז. ל. ריישע, 200 מאַן פאַר דער שטראָף־לאַגער פון די ס. ס. אין פּוסטקאָוו, אַ קליינע גרופּע פון 40 יוגנטלעכע פאַר איין פּלאַץ לעבן דעמביץ. די איבעריקע זענען געטריבן געוואָרן אין די וואַגאָנען און אַוועקגעפירט אויף מזרח, ווי עס ווייזט אויס, אין דעם פאַרטיליקונגס־לאַגער בעלזשיץ.

צווישן דער גרופּע פון 150 וואָס זענען געשיקט געוואָרן קיין ריישע, זענען געווען 40 דעמביצער. די דאָזיקע גרופּע האָט געשאַפן דאָס לאַגער פלוג־צייגס־פאַבריק רייכסהאָף (רזשעשאָוו, ריישע). בראש פונעם לאַגער איז געשטאַנען איינער אַלפרעד, אַ זון פון דעמביצער אויסוואַנדערער, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין דייטשלאַנד און זענען בשעתו צוריקגעשיקט געוואָרן דורך זבאָנשין. צוגעהאָלפן האָבן אים איינער וואַלטער פון דעמביץ און אַ פּליט פון לאָדזש, יאָרק, וואָס האָט געוווינט אין דעמביץ בעת דער מלחמה. זייער אויפירונג איז געווען די ערגסטע און זיי האָבן גורם געווען צו עטלעכע פאַלן פון רציחות אינעם לאַגער.

דאָס לאַגער האָט עקזיסטירט ביז די רוסן האָבן זיך דערנענטערט צו ריישע אין יוני 1944. עס האָט זיך געהאַט אויסגעברייטערט ביז 500 מאַן, וואָס האָבן זיך ספּעציאַליזירט אין אייזן־טאָקערייַ און אַרויסגעגעבן אַרבעט איבער דער נאָרמע, 120 פּראָצענט. דער אייגנטימער פון דער פאַבריק איז געווען די פירמע היינקל.

אין דער לעצטער מינוט פאַרן אַריבערפירן דאָס לאַגער אויף מערב צו, איז געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו צו אַנטלויפן, וואָס איז דורכגעפאַלן איבער די לייט פונעם יידישן „זאָנדער־דינסט". בסך הכל זענען אַנטלאָפן ביי 17 מענטשן.

פון די 40 דעמביצער אינעם לאַגער זענען געבליבן לעבן ביז צום אַריבערפירן כמעט אַלע. די מייסטע זענען אויך נאָכן אַריבערפירן איבערגעבליבן אין די לאַגערן ביי טאָקערייַ־אַרבעט, ביי דער פירמע היינקל, זיי זענען אָבער צעשפּרייט געוואָרן איבער 13 פּלעצער: פּלאַשוב, וויעליטשקע (עראָפּלאַנען־פאַבריק), פלוסענבורג (איך בייערן), קאָלמאַר (אין פראַנקרייך), אין טונעל אָראַניעבורג, בראונשווייג (הערמאַן גערינג־ווערקע), נוי־גאַממאַ ביי האַמבורג (צענטראַלער לאַגער, ברעמען, בערגן־בעלזן). די באַפרייונג פון די לעצטע איז פאָרגעקומען דעם 15־טן אַפּריל 1945, אָבער ביז צו מאָרגנס האָט זיך נישט געוויזן קיינער פון דער בריטישער אַרמיי מטפל צו זיין מיט זיי. ערשט דעם צווייטן טאָג, אין אָוונט, זענען געקומען ענגלענדער און געברענגט יעדן איינעם אַ פערטל ברויט און אַ פּושקע חזיר־שמאַלץ. די מענטשן, וואָס האָבן שוין עטלעכע טעג געהונגערט, האָבן געגעסן, שווער קראַנק געוואָרן אויף דיזנטעריע און טויזנטער פון זיי זענען געשטאָרבן. די קראַנקע זענען געבליבן אין די באַראַקן צוזאַמען מיט די טויטע, אָן הילף, ביז פון בלאָק 12 (אַ יידישער בלאָק) איז געשיקט געוואָרן אַ דעלעגאַציע צום בריטישן מיליטער־ראַבינער, וואָס האָט אים געשילדערט די לאַגע. ער האָט געשיקט צו הילף עטלעכע מיידלעך פון דעם הילפס־מיליטער און די לאַגע איז בעסער געוואָרן.

נאָך צוויי וואָכן, האָבן די מענטשן זיך דאָרט געפייניקט, ביז זיי זענען פון דאָרט אַרויסגעצויגן געוואָרן.

בראָניע אלינק

אַרויסגעשפּרונגען פון וואַגאָן קיין בעלזשעץ

ס׳איז געווען דער 13טער נאָוועמבער 1942. איבערן געטאָ האָט זיך פאַרשפּרייט די בייזע בשורה, אַז אין צוויי טעג אַרום, זונטיק דעם 15טן נאָוועמבער, וועט פאָרקומען אַן אויסזידלונג. מיינע צוויי ברידער האָבן געהאַט אַ גוטע אַרבעט־שטעלע, זענען זיי זיכער געווען, אַז זיי בלייבן אין געטאָ. איך האָב געאַרבעט אין שפּיטאָל, און דעם טאַטן האָבן מיר פאַרשטעקט אין בונקער.

האָבן מיר שוין איינמאָל געהאַט אַ שבת!

באַלד מוצאי־שבת האָבן פּוילישע און דייטשע פּאָליציי אַרומגעשטעלט דאָס געטאָ. גאַנץ פרימאָרגן בין איך אַוועק צו מיין אַרבעט אין שפּיטאָל. האָבן ביידע ברידער מיינע מיך געטרייסט, אַז אויך זיי וועלן בלייבן אין געטאָ.

פּלוצעם הערט מען אַ רעש, מענטשן לויפן אַרום ווי פאַרווילדערט: דער שעף פון געסטאַפּאָ שטייט אין גאַס און לייענט אַרויס פון פּאַפּיר אַ רשימה פון 540 מענטשן, וואָס האָבן געאַרבעט אין באַן־באַטריב — נאָר זיי וועלן בלייבן. נאָר זיי האָבן דאָס רעכט צו לעבן. דעם רעשט יידן וועט מען אומברענגען.

באַלד קומען די גזלנים אין שפּיטאָל אַריין און גיבן אַרויס אַ באַפעל: אַלע, געזונטע און קראַנקע, מוזן פאַרלאָזן דאָס שפּיטאָל. ווי ביטער דאָס האָט געקלונגען אין מיינע אויערן, אַז אויך איך מוז גיין אין טויט, איך וועל שוין מער נישט זען דעם טאַטן מיינעם און מיינע ביידע ברידער.

טיפוס־קראַנקע מיט 40 גראַד היץ ווערן אַרויסגעשלעפּט פון שפּיטאָל. אינדרויסן איז ביטער קאַלט און דאָ שטעלן זיך די קראַנקע אין די בלויזע העמדער צום טראַנספּאָרט. אונדז, די געזונטע יונגנט, טרייבט מען מיט רייטבייטשן אין די הענט און מיט די שרעקלעכע הינט צום אויסזידלונגס־פּלאַץ, ווו ס׳ווערן צונויפגעזאַמלט טויזנטער מענטשן פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך — צום טראַנספּאָרט.

איך שטיי און קוק מיך איין, צי פירט מען נישט, חלילה, אויך מיין טאַטן און מיינע צוויי ברידער. און אַזוי שטייען מיר אויפן פּלאַץ, ביז 12 אַזייגער מיטאָג. אויסגעשטעלט איך רייען צו 5 גייען מיר צום באַנהאָף. ווידער די קאָמאַנדע „לינקס, לינקס״ און אַזוי גייען מיר ווי שעפּסן צום טויט אין בעלזשעצער קרעמאַטאָריום.

צו הונדערט מענטשן גייען אַריין אין איין וואַגאָן. און באַלד קומט אויך מיין ריי אַריינצוגיין אין דעם טויט־וואָגן. פון דעם וואַגאָן וועלן מיר זיך שוין נישט קענען אַרויסבאַקומען. ס׳איז זיכער אַז מיר פאָרן צום טויט.

געווען זענען עס 60 וואַגאָנען, זעכציק וואַגאָנען קיין בעלזשעץ. מענטשן אַלטע און יונגע, מענער, פרויען און קינדער. ווי דער גורל פון אַלע יידן, איז אויך אונדזער גורל — צו פאָרן אין טויט.

די אָנגעפּאַקטע יידן וועלן אָנקומען אויפן אָרט פונעם פאַרגאַזונגס־אַנשטאַלט, זיי וועלן זיך דרייען, קרימען, ביז זיי וועלן דערשטיקט ווערן אין יסורים.

ערשט אַכט אַזייגער אין אָוונט האָט דער צוג געריקט פון אָרט. געווען אַ סך אַזעלכע וואָס האָבן געטראַכט, אפשר וועט זיי געלינגען זיך צו ראַטעווען, נישט אָנצוקומען דאָרט ווו דער צוג פירט. אַ פינצטערע נאַכט איז עס געווען, ס׳האָט אָבער אַריינגעשיינט אין וואַגאָן אַ קליין ליכטעלע פון די לעמפּלעך, וואָס די ס. ס.־מענער האָבן מיט זיך געהאַט שטייענדיק אויף דער וואַך.

די מענטשן אין וואַגאָן זענען געווען אָנגעפּאַקט ווי זעק. דאָס איז געווען אַ לאַנגע יסורימדיקע רייזע, אַ צוזאַמענגעדריקטע שטייענדיקע רייזע און אַ שטייענדיקע גסיסה.

וועמענס טויט וועט דאָ זיין? ווער וועט אויסהאַלטן די נסיעה? און וואָס מאַכט עס, אַז מ׳וועט אויסהאַלטן די נסיעה?

וווּאַהין פאָרט מען דען? — שאָף צו דער שחיטה, קרבנות פאַר די ברען־אויוונס.

אָבער יעדע מינוט וואָס מען לעבט איז אַ געפונענע. און ווער ווייס וואָס עס קאָן געשען? אפשר וועלן מענטשן ניצול ווערן.

קיין באַנק צום זיצן איז נישט געווען, מ׳האָט זיך אַוועקגעזעצט ווו מ׳איז געשטאַנען.

די בעסטיעס האָבן געקענט שלאָגן, ווי נאָר זיי האָבן דערהערט אַ קול וואָס מ׳האָט אַרויסגעגעבן, אַפילו פאַר אַ הויכן קרעכץ. די מענטשן האָבן זיך געשטיקט אין זיך, פאַרביסן די ליפּן און געשלונגען די טרערן. מ׳האָט נאָר געקענט פאַרברעכן די הענט, קלאַפּן זיך אין קאָפּ און רייסן די האָר. אַ שטיל געשריי צום רבונו של עולם, אַ רוף צו טויטע טאַטעס, מאַמעס.

ווען מ׳האָט דערהערט, אַז מיר רירן פון אָרט, איז מיטאַמאָל דאָס געוויין אויסגעבראָכן מיט מער קראַפט. מ׳האָט אַזוי לאַנג געוויינט, ביז עס האָבן אויסגעפעלט טרערן. שווערע קרעכצן האָבן זיך געריסן פון די מידע הערצער. אַ סך זענען שטיל געבליבן, פאַרחלשטע, נאָר קיינער האָט נישט געזען די שוואַכע מענטשן אין דער פינצטערער נאַכט, — די פאַרגלייזטע אויגן ווען אַ מויל איז שטום געוואָרן און אַ האַרץ איז שטיין געבליבן.

אין וואַגאָן זענען געווען אַ סך קינדער וואָס האָבן זיך נישט אָפּגעריסן פון די מאַמעס.

פּלוצעם דערהערט מען דאָס קול פון אַן עלטערן ייד, פייוול ווילנער איז דאָס געווען: יידן, לאָמיר תהלים זאָגן! לאַמיר זאָגן ווידוי, מ׳דאַרף זיין גרייט...

דאָס געוויין פון די פרויען איז שטאַרקער געוואָרן, די מענער האָבן זיך אָנגעהויבן באַוועגן. אָבער איידער וואָס ווען רופט זיך אָן יוסף טויב: ער וועט אַרויסזעגן אַ שטיקל פּאָדלאָגע, אַרויסצורייסן זיך אויף דער פריי... און אַנדערע וועלן אויך קענען זיך ראַטעווען. ווער ס׳וועט נאָר קענען און וועלן

און האָבן קוראַזש אַרויסצושפּרינגען פון דעם לויפנדיקן צוג. אָבער וואָס האָט ער שוין געקענט אויפטון מיט זיין קליין מעסערל. ער לאָזט אָבער נישט צו רו: יידן, זאָגט ער, מע קען מיר נאָך דערלעבן דעם סוף פון קריג אין אַ פּאָר וואָכן אַרום. מע מוז מיר זיך ראַטעווען. מע מוז מיר זוכן אַן אַנדערן וועג אַרויסצושפּרינגען...

נישט ווייט פון מיר זיצט זיין פרוי מיט אירע צוויי שיינע קינדערלעך. איר מיידעלע צעווייַנט זיך, ס'טוט איר עפּעס וויי.

די מאַמע טרייסט דאָס קינד, גלעט די שיינע גילדענע הערעלעך און זאָגט צו איר: שוין נישט לאַנג וועט עס דויערן, מ'וועט קומען צו דער מומע, דאָרט וועט זי שיינע שפּילצייג באַקומען... אַ קרעכץ איז אַ דורך אַלע אַרום.

צו אונדז אָבער זאָגט די אומגליקלעכע מאַמע גאָר עפּעס אַנדערש, גאָר אין דער שטיל: איך וועל געבן די קינדערלעך אַ ביסל סם וואָס כ'האָב מיט מיר, ווען מע'מיר אָנקומען אויפן אומגליקלעכן אָרט. איך ווייס, אַז אַ מאַמע טאָר אַזוינס נישט טאָן. אָבער ווי פּאָר מיר דען? מע פאָר מיר קיין בעלשעץ. און פּלוצעם שרייט זי אויס פון איר צעבראָכן האַרץ: צו וואָס האָסטו אונדז קינדער געגעבן, איך זאָל זיי דערהרגענען? גיב איך זיי דערפאַר סם, זיי זאָלן אַ לייכטערן טויט האָבן.

און ווידער האָט דער מאַן שטיל אַרויסגעקרעכצט: אונדז אַלע, מיינע טייערע, מוז מיר זיך זאָגן, אַז מע זע'מיר שוין אַלע אַלט צו אַכציק יאָר, מ'האָמיר שוין דורכגעלעבט די שיינע וועלט און מע מוז מיר שטאַרבן.

— הלואי וואָלט מיר געשטאָרבן, שרייען די מענטשן, און נישט געדאַרפט האָבן אַזאַ שרעקלעכן טויט...

אַלע אין וואַגאָן האָבן אַ שרעקלעכן דורשט. די קינדער־לעך בעטן זיך ביי די מוטערס: מאַמע, ס'ברענט מיר אין האַלז. גיב מיר וואַסער.

דאָס האָט אַלעמען געשטיקט אין האַלז דער קאַלך, וואָס די דייטשן האָבן צעשיט אין וואַגאָן איידער מיר זענען אַריין. מ'איז געווען גרייט אַוועקצוגעבן אַלץ וואָס מ'האָט ביי זיך געהאַט פאַר איין שלונג וואַסער.

די ס. ס. לייט, הערנדיק די געשרייען, האָבן אַריינגע־וואָרפן אין וואַגאָן איין פלאַש וואַסער פאַר 100 מענטשן. מען גיט זיי אַוועק גאָלד און געלט, אָבער ווער וועט זוכה זיין צו טרינקען פון דעם וואַסער? איינער רייסט אַרויס דאָס פלעשל פון דעם צווייטנס הענט. מ'איז שוין מער קיין מענטשן נישט געוועזן, מ'האָט פּשוט חיה'שע געפילן באַקומען. ס'איז געוואָרן אַ געשלעג, אַבי צו קענען שטילן דעם שרעקלעכן דורשט.

און אָט קומען צו אונז די זעלבע ס. ס.־מענער מיט אַ פאָרשלאַג: אויב מען וועט זיי אַוועקגעבן אַלץ וואָס מען האָט נאָך ביי זיך, וועלן זיי עפענען אויף 5 מינוט די פלאָמ־בירטע טיר און ווער ס'וועט פעיק זיין אַראָפּצושפּרינגען וועט זיכער בלייבן לעבן.

מען גיט אַוועק אַלץ וואָס מ'האָט נאָך ביי זיך. זיי נעמען אַלץ צו, און מער קומען זיי נישט צו צום קליינעם פענצטערל. זיי האָבן אָפּגענאַרט. ס'איז נאָר געווען חוזק פון זייער זייט.

די מענער טראַכטן ווייטער ווי אַזוי זאָל מען זיך פּאָרט ראַטעווען פונעם טויט. שטייט אויף פון זיין אָרט יוסף טויב, גייט צו מיט אַ פּאָר בחורים צום פאַרדראָטיקטן פענצטערל און נעמט ווידער אַרויס זיין קליין „געווער" — דאָס מעסערל. דערמיט נעמט ער זיך באַזייטיקן די דראָטן. פּלוצעם הערט מען זיין אויסרוף: כ'האָב איבערגעשניטן די דראָטן. איצט, מענטשן, קאָנט איר זיך ראַטעווען! אין דער זייט טענהט זיך אויס אַן אַלטער ייד: איך קען מיך נישט ראַטעווען. גאָט קאָן מיך ראַטעווען. איך בין שוין צו אַלט. קראַנק און שוואַך בין איך. ווען איך וועל אַראָפּשפּרינגען, וועל איך שוין נישט אויפשטיין, און דאָס וועט הייסן, אַז איך האָב מיר אַליין דאָס לעבן גענומען. איך וועל שוין שטאַרבן מיט דעם טויט, וואָס דער רבונו של עולם האָט פאַר מיר אויסגעקליבן. אויב שריפה, זאָל זיין שריפה...

און ווייטער זאָגט ער: ער ווייס שוין נישט וואָס ריכטיק איז און וואָס נישט ריכטיק. אָבער ווער ס'האָט כוח דעם שפּרונג צו מאַכן, זאָל ער עס טון, זאָל ער זיך ראַטעווען. ווער ס'וויל שפּרינגען, זאָל שפּרינגען מיט אַלע כוחות און בלייבן ביי אַלע אברים, אַבי נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון די דייטשן, און דערלעבן די ישועה.

דער אַלטער מאַן, האָט אַרויסגעקוקט דורך דעם וואַך־פענצטערל צו זען, צו זענען איצט די ס. ס.־מענער אויף דער וואַך. די מענער באַקומען קוראַזש. דער ערשטער שפּרינגט אַראָפּ מענדעלע שעדליסקער. ער איז געווען קראַנק אויף טיפוס און האָט געהאַט 40 גראַד היץ. מ'האָט נישט געהערט, מען זאָל אויף אים שיסן. מיר בעטן גאָט ער זאָל בשלום צוריקקומען אין געטאָ.

איך שטיי ביי מיין קרוב פייוול ווילנער. ברכה'לע, זאָגט ער צו מיר, פאַרוואָס ביסטו נישט צוזאַמען מיט דיינע צוויי ברידער? זיי זענען אויך אין דעם טראַנספּאָרט, אין ערשטן וואַגאָן.

איך קען זיך נישט צוהערן צו זיינע רייד — איך בין זיכער געווען, אַז זיי זענען געבליבן אין געטאָ. אַ קאַלטער שווייס האָט מיך באַשלאָגן. איך קען אים נישט ענטפערן.

איך רייס זיך צום קליינעם פענצטערל אַראָפּצושפּרינגען. לאָמיך אַפילו בלייבן טויט אונטער די רעדער פונעם וואַגאָן, אַבי נישט צוצוזען זייער ביטערן טויט אין בעלזשעץ.

פאַר מיר שפּרינגען אַראָפּ עטלעכע מענער. איך וויל אויך זיין צווישן זיי, אָבער מען שטויסט מיך אַוועק, מען לאָזט מיך נישט שפּרינגען. מיין ווילן איז אָבער שטאַרקער ווי זייער ווידערשטאַנד. זיי ווילן פאָרט נישט נעמען מיין לעבן אויף זייער אחריות.

איך האָב מיך אַוועקגעשטעלט ביים פענצטערל. יוסף טויב אָבסערווירט, צי מען זעט נישט די דייטשע וואַך, און זאָגט מיר מיטאַמאָל: קענסט שפּרינגען, איצט.

מיין האַרץ האַקט ווי מיט האַמער. איך שענק אַוועק דאָס שטיקעלע ברויט וואָס איך האָב ביי זיך און גרייט זיך צום שפּרונג. איך שטיי די ערשטע.

דער צוג לויפט גאַנץ גיך, די בחורים העלפן מיר און איך טו אַ שפּרונג. איך בין פאַרשוווּנדן. אַנידערגעפאַלן אויפן שיינעם ווייסן שניי פון די גלייזן. באַקומען אַ גוטן שטאַרקן

קלאָפּ פון דער רעכטער זייט. איך בלייב ליגן. איך הער גוט ווי מען שרייט, אַז איך בין אַראָפּגעשפּרונגען. דאָס איז געווען 90 ק״מ פון דעמבּיץ.

כ׳האָב געוואָלט בלייבן טויט אונטער די רעדער פון די וואַגאָנען, נאָר גאָט האָט מיר געשענקט דאָס לעבן.

דער צוג איז ווייטער געגאַנגען, נישט געאיילט זיך. ס׳איז געווען אַ גאַנץ טונקעלע נאַכט. 4 אַ זייגער פאַרטאָג.

איך קוק נאָך די וואַגאָנען, וואָס פירן מיינע נאָענטסטע און ווייטערע אויף טויט. איך קוק און קען זיי מיט גאָר נישט נישט העלפן. דער צוג איז פאַרשוווּנדן. איך לאָז זיך צוריק קיין דעמבּיץ, צוריק אין געטאָ. איך גיי מיט די גלייזן ביז איך קום צו דער באַן־סטאַנציע לאַנצוט. איך רייס זיך דורך דורך די דייטשן און קום אַרויס פון שטאָט. אין געדאַנק לויפן מיר דורך פאַרשידענע טראַכטונגען: יעדער וואָס זעט מיך ווייס דאָך, אַז איך בין פון צוג אַראָפּגעשפּרונגען.

פרימאָרגן 6 אַ זייגער קום איך צו צו אַ הויז פון קריסטן, ווו ס׳האָט געוווינט אַ פאַמיליע מיטן נאָמען טאַרטשאַנסקי. איך מאַך אויף די טיר און בעט ביי דער פרוי אַ ביסל וואַסער. איך פרעג זי וויפיל איז איצט דער זייגער, זאָגט זי מיר: זי זעט. אַז איך בין אַ יידיש מיידל, זאָל איך אַריין צו איר אין שטוב. זי האָט שוין עטלעכע יידן ביי זיך פאַרשטעקט. זאָל איך, חלילה, נישט מורא האָבן, נאָר אַריינקומען.

איך בין געווען געפאַסט אויפן טויט יעדע רגע, בין איך אַריין. די קריסטין האָט מיר געגעבן אַ סעפּאַראַט צימער און האָט צו מיר גערעדט ווי אַ מאַמע. באַלד האָט זי מיר געגעבן פרישטיק און געגרייט מיך צום וועג. איך וויל איר געבן אַלץ וואָס איך האָב ביי מיר, זאָל זי מיר נאָר געבן אַ קאַפּטיכל, איך זאָל קענען פאַרדעקן אַ ביסל מיינע יידישע אויגן. זי נעמט אַרויס פון דער שאַנק אַ ניי גרין קאַפּטיכל און זאָגט צו מיר: גרין מיינט האָפנונג. דאָס איז אַ סימן, אַז איך וועל אַהיימקומען. זי ווינטשט מיר פיל גליק אין וועג און בעט איר צו שרייבן.

אין דרויסן איז זייער קאַלט. איך גיי גיך. מיר דאַכט זיך, אַז הינטער מיר גייט אַ שטן, וואָס וויל מיר נעמען דאָס לעבן. איך זע נאָר פעלדער און וועלדער. די ערד באַדעקט מיט שניי. דער ווינט יאָגט מיך ווייטער און ווייטער און ביינאַכט קום איך אָן צו ריישע. איך שטיי פאַרן געטאָ. זאָגט צו מיר אַ גויה: דו ביסט אַ יידיש קינד, איך דערקען באַלד. דו ווילסט איצט אַריין אין געטאָ? דו ווייסט וואָס עס טוט זיך איצט אין געטאָ? מען זוכט נאָך יידן, וואָס האָבן זיך פאַרשטעקט ביי דער אויסזידלונג, מען זאָל זיי דערשיסן, און דו קענסט זיין צווישן זיי. גיי אין דאָרף, וועסט דאָרט איבערשלאָפן די נאַכט און פרימאָרגן וועסטו קומען אין געטאָ. איך וויל און מוז זי פאָלגן און לאָז מיך גיין אין דאָרף.

איך קום אַריין אין אַ הויז און בעט דעם קריסטלעכן בעל־הבית, ער זאָל מיר דאָ לאָזן איבערשלאָפן די נאַכט. ער פאַר־לאַנגט פון מיר מיינע דאָקומענטן, ווייל ס׳איז נישט דערלויבט צו האַלטן פרעמדע מענטשן ביי זיך אין שטוב. איך גיי אין אַ צווייט הויז, אין אַ דריטס, און איך באַקום ווידער די זעלבע תשובה. איך בין געצוווּנגען צו שלאָפן אין דרויסן. איך לויף אַריין צווישן ביימער. אין געדיכטעניש רייס איך אַראָפּ אַ צווייגל פון אַ בוים און לייג זיך שלאָפן אויפן שניי מיטן צווייגל אונטערן קאָפּ. איך וויל שלאָפן און עס באַפאַלט מיך טאַקע אַ האַרטער שלאָף ביז פרימאָרגן.

ס׳איז שוין גאַנץ ליכטיק געווען. כ׳בין געווען אינגאַנצן דורכגעפרוירן. איך האָב געוואָלט טרינקען עפּעס וואַרעמס, אָבער ווו? איך האָב נאָר געקענט זיך אָנעסן מיט שניי, וואָס איז געלעגן פריי אַרום. פאַר דעם געלט וואָס איך האָב מיט־געהאַט, האָב איך אַפילו אַ שטיקל ברויט נישט געקאָנט קויפן. איך רייס אַרויס אַ גאַנץ דורכגעפרוירענע ריב און עס מיט גרויס אַפּעטיט. איך גיי ווייטער און ווייטער דורך פעלדער און וועלדער, איך האָב נאָך זייער ווייט צו גיין אַהיים. און ווידער איז אָנגעקומען די נאַכט. און ווידער בין איך אין דרויסן. איך זוך אַ שטאַל, אַ סטאָדאָלע, אַ שייער ווו דורכצושלאָפן די נאַכט, אָבער אַלע טירן זענען פאַרמאַכט, פאַרשלאָסן.

איך באַמערק אַ גאָר קליין קעמערל. איך באַקום זיך אַריין. איך לייג זיך שטיל אַוועק אויף אַ ביסל שטרוי און צעוויין זיך. די טרערן שטיקן מיך. צו האָב איך אַזויפיל חטאים? צו קומט מיר אַזויפיל צו ליידן? גאָט, האָב רחמנות אויף אַ יתומה, אפשר וועל איך נאָך טרעפן מיין טאַטן אַ לעבעדיקן. כ׳האָב געשלונגען די טרערן און איינגעשלאָפן אַ האַרטן שלאָף ביז פרימאָרגן.

6 אַזייגער אין דער פרי גיי איך אַרויס פון קעמערל. די בעלי־בתים זענען שוין אויפגעשטאַנען פון שלאָף און גענומען זיך צו זייער טעגלעכער אַרבעט. איך גיי אַריין אין שטוב און בעט אַ ביסל וואַסער. איך קען שוין מער נישט אויסהאַלטן. די מענטשן קוקן אויף מיר ווי אויף אַ פאַרווילדערטע. זיי באַקו־מען אויף מיר רחמנות און שענקען מיר אַ ביסל הייסע מילך און אַ שטיקל ברויט.

אָבער באַלד זענען זיי דערגאַנגען, אַז איך בין אַ יידיש קינד, און הייסן מיר איך זאָל די שטוב שוין פאַרלאָזן.

איך גיב זייער טאָכטער 20 זלאָטעס, זי זאָל מיך אַרויס־פירן אויף אַ זיכערן וועג. איך זאָל וויסן ווו ווייטער צו גיין. קינדער גייען אין דער שולע און באַלד רופן זיי אויס: אָט גייט דאָ אַ „זשידאָוויצע״. זי איז זיכער אַנטלאָפן פון געטאָ.

דאָס בלוט איז אין מיר פאַרגלייווערט געוואָרן. דאַכט זיך, איך וועל שוין נישט זוכה זיין צו קומען אין געטאָ קיין דעמבּיץ. אָבער וואָס מער שטערונגען איך האָב געהאַט אויפן וועג, אַלץ מער דרייסטקייט איז אין מיר אויפגעקומען.

מיטוואָך פאַרנאַכט זע איך, ווי אַ גויה שטייט אין פעלד מיט אַ קליינער טאָכטער און נעמט אַרויס ריבן פון דער ערד. איך בעט זי, אפשר קען זי מיך מיטנעמען און לאָזן מיר איבערשלאָפן די נאַכט אין שטאַל. די קליינע טאָכטער באַקומט אויף מיר שטאַרק רחמנות און בעט די מוטער, זי זאָל עס טון. אָבער די מוטער ענטפערט, אַז זי מוז פרעגן איר מאַן. און אַז מיר קומען צו אים דערקענט ער באַלד, אַז איך בין אַ יידיש קינד... ווי שווער עס איז צו זיין אַ ייד, האָב איך דעמאָלט געטראַכט, דער פויער פאַרלאַנגט פון מיר געלט און ווייזט מיר אָן אַ מקום מנוחה אויפן בוידעם.

גאַנץ שפּעט ביינאַכט רופט ער מיך אַראָפּ אין שטוב.

איך באַקום אַ ביסל קאַרטאָפל־זופּע און אַ שטיקל ברויט. באַלד דערנאָך לויף איך צוריק אַרויף אויפן בוידעם.

פינף אַזייגער פאַרטאָג וועקן זיי מיך אויף פון שלאָף. דער מאַן מאַכט מיר אָן אַ גרויס שרעק, אַז אין צווייטן דאָרף שטייען ס. ס.־מענער און לעגיטימירן אַלע דורכגייענדיקע. איך בעט אים ער זאָל מיר העלפן. איך וועל אים געבן 50 זלאָטעס, זיין ווייב זאָל מיך דורכפירן. פאַר 200 זלאָטעס איז ער מסכים. אָבער דאָס ווייב פירט מיך נאָר אַרויס פון שטוב. ביי דער טיר בלייבט זי שטיין און גייט נישט ווייטער. זי פאַרמאַכט די טיר און שרייט מיר נאָך: ס׳איז דאָ קיין דייטשע וואַך נישטאָ.

דער פויער האָט בלויז געוואָלט אויסנאַרן געלט פון מיר און ס׳איז אים געלונגען. ער האָט געהאַט מזל. אָבער אויך איך האָב געהאַט מיין מזל.

דאָנערשטיק ביי נאַכט בין איך אָנגעקומען פאַרן דעמביצער געטאָ. איך האָב אָבער נישט געוואָלט פריער אַריין איידער איך האָב נישט די זיכערהייט„ אַז דער טאַטע איז נאָך דאָ. איך האָב געפרעגט באַקאַנטע גויים. ווייזט זיך אַרויס, אַז זיי האָבן טאַקע גערעדט מיטן טאַטן. ער איז אין געטאָ.

איך מיז וואַרטן ביז עס וועט שוין אין גאַנצן טונקל ווערן.

אין דער פינצטער האָב איך איבערגעשניטן עטלעכע דראָטן און בין אַריינגעקומען.

גרויס און קליין שרייען: בראָניע איז אַהיימגעקומען פון טויטן־וואַגאָן. איך שטופּ זיך דורך דורך די מענטשן און קום ענדלעך צום טאַטן.

מ׳איז שוין פריער געקומען אָנזאָגן דעם טאַטן, אַז איך בין געקומען. דער טאַטע האָט אויף מיר געוואַרט פאַרן הויז. איך בין אַרויפגעפאַלן אויף זיין האַלדז מיט גרויס געוויין, נישט געקענט זיך אָוועקרייסן. דער טאַטע האָט מיך געקושט און געגלעט ווי אַ קליין קינד.

איך האָב דעם ליבן טאַטן נישט דערקענט. ער איז אין די עטלעכע טעג עלטער געוואָרן מיט עטלעכע יאָר.

אַלע שכנים האָבן די גאַנצע צייט געהאַט געטרייסט דעם טאַטן, אַז איך וועל זיכער פון וועג צוריקומען. איצט איז עס מקויים געוואָרן.

איך האָב אַלץ גענוי דערציילט, פון וואַגאָן און פונעם שווערן וועג. ערשט שפּעט ביי נאַכט האָב איך מיך שלאָפן געלייגט און געטראַכט: זאָל שוין קומען אַ בעסערער מאָרגן פאַר די יידן.

פּערל פּאָוסט ז״ל

22 חדשים ביי גויים באַהאַלטן

רעלטשע טויב מיט איר זון זענען געבליבן אין געטאָ. דאָ האָבן זיי פון פריער געהאַט זייער הויז מיטן אייער־סקלאַד. דער אייער־סקלאַד איז באַלד געוואָרן פול מיט מענטשן, על פּי רוב פון דער אַלטער שטאָט. צענדליקער משפחות האָבן זיך דאָ איינקוואַרטירט. זייערע פאַרמעגנס, די בעטגעוואַנטער מיט די קליידער, האָבן זיי פאַרשטעקט אינעם קעלער און געמיינט אַזוי אַרום אָפּצוראַטעווען די לעצטע רעשטלעך. דער סוף איז געווען, אַז נאָך דער אַקציע האָבן די נאַציס אויפגעדעקט דאָס באַהעלטעניש, אויסגעקליבן פאַר זיך די בעסטע בעטגעוואַנט און וועש און אויפן רעשט געמאַכט אַ עפנטלעכן אויספאַרקויף. פּלאַקאַטן האָבן אָנגעזאָגט, אַז עס וועט זיין אַן אויספאַרקויף פון יידישע וועש, בעטגעוואַנט, קליידער און מעבל — זענען אַראָפּגעקומען גויים פון אַלע דערפער אַרום און געקויפט פאַר ביליק געלט די יידישע פאַרמעגנס. דאָס איז שוין געווען דעמאָלט ווען איך מיט מיין מאַן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אונדזער אייגן הויז ביי אַ גוי און ער האָט עס אונדז דערציילט. ער אַליין האָט דאָרט אויך געקויפט אַ סך זאַכן.

אין אייער־סקלאַד פון די טויבס זענען מענטשן געלעגן איינע לעבן די אַנדערע, מ׳האָט זיך קוים געקענט רירן. רעלטשע איז געווען זייער גוט צו אַלעמען. ביי דער לעצטער אַקציע בין איך אויך געווען באַהאַלטן ביי איר אין הויז. אפשר פופציק מענטשן זענען מיר געזעסן צוויי נעכט מיט אַ טאָג אין דער פינצטער. קינדער איז דאָרט געווען אַ גאַנצער באַרג, האָט מען זיי געגעבן שלאָף־געטראַנק, זיי זאָלן שלאָפן און נישט דאַרפן עסן, און נישט וויינען. אַ סך קינדער זענען פון דעם מער נישט אויפגעקומען. מ׳האָט געחלשט פון ענגשאַפט און פונעם שלעכטן ריח, וואָס האָט זיך געטראָגן אין דער לופט פון דעם שכנותדיקן אָפּטריט.

איך בין געווען די ערשטע וואָס בין פון דאָרט אַרויס. פון טריקעניש אין האַלדז איז מיר אָפּגענומען געוואָרן דאָס קול. איך האָב מיך אומגעקוקט. מ׳האָט נישט געזען קיין מענטש אין גאַס. איך בין אַריין אין אַ הויז — פּוסט, ליידיק. קיין מענטשן זענען דאָ נישט געווען. אַלץ אָפן, הפקר. אַלע אויסגעהרגעט, אָדער פאַרשיקט אין די גאַז־אויוונס.

אין עטלעכע טעג אַרום האָבן זיך באַוויזן אַ פּאָר מענטשן. זיי האָבן אָבער מורא געהאַט אַרויסצוקומען אין גאַס, און געלעבט אויף די ביידעמס. דעמאָלט האָט מען שוין געהאַט פאַרשיקט אַפילו דעם יודנראַט מיט די משפחות. דער פּרעזעס פונעם יודענראַט יאָסל טויב האָט באַוויזן אַראָפּצושפּרינגען פונעם צוג און איז אַריין אין אַ דאָרף צו אַ באַקאַנטן גוי, וואָס האָט אים אויסבאַהאַלטן ביז צו דער באַפרייונג. ער איז איצט אין פּאַריז. נאָך דער באַפרייונג האָב איך אים באַגעגנט, האָט ער מיר דערציילט, אַז זיין פרוי האָט אים געראָטן אַראָפּצושפּרינגען און זי מיט אירע צוויי קינדער וועלן נעמען סם. און אַזוי איז טאַקע געווען.

דאָ אָבער, וויל איך דערציילן, ווי אַזוי מיר זענען געראַטעוועט געוואָרן.

אין געטאָ־צייט האָט מיין יינגל געטאָן צוואַנגס־אַרבעט ביי דער באַן. האָט ער גערעדט מיט איינעם אַ באַן־אַרבעטער,

וואָס איז געווען אַן איינוווינער ביי אונדז, אַז איך מיט מן מאַן וועלן אים פאַרשרייבן אונדזער הויז און דערפאַר זאָל ער אונדז נעמען צו זיך אויף אַ קורצער צייט ביז מען וועט זיך אומזען ערגיץ צו פאָרן, למשל קיין אונגאַרן. דער איינוווינער האָט נישט געענטפערט. ער מוז, האָט ער געזאָגט, פרעגן זיין פרוי. צומאָרגנס האָט ער אָפּגעזאָגט, זיין פרוי איז נישט מסכים.

אַ צוויי וואָכן שפּעטער זוכט אָפּ דער גוי מיין ייִנגל און זאָגט צו אים, אַז איצט קען ער אונדז שוין נעמען צו זיך, ווייל זיין טאָכטער איז פּלוצעם געפאַלן און געשטאָרבן, אַזוי אַז די פרוי זיינע מוז אַהינפאָרן צו פּילנעווען די איבערגעבליבענע פינף קליינע קינדער און ער בלייבט איינער אַליין אין דער וווינונג.

מיר האָבן זיך אַרויסגעגנבעט פונעם געטאָ און אַריין צום גוי. אָבער אין אַ פּאָר וואָכן אַרום קומט די גויעטע אַהיים. וואָס איז? זי האָט זיך צעקריגט מיטן איידעם, און טרעפט אונדז אין איר דירה. די גויע רייסט זיךביים קאָפּ, וואָס איר מאַן האָט אונדז אַריינגעלאָזט, און דערצו האָט זי נאָך מיטגענומען צוויי אייניקלעך, מיידעלעך פון 7 און 9 יאָר... עס איז ווירקלעך געווען אַ גרויסע געפאַר. און פאַר אַ צוגאָב, האָט נאָך געוווינט אַ געסטאַפּאָ אין דער דירה פון וועלכער

הגבאי ר' ישראל ואשתו, הורי כותבת המאמר
ר' ישראל גבאי און זיין פרוי — די עלטערן פון פ' פערל פאוסט

מיר זענען אַרויס, דאָס הייסט פון יענער זייט וואַנט. דאָ איז געווען אַ סכנה צו רעדן אַ וואָרט, ווייל מ'האָט אַלץ אַריינגעהערט.

די גויע יאָגט אונדז אַרויס, מיר זאָלן ש ו י ן פאַרלאָזן די שטוב, ווייל זי וויל נישט האָבן ביי זיך קיין ייִדן.

איך בעט זיך, זי זאָל אונדז איבערלאָזן ביז עס וועט נאַכט ווערן. און אַזוי זיצן מיר מיט די פּעקלעך אין די הענט נאָר אַרויסצוגיין. אין דעם קומט אַריין דאָס נייניעריקע שיקסעלע און פרעגט פאַרוואָס מיר זיצן אַזוי. זאָגט די גויע, אַז זי יאָגט אונדז אַרויס, אָבער דאָס קליינע שיקסעלע טוט אַ קלאַפּ מיט די הענט און זאָגט, אויף פּויליש: „באָבעשי, אַז זיי וועלן אַרויסגיין, וועט מען אונדז שיסן, ווייל זיי וועלן זיכער אויסזאָגן, אַז זיי זענען געווען ביי אונדז!" און באַלד גיט זי אַן עצה: מען זאָל נעמען די שאַנק וואָס ביי דער טיר און שטעלן זי אין ווינקל און דאָרט זאָלן מיר זיצן ביז מען וועט קענען אַרויס. און אַזוי זענען מיר אָפּגעזעסן אויף צוויי קליינע קלעצלעך, איך מיט מיין מאַן, צוויי און צוואַנציק חדשים.

ווי לאַנג מיר האָבן געהאַט געלט, האָבן מיר געלעבט מיט בלויז ברויט, ווייל מיר האָבן גערעכנט, אַז באַלד וועט אונדז אונדזער זון אַרויסנעמען און מיר וועלן דאַרפן האָבן געלט. דערווייל האָט אונדז אונדזער ייִנגל צוגעשיקט מיט דעם גוי פון דער באַן אַלץ וואָס איז נאָר מעגלעך געווען צום עסן. אָבער נאָך דריי חדשים צייט, האָט עמיץ געמסרט מיין ייִנגל, אַז ער האָט גערעדט מיט אַ גוי דורך די דראָטן פון געטאָ, האָט מען אים באַלד אַרויסגעפירט אויפן בית־הקברות מיט דער לאָפּעטע אויפן אַקסל און ער האָט זיך אַליין געמוזט אויסגראָבן אַ גרוב און אַריינלייגן אינעווייניק, און אַזוי האָט מען אים געשאָסן. אַזאַ טראַגישן טויט האָט ער נעבעך געהאַט פון די היטלערישע רוצחים.

ווי לאַנג אונדזער ייִנגל האָט געלעבט און צוגעשיקט עסנוואַרג פאַר אונדז, האָט דער גוי דערפון אויך גענאָסן, און אַזוי לאַנג איז ער נאָך געווען גאַנץ גוט. אָבער אַז מיין ייִנגל איז מער נישט געווען, האָבן די גויים אונדז אָנגעהויבן צו פייניקן: זיי מוזן אונדז הרגענען! זיי ווילן אונדז נישט האַלטן, אָבער אַרויסלאָזן אונדז קענען זיי נישט, ווייל זיי זענען אין אַ סכנה. אין דער אמתן זענען זיי געווען אין גרויס געפאַר, ווייל מען האָט אַריינגעהערט יעדעס וואָרט דורך דער טיר. זיי האָבן אונדז נאָר געפרעגט, וואָס פאַר אַ טויט מיר ווילן ליבער: סמען אָדער די קעפּ אַראָפּשניידן, אָדער לעבעדיקערהייט באַגראָבן. מיר האָבן דערויף גאָרנישט געענטפערט. מיר האָבן געהאָפט, אַז דער אַלמעכטיקער קען העלפן. צוויי מאָל האָט אונדז טאַקע דער גוי געפרוווט פאַרסמען, אָבער דער רבונו של עולם האָט אונדז מציל געווען.

איינמאָל האָט ער אונדז געזאָגט, אַז מאָרגן וועט מען גיין זוכן ייִדן צווישן די קריסטן. ער האָט געהאַט אין שטוב אַ גרובע פון אַ מעטער די לענג און אַ מעטער די ברייט און טיף. האָבן מיר זיך געמוזט אַריינלייגן און ער האָט אויף דעם אַרויפגעשטעלט די שאַנק, צוגעדעקט די גרובע און איז אַרויסגעגאַנגען. מיר זענען אין דער גרובע שיר נישט דערשטיקט געוואָרן. מיר האָבן נישט אויסגעהאַלטן, און מיין מאַן האָט געפּרוווט אויפהייבן די דעק מיט די פיס, אַזוי אַז די שאַנק האָט זיך אַ ריר געטאָן. ווי דער גוי האָט דאָס דערהערט, האָט ער מורא באַקומען מיר זאָלן נישט מאַכן אַ געשריי, האָט ער די שאַנק אַוועקגערוקט. מיין מאַן איז אַרויס און איך בין געבליבן ליגן אַ האַלב טויטע. זיי האָבן מיך אַרויסגעשלעפּט און באַגאָסן מיט וואַסער, ביז איך בין ווידער צו זיך געקומען.

מיר זענען ווידער געזעסן הינטער דער שאַנק. אָבער באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן נייע צרות. זיי האָבן געשלאָגן, נישט געגעבן צו עסן, אַפילו נישט קיין טרינק וואַסער. הינטער דער שאַנק האָבן מיר אויך געמוזט האָבן אונדזער „טואַלעטע" —

אַ קליינע פּושקע פון מאַרמעלאַד האָט געמוזט גענוג זיין פאַר צוויי דערוואַקסענע מענטשן פאַר 24 שעה. נישט געווען ווו צו לאָזן דעם אורין. מיר זענען געזעסן אין אַ שיין צימער מיט מעבל און אַז די גויים זענען נישט געווען אין דער היים, האָב איך געלאָזט די אורין אין אַ וואַזע, אָבער נישט אַלעמאָל האָט מען דאָס געקענט. עס איז געווען אַן אָפן קלאָזעט אין גאָרטן, וואָס איז באַנוצט געוואָרן אויך דורכן געסטאַפּאָ־מאַן. האָט דער גוי מורא געהאַט, טאָמער וועט דער געסטאַפּאָ־מאַן דערקענען אַז עס ווערט באַלד פול. האָט ער אונדז נישט געגעבן צו עסן, מיר זאָלן נישט דאַרפן די טואַלעטע. דער גוי האָט אויך רעכט געהאַט. און אַזוי זענען מיר געזעסן 22 חדשים און געהונגערט מיט אַ פּעניצל ברויט אַזוי גרויס ווי פיר פינגער אין דער פרי, און צו נאַכט מיט אַ ביסל שוואַרץ קאַווע־וואַסער.

איינמאָל זאָגט דער גוי צו מיר, איך זאָל אַליין אַרויסטראָגן די טואַלעטע. איך בין געווען צופרידן צו האָבן אַליין די ערע. געגן טאָג, קומט ער צוגיין און רופט מיך איך זאָל אַרויסטראָגן די כלי. איך נעם און גיי, און קום אין קאָרידאָר. דער הייסט מיך אַנידערשטעלן די כלי און גיט מיך אַ וואָרף אַנידער אויף אַ בונט שטרוי און הויבט מיך אָן צו ווערגן. איך האָב אין אַנהייב געמיינט, אַז ער מאַכט זיך אַ שפּאַס, אָבער ער מיינט עס גאַנץ ערנסט מיך צו דערווערגן. איך בעט אים ער זאָל מיך אָפּלאָזן, אַזוי לאַנג אַז איך האָב שוין מער קיין שטימע נישט געהאַט. איך זע, אַז עס זענען שוין מיינע לעצטע מאָמענטן, האָב איך צוזאַמענגענומען אַלע כוחות און אויסגעשריגן ש מ ע י ש ר א ל מיט אַ קול ווי פון אַ געשאָכטענעם אָקס. האָט דער גוי זיך דערשראָקן פאַר מיין קול, דערצו האָט ער מורא באַקומען, דער געסטאַפּאָ־מאַן וואָס האָט געוווינט אין דעם זעלבן הויז זאָל נישט דערהערן. ערשט דעמאָלט האָט ער מיך אָפּגעלאָזט.

איצט האָט ער ווידער אָנגעהויבן מיט סם. צוויי מאָל האָט ער אונדז צוגעשטעלט סם, עס איז אים אָבער נישט געלונגען.ביים צווייטן מאָל, האָב איך איינגעטונקען אַ ביסן ברויט וואָס איז געווען פאַרשימלט און אויסגעדאַרט, און האָב עס אַראָפּגעשלונגען. ביז היינט האָב איך אַ אָפּגעבריטן ווּשט. ער האָט אונדז געפּייניקט און געמוטשעט. אַז מיין מאַן האָט זיך ביינאַכט אַ ביסל אויסגעצויגן אויף דער ערד און דער גוי איז צוגעקומען, ווייל ער האָט אונדז שטענדיק געפּילנעוועט, האָט ער דעם מאַן מיינעם געקאָפּעט מיט די פיס און געשלאָגן. מיר האָבן געמוזט זיצן די גאַנצע נאַכט אויף די קליינע קלעצעלעך. בייטאָג פלעגן מיר אויפשטיין כדי זיך אויסצוגלייכן די ביינער.

שווער צו באַשרייבן ווי אַזוי מיר האָבן דורכגעקומען די צוויי און צוואַנציק חדשים. איינמאָל האָבן מיר געהערט ווי דער גוי זאָגט צו זיין ווייב, אַז מאָרגן וועט ער מיט אונדז מאַכן אַ סוף. זי זאָל אַוועקגיין מיט די קינדער פון דער היים. פיר טעג פריער האָבן זיי אונדז נישט געגעבן צו עסן , אַפילו נישט דערלאַנגט אַ טראָפּן וואַסער. זיי האָבן אונדז געוואָלט אָפּשוואַכן, כדי עס זאָל זיין גרינגער אונדז צו הרגענען.

מיר האָבן נישט געוווּסט, אַז די רוסן זענען שוין דעמאָלט געווען הינטער דעמבּיץ. מיר האָבן נישט געהאַט קיין באַגריף ווי עס האַלט מיט דער קריג. אַז עס איז געקומען דער מאָרגן, הערט מען נישט קיינעם אין דער וווינונג. דער געסטאַפּאָ־מאַן האָט זיך שוין געהאַט אַרויסגעצויגן פון הויז. עס איז זייער שטיל אַרום. מיר רוקן אַוועק אַביסל די שאַנק און איך גיי צו דער טיר און קוק דורך דעם שליסל־לאָך. איך זע, אַז קיינער איז דאָרט נישטאָ. איך גיי צוריק צו מיין מאַן און זאָג אים: חיים, פאָלג מיך, אפשר וועט איצט זיין אַ נס מן השמים און דער באַשעפער וועט זיך דערבאַרעמען איבער אונדז. לאָמיר אַרויסלויפן. מיין מאַן לאָזט זיך נישט זאָגן דאָס צווייטע וואָרט און מיר גייען גיך אַרויס. פיר וואָכן פריער האָט זיך טאַקע מיין מאַן געחלומט, אַז דער הייליקער רבי ר׳ שמואל זצ״ל זאָגט צו אים: זאָלסט וויסן, אַז נאָר פיר וואָכן וועסטו דאָ נאָך זיצן.

די גויה האָט געזען ווי מיר לויפן אַרויס און האָט אונדז געוואָלט נאָכלויפן, אָבער אויפן שאָסע איז געשטאַנען היטלעריש מיליטער. מיר זענען פונדעסטוועגן ווייטער געגאַנגען. איך פון איין זייט, מיין מאַן פון דער צווייטער. די פיס זענען אונדז געווען איינגעשרומפּן און אַזוי גייענדיק, זענען מיר עטלעכע מאָל געפאַלן. די סאָלדאַטן האָבן אונדז געזען, אָבער דער רבונו של עולם האָט זיי געמאַכט צו נאַרן. זיי האָבן אַוודאי געמיינט, אַז מיר זענען ציגיינער, אַזוי פאַרשוואַרצט זענען מיר געווען פון נישט־וואַשן זיך צוויי און צוואַנציק חדשים.

מיר זענען געגאַנגען שמוציקע, אָפּגעריסענע און באַוואַקסענע מיט האָר, און זיי זענען אונדז נאָכגעגאַנגען און געלאַכט אַלע מאָל ווי מיר זענען געפאַלן. אַזוי האָבן מיר זיך דערנענטערט צו אַ זשיקע. זענען מיר ווייטער געגאַנגען מיטן ברעג פונעם וואַסער, ביז מיר זענען געקומען צווישן צוויי היכּע בערגלעך, וואָס האָבן אונדז פאַרשטעלט. דאָ האָבן מיר זיך פריער גוט אָנגעטרונקען מיט וואַסער, וואָס מיר האָבן שוין אַ פּאָר טעג נישט פאַרזוכט. דערנאָך האָבן מיר אויסגעטאָן אַלץ וואָס מיר האָבן אויף זיך געהאַט, אַפילו דאָס העמד פון לייב, און האָבן דאָס אַלץ אויסגעוואַשן אין דער זשיקע. עס איז געווען מער לייז ווי פעדעם, ווייל שוין פיר חדשים האָבן מיר דאָס העמד נישט געביטן. די לייז האָבן געפרעסן אונדזער לייב און מיר האָבן געהאַט איבעראַל פול, אַפילו אין די שיך און זאָקן — יעדע לויז איז געווען גרויס ווי אַן אַרבעס.

אַזוי זענען מיר געזעסן אין דער זשיקע און אויסגעגראָבן זיך קאַרטאָפל פון פעלד. דאָס איז געווען אין חודש אלול און עס איז שיין געווען אין דרויסן. איצט איז שוין געווען גוט. מיר האָבן געטרונקען זשיקע־וואַסער און צוגעגעסן רויע קאַרטאָפל. אַז עס איז טונקל געוואָרן, האָבן מיר מער נישט געקאָנט זיצן אין דער זשיקע. אָבער ווי מיר גייען אַרויס פונעם וואַסער, דערזעט עס אַ שייגעץ, לייגט צו צוויי פינגער צום מויל און אויף זיין פייף קומען צו לויפן אפשר צען שקצים און שלעפּן אונדז צו דער קאָמאַנדע. דעמאָלט איז די קאָמאַנדע שוין געווען אין דאָרף, ווייל אין שטאָט איז שוין געווען אַריינגעדרונגען דער רוס. ווען מ׳האָט אונדז געשלעפּט צו דער קאָמאַנדע, איז דער דייטשער קאָמענדאַנט געשטאַנען

אין דרויסן. ער מאַכט נישט מיט אונדז קיין שום פּראָטאָקאָל, נאָר נעמט אַ סאָלדאַט מיט אַ געווער און הייסט אונדז אָפּפירן אויף אַ געוויסן פּלאַץ צו שיסן. אַ ברירה האָבן מיר געהאַט? מיר האָבן געמוזט גיין. מיר זענען שוין אָפּגעגאַנגען אַ שטיק וועג, שרייט מען אונדז נאָך: האַלאָ, האַלאָ! דער מיטן געווער הייסט אונדז שטיין בלייבן און זאָגט: מען רופט צוריק! מען מוז צוריקגיין.

זאָגט דער קאָמענדאַנט צו אונדז: מיר זאָלן צוגיין דאַנקען דעם אַלטן פּאָרפּאָלק, וואָס איז דאָרט געשטאַנען, ווייל זיי האָבן געבעטן פאַר אונדז, מען זאָל אונדז נישט שיסן. דאָס זענען זיכער געווען צוויי מלאכים פון הימל. דערנאָך הייסט ער אונדז זאָפאָרט אַרויסגיין פון דאָרף און ווייזט אונדז מיטן פינגער ווו צו גיין. ס'איז אָבער שוין געווען זייגער אַכט אין אָוונט און גיין ביינאַכט אַליין אין פעלד איז געווען אַ סכנה. האָבן מיר זיך געלייגט צווישן קאַרטאָפל אין פעלד און דאָרט איבערגענעכטיקט.

אָבער באַלד אין דער פרי, ווי מיר גייען אַרויס אויפן וועג, טרעפן אונדז שקצים און שלעפּן אונדז ווידער צו דער קאָמאַנדע. מיר דערציילן די היטלעריסטן, אַז מיר זענען שוין דאָ געווען און מיר זענען באַפרייט געוואָרן, אָבער זיי ווילן נישט הערן. מען ברענגט אונדז פאַר אַ צווייטן קאָמענדאַנט, און איך דערצייל אים ווי מיר זענען דאָ נעכטן באַפרייט געוואָרן דורך דעם קאָמענדאַנט. ער וויל זיך אָבער נישט מעכטיקן, נאָר שיקט אונדז אונטער געווער צום הויפּט־קאָמענדאַנט. ווי מיר קומען צו, גייט ער אַראָפּ צו אונדז, ווייל מיר זענען נישט געווען אימשטאַנד אַרויפצוגיין אויף די טרעפּ, און זאָגט צו אונדז: „אַבער האַבן די לויטע זי גוט פערפלעגט!" ער הייסט אונדז שטיין, ברענגט אַרויס צוויי שיינע שטיקער ברויט און דערלאַנגט עס אונדז. איך וויל נישט נעמען און זאָג צום קאָמענדאַנט: צום טאָט בראוכע איך קיין בראָט. גלעט ער מיך ביי דער האַנט און זאָגט: „ניין, זי ווערדן ניכט ער־שאָסן, נור גייען זי מיט דיזעם וועג אין דער וואַלד. דאָרט אַבער זינד באוערן־הויזער, דאָרט ווערדן זי געטייט".

און אַזוי איז געווען. אַכט טעג און אַכט נעכט זענען מיר געלעגן יעדע נאַכט אין אַ צווייטן וואַלד, ווייל מיר האָבן מורא געהאַט, אפשר האָט מען אונדז געזען. ביז עס האָט אונדז באַגעגנט אַ פּאַטראָל פון די רויטע רוסן, וואָס האָט געזוכט ווו זענען די דייטשן. מיר האָבן זיי געוויזן דעם וועג. און דאַן האָבן זיי אונדז געפירט צו אַ יידישן אָפיציר פון דעם רוסישן מיליטער. מיר זענען געווען באַפרייט.

בען שטיינהויער

איינער איז ניצול געווארן

אין יאָר 1942 בין איך מיט נאָך 29 חברים פון דעמביץ צוגעטיילט געוואָרן צו אַרבעטן ביי דער בוי־פירמע פירסט־ריכטער. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, צוועלף שעה אין טאָג. זי איז באַשטאַנען אין טראָגן ציגל אויף אַ קאָזלע, דרייסיק ציגל אויף אַ מאָל. דערפון האָב איך באַקומען אָפּגע־ריבענע אַקסל, אַזוי אַז דאָס בלוט האָט פון מיר גערונען. איך האָב אָבער געמוזט שווייגן און אַרבעטן. ווינטער־צייט, ווען ס'איז מיר בעסער געוואָרן מיט די אַקסל, האָט זיך מיר פלוצים געמאַכט אַ געשוויר אויפן רעכטן פוס און ס'איז מיר שווער געווען דאָס בלויזע אַרויסגיין צו דער אַרבעט.

איין גאָט ווייס, וואָס איך האָב מיך אָפּגעליטן. יעדן טאָג בין איך געגאַנגען אין אַמבולאַנס, האָט מען מיר צוגעלייגט מים־אחרונים־וואַסער און מ'האָט מיר גאָרנישט נישט געהאָלפן. דאָס האָט געדויערט איבער דריי חדשים. און אַז דער רעכטער פוס האָט זיך מיר שוין פאַרהיילט, האָט זיך מיר אין אַ קורצער צייט אַרום געמאַכט אַ געשוויר אויפן לינקן פוס. מיינע ליידן זענען געווען נישט צו באַשרייבן און דערצו האָב איך געמוזט גיין יעדן טאָג צו דער אַרבעט. איינמאָל האָב איך געבעטן דעם דאָקטאָר, דאָס איז געווען אונדזער דעמביצער י. טוי (איצט אין אַמעריקע), ער זאָל מיר געבן אַ דערלויבעניש צו בלייבן אין לאַגער אַ טאָג אָדער צוויי. איך האָב אָבער נישט געהאַט קיין פיבער און לויט די פאָרשריפטן פון געסטאַפּאָ האָט ער מיך נישט געקאָנט באַפרייען פון דער אַרבעט.

אַזוי האָב איך מיך אָפּגעמאַטערט ביז סוף 1942. ווען עס איז מיר ווידער בעסער געוואָרן, האָב איך געמיינט, שוין אָפּגעקומען אַלע צרות. אָבער אָנהייב 1943, האָט זיך מיר ווידער געמאַכט אַ געשוויר אויפן לינקן פוס, נאָר אויף אַן אַנדער אָרט. אַז איך וועל דאָס אויסהאַלטן נישט קריגנדיק די געהעריקע מעדיצין, וואָלט איך נישט געגלייבט קיינמאָל אין מיין לעבן. איך בין ווידער געגאַנגען אין אַמבולאַנס יעדן טאָג, מ'האָט מיר פאַרבאַנדאַזשירט דעם פוס און מיך אַהיימגעשיקט. אַזוי האָט עס געדויערט ביז דעם 23־טן פעברואַר 1943. ווען איך בין יענעם טאָג געקומען אין אַמבולאַנס נאָך דער אַרבעט, האָט מיר דאָקטאָר טוי פאַרבאַנדאַזשירט דעם פוס. ווען איך האָב שוין געהאַלטן ביים אַוועקגיין, האָט ער מיר געהייסן בלייבן. ער איז אַוועק אין צווייטן צימער און עטלעכע מינוט שפּעטער איז ער צוריקגעקומען מיט אַ דערלויבעניש צו בלייבן דעם אַנדערן טאָג אין לאַגער. איך האָב עס גאָר נישט געוואָלט גלייבן, אַז נאָך דעם ווי ער האָט מיר אַזויפיל מאָל אָפּגעזאָגט, ברענגט ער מיר איצט אַליין אַ דערלויבעניש, כאָטש איך האָב אים נישט געבעטן.

צומאָרגנס דעם 24־טן פעברואַר 1943, ווען אַלע גרופּן זענען ווי אַלע טאָג געגאַנגען צו דער אַרבעט, האָב איך נישט געהאַט דאָס מינדסטע געפיל, אַז אַ שוואַרצער וואָלקן הענגט איבער מיינע בעסטע חברים, וואָס גייען איצט אַרויס צו דער אַרבעט.

ערשט אָוונטצייט, ווען די גרופּע האָט געזאָלט צוריקקומען און זי האָט זיך פאַרשפּעטיקט, ביז איך אומרויק געוואָרן. איך האָב נאָכגעפרעגט ביי די אַנדערע גרופּן וואָס זענען צוריק־געקומען פון דער אַרבעט. זיי האָבן אָבער נישט געוווסט

וואָס צו זאָגן. ערשט אין אַ פּאָר מינוט שפּעטער, האָב איך מיך דערוווּסט, אַז די גאַנצע גרופּע איז אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ און באַן־פּאָליציי בעת זי איז שוין געווען אויפן וועג צוריק אין לאַגער. אַן אימה איז מיך באַפאַלן. דערווייל איז שוין דער גאַנצער לאַגער געווען אויפגערודערט. באַלד איז אַרויס דער לאַגער־פירער אימערגליק און דער שעף פון דער פּאָליציי ביטקאָווער אויסצוגעפינען פאַר וואָס האָט מען די מענשן אַרעסטירט. מען האָט זיי אָפּגעפּטרט מיט פאַרשידענע תירוצים און ביזן היינטיקן טאָג ווייס מען נישט פאַרוואָס האָט מען זיי אַרעסטירט. דעם זעלבן אָוונט האָט מען זיי אַלע דערשאָסן אויף אַ פעלד לעבן לאַגער מיט נאָך עטלעכע יידן.

איך ווייס נישט וואָס מיט מיר האָט פּאַסירט ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די שיסעריי, נאָר אַז איך האָב מיך אויפגעכאַפּט אין דער פרי, האָב איך מיר געפונען ביי מיין עלטערן ברודער אין שטוב, אויך אין לאַגער.

ווידער זענען די רעשט מענטשן פון לאַגער ווי געוויינלעך אַרויסגעגאַנגען צו דער אַרבעט, ווי עס וואָלט גאָרנישט פּאַ־סירט. מיך אָבער האָט מען געמוזט באַהאַלטן, ווייל איך בין געווען אויף דער ליסטע פון די אומגעקומענע.

אין חודש מערץ האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פונעם לאַגער. דעמאָלט האָט מיך דער לאַגערפירער אימער־גליק אַריינגעשמוגלט אין דער גרופּע אָפּגעבאַך, ווו ס׳האָבן געאַרבעט מיינע צוויי ברידער, און נאָך דעמזעלבן חודש זענען מיר אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין רישא אין געטאָ.

דאָ רעכן איך אויס אַ טייל פון די אומגעקומענע חברים פון 23־טן פעברואַר 1943, אויף וויפיל איך געדענק זייערע נעמען:

חיים הערבסט; משה פערציגער; לייביש פערציגער; יוסף ראַשוואָלד; שלמה ריינער; משה קירש; אלכין (פאַמיליע); יעקב סאלאמאָן; יוסף אייזען; יוסף ראט; אשר וואגשאל.

דאָס זענען אַ טייל פון די מענשן, וואָס זענען דעמאָלט אומגעקומען אויף קידוש השם ת. נ.צ.ב.ה.

אזוי זענען זיי אומגעקומען

ווען די היטלעריסטן האָבן פאַרנומען דעמביץ, האָט אויפ־געהערט צו אַרבעטן די קהילה און צוזאַמען דערמיט איז דער רב, ר׳ הערש מלך, אַ זון פון דעמביצער רבין ר׳ שמואל האָראָוויץ, געבליבן אינגאַנצן אָן פרנסה. ער מיט דער רעביצין, — אַ טאָכטער פונעם בלאָזשעווער רבין, וואָס מ׳האָט זיך דערציילט, אַז ער זיצט אויף אַ גילדערנער שטול, און ער איז באמת געווען גאָר אַ גרויסער בעל־מופת —, צוזאַמען מיט זייערע פיר טעכטער, לויטער שענהייטן, וואָס זי האָט געבוירן בנס אַכצן יאָר נאָך זייער חתונה, האָבן געליטן פון הונגער, קעלט און שמוץ. צומאָל נישט געהאַט קיין געלט צו קויפן אַ שטיקל זייף צום וואַשן.

אין קאַלטן וואַסער, ביי די גרויסע פרעסט, האָט די רעביצין אַליין געוואַשן די העמדלעך פון די קינדער. עס איז ביי זיי אין שטוב נישט געווען אַ שטיקל האָלץ אָנצוואַרעמען אַ ביסל וואַסער, און געבן די קינדער עפּעס וואַרעמס צום טרינקען.

פאַר היטלערס צייטן איז דער רב ר׳ הערש מלך געווען אַ גרויסער עושר, געהאַט געלט אין די בענק. צו יעדן קינד האָט מען געהאַלטן אַ באַזונדערן משרת. איז איצט דער צער געווען נאָך גרעסער. קיינער איז אַהין נישט אַריינגעקומען, ווייל מ׳האָט מורא געהאַט צו גיין איבער דער גאַס.

איך בין געווען אַ נאָענטע שכנה צו זיי און איך פלעג יאָ אַריינקומען. יעדעס מאָל איז דאָס געווען אַ גרויסע שמחה ביי זיי, ווייל איך בין נישט געקומען מיט ליידיקע הענט. איך פלעג אויך גיין צום לאַגער־פירערס פרוי, און זי פלעג מיר געבן פאַר די קינדער אַ ביסל צוקער, אַ ביסל גריס און דעסגלייכן.

געווען אַ סך טעג, וואָס דער רב מיט דער רעביצין האָבן געפאַסט, ווייל דאָס שטיקל שוואַרצע ברויט האָבן זיי געדאָרפן פאַר די קינדערס וועגן. דאָס איז געווען אַזאַ מין צער וואָס קיינער קאָן זיך נישט פאָרשטעלן. עס האָט זיך עמיץ געזאָלט דערבאַרעמען און געדענקען, אַז דער רב מיט די פיר קינדער — איין צווילינג פון 5 יאָר און צוויי אַנדערע 2⅓ און 3¼ יאָר אַלט, מאַטערן זיך אַזוי. עס איז געווען אַ קללה פון דער תוכחה לא עלינו.

ביז דער ערשטער אַקציע איז דער רעביצין געלונגען זיך צו באַהאַלטן מיט אַלע פיר קינדער. אָבער ווי באַלד זיי זענען אַרויס פונעם באַהעלטעניש, האָט זיי געטראָפן אַ היטלעריסט און אויס... ער האָט דער רעביצין אַרויסגעריסן די קינדער פון אָרעם און דערשאָסן אַלע, איר אין די אויגן. זי האָט אים געבעטן ער זאָל זי אויך שיסן, און ער האָט טאַקע אַזוי געטון.

דעם רב, ר׳ הערש מלך, האָבן די נאַציס פאַרברענט אין מעליץ.

ביילטשע דער רעביצינס, אַזוי האָט מען גערופן דעם רבין ר׳ שמואל׳ס טאָכטער, איז געווען באַהאַלטן מיט אירס אַ מיידל מרים ביי אַ גוי. האָט ער זיי אויסגעליווערט די דייטשן. מען האָט זיי אַרויסגעפירט אויפן בית־הקברות און דערשאָסן.

ר׳ חיים יאָקעלע, דעם רבין ר׳ שמואל׳ס זון, האָבן די דייטשן דערשאָסן צוזאַמען מיט זיין פרוי און שוויגער און דריי אָדער פיר מיידלעך. מיכלע, — איר מאַן איז געווען ראדאמישלער רב, — איז דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט אירע פינף קינדער. צו ערשט די קינדער, דערנאָך זי, מיכלע. דער רב איז לעבן געבליבן אין אַ לאַגער, איצט געפינט ער זיך אין אַמעריקע.

נחמטשע׳ן, דעם רבין ר׳ שמואל׳ס טאָכטער און אַ שנור פונעם סאַנדזער רבין, האָבן די נאַציס אַוועקגעפירט צום

פאַרברענען צוזאַמען מיט איר מאַן, ר׳ משה׳לע האלבערשטאם, און מיט פינף קינדער.

עטעלע, דעם דעמביצער רב׳ס טאָכטער, און איר מאַן, וואָס איז געווען רב אין שעדליסק, מיט זייערע זעקס קינדער, אויך פאַרהייראַטע מיט רבנים, זענען אומגעקומען אויף קידוש השם.

אויף אַ שרעקלעכן אופן זענען געשטאָרבן צוויי זין פונעם צדיק ר׳ אַלטער פעכטער מיט ר׳ זונדל גלאַנץ, אַן איידעם פון ר׳ ראובעלע קלוגער, און ר׳ ישראל פייגנבוים. בעת דער אויסזידלונג האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין אַ קעלער און גע־לאָזט זיך פאַרשליסן פון דרויסן. זיי זענען טאַקע ניצול גע־וואָרן פון די נאַציס, אָבער נאָך דער אויסזידלונג איז נישט געבליבן פון זייערע משפחות קיינער וואָס זאָל וויסן זיי אויפ־צושליסן, און אַזוי זענען זיי אין דער פינצטער אויסגעגאַנגען פון הונגער.

טאַנצנדיק און זינגענדיק איז געגאַנגען צו דער הריגה ר׳ יוסף לוי׳ס. זיין גאַנצע משפחה האָט מען אַוועקגעשיקט אין דער גאַז־קאַמער: מענדל ברענער מיט פינף קינדער, רחל ברענער מיט איר מאַן און קינד. די יינגסטע האָט מען אַרויסגענומען אַ נאַקעטע פון שפּיטאָל און אַוועקגעשיקט קיין בעלזשעץ.

מיט געזאַנג איז געגאַנגען צו דער שחיטה ר׳ דויד שוחט. צו די ס.ס. לייט, וואָס האָבן אים געשלעפּט, האָט ער געזאָגט: דעם גוף קאָנט איר נעמען, איבער מיין נשמה האָט איר נישט קיין שליטה!

ב. פ.

קבוצת ניצולים בדמביץ
אַ גרופּע געראַטעוועטע אין דעמביץ

משה אונגער (יאקוב)

ר׳ ישראל לייב פרענקל

הינטערן פראָסטן בית־מדרש און דעם חסידישן, דאָרט ווו דאָס באָד מיטן שעכטהויז, האָבן געוווינט די שיינע יידן פון דעמביץ — צוויי זיילן פון תורה און עבודה — ר׳ אלטער (פעכטער) און ר׳ ראובעלע (קליגער): ר׳ אלטער מיט כינע׳ן, מיט די זין ר׳ שמואל און ר׳ יודל, וואָס האָבן טאָג און נאַכט עוסק געווען אין לערנען, און ר׳ ראובעלע מיט זיינע פיר טעכטער, וואָס האָבן באַקומען פאַר מענער פון די שענסטע יונגעלייט אין גאַליציע. זיין יינגסטער טאָכטער, אסתרן, האָט מען געברענגט אַ חתן פון טארנע, אַ יונגיטשקן, אין גאַנצן צוואַנציק יאָר אַלט געווען צו דער חתונה — ר׳ ישראל לייב פרענקל.

אין יאָר 1931, ווען ר׳ ראובעלע איז נפטר געוואָרן און מען האָט אים גענומען אין חסידישן בית־מדרש צו מאַכן דעם הספד, זענען די געשעפטן אין דעמביץ פאַרמאַכט געוואָרן, דעסגלייכן אַלע חדרים און די תלמוד־תורה. סיי די אַלטע סיי די נייע שטאָט זענען געקומען אָפּגעבן אים דעם לעצטן כבוד. נשים האָבן געוויינט אויפן הויכן קול און פאַרנומען די ווייבער־שול, די מענער, בחורים און קינדער זענען געווען אין בית־מדרש און אַרום ביי די אָפענע פענצ־טער. דער גבאי, שמואל העכט, האָט געזאָגט עטלעכע ווערטער לכבוד דעם נפטר און באַלד דערנאָך איז צוגעגאַנגען מספיד זיין ר׳ ראובעלעס יינגסטער איידעם, ר׳ ישראל לייב, — אַ הויכער, שלאַנקער מיט אַ שוואַרצן בערדל און גרויסע שוואַר־צע אויגן, וואָס האָבן געזען אַ מענטשן דורך און דורך. קוים האָט ער געעפנט דאָס מויל מיט זיין וווּנדערלעכן חיתוך־הדיבור זענען אַלע מיטאַמאָל שטיל געוואָרן. אַלע זענען געווען גערירט ביז אין דער טיף פון די טרויעריקע לויב־רייד. ס׳האָט זיך זיי דעמאָלט געדאַכט, אַז ער הייבט זיי אויף הייכענישן, וואָס מענטשן דערגרייכן זעלטען ווען.

שיינע יידן פון דער אַלטער שטאָט, וואָס האָבן צום ערשטן מאָל געהערט ר׳ ישראל לייבן, האָבן איינגעטענהט מיט שלמה יאקוב׳ן, זיין נאָענטסטן חבר, למען השם מ׳זאָל זען נוצלעך צו מאַכן דעם אויסערגעוויינלעכן מענטשן און ביי שלמה יאקובן האָט געקוואָלן דאָס האַרץ, אַז זיין נאָענטסטער חבר, ר׳ ישראל לייב, איז נתגלה געוואָרן. זיי ביידע זענען געווען בעלזער חסידים, געהאַלטן דעם בעלזער פאַרן צדיק יסוד עולם. נאָר מיט דער צייט, האָט שלמה אַלץ מער גענומען האָפן אַז ר׳ ישראל לייב אליין איז בכוח אויפצושטעלן אַ דור יידן, וואָס די תורה זאָל פון זיי שיינען.

און שלמה יאקוב האָט נישט געשוויגן, דערציילט לייזער אָלינגן און הערשל פויסטן וועגן די שבתדיקע דרשות, וואָס ר׳ ישראל לייב פלעג האַלטן אויף דער נייער שטאָט מיט אַזויפיל תורה, הכמה און וויסנשאַפט. אלא וואָס? דער שטן האָט זיך אַריינגעמישט. טרעפט זיך אַז אַ ייד געפינט אין ר׳ ישראל לייבנס דרשה אַ וואָרט וואָס שטאַמט פון השכלה אָדער חיצונים, און ער נעמט שיטן פייער און שוועבל, באשר מן הסתם האָט ר׳ ישראל לייב פאַרזוכט פון יענער מעשה, און אַזאַ מענטש טאָר מען נישט האָרכן. אַז דער גרויסער ענו און ירא־שמים ר׳ ישראל לייב האָט דאָס דערהערט, האָט ער שטיל אַ זאָג געטאָן: מן הסתם בין איך זינדיק, מיין מויל איז נישט ריין און נישט ווערט צו דרשענען פאַר אַזעלכע טייערע יידן, וואָס יעדער פון זיי איז טויזנט מאָל מער ווערט פון מיר. מן הסתם האָב איך געהאַט מחשבות זרות. איך וועל בלי נדר מער נישט דרשענען. און אַזוי איז פאַרבליבן.

שלמה אַלייך איז געווען אַ בחור מיט אַ שאַרפן קאָפּ, פרום ביז גאָר און אַ בעל־דעת. האָט ער אַריינגענומען צוויי האָר פון זיין בערדל אין מויל אַריין און אַ זאָג געטאָן: איך האָב אַ גוטן פּלאַן. דעמביץ פאַרמאָגט אַלץ, נאָר נישט קיין ישיבה. וועלן מיר שאַפן אַ ישיבה מיט ר׳ ישראל לייבן בראש. ער וועט געבן די יינגלעך אַ שיעור און ס׳וועט וואַקסן אַ דור — אַ מוסטער פאַר גאַליציע, פאַר פוילן, פאַר דער וועלט! און טאַקע אייער זלמן, ר׳ לייזער, און אייער ראובעלע, ר׳ הערשל, וועלן האָבן ווו צו לערנען. און די צוויי האָבן מסכים געווען און בעלי־בתים האָבן געהאָלפן דער פּלאַן זאָל צושטאַנד קומען, און אין יאָר 1935, האָט זיך געעפנט די ישיבה „לומדי־תורה", אקוראט דאָרט ווו ס׳איז געווען דער ספּאָרט־קלוב „בר כוכבא" און דער קלוב פון פועלי־ציון און אויך די מיידלעך־שול „בית יעקב". דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן הערן דאָס קול פון תורה. דאָרט האָט מען געלערנט צוואַנציק שעה אַ טאָג, געפירט פייערדיקע שמועסן וועגן חסידות, געפילפּולט זיך און פאַרטיפט אין גמרא, געשלונגען מיט דאָרשט די תורה. די שטאָלצע בחורימלעך זענען געווען ר׳ ישראל לייבס תלמידים.

נאָך די גרויסע אויפטוען פונעם ערשטן זמן האָט מען געעפנט אַ „ישיבה קטנה", ווו ר׳ ישראל לייב האָט געגעבן איין שיעור און יאָסע פרענקל אַ צווייטן. מען שלאָגט נישט, מען שעלט נישט, מען שרייט נישט, און מען קען דאָס בלעטל גמרא, וואָס מ׳האָט געלערנט איבער דער וואָך. מ׳האָט אָנגע־הויבן דאַווענען מיט השק. נאָכן אינדערפריאיקן שיעור האָט זיך פיין געדאַוונט, נאָך אַ פיין דאַווענען, האָט מען דערהויבן געגעסן, נאָך אַ דערהויבן עסן האָט מען פייערדיק געלערנט און ווידער זיך אָנגעזאַפּט מיט כוח צו קענען אַדורך דעם טאָג מיט עבודת השם יתברך.

ר׳ ישראל לייב פלעג אַמאָל אַוועקנעמען איינעם פון די קינדער אין אַ זייט און רעדן צו אים אַ לאַנגע צייט. מ׳האָט פאַרשטאַנען, אַז עס מוז מיט דעם בחורל זיין עפּעס נישט ווי עס זאָל זיין, מ׳האָט אים אָבער מקנא געווען. נאָך אַזאַ שמועס פלעג מען נישט קענען שלעכטס טאָן.

דערביי האָט זיך גאָר שיין אַנטוויקלט די שול „בית יעקב", געגרינדעט אין יאָר 1930 דורך אהרן יאקוב, הערש פויסט, אברהם פרענקל, הערש טויב, אַלטער בוקסבוים און משה סאַלאָמאָן. תחילת האָבן די קאָלאַטשיצער חסידים געקוקט ברוגז אויף בילדונג פאַר יידישע טעכטער. אַז זיי האָבן אָבער דערזען די צוויי הונדערט יידישע מיידלעך, וואָס האָבן זיך

געגרייט צו אַ צניעותדיק פרום יידיש לעבן, האָבן זיי געשמייכלט פון נחת.

און אָט איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט אַלץ אָפּגעהאַקט. פרייטיק, דעם ערשטן טאָג פון דער מלחמה, האָט מען שוין געזען דייטשע פלוגצייגן איבער דעמביץ. שבת האָט מען דעמביץ שטאַרק באָמבאַרדירט, און יעדער איז געלאָפן אויפן דאָרף. ווען די דייטשן זענען אַריינגעקומען דעם 13־טן סעפּטעמבער, האָבן זיי כמעט קיינעם נישט געטראָפן, נישט געקענט שיסן קיין יידן אין מאַרק, ווי זיי האָבן געטאָן אין אַנדערע שטעטלעך. די יידן זענען נישט געווען. האָבן זיי אַרויסגעהאָנגען אַפּישן, אַז עס וועט קיינעם גאָרנישט פּאַסירן, מען זאָל זיך אומקערן אין שטאָט. ביסלעכווייז זענען קודם גויים דערנאָך יידן צוריקגעקומען קיין דעמביץ. ראש השנה האָבן זיי שוין געהאַט ווער עס זאָל קערן דעם מאַרק: דער רב, ר׳ אַלטער, זיינע זין און אַנדערע יידן מיט בערד, וואָס זיי האָבן אָבער באַלד אָפּגעשניטן. ס׳איז אַדורך עטלעכע שטילע טעג, און צו סוכות, איז שוין דאָס שטעטל פול געווען. אָבער די הייזער זענען געווען אינגאַנצן אויסגעלערט. די גוים האָבן אַלץ אויסגערויבט בעת דער באָמבאַרדירונג. כמעט יעדער גוי איז געוואָרן אַ גנב און רייך געוואָרן מיט יידישע פאַרמעגנס.

יידן האָבן געהונגערט, נישט געקענט באַקומען קיין ברויט. די בעקערייען האָבן געמוזט ליווערן זייער ברויט פאַר די דייטשן ימח שמם. אָבער די דייטשן האָבן קיין יידן נישט געשאָסן. וואָלטן זיי עס געטאָן, וואָלטן אַוודאי די מיינסטע יידן זיך געראַטעוועט אַנטלויפנדיק אויף דער רוסישער זייט גרענעץ, ווו ס׳איז גרינג געוואָרן זיך אַדורכצוכאַפּן. נאָר אַז מ׳האָט געלאָזט לעבן און טייל האָבן נאָך געקענט פירן געשעפטן, איז אָנשטאָט ווייניקער יידן אין שטעטל געוואָרן מער. אַנטלאָפענע דעמביצער יידן זענען צוריקגעקומען צו זייערע משפחות. און אַזוי ביסלעכווייז האָבן די דייטשן גענומען פלאָגן יידן און שלעפּן זיי אויף צוואַנגס־אַרבעט. יידן האָבן געקערט די גאַסן, געלאָדנט וואַגאָנען קוילן, שטיינער וכד׳. די שכירות פאַר אַ וואָך אַרבעט האָט געקלעקט פאַר איין ברויט, געקויפט אין שוואַרץ־האַנדל. צום נאָרמאַלן פּרייז האָט מען באַקומען אַ פונט ברויט אַ וואָך פאַר אַ פּערזאָן. די איידעלע פרוי פון אהרן יאקוב, דעם גרויסן בעל־צדקה, האָט יעדע וואָך באַטיילט צענדליקער אָרעמעלייט מיט ברויט פון איר בעקעריי וואָס זי פלעגט צוגנבענען פון די דייטשן. די אָרעמעלייט זענען געווען אַמאָליקע שיינע בעלי־בתים פון שטאָט, וואָס איצט האָבן זיי געליטן הונגער.

אַזוי האָט אויסגעזען דאָס שיינע דעמביץ פון אַמאָל. דאָס קולטורעלע לעבן איז אָפּגעשטאָרבן. אַלע פרווון אויפצוהאַלטן עפּעס, וואָס זאָל צוגעבן אַביסל מוט די מענטשן, זענען לכתחילה אוממעגלעך געווען.

נאָר אין איין שטוב, אין דעם קליינעם חרובן הויז פון ר׳ ראובעלען, ווו איצט האָט געוווינט דער 29־יעריקער ר״ ישראל לייב מיט אסתרן און די דריי קינדערלעך, אפרים, אלעזר און ראובן יהושע העשל, דאָרט האָט מען נישט געשפּירט די שווערקייט פונעם הונגער, דעם אויסטערלישן יאוש, שרעק און טרויער. דאָרט איז געזעסן ר׳ ישראל ביי אַ שיעור מיט זיינע יונגע תלמידים, שמואל רייך, משה אונגער, אָשר און שאול יאָשעס, מענדל אָפּען, אפרים רייך, יצחק סאלאמאן און אַנדערע. זיי האָבן נישט געפילט קיין קעלט און הונגער, ס׳האָט זיי נישט געשראָקן קיין קויל פון אַ ביקס פונעם שונא. זייערע פּנימלעך האָבן געפלאַמט, בפרט ווען ר׳ ישראל לייב האָט אָנגעהויבן צו געבן צו פאַרשטיין די באַזונדערע חשיבות פון דער צייט, די באַזונדערע ראָלע פון דעם יידן, וועלכער טאָר חלילה נישט עובר זיין קיין שום עבירה שבתורה, טאַקע איצט ווען דער שטן הערשט, ווען די מלאכי־חבלה כישופן און ווילן געווינען די וועלט, ווילן אומברענגען אַלץ וואָס איז רוחניותדיק, אַלץ וואָס איז איידל, אַלץ וואָס איז דער יסוד פון יידישקייט און דער יסוד פון דער וועלט.

ווען מ׳איז אַריינגעקומען צו ר׳ ישראל לייבן, האָט מען געטראָפן ווי צענדליקער מענטשן האָבן זיך איינגעהערט אין זיינע הייליקע דיבורים. אַ סך וואָס האָבן פאַרן קריג זיך מתרחק געווען פון יידישקייט און האָבן נאָר איינמאָל געזען ר׳ ישראל לייבן, זענען צוריקגעקומען צום מקור. יוסף פויסט און הערשל אלטמאן זענען געוואָרן יראים ושלמים, געשטאַנען צווישן זייערע אַמאָליקע חברים די ציוניסטן ווי זיילן פון יידישקייט.

איך אַליין, משה אונגער, אַ זון פון אהרעלע יאקוב, האָב געהאַט די זכיה אויפצוזיין מיט ר׳ ישראל לייבן אַ גאַנצע נאַכט ביים קראַנקן ירוחם קריגער. געווען איז דאָס אין חודש מערץ 1940. די נאַכט וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. זי האָט מיר געגעבן כוח אויסצוהאַלטן אַלע צרות. אַלע ראַנגלענישן, אַלע מלחמות ביצרי און דורכצוהאַלטן און פאַרבלייבן אַ תלמיד פון ר׳ ישראל לייבן, וואָס איך האָף צו בלייבן ביז משיח וועט קומען, דער גואל צדק.

ווען משה׳לע געווירץ, איז אַריינגעקומען צו ר׳ ישראל לייבס שיעור און געבעטן צוויי תלמידים זאָלן אויפזיין ביינאַכט ביי ירוחם קריגער, האָב איך מיך אָנגערופן, אַז איך בין גרייט צו גיין. געהאָפט, אַז קיין צווייטער תלמיד וועט עס נישט טאָן, וועט דאָך דער ראש־ישיבה אַליין גיין, און אויף דעם האָב איך שוין לאַנג געוואַרט, — צו קענען זיין מיט ר׳ ישראל לייבן צוזאַמען און קענען עפּעס לערנען פון אים אַזעלכעס וואָס מען קען נישט לערנען מיט אַ רבים. — — — וכך היה.

ר׳ ישראל לייב איז געזעסן און האָט געבלעטערט אין אַ ספר, אַרויסגענומען פון דער ספרים־שאַנק. נאָר באַלד האָט אים אַרומגענומען אַ שטאַרקער שלאָף, און בלית־ברירה, האָב איך געמוזט מסכים זיין דער רבי זאָל זיך אַ ביסל צולענען זיצנדיק ביים טיש. ר׳ ישראל לייב האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער דאַרף נישט אַ סך צו שלאָפן, ער וועט זיך באַלד אויפוועקן.

מיט אַ ציטער אין האַרץ האָב איך מיך צוגעהערט צום קלאַפּן פונעם זייגער. געגנוי אַ פערטל שעה האָט דער רבי געדרימלט און זיך אויפגעוועקט מיט אַ שמייכל. ער האָט זיך פאַרענטפערט הלמאי ער איז אַזאַ פעפער און קאָן זיך נישט באַהערשן. דערמאָנט, אַז גרויסע צדיקים דאַרפן נישט

שלאָפן, זיי זענען למעלה מהטבע. נאָכדעם האָט ער זיך געוואַשן די הענט און צוגעזעצט זיך צום טיש, אויפגעעפנט אַן אַלט ספר פון אר״י הקדוש און געגעבן צו פאַרשטיין אַ הייליקן מאמר „אות ברית קודש״. מיר, דעם פּופּצן־יעריקן יינגל, האָט דאָס האַרץ גענומען קלאַפּן. איך האָב מיך געפרייט וואָס דער רבי האָט אָנגעטראָפן דעם ריכטיקן ענין. דאָס איז געווען 8 אַזייגער מיט 25 מינוט, ווען ער האָט זיך אַריינגעלאָזט אין מסביר זיין די סודותדיקע ווערטער יסוד עולם, יסוד הבריאה, תכלית הבריאה, און ווי אַזוי דעם ציל צו דערגרייכן; ווי אַזוי זיך מקדש און מטהר צו זיין, מען זאָל קענען דערגרייכן מדרגות, ווערן למעלה מן הטבע, קענען דיקטירן די אברים, די געפילן און עמאָציעס, כדי נישט געשטרויכלט צו ווערן. אין דעם שטיבל האָט זיך פון צייט צו צייט געהערט אַ קרעכץ פונעם קראַנקן. איך אָבער האָב פאַרגעסן ווו איך בין, איך האָב מיך געהויבן צוזאַמען מיט ר׳ ישראל לייבן אין וועלטן פון אמת, פריינטשאַפט, ריינקייט, קדושה, טהרה, אייביקייט. ווען דער רבי האָט זיך אומגעקוקט איז געווען זעקס אין דער פרי, צייט זיך נעמען צו תפילת הבוקר. ר׳ ישראל לייב, האָט אָנגעהויבן מאָלן די גרויסקייט פונעם בורא מיט אַזאַ התלהבות, מיט אַזאַ ברען, מיט אַזאַ הכמה און גרויסקייט, וואָס עס איז שווער צו ברענגען אויפן פאַפּיר איינעם וואָס איז קוים זיינער אַ תלמיד. מען דאַרף האָבן זיין כוח דאָס צו טאָן, און ער איז נישטאָ, אַוועק מיט אַלע קדושים.

1941 איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס צווישן די אָרמע לייט אין דעמביץ. צענדליקער פאַמיליעס זענען געווען קרבנות פון דער שרעקלעכער קראַנקהייט, וואָס איז געקומען פון הונגער. ר׳ ישראל לייב מיט זיין משפחה איז געווען צווישן די וואָס מ׳האָט גענומען אין שפּיטאָל. די תלמידים זענען אַרומגעלאָפן פאַרצווייפלטע, געמאַכט זיך פאָרווורפן, אַז זיי האָבן נישט גענוג געטאָן, דער הונגער זאָל נישט זיין צו שטאַרק. איצט אָבער האָבן זיי שוין אַלץ געטאָן. עס איז אַדורך צוויי וואָכן, ביז איך האָב ווידער געזען זיין הייליקע צורה. ס׳איז דאָך נישט געווען קיין ספר אויף דער וועלט, וואָס ער האָט עס נישט געזאָלט קענען אַ חוץ ש״ס בעל־פה, און חקירה און מוסר און קבלה. ווען ער איז אַלט געווען פערצן יאָר איז ער געווען אין אַמסטערדאַמער ביבליאָטעק, ווו ער איז געזעסן אַכט חדשים און געבלעטערט...

מיט מורא האָב איך געעפנט די טיר פון זונדל גלאנצ׳נס וווינונג, ווו ר׳ ישראל לייב איז געווען דעם ערשטן שבת. עס האָט מיר געשניטן דאָס האַרץ, ווען כ׳האָב געזען די אויסערלעכע שינויים פון מיין רבין, אָן דער באָרד אָבער מיט די זעלבע אויגן. איך בין געבליבן שטיין ביי דער טיר פאַרשטיינערט. ביז אַ. קול האָט מיך גערופן: „משה׳לע, וואָס שטייסטו פון דער ווייטנס? צי איז דאָ חלילה עפּעס וואָס שיידט דיך אָפּ פון מיר? איך האָב מיך דערפרייט צו זען, אַז דער רבי האָט זיך נישט געביטן, און האָב הנאה געהאַט צו ווייזן, אַז ניין, עס האָט חלילה גאָרנישט פּאַסירט. כאָטש די סיטרא אחרא בושעוועט אַזוי, שטייען די תלמידים זיינע אַלע ווי פעסטונגען פון קדושה.

און ווידער האָט מען אָנגעהויבן הערן דאָס קול התורה ביי ר׳ ישראל לייבן אין שטוב. דער רבי האָט געשפּייזט אַלע הונגעריקע מיט דעם טייערן ביסן תורה. דאָ איז מען געווען ווי אויף אַן אינדזל, ווייט אַוועק פון דער שוידערלעכער ווירקלעכקייט, פון מאַסן־עקזעקוציעס, פון שרעק, פון יאוש. דאָ האָט מען געלעבט אין אַן אַנדערער וועלט.

אָבער נישט לאַנג. חול־המועד פסח 1942, האָט מען אים מיט זיין פאַמיליע געשיקט קיין ראַדעמישלע צוזאַמען מיט אַנדערע אָרעמע, „אַרבעטס־אומפעיקע״ משפחות. אונדזערע הערצער האָבן געבלוטיקט פון ווייטיק, פילנדיק אַז מען קאָן דאָ גאָרנישט העלפן, אַז עס קען זיין דאָס לעצטע מאָל, וואָס מיר זעען אים — אַ געדאַנק אַ שרעקלעכער. ר׳ ישראל לייב האָט געשמייכלט: מיר וועלן אייביק זיין צוזאַמען, משה׳לע.

באַלד נאָך פסח האָב איך פון אים באַקומען אַ בריוו, איך זאָל, אויב מעגלעך, צוזאַמענשטעלן די כיתות און נישט, חלילה, אַריינפאַלן אין יאוש. די בריוו זענען געקומען יעדן טאָג. מיט אַזעלכע בריוו האָט מען געקאָנט לעבן יאָרן אָן עסן.

ס׳האָט זיך דערנענטערט די שרעקלעכסטע צייט. דעם 17־טן יולי 1942, האָט מען באַלעגערט דאָס געטאָ אין דעמביץ און אָנגעהויבן ברענגען אַהין גאַנצע שטעטלעך יידן. צווישן זיי איז אויך געווען ראַדעמישלע. מ׳האָט זיי אַלע פאַרזאַמלט אויפן גלח׳ס פעלד. זיי זענען דאָרט געשטאַנען דריי טעג, ביז מ׳האָט דאָרט אַהינגעטריבן אויך די מיינסטע דעמביצער יידן. מיין מאַמע, פינף שוועסטערן: ברכה, רחמה, בריינדל, גיטל און בלימעלע, און איך זענען אויך דאָרט געווען. מיין ברודער שמואל האָבן די ימח־שמוניקעס געשאָסן און שלמה׳ן געלאָזן אין שטאָט ביזן 15־טן נאָוועמבער, דערנאָך האָט מען אויך אים געשיקט דאָרט ווו זיין גאַנצע פאַמיליע איז.

אַ טאָג פאַר דער אויסזידלונג, האָט זיך ר׳ ישראל אַרויסגעגנבעט פון פעלד און געקומען צו אונדז אין שטוב, און איך האָב ווידער געהאַט די זכייה מיט אים צו רעדן. ער האָט מיר געזאָגט: מען מוז זיך שטאַרקן. די ישועה איז נאָענט. דאָס יידישע פאָלק וועט באַלד אויסגעלייזט ווערן. דאָס וואָס מען ברענגט אום אַזויפיל מענטשן איז נאָר אויף צו דערפילן די מאָס. די וועלט שטייט פאַר דער ישועה שלמה. אין לעצטן קאַמף צווישן קדושה און טהרה, מיטן שלעכטס, מיט דער טומאה, פאַלן אַ סך אומשולדיקע, אָבער וואָס מאַכט עס: מיר וועלן זיך אַלע טרעפן ווען משיח וועט קומען.

יהודה גרינשפן

מספד מר

מתוך דברים שנאמרו באזכרת־אבל שנתית.

אילו באנו לקיים את ציוויו של המקונן הגדול: „אבל יחיד עשי לך, מספד תמרורים!”, ראוי היה לכל אחד מאתנו שיתייחד עם צערו וכאבו ויבכה את קרוביו־קדושיו לנפשו. אבל אם הוטל עלינו להתאבל בציבור דווקא, היתה אולי השתיקה בציבור, שבת יחדו משמימים ודוממים, הצורה הנאה ביותר והביטוי הכן ביותר ההולם את אבלנו. ברם, נראה שאין אנו יכולים לשתוק; נגזר עלינו לדבר — בחינת: „אדברה וירווח לי”...

...ודאי לא תהא זו סקירה הממצה את כל גילויי החיים שבעיירה. לא! זה יהיה, במתכוון, תיאור חד־צדדי, החושף את האורות בלבד ומתעלם מהצללים, מזכיר מעלות ומשכיח מגרעות, מגלה מעשים טובים ומסתיר רעים. שאילולא כן ראויים היינו שעורבי נחל יקרו את עינינו — כדברי החכם. ...לא נפנה אם־כן ליצרים אפלים ביחסי אנוש, שפריים דחיקת־רגלים במשא ומתן, פוליטיקניות קרתנית, הבערת אש־מחלוקת על דברים של מה בכך בבתי־כנסיות, בבתי־מדרשות וב„שטיבלעך”, בעטיים של תנאי הגלות המרה. חס לנו הפעם להיות אובייקטיביים. הס קטיגור!..

הסקירה מקיפה פרק זמן קצר של שתי שמיטות שנים בערך בתקופה שבין שתי מלחמות עולם. בפרק זמן זה ישבו בעיירתנו, — באותו מלבן עירוני, שבין יער הארנים והאשוחים במערב לבין כרי־המרעה רחבי־ידים (ה„לונקה”) במזרח, ובין נהר „ווייסלוקה” בצפון ורכס ההרים („ליסה גורה”) בדרום — כחמש מאות משפחות יהודיות ז. א. כאלפיים וחמש מאות נפש בערך, שאפשר לומר: כולן היו מוכרות לכולנו. לא היתה כמעט נפש אחת מבני העיירה שלא ידענוה. ומכיוון שכן, מותר לנו אולי, אף בשעה זו, לקבוע ששום דבר לא ציין אותן במיוחד ולא היה אופייני להן בלבד. „האדם — אומר המשורר — אינו אלא תבנית נוף מולדתו”, ופינת הארץ שבה נולדנו וחיינו, שום דבר מיוחד לא מצאנו בה — לא הררי־אל ולא יערות עד, לא נוף מרהיב עין ולא פייסאז' שובה את הלב. קטע של טבע פשוט ותמים ירקרק ורענן בקיץ, צח וקפוא בחורף, סגרירי ומרופש בסתיו, בהיר ומלבלב באביב. וכך גם אנשינו בה — לא אדירי תורה. ואף לא חשוכי ריח תורה, וביניהם קומץ קטן של תלמידי חכמים לאמתם; לא הוגי דעות, ואף לא נבערים מדעת; לא חכמי מדינה, ואף לא משוללי חכמת חיים; לא קנאים פוגעים, וגם לא מומרים להכעיס ומרשיעים. אלא — רובם ככולם אנשים פשוטים, תמימים וממוזגים. בינונים — במובן הטוב של המלה.

ובדומה לזה היה גם ההרכב הסוציאלי. נתאר לעצמנו גוף המורכב משתי פיראמידות, שבסיסיהן חופפים זה את זה, מין אוקטאדר. בקדקדים, בשני הקצוות, שכבות דקיקות ביותר — שתי קבוצות שכל אחת מהן מנתה כמניין אנשים בלבד — שכבה של עשירים ממש ושכבה של אביונים ממש, מיוחסים מזה וחלכאים מזה; ואילו השאר כולם בני המעמד הבינוני, לא אמידים ולא עניים, אנשים מהוגנים, פשוטים וצנועים, „בעל־בתי'שע מענטשן”, יראי השם ואוהבי ישראל.

וכן הדבר מבחינת עיסוקם: בקצה אחד שכבה דקה של משרתים בקודש (רבנים ורביים, דיין העיר והשוחטים, חזנים, מלמדים ושמשים), ובמקביל להם משרתים בחול ועוסקים במקצועות חופשיים (רופאים ומרפאי־שיניים, עורכי־דין ופקידים, הרוקח והמהנדסים). ובקצה השני שכבה דקה של אומנים: החייטים והסנדלרים, הנגרים והפחחים, הספרים והכליזמרים, הסבלים והבלנים, האופים ובעלי־אטליזים וחלבנים וכיו"ב, בעלי־מקצוע שונים, שחיו מיגיע כפיהם ממש.

להדגשה מיוחדת ראויים הבודדים בעיר — נוסף על הכפריים שבסביבה, שהיו מתפללים אתנו ב„ימים נוראים” ובימי „יארצייט” — שלא ניתקו קשריהם עם הקרקע, היו בעלי שדות, חרשו, קצרו ומילאו גורן, נטעו עצים ואספו פרי; ואותם היחידים שחיבבו בעלי־חיים, גידלום ברשותם והטעימו אותנו, בילדותנו, מחלבן החם של פרות ועזים, והינו אותנו ברכיבה על גבי סוסים וסייחיהם, בנסיעה בעגלה ובפרט בעגלת חורף.

כל אלה השכבות הדקיקות שבקדקדים, ואילו בכיוון לבסיסים באות השכבות הרחבות של בעלי־עסקים — הרוב המכריע של אוכלוסיית עיירתנו. מהם יחידי סגולה שהפליאו יזמתם בשטחי כלכלה שונים, כחרשתנים, כיצואנים וכסוחרים סיטונאים, כבנאים וכקבלנים; הקימו בתי־חרושת וטחנות קמח, בנייני־מגורים ומבנים אחרים, השתתפו בסלילת כבישים ובוויסות נחלים. וכל זה בלא אקאדמיות למסחר וללא השכלה פוליטכנית מוסמכת ומדופלמת. אחרים — וגם הם יחידים — פותחים סניפים ומייצגים פירמות וטווים את החוטים המקשרים את השוק המקומי עם סחרן של הערים הגדולות; סוחרים ביערות: כורתים עציהם ומשווקים תוצרתם בפנים המדינה וחוצה לה; או נמנו על בעלי קרפיפי עצים, כלומר — חצרות מלאות מערכות קרשים ומרישים — ותילי־תילים של קורות וסוארי־עצים להסקה ולבנייה, ועל־פי־רוב נזדווגה להם, באגף אחד, גם תעשיה זעירה לרעפים. אחריהם באה הקבוצה העיקרית של הסוחרים הגדולים, הבינוניים והקטנים — סוחרי התבואות והפירות, מוכרי פחמים וסיד ונפט, בעלי חנויות למנופקטורה ולגלנטריה, למעשי ברזל ולחמרי בניין, חנויות „כל־בו” בזעיר־אנפין, למכולת ולמיני סידקית ולצורכי חייטות; סוחרי עופות ונוצות ושומן־אווזים וכל תוצרת הלול והרפת; בעלי מלונות ואכסניות, מטעמיות ומגדניות צנועות, מסעדות ומסבאות (בתי־מרזח); ספקי מצרכים למזנוני רכבות וקשרים בין העיירה לבין הערים הגדולות, המה הדחופים והמבוהלים, בעלי הכרטיסים החודשיים ברכבות; וכל האחרים העומסים ריחיים על צווארם (בהרבה מאוד מקרים היו נשותיהם עזר כנגדם, נשי חיל חרוצות וזריזות), מושכים בעול תמיד, משעה מוקדמת עד מאוחר בלילה, בחום הקיץ ובכפור

החורף, מי בחנות בבתי־אבן ומי בצריף־עץ, מי על הדוכן בשוק העירוני ומי ב„ירידים" בעיירות הסמוכות. עושים צדקה בכל עת ומפרנסים את בני ביתם, מי בקב ומי בתשעה קבים... וכולם כאחד תלויים ועומדים ומצפים לרחמי שמיים ולחסד לאומים... ועם זאת חיים לפי תומם, שמחים בחלקם ומלאי בטחון במה שיבוא לאלתר ובמה שיגיע לאחר זמן, אף ש„בטחון" זה כבר היה, כנראה, מעורער מיסודו, לפחות ב ת ת ־ ה כ ר ת ם של אבותינו... עדות לכך בכיותיהם ודמעותיהם בתפילות. התייפחות תדירית זו והיבבות מרעידות הלב בתפלות החג והמועד, בזמני ש מ ח ת נ ו, מה הסבר אחר ניתן להן, אם לא תחושת ההתמוטטות והשואה המתרגשות לבוא? מניין התוגה המהולה ב„הלל" בליל התקדש חג החירות ובשאר „ימים־טובים"? מניין האנחות והקריאות: „אוי, רבונו־של־עולם!" בפזמוני ה„הקפות" ב„ש מ ח ת ת ו ר ה", ב„ברכת" הגשם והטל, המכוונות לארץ, ב„נענועים" בסוכות ובפרט בהושענא־רבה? מה סיבה אחרת לאנקה משוועת זו, אם לא תחושת המפולת והחורבן?...

כך ש ל א מדעת. אבל מ ד ע ת, בשאר ימות השנה, עולם כמנהגו נוהג... חיים להם התמימים והישרים ב„בטחון", וברוח זו הם מנהלים גם את עסקיהם ה צ י ב ו ר י י ם. פרנסי הקהילה העומדים על־יד ההגה אדוקים בצדקת דרכיהם ושיטותיהם ודואגים באמונה להגשימן לטובת הציבור כולו. והאופוזיציה מותחת, אמנם, לפעמים ביקורת קטלנית ומוקיעה דרכים נלוזות, בפרט בעניינים לאומיים וביחסים שבינינו לבין השלטונות, אך בדרך כלל נותנת אף היא יד ומאוחדת בעצה לפתרון הבעיות העומדות על הפרק. שכן כזאת היתה קהילתנו: נדירים מאוד היו בה פרנסים תקיפים, פוסעים על ראשי עם קודש או נוקמים ונוטרים, שהתנהגותם המקניטה גורמת התמרמרות ומרי. אבל ה י ו בה פרנסים בודדים, שכל חייהם ממש היו קודש לצורכי העדה; שזנחו עסקיהם הפרטיים וענייני משפחותיהם ואצו תמיד להחיש ישע ולהקטין רשע (פעם בהשתדלות אל ראש העיר ואל המפקד המקומי, ה„בורמיסטש" וה„קומנדנט"; ופעם אל מושלי הנפה והמחוז, ה„סטארוסטה" ו„הוויאֶוודה"; וכן אל נציב־המסים ואל נציב המשטרה ואל כל מיני נוגשים גדולים וקטנים...). תמיד, תמיד היו עסקני־ציבור אלה מוכנים להגיש עזרה לכל נצרך. הנה מעשה ממסירותו של „ראש־הקהל" שלנו, שהיה גם מראשי הגבאים ב„חברה קדישא" ומראשי המדברים בכל עניין, מהעושים ומעשים: ליל שבת אחד עברה השמועה בבית־המדרש, שפלוני חולה אנוש וזקוק לרחמים רבים... ובשבת לפנות בוקר, כאשר האבות שבו מה„מקווה" והאמהות חזרו עם בקבוקי הקאווה מבית־האופה, ומן הבתים בקעו קולות ה„עוברים" על „שניים מקרא ואחד תרגום", הגיחה לפתיעת הרבים מאחת הסימטאות מרכבה רתומה לסוס אחד ובה גוף מכורבל בשמיכות. סייס יהודי מחזיק במושכות ואצלו צועד ראש הקהילה בבגדי חול וכובע פרווה חבוש לראשו. לתמהים על כך הוא משיב קצרות: מ׳פירט אים קאַ קראָקע... ברור היה: פשיטת־בגדי־שבת זו ויתור בה על תפילה בציבור, על סעודת־שבת ועל מנוחת־השבת בחיק המשפחה; פירושה — טלטולי־דרך במשך שעות ברכבת וטרדות אישפוזו של החולה ועוד ועוד... וכל זה מקבל על עצמו באהבה ראש הקהילה ואחד מנכבדי העיר. אלה היו פ ר נ ס י י ך, דמביץ!

ולציון מיוחד ראויים נציגי היהודים במועצת העירייה, ובפרט אלה שנימנו על תנועת־התחייה (חברי „פועלי־ציון", הציונים הכלליים, המזרחי וכו׳). הם עמדו במערכה קשה ותמידית נגד שונאי ישראל באומץ־לב אישי בלתי שכיח, חושפים מזימות מפעפעות ארס השנאה. מפירים גזרות ומגינים על הכבוד היהודי בפורום המעורב הזה. במשנה כאב וצער ייזכרו החברים הללו, שהיו מעמודי־התווך של כל חיינו הציבוריים — ואלה מחוגי האינטליגנציה שעזרו על ידם בכך, — שבהרצאותיהם באסיפות ובעצרות־עם, או במאמריהם בעלונים ובעיתונים, קידשו לא פעם שם ישראל ברבים.

ייזכרו לטובה כל עסקני הציבור האחרים שבעיירה — גבאי שני בתי־הכנסת (בעיר החדשה והישנה), שני בתי־המדרש („ס׳פראָסטע" און „ס׳חסידישע"), שני בתי־התפילה (של הרב דמתא ושל הרב מיעדלעווע), ושלושת ה„שטיב־לעך"; גבאי ה„חברה קדישא" והתלמוד־תורה, חברת משניות וחברת קנייך־ספרים; גבאי הצדקה וגמילות־חסדים. לברכה תיזכרנה ה ג ב א י ו ת של ה„חברה קדישא", אותן הנשים הצדקניות, אמותינו הטובות, שעסקו במצוות חסד־של־אמת וחסד של חיים, שבישלו מרקים בשביל חולים ויולדות, ואצו לבתי־מדרשות לעורר רחמים ול„בית־עלמין" למדוד קברים... והנה שוב מעשה שהיה: ביום שוק אחד, מאותם „ירידים" גדולים שלפני ימי אידיהם, כאשר הפדיון רב מאוד, נמצאה חנות־המכולת הסיטונאית מלאה גויים וגויות. תריסר ידים שירתו את הקונים ולא מצא להם. בעלת החנות, מראשי הגבאיות שב„חברת־קדישא", ידיה מלאות עבודה. והנה עמדו פתאום בפתח החנות כמה נשים עטופות שחורים וקראו לחלל פנימה: „ח..., מ׳דאַרף גיין איינרייסן! „ר׳איז אַ חולה מסוכן!"... פירכה בעלת החנות את ידיה ובקול יגונים התחילה: „אוי אַ בראָך! אוי אַ פינצטערע וועלט!.." ומיד עזבה את הכל וכהרף־עין התעטפה ונעלמה... חלחלה עברה בכל החנות... הערלים נשארו פעורי־פה ותוהים... את פשר הדבר ידעו רק מתפללי בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, כאשר דלתות א ר ו ן ה ק ו ד ש נפרצו פתאום והיללות של „אוי אַזאַ טייערע נשמה!.. אַזאַ ערלעכע נשמה!.. געוואַלד הייליקע תורות, בעטס!.. בעטס רחמים און זייטס מתפלל!".

מי פילל ומי מילל, שנשמות יקרות וטהורות אלה לא יהיה מי שיתפלל ומי שיילל להן?..

ואחרונים אחרונים לברכה יזכרו העסקנים והעסקניות ומאות חבריה של תנועת התחייה בעיירה, על כל גווניה ושטחי פעולתה: מייסדיה, מנהיגיה וחבריה של ההסתדרות הציונית הכללית („סתם־ציונים"), על כל פלגיה וסיעותיה — „דבורה", „עקיבא", „הנוער הציוני"; הסתדרות „המזרחי" ו„צעירי־המזרחי ו„השומר־הדתי"; „פועלי־ציון" ו„יוגנט" ו„פרייהייט"; „התאחדות" ו„גורדוניה" ו„בוסליה"; הריוויזיוניסטים ובית״ר וטרומפלדור; „השומר־הצעיר" ואוהדי „פועלי־ציון"־שמאל ועוד. יזכרו לברכה ראשי הוועדים ועושי־דברם של ביה״ס העברי וגן הילדים („פרבלובקה"), מוריהם ומורותיהם — מחיי הלשון העברית בפינו, ועדי ההורים ע״י תנועות

הנוער וועדי שתי הספריות היהודיות וקלובי הספורט ועוד ועוד... מאות חברים וחברות יקרים, קטנים וגדולים, צעירים וקשישים, שעשו הרבה ממרצם ומזמנם קודש לעניין הציוני ולפעולת התחייה הלאומית...

ראוי לספר בפרוטרוט על כל עבודת הקודש הזאת; על היגיעה שיגעו, למשל, בהפצת השקל הציוני, ועל הפעולה הענפה והמגוונת שנעשתה לטובת ה„קרנות" השונות; העמל הרב שהשקיעו והאהבה והמסירות שגילו בהכנת אימפריזיות והצגות שונות, על מזנוניהן המאוספים, שהכנסותיהן ל„קרנות" ולמטרות־תרבות. ויסופר שוב מקרה אופייני, שאינו ידוע לרבים מבני עירנו. לאחר שנפטר אחד מבני הפרברים, מרחק רב מטבור העיר, נפלה שמועה, שאפשר לקבל סכום כסף ניכר לטובת מטרה לאומית בעד... נשיאת הבר־מנן עד תחומי העיר, שם יקבלוהו לידיהם חברי ה„חברה־קדישא". התנדבו לכך דווקא קבוצת צעירים מהמאורגנים. כל מי שנזדמן אותה שעה בפרבר העיר, ראה „הלווייה" מוזרה זו, „מיטה" נישאת על כתפיהם של ארבעה צעירים, אחריה הולכים צעירים מספר ועמהם רק איש „חברה־קדישא" אחד בלבד... למען ציון לא נרתעו לשמש נושאי־מיטה...

רצה הגורל והמחנה הנלהב הזה, נלהבי האידיאל הציוני — ברובם לא זכו לראות את פרי עשייתם, התגשמות המאוויים והכיסופים, להיות אתנו כאן בציון... אילו לפחות זכו — יחד עם כל בני העיירה — למות כמות כל האדם... כלום מה שאירע להם „מיתה" תיקרא .. מה היתה מיתה בדמביץ

אנו זוכרים מילדותנו — כששמענו מפורש יוצא מפי גבאי־ה„חברה־קדישא": „אַלע גוטע פריינד בעטן אייך מחילה! די גאַנצע שטאָט בעט אייך מחילה!"... נחשה, איפוא, משמימים.

...בשובנו בלילות־חורף בהירים מה„חדר", כשמתחת לרגלינו השלג הצח ומעל לראשינו רקיע זרוע כוכבים נוצצים, תהינו לא פעם לחיל מאיר זה, שמיצמץ ורמז לנו סודות ותעלומות... חשבנו והסברנו אז, שנשמותיהם של טובים וישרים הם ...כוכב כי „יפול", סימן שברגע זה שבק מישהו חיין לכל חי... צבא־רקיע זה החונה מעל העיירה — אלה נשמותיהם של טובים וטהורים, שכבה מאור חייהם ואיווּ להם את שמי העיירה למושבם...

עברו שנים ולאגדה זו נצטרפה שנייה: מעשה בבעש"ט שעבד את בוראו באשון־ליל. פתאום הגיע לאוזניו קול בכי כקיל תינוק התועה בחושך ומתייפח. נכמרו רחמי הבעש"ט על התינוק הבודד ומיהר החוצה לאספו הביתה. ברם, בחוץ לא מצא כל נפש חייה... היה זה כוכב במרום שגעה בבכי על שום שעב קטנה כיסתהו. בכה הכוכב והתחנן לגילוי אורו בעולם... מיד התפלל הבעש"ט תפילה קצרה, נתפזר הענן ושוב הבהיק אורו של הכוכב. הבכי תם...

ענני־העשן של הכבשנים כיסו את אורם של מיליוני כוכבים — ביניהם של אלפי כוכבים בשמי דמביץ... הכוכבים בלילה בוכים בשמיים ההם... אין בפינו „לחש", שישיב להם את אור החיים... הבה נזכרם ונזכירם תמיד. „וכשמזכירים אותנו — קורצים לנו הכוכבים־הנשמות — חיים אנו"...

ברוניה אולינג־בורג

בקפיצה מן הקרון

בערב שבת, 13 בנובמבר, פשטה בגיטו השמועה הרעה, שבעוד יומיים, ביום א', 15 בנובמבר, יבוצע „שילוח". שני אַחַי היה להם מקום עבודה טוב והיו בטוחים שיישארו בגיטו. אני עצמי עבדתי בבית־החולים, ואת אבא החבאנו בבונקר.

אכן עונג שבת היה לנו!

כבר במוצאי־שבת הקיפו שוטרים פולנים וגרמנים את הגיטו. כאור הבוקר, בצאתי לעבודה בבית־החולים, היו שני אַחַי מנחמים אותי, שגם הם יישארו בגיטו.

לפתע נשמע קול רעש גדול. אנשים התרוצצו, כאילו נטרפה דעתם: ראש הגסטאפו עומד בחוץ וקורא מעל נייר רשימה של 540 איש, שעבדו במפעלי הרכבת — רק אלה יישארו. רק הם זכאים להישאר בחיים. שאר היהודים יושמדו.

עוד מעט באים הליסטים לבית החולים ופקודה בפיהם: הכל, בריאים וחולים, חייבים לעזוב את בית החולים. מה מרים נשמעו באזני הדברים, שגם עלי מוטל ללכת למות, שלא אראה עוד את אבא שלי, את אַחַי שלי.

חולי־טיפוס בארבעים מעלות חום נסחבו מבית החולים. הקור בחוץ היה איום, וכאן מתיצבים החולים, בכותנותיהם בלבד, הכון למשלוח. אותנו, הצעירים הבריאים, מאיצים במגלבים וכלבי־המשמר האיומים אל מגרש־השילוח, בו מכנסים אלפי אנשים מערים ועיירות שונות — למשלוח!

עומדת אני ומסתכלת, שמא, חלילה, מובלים הנה אבא ושני אַחַי. ערוכים בשורות של חמשה־חמשה אנו הולכים אל תחנת הרכבת. שוב ושוב חוזרת הפקודה „שמאל, שמאל", וכך אנחנו יוצאים, כצאן הללו למות בכבשן של בלז'ץ.

מאה־מאה אנשים נכנסים לכל קרון. ומיד בא גם תורי להיכנס לקרון־המות. מן הקרון הזה בודאי לא נוכל עוד להתחמק. ברי, שאנו נוסעים למות.

ששים קרונות היו, ששים קרונות לבלז'ץ. זקנים וצעירים, גברים, נשים וילדים. כגורל כל היהודים כן גם גורלנו — נוסעים למות.

יגיעו היהודים למכון־אדי־הרעל, יתפתלו, יתעוותו, עד שייחנקו ביסורים.

רק בשעה שמונה בערב זזה הרכבת ממקומה. היו רבים שהרהרו, אולי יצליחו למלט נפשם, שלא יגיעו לאשר מובילה הרכבת. היה לילה אפל, אבל הבהיק לתוך הקרון אור כלשהו מפנסי־היד שעם אנשי הס.ס. בעמדם על המשמר.

האנשים בקרון דחוסים כעין שקים. היה זה מסע־יסורים ארוך, נסיעה צפופה במעומד, גסיסה עומדת.

מי ימות כאן? מי יעמוד בקשיי הנסיעה? ומה יתרון בכך שיעמוד בהם?

וכי היכן נוסעים? — צאן לטבח, קרבנות לכבשן־השרפה.

אף על פי כן, כל רגע שעודך חי דומה כאילו במציאה בא לך. ומי יודע מה עלול להתרחש? אולי יינצלו אנשים.

ספסל לישיבה לא היה, אנשים ישבו באשר עמדו.

הטורפים מוכנים היו להכות, כל אימת ששמעו קול בוקע, אפילו בעוון אנחה שפרצה בקול. אנשים נאנקו בקרבם, היו נושכים שפתיהם ובולעים דמעותיהם. יכולת רק לפרוך ידיך, להטיח אגרוף בראשך, לתלוש שערך. בבכי־דומם אל רבונו של עולם, קריאה אל אבא־אמא בעולם האמת.

רק נשמע שאנו זזים, פרץ הבכי בת־אחת ביתר כוח. בכו עד שאפסו הדמעות: גניחות כבדות פרצו מלבות יגעים. רבים נדמו בחוסר־אונים. אבל איש לא ראה את העלפים בחשכת הלילה, העינים ההפוכות, כשפה נאלם ולב חדל לדפוק.

בקרון היו ילדים רבים, שלא הרפו מאמותיהם.

פתאום נשמע קולו של יהודי קשיש, היה זה פייבל ווילנר: יהודים, נאמר תהלים! נאמר ווידוי, צריך להיות מוכן...

בכיין של הנשים גבר, הגברים התחילו לנוע. אולם עד כה וכה הפליט יוסף טויב: הוא ינסר חתיכה מרצפת־העץ, יפרוץ החוצה וגם אחרים יוכלו להינצל. כל מי שיוכל וירצה ויהיה בו העוז לקפוץ מן הרכבת הדוהרת... אך מה יכול לפעול באולרו הקטן. ובכל זאת לא נתן מנוח: יהודים, אמר, עוד אנהנו יכולים לזכות ולראות את סוף המלחמה, בעוד שבועות אחדים. אנחנו חייבים להינצל. צריך למצוא דרך אחרת לקפוץ.

לא רחוקה ממני יושבת אשתו עם שני ילדיה היפים. הילדה פורצת בבכי, משהו כואב לה.

האם מנחמת את בתה, מלטפת את שערותיה הנאות ואומרת לה: זה לא יימשך עוד הרבה. יבואו אל הדודה, שם תקבל צעצועים יפים. אנחה עברה בכל אשר מסביבה.

אולם לנו אומרת האם האומללה משהו אחר לגמרי, בלחש, דק מן הדק: כאשר נגיע למקום האומלל אתן לילדים קצת מן הרעל, שלקחתי עמי. אני יודעת שאסור לאם לעשות כזאת. אך להיכן אנחנו נוסעים? אנחנו נוסעים אל בלז'ץ. ופתאום היא זועקת מלבה השבור: למה נתת לנו ילדים שאהרגם? לכן אני נותנת להם רעל, שתהיה להם מיתה קלה יותר.

ושוב גנח הבעל בלחש: כולנו, יקירי, חייבים לומר לעצמנו, שכבר אנחנו בני שמונים. כבר כלו חיינו בעולם היפה ואין לנו אלא למות.

— הלואי והיינו מתים, צועקים האנשים, ולא היינו צפויים למיתה איומה כזאת.

כל אשר בקרון חשים צמאון נורא. הילדים מתחננים לאמהות: אמא, בוער לי בגרון, תני לי מים.

לפני שנכנסנו לקרון פיזרו בו הגרמנים אבקת־סיד, והיא שחנקה בגרונות האנשים. כולם היו מוכנים למסור בעד לגימת מים אחת כל מה שהיה אתם.

אנשי הס.ס. בשמעם את הזעקות, הטילו לתוך הקרון בקבוק מים, אחד למאה בני־אדם. נותנים להם כסף וזהב, אבל מי יזכה לשתות מן המים? מוציאים את הבקבוק איש מיד רעהו. כבר לא היו הללו אנשים, עלו בהם רגשי־חיות. קמה תגרת־ידים ובלבד לרוות את הצמאון הנורא.

והנה באים אלינו אותם אנשי ס.ס. בהצעה: אם יותן להם כל מה שעוד נמצא אתנו, יפתחו לחמשה רגעים את הדלת המחותמת ומי שיהיה מסוגל לקפוץ, יישאר בוודאי בחיים.

מוסרים להם איש איש כל מה שהיה עמו, הם לוקחים הכל ומעתה אינם ניגשים עוד אל האשנב הקטן. הם רימו, רק לעג היה זה מצדם.

הגברים מוסיפים להרהר, כיצד, בכל זאת, להינצל מן המוות. קם יוסף טויב ממקומו, ניגש עם בחורים אחדים אל שבכת־האשנב ומוציא שוב את „כלי־זינו" הקטן — האולר. בו הוא מתחיל לסלק את חוטי הברזל. פתאום נשמעת קריאתו: התכתי את החוטים. עכשו, בני־אדם, אתם יכולים להציל עצמכם! מן הצד משמיע יהודי זקן את טענותיו: אין אני יכול להציל את עצמי. כבר אני זקן מדי. חולה ותשוש אני. אם אקפוץ, לא אקום עוד, ונמצא שקיפדתי חיי בעצם ידי. כבר אמות באותה מיתה אשר רבונו של עולם ברר לי. אם שריפה, תהא שריפה...

ועוד הוא אומר: כבר אין הוא יודע מה ראוי ומה לא ראוי, אבל מי שכוחו עמו לקפיצה, יעשה זאת, יציל עצמו. מי שרוצה לקפוץ, יקפוץ בכל כוחותיו ויישאר שלם בגופו ולא יפול בידי הגרמנים, ויזכה לראות בישועה.

הזקן הביט בעד האשנב לראות אם אנשי הס.ס. עומדים כעת על המשמר. הגברים מגבירים אומץ. ראשון קפץ מנדלי שדליסקר. חולה־טיפוס היה והיה לו חום של 40 מעלות. לא שמענו שירו אחריו. אנחנו מתפללים לאלוהים שישוב בשלום לגיטו.

אני עומדת אצל קרובי פייבל ווילנר. ברכה'לה — אומר הוא לי, — למה אין את יחד עם שני אחיך? גם הם במשלוח הזה, בקרון הראשון.

איני יכולה להקשיב לדבריו — בטוחה הייתי שנשארו בגיטו. זיעה קרה כיסתה אותי. אין בי כוח להשיב לו.

אני פורצת בכוח אל האשנב הקטן בשביל לקפוץ, ויהא שאשאר מתה תחת גלגלי הרכבת — ובלבד שלא אראה במר־מותם בבלז'ץ. לפני קופצים גברים אחדים. גם אני רוצה להיות ביניהם. אבל דוחפים אותי הצדה. אין נותנים לי לקפוץ. אולם רצוני היה חזק מהתנגדותם. בכל זאת אינם רוצים להיות אחראים על חיי.

התיצבתי על יד האשנב. יוסף טויב צופה, אם רואים את המשמר הגרמני או לא. ופתאום הוא אומר: את יכולה לקפוץ, עכשיו.

לבי הלם כפטיש. אני מוסרת את פרוסת הלחם שעמי ומתכוננת לקפיצה. אני עומדת ראשונה.

הרכבת דוהרת מהר למדי, הבחורים עוזרים לי ואני קופצת. נעלמתי. נפלתי על השלג הלבן היפה שעל הפסים. נחבלתי כהוגן בצדי הימני. אני שומעת היטב, שצועקים כי קפצתי. היה זה במרחק של 90 ק"מ מדמביץ.

רציתי להישאר מתה תחת גלגלי הרכבת, אבל אלוהים זיכני בחיים.

הרכבת המשיכה דרכה, לא מיהרה. היה לילה אפל למדי. שעה 4 לפנות בוקר.

אני מביטה אחרי הקרונות המובילים למוות את הקרובים לי ביותר והרחוקים יותר, ואין אני יכולה לעזור להם בכלשהו. הרכבת נעלמה. אני פונה לאחורי, לשוב לדמביץ, חזרה לגיטו. הולכת אני עם הפסים עד שאני מגיעה לתחנת הרכבת לנצוט. אני הומקת בין הגרמנים ומגיעה אל חוץ לעיר. עוברים במוחי הרהורים שונים: הלא כל מי שרואה אותי יודע, שקפצתי מן הרכבת.

בשעה 6 בבוקר אני מגיעה אל בית של נוצרים. שם גרה משפחה בשם טרצ׳אנסקי. אני פותחת את הדלת ומבקשת מעט מים, שואלת את האשה מה שעה כעת, והיא עונה: רואה היא שבחורה יהודיה אני, אכנס נא אליה, אל חדרה: היא כבר החביאה אצלה יהודים אחדים. לכן, אל אפחד, חלילה, אלא אכנס. הייתי מוכנה בלבי למות מדי רגע, ונכנסתי. הנוצריה נתנה לי חדר מיוחד ודיברה אלי כאם. מיד הגישה לי ארוחת־בוקר והכינה אותי לדרך. רציתי לתת לה כל מה שהיה עמי, רק תתן לי מטפחת ראש, שאוכל להסתיר קצת את עיני היהודיות. הוציאה מן הארון מטפחת ירוקה חדשה ואמרה לי: ירוק אומר תקוה. סימן הוא, שאשוב הביתה. היא מאחלת לי הרבה מזל בדרך ומבקשת לכתוב לה.

בחוץ קר מאוד. אני הולכת מהר. נדמה לי, כי מאחורי מהלך צל המבקש לקחת את חיי. אני רואה רק שדות ויערות. האדמה מכוסה שלג. הרוח טורד אותי הלאה והלאה. ובלילה אני באה עד רישא. אני עומדת לפני הגיטו. אומרת לי גויה אחת: את יהודיה. אני מכירה מיד. את רוצה להיכנס עכשיו לגיטו? את יודעת מה נעשה עכשיו בגיטו? מחפשים יהודים שהסתתרו אחרי השילוח, בשביל לירותם, ואת עלולה להיות ביניהם. לכי לכפר, שם תלוני הלילה ובבוקר תבואי לגיטו. אני רוצה, מוכרחה, לשמוע בקולה, ופונה ללכת לכפר.

אני נכנסת לאחד הבתים ומבקשת את בעל הבית הנוצרי, שירשה לי ללון כאן הלילה. הוא דורש ממני את תעודותי, שכן אסור להחזיק בבית אנשים זרים. אני נכנסת לבית שני, שלישי, ונענית באותה תשובה. אני נאלצת לישון בחוץ. אני רצה אל בין אילנות, בעבי החורש אני תולשת ענף־עץ ושוכבת לישון בשלג, הענף מתחת לראשי. אני מבקשת לישון ויורדת עלי שינה עמוקה עד הבוקר.

כבר האיר היום. הייתי קפואה כולי. רציתי לשתות משהו חם, אבל היכן? לא נשאר לי אלא לאכול שלג דיי. בכסף שהיה עמי לא יכולתי אפילו לקנות פרוסת לחם. אני עוקרת לפת קפואה עד תומה ואוכלת בתיאבון גדול.

אני מוסיפה ללכת בשדות ויערות. עוד הרבה עלי ללכת עד שאגיע הביתה. ושוב בא לילה. ושוב אני בחוץ. אני מחפשת רפת, סככה, גורן כלשהי ללינת־לילה, אך כל הדלתות סגורות, נעולות.

והנה לנגדי קובה קטנה מאוד. אני מתגנבת לתוכה. חרש אני משתרעת על מקצת קש ופורצת בבכי. הדמעות חונקות אותי. האומנם כה רבים חטאי? האם חייבת אני ביסורים מרובים כל כך? אלוהים, רחם על נערה יתומה, אולי אמצא עוד את אבי חי. בלעתי את דמעותי ונרדמתי תרדמה קשה עד בוקר.

בשעה 6 בבוקר אני יוצאת מן הקובה. בעלי־הבית כבר קמו משנתם והתחילו בעבודת יומם. אני נכנסת לחדר ומבקשת מעט מים. כבר אין בי כוח לשאת. האנשים מסתכלים בי, כאילו מטורפת אני. רחמיהם מתעוררים עלי והרי הם מזכים איתי במעט חלב חם ופרוסת לחם. אבל מיד נודע להם שיהודיה אני, ומיד הם מצוים עלי לעזוב את החדר אותו רגע.

אני נותנת לבתם 20 זהובים, שתוליכני לדרך בטוחה, כדי שאדע לאן אוסיף ללכת. ילדים הולכים לבית הספר ומיד הם קוראים: הנה ז׳ידוביצה (בחורה יהודית) הולכת. בודאי ברחה מן הגיטו.

דמי קפא בי. דומה שלא אזכה עוד לבוא לגיטו בדמביץ. אך ככל שרבו המכשולים בדרכי, כן קם ועלה בי אומץ־הלב.

ביום ד׳ לפנות ערב ראיתי גויה עומדת בשדה עם בתה הקטנה, מוציאה לפתים מן האדמה. אני מבקשת ממנה, אולי תוכל לקחתני עמה ותניח לי ללון הלילה ברפת. הבת הקטנה מרחמת עלי מאוד ומבקשת מאמה, שתעשה כן. אבל האם עונה, שמוכרחה היא לשאול אצל בעלה. וכשאנו באים אליו, הוא מכיר מיד שיהודיה אני... מה קשה הוא להיות יהודי, הרהרתי אז. האכר דורש ממני כסף ומראה לי מקום מנוחה בעליה.

מאוחר בלילה הוא קורא אותי, שארד לדירה. אני מקבלת קצת מרק תפוחי אדמה ופרוסת לחם. מיד אחרי כן אני חשה בחזרה לעליה.

בשעה חמש לפנות בוקר הם מעירים אותי משנתי. הבעל מטיל עלי אימה גדולה, כי בכפר השכן חונים אנשי ס.ס. ובודקים את ניירותיו של כל עובר ושב. אני מבקשת ממנו שיעזור לי. אתן לו חמשים זהובים, שאשתו תעביר אותי בדרך. בשכר של 200 זהוב הוא נותן הסכמתו, אבל אשתו רק העבירה אותי מן הבית החוצה, נשארה עומדת בפתח ואינה זזה. היא סוגרת את הדלת וצועקת אחרי: אין כאן משמר גרמני כלל.

האכר התכוון רק להוציא ממני כסף במרמה, והצליח. מזל היה לו. אבל גם אני היה לי מזלי.

בלילו של יום חמשי הגעתי עד הגיטו בדמביץ. אבל לא חפצתי להיכנס בטרם תהיה עמי הודאות, שאבא עדיין הוא כאן. שאלתי אצל גויים מכירים, ונתברר שאמנם שוחחו עם אבא. הוא נמצא בגיטו.

אני צריכה לחכות עד שיחשך כליל. בחשכה חתכתי חוטים אחדים בגדר ונכנסתי.

גדולים וקטנים מצעקים: ברוניה שבה מקרון־המוות. אני נדחפת בינות לאנשים, ומגיעה סוף־סוף אל אבא.

כבר לפני כן באו לבשר את אבא שבאתי. אבא חיכה לי לפני הבית. נפלתי על צווארו בבכי גדול, לא יכולתי להינתק. אבא נשק לי וליטפני כלטף ילדה קטנה.

לא הכרתי את אבא אהובי. ימים אחדים הספיקו שיזדקן בכמה שנים.

השכנים ניחמו את אבא כל העת, שבודאי אשוב מהדרך. עכשיו נתקיימו הדברים.

סיפרתי הכל, בפרוטרוט, על הקרון ועל הדרך הקשה, ורק מאוחר בלילה שכבתי לישון והרהרתי: מי יתן ובא כבר מחר טוב ליהודים.

פרל פאוסט ז"ל

עשרים ושנים חודש במחבוא אצל גויים

ר'לטשה טוב עם בנה נשארו בגיטו. כאן היה להם מבת־חילה מחסן־ביצים. מחסן־הביצים נתמלא מהר אנשים, על פי רוב מהעיר הישנה. עשרות משפחות השתכנו כאן. את רכושם, כלי־המטה והבגדים, הסתירו במרתף והיו סבורים שבדרך זו הם מצילים את שארית הפליטה. הסוף היה, שלאחר ה„אקציה" גילו הנאצים את המחבוא, בחרו לצרכי עצמם את מיטב כלי המטה והלבנים, ועל השאר ערכו מכירה פומבית. כרזות בישרו, שתהיה מכירה של לבנים, כלי־מטה, בגדים ורהיטים של יהודים. נתכנסו, איפוא, גויים מכל הכפרים סביב וקנו בזיל הזול את רכוש היהודים.

דבר זה אירע בשעה שאני ובעלי כבר הסתתרנו אצל גוי בביתנו שלנו, והוא שסיפר לנו על כך. גם הוא עצמו קנה שם הרבה דברים.

במחסן־הביצים של משפחת טוב היו אנשים שוכבים זה על יד זה, בקושי אפשר היה לנוע. רלטשה טובה היתה לכולם, בזמן האקציה האחרונה הסתתרתי גם אני בביתה. אולי חמשים איש ישבנו שם שני לילות ויום אחד בחשכה. ילדים היו שם — ערימה גדולה, וניתן להם שיקוי־שינה, שיירדמו ולא יצטרכו לאכול ולא יבכו. ילדים רבים לא קמו עוד מכאן. היו מתעלפים מן הצפיפות ומן הריח הרע שנישא באויר מבית־הכסא הסמוך.

הייתי הראשונה שיצאה משם. מן היובש בצוארי ניטל קולי. הסתכלתי סביבי. איש לא נראה ברחוב. נכנסתי אל אחד הבתים — שומם, ריק. אנשים לא היו כאן. הכל פתוח, מופקר. כולם נהרגו או שולחו אל כבשני־הגז.

בעוד ימים מעטים נגלו אנשים אחדים, אבל פחדו לצאת לרחוב והיו חיים בעליות־גג. אז כבר שולחו אפילו אנשי ה„יודנראט" עם משפחותיהם. ראש היודנראט יוסף טוב הצליח לקפוץ מן הרכבת ונכנס לכפר אצל גוי מכיר שהסתירו עד השחרור. עכשיו הוא בפאריז. אחרי השחרור פגשתיו והוא סיפר לי, שאשתו יעצה לו לקפוץ והיא עם שני ילדיה יאכלו רעל. וכך הוה.

אבל כאן אני רוצה לספר כיצד ניצלנו.

בימי הגיטו עבד בני מלאכת כפיה במסלת הברזל. שוחח עם אחד, פועל רכבת שהיה מדיירינו, שאני ובעלי נרשום לזכותו את ביתנו ובמחיר זה יקח הוא אותנו אליו לזמן קצר, עד שנמצא לאן לנסוע, למשל להונגריה. הדייר לא ענה. הוא, אמר, מוכרח לשאול אצל אשתו. למחרתו סירב, אשתו אינה מסכימה.

כשבועיים אחר כך חיפש הגוי את בני ואמר לו, שעתה כבר הוא יכול לקחת אותנו אליו, כי בתו חלתה פתאום ומתה, וכך מוכרחה אשתו לנסוע לשם כדי לטפל בחמשת הילדים הפעוטים שנותרו והוא נשאר לבדו בדירה.

התחמקנו מן הגיטו ונכנסנו אל הגוי. אבל בעוד שבועות אחדים חוזרת הגויה הביתה. מה קרה? היא התקוטטה עם התנה, והנה היא מוצאת אותנו בדירתה. הגויה תולשת שער ראשה, שבעלה הכניס אותנו, ונוסף לכך עוד לקחה עמה היא שתי נכדות, ילדות בנות שבע וחמש שנים... באמת היתה צפויה סכנה גדולה, ולמרבה הסכנה גר אחד מאנשי הגסטפו בדירה שממנה יצאנו אנחנו, זאת אומרת מעבר לכותל. כאן היה מסוכן לדבר מלה, כי הכל נשמע משם.

הגויה מגרשת אותנו, שנעזוב את החדר תיכף ומיד, כי אין היא רוצה יהודים בדירתה.

אני מתחננת, שתניח לנו עד שירד הלילה. וכך אנחנו יושבים, צרורותינו בידינו, — עוד מעט ונצא. והנה נכנסת הילדה הקטנה ושואלת למה אנחנו יושבים כך. אומרת לה הגויה, שהיא מגרשת אותנו. אבל הילדה הקטנה מוחה כף אל כף ואומרת בפולנית: „סבתא, אם יצאו יירו אותנו, כי הם בודאי יגלו שהיו אצלנו!" ומיד היא משיאה עצה: יקחו את הארון שאצל הדלת ויעמידו אותו בפינה ושם נשב אנחנו עד שאפשר יהיה לצאת. וכך נשארנו יושבים, אני ובעלי, על שני גדמי עץ נמוכים עשרים ושנים חודש.

כל עוד היה לנו כסף, חיינו על לחם בלבד, שכן חשבנו, כי עוד מעט יוציא אותנו בננו ונצטרך לכסף. לפי שעה היה הבן שולח לנו ביד הגוי, פועל הרכבת, כל מה שאפשר היה מדברי מאכל. אבל לאחר שלושה חדשים הלשין מישהו על בני ששוחח עם נכרי אחד בעד גדר־התיל של הגיטו, ומיד הובילוהו לבית הקברות, המעדר על שכמו, והוא עצמו הוכרח לחפור בור ולהשתטח בו, וכך ירו בו. סוף טראגי כזה היה לו מידי הרוצחים ההיטלריסטים.

כל עוד היה בננו חי ושולח דברי מאכל בשבילנו, היה גם הגוי נהנה מכך, ועדיין היה יחסו אלינו טוב למדי. אולם, מאותה שעה שבני לא היה עוד, התחילו הגויים לענותנו: מוכרחים הם להרוג אותנו! אין הם רוצים להחזיק בנו, אבל להוציאנו אינם יכולים, שאז הם עצמם בסכנה. ואמנם היו בסכנה גדולה, מאחר שכל דיבור נשמע שם בעד הדלת. רק שאלו אותנו איזו מיתה אנחנו מעדיפים: הרעלה או כריתת הראשים או קבורה בעודנו חיים. לא ענינו על כך דבר. קוינו שהאל הכל יכול ייתכן ויעזור. ואמנם ניסה הגוי פעמיים להרעילנו, אבל רבונו של עולם הציל אותנו.

פעם אחת אמר לנו שמחר ילכו לחפש יהודים בין הנוצרים. היתה לו בחדר שוחה כרויה, מטר ארכה ומטר רחבה. הוכרחנו להיכנס לתוכה, ואחר כך העמיד הוא את הארון מעלינו. כיסה את השוחה ויצא. עוד מעט והיינו נחנקים בתוכה. לא יכולנו עוד לשאת, ובעלי ניסה להרים את המכסה ברגליו, עד שהארון זז ממקומו. משהגיע הקול לאזני הגוי, נתירא שמא נרים קול צעקה. בא והזיז את הארון. בעלי יצא ואני נשארתי שכובה מתה למחצה. הם משו אותי מתוך השוחה ושפכו עלי מים, עד ששבה רוחי.

שוב ישבנו מאחורי הארון, אבל עוד מעט התחילו צרות הדשות. הכונו, לא נתנו לאכול, אף לא מעט מים לשתות. מאחורי הארון היה עלינו גם לעשות צרכינו — קופסה קטנה משימורי־ריבה צריכה היתה להספיק לשני אנשים מבוגרים כדי 24 שעות... לא היה לאן להטיל שתן. ישבנו בחדר יפה עם רהיטים, ובשעה שהגויים לא היו בבית, הטלתי מימי

באגרטל, אבל לא תמיד היה זה אפשרי. היה בגן בית־כסא פתוח, ששימש גם לאיש הגסטאפו. וחשש הגוי, שמא יכיר איש הגסטאפו, כי מתמלא הוא עד מהר. ובכן לא נתן לנו לאכול, שלא נצטרך ליציאה. גם היתה הצדקה עם הגוי. וכך ישבנו עשרים ושנים חודש ורעבנו בפרוסונת של לחם, גדלה כארבע אצבעות, בבוקר ולערב קצת מי־קהוה שחורים.

פעם אחת אומר לי הגוי, שאוציא בעצמי את הכלי. הייתי מרוצה שיהיה הכבוד לי בעצמי. לקראת בוקר הוא קורא לי להוציא את הכלי החוצה. לקחתיו והלכתי. רק באתי למסדרון, פוקד הוא עלי להציג את הכלי ומשליך אותי על אלומת קש ומתחיל לחנקני. בתחילה הייתי סבורה, שהוא מתבדח. אבל הלה אומר ברצינות לחנק אותי. אני מתחננת אליו שירפה ממני, עד ששוב לא היה בי קול. רואה אני שבאו רגעי האחרונים, אספתי את כל כוחותי וצעקתי ש מ ע י ש ר א ל בקול דומה לשל שור נשחט. נבהל הגוי, שמא ישמע איש הגסטאפו שגר באותו בית, ורק אז הניח לי.

עכשיו חזר והתחיל ברעל. פעמיים הגיש לנו רעל, אבל לא עלה בידו. בפעם השניה טבלתי נוגס של לחם עבש וחרב, ובלעתיו. ועד היום נשארה אצלי כוויה בוושט. הוא עינה אותנו כדי אבדן הכוחות. כאשר בעלי השתטח בלילה על הרצפה והגוי נכנס, כי תמיד היה שומר אותנו, בעט בבעלי ברגליו והכהו. אנוסים היינו לשבת כל הלילות על גדמי־העץ הקטנים. ביום היינו קמים כדי לחלץ את עצמותינו.

קשה לתאר כיצד עמדנו בעשרים ושנים חודש אלה. פעם אחת שמענו הגוי אומר אל אשתו, כי מחר יגמור אתנו, לכן עליה לצאת מן הבית עם הילדים. ארבעה ימים לפני כן לא נתנו לנו לאכול, לא הגישו אפילו כוס מים. ביקשו להתישנו, שייקל להרגנו.

לא ידענו שהרוסים כבר היו אז מאחורי דמביץ. לא היה לנו מושג כיצד נתגלגלה המלחמה. הגיע הבוקר — אין שומעים איש בדירה, איש הגסטאפו כבר הוציא חפציו מן הבית. דומיה גדולה מסביב. אנחנו מזיזים קצת את הארון ואני ניגשת אל הדלת ומציצה בחור המנעול. אני רואה, אין שם איש. אני שבה אל בעלי ואומרת לו: חיים, שמעני, אולי עכשיו יתרחש נס מן השמים והבורא ירחם עלינו. הבה נברח החוצה. בעלי אינו ממתין לדיבור שני ואנחנו יוצאים חיש מהר. אמנם ארבעה שבועות לפני כן חלם בעלי, שהרבי הקדוש ר׳ שמואל זצ״ל אומר לו: דע לך, כי רק ארבעה שביעות תשב עוד פה.

הגויה ראתה במנוסתנו החוצה וביקשה לרוץ אחרינו, אבל בכביש עמד צבא היטלרי. בכל זאת המשכנו והלכנו. אני מצד אחד, בעלי מצד אחר. רגלינו היו מכווצות, וכך נפלנו כמה פעמים בהליכתנו. החיילים ראו אותנו, אבל רבונו של עולם היה משטה בהם. הם חשבו בודאי שצוענים אנחנו, כדי כך נעשינו שחורים משלא התרחצנו עשרים ושנים חודש.

הלכנו בדרך מלוכלכים, לבושי־קרעים וכסויי שער, והם הלכו אחרינו וצחקו כל אימת שנפלנו. כך התקרבנו אל נחל והמשכנו ללכת לאורך שפתו עד שהגענו לבין שתי גבעות, שהסתירו אותנו. כאן רווינו תחילה מים, שלא טעמנו זה ימים אחדים. אחר כך פשטנו כל מה שהיה עלינו, אפילו הכתונת מן הגוף, וכיבסנו כל זאת בנחל. היו שם יותר כנים מחוטים, כי כבר ארבעה חדשים לא החלפנו כתונת, הכנים כרסמו בנו והיו מלאים בכל, אפילו בנעליים ובגרביים — וכל כנה בגודל של אפונה. כך ישבנו בנחל וחפרנו לנו תפוחי־אדמה מן השדה. זה היה חודש אלול והיה נאה בחוץ. עכשיו כבר הוטב לנו. שתינו לרוויה מי־נחל וקינחנו בתפוחי־אדמה חיים. מאהר שהחשיך לא יכולנו עוד לשבת בנחל. אבל רק יצאנו מן המים, ראה בכך שגץ אחד, הניח שתי אצבעות לפיו ולקול צפצופו באים בריצה אולי עשרה שגצים וסוחבים אותנו אל המפקדה. אז כבר היתה המפקדה בכפר, כי לעיר כבר חדר הרוסי. כאשר סחבו אותנו אל המפקדה, עמד המפקד הגרמני בחוץ. הוא לא עשה עמנו שום פרוטוקול, אלא לוקח חייל עם רובה ומצוה להוליכנו למקום מסויים לירותנו. ברירה היתה בידינו? מוכרחים היינו ללכת. כבר עברנו כברת־דרך, צועקים אהרינו: הלו, הלו! זה שעם הרובה מצווה עלינו לעמוד ואומר: קוראים לחזור! מוכרחים לחזור.

אומר אלינו המפקד, שניגש להודות לזוג הזקנים שעמדו שם, כי הם ביקשו עלינו, שלא יירו אותנו. בודאי היו אלה שני מלאכים משמים. אחר כך הוא מצוה עלינו לצאת מיד מן הכפר ומראה באצבע היכן ללכת. אך כבר היתה שעה שמונה בערב וללכת לבדנו בשדה בלילה היה בכך משום סכנה. השתטחנו, איפוא, בין תפוחי־האדמה בשדה ולנו שם.

אבל מיד בבוקר, בצאתנו לדרך, פוגשים בנו שגצים וסוחבים אותנו שוב אל המפקדה. אנחנו מספרים להיטלריס־טים, שכבר היינו פה ושוחררנו, אבל הללו אינם רוצים לשמוע. מביאים אותנו לפני מפקד אחר, ואני מספרת לו כיצד שוחררנו פה אמש על ידי המפקד. אולם הוא אינו רוצה להעמיד על דעתו, אלא שולח אותנו בליווי מזויין אל המפקד הראשי. כשהגענו ירד הוא אלינו, כי לא היה בכוחנו לעלות במדרגות, והוא אומר לנו: Aber haben sie die Leute gut verpflegt! (אכן יפה הזינו אתכם האנשים!) הוא מצוה עלינו לעמוד, מביא לנו מבפנים שתי חתיכות לחם יפות ומגישן לנו. אני איני מסכימה לקחת: Zum Tod brauch ich kein Brot (למיתה איני צריכה לחם). מלטף הוא את ידי ואומר: Nein, sie werden nicht erschossen, nur gehen sie mit diesen Weg in den Wald. Dort aber sind Bauern, dort werden sie getötet (לא, לא תיירו. רק תלכו בדרך זו ליער. אבל שם יש בתי־אכרים, שם תיהרגו).

וכך היה המעשה. שמונה ימים ושמונה לילות שכבנו לילה לילה ביער אחר, שפחדנו שמא ראה אותנו מישהו. עד שפגש אותנו פטרול של הרוסים האדומים, שחיפש היכן נמצאים הגרמנים.

הראינו להם את הדרך. ואז הובילו הם אותנו אל קצין יהודי מהצבא הרוסי. היינו משוחררים.

בן שטיינהואר

אחד ניצל

בשנת 1942 קבעו אותי יחד עם עוד 29 חברים לעבודה במפעל־הבניה של פירסט־ריכטר. העבודה היתה קשה. שתים־עשרה שעות ביום הייתי נושא לבנים באַסלה. שלושים לבנה בבת אחת. מעבודה זו נשחק העור על כתפי והיה הדם שותת ממני. אנוס הייתי לשתוק ולעבוד. בחורף, לאחר שהוקל לי בכתפי, יצאה פתאום מורסה ברגלי הימנית וקשה היה לי עצם היציאה לעבודה.

רק אלהים יודע כמה סבלתי. יום יום הייתי מבקר במרפאה, שם שמו לי כעין מים אחרונים ולא הועיל לי כלום. הדבר נמשך שלושה חדשים וכשכבר נרפאה הרגל הימנית עלתה מורסה ברגל השמאלית. את יסורי אין לתאר כלל ונוסף לכך מוכרח הייתי לצאת יום יום לעבודה. פעם אחת ביקשתי את הרופא, היה זה הדמביצאי שלנו י. טוי (עכשיו באמריקה), שיתן לי זכות להישאר במחנה יום אחד או שניים. אולם לא קדחתי, ולפי תקנות הגסטפו לא היתה לו רשות לשחרר אותי מן העבודה.

כך התעניתי עד סוף 1942. כאשר הוטב לי שוב, חשבתי שכבר נפטרתי מכל הצרות. אך בתחילת 1943 נתחדשה שוב מורסה ברגלי השמאלית, אלא במקום אחר. בחיי לא הייתי מאמין, שאוכל לעמוד בכך מבלי לקבל את התרופה הראויה. שוב הייתי הולך כל יום למרפאה, שם היו מחבשים את הרגל ושולחים אותי הביתה. כך זה נמשך עד 23 בפברואר 1943. אותו יום, כאשר באתי למרפאה אחרי העבודה, חיבש ד״ר טוי את רגלי. בשעה שכבר עמדתי לצאת, ציווה עלי להישאר. הוא נכנס לחדר השני וכעבור רגעים אחדים חזר עם רשיון בשבילי להישאר למחרת במחנה. קשה היה לי להאמין, כי לאחר שסירב לי פעמים כה רבות, הוא בעצמו מביא לי עכשיו רשיון, אם כי לא ביקשתיו.

למחרת, 24 בפברואר, כאשר כל הקבוצות יצאו כבכל שאר הימים לעבודה, לא היתה לי תחושה כלשהי, שענן שחור תלוי על ראש חברי הטובים ביותר, היוצאים עכשיו לעבודה.

רק לעת ערב, כאשר הקבוצה הראשונה עמדה לשוב, והיא נתאחרה, נתקפתי באי־מנוחה. שאלתי אצל הקבוצות האחרות, אבל אלה לא ידעו מה. רק כמה רגעים אחרי כן נודע לי, כי הקבוצה כולה נאסרה על ידי הגסטאפו ומשטרת־הרכבת בהיותה כבר בדרך חזרה למחנה. אימה נפלה עלי. בינתיים כבר נתרגש המחנה כולו. מיד יצאו מנהל המחנה אימרגליק וראש המשטרה ביטקובר לברר על שום מה נאסרו האנשים. פטרו אותם בתואנות שונות ועד היום אין יודע בשלמה נאסרו. באותו ערב נורו כולם בשדה שליד המחנה עם עוד יהודים אחדים.

איני יודע מה קרה בשעה שהתחיל מטח היריות, אבל בהקיצי בבוקר, נמצאתי בחדרו של אחי הגדול, גם הוא במחנה.

ושוב יצאו שארית אנשי המחנה לעבודה כרגיל, כאילו לא קרה דבר. אבל אותי צריך היה להחביא, שכן הייתי ברשימת הנספים.

בחודש מרץ התחיל חיסול המחנה. אז הגניב אותי מנהל המחנה אימרגליק אל קבוצת אופנבך, שם עבדו שני אחי, ועוד באותו חודש נשלחנו לרישא אל הגיטו.

כאן אני מונה חלק מהחברים הנספים, במידה שאני זוכר שמותיהם: חיים הערבסט, משה פערציגער, יוסף ראַשוואַלד, שלמה ריינר, יוסף אייזען, יוסף ראַט, אשר וואַגשאַל.

זהו חלק מהאנשים שנהרגו אז על קידוש השם. ת.נ.צ.ב.ה.

מחסידי אומות העולם

הבית היה בדמביץ, סמוך לבנין הגסטפו. בתוך הבית הסתתרו 13 אנשים. מרבית הזמן בעלית הגג, מקצתו במרתף, מתחת לגרז׳. אמנם היו במשך כל שנות הכיבוש הנצי מקרים של גבורה אישית, אך רק מעטים אפשר להשוות עם גבורתו של רופא פולני צעיר, ד״ר אלכסנדר מיקוליקוב ואשתו ליאוקדיה. הם סיכנו את חייהם וחיי בניהם הצעירים בשביל להוכיח שעדיין מצויים אנשים הגונים המעדיפים חיי אדם וערכי אנוש.

ד״ר מיקוליקוב אינו יכול להשיח בעצמו, שכן נהרג ביום שחרורה של דמביץ בהגישו עזרה לפצוע. ברם אחד מ־13 הניצולים א. ר., המכהן עכשיו כרב בברוקלין, הוא המביא את דבר גבורתם של הרופא ואשתו. זה שנתיים הוא מנסה להשיג אשרת־כניסה (לאה״ב) בשביל גב׳ מיקוליקוב, המבקשת מאוד לראות את ניצוליה, ולו זמן קצר בלבד. לאכזבתו הגדולה הוא נתקל בסירוב הממשלה בארצות הברית. הרב הצעיר, בן ה־33, נשוי ואב לשלושה ילדים, אינו מסוגל עד עצם היום הזה לדבר בלי התרגשות על כל התלאות שעברו עליו. וזה סיפורו כפי שנמסר מפיו.

הנאצים כבשו את דמביץ ב־1939 ומיד החלו ברדיפות היהודים והאינטליגנציה הפולנית. אחת מפעולותיהם הראשונות היתה הקמת מחנות ריכוז, ואח״כ גם גיטו.

ד״ר מיקוליקוב, שהיה רופא ממשלתי, לא היה ביכלתו להשלים עם ההגבלות והרדיפות שהנהיגו הנצים כלפי היהודים. באי־הצדק כלפי חלק מהאוכלוסיה חש כאילו אי־צדק כלפי הכל.

הרב, שעם פרוץ המלחמה היה נער בן 13 והתרפא אצל הרופא מלפני המלחמה, ביקש ממנו לסדרו בעבודה כלשהי על מנת להתחמק, לפחות זמנית, משילוח למחנה. תפקידו איפשר לו לרופא להעסיק את הילד כנער שליח במשך זמן מה.

בבקרו של יום ששי אחד הופיעה הגב׳ מיקוליקוב בגיטו וסיפרה, שנודע לה כי הגרמנים מתכוננים לחסל את היהודים

תוך ימים מספר. חיש מהר פשטה בגטו השמועה על האסון העומד להתרחש. אחוזי אימה ופחד התחילו היהודים לבנות מקלטים מתחת לבתיהם, או להימלט על נפשם. ואז אמר הרופא לנער השליח, שיש בדעתו להציל את כל משפחתו אם כי הדבר כרוך בסיכון רב.

ב־17 ביוני 1942 נודע, שוב מפי הגב׳ מיקוליקוב, כי החיסול יתחיל תוך שעות ספורות. הגב׳ מיקוליקוב מסרה לשליח מפתח מעלית גג שלה ואמרה: נסה להציל ככל האפשר יותר. במשך כמה שעות הצליח הנער להגניב לעלית הגג אחד אחד את כל משפחתו ומשפחת דודו, מלבד אחות אחת שנעדרה מהבית.

היה זה בית לא גדול, בעל שתי קומות, בקומה הראשונה גר הרופא עם משפחתו והעוזרת, בקומה השניה גם דייר, רווק, בודד. שניים אלה הטרידו מאוד את הרופא, שראה בהם גיס חמישי פוטנציאלי, שחייב הוא להיזהר מפניהם לא פחות מאשר מן הגסטפו.

באחד הימים נודע לרב, שבחוצות העיר הופיעו מודעות, כי כל המסתיר יהודי יומת. הוא פנה מיד אל הרופא ואמר לו, שאין המסתתרים יכולים לדרוש, שהוא יסכן את חייו וחיי משפחתו למענם. על כך ענה לו ד״ר מיקוליקוב: „תמיד אהיה מוכן לסכן את חיי על מנת להציל אנשים חפים מפשע״.

בלילות, בשעה שהדייר והעוזרת ישנו בחדריהם היה הרו־פא או אשתו מביאים להם אוכל, ומאחר שבעליה לא היו שום סידורי סניטציה, שימש להם דלי לכל הצרכים. מדי לילה ולילה היה הרופא מריק את הדלי, מבלי שתישמע אי־פעם תלונה מפיו.

בינתיים החלו הנצים מרכזים מספר רב של יהודים מכל הסביבה, עד שמספרם הגיע כדי 12.000. לבלז׳יץ נשלחו עם תחילת האקציה 6.000, 3.000 זקנים וילדים נרצחו במקום, כך שנותרו בגטו כ־3.000 בלבד. היו אלה פועלים מובחרים.

כדי שלא לסכן עוד את חיי הרופא עזבו המסתתרים את המקלט ובחסות הלילה עברו לתוך הגיטו. למרות גילו הצעיר, היה הרב למעשה אחראי על שתי המשפחות. לפי המצב, אמנם, היה זה דבר רגיל, שילדים נתבגרו למעלה מגילם. פעם, מספר הרב, שמעתי ילדה בת 8 מרגיעה את אמה לפני השילוח למחנה, כי מכאן הדרך מובילה לגן עדן.

החיים בגיטו היו לבלתי נשוא. עבדו עבודת פרך תמורת מנת רעב של ¼ קילו לחם ליום. הגשת עזרה לאוכלוסיה היהודית היתה כרוכה בסכנת מוות, אף על פי כן היתה גב׳ מיקוליקוב מופיעה בלילות, ומביאה עמה חבילות אוכל.

באחד הימים העביר ד״ר מיקוליקוב פתק למשפחת הרב שבקריב יקיץ הקץ על כל היהודים בגטו, ועליהם לעבור אליו בהקדם האפשרי. כך עברו כל 13 האנשים אחד אחד, שלא לעורר חשד, אל ביתו של הרופא. 9 חדשים הסתתרו בתוך מרתף מאחורי הגרז׳. בעבודת כמה לילות הצליחו לחפור מעבר־סתרים מהמרתף אל הגרז׳, שדרכו היה הרופא מביא להם אוכל בלילות.

התנאים בתוך המרתף היו קשים מאוד, בפנים שררה אפלה גמורה. מפחד הנצים לא הודלק אפילו נר. כשירדו גש־מים היה המרתף מוצף מים, פעמים עד הצוואר. לכך אמנם היה יתרון אחד: הרטיבות הרחיקה את הכנים, שלא יכלו לעמוד בכך. לא כן האנשים, הם החזיקו מעמד.

יום אחד הופיעה לפתע הגסטפו ודרשה מהרופא למסור להם את מפתח הגרז׳. בלי כל הסבר. פשוט דרשו לפנות את הגרז׳ תוך 24 שעות. אותו לילה עברו כל המסתתרים אל העליה, בה נשארו עד השחרור. כפליאה היא בעיני הרב, בחשבו כעת על התקופה הזאת, כיצד החזיקו מעמד, בתנאי מחבוא אלה. נראה, כי הרצון הכביר לזכות בשחרור ולראות את מפלתו של הצורר, הוא שנתן להם את הכוח הדרוש. המתיחות שהיו שרויים בה גרמה, אמנם, לא פעם לסכסוכים ביניהם, אלא שאביהם הלמדן וירא השמים, היה מצליח תמיד לשככם.

מקור נוסף לעידוד ששאבו היתה מסירותו הבלתי רגילה של הזוג האציל הזה. כדי להבין את גודל הקרבן של משפחת מיקוליקוב, יש לציין, שאילו נתגלה ענין המחבוא, היו בוודאי שניהם מוצאים להורג.

ב־6 ליוני 1944 קרה מקרה שהפולנים, אשר נתעודדו מהתקדמות הצבא הרוסי, ניסו להתקומם נגד הנצים, והרגו אחד מהם. צמאי נקם החלו הגרמנים סורקים בית אחר בית בחיפוש מורדים, וכך הגיעו אל ביתו של הרופא. ואז (כדברי הרב), נתרחש דבר, שאפשר לכנותו נס של ימינו. הנצים העמידו סולם בכניסה למקום המחבוא, ואחד החל עולה במדרגות. אי־אפשר לתאר במלים את מצב האנשים שלמעלה. אחוזי אימה החלו ללחוש דברי וידוי, בדעתם שקרוב קיצם. כבר יכלו לראות את פניו הרצחניים של הקצין הנצי, אבל אז נפל משהו למטה והוא ירד לראות מה קרה, ולא עלה עוד.

כמה ימים לפני השחרור שמעו המסתתרים קולות נפץ ויריות. היו אלה קרבות מבית לבית, וכתוצאה מכך לא היתה כנראה כל אפשרות להביא להם אוכל. השלושה עשר נשארו, איפוא, כמה ימים בלי אוכל כלל.

אין הרב יכול להיזכר כעת בדיוק, איך הגיעה אליהם בשורת השחרור. דבר אחד הוא זוכר: איך פרצו החוצה. קשה לתאר את מראה פניהם של הניצולים. מלוכלכים, נפוחים מרעב, וכמעט עוורים למחצה מן השהייה הממושכת בחשכה, לא נראו כבני־אדם.

אחרי שחרור העיר בידי הרוסים נלקחו כולם לבית חולים לטיפול ממושך. על אף מצבם הירוד, חזרו לאיתנם, וכך זכו לראות את הנצחון, שחלמו עליו כל שנות סבלם. אולם הרופא אציל הנפש, שסבל רבות כל כך בשביל לראותם חפ־שים, הוא לא זכה. הוא נהרג ביום שחרורה של העיר בהגישו עזרה לפצוע. אומר הרב: „אני זוכר מדי שנה בשנה את יום מותו״. אני מאמין בחיים אחרי המוות, ואני מאמין שד״ר מיקוליקוב תופס את המקום שהוא ראוי לו.

במותו נשארה האלמנה ללא אמצעי קיום. הניצולים העבירו לזכותה את ביתם בדמביץ, וכשעברו למחנות העקורים באוס־רטיה התחילו מיד לשלוח לה חבילות מזון, מהמנות שהיו מקבלים הם עצמם.

גם משהגיעו לארצות הברית התחילו מיד שולחים חבילות מזון, בגדים, ותרופות, שסייעו בידה לגדל את שני בניה, שאחד מהם כעת רופא והשני מהנדס.

(תורגם מעתון אנגלי בארה״ב ע״י פרומה גרוסמן־סלומון)

רוחמה באָרנשטיין

די וויג פון אונדזער יוגנט

דעמביץ, אונדזער דעמביץ, איז מער נישטאָ. אַפילו דאָס „גוטע אָרט", וואָס מיר פלעגן אַזוי ליב האָבן צו מאַכן אַ שפּאַציר אַהין, איז מער נישטאָ. העכער פינף און פערציק יאָר זענען אַריבער פון זינט כ׳האָב פאַרלאָזט די היים, דאָס הויז און די פאַבריק פון קעגנאיבער דער שול. ס׳איז נישט גרינג צו פאַרלאָזן דאָס אַלץ — טאַטע, מאַמע, שוועסטער, ברידער, דער זיידן און די באָבע, גוטע פריינד און שכנים, און טאַקע דאָס שטעטל אַליין, ווו מיר זענען געוואַקסן, געוואָרן געזעל־שאַפטלעך אַקטיוו און אפשר אויך געהאָלפן אַנדערע געפינען דעם וועג צו אַ בעסער און שענער לעבן.

אַ סך מלחמות האָבן מיר געהאַט אויסצושטיין מיט אַזויפל תמימותדיקע פרומע יידן, און נישט ווייניקער בייזע און פינצטערע פאַנאַטיקער, וואָס האָבן אין אונדז, ציוניסטן און פועלי־ציון, געזען די סיטרא אחרא אַליין.

און דאָך — ווי ווונדערלעך זענען געווען די שבתים און ימים־טובים אין שטעטל! די שולן, די בתי־מדרשים פול מיט מענטשן. די תפילות האָבן געריסן מויערן, צעבראָכענע הער־צער פון יידישע מאַמעס האָבן זיך אויפגעלייזט אין קרעכצן און טרערן, געפונען אין זיי אַ טרייסט און נחמה. ווער גע־דענקט נישט דאָס דאַווענען ימים נוראים ביים רב! אומ־פאַרגעסלעך זענען מיר געבליבן אין זכרון די תפילות פון דעם זיידן מיינעם, ר׳ מענדל מאהלער ז״ל. זיין קול און ניגון ליגן מיר נאָך ביז היינט אין די אויערן.

ווער אין דעמביץ האָט נישט געהערט אין די נעכט דאָס אָפּריכטן חצות פון פרומע יידן, ווער האָט נישט געהערט ביי נאַכט אין דער אַלטער שטאָט דעם רוף פון שמש: „שטייט אויף, יידן, צו עבודת הבורא!" ווער האָט נישט געזען פרייטיק שפּעט פאַר שבת דאָס לויפן אין באָד אַריין, כדי צו קענען קומען אין שול צי אין בית־מדרש באַנייטע, באַרויִקטע פון דעם וואָכעדיקן יריד!

נישט ווילנדיק שטייט אויף פאַר די אויגן דאָס דאָזיקע דעמביץ אין אַ ניי ליכט. די אַמאָליקע מלחמות רוקן זיך אָפּ טיפער אין זכרון, און עס בלייבט די האַרציקע היים פון אַמאָל, די וויג פון אונדזער יוגנט.

מצבת נתן ודבורה גרינשפן ובניהם שנרצחו בימי השואה: רחה ובעלה ד״ר ישראל סאנדהויז עם ילדיהם רות וזאב מנחם, שמעון ואשתו, רחל ובניהם מנחם ויוסף, יצחק ואשתו חנה ובנותיהם רות ויהודית

Memorial-Stone for Nathan and Debora Grenspan, and their children murdered by Germans: Dr. Israel Sandhaus and his wife Reha with their children Ruth and Zeew Menahem; Shimon and his wife Rahel with their children Menahem and Josef; Yitzhak and his wife Hanah with their daughters Ruth and Judith

מצבת צילה אשהיים מבית גולדפאַרב. בנה הרש ואשתו איטה, לייזר בן־שמואל פיילבוגן ואחותו הלה, חללי הפשע ההיטלרי בשנת 1943

Memorial-stone for Zilla Ascheim nee Goldfarb, her son Hersch with his wife Ita, Leizer, son of Samuel Feilbogen and his sister Helena, victins of German massacres in 1943

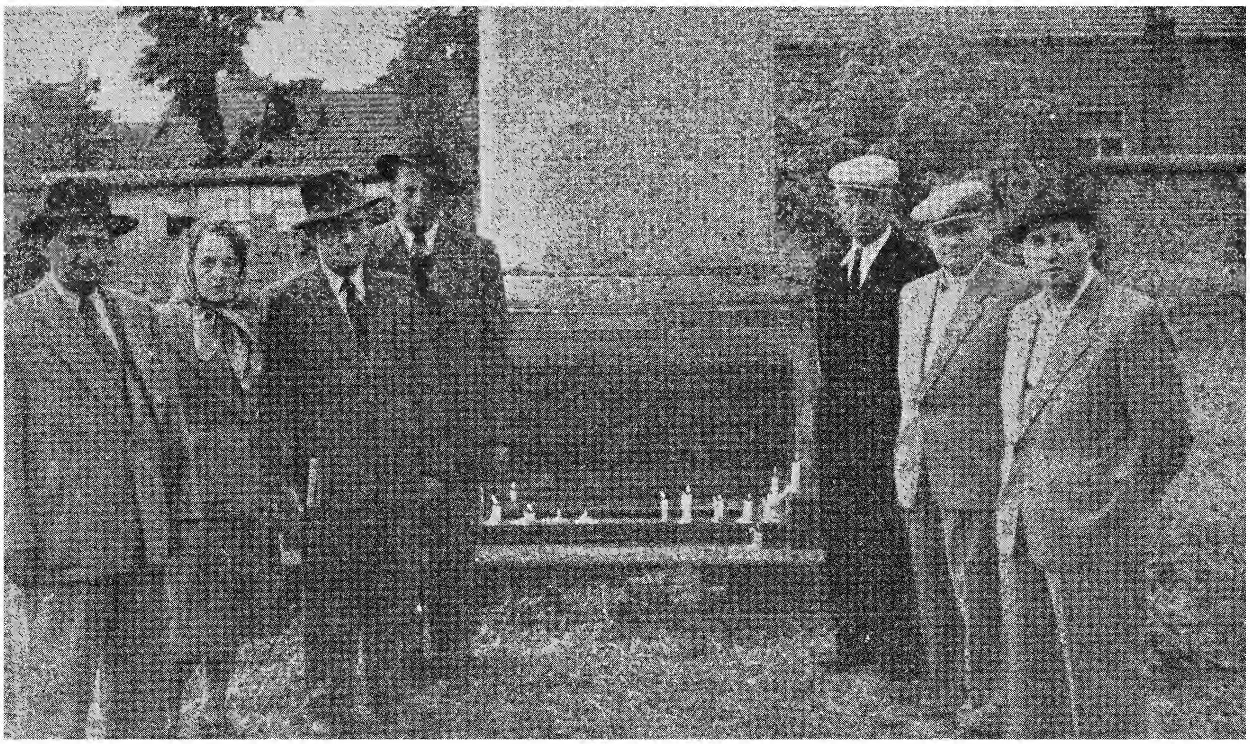

מצבת זכרון בליסה־גורא על קברם של כחמש מאות יהודים שנרצחו ביום י׳ אב תש״ב

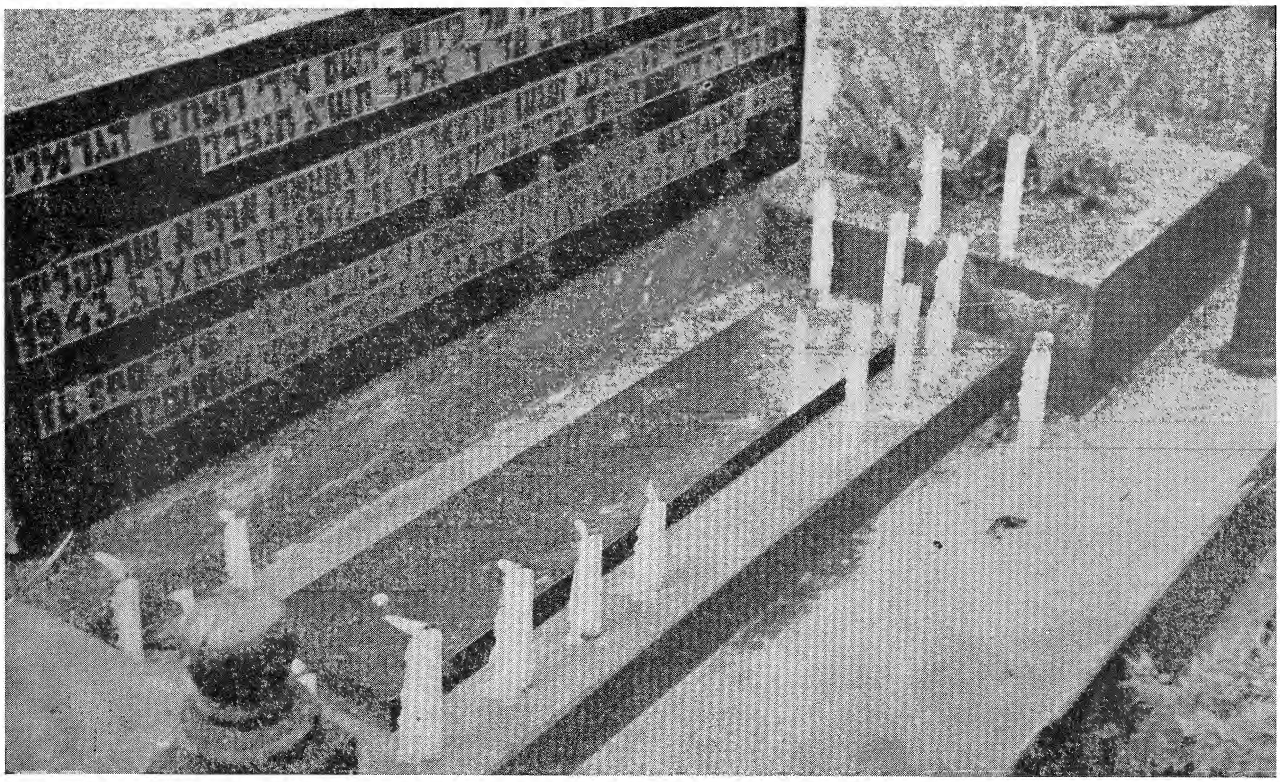
אַ מצבה אויפן קבר פון בערך פינף הונדערט קדושים. דערמאָרדעטע י׳ אב תש״ב. אופיגעשטעלט דורך יהודה בר־נתן גרינשפּאַן, תל־אביב

Memorial-Stone in Lisa Gora for 500 Jews, mordered on the tenth of Ab, 5 702

בבית־הקברות בדמביץ
אויפן דעמביצער בית־הקברות
at Dembitz Cemetery

מצבת זכרון במחנה העבודה בפוסטקוב לזכר 25 אלף יהודים שנרצחו על קידוש השם מידי הרוצחים הגרמנים עד ד׳ אלול תש״ג
דער דענקמאָל אין אַרבעטס־לאַגער פוסטקאָוו צום אָנדענק פון 25 טויזנט יידן וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דײַטשע רוצחים
אָנהייבנדיק פון 11.6 1942 ביז דעם 5.6 1943
Memorial-stone at Pustkow Labour-Camp for 25000 Jews martyred by Germans until June the 11th 1942

מצבת זכרון במחנה פוסטקוב
Memorial-stone at Pustkow Camp

אַלוֹן בָּכוּת

מצבה לזכר קדושי דמביץ בהר־ציון

אַ מצבה צום אָנדענק פון די דעמביצער קדושים אויפן הר־ציון אין ירושלים

Memorial-stone for Dembitz Martyrs at Mount Zion, Jerusalem

רשימת קדושי־דמביץ חללי השואה, המתפרסמת במדור הזה לוקטה מפי בני־עירנו וסביבותיה והכפרים הפזורים בתנאים קשים ביותר. השתדלנו לבל ידח מהם נידח, וכך מסרו בני־משפחות על משפחותיהם, שכנים על שכניהם ומכיריהם, ואף על פי כן לא הצלחנו לקבל תמיד ידיעות מלאות, בעיקר בנוגע לילדים והורים זקנים. במקרים מסויימים לא הצלחנו גם לקבוע את יחסי־הקרבה בין הנזכרים ברשימה, ויתכן שמלבד ההחסרות נפלו גם שגיאות. על כל אלה אנו מבקשים סליחה מן הקרובים והידידים שאולי יימצאו נפגעים. נפשות הנשכחים תהיינה צרורות בכלל הנזכרים לנצח נצחים.

✡

די רשימה פון די דעמביצער קדושים, קרבנות פון דעם גרויסן אומקום, זענען צונויפגעקליבן געוואָרן צווישן אונדזערע צעוואָרפענע לאַנדסלייט, פון דער שטאָט און דאָרפישער סביבה, ביי די שווערסטע באַדינגונגען. מיר האָבן זיך באַמיט עס זאָל נישט פאַרלוירן ווערן קיין איינציקער נאָמען, און אַזוי האָבן איבערגעגעבן קרובים די נעמען פון זייערע משפחות, שכנים וועגן שכנים און באַקאַנטע. פונדעסטוועגן האָבן מיר נישט אַלעמאָל באַוויזן צו באַקומען פולע ידיעות, דער עיקר וועגן קינדער און אַלטע טאַטע־מאַמע. אין טייל פאַלן האָבן מיר נישט באַוויזן פעסטצושטעלן די פאַמיליע־צוגעהעריקייט פון די דערמאָנטע אין דער ליסטע, און ס'קאָן זיין, אַז אויסער אויסגעלאָזטע זענען נאָך אַריינגע־פאַלן טעותן. פאַר דעם אַלעם בעטן מיר אַנטשולדיקונג ביי די קרובים און פריינט, וואָס וועלן זיך אפשר געפינען באַטראָפן. די נשמות פון די פאַרגעסענע זענען צונויפגעבונדן מיט די נשמות פון די דערמאָנטע אויף אַלע אייביקייטן.

שלשלת היוחסין של רבני דמביץ ממשפחת הורוויץ

עד זמן פרוץ המלחמה הנוראה וליקוי המאורות, שקדרו הימים וירושת קדושת הדורות טבעה בים של דמים ע"י האכזרים הגרמנים ימח שמם וזכרם, בחיסול הגיטו ומרכז העבודה בדמביץ בשנת תש"ג בחודש ניסן, ה' ינקום דמם ויה' זכרם ברוך להמליץ טוב על כל ישראל להינקם מאויביהם ולז־כות לראות בנחמת ציון וירושלים בביאת גואל צדק בקרוב, אמן.

האדמו"ר ואב"ד הראשון בעיר דמביץ הי' הרה"ק ר' ראובן הורוויץ בן הרה"ק ר' אליעזר, אב"ד דק"ק דזיקוב, בן הרה"ק ר' נפתלי מרופטשיץ זצ"ל בן הגה"ק ר' מנחם רובין, אב"ד דק"ק ליסקא, בן הגה"ק ר' יעקב זצ"ל, אב"ד דק"ק ליסקא.

הרה"ק ר' מנחם (רובין) ליסקר הנ"ל הי' חתן הגה"ק ר' יצחק הלוי איש הורוויץ זצ"ל, אב"ד של שלוש הקהילות הקדושות אה"ו (האמבורג, אלטונא ואנסבך), בן הגה"ק ר' יעקב הלוי איש הורוויץ זצ"ל, המפורסם בשם ר' יוקל, אב"ד גלוגא, בן הגה"ק ר' מאיר הלוי, אב"ד דק"ק טיקטין, בן הגה"ק ר' שמעלקא הלוי איש הורוויץ זצ"ל, אב"ד דק"ק טארנא, בן הגה"ק ר' יהושע ארוך, אב"ד דק"ק פרמיסלא, ולמעלה בקודש עד הרש"ל ורש"י הקדושים ועד דוד המלך ע"ה.

אחר פטירת הרה"ג הקדוש ר' ראובן זצ"ל, נתמנה תחתיו בנו הבכור הרה"ג הקדוש ר' אלתר לאב"ד דק"ק דמביץ ונפטר ר"ל אחר זמן קצר בלי בנים ונתקבל לרב אב"ד אחיו הצעיר הרה"ג ר' שמואל הורוויץ זצ"ל.

הרב ר' שמואל היה חתן הגה"צ מפריסטיק, מגזע הק־דושים של הרבי אלימלך מליזענסק זצ"ל, ומגזע הרבי ר' קופל מלוקווא. הוא נפטר בשנת החמשים וארבע לחייו, ובמקומו נתמנה בנו הגה"ק הרה"צ ר' צבי אלימלך הי"ד, שנהג הרבנות עד תום קיום העיר שנחרבה ע"י האכזרים ימ"ש וזכרם.

ואלה בניו הקדושים של הגה"צ ר' שמואל זצ"ל, שנהרגו במיתות משונות ע"י הצוררים עד שנת תש"ג הי"ד:

א) בנו הרה"ג ר' צבי אלימלך, אב"ד האחרון ממשפחת הורוויץ בדמביץ, עם אשתו הרבנית הינדא בת הרה"ג הצדיק האדמו"ר מרופטשיץ ממשפחת שפירא מגזע היוחסין בלאז'וב־דינוב, עם ארבעת בנותיהם הי"ד.

ב) בנו הרה"צ ר' חיים יעקב בדמביץ עם אשתו הרב־נית שרה ממשפחת אפרתים מפריסטיק עם ארבעה בנים שלהם.

ג) בתו הרבנית נחמה ובעלה הרה"צ ר' משה האלברשטם מצאנז, בן ונכד לרבנים האדמו"רים הקדושים, עם חמשה בנים הי"ד.

ד) בתו הרבנית עטל ובעלה הרה"ג הצדיק הר' שלמה אייכנשטיין, רב ואב"ד דק"ק חודורוב ושדליסק, מגזע היחוס זידצ'וב ועוד, עם שבעה בנים שלהם הי"ד.

ה) הרבנית מירל עם ששה בנים שלה הי"ד. בעלה הרה"ג הר' א. וואגשאל מרדומישלא ניצל בע"ה ודר עם משפחתו החדשה באה"ב.

ו) בתו הרבנית בילא עם שלושה בנים הי"ד ואביהם הרה"ג הצדיק ר' אברהמלי הורוויץ הי"ה, בן הרה"ג הקדוש ר' אליהו הורוויץ זצ"ל מז'ולין בן הגה"ק הר' ר' נפתלי חיים זצ"ל, שקבע דירתו בארץ־ישראל ונפטר שם, בן ונכד לאדמו"רים הקדושים מדז'יקוב, רופטשיץ, צאנז זכי"ע ועכ"י.

בת יחידה של הרה"צ ר' אברהמלי והרבנית בילא מדמ־ביץ, הרבנית מרת ראכיל תחי', ניצלה בחסד עליון אחר הרפתקאות נוראות שעדו עליה, שהיתה טמונה בגיטו בדמביץ בעלית בית נכרי ביחד עם משפחתה של בעלה הראשון, שנהרג במחנה הריכוז בפלאשוב הי"ד — ממשפחת וואלף ורייך מדמביץ יותר מעשרים וארבעה חודש. אחר השחרור נישאה לש"ב הרב יואל הלפרין, שהיה רב ביאסלו ורב ראשי בברגן־בלזן אחר השחרור ועתה באה"ב רב דחברות אנשי יאסלו ואנשי דמביץ בניו־יורק.

בת רביעית של הרה"ג הקדוש ר' שמואל הורוויץ ז"ל, הרבנית מרת חוה פעריל תחי' עם בעלה הרה"ג הצדיק ר' יצחק הורוויץ, האדמו"ר ממעליץ שליט"א וחמישה בניהם דרים באה"ב תלי"ת מלפני המלחמה.

הר' יואל הלפרין

אבד"ק יאסלו וברגן־בלזן מגזע רופטשיץ—צאנז—פרמישלאן—זלוטשוב, מח"ס „אוסף תק־נות עגונות", וכעת חופ"ק ברוקלין, נ"י, יצו"א.

לזכר בית הרב מיעדלאווע

לזכר הורי הצה"ק אחי ואחיותי עם בניהם ובנותיהם שנספו על קידוש השם בשואה האיומה ע"י הצוררים הנצים ימשו"ז בעיר דמביץ, הלא הם:

הגה"ק מוהר"ר שלמה זלמן פרנקל זצ"ל, בהרה"צ הק' האדמו"ר אברהמלי זצ"ל מוויליפולה.

אמי מורתי הרבנית הצ' הק' מרת גיטל נ"ע בת הרב הג' ה"צ מוהר"ר אפרים פרנקל שנספתה על קידוש השם בעיר דמביץ ביום ז' לחודש מנחם־אב.

בנם הרב ר' אברהם פרנקל עם ז' הרבנית חוה, בתם תרצה, נפתלי חיים, צפורה — ועוד שלושה ילדים.

בתם הרבנית שפרהלי עם בנה יחידה הבחור אברהמלי נ"ע, ובעלה הרב אשר אנשיל זעלטנרייך.

בנם אפרים זצ"ל, מעיר מיעלעץ, גליציען.

בתם הרבנית מרת עטעל פרנקל אשת הרבי ר' מאיר הק' עם ארבעת ילדיהם מעיר דאמבראָווע.

בתם הרבנית הק' בריינדל פרנקל נ"ע אשת הרב ר' חיים יוסף זצ"ל בהרה"צ הק' אב"ד דעיר מאָקאָווע, עם שלושת ילדיהם הקטנים הי"ד.

בנם הרב ה"צ ר' מאיר ומשפחתו הי"ד.

בתם ה"צ פריידל ומשפחתה וילדיהם הי"ד.

בנם הבחור הרב ר' יעקב מנחם הי"ד.

הרב יהודה לייב פרנקל

רב דביה"כ „אור אמת" תל־אביב.

משפחות קדושי דמביץ זכרם לברכה

א

אַדער ליבע בעלה ובתם
אַדער וולף ומשפחתו

אַדער רויזע בת יוחנן זאַמער
משה בנה
מרים בתה

אולמאַן נפתלי
הינדה אשתו
אלימלך בנם
ואשתו

אונגער אשר, חתן ר׳ יואל גריצמאַן
העניע אשתו

איזראַעל (דער קעסלער) ומשפחתו

אייזען נפתלי
גיטל מבית מאהלר אשתו
יעקב בנם ומשפחתו
יוסף בנם ומשפחתו
טאובה זאַמער בתם
בילה גוטער בתם
סלה שטיינער בתם
הינדה־צימבלער בתם
ומשפחותיהם

אייזען יוסף, חתן יואל גריצמאַן
חיה שרה אשתו

אייל מיכל ומשפחתו

איסלער אהרן, מזאַסוב
חיה אשתו
יהושע בתם
אַדלה בתם

אַלטמאַן יעקב
חיה אשתו
מינה בתם
צבי בנם
יהושע בנם
משה בנם

אַלינג אליעזר
חיה׳לה אשתו
הרשל בנם
בלומה בתם
זלמן בנם

אַלינג רייזל־זיגמאַן בתם
זאב בעלה
גיטל בתם
מירל בתם
אסתר בתם

אַלינג גיטל — וואַסערשטרום
יהושע בעלה
שרה בתם
שמואל בנם

אַלינג משה
שרה אשתו
טובה בתם
אלתר בנם

אלינג סערל—ביער
שלמה בעלה

אַלינג יחזקאל ואשתו

אַלסטער אלימלך ואשתו
לולה בתו
נחמה בתו

אַלסטער ברכה
בינה
מרים

אַסטערן מהנדס
אשתו
קובא בנם
יאנקה בתם
הלה בתם
פראניה בתם
אַלעק בנם

אַפען יחיאל מאיר
חנה אשתו
חיים בנם

אַפען שלום בנם
פרידה אשתו

אַפפעל יעקב, חתן אפרים האַקע
נטליה אשתו

אַפפעל הערש ניסן
גיטל אשתו
יעקב בנם ומשפחתו
יוסף בנם ומשפחתו
קיילה האַכהייזער בתם
יחזקאל האַכהייזער בעלה

אַפריל יעקב, מפוסטקוב
רייזל, מבית האַלנדער, אשתו

אַרדאַווער פייביש
ברכה אשתו
לייב בנם
אברהם בנם
יצחק בנם
שרה בתם

אשהיים הירש
רחל אשתו
וולף בנם
אשר בנם

אַשהיים שמשון ואשתו

אשהיים מאיר
צביה לבית גולדפארב, אשתו
הירש בנם
גוטה אשתו

ב

באַדנער אביגדור
חנה אשתו
ביילה בתם
משה בנם

באַלזאַם שמואל
מרים אשתו
משה בנם
יצחק בנם
רייזל בתם
רבקה בתם
רחל בתם

באלזאם חיים
צילה אשתו
הענטשע בתם
בלומה בתם

באלזאם שלמה מרדכי בנם
גיטל רחל בתו
אברהם בנו

באלזאם משה
שרה גולדה אשתו
מרים בתם
שלמה מרדכי בנם

באלזאם יחיאל מיכאל בנם
גיטל רחל אשתו
פריידל בתם
דבורה בתם
רייצ'ה בתם
שמואל בנם

באלזאם ריבה באשה
חוה בתה

בארנשטיין שלמה
שרה אשתו
שבתי בנם ומשפחתו

בארנשטיין שלמה
זיסל, אשתו

בארנשטיין מלכה—טפלר
בארנשטיין פלה—סלפטר
בארנשטיין אננה—סגל

בארנשטיין יהודה
מרים לבית רוזנבאום אשתו וילדם

בארער אברהם ומשפחתו
איסר ומשפחתו

בוכבאום בערל
הינדה

בוכנער הערשל, חתן זישע פרעקער
לאה אשתו

בוקסבוים אלתר
בוקסבוים גאלדע, בת ר' שמואל פישלער,
אשתו וילדיהם

בייער שרה לאה
מרים בתה
בילה בתה

בלוישטיין דב אריה
שיינדל רבקה אשתו
נחמה דרשאוויץ, בתם
דב אריה דרשאוויץ בנה

בלומענקעל יוסף ואשתו

בלייוויס הערש דוד ואשתו
פניה בתם

בעכער (מאג' אצל ד"ר הערציג)

בעק ראובן
גיטל בתם
חוה אשתו
צילה בתם

בעק יעקב בן ראובן
חנה אשתו
משה בנם
ליבה בתם
פייגה בתם

בער אהרן
פריידל אשתו

בער סימה בינה — הורוביץ, בתם
יצחק אלימלך בעלה

בער רבקה, בת אהרן
בראנקה בת אהרן
סלה בת אהרן

בער אלימלך בן אהרן
טאובה אשתו
אלתר בנם

בער פנחס
חנטשע אשתו
בראנקע מינגעלגריץ בתם
רומעק בעלה
משה בנם
לאה בתם
אטקה ומשפחתה
דבורה, בת פנחס
מרים בת פנחס

בער שמואל יעקב
שרה אשתו
זישה בנם
נחום בנם
מרים בתם
רבקה בתם
לייב בנם
בערטא לבית קאזשענניק, אשתו
דבורה בתם
אבא בנם

בערנשטיין עזרא
שרה לבית דערפלער וילדיהם

בערל נחמיה ואשתו
לייביש בנם
נעטא בתם
אסתר בתם

בערל שלמה, אשתו וילדיהם

בערנשטיין אלתר ואשתו

בראנהיים דוד
רייזל אשתו
נפתלי בנם

בראנהיים הערש
מלכה אשתו
רודה בתם
הודעס בתם
סימה בתם
העלה בתם

בראנהיים נפתלי בנם
אסתר אשתו
סבקה בתם

בראס יהודה
סבינה אשתו
זיגמונד בנם
בראס מאוריצי בנם
רוניה אשתו
טאשקה בתם
יוסף בנם

בראס אנדה־האוזער, בת יהודה
אלה בתה

בראס פלה—גרינשפאן, בת יהודה
זיגמונד גרינשפאן, בעלה

בריק חיים ואשתו

בריק אהרן ואשתו

ברענער יוסף
אשתו מבית אייל
מענדל בנם ומשפחתם
אהרן בנם
נחמה בתם
צפורה בתם
רחל בתם
פריידה בתם

ג

גאלדבלאט יעקב
פעסל אשתו
אלישבע בתם
חוה בתם
מרים־רחל בתם
משה בנם
רחל בתם
שלמה־לייב בנם

גאָלדבלאט מיכאל
חנה אשתו
רחל בתם
יצחק בנם
חוה בתם

גאָלדבלאט משה ואשתו

גאָלדבלאַט ברוך, חתן ראַזענבלאַט ומשפחתו

גאָלדבלום קלמן
רבקה אשתו
יוסף בנם
שמואל בנם
אבא בנם
משה בנם
ברכה בתם
צילה בתם

גאָלדבליט מרדכי
חנה
שרה
ועוד אחיות

גאָלדבערג יחזקאל
חיים גאָלדבערג בנו
אסתר אשתו
יחיאל בנם
דבורה בתם
נחמן בנם
דובה זיסל בתם

גאָלדבערג משה, בן יחזקאל
פלה אשתו
הערש בנם
דבורה בתם

גאָלדבערג מענדל
האָדעס בתו

גאָלדבערג יצחק (מלמד)
ניחה אשתו
מרים בתם
שרה בתם

גאָלדבערג שיינדל
יצחק בנה

גאָלדמאַן חנה

גאלדמאן משה בן אברהם
הינדה בת אברהם
אסתר פרייבערגער, בת אברהם
בעלה ובתה

גאָלדפארב זליג
שרה זלאַטע אשתו
ביילה פיילבאָגען בתם
אליעזר בנה
הינדה בתה

גאָלדפארב אליעזר, בן זליג
שיינדל אשתו

גאלדפארב גיטל
פייגה
פריידה

גאלדפארב אהרן
שר׳טשע אשתו
פייגה בתם עם בנה

גאָלדפלוס הרוקח ואשתו
גאָלדפלוס, עו״ד
גיטה אחותו

גאָנץ יצחק ואשתו

גאָנץ מענדל ומשפחתו

גאַנץ אהרן דוד ומשפחתו

גאַרן לאה
בילה

גאַרליצער פנחס
פאולה אשתו
לאָטי בתם

גזשיב פייבל ואשתו

גלאנץ זינדל
הינדה אשתו
ריבטשע בתו
ועוד בני משפחתו

גלייכער משה אשתו וילדיהם

גליקמאן מרדכי ואשתו
אברהם בנם
טובה בתם
דוד בנם

גליקמאן נתן
מרים מבית אָפען אשתו
משה־יעקב בנם

געווירץ משה
רבקה אשתו
פיניה בתם
בינה בתם
שרה בתם
מרים בתם
רחל בתם
שמואל בנם

געלב שמעון ואשתו ובתם
געלב בונם
געלב שמואל

געמביצינער גליקל
ישראל מאיר ומשפחתו
לייב ומשפחתו

געמביצינער חיים
חנה אשתו
מירל בתם
יוסף בנם
אברהם בנם

געמביצינער מנשה ומשפחתו

געמביצינער הערשל ומשפחתו

געמביצינער מאיר ומשפחתו

געמינדער לייב
ביילה אשתו
נחה קורץ בתם
משה קורץ בעלה
אריה קורץ בנם

געמינדער מינה
אריה בנה

געשווינד פיליפ
טאָנקה אשתו

גראָדער אברהם
ליפטשע אשתו
לוי בנם
וולף בנם
שלמה בנם

גרין אליהו
מלכה אשתו
פיגה בתם
לאה בתם
שרה בתם
יעקב בנם

גרין לייב
סערל אשתו
מעניע בנם

גרינבערג ירוחם
דבורה לבית קאנער אשתו
רבקה בתם
יוסף בנם

גרינשפאן יצחק
חינה אשתו
שרה בתם

גרינשפאן נתן
דבורה, מבית מאהלר, אשתו
גרינשפאן שמעון בנם
רחל, מבית סאפיר, אשתו
מענדל בנם
יוסף בנם
גרינשפאן יצחק בן נתן
חנה, מבית פאוסט, אשתו
רות בתם
יהודית בתם
גריצמאן יואל
פייגה, מבית פעפער, אשתו
גריצמאן שמואל, בן משה פעפער נ״י

ד

דאר פנחס
רחל אשתו
גיטל בתם
מרים בתם
דאר פיגה
דאר פייבל ומשפחתו.
דאר ראובן ואשתו
אידעק בנם ועוד בן
דוד ברוך
רייזל אשתו
אליעזר בנם.
דילער יעקב יצחק ואשתו ובנותיו.
שאול בנם
יוסף בנם
דעסער משה
בריינדל שטרום, בתו
אשר בנה
דרעשאָוויץ חיה
דרעשאָוויץ בייניש ומשפחתו
דרעשאָוויץ אשר בן שלמה נ״י
גיטל בת שלמה
לייב בן שלמה
דרעשאָוויץ לייב
גיטל אשתו
אשר נכדם.
דערפלער פייבל ואשתו
יחיאל בנם
שמואל בנם
רבקה בתם
אברהם בנם
פנחס בנם.

דרייסיגער דוד
דריילין ישראל ואשתו

ה

האַבער דאָראַ
האַבער יואל
האַבער קאַרל
האַבער פאַול
האבער חיים לייב מבז׳זניצה
רייזל אשתו
חנוך בנם
גולדה בתם
פעפקה בתם
שרה בתם
יוסף בן שרה
חיים בן שרה
ראובן בן שרה
האוזער הינדע
לייביש בנה
מאלא אשתו
ישראל יהושע בנם
רחל בתם
צילה בתם
פיגה בתם
האַלענדער בעריש
לאה אשתו
לייביש בנם
משה בנם
האַלענדער משה מפוסטקוב
חנה אשתו
אברהם בנם
פייבל בנם
טובה בתם
מנחם ישראל בנם
רבקה בתם.
האַנד אברהם
גאָלדע אשתו
האַנדעלסמאַן יוסף
גיטה, לבית קאַנער, אשתו
עמיל בנם
האַניג ראובן
מינדל אשתו
האַקע רפאל
ליבה אשתו

האקע אפרים
גוסטי אשתו
נאָרבערט בנם
האַקע יצחק, עו״ד, בנם
גוסטי, אשתו
האַקע שמעון בן אפרים
הניה אשתו
האָראָוויץ צבי אלימלך הרב
הינדע אשתו הרבנית ו־3 בנות
האָראָוויץ נפתלי, הרב
ברכה בתו עם בעלה
בילה בתו עם בעלה
האָראָוויץ חיים יעקב ומשפחתו
האָראָוויץ באַלטשע
יהודה בנה
אברהם
האָראָוויץ וואַגשאַל מיר׳לה
יודיל מאיר
האָראָוויץ נפתלי חיים
עטל אשתו
פייגה בלומה בתם
יוכבד בתם
חיה בתם
דבורה בתם
האַרטמאַן זלמן ראובן ואשתו
דינה בתם
בינה בתם
אהרן דוד בנם
בילה בתם
רבקה בתם
הוטנער אליעזר
רחל אשתו
ישעיהו בנם
שמואל בנם
העניג ברכה, בת שמואל העזל
הענטשע בתם
ישראל בנם
הערבסט חנינה
שרה אשתו וילדיהם
הערצבערג משה
שרה אשתו
בלומה בתם עם בעלה שטרום
חנה בת משה
שמואל בן משה
דוד בן משה

הערציג, ד"ר, ואשתו
לאַנעק בנם

הערשלאַג שלמה ומשפחתו
הערשלאַג יחזקאל ומשפחתו
הערשלאַג שלום ומשפחתו
הערשלאַג (אשת געצל נ"י) וילדיה

הערשעלע דער בעקער
יהודית אשתו
זלאטע בתם

ו

וואַגשאַל ביילה בת משה יוסף זאַמער
מאיר בעלה

וואַגשאַל פנחס
רבקה אשתו
ישראל בנם
לייב בנם

וואַלנער ישראל, יצחק
שלמה בנו

וואַלנער ביילה

וואַלעק מרדכי
שרה רבקה אשתו

וואַלף פנחס בן יעקב

וואַלף משה בן יעקב
רחל לבית האַראָוויץ

וואַלף יעקב

וואַלפגאַנג משה דומ"ץ
טשעק אשתו
רחל בתם ומשפחתה

וואַלפגאַנג ישראל בנם

וואַרעך ראובן
פריידל אשתו
חנה מרים בתם, אשת יצחק לאַטרהאוז
דינה בת ראובן
גיטל בת ראובן

וורצעל בודזיק
רעגינאַ אשתו

וורצעל אַרנולד ואשתו

ווולוויק לישע
פערעלע אשתו
חייטשע בתם

ווולוויק חיים

ווידערשפאַן שמעיה
אשתו
מניה בתם

ווידערשפאַן בן־ציון
פעסל אשתו

ווידערשפאַן אפרים
מאַלווינה אשתו
אהרן בנם

ווייזער משה
רבקה אשתו
מאיר דוד, בנם עם משפחתו

וויזער חיים
פרל אשתו וילדיהם

ווײדענבאום הענדל
מלכה בתם
פיגה בתה
צילה בתה

וויינגאַרטן ישראל
צפורה אשתו
זושקה בתם
מניה בתם
רוז׳קה בתם
מנס בנם

וויינטראוב דוד
מרים אשתו
בילה בתם
הענעק בנם

ווייס משה
רייזל אשתו
מינה בתם
שרה בתם
חוה בתם

ווייסלער שלמה יוסף
פייגה אשתו
חנה בתם
קלמן בנם

ווייסמאַן אליהו
שרה אשתו

ווילנער אברהם חיים
שיינדל אשתו

שמחה בנם
שרה אשתו
אהרן בנם
בלומה בתם

ווילנער פייבל
טובה אשתו
רבקה בתם
בנימין בנם

ווילנער מענדל בנם
שרה לבית טאוב אשתו
רחל בתם

ווילנער שמואל
בריינדל אשתו
טשאַרנה בתם
חנטשה בתם
אלחנן בנם

ווינד שמואל
הינדע אשתו
אהרן בנו
הערש בנו

ווינער אהרן ואשתו
שמחה בנם
שרה בתם
רוזשקה בתם

ווינער שלמה יונה

ווינער חיה מרים

ווינער ישראל

ווינער יהודה מאיר

ווינער נחמה

ז

זאַמער יוחנן
שרה אשתו
שמואל בן יוחנן
טאַשקה אשתו
שמחה בן יוחנן.

זאַמער יעקב (חתן יואל גריצמן)
פרימעט אשתו

זאַמער ראובן ואשתו
משה בנם
מינה בתם
ברונקה בתם

זאַנדערלינג עקיבא
צילה, מבית ווידערשפאַן, אשתו
עלזאַ בתם
בענאַ בנם

זיגפריד חיים

זיגפריד מענדעל

זיגפריד בנימין

זיגפריד שלום

זיגפריד אברהם

זיגפריד פישל

זיגפריד יצחק

זיגפריד רבקה

זיגפריד יענטע

זיגפריד חוה

זיגפריד רייזל

זיינוואַלד אברהם
חיה בת הערש ניסן אשתו
שתי בנות נשואות

זילבערמאַן שמואל העזל
רוחמה אשתו
שרה בתם
אברהם בנם
משה בנם

זינגער לייב
בלומה אשתו
אביגדור בנם
ישראל בנם
ראובן בנם
פנחס בנם
פעסל בתם
גיטל בתם
אברהם יעקב בנם

זינגער אשר
אשתו
רחל בתם
רבקה בתם
יחזקאל בתם

זינגער גיטל, מזאוואדע, ומשפחתה.

זיסמאַן דוד לייב
טאָשע אשתו

זיסמאַן יוסף מתתיהו
צאַרטל אשתו

זיסמאַן משה
סטעפאַ אשתו
יעקב בנם
עקיבא בנם
יואל בנם

זיסמאַן חיים

זיספעלד ליבע

זשאַבנער זליג ואשתו
יוסף בנם
וולף בנם
לייזער בנם
לאה אשתו
יעקב בן זליג
משה בן זליג ואשתו
שמואל בן זליג
משה ואשתו
פייגה

ח

חיים משה
רבקה אשתו
אלעזר בנם
יעקב בנם
זאב בנם
לאה בתם
סלקה בתם

חיים ליטמאַן אברהם
רבקה אשתו
אלעזר בנם
רפאל בנם
לאה בתם
מינה, נשואה לאַטערהאוז
חנה בתם

חיים שמואל
רבקה אשתו
חייטשע ליבע
אלחנן בנה

ט

טאַגער מרדכי יוסף
סערל אשתו
דאַכע בתם עם בעלה
פרץ בנם
פייגה בתם
יעקב בנם

טאוב יעקב
חיה אשתו
חוה בתם
שרה בתם

טאוב איידל, נשואה רעמער
יצחק רעמער בעלה
שרה רעמער בתם
יהודית בתם

טאוב נתן
איידל אשתו

טאוב משה בן נתן
מלכה אשתו
מאיר בנם
אסתר בתם

טאוב אנשל בן נתן

טאוב אהרן בן נתן
פיגה אשתו
אריה בנם
חיה בתם

טאוב יצחק בן נתן ואשתו
רנה בתם

טאוב מרים
טאוב שמעון
טאוב רינה

טאוב אשר
חומה אשתו
שלום דוד בנם
עטל בתם

טאוב פייבל
רייזל אשתו

טאוב הדסה
דוד כץ בעלה וילדיהם

טאוב מענדל
גיטל אשתו
פייגה
רוז׳קה

טאוב שרה
דוד נירענבערג בעלה ובתם

טאוב שמואל
רעלטשע אשתו
משה טוביה בנם

טאוב אנשל בן פייבל
חיה מבית אייזען אשתו
דוד בנם

טאוב הערש
איטה אשתו
משה בנם
חנה בתם
פייגה בתם
רחל בתם
דוד בנם

טאַפּעט אפרים
דבורה אשתו
שמואל בנם
חנה בתם
פנחס בנם

טאַפּעט ישעיהו
אנקה אשתו ומשפחתם

טאַפּעל אברהם
קריינדל אשתו ובתם

טאַפּעל יוסף
טריינה אשתו
נפתלי בנם
מנשה בנם
בתם

טאפעל (מאַנטעל) שרה
באַשע בתה
יוכבד בתה
פרומקה בתה

טאַפּער הערשל ומשפחתו

טהוי שמחה
שרה אשתו
דוד אהרן בנם
שמואל בנם
חייקה בתם

חוה טהוי עם בעלה מקס בער וילדם

טוכמאַן יהושוע
צפרה אשתו
יחזקאל בנם
פרומה בתם

טינטענפאס יחזקאל ואשתו
יהודה בנם
ישעיהו בנם

טעוועל יהודה
פסיה אשתו
הערש בנם ומשפחתו
רייזל בתם
מניה בתם ומשפחתה
בראַנקה בתם
סלקה בתם
גיטה בתם
וולף בנם
שמואל בן יהודה
איידל, מבית סאפיר, אשתו

טענענבאום אליהו
גיטל אשתו
חיים בנם
יעקב בנם
משה בנם

טראכטענבערג אליקים
שיינדל אשתו
לייזר בנם, ועוד ילדים

טרוטינער דוד
סלה מבית קאַרנרייך אשתו
רוז׳קה בתם

טריימאַן יוסף ואשתו
בלומה בתם
מאניה בתם

י

יאַכימאָוויץ יחזקאל
ביילה אשתו
אברהם בנם
חיה בתם

יאַכימאָוויץ מאיר
טעמע אשתו
יהושוע בנם
חיים בנם
נתן בנם
מרים בתם
חיה בתם
בלומה בתם
גולדה בתם

יאם רבקה
יחזקאל בנה
יהודית קאַרנרייך בתה
לילה קאַרנרייך בתה
יהודה קאַרנרייך בנה

יאקוב אהרן
חנה אשתו
שמואל בנם
שלמה זלמן בנם
אסתר־ברכה בתם
רוחמה בתם
גיטל בתם
בריינדל בתם
בלומקה בתם

ל

לאבין לייב חתן ר׳ נפתלצ׳י
ריקל האַראָוויץ אשתו
משה בנם

לאוב משה
חנה אשתו
שמואל בנם
יהושוע בנם
חוה בתם

לאוב המשפחה מהעיר הישנה

לאוטערשטיין יהושוע
בילה אשתו
אברהם בנם
יוכבד בתם

לאַנגער ברוך
אסתר, לבית קאנער, אשתו
צפורה בתם
גיזלה בתם

לאַטערהאוז ביילה מבית פרעקער אשתו

לאטערהויז אברהם בן משה ומשפחתו

לאַנדאַו גרשון ומשפחתו
לאַסט שמואל
שמעון בנו

לויפבאַן אליקום (געצל)
רחל אשתו
פנחס, ד״ר, בנם
ישראל בנם

לויפבאַן מרדכי יואל ואשתו
יהודה בנם
לאה בתם
יהודית בתם

לוסטמאַן צפורה, בת משה אשר פאַדאָווער

לוסטגאַרטען יהושוע
דבורה אשתו
בילה בתם
נחום בנם
איטה בתם
סלה בתם

ליבענהיימער לייב
אידזשע אשתו
סידזשאַ בתם ומשפחתה
פעלאַ בתם ומשפחתה
חייקה בתם ומשפחתה
גוסטה בתם עם בעלה
שפרה בתם
אהרן בנם
רוזה אשתו

ליכט נחמן
רחל אשתו
חוה בתם
אסתר בתם
הינדה בתם
ברוך בנם

ליכטער בערל
ליכטער רבקה

ליליענפעלד רחל
אייזיק בנה
ישראל מענדל בנה
אשר בנה
שפרה בתה
אהרן בנה

לישע משולם (זישע)
יוכבד אשתו
ישעיה דוד בנם ומשפחתו
יעקב בנם
שמואל נחום בנם
מינה בתם
דובה בתם
היה בתם

לישע מלכה אשתו וילדיהם
לישע דרעזל

לישע וואלף
פיגה אשתו
סערל בתם
ליבה בתם
דאכע בתם
רחל בתם
שלום בנם
ישראל בנם

לישע רייזל מבית דילער
יוכבד בתה
שלום בנה
שאול אליעזר בנה

לישנער יצחק
איטה לבית קאנער אשתו

לעדערבערג מאן ומשפחתו

לעזער פנחס
צילה מבית קהת אשתו
יחיאל בנם

לעמפל שלמה
פייגה בתו

לעפלער הינדה

לעפלער חיים

מ

מאהלער חיים, השען
רבקה אשתו

מאהלער רחל, נשואה אווערבוך
חיים אווערבוך בעלה
פלה אווערבוך בתם

מאהלער אסתר בת חיים

מאהלער יהודה בן חיים

מאהלער דינה בת חיים

מאהלער מלכה
הרש בנה

מאהלער שמואל בנה

מאהלער סלקה בתה

מאהלער אברהם אשתו וילדיהם

מאהלער אברהם ומשפחתו

מאהלער חיים

מאהלער ראובן בן חיים
רוזשה אשתו
הינדה בתם
חייקה בתם
דושקה בתם
דוד ד״ר בנם

הנינה בן חיים
מילטשע אשתו
חיה בתם
סלה בתם
חוה בתם
רחל בתם

מאהלער ישראל ד״ר, בן חיים
הינדע מבית ראַענבערג אשתו

מ׳ץ על וואלף אשתו ובנותיהם

מאַזעל ישראל ואשתו

מאיר דוד ומשפחתו
אחיו

מאַנדערער מענדל
הניה לבית פארשטייער אשתו
הניה לבית פארסטער אשתו
העניק בנם
אברהם בנם

מאנטעל זיסמן

מילעט אברהם ד״ר
גוסטה אשתו
זיגמונד בנם
לעאָן בנם

מילער פסח, אשתו וילדים

מינץ מיכאל
ביילה אשתו
פעלא בתם
רוניה בתם
שמואל בנם

מעצגער משה
מלכה אשתו

מעצגער פייבל בן משה

מעצגער יצחק ואשתו

נ

נאַט מיכל

נאַט פיניע

נאַט באַשע בעלה אליהו
לאה בתם

נאַט רייזשע, ברוך בעלה
יהודה לייב בנה

נאַט נחמן
רעגינא אשתו

נוסבאום יצחק
מלה אשתו
וולף בנם
שיינדל בתם

ניימארק שלמה
טאובה אשתו

ניישטאט אלתר
בלומה אשתו
נחום בנם ומשפחתו
יצחק בנם ומשפחתו

ניכטהויזר קרולה

ניכטהאוזער קובה
מאַריץ
בערנארד
בראָנקה
מלוה
מאליה
גיזה

ס

סאַלאַמאָן לייביש
זעלדע לבית אייל אשתו

סאַלאַמאָן משה
בינה אשתו
יעקב יהושע בנם
חוה מַטל בתם
יצחק בנם
מרים בתם

סאַלפּעטער פעלאַ מבית באַרנשטיין
זיגה בנה

סאמועל יחזקאל
רויזע
יעקב
הענע

סאַמסעליק האַדעס לבית שנעפס
לאה בתה

סאנדהאוז ישראל ד״ר

סאנדהאוז רחה לבית גרינשפאן אשתו
רות בתם
פרעדעק בנם

סאנדהאוז חנוך
מינדה אשתו
שמואל בנם

סאפיר יהושע
רוזה אשתו
אהרן ואשתו
אברהם

סוחר (ראָזענבערג) יהושע
גיטל אשתו
יעקב בנם
ישראל בנם

סראָקאַ זלמן

סראָקאַ אסתר אשתו

ע

עבערט שמואל
בערטא אשתו
רייזע
אידעק
ראובן

עטינגער, הרב יצחק
חנה
הילדא

עלסטער לייב
איטה אשתו
שמעון בנם
סַלה בתם

עלסטער בלומה ומשפחתה

עלסטער אלתר
רחל אשתו

עלסטער עקיבא לייב
אסתר אשתו וילדים

עלסטער שלום ואשתו וילדים

עלסטער מיכאל
פייגה מבית גרין אשתו

עלסטער אברהם

עפשטיין ישראל מאיר
חתן נתן טאוב
חנה אשתו

עפשטיין ישראל
אדלה אשתו
יצחק בנם
לושה בתם
אברהם בנם

ערליך יוסף, חתנו של לייב ליינער
באשע אשתו וילדיהם

פ

פּאַדאָווער אליעזר
שרה אשתו
קאָפל בנם
פייגה בתם

פּאַדאָווער יוסף
עקיבא בנו
הינדע בתו

פּאדאָווער אברהם
שרה אשתו
קרעסל בתם

פאוסט גדליהו ואשתו
אברהם בנם
דב בעריש בנם

פאוסט אברהם ואשתו
יחיאל בנם
רפאל בנם

פאוסט הירש
באַלטשע לבית שעדליסקער אשתו
פייבל בנם
חיה בתם
הינדה בתם
פעסל בתם

פאוסט וולף
לאה אשתו ושלושה ילדים

פאוסט יוסף אביגדור
בנו של חיים פאוסט

פּאַלאַנער זלמן
שרה אשתו
רחל בתם

פּאַלאַנער ישראל
מאַלטשע אשתו
רייזל בתם

פאליק אהרן
בלומה אשתו
גולדה ועוד בת.

פאס פנחס
אשתו ושלשה ילדים

פאס אברהם ואשתו
יוסף בנם

פּאַרדעס אברהם (עו״ד)

פּאַרטגאַנג אנשל
טובה אשתו

פּאַרסטער אהרן
שרה אשתו

פּאַרסטער דוד
שלמה בנו

פוטער מענדל
טאובה אשתו
וולף בנם
אסתר בתם ומשפחתה
משה בנם

פוטער וולף
מרים אשתו
לוי יצחק בנם ועוד ילדים

פוס סענדער
שרה מבית געווירץ אשתו
יהושע בנם
יהודה בנם
פייגה בתם

פוקס שרה רבקה

פייגנבאום ישראל
אַלטע אשתו

פינק אברהם
זעלדה אשתו

פינק (מורה בגימנסיה) ומשפחתו
נעטאַ אשתו

פינק יצחק
רחל אשתו
דוד בנם
מירל בתם

פינק אברהם
אסתר אשתו
רייזל בתם
סאַלה בתם
חוה בתם

פיש שלמה
רוזה אשתו
הלה בתם
יודל בנם

ד״ר פישלר זיגמונד ואשתו

פישלער שמואל
מירל אשתו

פישלער משה ומשפחתו
שלמה בנם
ליבה בתם
חנה בתם

פישעל יצחק ואשתו
יעקב בנם
בערל בנם

פלאם לייב

פלאם אברהם ואשתו
יוסף בנם
ביילה בתם

פלאַנק רחל מבית קאַס
יוסף בנה
בן־ציון בנה
אברהם בנה

פייגענבאום צבי
טאָניה לבית איסלער אשתו

פעדער אברהם
חייטשע לבית שנעפס אשתו
שמואל לייב בנם

פעט בענדיט
חנה׳לה אשתו

פעט מיכאל
העלאַ אשתו
דורקה בתם
וואָלף בנם

פעכטער ר׳ אלתר
מרים אשתו
שמואל בנם ומשפחתו
יהודה בנם ומשפחתו
שיינדל בתם

פעכטער פיניע

פעכטער ישראל מאיר

פעכטער אלחנן ומשפחתו

פעלד רחל
חנה צירל בתה
דבורה רבקה בתה

פערבער אביש
גולדה אשתו
יחזקאל בנם

פערבער אביש
איטה (לבית פריהמאן) אשתו

פערבער מענדל
גיטל אשתו
אסתר בתם
נחמה בתם
שמואל בנם
רבקה בתם

פערל ישעיהו
ברכה (לבית גרינשפאן) אשתו
חיה בתם
בריינדל בתם
שמעון בנם ומשפחתו
אסתר בתם
רבקה בתם
משה בנם

פערלמוטער אלימלך
שיינדל אשתו

פערציגער אהרן יוסף
הענדל אשתו
יעקב בנם ועוד בן

פערציגער חיים דוד
שפרה אשתו

פערציגער לייביש ואשתו

פערציגער משה ואשתו

פריהמאן יחיאל מיכל
שרה לבית לופבאן אשתו
בת־שבע בתם
לאה בתם

פריהמאן הערש ומשפחתו

פערציגער מענדל ומשפחתו

פרידמאן פנחס ואשתו לבית שטראוס
לייביש בנם
משה בנם
רבקה בתם

פרידמאן חנה׳לה

פרידמן בערל
אשתו

פרידמאן יעקב ומשפחתו

פרידמן יוסף

פרענקל הרב שלמה זלמן ומשפחתו
יעקב בנו

פרענקל ישראל לייב
אסתר בת ר׳ ראובן קלוגער
אשתו
אפרים ועוד ילדים

פרענקל יוסף
העניה לבית ברוק אשתו וילדיהם

פרעקער יחזקאל
לאה אשתו
דבורה בתם

פרעקער שלמה
לאה אשתו
יעקב בנם

פרעקער פתחיה ומשפחתו

פרעקער זישע

פרעקער יששכר ומשפחתו

פרעקער יוסף
מלכה אשתו
חיה בתם
גיטל בתם

פרעקער הערצל
שיינדל אשתו
מלכה בתם

צ

צאַנגער וולף, חתנו של לייב ריינער
פייגה אשתו וילדיהם

צוגהאפט משה
שיינדל אשתו
לייביש בנם

צוויג מאיר ואשתו
יחזקאל בנם
אַנדה בתם
הערש בנם

צוקער טוביה
פייגה אשתו

צוקער (איינהאָרן) בערטאַ ובתה

צוקער אלימלך בן טוביה

צוקער משה בן טוביה

צוקערבראַט־ליטמאַן לאה

ציגער שלום
חוה אשתו
געלע בתם
אברהם בנם
רחל בתם
מרים בתם
חנה בתם
יעקב בנם

צייגער יוסף
רבקה אשתו
זעלדה בתם
שמואל בנם
יעקב בנם

צייזלער צפורה
עדה בתה
אברהם בנה

צייזלער־מאַש הילדה
ישראל מאַש בנה

ק

קאָזשעצניק הערש
סאַבינא אשתו

קאָזשעצניק פראַניע
יעקב בעלה
מרים בתם
מיכאל בנם

קאָזשעצניק יעקב
בערטא אשתו
רעניא בתם

קאָזשעצניק רעניא, בת מיכאל ורייזע נ״י

קאָכאַן יעקב, המלמד, ואשתו
צדוק בנם
נחמן בנם
יוסף בנם

קאלב מאנעלע

קאלב ריינער־רחל אשתו

קאלב לייביש ואשתו
יעקב בנם
מנחם בנם

קאמף איידל וילדיה

קאנאריענפאָגעל אייזיק
מנוחה אשתו

קאַנדזשעזשער הערשל ומשפחתו

קניע ישעיהו
איטה אשתו

קאַנער הירש
שרה אשתו

קאַנער מענדל

קאַנער לייביש ומשפחתו

קאַנער אברהם ומשפחתו

קאַנער שלום
פייגה אשתו לבית אולמאן

קאנער יצחק לייב
חיה אשתו
חנה בתם
יעקב בנם

קאנער רפאל ואשתו
ישראל בנם
סנדר בנם
סאַלה בתם
בילה בתם
נחמה בתם
אסתר בתם

קאַנער גימפל
גילה אשתו

קאַנער משה
רחל אשתו
גוסטה בתם
שרה בתם
קאַנער אהרן בנם
חנ׳לה לבית גרינהיט אשתו

קאַנער יצחק
דבורה אשתו
פלה בתם

קאַנער מרדכי
מניה לבית רייך אשתו

קאַרנגוט שלמה
יהודית לבית פישלער אשתו
וילדיהם

קאַרנרייך מרדכי
יעקב בנו
רוזשקה בתו
הענעך בנו

קאַרנרייך אביש ומשפחתו

קאַרנרייך יצחק

קאַרנרייך יוסף ומשפחתו

קאַרנרייך משה
פעלאַ אשתו וילדיהם

קאַרפיאַל מענדל ואשתו

קאַרפיאַל בונים ואשתו

קופפער רחל

קופפער אהרן

קופפער רבקה

קהת פנחס
פריידל אשתו
דוד בנם
פייגה בתם
שבע בתם

קהת משה
חנה מבית טאַוב אשתו
פריידל בתם
אברהם בנם

קופפערמאַן מעכטשע

קופפערמאַן זלמן
אסתר אשתו

קופפערמאַן עזריאל
שרה אשתו
אברהם בנם
יצחק בנם
יוסף בנם

קוקוק ליפא
מינדל אשתו
איידל בתם
אסתר בתם
רחל בתם
בינה בתם

קורץ מלכה
יעקב בנה

קורץ הערש לייב ומשפחתו

קורץ מלכה
יהושע בנה

קורץ יעקב

קירשענבאום מלכה לבית זילבערמאַן

קלאַגסברון דב
שרה רבקה לבית קאַנער אשתו

קלוגער ר׳ ראובן
אלטע אשת ר׳ ראובן

קליינמאן שמחה
אסתר אשתו
רחל בתם
דוד בנם

קליינמינץ פנחס
פרידה אשתו
רייזעלע ומשפחתה
רחקע
אידעק
משה

קערנער שאול
זליג בנו ומשפחתו
חנוך בנו ומשפחתו
יונה בנו ומשפחתו
סערל אשתו
דניאל בן שאול ומשפחתו
אליהו בן שאול ומשפחתו
שרה אשתו
הנה בתם

קערנער משה בן שאול
העניאַ אשתו
דוד בנם

קערנער יצחק
בלומה אשתו

קראנץ יעקב (מרפא שיניים)
דורה אשתו
רותי בתם
יוסף בנם

קראנץ ישראל ואשתו

קראנץ סימה

קראנץ יעקב (קובה)

קראנץ יהודה

קריגער אהרן נפתלי
מאַלטשע אשתו

קריגער גדליהו
סערקע אשתו
מרים בתם

קריגערביילה, נשואה ווילנער
בצלאל ווילנער בעלה

קריגער ירוחם
ברכה אשתו

קרייזווירט חיים
חנה
פפקה
קאַפל
פייגע

קרייזווירט יחזקאל
אסתר אשתו מבית יצחק גרינשפן
דבורה בתם
דוד בנם
רות בתם

קרייניק שמואל
חיה אשתו
יצחק בנם
אברהם בנם

ר

ראָזען יוסף
איטה אשתו
משה בנם
לייביש בנם
פייגה בתם

ראָזען אברהם
(שנעפס) רחטשע אשתו
יצחק בנם
סַלה בתם
פייגה בתם

ראָזענבאום חיים—המיש ואשתו
פנחס בנו
שלום בנו

ראָזענבערג שלמה חיים
שאָשע אשתו
רוזה בתם

ראָזענבערג בן־ציון ומשפחתו

ראָזענבערג עוזר ומשפחתו

ראָזענבערג משה
פריידל אשתו
חייקה בתם
אברהם בנם
יוסף בנם

ראָט יוסף
בוטשע לבית אַלסטער אשתו ובנם

ראָטה יוסף ואשתו
אשר בנם
שאול בנם
קיילע בתם

ראַנד שרה (לויס)
שמואל בנה

ראָשוואַלד הערמאַן
מאיר
יוסף

רובינשטיין ישראל, חתן לייבטשע ריינער ומשפחתו

רייך ראובן ואשתו
אליהו בנם
דינה בתם
יהושע בנם ומשפחתו

רייך מאיר
גיטה (לבית גאָלדמאַן) אשתו
יעקב בנם
אהרן בנם ובתם

רייך דוד שו״ב
מאמעלע אשתו

רייך מענדל, חתנו של משה חזן
רבקה אשתו
פייגה בתם
אסתר בתם
משה בנם
לייביש בנם

ריינער נחמה

ריינער מאיר
פייגה אשתו
שמואל בנם אשתו וילדיהם

ריינער מתתיהו ואשתו
משה בנם

ריינער ראובן בער, אשתו וילדיהם

ריינער לייבצ׳ה
נחמה בת מענדל מאהלער אשתו
יעקב בנם
שרה אשתו
נחמה חיה בתם
ריינער שלמה
אסתר אשתו
שיינדל בתם
באַשע בתם
שמואל בנם
ריינער יחיאל
חנה אשתו
וולף בנם
בינה בתם
רבקה בתם
אסתר בתם
שרה בתם
שלמה בנם
פייע בתם
שיינדל בתם
ריינער רחל
ריינער שלמה בן ישראל נ״י
ריינער נחמה אסתר בת ישראל נ״י
ריינער משה ומשפחתו
ריינער יצחק
ציגה אשתו ושלושה בנים
ריינער מענדל (השען)
רויזע אשתו
חייקע בתם
משה בנם ועוד
ריינער יחיאל בנו של ישראל (גבאי)
רויזה אשתו
חיה שרה בתו
ריינער חיים בנו של ישראל (גבאי)
ריינער בלומה אשתו
ריינער וולף בנו
ריינער חיה שרה בתו
רייס אלטר
סאלקה אשתו
רינגער שמואל
לאה אשתו
רינגער חיה חוה בתם
רינגער יצחק בנם
רינגער רחל בתם
ריק משה, שמש בית הכנסת בעיר הישנה
ביילה אשתו

רעדער חיים
פיגה רוזה אשתו
אשר בנם
חנה בתם
מינדל בתם
רעדער אברהם ומשפחתו
רעכט שלום
שרה אשתו
לייבל בנם
דוד בנם
ברכה בתם
רעכט משה ומשפחתו
רעכט נתן ומשפחתו
רעמער מרדכי
רעמער שיינדל
רעמער אריה
רעמער לאה
רעמער שמעון
רעק משה
רייזל אשתו וילדיהם

ש

שאכנער אייזיק
חיה לבית לויפבאן אשתו
מנחם בנם
הניה בתם
שווארץ מאיר
צירל אשתו
ישראל בנם
בצלאל בנם
אברהם בנם
יהושע בנם
פסח בנם
מלכה בתם
פעסל בתם
פרימעט בתם
מרים בתם
שולדענפריי אהרן דוד
חינה אשתו
רויזה אניספלד בתם
בעלה ובניה
סימה בתם ובעלה
יצחק בנם
מירל בתם
חיה בתם
שמחה בנם
צילה בתם

שולדענפריי יואל
אסתר אשתו
מינה בתם
אפרים בנם
גוסטה בתם
שולדענפריי לייביש ואשתו ובניו
שולדענפריי אברהם
רייזל אשתו
מינה ומשפחתה
יעקב בנם
באַלטשע בתם
שולדענפריי סימה בת הערש
שוס מרדכי
חיה אשתו
פרידה בתם
שוס הערצקה
בילה אשתו
משה בנם
חנה בתם
רחל בתם
שוס אברהם לייב
לאה אשתו
מרדכי בנם
פריידל בתם
שוס—לאַנקער ברײנדל
שלמה לאַנקער בעלה
מרים בתם
רייזל בתם
שוס יעקב
יהודית אשתו
מרדכי בנם
רבקה בתם
משה בנם
שוס אלימלך
סאַלקה לבית פרעקער אשתו
רוז׳קה בתם
שטאַרץ אברהם
רודז׳ה אשתו
שט חיה בתם
משה בנם
אהרן בנם
יעקב בנם ומשפחתו
שטאַרך שמעון
שטאַרך יהושע ומשפחתו
שטאַרך רחל, בעלה וילדים

שטארך (קערנער) מלכה
נפתלי בנה

שטאף שמעון
שושנה, לבית קאַנער, אשתו
רוני בתם
מאַלטשע בתם

שטאַרץ יעקב בנם ומשפחתו
יעקב בנם ומשפחתו
יוסף בנם ומשפחתו
הערשל בנם ומשפחתו

שטאַרץ רבקה, נשואה ראַט, ובעלה

שטורם אברהם
טעמע אשתו
רבקה בתם
הינדה בתם
יוסף בנם

שטורם משה אחותו ומשפחתה

שטיגליץ מאיר
הלה אשתו

שטיינהויער וולף ואשתו
שמואל בנם
אשר בנם
מאלי בתם
משה בנם
חיים בנם

שטיינהויער נחום

שטיינהויער חנה

שטיינהויער פרץ

שטיינהויער חיה וילדים
שטיינהויער לייבי ש
זיסל אשתו
מאַלה בתם
יצחק בנם
אפרים בנם
אברהם חיים בנם
עטל בתם

שטייער הערש ואשתו
משה בנם
אלימלך בנם
פרידה בתם ומשפחתה
סַלה בתם

שטימלער טוביה, שו״ב ואשתו
יהושע בנם
מרדכי בנם
משה בנם

יעקב יצחק שו״ב,
חתנו של ר׳ טובי׳

שטערן יהודה
פעסל אשתו
טערעסאַ בתם
יחיאל מיכאל בנם

שטראוס (מענדלסאָן) לילה

שטראוס שמעון
דינה אשתו

שטראַסבערג שלמה

שטראַסבערג בריינדל לבית טאוב, אשתו
יצחק בנם
רוזשקה בתם

שטערן אליהו ומשפחתו

שיינפעלד פייגע (יוסל׳ס)
מאַטל חתנה ומשפחתו

שיינפעלד שמואל

שיינפעלד אברהם

שיינפעלד יוכבד (יעכעט)

שילאי, ר׳ בעריש דיין
פרידה אשתו

שילד חיים יאַסקעס ומשפחתו

שלעזינגער חיים
יוכבד אשתו

שלעזינגער פיניע בתם, נשואה ראטה, וילדיהם

שלעזינגער פריידע עטל

שלעזינגער ברכה

שלעזינגער יונה
לייטשע אשתו וילדיהם

שלעזינגער ראובן חתנם
חייטשע אשתו

שלעזינגער חיים

שנור יצחק
חיה אשתו
דבורה בתם ועוד שלוש בנות

שנייוויס הערשל ומשפחתו

שנייוויס שמואל ומשפחתו

שנייער געצל ואשתו
דאַלעק בנם
יואל בנם

שנייער הענעק ומשפחתו
רעכקע
האנקע

שנעפס אביש
זעלדה אשתו
אשר חיים בנם
שרה אשתו
יצחק בנם
נפתלי בנם

שנעפס משה בן־אביש

שנעפס ברוך
שרה איידל אשתו
שמואל ראובן בנם
מרים אשתו
הלה בתם
רחל בתם

שנעפס אסתר הערשקאָוויץ, בתם
הערשקאָוויץ משה בעלה

שנעפס, נשואה מאַנע, רחטשע
הירש מאנע בעלה
דבורה מאנע בתם
הענעך מאנע בנם

שנעפס—זילבערמאַן פייגה
יצחק זילבערמאן בנה
משה זילבערמאן בנה

שנעפס הענה בת ברוך

שנעפס רבקה בת ברוך

שנעפס רחל לבית קערנער

שנעפס פיגה בתה
ילדי חיים נ״י

שנעפס שאול בנה

שעדליסקער שמואל יחזקאל
חיה אשתו

שעדליסקער לייב

שעדליסקער שרה איטה (סוזי) אשתו
מענדל בנם

שעדליסקער אברהם בן לייב
דובה אשתו
אסתר בתם
שמואל בנם
חנה בתם

שעדליסקער ישראל אהרן
חנה׳לה אשתו
אברהם בנם
טאַנקאַ בתם
בלקה שיאָוויץ בתם
יוסף בעלה

שעדליסקער גדליהו
שרה אשתו
הערש בנם
בלקה בתם
רבקה בתם ועוד בת

שעכטער משה
גאָלדע אשתו
פעלא בתם

שעק אברהם
דבורה לבית טאפעט אשתו
ישראל בנם

שער יהודה
אסתר אשתו
רפאל בנם
נפתלי בנם

שראנק מרים
איידל בתה
גאָלדע בתה
ביילה בתה
חיה בתה

שראנק הירש מזאָוואָדע ואשתו
בעריש בנם
הענעך בנם

שלמה ניימרק (דער בלינדער) המלמד
ואשתו
טויבע בתם

עניני־הספר — אינהאלט

מאמרים שביידיש צויינו בסימן כוכב *

אַרטיקלען אין יידיש זענען באַצייכנט מיט אַ שטערנדל *

צילומים — פאָטאָגראַפיעס

מצבות

Memorial Stones

תיקון: בתמונה שבע' 105 צריך להיות במקום „צעירי־המזרחי"—תורה ועבודה"— „ביקורו של מר שרגאי מארץ ישראל", ובמקום כתובת זו בתמונה שבע' 106 צריך להיות: „ביקורו של מר מלמד מארץ ישראל".